

STUDIA IN HONOREM

ION NICULIȚĂ

**UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE**

STUDIA IN HONOREM ION NICULIȚĂ

Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani

**CARTDIDACT
CHIȘINĂU
1999**

CZU 902+929

S 93

Studia in honorem Ion Niculiță., Chișinău, Cartdidact, 1999, 326 p.

Responsabili de ediție: Tudor Arnăut, Aurel Zanoci, Sergiu Matveev

Tehnoredactare computerizată: Tatiana Țîmbalari

ISBN 9975-940-20-X

© Cartdidact, 1999

Responsabilitatea asupra conținutului
articolelor revine în exclusivitate autorilor.

<https://biblioteca-digitala.ro>

CUVÂNT ÎNAINTE

Se împlinesc 60 de ani de când avea să vadă pentru prima oară lumina zilei profesorul Ion Niculiță. Descendent dintr-o familie de gospodari din satul Zărnești, județul Cahul, își face studiile primare și generale în satul natal. Licențiat al facultății de istorie a Universității de Stat din Moldova în anul 1963, este unul dintre primii absolvenți, angajat în funcția de lector-asistent la facultate. În anii 1968-1971 este doctorand la Catedra de Arheologie a Universității de Stat din Moscova “M. V. Lomonosov”, susținând cu succes în anul 1972 teza de doctor în științe istorice. Revenit la baștină, continuă să activeze la facultatea maternă. Din anul 1983 conduce cu mult elan Catedra de Istorie Antică și Medievală, iar din anul 1990 – Catedra de Arheologie și Istorie Antică. În anul 1992 este confirmat în gradul de doctor habilitat, în 1993 acordându-i-se titlul de profesor universitar. Din anul 1992 profesorul Ion Niculiță activează în funcția de decan al Facultății de Istorie, desfășurând o amplă și energică activitate științifico-organizatorică în vederea perfecționării planurilor și programelor de studii. Domnia sa a acordat și acordă în continuare o atenție sporită problemelor de modificare a structurii facultății, propunând programe concrete pentru schimbarea sistemului didactic și de investigație.

Activitatea didactică din învățământul superior a profesorului Ion Niculiță, conducător științific al mai multor doctoranzi, se desfășoară cu multă energie, pasiune, dăruire și deosebită competență, astfel educând o nouă generație de specialiști.

Prodigioasa sa activitate științifică s-a concretizat în numeroase săpături arheologice și valoroase publicații de specialitate cu precădere din domeniul tracologiei.

Ținuta, disciplina demne de a fi urmate, pedantismul profesional întregesc calificativele omagiatului.

Profesorul Ion Niculiță își îndeplinește cu atâta modestie, seninătate, dar mai cu seamă cu demnitate vocația de pedagog, istoric și arheolog încât aniversarea nașterii sale devine o adevărată sărbătoare pentru cei care îl cunosc, îl citesc și pentru toți câți au avut ce învăța și învață din impresionanta sa știință de carte.

Gheorghe Rusnac,

Rectorul Universității de Stat din Moldova,
doctor habilitat, profesor universitar

MAGISTRUL ION NICULIȚĂ LA 60 DE ANI

Ni s-a oferit un prilej de cinste de a aduce, prin intermediul prezentei publicații, un călduros omagiu dascălului nostru și eminentului coleg Ion Niculiță, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani. Născut la 27 mai 1939, basarabean și mai ales român, Ion Niculiță, a pornit în viață din satul de pe malul Prutului, Zărnești, dintr-o familie, care pe linia maternă descinde din neamul Pârvan, neam căruia îi aparține și marele savant, întemcietorul arheologiei românești Vasile Pârvan.

După studii primare și generale, obținute în satul natal, care au dezvăluit calitățile și aptitudinile sale intelectuale, și-a continuat pregătirea universală la Facultatea de Istorie a Universității din Chișinău în perioada dintre anii 1958 – 1963. I-a avut ca eminenți profesori pe Em. Rikman și Rudolf Enghelgardt. Em. Rikman a fost acela care i-a cultivat dragostea și pasiunea față de domeniul cercetării științifice în arheologie. Sub îndrumarea acestuia, tânărul studios, participând la lucrările de cercetări arheologice de la Delacheu, Comrat și Sobari, a căpătat deprinderile și aptitudinile necesare unui cercetător științific.

Profesorul Rudolf Enghelgardt a fost acela, care prin exemplul de înaltă ținută și vocație pedagogică, a știut să-i impună lui Ion Niculiță maniera de înaltă eleganță și de orator.

De la 11 august 1963 pînă în anul 1968 a activat în calitate de asistent la Catedra de Istorie Universală a Facultății de Istorie.

Au urmat apoi ani de desăvîrșire a savantului dincolo de hotarele Republicii Moldova, la Universitatea din Moscova. Aici i-a avut ca îndrumători pe unii din cei mai renumiți savanți – academicianul Boris Rybakov, B. Grakov, A. Arcyhovskij; prof. V. Janin, F. Kyzlasov și desigur pe A. Melijukova și I. Iacenko. Cu o energie nestăvilită, după trei ani de muncă perseverentă, și-a pregătit și susținut teza de doctorat consacrată geților din sec. IV–III a. Chr. de la est de Carpați.

Anii petrecuți la Moscova, cunoașterea unor erudiți distinși, au jalonat caracterul fiului de țaran basarabean spre atingerea circumstanței unei nobleți spirituale, fapt care de altminteri îl va plasa în listă (chiar dacă nu și oficial) cu nume de prestigiu în învățământul superior și știința istorică din spațiul românesc.

Reîntors în Basarabia după susținerea doctoratului, Ion Niculiță se consacră carierei universitare. Este numit lector la Catedra de Istorie Antică și Medievală. Din 1974 și pînă în anul 1976 îndeplinește funcția de lector superior, iar pînă în anul 1992 – conferențiar la aceeași catedră. Din 1984 îndeplinește funcția de șef de catedră, iar din 1993 și funcția de decan al Facultății de Istorie.

În anul 1991 cu lucrarea “Tracii septentrionali în secolul VI – I a. Chr.” reușește să obțină titlul de doctor habilitat în istorie, iar prin aprobarea Comisiei Superioare a Federației Ruse, confirmat în calitate de profesor universitar.

În această postură Ion Niculiță a muncit consecvent și organizat, în scopul de a impune perseverență științifică și morală în învățământ și cercetare. Aceasta, ținem să remarcăm, indiferent de coloratura politică a societății, a făcut-o la etapa

când eram dirijați de dictonul marxist-leninist în toate domeniile de activitate, o face și astăzi cu o și mai mare rigoare morală și științifică.

Cercetarea științifică a domnului Ion Niculiță a fost orientată spre interferențele culturale în spațiul românesc în mileniul I a. Chr. – mileniul I p. Chr. Printre problemele prioritare, se numără: istoria și civilizația geto-dacilor, continuitatea dacilor în epoca romană (sec. II-III), continuitatea daco-romană și romanizarea în sec. IV–VII p. Chr. și, în final, stabilirea momentului cristalizării limbii, poporului și al caracterului civilizației vechi românești. Paralel, Ion Niculiță a dedicat o muncă de două decenii săpăturilor întreprinse la Hansca, Dănceni, Bălăbănești, Butuceni, Potârca, Sobari etc. În ultimii ani și-a orientat activitatea asupra studierii obiectivelor arheologice de pe stânga Dunării de Jos de la Novosel'skoe, Orlovka, Novonekrasovka etc. din Basarabia Meridională. Prin descoperirile făcute în aceste obiective cercetătorul a reușit să identifice și să definească începuturile civilizației getice pentru secolele VII–V a. Chr. Precizări importante Ion Niculiță a adus și în privința etapei următoare a istoriei geto-dacilor din secolul IV–III și II–I a. Chr.

Opera sa științifică, concentrată în 3 tratate, peste 80 articole de sinteză reprezintă o importanță de excepție pentru cei preocupați de istoria și cultura geto-dacică. Prin ea Ion Niculiță a dus mai departe concepția marilor înaintași Gr. Tocilescu, V. Pârvan, R. Vulpe, I. Nestor, H. Daicoviciu, D. Berciu, contribuind mai mult decât oricare alt cercetător la istoria triburilor getice de la răsărit de Carpați.

Prin cursurile sale docte, susținute cu adevărată ferveur, calitate moștenită de la predecesorii săi profesori și din atmosfera de înaltă elevație spirituală a cercurilor în care s-a format în tinerețe, profesorul Ion Niculiță a devenit în scurt timp un excelent specialist în domeniu și nu mai puțin pedagog. Prin prelegerile și seminarele sale ținute cu talentul său specific de orator a știut și știe să ofere lumină cunoștințelor sale. Pentru noi, studenții de ieri, și astăzi a rămas contemplată în memorie vocea de neuitat, pe care o ascultam cu devoțiune la anul întâi de facultate.

Omagiul nostru îl are ca destinatar pe profesorul Ion Niculiță, personalitate multilaterală și complexă, dinamică, de înaltă ținută civică, care a adus contribuții substanțiale la istoria civilizației lumii antice din sud-estul Europei. Drept recunoștință el este înscris cu onoare în galeria celor ce au studiat și studiază istoria lumii tracice, prin aceasta impunându-se nu numai pe plan național, ci și pe plan internațional. În anul 1992 a fost ales membru al Consiliului Internațional de Studii Indo-Europene și Thracice, al Comisiei Internaționale pentru promovarea studiilor Indo-Europene și Thracice. Concomitent, Ion Niculiță este membru al Consiliului științific al Institutului Român de Thracologie, fiind ales și în colegiul de redacție al revistei "Thraco-Dacica".

Prin aceeași muncă de cercetare Ion Niculiță s-a implicat direct și permanent în activitatea nobilă de formare și educare a tinerilor specialiști. Totodată a contribuit la răspândirea în rândul tuturor pasionaților de istorie a celor mai frumoase și notabile rezultate și momente din moștenirea de neprețuit, pe care ne-

au lăsat-o strămoșii noștri, moștenire care fiind ferm convins a fost, este și va fi permanent vie în conștiința românilor.

Utilizând astfel prestigiul și respectul de care se bucură, s-a străduit să promoveze cadrele tinere prin aceasta aducând servicii științei și culturii basarabene.

Cei care îl cunoaștem și i-am cercetat opera adresăm astăzi Domnului Profesor Ion Niculiță omagiul nostru în speranța că și pe viitor va fi călăuzit de aceeași rigoare morală, activitate didactică și științifică fructuoasă. În numele tuturor discipolilor și elevilor de ieri și de azi Vă adresăm urări de viață lungă, sănătate și noi realizări istoriografice, tot respectul și atitudinea noastră deosebită. La finele acestor urări Vă mai zicem AD MULTOS ANNOS la cei frumoși și fructuoși 60 de ani.

(Tudor Arnăuț)

LISTA PUBLICAȚIILOR PROFESORULUI ION NICULIȚĂ

MONOGRAFII

1. *Pamjatniki železnogo veka*, Arheologičeskaja karta Moldavii, Vyp. 4, Kișinev, 1974, (în colaborare cu M. Romanovskaja, V. Lapușnean).
2. *Gety IV-III vv. d.n.e. v Dnestrovsko-Karpatskih zemljah*, Kișinev, Știința, 1977, 169 p.
3. *Severnye frakijcy v VI-I vv. do n.e.*, Kișinev, Știința, 1987, 268 p.

STUDII ȘI ARTICOLE

1. *Raskopki getskogo mogil'nika "Luterija" u s. Hansca*, Naučnaja konferencija po itogam naučno-issledovatel'skih rabot za 1966 g., Serija obščestvennyh nauk, Kișinev, 1967.
2. *Raskopki getskogo mogil'nika "Luterija" u s. Hansca*, Učenyje zapiski KGU, t.95, Kișinev, 1968.
3. *Issledovanie getskogo mogil'nika u s. Hansca*, Dalekoe prošloe Moldavii, Kișinev, 1969, p.134-145.
4. *Raskopki u s. Hansca*, Arheologičeskie otkrytija 1969 g., Moskva, 1970.
5. *Issledovanie pamjatnikov u s. Hansca v Moldavii*, Arheologičeskie otkrytija 1970 g., Moskva, 1971 (în colaborare cu I. Hâncu și I. Rafalovici).
6. *Issledovanie getskogo mogil'nika Hansca-Luterija*, AIM, Kișinev, 1972.
7. *Raskopki getskih poselenij u s. Hansca*, Arheologičeskie otkrytija, Moskva, 1972.
8. *Rezul'taty raskopok na getskih poselenijah IV-III vv. do n. e.*, Tezisy dokladov na sekcijah, posvjaščenyh itogam issledovaniij 1971 g., Moskva, 1972.
9. *Rezul'taty raskopok na getskogo poselenija u. s. Hansca*, AIM, Chișinău, 1973, p. 129-133 (în colaborare cu S.Tatarenco).
10. *Mogil'nik Hansca-Luterija pervyh stoletij n. e.*, Kratkie soobščeniija instituta arheologii SSSR, vyp.133, Moskva, 1973 (în colaborare cu E. Rikman).
11. *Gety, skify i kel'ty v Dnestrovsko-Balkanskom regione v IV-III vv. do n. e.*, Naučnaja konferencija professorsko-prepodavatel'skogo sostava KGU po itogam naučno-issledovatel'skoj raboty za 1973 g., Kișinev, 1973.
12. *Raskopki u s. Hansca*, Arheologičeskie otkrytija 1972, Moskva, 1973.
13. *Pogrebal'nyj obrjad zetov IV-III vv. do n. e.*, Sovetskaja Arheologija, 2, Moskva, 1973, p. 27-44.
14. *Issledovaniâ poselenij ranneželeznogo veka v Hanscom mikrorajone*, Arheologičeskie issledovaniija v Moldavii, Kișinev, 1974, p. 95-109.
15. *Prefață la cartea lui N.A. Chetraru "Sokroviște Pyrkalaba Gangura"*, Kișinev, 1973.
16. *Nekotorye aspekty obščestvenno-političeskij otnošenij getov Balkano-Dnestrovsckogo regiona v IV-III vv. do n. e.*, Resumes de communications de III Congres international d'études du sud-est Européen, t. 1, Bucharest, 1974, p. 29.
17. *Žilišča getov i rannih slavjan u s. Hansca*, Arheologičeskie issledovaniija v Moldavii (1973 g.), Kișinev, 1974, p. 79-92.

18. *Poselenija IV-III vv. d. n. e. u s. Hansca*, Arheologičeskie otkrytija 1974, Moskva, 1975, p. 442-443.
19. *Poselenija i mogil'niki epohi rannego železa u s. Hansca*, Arheologičeskie otkrytija 1976 g., Moskva, 1977, p. 456-457.
20. *Raskopki na poselenijah epohi ranneželeznogo veka u s. Hansca*, Arheologičeskie otkrytija 1977, Moskva, 1978, p. 467-468.
21. *Raboty Severo-frakijskogo otrjada (u s. Suručeny i Dančeny Kutuzovskogo r-na)*, Arheologičeskie otkrytija 1978 g., Moskva, 1979, p. 488-489.
22. *Nekotorye voprosy pozdnebronzovyh kul'tur v svete novyh issledovanij*, Problemy bronzy Jugo-Vostočnoj Evropy, Doneck, 1979, p. 97.
23. *Izučenie pamâtnikov rannego železa v lesostepnoj Moldavii* (u s. Hanska Kotovskogo r-na), Arheologičeskie otkrytiâ 1979 g., Moskva, 1980, p. 403.
24. *Naselenie Moldavii v pervoj polovine I tys. do n. e. – načalo železnogo veka*, Moldavskaâ Socialističeskaja Respiblika (Enciklopedija), t. VIII, Kišinev, 1979, p. 61-63. (în colaborare cu Lăpușnean V.L., Rikman E.A.); Idem în limba română.
25. *Severnye frakijcy po pis'mennym i arheologičeskim istočnikam: (K voprosu ob etnogeneze getov i dakov)*, Problemy antičnoj istorii i klassičeskoj filologii: Tez. dokl. vsesojuz. nauč. konf., Har'kov, 1980, p. 60-62.
26. *Issledovanie getskih pamâtnikov u s. Hansca*, Arheologičeskie otkrytija 1980 g., Moskva, 1981, p. 493-494.
27. *Gal'statskoe poselenie v Hanscom mikrorajone*, Arheologičeskie issledovanija v Moldavii (1976-1979), Kišinev, 1981, p. 71-89.
28. *Nekotorye aspekty etničeskoj i obščestvenno-političeskoj istorii Dnestrovsko-Karpatских zemel' vo II-I vv. do n.e.*, Pervobytnye drevnosti Moldavii, Kišinev, 1983, p. 173-192.
29. *Issledovanija u s. Balabaneșty*, Arheologičeskie otkrytija 1982 g., Moskva, 1984, p. 414.
30. *Izučenie severnofrakijskih poselenij v Hanscom mikrorajone*, Arheologičeskie issledovanij v Moldavii 1981 g., Kišinev, 1985, p. 95-117.
31. *Getskoe poselenie Hansca*, Arheologičeskie issledovanija v Moldavii 1981 g., Kišinev, 1985, p. 118-124 (în colaborare cu E. A. Rikman).
32. *Voprosy konsolidacii severnofrakijskih plemen i formirovanie getskogo etnosa*, Etnokul'turnye i etnosocial'nye processy v konce I tys. do n.e. - I tyš. n.e., Užgorod, 1985, p. 47-49.
33. *Raskopki pamjatnikov bronzovogo veka u s. Balabaneșty*, AIM v 1982 g., Kišinev, 1986, p.71-83 (în colaborare cu V. Cavruc).
34. *Issledovanie severo-frakijskih pamjatnikov*, Arheologičeskie otkrytija 1985 g., Moskva, 1987, p. 516-517.
35. *Otnošenija severnyh frakijcev s ellinskim mirom v VI-I vv. do n.e.*, Etnokul'turnye i etnosocial'nye processy v konce I tys. do n.e. - I tys. n.e. - v Jugo- Zapade SSSR i sopredel'nyh regionah, L'vov, 1988, p. 41-43.
36. *Primele triburi de agricultori și păstori în sud-vestul U.R.S.S.*, Pedagogul sovietic, Nr. 6, 1988, p. 50-53.

37. *Triburile getice din sec. VI-III î. e. n. și Triburile getice pe pământurile dintre Nistru și Carpați în sec. II-I î. e. n.*, Istoria RSS Moldovenești, vol. I, Chișinău, 1988, p. 125-141; 152-159.

38. *Lumea tracă. triburile tracilor de nord și de sud*, Pedagogul sovietic, Nr. 7, 1989, p. 32-38.

39. *Geții în sec. IV-III î.e.n. Relațiile economice și social-politice*, Pedagogul sovietic, Nr. 8, 1989, p. 57-62.

40. *Geții și dacii în sec. II-I î. e. n.*, Pedagogul Sovietic, Nr. 10, 1989, p. 44-49; Nr. 11, 1989, p.42-47.

41. *Ținuturile carpato-dunărene în perioada cuceririlor romane. Romanizarea*, Pedagogul sovietic, Nr. 12, 1989, p. 29-33; Nr. 2, 1990, p. 33-39.

42. *Gorodise Butučen' - voenno-administrativnyj centr getov Central'nyh kodr Moldavii*, Istorijska i arheologija Podunav'ja, Reni, 1989, p. 58-59.

43. *Cetatea de la Butuceni în lumina noilor descoperiri arheologice*, Symposia Thracologica, Satu Mare, 1990, p. 168-170.

44. *K voprosu o formirovanii plemen frakijskogo gal'stata*, Conferința științifică a corpului didactico-științific dedicată totalurilor cercetărilor științifice în cincinalul al XII-lea, Tezele referatelor, vol.2, Chișinău, 1990, p. 55.

45. *Tracii septentrionali: geții și dacii în sec. V î.e.n. - sec. V e.n. Romanizarea*, Cugetul, Nr. 1, 1990, p. 9-19; Idem în lb. rusă.

46. *Tracii septentrionali și procesul de romanizare la Dunărea de Jos*, Comunistul Moldovei. - 1990. - Nr. 10. - P. 76-83; Nr. 11. - P. 59-67; Idem în lb. rusă.

47. *Gety i ellinskie polisy v VI-III vv do n.e.*, Thraco-Pontica, IV, Sofia, 1991, p. 197-204.

48. *Gety v Central'noj časti Moldavii v IV-I vv do n.e.*, Etnokul'turnye i etnosocial'nye processy v konce I tys. do n.e. - pervoj poloviny I tys. n.e. - v Jugozapade SSSR i sopredel'nyh regionah, Kișinev, 1991, p. 98-99.

49. *Issledovanie arheologičeskikh pamjatnikov na skalistom mysu u s. Butučenii*, Drevnejšie obščestva zemledel'cev i skotovodov v Severnom Pričernomor'e v V tys. do n.e. - V v. n.e., Kiev, 1991, p. 95-97.

50. *Severnye frakijcy v VI-I vv. do n.e.*: Avtoref. dis... d-ra ist. nauk., Moskva, 1991, 33 p.

51. *Problema procesului de romanizare la est de Carpați*, Conferința științifică a corpului didactico-științific "Totalurile activității științifice în anii 1991-1992". Tezele referatelor, vol. 2, Chișinău, 1992, p. 29.

52. *Relațiile tracilor septentrionali cu lumea greacă în sec. VI-I î.e.n.*, Symposia Thracologica, IX, București, 1992, p. 135-136.

53. *Tracii de septentrionali în mileniul I î.e.n. - prima jumătate a mileniului I e.n.*, Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă: (Aspecte din viața politică, socială și a culturii), Chișinău, 1992, p. 27-51.

54. *Tracii de nord în prima jumătate a mileniului I e.n.*, Probleme actuale de istorie națională și universală, Chișinău, 1992, p. 8-17.

55. *Traco-geții la Est de Prut*, Carpica XXIII/I: Volum omagial, Bacău, 1992, p. 107-113.
56. *I traci settentrionali dell'est del Prut*, Europa Indo-Europea: Atti del VI Congresso Internazionale di Tracologia e del VII Simposio Internazionale di Studi Traci, Palma del Mallorca, 1994, p. 219-220.
57. *Masivul traco-cimerian. Probleme actuale*, Simpozion internațional. Masivul traco-cimerian. Probleme actuale, Rezumatele referatelor, Chișinău, 1994, p. 3-5.
58. *Relațiile populației autohtone din nordul și nord-vestul Pontului Euxin cu lumea greacă în mileniul I î. Chr.*, Relations Thraco-Illyro-Helleniques, Bucharest, 1994, p. 275-283.
59. *Butuceni, r. Orhei, Republica Moldova*, Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993/ A XXVIII-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 1994, p. 11. (în colaborare cu A. Zanoci, S. Teodor).
60. *Contribuții la studierea procesului de romanizare în spațiul de la est de râul Prut*, Bilanțul activității științifice a U.S.M. pe anii 1993-1994. Materialele conferinței corpului didactico-științific. Științele umanistice, Chișinău, 1995, p. 10.
61. *Săpături arheologice de la Butuceni, raionul Orhei (1993-1994)*, Cercetări arheologice în aria Nord-Tracă, vol. 1, București, 1995, p. 472-490 (în colaborare cu S. Teodor și A. Zanoci).
62. *Raport preliminar privind săpăturile arheologice din stațiunea de epocă romană de la Sobari din anul 1994: (Studierea edificiului din piatră de la obiectivul arheologic de pe locul numit "Cetățuie" de lângă comuna Sobari, satul Cremenciug, raionul Soroca)*, Cercetări arheologice în aria Nord-Tracă, vol. 1, București, 1995, p. 492-507 (în colaborare cu V. Banaru).
63. *Les Thraces septentrionaux dans l'historiographie des Etats de l'Europe de l'Est: la Moldova, l'Ukraine, la Russie*, The thracian world at the crossroads of civilisations: The 7-th international congress of Thracology: Reports aut summaries, Bucharest, 1996, p. 46-71.
64. *Considerații asupra originii și dezvoltării tracilor la est de Carpați*, Originea și dezvoltarea tracilor la est de Carpați, Seminarul cu statut permanent. Probleme actuale ale economiei și culturii moldovenilor de la est de Prut, Caietul 1, Chișinău, 1996, p. 5-28.
65. *Unele considerații cu privire la originea și patria tracilor*, Conferința științifică jubiliară. Rezumatul comunicărilor, 2-3 octombrie 1996, Chișinău, 1996, p. 198-199.
66. *Situl de epocă romană de la Sobari și unele aspecte ale romanizării în spațiul de la Est de Carpați*, Romanizarea la est de Carpați. Seminarul cu statut permanent. Probleme actuale ale istoriei economiei și culturii moldovenilor de la est de Prut, Caietul 2, Chișinău, 1996, p. 14-23.
67. *Habitatul traco-getic de la Butuceni*, Thraco-Dacica, t. XVII, 1-2, București, 1996, p. 139-167.
68. *Butuceni*, Cronica cercetărilor arheologice, campania 1995, Brăila, 1996, p.20 (în colaborare cu S. Teodor, A. Zanoci).

69. *Săpăturile arheologice de la Butuceni, raionul Orhei, 1995-1996*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă, II, București, 1997, p.292-339 (în colaborare cu S. Teodor, A. Zanoci).

70. *Spațiul est-carpatic în perioada dominației romane la Dunărea de Jos*, Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani, Chișinău, 1997, p. 52-63.

71. *Oboronitel'nye sooruženia severnykh frakijcev na Butučenskom mysu v I tys. do n. e.*, Nikonij i antičnyj mir Severnogo Pričernomor'ja, Odessa, 1997, p.179-182 (în colaborare cu S. Teodor, A. Zanoci).

72. *Butuceni, r.Orhei, R.Moldova*, Cronica cercetărilor arheologice 1983-1992, București, 1997, p.15-16 (în colaborare cu A. Zanoci).

73. *Thracés et Cimmeriens. Problemes et suggestions*, Premier age du fer aux bouches du Danube et dans les regions autour de la Merre Noire. Actes du Colloque International. Septembrie 1993, Tulcea 1997, p. 43-47.

74. *Rites et rituels funeraires chez les thraco-getes a l'est des Carpates aux millieu du Ier millenaire av. J. C.*, The Third International Symposium of funeral Archaeology, Tulcea, 15-20 septembrie, 1997.

75. Les importations grecques de la forteresse getique Butuceni, République de Moldavie, The Thracian World at the Crossroads of Civilisations, I, Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, Constanța-Mangalia-Tulcea, 20-26 May 1996, Bucharest, 1997, p. 373-383 (în colaborare cu V. Banaru).

76. *Les getes et les scythes au Sud du Bugeac*, The scythians and their expansion in to the Western black sea territory, Tulcea, 1998, p. 8-10 (în colaborare cu V. Sîrbu).

77. *Issledovanija na levoberežje Nižnego Dunaja*, Arheologični vidcrryt'ja v Ukraini, Kiev, 1998, p. 62-63 (în colaborare cu V. P. Vančugov, V. Sîrbu, Ig. Bujako).

78. *Raskopki Nižnedunajskoj arheologičeskoj expediicii v 1997-1998*, Ohrana i issledovanija pamjatnikov arheologii v Odesskoj oblasti, Odessa, 1999, p. 28-33.

79. *Cercetarea arheologică a cetății traco-getice Trebujeni-Potârca din preajma Orheiului Vechi în anii 1996-1998*, Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic, 1998, Chișinău, 1999, p. 33-35.

80. *Săpăturile arheologice de la cetatea getică Potârca din anul 1998*, Symposia Professorum. Seria Istorie, Chișinău 1999, p. 8-10 (în colaborare cu S. Matveev și Ed. Potângă).

MANUALE

1. *Istoria românilor. Epoca veche* (manual experimental pentru clasa a V-a), Chișinău, Cartdidact, 1997. 86 p.

2. *Istoria rumyn. Drevnij period* (experimental'nyi učebnik dlea V klassa), Chișinău, 1999, 96 p.

(Aurel Zanoci)

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA MUSTERIANUL DIN SPAȚIUL DINTRE NISTRU ȘI CARPAȚI

Ilie BORZIAN, Vasile CHIRICA¹

Introducere.

Problemelor musterianului, depistat, în spațiul dintre Nistru și Carpații Orientali, le-au fost, până în prezent, dedicate câteva studii monografice (Černyš, 1965; 1982; 1987; Anisjutkin, 1981; Păunescu, 1993), peste 50 articole în literatura de specialitate, în special în limbile rusă și română. Pentru specialiștii din Occident musterianul din zonă, posibil în afara stațiunilor Ripiceni – Izvor și Molodova I (niv. inferioare), rămâne, practic, necunoscut.

Până în prezent, în zona respectivă, au fost depistate peste 70 stațiuni și puncte cu materiale din epoca musteriană (Černyš, 1973; Chetru, 1973; Păunescu, 1993; Borzian, 1994). Stațiuni cu materiale “in situ” și cercetate prin săpături sunt mult mai puține. Printre cele mai importante amintim Molodova I (5 niveluri musteriene), Molodova V (două niveluri musteriene), Chetrosu (trei complexe de locuire), Kormani IV (trei complexe de locuire), situate pe Nistrul Mijlociu, Buzdugeni I (opt niveluri de locuire în grotă), Butești (un nivel de locuire în grotă), unele stațiuni cu materiale neînsemnate (Volodeni II, Rogojeni, Ofatinți, Harasca), depistate mai mult în număr mic ori la suprafață din spațiul dintre Nistru și Prut și unica stațiune musteriană cu mai multe niveluri de locuire din dreapta Prutului – Ripiceni – Izvor.

Aceste stațiuni, care au fost cercetate după metodici diferite, de specialiști diferiți, ce au furnizat materiale diferite ca cantitate și spațiu factologic de analize, sunt oarecum completate de cercetările și materialele stațiunilor din grotelile Trinca I-III (Anisjutkin, Borzian, Chetru, 1996), de materialele stațiunilor, incluse de N. Anisjutkin în cultura musteriană Stânca. Printre obiectivele incluse în această cultură se evidențiază Stânca I (2 niveluri de locuire), Șipot, Osypka, care de fapt au furnizat doar materiale, colectate la suprafață terenului. Aceasta este baza factologică a studiului epocii în spațiul dintre Nistru și Carpații Orientali. Nu ne vom referi la musterianul din Dobrogea, care practic este încă necunoscut, deși în literatură au fost menționate stațiuni și colecții de vârstă musteriană. Spre est de Nistru epoca în cauză este încă slab studiată. Face excepție regiunea bazinului Donului (Gladilin, 1976) și a Crimeei, unde monumentele de epocă sunt frecvente și suficient studiate.

Evoluția concepțiilor, referitoare la musterianul dintre Nistru și Carpați

Primele stațiuni musteriene în spațiul amintit au fost descoperite de N. Moroșan (Moroșan, 1938). Pe baza descoperirilor de la Gherman – Dumeni,

¹ I. Borzian - Institutul de arheologie al AȘ al RM.

V. Chirica – Complexul muzeal “Moldova”, Iași, România.

Ungheni, Durduca- stațiuni doar depistate și la care au fost colectate materiale insuficiente, pentru o analiză multiplă, N. Moroșan just a atribuit materialele stațiilor date la faza "levallois" de evoluție a musterianului din zonă. (Moroșan, 1938). Cercetările ulterioare n-au oferit posibilitatea de a identifica pe teren aceste stațiuni, iar materialele colectate de N. Moroșan au fost pierdute. Tot N. Moroșan, pentru prima dată, a identificat stațiunile musteriene Molodova I, Kasperovey și altele de pe Nistrul Mijlociu, care în continuare au fost cercetate de către A. Černyš. N. Moroșan just a racordat materialele culese la stațiunea Molodova I la un musterian cu tradiții levallois în percuție.

În anii postbelici, de studiul paleoliticului de pe Nistru, inclusiv și a musterianului, s-a ocupat A. Černyš, cercetător din Lvov. El a studiat stațiunile Molodova I, Cormani IV, Molodova V și altele, unde în situa stratigrafică complexă se aflau, la bazele lor stratigrafice inferioare și nivele musteriene de locuire. La stațiunea Molodova I au fost identificate 5 niveluri de locuire musteriană. Mai consistent s-a dovedit a fi nivelul IV, unde pentru prima dată au fost observate resturile locuințelor umane din musterian. La etapa actuală de cercetare, este clar, că stațiunea Molodova I, (nivelurile musteriene) este unică în modul său de concepție.

Pot fi evaluate, pe baza cercetărilor stațiunii Molodova I și alte descoperiri din musterianul zonei, precum ar fi resturile de locuințe de la Ripiceni - Izvor.

A. Černyš nu a fost un tipolog de forță, însă just a definit (după N.Moroșan), apartenența nivelelor musteriene de locuire de la stațiunile cercetate de el la faciesul levallois de debitaj și a determinat tipologia uneltelor de la aceste stațiuni, ca fiind esențial determinate de această tehnică de percuție.

Majoritatea nivelelor musteriene de la Molodova I, Molodova V, Cormani IV sunt destul de tardive în limita epocii musteriene și ele reprezintă un facies levallois specific de pe Nistru.

N. Chetraru a publicat unele materiale musteriene de la grotă distrusă Butești, atribuindu-le just faciesului levallois (Chetraru, 1970). Într-un articol despre materialele din grotă Buzdugeni (Chetraru, 1974), cercetătorul le atribuie preliminar musterianului denticulat. În altă lucrare sunt descrise materialele stațiilor musteriene din spațiul dintre Nistru și Prut, fără a li se da o calificare cultural-cronologică (Chetraru, 1873). Cu problemele legate de epoca musteriană s-a ocupat și continuă să se ocupe cercetătorul din Sankt-Peterburg, N. Anisjutkin, care a publicat o monografie, o broșură și peste 30 de articole științifice, referitoare la musterianul de pe Nistrul Mijlociu și a zonelor limitrofe. (Anisjutkin, 1971; 1981; 1992 etc.) Materialele de la stațiunea Chetrosu (reg. Cernăuți) cercetătorul rus le definește drept levallois, fiind anterioare (etapa climaterică Brerup) celor de la Molodova I și V.

Mai complicată se prezintă problema legată de așa numita cultură musteriană de la Stâncă. N. Anisjutkin a efectuat cercetări complexe la un sit musterian cu două niveluri de locuire, unde a depistat o industrie specifică cu piese bifaciale, unele piese denticulate și cu un înalt procent de piese din paleoliticul superior. Piesele pur musteriene sunt foarte ne semnificative. Nivelul inferior, depistat "in

situ” este, practic, de tranziție de la musterian la paleoliticul superior, la un aurignacian foarte arhaic. Nivelul superior, colectat mai mult la suprafața terenului, decât în nivelul de locuire este de asemenea cu un caracter mai mult aurignacian, decât musterian. Autorul mai include în această cultură unele materiale culese la suprafață de la punctele Osypka , Stâncă II, Șipot și altele. Definirea acestei culturi musteriene cu evidente trăsături ale paleoliticului superior arhaic este problematică. Nu sunt nici date exacte pentru cronologia ei și nici date certe stratigrafice, care ar fi oferit posibilitatea de a stabili cronologia exactă și relativă a acestui facies de tranziție de la musterian la paleoliticul superior din valea Nistrului.

N. Anisjutkin a încercat să racordeze la această cultură, practic efemeră, unele materiale din siturile cu mai multe niveluri Buzdujeni I, Trinca I, Mamaia – Sat, Salini, situate în zona Prutului și a Dobrogei Românești. Aceste încercări le socotim lipsite de temei, tot așa cum a fost definită și cultura musteriană Stâncă.

Una din cele mai importante și mai pe larg cercetate stațiuni musteriene este Ripiceni – Izvor, de pe Prutul Mijlociu (Păunescu, 1993). Industriile din 5 niveluri de locuire musteriană de aici sunt abundente în piese bifaciale, cu elemente tipologice ce țin de un șarantien evoluat. Noi considerăm că la Ripiceni – Izvor s-a produs o evoluție a michochianului tardiv, musterian, care s-a manifestat spectaculos în zona, situată spre est de Carpați. La acest facies musterian pot fi racordate stațiunile Volodeni II (Borziac, 1978,22), din Moldova, Rihta (Kuharčiuk, 1989), Jitomir, colecția musteriană (Cuharčiuk, Mesejac, 1991), complexe stațiunii Antonovka (Gladilin, 1976).

Una dintre cele mai importante stațiuni musteriene din zona dintre Nistru și Carpații Orientali este cea de la Buzdugeni, de pe Prutul Mijlociu. Aici au fost depistate 8 niveluri de locuire cu faună, atribuite preliminar de N. Chetraru (Chetraru, 1974, 12) musterianului denticulat. Aceasta este unica stațiune din zonă cu nivelul de locuire musterian. În vest, stațiuni musteriene cu inventar denticulat , sunt cunoscute doar în Franța (Bordes, 1961). La est, sunt cunoscute prin colecțiile de la Belokuzminovka și cele din Caucazul de est (Čisteakov, 1996).

În spațiul dintre Nistru și Carpații Orientali au mai fost depistate materiale musteriene, culese la suprafață, care aici nu se precaută (Chetraru, 1973; Chetraru, Anisjutkin, 1967; Borziac, Grigoriev, Chetraru, 1981; Borziac, 1994).

Faciesurile musterianului în spațiul dintre Nistru și Carpații Orientali.

Conform poziției geologice, tehnicii de debitaj, unor date exacte prealabile, cel mai timpuriu musterian în zonă este depistat în nivelurile 8-6 a grotei Buzdugeni I. Aceste trei niveluri de locuire au furnizat peste 1200 piese din silex, recuperate de pe o suprafață de aproximativ 60 m.p. În tehnica de debitaj persistă așchierea fără o sistemă premeditată, nucleele sunt extrem de epuizate. Tehnica levallois este prezentă doar în jur de 11-13 %. Peste 50% din piese au taloanele de percuție netede și cu o înclinare oblică față de reversul pieselor. Piesele denticulate alcătuiesc peste 40% din numărul lor total depistat. Printre ele sunt

cele cu rețușe denticulate alternative, cu scobituri rețușate, racloarele cu rețușe nesistematice, deseori marginale și, în număr considerent racletele și piesele mărunte cu rețușe denticulate alternante, străpungătoarele, etc. Piese bifaciale sunt reprezentate de 2 fragmente nesemnificative.

Dj. Rink (Universitatea MckMaster, Ontario, Canada) a efectuat datarea nivelurilor pe baza de pararezonanță electromagnetică și după date prealabile, încă nepublicate, nivelurile inferioare din grotă Buzdugeni au date între 120 și 82 mii ani în urmă. Calibrarea acestor date și publicarea lor, posibil ne vor da noi argumente în ceea ce privește musterianul arhaic din zonă.

În nivelurile medii ale grotei (5-3) se resimte în tehnica de debitaj al unei influențe mai mari a așchierii levallois, însă și aici piesele sunt mărunte, nucleeele epuizate intens, în industrie se accentuează caracterul denticulat al uneltelor de muncă. Printre ele sunt și mai prezente piesele cu rețușe denticulate alternante, racletele și racloarele rudimentare. Apar în număr mai mare racletele, unele piese rudimentare, ce amintesc gratoarele atipice, străpungătoarele și diferite piese cu scobituri rețușate. Piese bifaciale de asemenea sunt extrem de rare și tipologic neformate.

Nivelurile superioare (2-1) nu sunt evolute din punct de vedere al tehnicii de percuție și nici inventarul nu este mai variat, dar totuși se resimte ponderea lamelelor, oarecum devin mai rare piesele denticulate, cu toate, că aceste niveluri, fără îndoială sunt denticulate. Nu este exclus, că în grotă au existat și materiale din paleoliticul superior, care posibil au fost înlăturate din grotă împreună cu depunerile din cuaternarul tardiv în evul mediu. Fauna este reprezentată de carnivorii de peșteră (peste 70%), renul polar, bizonul, calul.

Spre regretul nostru, materialele din grotă sunt inedite și nu avem posibilitatea de a le analiza mai detaliat. Oricum, în grotă este în toate nivelurile de locuire reprezentat faciesul denticulat al musterianului, cu rare piese bifaciale și o tehnică de debitaj cu influențe neînsemnate de tip levallois.

Al doilea facies musterian, documentat este cel cu trăsături michechiene tardive. El este reprezentat de 6 niveluri de locuire de la stațiunea Ripiceni – Izvor, Volodeni II, de unele materiale culese la suprafață (Păunescu, 1993; Borzian, 1994).

Conform datelor prezentate de A. Păunescu, nivelul inferior de la stațiune amplasat la baza depunerilor cuaternare, este cu unele trăsături așeulene, dar materialul litic este destul de neexpresiv. Trei niveluri inferioare sunt de o evidentă tradiție de debitaj levallois, cu multe racloare, unele piese bifaciale, care de acum indică o influență michochiană tardivă. Alte trei niveluri musteriene, dintre care IV și V destul de bogate în material litic, sunt evident michochiene tardive. Formele bifaciale sunt destul de abundente, fiind reprezentate de racloare bifaciale, cuțite și forme foliacee care pot fi clasificate ca vârfuri de lance. A. Păunescu accentuează, că aceste industrii s-au dezvoltat pe baza unei tehnici de debitaj levallois și sunt abundente în diferite racloare, vârfuri levallois rețușate și vârfuri musteriene. Nivelurile inferioare musteriene pot fi tangențial racordate la un facies timpuriu al musterianului de tip Michoc și au analogii parțiale în nivelul

inferior al stațiunii Chetrosu de pe Nistrul Mijlociu (Anisjutkin, 1981). Alte trei niveluri musteriane se distanțează de faciesul tipic tehnologic levallois dar sunt esențial îmbogățite cu forme diverse bifaciale. Dacă luăm în considerație acest lucru, apoi aceste trei niveluri au rangențe tipologice directe în materialele complexului tardiv de la stațiunea Jitomir, în materialele stațiunii Rihta, situate în Polesia Ucraineană. În linii generale aceste industrii pot fi incluse în michochianul tardiv est - european, la care se mai asociază unele industrii din bazinul Donului – Antonovka I și II (Gladilin, 1976; Kuharčuk, Mesjac, 1991; Kuharčuk, 1989).

După părerea noastră acest facies este spre est de Carpați încă puțin studiat în ceea ce privește răspândirea teritorială, geneza și dezvoltarea lui în continuare, cu toate că și materialele stațiunii de la Ripiceni – Izvor și cele de la Rihta și Jitomir au fost analizate din punct de vedere tehnico – tipologic destul de detaliat. Nu este clară filiația dintre tehnica levallois și prezența masivă în nivelele superioare (evident musteriene) a stațiunii Ripiceni – Izvor, cu formele bifaciale, care nu sunt în musterianul de tip levallois de la Chetrosu, Molodova I și V, prezența pieselor bifaciale la Jitomir și Rihta și lipsa tehnicii levallois la ultimele. Posibil, că este vorba despre unele diviziuni specifice în cadrul faciesului musterianului de tip michochian din spațiul spre est de Carpați. Al treilea facies musterian din zonă este documentat de materialele stațiunilor Chetrosu (Anisjutkin, 1981), celor a 4 niveluri de locuire musteriană de la Molodova I (Černyš, 1982, 6-70), Molodova V (două niveluri de locuire musteriană -11 și 12), de unele materiale din nivelele inferioare a stațiunii Cormani IV și de stațiunea din grota Butești (Chetraru, 1970).

Acest facies este determinat ca de tip levallois fără forme bifaciale (Anisjutkin, 1992).

Conform datelor furnizate de A. Černyš, N. Chetraru, tehnica de debitaj în acest facies este tipică levallois.

Pentru a exemplifica acest fapt vom readuce aici unii indici, care confirmă acest lucru.

Pentru șantierul I a stațiunii Chetrosu IL= 21%; IL larg.= 43%; I lam.= 12%; I Cl.= 21%. Printre 117 unelte grupa levallois – 82 piese, grupa musteriană – 13; grupa paleoliticului superior – 3 piese. Printre unele predomină diferite racloare cu retușe mărunte marginale. (Anisjutkin, 1981, 20 –30).

Pentru șantierul II a stațiunii au fost căpătate foarte puține materiale, care nu sunt utile pentru o analiză detaliată, dar după presupunerile lui N. Anisjutkin, ele se referă la același facies al musterianului.

În nivelul V al stațiunii Molodova I a fost identificat un complex litic de 291 de piese, care conform datelor lui N. Anisjutkin are următorii indici tehnici : IL – 44%; IL larg.- 60%; I lam.= 18%; I Cl.= 18%. Utilajul, este sărac și este reprezentat de lame cu retușe marginale (18), vârfuri levallois retușate (4), racloare (3) și burine (2).

Nivelul 4 de locuire este cel mai reprezentativ de la stațiune. Au fost depistate peste 40 mii piese, o faună bogată, vetre de foc, urmele unei locuințe de suprafață, alte vestigii (Černyš, 1982, 34 – 35) . Această enormă colecție este constituită din 1327 nuclee, 23979 așchii, 6299 lame, peste 1020 unelte de muncă.

Indicii tehnici ai acestui nivel de locuire sunt : IL – 21%; IL larg.= 43%; I Lam= 27%; I Cl.= 18%. Printre nuclee predomină cele cu desprinderi radicale uni și bilaterale, cu toate că sunt prezente nucleele protoprismatice și cele cu desprinderi hazardate.

Uneltele sunt prezente de lame cu rețușe marginale, racloare cu tot astfel de rețușe și vârfuri levallois rețușate. Mai rare sunt piesele cu rețușe abrupte ori scalariforme. Piesele de tip paleolitic superior sunt în număr doar numai de 16. A. Černyš descrie unele piese bifaciale de tip “toporaș de mână”, însă, după părerea noastră aici este vorba de forme întâmplătoare de nuclee bilaterale alungite. Alte tipuri de unelte sunt reprezentate de forme atipice.

Deci, este vorba de un facies tipic musterian fără forme bifaciale, cu rare elemente Kina și ale musterianului tipic.

Astfel pot fi caracterizate și nivelurile 3 - 1 musteriene de la această stațiune, precum și cele de la Molodova V și Cormani IV (Černyš, 1982, 59 – 70).

La acest facies pot fi atribuite și materialele din grotă Butești, distrusă prin extragerea calcarului și la care materialele au fost recuperate din surpările provenite în urma distrugerilor (Chetrau, 1970, 56).

Vârsta acestui facies a fost determinată atât prin metode stratigrafice, cât și exacte.

N. Anisjutkin presupune că nivelul de locuire de la Chetrosu poate fi de vârsta interstadialului Brerup. Cele de la Molodova I, V, Cormani IV sunt mai târzii. Pentru nivelurile patru a stațiunii Molodova V și nivelul XI a stațiunii Cormani IV au fost căpătate date exacte – peste 44000 ani în urmă (GrN – 3659) și respectiv 44000+/-2050 (1630) ani în urmă (GrN – 6807).

Posibil că vârsta acestui facies este între 65 și 45 mii anii în urmă. La stațiunile Chetrosu, Butești și posibil Cormani IV au fost depistate tabere temporare ale vânătorilor, la stațiunile Molodova I și V – stațiuni de lungă durată.

Al patrulea facies al musterianului din zonă este documentat de materialele așa – zisei cultură Stânca (Anisjutkin, 1992). În baza acestui facies au fost puse materialele de la stațiunea cu două niveluri de locuire Stânca I. Este cazul de menționat, că nivelul inferior al stațiunii, posibil a fost depistat “în situ”, dar cu puternice deteriorări, provocate de spălările terenului. Nivelul superior, mai sărac, desigur, , nu are repere stratigrafice (Anisjutkin, 1969). La aceste stațiuni N. Anisjutkin adaogă materialele unor puncte cu materiale sărace, culese la suprafață, precum ar fi Stânca II, Osypka, Șipot și altele. Pentru o analiză detaliată sunt valabile doar materialele din nivelul inferior al stațiunii Stânca. Aici au fost depistate peste 2000 piese, printre care nuclee protoprismatice, globulare și atipice, un număr mic de lame și mai multe așchii cu taloanele netede, de proporții medii și scurte.

Uneltele sunt reprezentate de forme bifaciale alungite, uneori masive (vârfuri de lance), diverse racloare, deseori de forme înalte cu rețușe semiabrupte, diferite forme rudimentare de piese caracteristice pentru paleoliticul superior. De asemenea sunt prezente diferite piese denticulate și cu ancoșe rețușate.

După părerea lui N. Anisjutkin, acest facies, ori cum el o definește ca cultura musteriană Stânca, include unele industrii denticulate din spațiul dintre Nistru și Carpați, precum ar fi cele din grotă Buzdugeni, despre care am opinat anterior, unele industrii tipologic greu de identificat, precum ar fi cele din Mamaia – Sat, Salimi (Dobrogea), etc. După părerea acestui autor evoluția industriilor de tip Stânca își au începutul în Riss – Vurm, continuă în Vurm-ul timpuriu, respectiv în Vurm I – II. Este clar, că o astfel de îndelungată evoluție nu poate fi definită doar pe baza observațiilor tipologice, efectuate pe baza unor colecții de materiale, în majoritate, culese la suprafață ori întâlnite în condiții stratigrafice incerte. El mai adaugă, că acest facies ori cultură este un “tayac” local, ori un “evenozien”. Posibil, dar pentru aceasta nu sunt criterii certe de datare și nici colecții întregi, demne de a suporta o analiză tehnico – tipologică complexă.

Nu ne vom referi aici, din lipsa de spațiu, la unele colecții mărunte ori piese depistate izolat, care în linii generale pot fi atribuite unui sau altui facies musterian, descris în linii generale mai sus.

Problema genezei paleoliticului superior în spațiul dintre Nistru și Carpați.

Majoritatea cercetătorilor musterianului din zona dată, într-un chip sau altul, au încercat să definească procesul de evoluție a musterianului spre transformarea lui în paleoliticul superior. Despre unele opinii ale cercetătorilor am amintit în partea introductivă a studiului. Am sumat aceste opinii în unele publicații anterioare și noi (Chirica, Borziac, Chetraru, 1996, 185 – 191; Amirchanov, Anikovich, Borziac, 1993, 311 – 330).

La etapa actuală de studiu, multe dintre opiniile mai vechi reprezintă doar elemente de istoriografie.

Acum, după opinia noastră, de la musterianul de tip propriu – zis Stânca a evoluat cel mai timpuriu aurignacian din zonă, dar nu și complexe nivelurilor inferioare ale stațiunii Mitoc – Malul Galben, care, posibil au o altă geneză.

De la musterianul tardiv levallois fără forme bifaciale de tip Molodova I, Molodova V și Cormani IV a evaluat, după cum am mai amintit, faciesul de tranziție a Bohuncianului, fapt, recunoscut și de alți cercetători (Valoch, 1993, 39).

De la musterianul de tip levallois – postmichochian de tip Ripiceni – Izvor a evaluat în continuare paleoliticul superior de tip Brânzeni – Ripiceni – Izvor, în care se observa atât tradițiile michochiene, cât și cele a tehnicii levallois de debitaj (Chirica, Borziac, Chetraru, 1996, 185).

Aici am trasat doar unele căi de tranziție de la musterian la paleoliticul superior dintre Carpații Orientali și Nistru și regiunile limitrofe, documentarea și argumentarea cărora a fost efectuată în studiile mai sus citate.

Concluzii.

La stadiul actual de studiu, în zona de care ne ocupăm pot fi identificate patru faciesuri ale musterianului – musterianul denticulat, musterianul levallois – postmichochian cu forme bifaciale și musterianul levallois de tip Molodova I fără

forme bifaciale și musterianul nonlevallois cu forme bifaciale de tip Stâncă, care este mai puțin documentat.

Evoluția musterianului în zonă cuprinde timpul de la aproximativ 100 până la 44 – 40 mii ani în urmă, însă datările exacte urmează încă a fi efectuate. Mai timpuriu este musterianul denticulat din nivelele inferioare ale grotei Buzdugeni, nivelurilor inferioare ale grotelor Trinca I și II (Anisjutkin, Borziac, Chetraru, 1986), care are descendență, posibil din așelianul de tip Duruitoarea – Veche.

Alte trei faciesuri au o evoluție de la interglaciularul Brerup până la limita de trecere de la Vurm II la Vurm III.

Geneza paleoliticului superior poate fi, cu unele rezerve, legată de ultimele 3 faciesuri, mai verosimilă poate fi identificată fiind evoluția musterianului de tip levallois – Molodova cu bohuncianul din Europa Centrală.

Note:

1. Amirchanov H. A., Anikovitch M. V., Borziac I. A. 1993. Probleme de la transition du Mousterien au Paleolithique superieur sur le territoire de la Plaine Russe et du Caucase. //L'Anthropologie (Paris), 97, 2 – 3, pp. 311 –330.

2. Anisjutkin N. K. 1969. Mustierskaja stojanka Stinka na Srednem Dnestre.//Arheologičeskij Sbornik Gosermitaža. V.II, Leningrad.

3. Anisjutkin N. K. Mustie Pruto – Dnestrovskogo meždurečia. Autoreferatul tezei de doctorat. 1971. Leningrad.

4. Anisjutkin N. K. 1981. Arheologičeskoe izučenie mustierskoj stojanki Chetrosi.// Chetrosi. Mustierskaja stojanka na Srednem Dnestre. Moskva, pp. 7 –53.

5. Anisjutkin N. K., Borziac, I.A. Chetraru, N.A.. 1986. Pervobytnyj čelovek v grotah Trinka I – III. Chișinău.

6. Anisjutkin, N. K. 1992. Rannij i srednij paleolit iugo – zapada Evropejskoj časti SSSR, Avtoreferat disert. Doktor ist. Nauk, Sankt – Petersburg.

7. Bordes, F. Tipologie du paleolithique ancien et moyen.// Memoir, 1, 1961, Bordeaux.

8. Borziac, I. A., 1978. Pozdnij paleolit Severo – Zapada Moldavii. Avtoreferat cand. Diss. Ist.nauk, Leningrad.

9. Borziac I. A., Grigoreva, G. V., Chetraru, N. A. 1981. Poselenija drevnekamennogo veka na severo – zapade Moldavii. Chișinău.

10. Borziac I. A. 1994. Paleoliticul și mezoliticul în spațiul dintre Nistru și Prut.// Thraco – Dacica, t. XV, nr. 1-2, București, pp. 19-40.

11. Černyš, A. P. 1973. Paleolit i mezolit Pridnestrov'ja. Moskva.

12. Černyš, A. P. 1982. Mnogoslojnaja paleolitičeskaja stojanka Molodova I.// Molodova I. Unikal'noe mustierskoe poselenie na Srednem Dnestre. 1982, pp. 6-102.

13. Černyš, A. P. 1987. Atalonnaia mnogoslainaja Stojanka Molodova V. Arheologia.//Mnogoslainaja paleolitičeskaja stojanka Molodova V. Ljudi kamennogo veka i okružajuščaja sreda. Moskva, pp. 7-93.

14. Chetraru, N. A. 1970. Paleolitičeskaja stojanka v grote Butești.// Ohrana prirody Moldavii. Nr. 8.

15. Chetraru, N. A 1973. Pamjatniki epho paleolita i mezolita. Arheologičeskaja karta Moldavskoi SSR. V.1..Chișinev.

16. Chetraru, N. A. 1973. Novaja mustierskaja stojanka v grote Buzdugeni I. // *Arheologičeskie issledovanja v Moldavii v 1970-1971*. Chišinev, pp. 10-15.
17. Chetraru N. A., Anisjutkin, N. K. 1967. Nižnepaleolitičeskie mestonahoždenija v Moldavii. Kišinev.
18. Chirica, V., Borziac, I., Chetraru, N. 1996. Gisements du paleolithique superior ancien entre le Dnestr et la Tisa. Iași, p. 185-191.
19. Čistjakov D. A. 1996. Mustierskie pamiatniki Severo-Vostočnogo Pričernomoria. Sankt-Petersburg, pp. 160-190.
20. Gladilin V.N. 1976. Problemy rannego paleolita Vostočnoj Evropy. Kiev, pp. 92-106.
21. Kuharčjuk Iu. V. 1989. Paleolit Iugo-Zapada SSSR i sopredel'nyh territorij, Rihta, Kiev.
22. Kuharčjuk Iu. V., Mesjac V.A. 1991. Rannij paleolit Ukrainskogo Polesia. Žitomirskaja stojanka. (Mustie) Kiev.
23. Moroșan N.N. 1938. Le paleolithique et le Paleistocene de la Roumanie du Nord-Est. // *Anuarul Institutului de Geologie al României*, V. XLIX, București, pp. 3-153.
24. Răunescu A. 1993, Ripiceni-Izvor. Paleolitic și Mezolitic. Studiu monografic. București.
25. Valoch K. 1993. V zari ohnu nejstarsich lovku (sraši doba kamenna paleolit). // *Parveke dejiny Moravy*. Brno, pp. 24-45.

MATERIALUL CERAMIC AL CULTURII CERAMICII BANDLINIARE. AȘEZAREA MAINOVA BALKA DIN UKRAINA

O. LARINA, V. PETRENKO, I. SAPOŽNIKOV

Așezarea Mainova Balka este considerată, pînă în prezent, unicul monument al culturii ceramicii bandliniare din spațiul Nistru-Bug. Ea se află la o distanță de cca 90 km de cel mai apropiat monument a acestei culturi de pe teritoriul Moldovei, amplasat pe terasa râului Răut. Această așezare reprezintă un “avanpost” al unui imens masiv din regiunea carpato-nistreană, locuit de purtătorii culturii ceramicii bandliniare. Tradițional, acest teritoriu este considerat zonă de locuire a purtătorilor culturii bugo-nistrene. O asemenea îmbinare de spațiu și timp (neoliticul târziu) soliciță un viu interes pentru materialele acestui monument și justifică pe deplin revenirea asupra lor. Informația inițială a fost prezentată în publicațiile de specialitate din Ucraina (Dvorjaninov, 1982; Petrenko, 1991; Sapožnikov, 1993).

Scopul principal al acestei lucrări îl constituie identificarea particularităților ceramicii din această așezare și, pe cît este posibil, determinarea locului acesteia în sistemul culturii ceramicii bandliniare și a descoperirilor neolitice din regiune.

Monumentul pluristratigrafic Mainova Balka¹ este situat la 2 km nord de or. Anan'ev, regiunea Odesa, Ucraina (Fig.1). El este amplasat la o distanță de 20 m și înălțimea de 2-3 m de scurgerea pîrăului Tiligul. Rîul se varsă în limanul Tiligului, traversînd partea de sud a podișului Podolsk și a unei depresiuni din apropierea Mării Negre. Geografic se află la extremitatea sud-vestică a zonei de silvostepă a podișului Podol'sk. Zona de interferență dintre podișul și depresiunea susmenționate, corespunde, aproximativ, cu hotarul dintre stepă și silvostepă. Această suprafață este intersectată de mai multe vîcele, rîuri și rîulețe. Solul reprezintă cernoziom și humus de pădure. Spațiul pruto-nistrean jonctiunează cu silvostepa interfluviului Nistru-Nipru a podișului Volyno-Podol'sk. Cele mai bogate sunt pădurile din vestul Podoliei, care, se află în imediata apropiere de spațiul pruto-nistrean, încadrîndu-se totodată și în regiunea de răspîndire a unor specii centraleuropene și balcanice (Kremencki, 1991, p. 9).

În anul 1969, expediția bugo-nistreană a Institutului de Arheologie al A.Ș. a Ucrainei (conducător - I. Sapožnikov) a efectuat un sondaj în partea de nord-vest a monumentului, în locul de maximă concentrare a materialelor. La o adîncime de 0,4 m a fost identificat conturul unei gropi cu ieșituri, avînd lățimea de 3 m, care ar putea reprezenta o parte a unei construcții adîncite pînă la cca 0,8 m de la nivelul actual de călcare și 0,3-0,4 m de la nivelul antic. Se presupune existența unei locuințe: umplutura conținea, în afară de ceramică, oase și bucăți de lut ars. În rezultatul sondajului, la suprafață au fost depistate 81 de fragmente de ceramică

¹ A fost descoperită în anul 1976 de către s. Dvorjaninov. Au fost descoperite materiale ale culturilor Tripolie tîrzie C II, din epoca bronzului tîrziu și din primele secole ale e.n.

neolitică. Acestea au stat, de fapt, la baza cercetărilor noastre de mai departe. Marea lor majoritate provine din stratul de cultură aflate într-o stare de conservare precară: unele au suprafața ștearsă și deformată. Aceasta, însă, nu diminuează importanța colecției, or particularitățile acestei culturi se reflectă destul de clar în materialul ceramic. Totodată, fiecare din componentele ei reprezintă anumite elemente de "sensibilitate", drept dovadă servind cele 14 mii de piese, cât numără colecția descoperită în spațiul pruto-nistrean. Schema analizei acestei colecții a fost elaborată în baza materialelor din așezarea Dănceni I și prezentată mai desfășurat în lucrarea din 1983 (Larina, 1983, p. 88-100). Folosirea ei permite nu numai caracterizarea multilaterală a acestei categorii de materiale, dar și determinarea particularităților monumentelor.

Astfel, în baza cercetărilor culturii materiale a culturii ceramicii bandliniare din spațiul pruto-nistrean, au fost evidențiate trei grupuri de monumente (două dintre ele fiind mai bine documentate) care se deosebesc nu doar sub aspectul tipologic, dar și cel cronologic (Larina, 1988, 1994, p. 51-57). Concluziile din această lucrare constituie o repetare "cu o exactitate inversă" a acelor la care au ajuns T.Passek și E. Černyš (1963, p. 34-36). Conform acestora, cele mai timpurii monumente erau considerate așezările Florești I și Țîra II, pe când reieșind din colaborările noastre, lucrurile par a fi exact invers, adică respectivele monumente sunt cele mai târzii. În acest grup au mai intrat și așezările Gura-Camencii VI, Singerei I. XI (fostul Lazovsc I, XI). Respectivii autori au folosit drept etalon monumentele Florești I și Gura Camencii VI (grupul Gura-Camencii). Așezarea Nesvisko prezintă analogii cu monumentele timpurii din grupul Dănceni din Moldova, din care mai fac parte monumentele Dănceni I, Rogojeni II, Ruseștii Noi I. Colecția din Mainova Balka este examinată din punctul de vedere al acestor elaborări.

Ceramica, în mod tradițional, a fost analizată în baza a trei particularități: tehnica și tehnologia confecționării, forma și decorul acesteia. Din punct de vedere a tehnicii și tehnologiei modelării aceasta este împărțită în două categorii: grosieră și fină, reprezentată respectiv: fină - 26 buc. (32%) și grosieră - 5 buc. (68%). De remarcat de la bun început faptul că, prezența unei cantități mari în componența pastei nu prezintă o deosebire radicală între un anumit număr de ceramică fină și grosieră, ci constituie, mai degrabă un hotar convențional.

CERAMICA GROSIERĂ. Această categorie reprezintă doar 1/3 din întreaga colecție. Ea se individualizează prin prezența degresanților în componența pastei, în special, celor de origine vegetală: 91% de pleavă și paie. Doar în trei cazuri s-a observat și nisipul de cuarț, iar în două - bucăți foarte mici de lut uscat (?). Unele fragmente au doar degresanți de cuarț (Fig. 2:7) sau cuarț cu șamotă (Fig. 2:1), precum și substanțe minerale care, fiind arse, au dat vaselor un aspect poros, (var ?) (Fig. 2:4). În componența pastei a 32 de fragmente au fost identificați degresanți de mică.

În cele mai dese cazuri ceramica are suprafața netedă. Vasele, care sunt lucrate din pastă cu degresanți, au suprafața zgrunțuroasă, acoperită cu barbotină (Fig. 2:1, 7). Se evidențiază, în special, duritatea pastei la pipăit, proprie nu numai

vaselor cu degresanți neorganici (mai mult de jumătate) (Fig. 2:1-4, 6-8, 10). Arderea vaselor este neuniformă, uneori în spărtură evidențiindu-se trei straturi cu nuanțe: marginile sunt de culoare mai deschisă, la mijloc - mai întunecată. Predomină culoarea cenușie cu nuanțe și pete de ocru (cenușiu-cafenie, cenușiu-gălbuie) - 75%, oranj-cafenie - 25%

Forma vaselor poate fi determinată în baza a cinci fragmente de buze și funduri, care constituie 2/3. (Fig. 2:1). Majoritatea dintre ele - 3 buc. reprezintă forma de bază a vaselor culturii ceramicii bandliniare - corpul aproape sferic (tipul I) (Fig. 2:1 (?), 3-4). A fost descoperit un vas de formă aproape sferică, cu buza slab răsfrântă - tipul II (Fig. 2:3) și o strachină conică - tipul VI (Fig. 2:2) (conform nomenclatorului: vezi Larina, 1983, p. 91, tab. I). Toate fragmentele provin de la vase nu prea mari: diametrul buzei - de la 6-16 cm, grosimea pereților - de la 0,5-1,1 cm, ceea ce reprezintă o anumită proporționalitate în raport cu dimensiunile vaselor. După cum se știe, decorul ceramicii grosiere a culturii ceramicii bandliniare este, relativ, uniform. Dintre cele cinci vase, menționate mai sus, trei sunt prevăzute cu proeminente de formă rotundă și ovală cu capetele puțin adâncite - impresiuni degitate de formă aproape ovală (Fig. 2:1, 7, 9). decorul adâncit este realizat prin impresiuni degitate de formă aproape ovală (Fig. 5:5). De remarcat, în deosebi, pereții unui vas ornamentat cu incizii paralele abia sesizabile (caneluri ? netezite) (Fig. 2:6). Suprafața interioară păstrează urme de netezire (cu pieptenele?).

CERAMICA FINĂ. O particularitate a acestei categorii de ceramică o constituie pasta pură, fără degresanți vizibili, bine amestecată - 58,5% (jumătate cu degresanți de mică), 20% - cu degresanți de cuarț (în cinci cazuri destul de abundenți). Zece fragmente (17%) păstrează urme de degresanți neorganici arși (caverne miniaturale sau punctișoare). Doar un singur fragment conține degresanți vegetali - o cantitate nu prea mare de pleavă (1,8%). Peste 50% (29 buc.) din numărul de fragmente au în componența pastei degresanți de mică, amestecați cu nisip de cuarț. În natură, mica și nisipul de cuarț se întîlnesc împreună.

Ceramica, din aproape toate monumentele din spațiul Prut-Nistru, are în componența pastei degresanți de mică, atribuindu-i-se și rolul de component natural al argilei. Pentru ceramica din Mainova Balka însă, și de un adaos special, deoarece cantitatea acestui degresant în pastă este diferită. Unele fragmente au un conținut bogat de mică, suprafața acestora strălucind la soare. Aceasta nu exclude rolul de decor al acestui material.

Suprafața ceramicii fine este bine netezită - 80% și doar 14% lustruită. Din cauza unei mari cantități de nisip, vizibil la suprafață, 6% din material are un aspect zgrunțuros. Arderea este uniformă sau aproape uniformă (egal). În cazul, cînd arderea este parțială se observă, în spărtură, două sau (mai rar) trei straturi, cel de mijloc de culoare mai închisă. Predomină culoare cenușie sau cenușie-cafenie - 40 buc. (79%) sunt de culoare neagră, neagră-cenușie - 6 buc. (11%), iar 5 buc. (10%) au culoarea oranj-cafenie. Din numărul total de ceramică fină, 44% prezintă o duritate deosebită la pipăit.

Nu au fost descoperite vase întregre. Cinci fragmente de buze indică vase nu prea mari, emisferice, cu marginea trasă ușor în interior (Fig. 3:1-5), de tipul I. Diametrul gurii este de 8-16 cm. Au fost depistate vase cu diametrul maxim de 20-30 cm (Fig. 3:10). Fundul vaselor este plat, avînd diametrul de 4-6 cm (Fig. 3:6, 8), iar în unele cazuri acestea fiind prezente cu adîncituri (Fig. 3:6). Grosimea pereților variază între 0,2-0,9 cm, mai des între 0,4-0,6 cm, prezentînd, astfel, o anumită proporționalitate în raport cu dimensiunile vaselor.

Cu decor sunt prevăzute 33 buc. (60%) (Fig. 3:4). Ca tehnică de realizare a ornamentului specificăm metoda inciziei și plastica (aplicat sau modelat). Ultima este reprezentată printr-o toartă-urechiușă cu orificiul transversal (3%) (Fig. 4:25). Predomină însă, decorul incizat geometrico-liniar (4 tipuri) și gropițele-impresiuni (al cincilea tip). Îmbinate fiind, aceste motive formează decorul numit "capete de note muzicale". (Larina, 1983, p. 99, tab. IIIa).

Din primul tip face parte decorul din linii orizontale dense, amplasate în jurul buzei și/sau a corpului vasului (Fig. 5:1, 5). În colecția noastră prevalează decorul compus din trei linii (Fig. 3:5).

Cel de-al doilea tip reprezintă diverse linii ondulate - volute. În așezarea Mainova Balka acest decor predomină - 10 fragmente (31%) (Fig. 3:8; 4:4-5; 10-14, 26).

Al treilea tip, cel unghiular este prezentat doar de două fragmente (6%) (Fig. 3:5, 10), iar cel de-al patrulea tip - doar de un singur fragment (3%) (Fig. 4:18). El constă din linii drepte întrerupte. Elementele decorative de pe majoritatea fragmentelor pot fi cu greu interpretate.

În tehnica realizării liniilor au fost identificate următoarele particularități: predomină liniile subțiri (de la 0-0,3 cm) - 14 buc. (50%), linii medii 4 buc. (14,3%) (de la 0,4-0,6 cm), linii late (0,7-1,5 cm)- 10 buc. (27,7%). Într-un singur caz, liniile late și cele subțiri sunt combinate (Fig. 4:8), iar în patru cazuri se observă realizarea "Neglijentă" a liniilor: pe alocuri, în rezultatul netezirii și șlefuirii unele linii s-au șters și subțiat (Fig. 3-9, 4:5, 10).

Decorul în formă de gropițe-impresiuni corespunde celui de-al cincilea tip și este prezent pe 32 de fragmente din toată ceramica ornamentată. Acestea din urmă se întîlnesc în combinații cu elemente decorative din tipurile 1-4 (30 buc.), iar uneori - și în compoziții ornamentale aparte (2 buc.) (Fig. 4:22-23). În dependență de dimensiuni, aceste gropițe se împart în mici (1-4 mm) - 23 buc. (72%), dintre care 10 bucăți prezintă niște punctișoare adîncite de 1-2 mm și mai mari - (5-7 mm) - 9 buc. (28%). În ce privește forma, predomină cea ovală - 75,7%, după care urmează cea aproape triunghiulară - 25% (8 buc.) (Fig. 4:2, 4, 6, 10, 12, 18, 24) și, în sfîrșit, forma rotundă - 3 buc. (9,3%) - împunsături cu diametrul de 1-2 mm (Fig. 3:1, 5; 4:2).

Decorul compus din combinații de gropițe și linii, în colecția noastră, reprezintă, cel mai des, ornamentul clasic în cultura ceramicii bandliniare - capete de note muzicale, caracterizat prin amplasarea precisă a gropițelor pe capetele, la încovoierea și intersecția liniilor (Fig. 3:1, 9; 4:2, 4, 9-11, 13-20). La peste 1/4 din fragmente se observă o abatere de la această "ordine": unele linii rămân fără

gropițe, iar o incizie-gropiță unește concomitent două linii (Fig. 4-6); două gropițe se află una lângă alta. Acest fragment de perete se evidențiază din numărul total, fiind prevăzut și cu un decor în stil Vincea: un panou mărginit de linii striate orizontale, completate fiind de împunsături-perechi aproape ovale.

Starea actuală a colecției nu permite determinarea întregii diversități ale compozițiilor ornamentale a ceramicii.

Să facem, acum, o comparație a datelor căpătate cu cele existente, deja, în spațiul pruto-nistrea.

În tehnologia confecționării ceramicii din așezarea Mainova Balka un loc important, alături de degresanții de origine vegetală, le revine degresanților neorganici: nisipului - 15,4%, șamotei - 3,8%. Aproximativ 15-20% din ceramica descoperită în monumentele din grupul Gura-Camencii are în componența pastei minerali, predominanți fiind cei de șamotă, prundiș pisat și nisipul: Florești I - 20% șamotă și prundiș pisat, Gura-Camencii VI - 15% șamotă, prundiș pisat, nisip, Sângerei I, XI - 18% șamotă; Dănceni I cca 10% șamotă și 0,4 nisip, Mândrești I - fragmente cu șamotă sunt foarte puține. Din aceste date reiese că, felurile de degresanți variază de la un monument la altul, dar în nici unul dintre ele nu predomină nisipul. Totodată, este evidentă tendința creșterii numărului de ceramică grosieră cu degresanți neorganici în monumentele neoliticului târziu de pe teritoriul Moldovei.

Referitor la alți indici (prelucrarea suprafeței, arderea și culoarea), materialele din Mainova Balka au anumite analogii cu cele din monumentele grupului târziu. Mai mult de 90% din ceramica din așezarea Florești I are suprafața netedă, arderea a mai mult de jumătate este uniformă și doar 1 fragment are culoare oranj. Pentru comparație: 75% din ceramica din așezarea Dănceni I are suprafața netezită, 21% zgrunțuroasă; 70% din ceramică este arsă neuniform și 23% este de culoare oranj (vase-grânare).

De remarcat faptul, că cele 8 vase din așezarea Mainova Balka au decorul și forma identică cu ceramica din monumentele de pe teritoriul Moldovei, fără ca între ele să existe vre-o legătură. Chiar dacă numărul de piese din colecția pe care o cercetăm este redus, atenția se concentrează asupra dimensiunilor mici ale vaselor de uz comun. Lipsesc fragmentele de vase-grânare, atât de necesare comunităților de agricultori.

Pentru întreaga categorie de ceramică fină este caracteristică pasta foarte bine amestecată: Dănceni I - 80%, Florești I - 98%.

În așezarea Dănceni I ceramica cu degresanți de pleavă reprezintă 12%, în așezarea Florești I - 1%. Cca 3% din numărul vaselor din așezarea Dănceni I au în componența pastei degresanți de nisip, iar 4,5 - de șamotă. Degresanții de șamotă au fost depistați și în ceramica din așezările Rogojeni II, Florești I, Sângerei XI, Gura-Camencii VI - mai puțin de 1%. Fragmente de ceramică cu degresanți neorganici (var) sunt puține la număr în toate monumentele, iar din cauza arederii acestora, la suprafața vasului se creează caverne miniaturale.

Conform datelor de mai sus, particularitățile ceramicii din așezarea Mainova Balka (20% nisip, 17,7% degresanți naturali, 1,8% pleavă) nu corespund poziției a

nici unuia din monumentele amintite în care rolul degresanților ar putea fi minimalizat. În schimb, arderea și, respectiv, culoarea corespund întru-totul indicilor caracteristici pentru grupul de monumente Gura-Camencii din Moldova.

Principala sursă informațională pentru ceramica grosieră o constituie compozițiile ornamentale.

În monumentele din spațiul pruto-nistrean 41% din numărul de fragmente ceramice sunt ornamentate: 97% cu decor incizat și 3% cu decor plastic. Marea majoritate a vaselor sunt prevăzute în jurul buzelor (uneori și pe corp) cu linii din benzi paralele (de la 1-8 linii). Cel mai des se întâlnește benzi în 2-3 linii. Aceste date corespund indicilor generali, caracteristici pentru ceramica din așezarea Mainova Balka, celelalte însă - pentru ceramica din grupul de monumente al culturii ceramicii bandliniare din Moldova. Decorul în formă de volută este predominant la ceramica din așezările Florești I, Gura-Camencii VI, Sângerei XI (de la 46-75%), în timp ce la ceramica din grupul Dănceni prevalează decorul unghiular în diferite combinații (de la 38-45%). În toate monumentele persistă decorul din gropițe de formă ovală sau aproape triunghiular cu dimensiunile de 0,4 cm (de la 60-90%), iar în monumentele din perioada târzie 1/3 din numărul de fragmente sunt decorate cu împunsături cu diametrul de 0,1-0,2 cm (de la 26-32%).

Pentru așezarea Mainova Balka acest număr este de 31%, important fiind rolul împunsăturilor de dimensiuni mai mari. O asemănare mai evidentă se observă în amplasarea gropițelor în cadrul decorului liniar. Unele vase din așezările Florești I, Gura-Camencii VI ș.a. sunt decorate cu gropițe, distribuite "incorect": uneori gropițele se află între linii, chiar câte 2-3 în rând, ieșind în unele cazuri în afara liniilor; o singură gropiță poate uni câte două linii sau, viceversa, pe o singură linie sunt distribuite 2 sau 3 gropițe. Se întâlnesc combinații de gropițe mari și mici (Fig. 5:4, 7-9, 11). În așezările Florești I și Țâra II au fost descoperite fragmente cu decor în stil "Vincea"¹ (Fig. 5:10). Tot în aceste monumente au fost depistate fragmente ornamentate cu linii și gropițe șterse sau roase parțial.

Avînd în vedere diferența numerică dintre colecțiile supuse comparației, ceramica din așezarea Mainova Balka (descoperită în 1989, conform indicilor de bază ținînd cont și de specificul local), are anumite tangențe cu ceramica din grupul perioadei târzii din zona Pru-Nistru: Florești I, Gura-Camencii VI, Sângerei XI ș.a.

Sub aspect tipologic, monumentele care conțin asemenea materiale, au mai multe similitudini cu cele din faza finală a culturii ceramicii bandliniare din arealul estic, evidențiate de Pavuk. Însă dezvoltarea ei în Moldova are loc atunci, cînd pe cea mai mare parte a acestui teritoriu existau, deja, grupurile Zeliz, Șciarka. O asemenea stare de lucru se explică, mai degrabă, prin dezvoltarea întîrziată a

¹ Conform părerii noastre, nu este corect că acest decor să fie considerat drept împrumut de la culturile din regiunea Mariupol (Donul Inferior, Azov-Nipru) (Bezus'ko, Kotova, 1997, p. 149). Apariția lui la vest și est de Carpați este legată de influența culturii Vincea B1-2. În Slovacia și Polonia acest decor apare în materialele fazei târzii (III) a culturii ceramicii bandliniare și a grupului Jeliz (Pavuk, 1969, p. 273; Grygiel, 1978, p. 75-99).

acestei culturi pe un teritoriu, care reprezintă o periferie îndepărtată. În acest răstimp, se remarcă o slăbire, legăturilor dintre grupurile și culturile din Europa Centrală. Are loc reorientarea lor spre vest și sud-vest: culturile Vincea B1-2 - Turdaș, Boian la etapa Giulești a fazei Aldeni și Precucuteni (Larina, 1985, p. 18-20; 1994, p. 56-57). Datarea absolută a acestei perioade poate fi mai târziu de 4200 a.Chr. și mai devreme de 3900 a. Chr. și, conform calibrării, aceste datări reprezintă hotarul mileniului V a. Chr.

În colecția din Mainova Balka au fost depistate fragmente de vase care, conform parametrilor de bază, pot fi atribuite ceramicii culturii Bugo-Nistrene. S-a păstrat partea superioară a unui vas-borcan cu pereții puțin înclinați spre buză, avînd diametrul de 20 cm. Are suprafața netedă, neșlefuită. Culoarea este neagră-cafenie cu puncte roșietice. Ampretele de fibre dovedesc prezența în componența pastei a unei mari cantități de degresanți vegetali și a unei cantități mici de nisip. Arderea este aproape uniformă, cu excepția unui strat exterior subțire cu pete roșietice, restul suprafeței este de culoare neagră-cafenie, dură la pipăit. Suprafața exterioară este prevăzută cu o linie oblică incizată abia sesizabilă. Pereții vasului au o grosime doar de 0,6-0,7 cm, deși are dimensiunile impunătoare (Fig.10).

Nu sunt cunoscute motivele aflării acestui vas în respectiva așezare. Presupunem, însă, că particularitățile tehnico-tehnologice ale ceramicii culturii ceramicii bandliniare din așezarea Mainova Balka pot fi rezultatul interferențelor dintre două culturi. Aceste particularități sunt: duritatea fragmentelor la pipăit, procedeele tehnologice mixte, utilizate la modelarea celor două categorii de ceramică, iar folosirea acelorași degresanți, de origine vegetală și nisipul, cît la modelarea ceramicii fine, atît și a celei grosiere, a dus la atenuarea deosebiri dintre acestea. Nu se exclude faptul, că abundența degresanților de mică ar putea reprezenta o imitație a decorului de grafit. Suprafața interioară este netedă, prezentînd uneori și unele zgîrîieturi.

Aici, este momentul potrivit de a ne referi la concluziile lui A. Bobrinskij, bazate pe analiza anumitor particularități ale pastei, ale deprinderilor în alegerea materiei prime, prelucrarea suprafețelor vaselor "sunt descoperite capacități uimitoare de a reacționa cu o deosebită sensibilitate și precizie (!) la însăși apariția și desfășurarea proceselor" de îmbinare a diferitor tradiții tehnologice și, ca regulă, aceasta reprezintă și o dovadă a interferențelor dintre purtătorii acestor tradiții (Bobrinskij, 1978, p. 97, 244).

Așadar, suntem în drept să spunem, că purtătorii culturii ceramicii bandliniare din spațiul Nistru-Bug se aflau într-un mediu străin, dar nicidecum ostil.

Nu se poate determina într-un mod categoric, cînd anume s-au petrecut aceste contacte. Vasul descris mai sus, aparținînd culturii Bugo-Nistrene este amorf atît în ce privește forma, cît și ornamentul, iar faptul că este un "recipient cu pereții subțiri, modelat din pastă cu degresanți de nisip și fibre subțiri", se aseamănă cu ceramica din fazele Samcinsk și Savransk.

Informațiile referitoare la interferențele acestor două culturi sunt insuficiente pentru a elabora anumite concluzii. Aceste interferențe sunt elucidate doar de materialele ceramice ale culturii ceramicii bandliniare de pe Insula Bozikov (faza

Samcinsk) de pe cursul superior al Bugului și în așezarea Soroca V (faza Savransk) din zona Nistrului Mijlociu (Danilenko, 1968, fig. 19; Marcheș, 1974, p. 116). Prezența ceramicii culturii ceramicii bandliniare printre materialele culturii Bugo-Nistrene, perioada târzie, actualmente, este confirmată de descoperirile din așezarea Tătăreuca Nouă XV (informația primară: Larina, Dergacev, Kovalenko, Bikbaev, 1997, p. 107-109).

Aceste date au scos la iveală procesul îndelungat de interconexiune a două culturi, care a început în faza Samcinsk și a continuat în faza Savransk. Materialele din Mainova Balka trebuie să fie examinate în strânsă legătură cu perioada târzie a culturii Bugo-Nistrene și a culturii ceramicii bandliniare. Ele reflectă situația etnoculturală complicată din regiunea Prut-Nipru în perioada de tranziție de la neolitic la eneolitic. Prezența importurilor și sincronismul cultural indică direcția de dezvoltare a relațiilor dintre culturi și o posibilă cale "istorică" comună. După părerea noastră, pînă în prezent, arheologii au elucidat insuficient acest rol colosal al potențialului cultural al purtătorilor culturii ceramicii bandliniare. Această cultură a existat în acest spațiu - din regiunea Volyn' la Nistrul Mijlociu, cca 500 de ani 5400-4900 CaI. BC, cuprinzînd etapa târzie (II) și cele trei faze timpurii pînă la începutul perioadei Zeliz (conform lui Iu. Pavuk). Anume de ea ține și transformarea culturii Bugo-Nistrene pe parcursul fazei Savransk, apreciată de către V. Danilenko drept o renaștere a tradițiilor culturii Criș. Tot de această cultură este legată și apariția economiei productive dincolo de Nipru, (de exemplu, regiunile Sursk-Nipru, Azov-Nipru, Lisogubv ș.a.). Nu întîmplător cele mai timpurii monumente ale comunității culturale Nipru-Donetk au fost descoperite în regiunile Volyn și Polese (Davnea Istoria Ukraina, p. 168).

Este bine cunoscută capacitatea de atracție a culturilor cu o economie productivă dezvoltată: Criș, cultura ceramicii bandliniare, Tripolie, Gumelnița. Anume ele servesc ca indicator pentru epocile neoliticului și eneoliticului la est de Carpați, iar materialele lor, (importuri) reprezintă, în majoritatea cazurilor puncte de reper în aprecierile tipologice și datarea a mai multor culturi din Ukraina.

Continuarea lucrărilor în așezarea Mainova Balka vor contribui, fără îndoială, la cercetarea proceselor de interferență culturală și a diverselor transformări care au avut loc în spațiul Prut-Nipru în decursul perioadei de tranziție de la neolitic la eneolitic.

BIBLIOGRAFIA

Bezus'ko L.G., Kotova N.S., 1997, *Kul'tura linejno-lentočinoi keramiki i ee prirodnoe okruženie* // Arheologhia i etnologhia Vostočinoj Evropy. Materialy i issledovanija, Odessa, p. 140-152.

Bobrinskij A.A. 1978. *Gončarstvo Vostočinoj Evropy*. M., "Nauka".

Bondar' V.S. 1981. *Dnestrovsko-Dneprovskij lesostepnoj okrug* // Complexnoe lesohozjajstvennoe rajonirovanie Ukrainy i Moldavii. Kiev, p. 114-145.

Davnea Istoria Ukrainy. 1997, Kiev, vol I, p. 557

Danilenko V.N. 1969, *Neolit Ukrainy*. Kiev, p. 258.

Danilenko V.N. 1985. *Bugo-Dnestrovskaja kul'tura* // *Arheologia Ukrainskoj SSR*, vol. I, Kiev, p. 118-126.

Dvorjaninov S.O. 1982. *Poselenie kul'tury liniino-stricikovej keramiki Mainova Balka na Odesščiny* // *Arheologia* N 38, Kiev, p. 93-95.

Kremeneckij C.V. 1991. *Paleoekologija drevneših zemledel'cev i skotovodov Russkoi ravniny*, M., p. 193

Larina O.V. 1983. *Keramika kul'tury linejno-lentočnoj keramiki Poselenija Dănceni I* // *Pervobytnye drevnosti Moldavii*. Chişinău, p. 88-110.

Larina O.V. 1994. *Neolithicul pe teritoriul Republicii Moldova* // *Thraco-Dacica*, XV, Bucureşti, p. 51-68.

Larina O.V., 1998 *Kul'tura linejno-lentočnoj keramiki Iugo-Zapada SSSR (moldavskaja grupa)*. Avtoref. dis., Leningrad, p. 21.

Larina O.V., Vechler K.-P. Dergacev B.A., Kovalenko S.I., Bikbaev V.M. 1997. *Novye polevye issledovania pamjatnikov mezolita i neolita Moldovy* // *Vestigii arheologice din Moldova*, Chişinău, p. 62-110.

Marchevici V.I. 1974. *Bugo-Dnestrovskaja kul'tura na territorii Moldavii*, Chişinău, p. 174.

Petrenko V.G., Dvorjaninov S.O. 1991. *Novye dannye o neolitičeskom poselenii Mainova Balka* // *Drevneišie obščenosti zemledelicev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja*. Kiev, p. 14-15.

Petrenko V.G., Sapožnikov I.V. 1993. *Doslodžennea poselenija Mainova Balka* // *Arheologičini doslidženia v Ukraini 1991 roku*, Lun'k, p. 92-93.

Grygiel. 1978. *Z problematyki oddzialywan zakarpachkih wie wezeznymneolicie Polski* // *Acta archeologia Carpatica*, tom. XVIII, s. 75-99.

Pavuk J. 1969. *Chronologie der Zeligzovce Gruppe* // *Slovenska archeologia*, XVIII-2, s. 269-367.

Vechler K.-P. Dergacev B.A., Larina O.V. 1998. *Neue Forschugen zum Neolithikum Osteuropas. Ergebnisse der moldawisch-deutschen Gelandearbeiten 1996 und 1997* // *Prachistorische Zeitschrift*. Band 73, Hef 2, Berlin, s. 131-166.

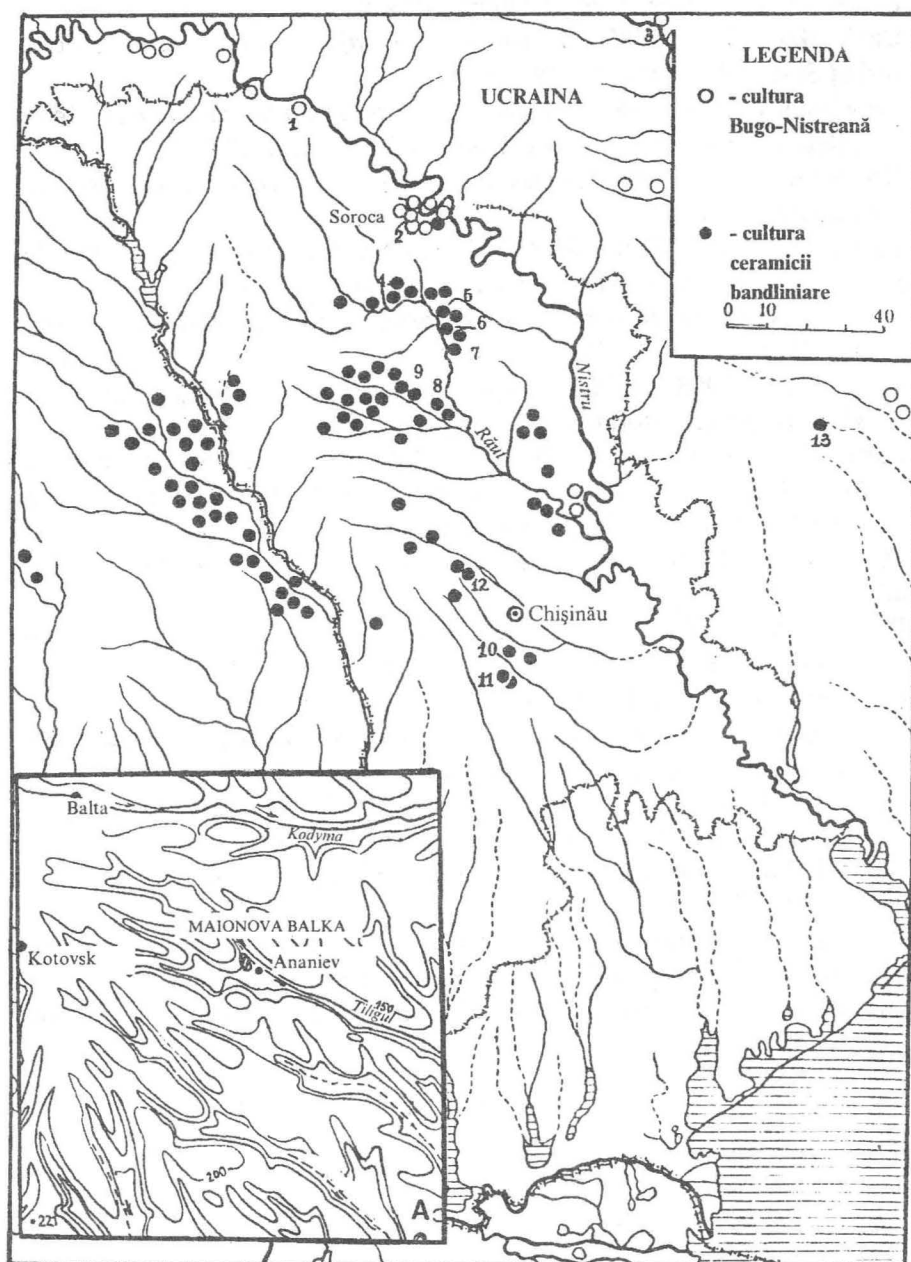

Figura 1. Harta răspândirii monumentelor culturilor Bugo-Nistoreană și ceramicii bandliniare în spațiul Prut-Bug:

1. Tătăreuca Nouă XV; 2. Soroca V; 3. Insula Baziko; 4. Florești I;
 5. Gura-Camencii VI; Țăra; 7. Rogojeni II; 8. Sângerei I; 9. Sângerei XI;
 10. Dănceni I; 11. Ruseștii Noi I; 12. Durlești I; 13. Mainova Balka.
- A - Planul topografic al așezării Mainova Balka.

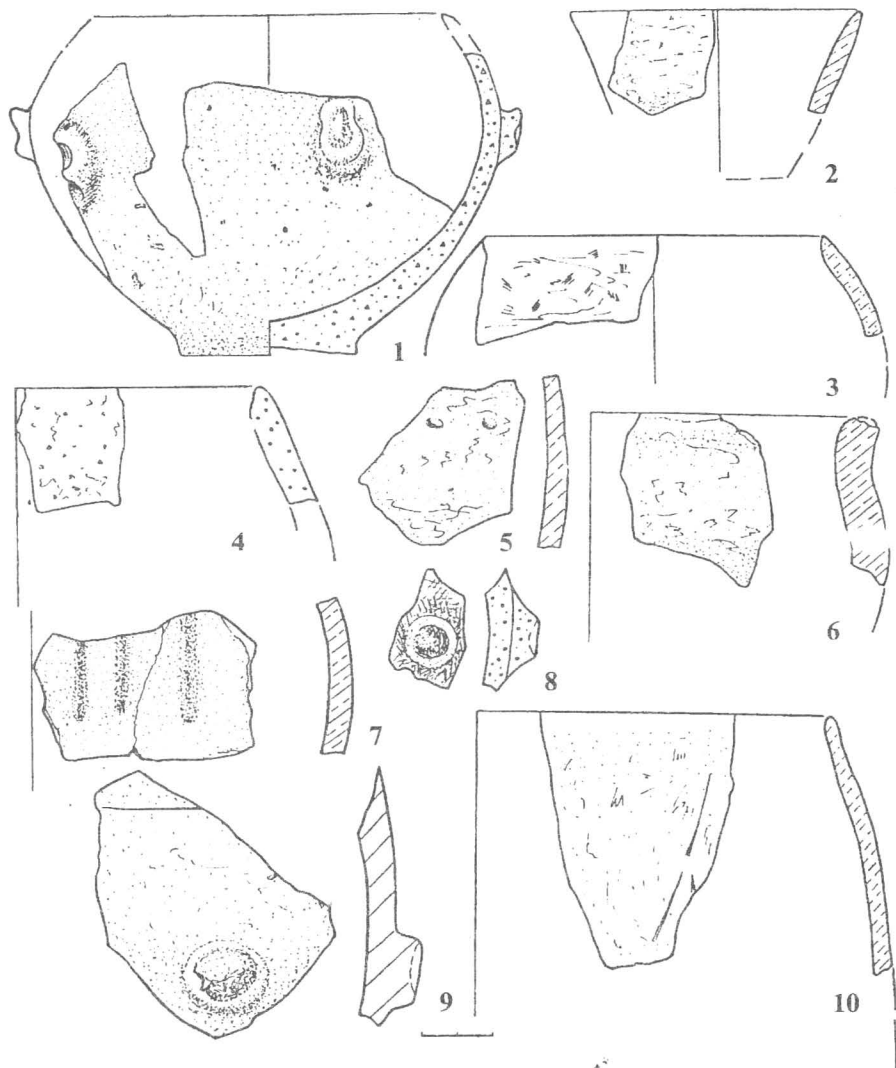

Figura 2. Ceramică grosieră din așezarea Mainova Balka.

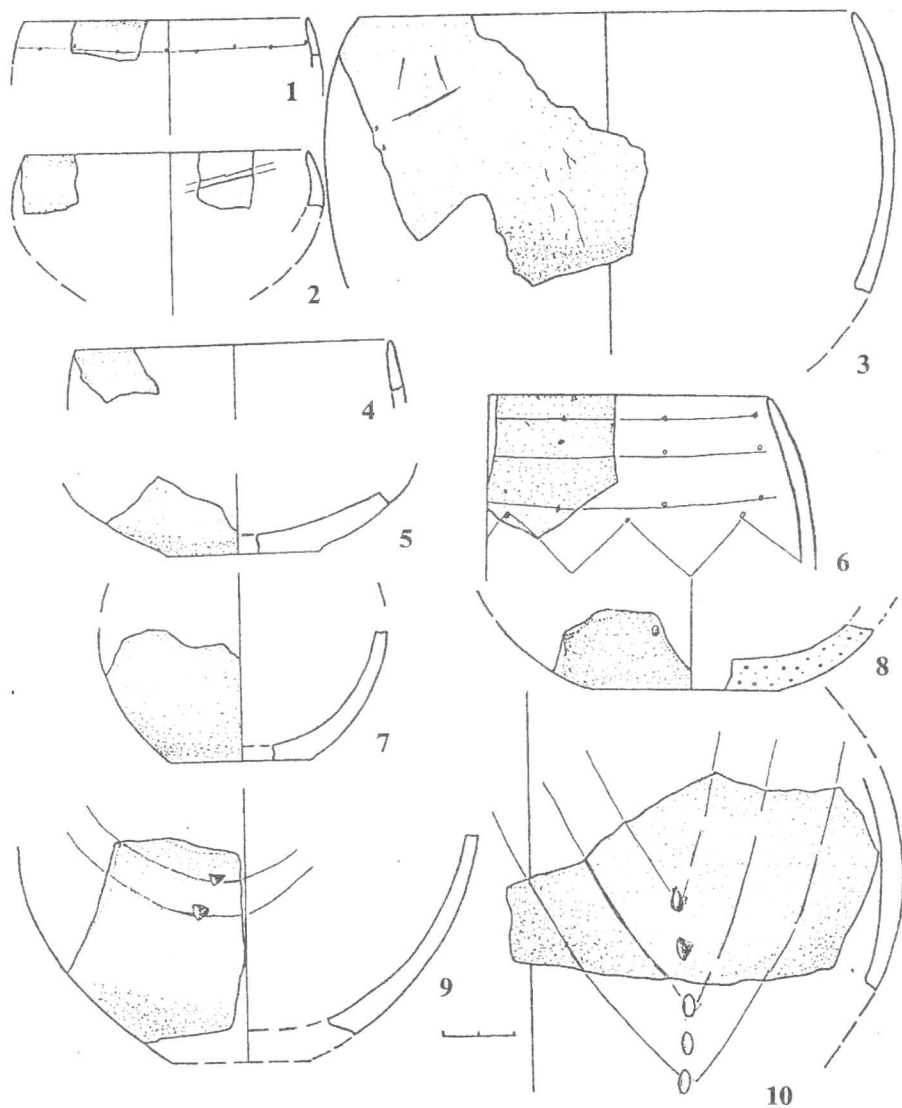

Figura 3. Forme de ceramică fină din așezarea Mainova Balka.

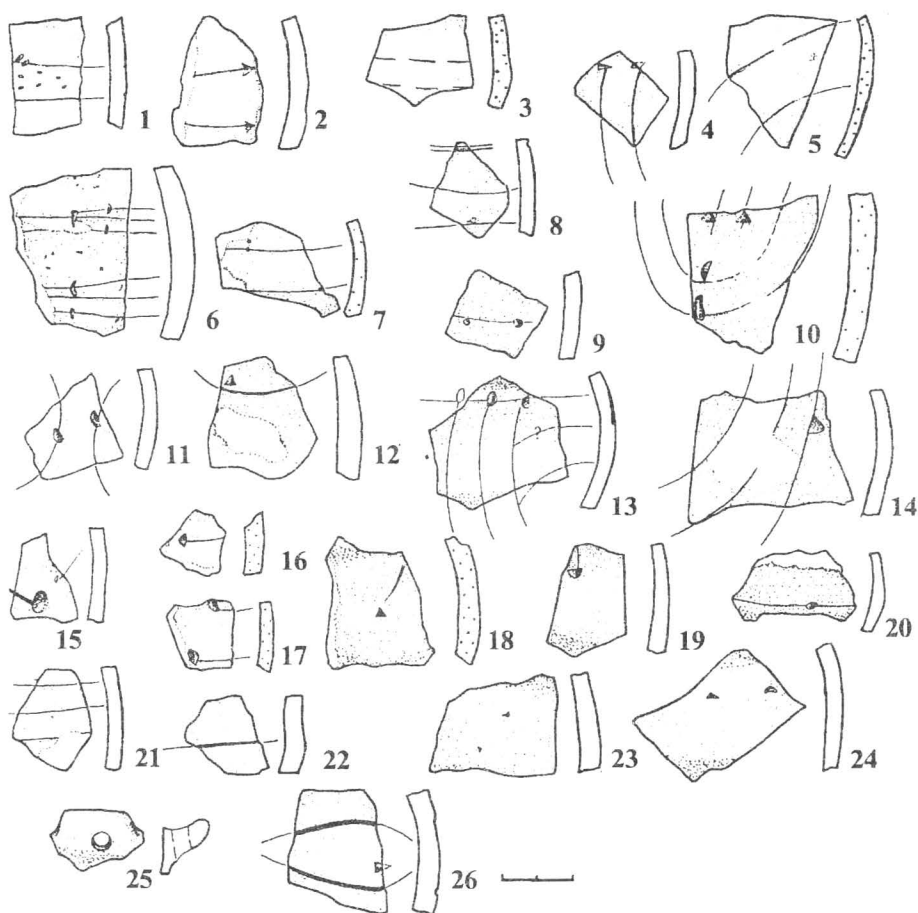

Figura 4. Fragmente de ceramică fină ornamentată din așezarea Mainova Balka.

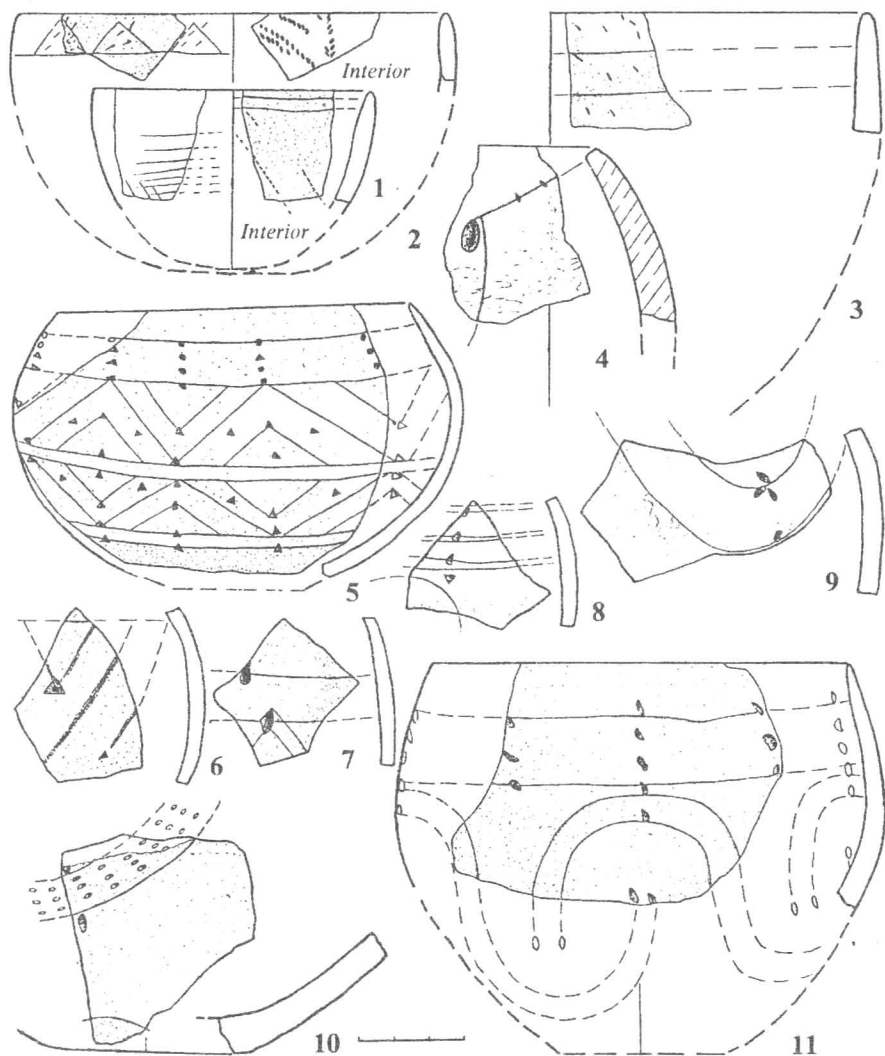

Figura 5. Ceramică din așezările de pe teritoriul Moldovei:
1-5, 11 - Gura-Camencii VI; 6-10 - Florești I.

CRONOLOGIA RELATIVĂ ȘI ABSOLUTĂ A AȘEZĂRILOR ASPECTULUI REGIONAL DRĂGUȘENI – JURA

Victor SOROCHIN

Așezările aspectului regional Drăgușeni-Jura din faza Cucuteni A au fost definite de V. Dumitrescu (Dumitrescu, 1974a, b), în legătură cu rezultatele obținute în urma săpăturilor din siturile de la Drăgușeni (comuna Drăgușeni, jud. Botoșani). Până în prezent au fost identificate 30 de situri aflate pe teritoriile actuale ale României, Republicii Moldova și Ucrainei (fig.1). După cum ne demonstrează complexele ceramice, ele n-au funcționat sincron, unele fiind mai timpurii, altele mai recente. Actualmente cea mai timpurie stațiune din cuprinsul lor este așezarea Cuconeștii Vechi I, încadrată de E.C. Černyš, împreună cu stațiunea Trușești-Țuguieța, în etapa Cucuteni A3, însă fără o argumentare riguroasă (Černyš, 1982, p.199). Atribuind situl Cuconeștii Vechi I la varianta nominalizată, noi am reieșit din prezența în complexul lui ceramic al elementului definitoriu și anume a ceramicii decorate cu caneluri late vopsite cu alb și interspațiile cu roșu. Această ceramică a fost semnalată la Cuconeștii Vechi I, dar, în comparație cu alte situri din acest aspect regional, într-un număr mai mic. Un alt criteriu, pe baza căruia așezarea respectivă a fost inclusă în aspectul dat, este prezența ceramicii ornamentate cu șanțulețe mult mai late decât obișnuitele ornamente adânc incizate ale fazei Cucuteni A, care este comparativ mai frecventă decât cea precedentă. Materialele așezări Cuconeștii Vechi I, după opinia noastră, reflectă etapa incipientă a siturilor de tipul Drăgușeni-Jura. În favoarea anteriorității stațiunii Cuconeștii Vechi I în raport cu siturile de la Drăgușeni, Druță I, Duruitoarea Nouă etc. este frecvența mai mare a tradițiilor precucuteniene. Ele se întîlnesc mai des în ceramica decorată cu caneluri și incizii, iar în siturile mai recente sunt transpuse și în tehnica picturii. În general, complexul ceramic de la Cuconeștii Vechi I în comparație cu cele de la Drăgușeni, Jura, Duruitoarea Nouă etc., are un aspect mai arhaic, cu multe trăsături precucuteniene în toate categoriile ceramice (fig. 2).

Așezarea Cuconeștii Vechi I nu este singulară în cadrul aspectului cercetat. Analogul ei este stațiunea de la Trușești-Țuguieța, cu toate că majoritatea materialelor sunt inedite (Petrescu-Dîmbovița, 1957, 1963; Petrescu-Dîmbovița, Florescu, 1959, Petrescu-Dîmbovița, Rădulescu, 1953). Materialele din acest sit sunt similare, dacă nu chiar identice cu cele de la Cuconeștii Vechi I. Similitudinile dintre complexele ceramice de la Drăgușeni și Trușești au fost scoase în evidență de V. Dumitrescu, care a remarcat că în ultima stațiune, alături de canelurile puțin încîlcite, de genul acelor de la Hăbășești, combinate cu șiruri de puncte-gropițe, există și vase decorate cu șanțulețe-caneluri puternice. O altă asemănare, subliniată de cercetător constă în folosirea în ornamentarea șanțulețelor late, întîlnite frecvent și în așezarea de la Trușești. Pe puține vase din această

stațiune s-a semnalat decorul din benzi vopsite cu roșu crud în asociere cu benzi late de culoare neagră tot crudă și cu șanțulețe-caneluri înguste vopsite cu alb înainte de ardere, care constituie o particularitate a ceramicii de la Drăgușeni (Dumitrescu, 1974a, pp. 549, 552-553). Aceste elemente decorative sunt caracteristice și pentru ceramica de la Cuconeștii Vechi I, ceea ce ne permite nu numai s-o plasăm în aceeași etapă cu stațiunea de la Trușești, ci și s-o încadrăm în aceeași variantă locală. Din acest tip de așezări face parte de asemenea stațiunea Mitoc-Pîriul lui Istrate, materialele căreia sunt similare celor de la Cuconeștii Vechi I (Popovici, 1986; Monah, 1997, fig. 237). La est de Prut în grupa respectivă de situri se înscriu cu o anumită probabilitate așezările Corpaci I, Bădragii Vechi IX, Butești I, Soroca (Sorochin, 1997, pp. 61, 65, 75).

Cronologic, după așezările de tipul Cuconeștii Vechi I și Trușești, urmează stațiunile Putinești II și Putinești III. Materialele Putinești II provin din stratul de cultură și un semibordei și, evident, nu știm dacă informațiile obținute sunt valabile pentru întreaga așezare. În afară de aceasta, în așezările eneolitice din interfluviul Nistru-Prut cu două orizonturi de construcții, reprezentate de locuințe adâncite în pământ și de suprafață, primele de regulă, reflectă etapa incipientă de fondare a stațiunii și, în cazul nostru, concluziile referitoare la poziția cronologică a sitului Putinești II au un caracter preliminar, însă atribuirea lui la tipul Drăgușeni-Jura nu poate fi pusă sub semnul întrebării. Din cele cinci categorii ceramice atestate la Putinești II predominantă este categoria grosieră (51,84 %) și cea decorată cu caneluri, deseori asociată cu pictură bicromă (alb+roșu; 29,17%), iar categoriile cu decor incizat și pictat reprezintă corespunzător 10,34% și 7,6%. În linii generale ceramica pictată policrom de la Putinești II este specifică fazei Cucuteni A, motivele fiind decorate pe fondul alb. Ceramica Cucuteni C constituie 1%. Complexul ceramic de la Putinești II are mai multe afinități cu ceramica din L3 și L4 de la Putinești III. În ultima așezare predominantă devine ceramica cu decor canelat, de regulă, asociată cu pictură bicromă (40, 02 %) și acest indice este caracteristic și pentru stațiunea Druță I (aproximativ 40%; Palaguta, 1995, p. 58). Ceramica cu decor incizat și pictat constituie respectiv 6,78% și 13,03%. În cadrul ceramicii pictate se deosebește pictura tricromă specifică fazei Cucuteni A și într-un număr mai mic pictura bicromă – fondul alb și motive desenate cu culoarea neagră-ciocolatie, care, probabil, a stat la baza formării grupeii stilistice β a fazei Cucuteni A-A. Vase similare, atestate tot într-un număr mic, au fost semnalate la Druță I (fig.3), (Palagua, 1995, p. 61-62).

A treia grupă cronologică o formează așezările de la Drăgușeni, Jura, Nezvisko, Duruitoarea Nouă, Duruitoarea Veche, Vasilievka, Brînzei IV (nivelul inferior) etc. În complexe ceramice ale acestor stațiuni formele devin mai standardizate, unele din ele întîlnindu-se în două sau trei categorii (fig. 4). În același timp apar forme și variante ale lor, care prevestesc faza Cucuteni A-B. Fenomene similare se semnalează în decorul vaselor, în special cel pictat, în care sunt cunoscute elemente, considerate precursore directe ale grupelor stilistice AB2 și $\alpha 2$ (Marinescu-Bîlcu, 1994, p. 123).

Unele din așezările enumerate mai sus merită o atenție deosebită în virtutea anumitor cauze. E vorba, în primul rând, de stațiunea de la Nezvisko, în complexul ceramic al căreia au fost evidențiate trei categorii: 1) grosieră; 2) cu decor incizat și 3) cu decor pictat (Černyš, 1962, p. 32). Încadrarea ei în aspectul dat poate trezi anumite suspiciuni, căci noi ne-am bazat numai pe informațiile publicate. După E.C.Černyš, vasele din categoria a doua erau ornamentate cu un decor spiralic, realizat neglijent, din incizii late. Spațiile dintre benzi erau vopsite cu culoare roșie, iar benzile rămâneau fără decor sau se vopseau cu culoare neagră (Černyš, 1962, p. 36). Deci, de fapt inciziile late nu sunt altceva decât caneluri sau caneluri-șanțulețe combinate cu pictură bicromă, decor caracteristic complexelor de tipul Drăgușeni-Jura. Ceramica publicată la fel indică prezența canelurilor vopsite cu alb și interspațiile cu culoare roșie sau neagră. Formele și motivele decorative sunt similare cu cele de la Drăgușeni, Duruitoarea Nouă etc. și nu mai insistăm asupra lor (Černyš, 1962, fig. 21-23).

O altă așezare este cea de la Jura, în care au fost degajate trei locuințe de suprafață, una fiind cu resturile răvășite și avînd un inventar sărac. Ea a fost inclusă în aspectul dat (Marinescu-Bîlcu, Bolomey, Cîrciumaru, Muraru, 1984), însă în istoriografie a apărut recent un nou punct de vedere. I.V.Palaguta, în lucrări cu caracter rezumativ, susține că așezarea dată definește o nouă variantă locală. Cu toate că nu excludem integral acest punct de vedere, totuși, informațiile de care beneficiem, ne permit să facem unele precizări. Complexul ceramic de la Jura se deosebește de cele de tipul Drăgușeni, după autorul citat, prin prevalarea ceramicii pictate executate cu precădere în stilul ABO, iar mediana roșie, obișnuită pentru ceramica de la Drăgușeni, se întâlnește rar. Altele sunt compozițiile ornamentale și formele vaselor. Trei vase ornamentate cu caneluri asociate cu bicromie le interpretează cu importuri sau imitații (Palagua, 1995, p. 63; 1997, p. 135-137). Complexul respectiv, ca și alte complexe ceramice ale acestui aspect regional, constă din cinci categorii. În așezările de la Berești. De unde I.V. Plaguta presupune că își are originea comunitatea de la Jura, lipsesc categoriile cu decor incizat și canelat (Ibidem). În privința formelor nu vedem deosebiri esențiale, în afară poate de ponderea unora în raport cu altele. În ceea ce privește compozițiile decorative aici, ca și la Drăgușeni, rămîne predominantă spirala clasică în formă de S cu capetele mai mult sau mai puțin răsucite (Crîșmaru, 1977, p. 83). Un alt motiv frecvent întîlnit pe ceramica ambelor așezări sunt meandrele sau spirala frîntă de două sau patru ori, dispuse vertical sau oblic pe diverse forme. Tot caracteristică pentru ambele stațiuni este banda îngustată. În complexul de la Jura, ca de altfel și în cele de la Putinești II, Putinești III, Druță I, este cunoscută și banda lată.

Din cele relatate mai sus rezultă, că complexul ceramic de la Jura, prin trăsăturile sale esențiale, formele ei și compozițiile decorative, se înscrie în cadrul aspectului cercetat, avînd totuși unele elemente proprii (prevalarea ceramicii pictate), dar, reamintim, că materialele au fost recuperate practic numai din două locuințe de suprafață.

O notă specifică are și complexul ceramic de la Vasil'evka, divizat de V.A. Șumova în două categorii mari, fiecare la rîndul ei fiind împărțită în cîteva grupe.

Autoarea încadrează așezarea în etapa Cucuteni A3, însă forma cupelor, capacelor în formă de coif suedez, a străchinilor cu buza puțin trasă în interior, umărul fiind rotunjit și partea inferioară tronconică, care devin caracteristice pentru faza Cucuteni A-B, cât și decorul lor contravin acestei datări (Șumova, 1994, p. 82-85). Este evident că procentul înalt al ceramicii incizate (30%) indică un fond puternic al culturii Precucuteni-Tripolie A, însă formele și decorul ceramicii, în special al celei pictate, au analogii sigure la Drăgușeni, Druță I etc., ceea ce permite plasarea ei în etapa Cucuteni A4.

Trăsătura distinctă a complexului ceramic de la Vasilevka constă în prevalarea ceramicii pictate și incizate, grupa cu decor canelat constituind un procent relativ mic în comparație cu așezările Druță I, Putinești III etc. În privința formelor nu vedem deosebiri esențiale, căci repertoriul lor coincide cu cel din alte așezări ale acestui aspect regional. Compozițiile decorative sunt la fel similare. Sunt de asemenea comune asocierea inciziilor cu culorile albă, roșie și neagră, cât și decorarea cu incizii a exteriorului vaselor și pictate în interior. O notă deosebită în ornamentarea ceramicii canelate o constituie vopsirea frecventă a vaselor cu culoare roșie sau albă numai a interspațiilor.

Trecerea în revistă, fie și sumară, a complexelor ceramice de la Nezvisko, Jura și Vasil'evka ne-a permis să evidențiem unele particularități ale lor în cadrul așezărilor de tipul Drăgușeni-Jura. Situate la periferia arealului acestui aspect regional, unele din ele aflându-se la distanțe apreciabile de la nucleul lui de bază, comunitățile așezărilor menționate au creat o cultură întrucâtva deosebită de cea a "metropolei", fie în virtutea contractelor cu vecinii, implantării unor noi veniți, posibil, tot de origine cucuteniană sau din alte cauze, ele, în general, și-au păstrat valențele culturale, având, însă, în ultima instanță, diferite destine istorice. Comunitățile de la Nezvisko și a altor stațiuni similare din zonă au participat probabil la geneza așezărilor de tipul Zalesčki, iar cele de la Drăgușeni, Jura, Vasil'evka etc. la formarea siturilor de tipul Solonceni.

Problema cronologiei absolute a fazei Cucuteni A și, în particular, a etapelor ei de evoluție în istoriografie, este controversată. Astfel, V. Dumitrescu datează etapele Cucuteni A1-A2 între anii 3600-3400 î.H. (Dumitrescu, 1974, p.23-40), iar într-o lucrare mai recentă, ținând cont de noile informații de la Mărgineni, plasează sfârșitul culturii Precucuteni la 3700 î.H. (Dumitrescu, Bolomey, Mogoșanu, 1983, p. 111). De problema respectivă a fost preocupat și D. Monah, care datează etapa Cucuteni A2 între anii 3650 (3700-3400) î.H. și Cucuteni A3-A4 cu 3400-3200 î.H. (Monah, 1978; 1987). E.C.Černyš plasează faza Cucuteni A – Tripolie B1 între anii 3600-3400 î.H. (Černyš, 1982, p.191). Menționăm și lucrările lui S. Iastrzebski, care, bazându-se pe bazele radiocarbon, însă fără a cunoaște realitățile arheologice, plasează așezarea de la Drăgușeni în etapa Cucuteni A3, fiind, după autor, mai timpurie decât stațiunile de la Leca Ungureni, Hăbășești și sincronă cu Ruseștii Noi I (nivelul superior) și Sabatinovka (Iastrzebski, 1983, 1989). Istoricul problemei cronologiei absolute a neo-eneoliticului din România și contribuțiile cercetătorilor români la elucidarea acestei complexe probleme constituie unele din

chestiunile abordate în monografia recent apărută a lui A. László, în care, totodată, se publică și o listă a datelor radiocarbon (László, 1997).

Un interes deosebit pentru datarea absolută a complexului cultural Cucuteni-Tripolie I-a avut D. Teleghin, care a definit în cadrul lui cinci faze de dezvoltare. Faza Cucuteni A – Tripolie BI sau a două, după autorul citat, este plasată între anii 3500-3300 î.H. pe baza datelor de la Polivanov Iar III, Drăgușeni, Leca Ungureni, Hăbășești și Krasnostavka (Teleghin, 1985). D. Teleghin, în colaborare cu alți cercetători, a publicat noi date radiocarbon, obținute în laboratorul Institutului de geochimie al A.Ș. din Ucraina, unele probe provenind din Basarabia. Astfel, proba de cărbune de lemn din așezarea Rogojeni I (Precucuteni II) a arătat data de 4650 ± 20 ani sau 2700 î.H. (Ki-604), alte două probe sunt de la Putinești I (Precucuteni III), care a indicat anul 4215 ± 110 sau anul 2265 î.H. (Ki-609), și Putinești III, punctul Podul Dobrii, este datată cu anul 5060 ± 20 ani sau 3110 î.H. (Ki-613), (Telegin, Sobotovič, Kovaljuh, 1978). Primele două probe de cărbune provin din săpăturile sistematice ale lui V.I. Marchevici, iar a treia a fost recoltată de același cercetător într-o groapă apărută în profilul unei cariere și, desigur, datele obținute sunt departe de a fi acceptate. Notăm că D. Telegin n-a folosit datele menționate în schițarea fazelor complexului cultural Cucuteni-Tripolie.

Problema datării absolute a complexului Cucuteni-Tripolie a constituit obiectul de studiu pe parcursul mai multor ani a C.M. Mantu (Mantu, 1995; 1996). Faza Precucuteni III cercetătoarea o plasează în baza a șase date radiocarbon în intervalul de timp 3900-3750 b.c. sau 4850-4600 CAL B.C., iar un alt grup de așezări din această fază (Ruseștii Noi I, Tîrpești, Luka-Vrubleveckaja și Zarubincy) între anii 3725-3500 b.c. (Mantu, 1996, p. 17). Cu regret, nu cunoaștem din publicații nici o dată de la Luka-Vrubleveckaja. Așezarea de la Zarubincy, datată cu anul 3500 î.H. prin metoda arheomagnetică, este plasată de E.V. Tsvek la începutul fazei Tripolie BI (Tsvek, 1980, 1996). După C.M. Mantu, etapa Cucuteni A4, cu șapte date radiocarbon (una din arealul Tripolie) și trei date arheomagnetice (arealul Tripolie) a avut probabil o durată de 250 ani, în intervalul 3450-3200 b.c. sau 4300-4050 CAL B.C. (Mantu, 1996, p. 17-18).

Pentru așezările de tipul Drăgușeni-Jura beneficiem de următoarele date radiocarbon. Stațiunea Cuconeștii Vechi I datează cu anul 3440 ± 60 ani, proba fiind determinată, după informațiile lui V.I. Marchevici, de H. Quitta (Marchevici, 1997). Probele de cărbune de lemn de la Drăgușeni-Ostrov, în rezultatul cercetării, au indicat datele:

Bln-1195 5430 ± 100 BP 3480 ± 100 b.c. 4360-4158CAL BC 1s 4470-4005CAL BC 2s.

Bln-1060 5355 ± 100 BP 3480 ± 100 b.c. 4360-4158CAL BC 1s 4470-4005CAL BC 2s.

Bln-1194 5205 ± 100 BP 3255 ± 100 b.c. 4222-3827CAL BC 1s 4330-3790CAL BC 2s.

Două probe de la Putinești III, tot de cărbune de lemn, provin din săpăturile sistematice din anul 1990:

Lv-2156 5520 ± 70 BP 4459-4340 CAL BC 3570 ± 70 b.c.

BIn-2427 5595±80 BP 4517-4356 CAL BC 3645±80 b.c.

N.V.Ryndina și A.V.Engovatova au publicat o dată radiocarbon de la Druță I: 4380+80 ani sau 5730+80 ani, menționând că ea este timpurie din cauza carbonaților din sol, iar altele informații referitoare la această dată lipsesc în lucrare (Ryndina, Engovatova, 1990). Pentru datarea absolută a acestui aspect regional poate fi utilizată și data arheomagnetică de la Krasnostavka (3500 î.H., Zagnij, Rusakov, 1982, p.123), în care a fost semnalat un "import" ceramic din cuprinsul stațiunilor de tipul Drăgușeni-Jura (Tsvek, 1980).

Datele de radiocarbon din așezările de tipul menționat nu concordă cu cronologia lor respectivă. Situl Cuconeștii Vechi I se sincronizează cu stațiunea Drăgușeni-Ostrov, iar Putinești III reiese că este cea mai timpurie în cadrul lor, ceea ce nu corespunde realităților arheologice. Și, în acest sens, relevăm afirmația N. Palincaș că, în asemenea cazuri datele C¹⁴ "inacceptabile" se pot dovedi a fi mult mai utile și mai interesante decât cele acceptabile pe baza "așteptării arheologice" (Palincaș, 1997, p. 30). Acumularea de noi informații și perfecționarea metodei radiocarbon vor confirma sau infirma această concluzie, însă, deocamdată, datele C¹⁴ ne pot servi ca puncte de reper în cronologia absolută, cea relativă rămânând totuși prioritară.

BIBLIOGRAFIE:

Загний Г.Ф. Русаков О.М. Археологические вариации геомагнитного поля Юго-Запада СССР, Киев, 1982.

Палагута И.В. Керамический комплекс трипольского поселения Друць I. Вестник МГУ им. М.В. Ломоносова, серия 8, история, № 5, 1995.

Палагута И. В. О выделении локально-хронологических групп памятников Триполья VI на территории Республики Молдовы (по керамическим материалам). Развитие культуры в каменном веке. Тезисы докладов. Санкт-Петербург, 1997.

Рындина Н.В., Энгватова А.В. Опыт планиграфического анализа кремневых орудий трипольского поселения Друць I. I полевой семинар. Раннеземледельческие поселения гиганты трипольской культуры на Украине. Гальянки, 1990.

Шумова В.О. Трипільське поселення Васілівка на Середньому Дністрі. Археологія, I, 1994.

Телегін Д.Я. Радіокарбонне і археомагніте датування трипільської культури. Археологія, 52, 1985.

Телегин Д.Я. Соботович Э.В. Ковалюх Н.Н. Радиоуглеродное датирование археологических материалов. Использование методов естественных наук в археологии. Киев, 1978.

Цвек Е.В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье). Первобытная археология – поиски и находки. Киев, 1980.

Черныш Е.К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье. Неолит и энеолит Юга европейской части СССР. МИА СССР № 102. М., 1962.

Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. Энеолит СССР. Археология СССР. М., 1982.

Croșmaru A. Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică. Botoșani, 1977.

Dumitrescu V. Aspecte regionale în aria de răspîndire a culturii Cucuteni, în cursul primei sale faze de dezvoltare. SCIVA, t. 25, N4, 1974a.

Dumitrescu V. Unele probleme ridicate de așezarea cucuteniană de la Drăgușeni. Din trecutul județului Botoșani. Botoșani, 1974b.

Dumitrescu V. Cronologia absolută a neo-eneoliticului românesc în lumina datelor C¹⁴. Apulum, 12, 1974c.

Dumitrescu V., Bolomey A., Mogoșanu F. Esquisse d'une prehistoire de la Roumanie. Bucarest, 1983.

Iastrebski S. Uwagi o chronologii i periodyzacji kultury Cucuteni-Tripolie. Arheologia Polski. Wroclaw, t. 28, 1983.

Istrebski S. Kultura Cucuteni-Tripolie i jej osadnictwo na Wyzne Wolynskiej. Lublin, 1989.

László A. Datarea prin radiocarbon în arheologie. Biblioteca Muzeului Național, II, București, 1989.

Mantu C.-M. Cîteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România. SCIVA, t. 46, N 3-4, 1995.

Mantu C.-M. Metode de cercetare și tehnici de datare pentru determinarea cronologiei culturii Cucuteni. Rezumatul tezei de doctorat. Iași, 1996.

Palincaș N. Cîteva observații cu privire la utilizarea datelor radiocarbon. SCIVA, t. 48, 1997.

Petrescu-Dîmbovița M. Les principaux resultats des fouilles de Trușești. Analele științifice ale Universității "A.I.Cuza" din Iași, seria nouă, secțiunea II, t. III, 1-2, Iași, 1957.

Petrescu-Dîmbovița M. Die Wichtigsten Ergebnisse der archaologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești (Moldau). PZ. Bd XLI, Berlin, 1963.

Petrescu-Dîmbovița M., Florescu A. Săpăturile arheologice de la Trușești. MCA, t. VI, 1959.

Petrescu-Dîmbovița M., Rădulescu M. Șantierul Trușești. SCIV, t. IV, N 1-2, 1953.

Popovici D. Cercetările arheologice de la Mitoc "Pîrîul lui Istrati", jud. Botoșani. Cercetări arheologice, V. VIII, București, 1986.

Sorochin V. Considerații referitoare la așezările fazei Cucuteni A-Tripolie BI din Ucraina și Republica Moldova. Memoria Antiquitatis, XXI, Piatra Neamț, 1997.

Tsvetk E. Structure of the eastern Tripolye culture. Cucuteni aujourd'hui. Bibliotheca Memoria Antiquitatis, II. Piatra Neamț, 1996.

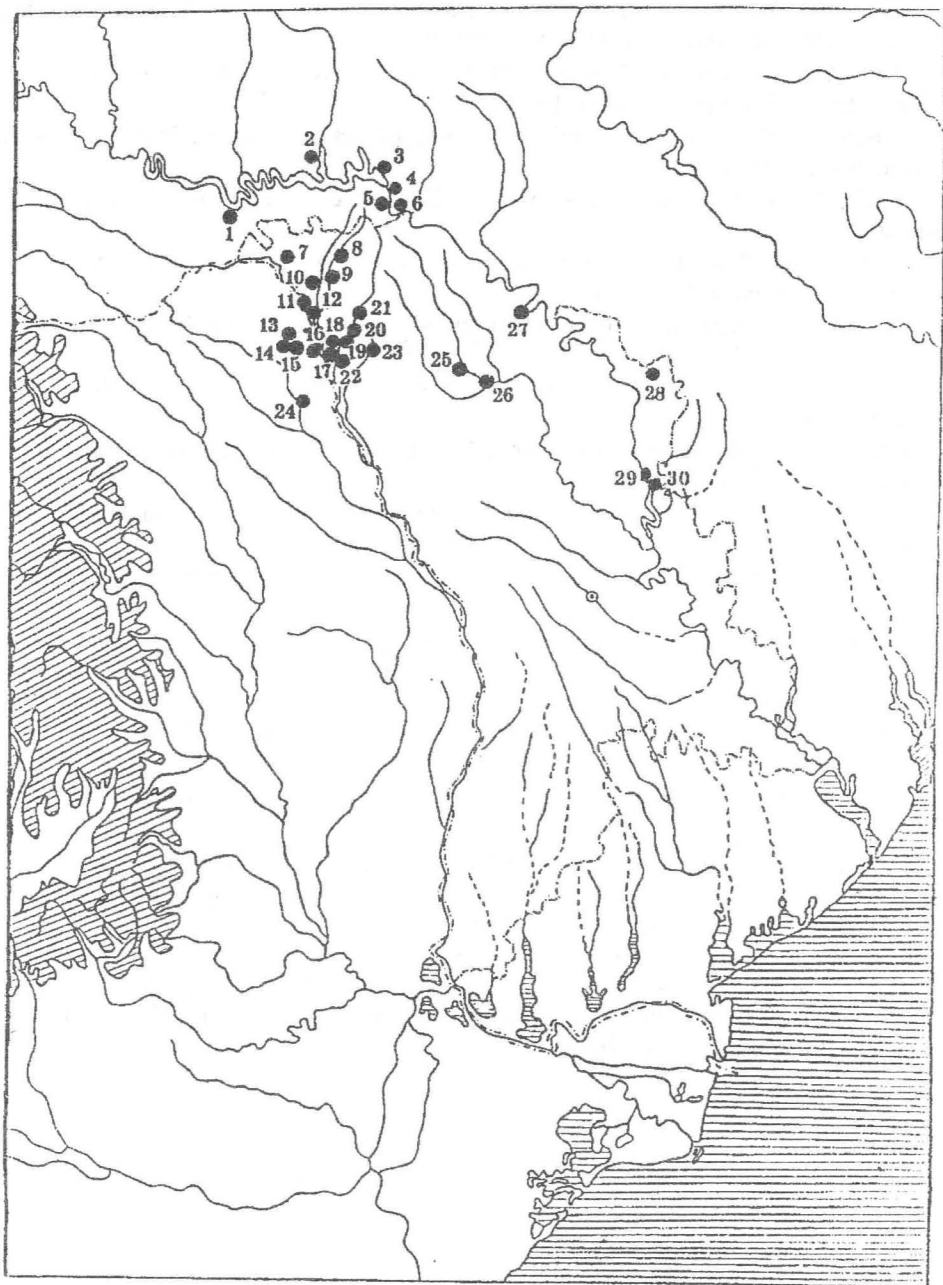

Figura 1. Așezările aspectului regional Drăgușeni-Jura:

1. Nezvisko; 2. Kudrincy; 3. Kadievcy; 4. Fridivcy; 5. Lipciani; 6. Vasilievka;
7. Berlinți; 8. Târnova; 9. Brânzeni; 10. Badragii Vechi IX; 11. Corpaci I;
12. Cuconeștii Vechi I; 13. Drăgușeni-Dealul Sârbii; 14. Drăgușeni-În Deal la Lutărie;
15. Drăgușeni-Ostrov; 16. Mitoc-Pârăul lui Istrati; 17. Varatic; 18. Duruitoarea Nouă;
19. Duruitoarea Veche I; 20. Duruitoarea Veche II; 21. Druța I; 22. Costeștii Noi; 23. Butești I;
24. Trușești-Țugueta; 25. Putinești III; 26. Putinești II; 27. Soroca; 28. Vasilievca;
29. Popenchi; 30. Jura.

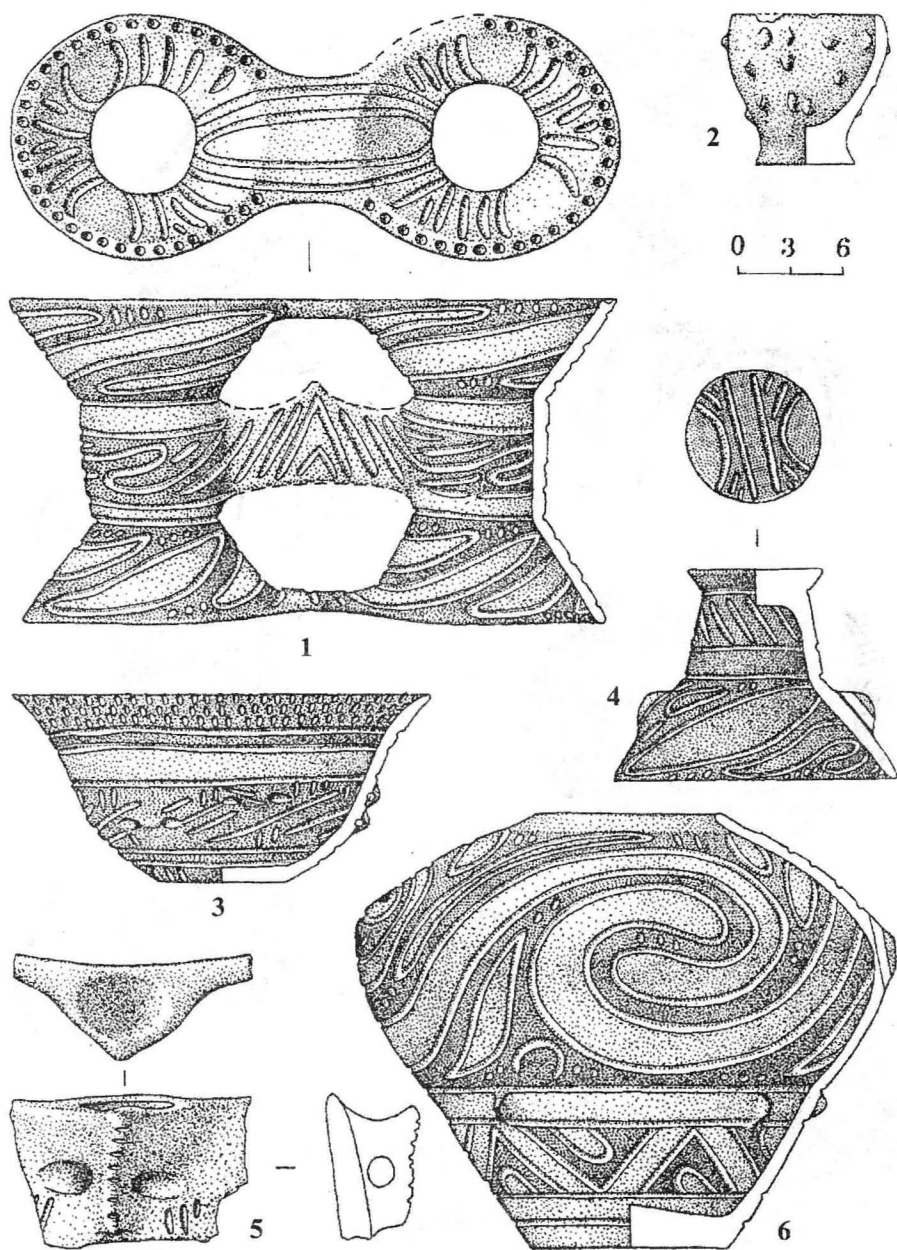

Figura 2. Cuconeștii Vechi I. Ceramică

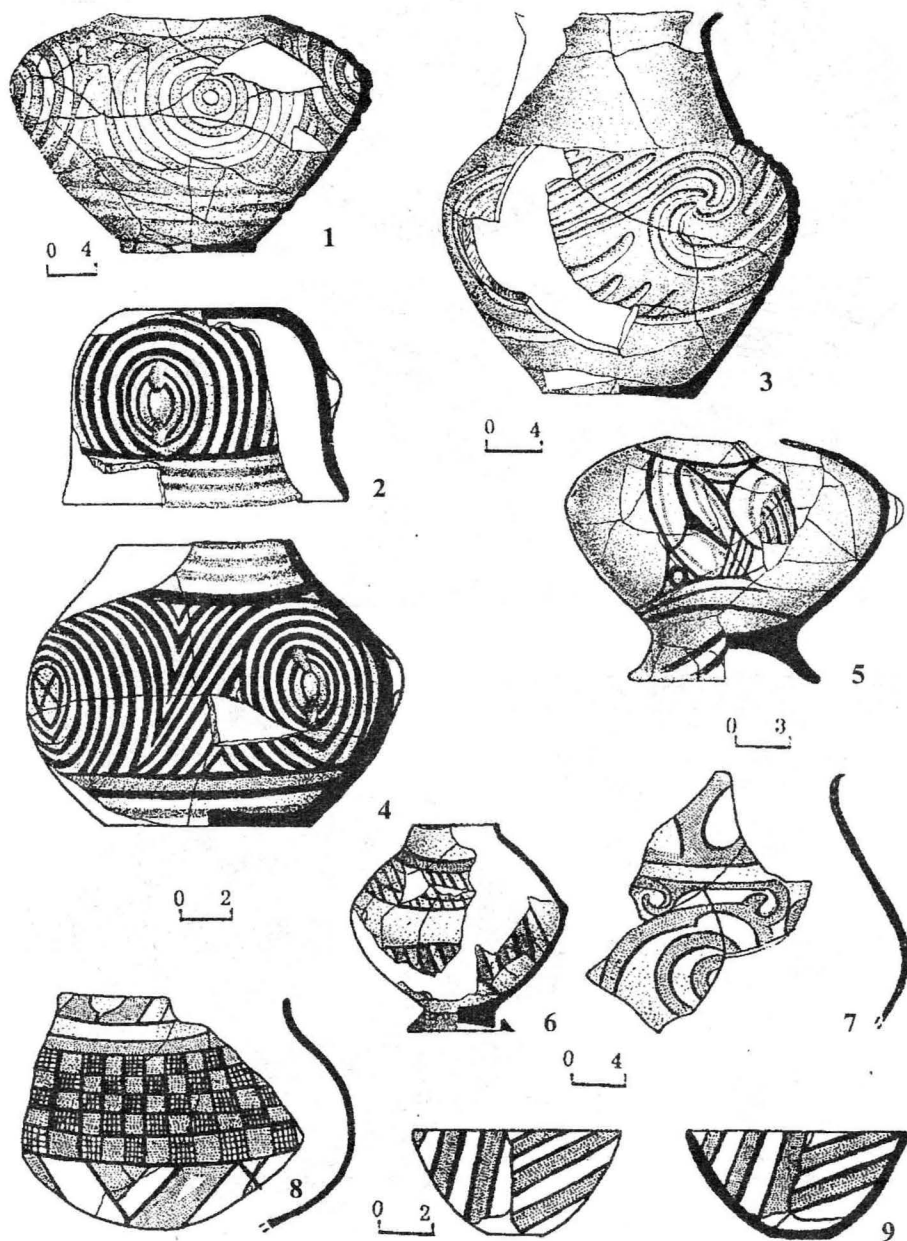

Figura 3. Putinești III. Vase de lut.

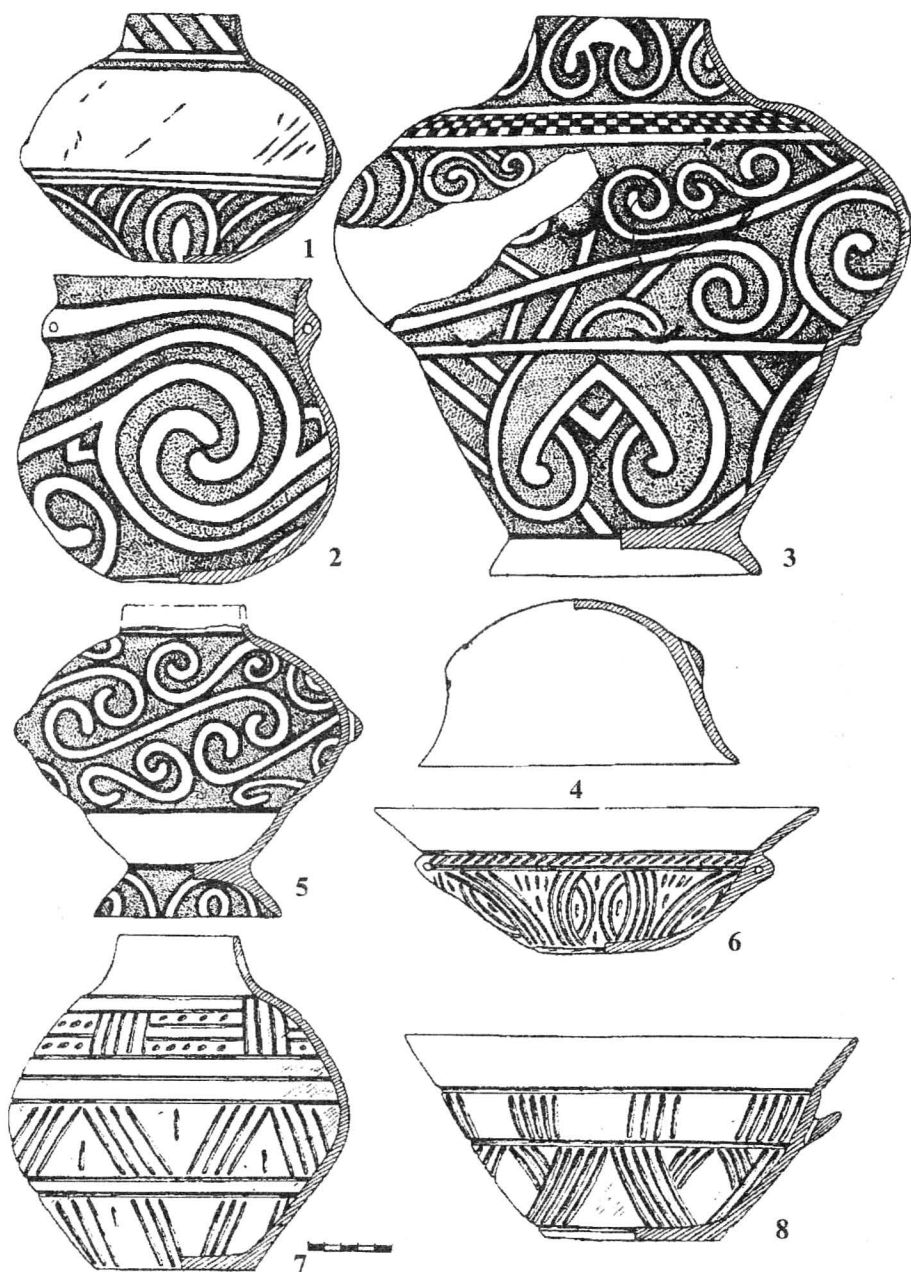

Figura 4. Jura. Ceramică.

O VARIANTĂ DE STATUETĂ ANTROPOMORFĂ CUCUTENIAN-TRIPOLIANĂ

Nicolae URSULESCU

Pe la începutul deceniului al VIII-lea al secolului nostru dr. în istorie Anatol Budevici (pe atunci elev) a descoperit, în preajma satului natal (Palanca, raionul Ștefan Vodă, Republica Moldova), partea superioară a unei statuete de lut ars, pe care în anul 1993 ne-a încredințat-o spre cercetare și publicare, furnizându-ne, totodată, informații despre locul și condițiile de descoperire - drept care îi aducem și pe această cale, sincerele noastre mulțumiri.

Localitatea Palanca este situată aproape de malul drept al Nistrului, chiar lângă actuala graniță sudică a republicii Moldova cu regiunea Odessa, din Ucraina. Locul descoperirii se află la cca 500 m est de centrul satului, pe terasa din dreapta Nistrului, înaltă cu cca 30-40 m față de albia majoră. Chiar sub terasă se află un vechi curs al Nistrului, numit de localnici "Brațul Chiorul". Piesa a fost descoperită pe partea dreaptă a șoselei Palanca Majaki (care continuă spre Odessa); aici, șoseaua s-a adâncit în terasă, formând două maluri înalte, ca un fel de canion. Actualmente, aspectul zonei s-a modificat, în oarecare măsură, față de momentul descoperirii, deoarece au fost excavate mari porțiuni din cele două maluri, de pe stânga și dreapta șoselei pentru a se atenua panta. Probabil că aceste lucrări au distrus și o parte a stațiunii din care a provenit piesa de față.

În literatura de specialitate, Palanca este puțin cunoscută pentru descoperiri neolitice și eneolitice. Se citează doar descoperirea, de către Tatiana Passek, , a unui vas pictat, de factură usatoviană, care putea să provină, eventual, dintr-un mormânt distrus.¹ Totodată, această semnalare ar putea fi un indiciu pentru datarea piesei pe care o discutăm aici.²

Statueta (Fig. 1-2), de tip aplatizat și alungit, a păstrat integral partea superioară a corpului (inclusiv capul), fiind ruptă, iregular, spre bazin (extremitatea inferioară prezintă o ușoară arcuire în față, marcând începutul zonei picioarelor).

Din punct de vedere tehnologic, piesa e realizată dintr-o pastă de bună calitate, omogenă și densă, prezentând doar foarte rare cioburi, mărunț pisate. Arderea este totală și perfect uniformă, rezultând o culoare roșietică. Netezirea a fost făcută cu grijă pe toată suprafața, atât în față, cât și în spate.

Capul, de formă aproximativ circulară (diametrul = 2 cm), este schematizat, dar bine conturat, înscriindu-se în categoria *canonizată, statică*.³ Ochii sunt redați prin două orificii (cu diametrul de 4 mm), iar nasul printr-o creastă, care se continuă la partea superioară cu două arcuiri ce accentuează găvanele orbitelor. Partea din spate a capului prezintă o ușoară concavitate în zona orificiilor ochilor. Sub aceasta, a fost modelată, direct din pastă, o neobișnuită proeminență cilindrică (un fel de cep); nu se poate presupune adăugarea ulterioară, deoarece proeminența are marginile de jos ușor arcuite, la contactul cu masa propriu-zisă a corpului.

Proeminența (cu un diametru de 7 mm și o înălțime de 5 mm) are, pe partea superioară aplatizată o ușoară adâncitură, datorată, probabil, unei impresiuni de deget, la modelare.

Gâtul, destul de lung (1 cm), marchează trecerea lină dintre cap și corp. Umerii sunt bine redați, dar brațele sunt sugerate prin două cioturi laterale, subțiate la capete. Umărul drept este parțial deteriorat în spate.

Mijlocul este subliniat printr-o eșarfă (brâu) înnodată în zona centrală a părții frontale. Această eșarfă a fost modelată separat și aplicată, păstrându-se doar în față și pe partea laterală stângă. În rest, a rămas doar amprenta sa sub forma unei ușoare alveolări, lată de 5-6 mm. Chiar de asupra brăului, în spate, pe axul central, se observă slab o nuanță de culoare ușor mai deschisă, de formă ovală (12x8 mm), care ar putea proveni de la un element de decor în relief, alipit, desprins ulterior; acest element putea fi în legătură, eventual, cu brâu.

Existența eșarfei, lipsa sânilor, ca și bazinul aplatizat, ne sugerează că ar fi vorba de o reprezentare masculină, deși nu există o certitudine în acest sens, lipsind partea inferioară a statuetei.

Tipul de statueta sveltă, aplatizată, cu capul bine reliefat și ochii redați prin orificii, apare din faza Cucuteni A-B, și continuă cu intensitate în faza B, ca și în complexele post-cucuteniene (Tripolie CII) din silvostepă (Horodiștea-Erbiceni, Brânzeni-Gordinești, Vâhvatiniți/Ofatiți, Toianovo-Gorodsk).⁴

Harta răspândirii așezărilor cucuteniene din Basarabia ne arată clar că acestea nu depășesc bazinul superior al Botnei, ceva mai la sud de Chișinău.⁵ Sudul Basarabiei, după încheierea evoluției aspectului cultural Bolgrad, a fost ocupat integral de purtătorii grupului cultural Suvorovo-Căinari⁶ și, ulterior, de cei ai grupului Usatovo.⁷ Statueta noastră, fiind descoperită tocmai în această zonă, poate fi atribuită, cu destulă probabilitate, unui complex arheologic de tip Usatovo, așa cum sugerează și descoperirile, amintite mai sus, de pe teritoriul Palancăi, aparținând acestei culturi⁸, ca și descoperirile din localitățile învecinate (Olănești, Tudorovo, Majaki ș.a.)⁹. Până la o cercetare de teren, la fața locului, nu putem totuși exclude, din punct de vedere tipologic, posibilitatea ca piesa să fi provenit, eventual, dintr-un complex de tip stepic, preusatovian, dar fiindcă acest tip de statueta are o utilizare lungă (paralelă și cu fazele Cucuteni A-B și B). Totuși, mai plauzibilă ni se pare prima atribuire culturală.

Ne-am afla, deci, în fața unei statuete de perioadă post-Cucuteni (CII - γII), ajunsă ca import, într-un complex (de locuire sau funerar) usatovian, probabil din aria grupului Vâhvatiniți, situat ceva mai la nord. Spre deosebire de grupurile post-cucuteniene din aria propriu-zisă de răspândire a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, care continuau să folosească același tip de plastică, purtătorii grupului Usatovo, din zona de stepă, modelau bine-cunoscutele statuete cu gât încovoiat, ceea ce nu exclude ca multiplele schimburi ce se petrec acum între comunitățile eneolitice târzii din zonele de stepă și cele din silvostepă să favorizeze și prezența celor două tipuri de idoli în afara ariei lor firești de răspândire.¹⁰

Probleme deosebite ridică, la această statueta, proeminența cilindrică situată în partea din spate a capului. D-a presupus că o asemenea proeminență ar reda un

fel de coc.¹¹ Această modalitate de redare a prinderii părului apare foarte rar în plastica cucuteni-tripoliană, ca și în cea post-cucuteniană (Tripolie C II). Utilizarea cocului a fost sesizată la mai multe culturi neolitice și eneolitice din România, dar prinderea se făcea la partea superioară a capului.¹² Același lucru e atestat și în aria tripoliană.¹³ De asemenea, prinderea părului în coc a fost presupusă și pe baza a celor de cupru, cu cap ornamental, descoperite în morminte, în zona capului.¹⁴

Există și câteva paralele pentru modul de plasare a cocului ca la piesa din Palanca, chiar dacă nu e vorba de o identitate perfectă.

Astfel, încă din faza Cucuteni A-B / Tripolie B II sunt cunoscute două statuete de la Racoveț (în apropiere de Soroca), la care proeminența cocului este plasată în spatele capului, între orificiile ochilor¹⁵ (fig. 3/2-3), în timp ce la Palanca ea este sub orificii. De asemenea, forma proeminențelor diferă, pentru că una este cu capătul rotunjit, iar cealaltă este puternic aplatizată și foarte scundă. Una din piese este clar feminină, în timp ce la a doua s-a păstrat doar capul, neputându-se, deci, determina sexul.

Din Cucuteni B se cunosc, de asemenea, două piese cu coc în spatele capului, dar ambele sunt descoperiri întâmplătoare, astfel că datarea lor s-a făcut doar pe baze tipologice, rămânând, deci, o problemă deschisă.

Prima (Fig. 3/1) este o statueta din colecțiile Muzeului din Fălticeni (jud. Suceava), cu loc de descoperire necunoscut¹⁶; provine, probabil, din cercetările profesorului Vasile Ciurea, întemeietorul acestui Muzeu¹⁷. Proeminența e cilindrică, dar e amplasată între orificiile ochilor; în mijlocul suprafeței plate are un orificiu. Statueta pare a fi feminină (deoarece decorul este redat prin pictură, având și un șirag semicircular de mici pastile, dispuse pe piept), dar prezintă și unele atribute întâlnite mai ales la reprezentările masculine (diagonală și brâu).

Cea de a doua piesă (fig. 3/4) se găsește în colecțiile Muzeului din Bacău și a fost descoperită în fosta localitate Lozinca (actualmente înglobată în comuna Oncești, jud. Bacău)¹⁸. Păstrează doar capătul și gâtul; orificiile ochilor nu sunt complet străpunse, fiind vizibile doar din față. Proeminența cocului, din spatele capului, este foarte slab reliefată, fiind aproape turtită. E de formă ovală-alungită (10x6 mm), ocupând toată partea din spate a capului.

Ar mai putea fi menționat și un cap de statueta de marmură (fig.3/5) din depozitele Muzeului de la Sf. Gheorghe (jud. Covasna), provenind probabil din săpăturile lui Fr. Laszlo¹⁹, dar lipsa oricăror date sigure despre descoperire ca și materia primă din care a fost prelucrat capul, neobișnuită pentru cultura Cucuteni²⁰, nu ne permit să facem alte considerații.

După cum s-a văzut din descrierea pieselor, există deosebiri, de la statueta la statueta, în redarea acestui tip de coc, fapt ce ar putea fi pus în legătură, dincolo de fireasca libertate pe care și-o lua artistul preistoric în modelare, cu anumite particularități, impuse de sex, vârstă sau statut social.²¹

Totodată, utilizarea aceluiași mod de prindere a părului în fazele Cucuteni A-B și B și în perioada post-cucuteniană (Tripolie CII- II), imediat următoare, poate constitui încă un indiciu despre continuitatea parțială, existentă, între cultura Cucuteni-Tripolie și grupurile care se nasc în aria ei în neoliticul final, în privința

unor aspecte ale culturii materiale și spirituale. La bază Există, desigur, și o anumită continuitate etnică²², cu toată evidenta apariție a unor elemente de noutate, datorate restructurărilor ce au început să se producă, pe multiple planuri, după încheierea ciclului major al complexului cultural Cucuteni-Tripolie.

Une variante de statuette anthropomorphe de la civilisation Cucuteni-Tripolie -Résumé-

On présente un statuette en argile (fig. 1-2), découverte par hasard près de village de Palanca, sur la rive droite du Nistre, à la limite méridionale de la République de la Moldavie. L'idole a conservé seulement la partie supérieure du corps. Quelques particularité anatomique (le manque des seins, le bassin étroit) et du décor (la présence d'une ceinture) nous déterminent considérer qu'il s'agirait d'une représentation masculine.

Typologiquement, la pièce est caractéristique pour les phases tardives de la civilisation de Cucuteni (A-B et B), ainsi que pour certains groupes culturels post-Cucuteni (Tripolie C II)⁴. Parce que dans la zone de Bas-Nistre il n'y a pas des agglomérations du type Cucuteni⁵, la découverte provient probablement d'un complexe du groupe culturel d'Oussatovo⁸, répandu dans la zone de steppe nord-pontique. Dans cette situation, la statuette représente, peut-être, une importation dès groupe post-tripolien de Vychvatintzy (Ofatintsi), du bassin moyen du Nistre, dans le milieu culturel d'Oussatovo¹⁰

Cette pièce se remarque par un proéminence cylindrique au dos de la tête, qui représente vraisemblablement un chignon¹¹; ceci est placé au-dessous des arifices percés qui indiquent les yeux..

Ce type de représentation de la coiffure est très rare rencontré. Certaines analogies partielles sont connues de Racovets, près de Soroca (deux pièces: fig. 3/2-3)¹⁵, de la zone de Fălticeni (dép. de Suceava)¹⁶ (fig. 3/1) et de Lozinca (dép. de Bacău)¹⁸ (fig. 3/4). Seulement les pièces de Racovets proviennent de fouilles systématiques et elles sont de la phase Cucuteni A-B/Tripolie B II. Les autres deux pièces font manque des données de découverte, mais, du point de vue typologique, elles ont été encadrées dans la phase Cucuteni B/ Tripolie C I.

Justement la rareté de ces pièces leur confère une place particulière en ce qui concerne la signification²¹.

¹ V.A. Dergačev, I.V. Manzura, *Pogrebal'nye komplekсы pozdnego Tripol'ja*, Chișinău, 1991, p. 76 și fig. 51/2; V.G. Zbenovici, *Pozdnetripol'skie plemena Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1974, p. 167. Piesa se păstrează la Ermitaj.

² Din păcate, n-am avut posibilitatea să ne deplasăm la locul descoperirii. Sperăm, însă, că, după publicarea acestei semnalări, colegii arheologi din Chișinău vor putea să verifice cu atenție zona, în vederea adunării unor date suplimentare.

³ T.G. Movša, *Novi dani pro antropomorfu realističnu plastiku Tripillia*, Arheologija (Kiev), 11, 1973, p. 9,19.

⁴ Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979; A.P. Pogoževa, *Antropomorfnaja plastika Tripol'ja*, Novosibirsk, 1983; idem, *Die Statuetten der Tripolie-Kultur*, Beiträge zur AVA, 7, München, 1985; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra-Neamț, 1997; V.A. Dergačev, I.V. Manzura, op. cit., 1991.

⁵ V. Sorokin, *Culturile eneolitice din Moldova*, Th.D, XV, 1994, p. 85, fig. 4.

⁶ V.A.Dergačev, *Moldavija i sosednie territorii v epohu bronzy*, Chișinău, 1986, p. 65-74; idem, *Zum Problem des Vordringens östlicher Stämme in den karpatischen Donaauraum vom Äneolithikum bis in die ältere Bronzezeit*, Praehistorika, XIV-XV, Praha, 1989, p. 134; Idem, în: *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă*, Chișinău, 1992, p. 21-22; V.Sorokin, *Civilizațiile eneolitice din Moldova*, Chișinău, 1994, p. 63-66; I. Manzura, *Culturi eneolitice în zona de stepă*, Th.D, XV, 1994, p. 94-95, 97 (fig.2).

⁷ I. Manzura, *Manifestări culturale în perioada de tranziție*, Th.D., XV, 1994, p. 109-111 și fig. 1 (p. 112); V.A.Dergačev, I.V.Manzura, op. cit., 1991, p. 38-130, 210-211; V. Dergačev, op. cit., 1989, p. 135.

⁸ Vezi nota 1.

⁹ V.I.Marchevici, *Pamjatniki epoch neolita i eneolita*, Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSSR, Chișinău, 1973, p. 138-139; V.A. Dergačev, op. cit., 1980, p. 176, fig.3

¹⁰ T.S.Passek, *Pereodizacija tripol'skih poselenij*, MIA, 10, Moskva-Leningrad, 1949, fig. 67, 96, 97; V.A. Dergačev, op. cit., 1980, p. 183 (fig. 13), 191 (fig. 25), 195-201 (fig. 28-34); V.A.Dergačev, I.V.Manzura, op.cit., 1991, p. 212-213 (pl. 3-4).

¹¹ D.Monah, op.cit., 1997, p. 200.

¹² E. Comșa, *Considerații cu privire la pieptănătura în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, II, Călărași, 1986, p. 54, 56, 57, 59 (culturile Turdaș, Boian, Cucuteni, Gumelnița și aspectul cultural Aldeni II); idem, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, București, 1995, p. 94.

¹³ A.P. Pogoževa, op. cit., 1983, p. 48 (fig. 74/9), 54 (fig. 88/3).

¹⁴ E. Comșa, *Quelques données sur les aiguilles de cuivre découvertes dans l'aire de la civilisation Gumelnița*, Dacia, NS, IX, 1965, p. 361-371; idem, op. cit., 1986, p. 57; idem, op.cit., 1995, p. 93.

¹⁵ T.A. Popova, *Unique iconographical images of tripolian sculpture*, în vol. *Cucuteni aujourd'hui* (editori: Gh. Dumitroaia, D. Monah), Piatra Neamț, 1996, p. 132, fig. 1/2-3; E.K. Černyš, T.A. Popova, *Itogi rabot Moldavskoj ekspedicii*, AO 1974 g., 1975; D. Monah, op.cit., p. 103-104; 200, 368 (fig. 116/10), 383 (fig. 131/10).

¹⁶ D. Popovici, C. Simiciuc, *Figurine din lut din vechile colecții ale muzeelor din județul Suceava*; II, Suceava, VI-VII, 1979-1980, p. 647, 656 (pl. VIII/6); D. Monah, op. cit., 1997, p. 200, 425 (fig. 173/1).

¹⁷ V. Ciurea, *Apreçu des antiquités préistorique de département de Baia*, Dacia, III-IV (1927-1932), 1933, p. 46-55; idem, *Muzeul Fălticeniilor - Două decenii de muncă (1914-1934) - istoricul și activitatea lui*, Fălticeni, 1934; idem, *Muzeul Fălticeniilor. Contribuții la preistoria jud. Baia: stațiunea Costești*, Fălticeni, 1938.

¹⁸ D. Monah, op. cit., 1997, p. 200, 425 (fig. 173/2).

¹⁹ Z. Székely, *Câteva figurine interesante din România*, Apulum, IX, 1971, p. 132; fig. 4.

²⁰ D. Monah, op. cit., 1997, p. 56, 200, 269 (fig. 173/3).

²¹ *Ibidem*, p. 199.

²² A.Nițu, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Foltești)*, Cercetări istorice, VIII, 1977, p. 145-212; M.

Dinu, *Quelques remarques sur la continuité de la céramique peinte du type Cucuteni durant les civilisations Horodișteea-Erbiceni et Gorodsk*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen* (editor M.Petrescu-Dâmboviță), Iași, 1987, p. 113-143; idem, *Cu privire la originea și evoluția comunităților de tip Foltești-Cernavoda II*, în vol. *Istorie și civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iași, 1988, p. 1-19; idem, *Le substrat énéolithique dans l'ethogenése des Thraces*, în vol. *The Tracian World at the crossroads of civilisations* (editor P. Roman), Bucharest, 1996, p. 265-266; N. Ursulescu, *Continuité et restructurations culturelles et ethniques dans le néo-énéolithique de la Roumanie*, în *Actes du XII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Pyrothistoriques*, 2, Bratislava, 1993, p. 336-337, idem, *Continuitate și restructurări cultural-etnice în neoliticul și eneoliticul României*, Suceava, XX, 1993, p. 19-20.

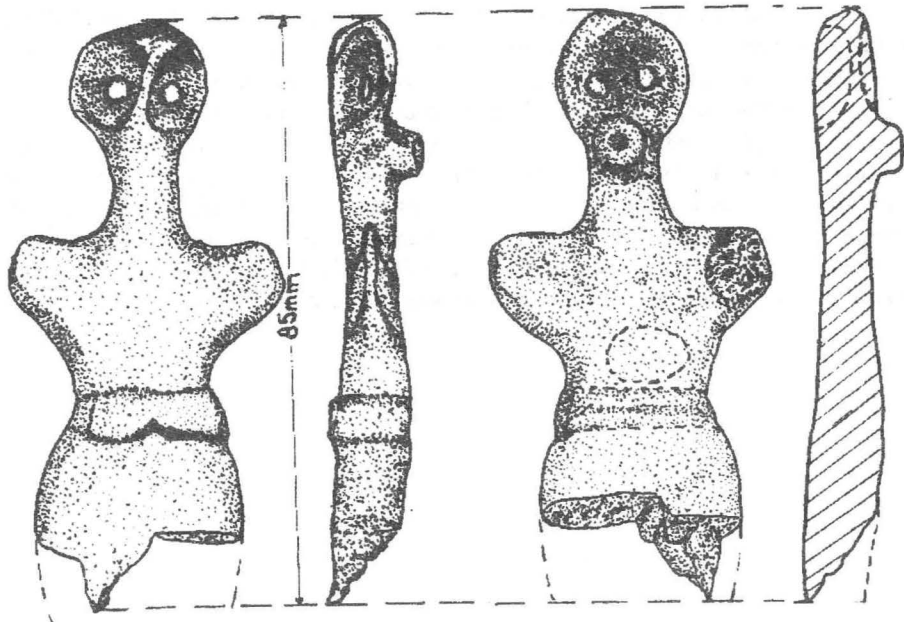

Figura 1. Palanca: statueta de tip Cucuteni-Tripolie.

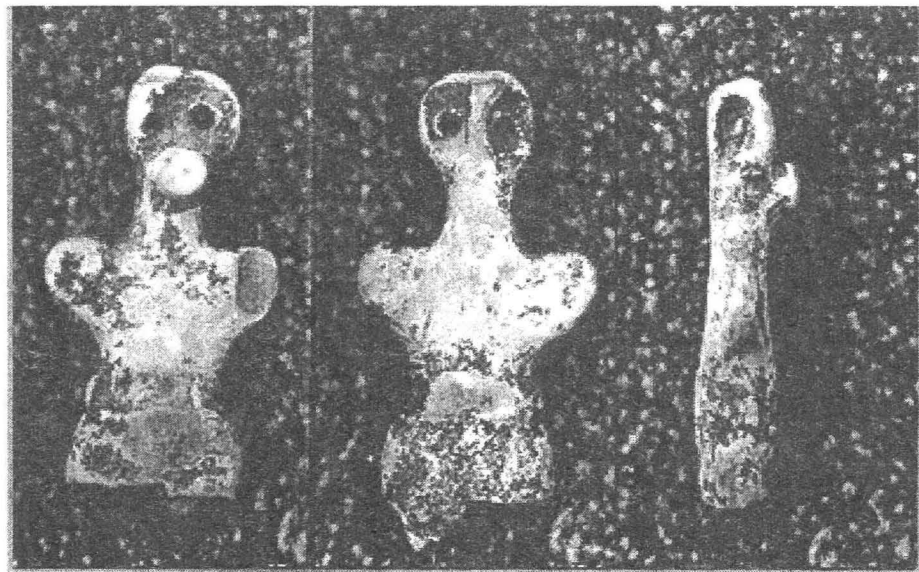

Figura 2. Palanca: statueta de tip Cucuteni-Tripolie.

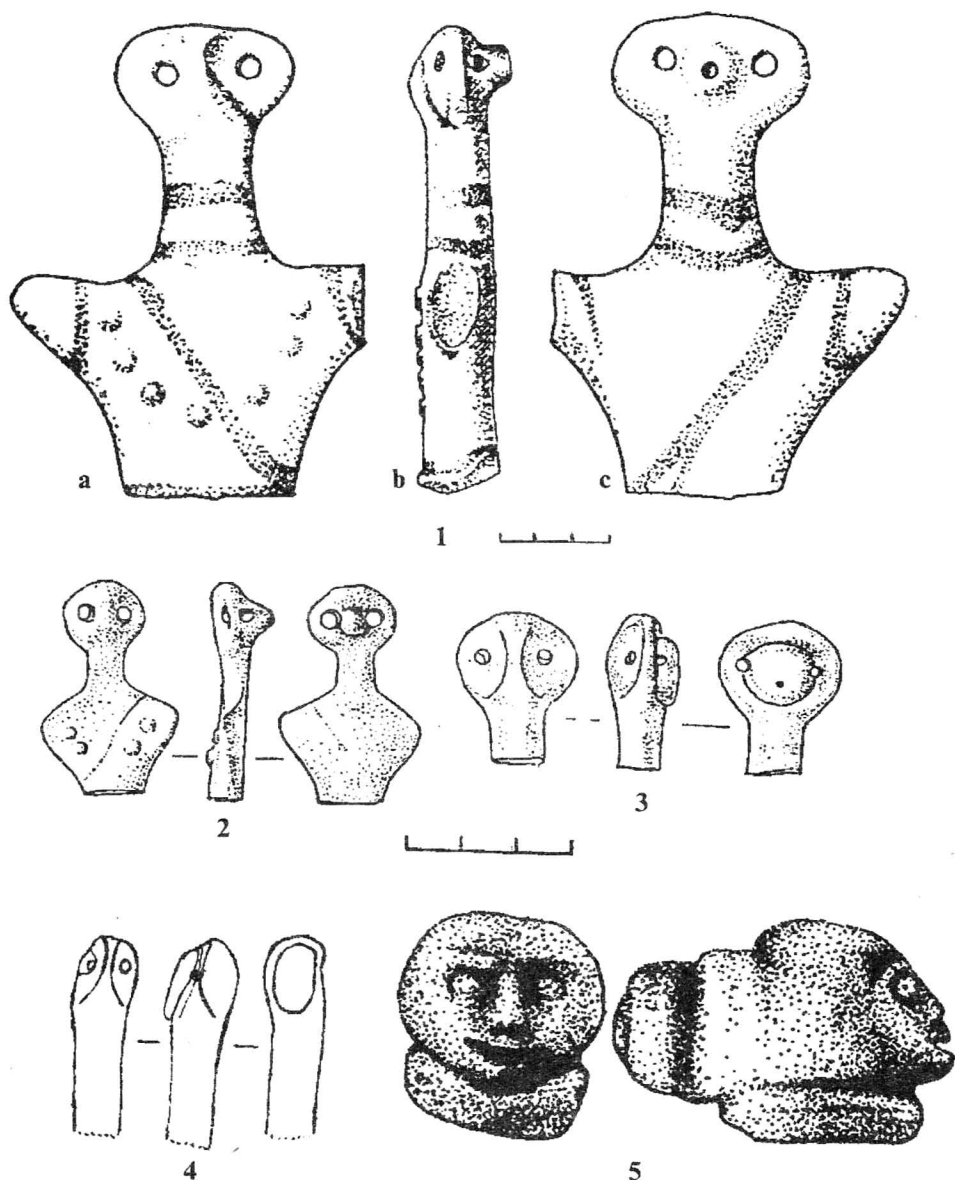

Figura 3. Statuete din aria culturii Cucuteni-Tripolie, cu redarea cocului la ceafă
 1. Zona Fălticeni; 2-3. Racoveț; 4. Lozinca; 5. Sf. Gheorghe (1-4: lut, 5: marmură)
 (după Dan Monah, T.A. Popova și D. Popovici).

ISTORICUL CERCETĂRILOR ȘI CONTRIBUȚII NOI LA PERIODIZAREA ȘI CRONOLOGIA ABSOLUTĂ A CULTURII NOUA¹.

Eugen SAVA

*Primului meu învățător în arheologie
prof. dr. habilitat I. Niculiță se consacră.*

A doua jumătate a mileniului II î.e.n., în Europa de sud-est, a fost marcată de apariția unor noi formațiuni culturale, cunoscute sub denumirea de complexul de culturi Noua-Sabatinovka, care se caracterizează printr-o omogenitate clară a culturii materiale extinse pe un teritoriu foarte mare - de la Nipru și pînă în incinta de vest a Carpaților. Un șir de elemente specifice a culturii materiale din epoca bronzului descoperite încă la sfîrșitul secolului XIX - începutul secolului XX au permis distinsului arheolog român I. Nestor să definească o cultură a epocii bronzului tîrziu din spațiul Carpato-Balcanic care a intrat în uzul științific sub denumirea de cultura Noua (Nestor 1933; idem 1960)². Următoarele cercetări de teren și birou au susținut cu noi date și argumente definiția formulată, iar în anii 50-60 A.I. Meljukova³ a descoperit și studiat un grup de așezări a culturii Noua și în spațiul pruto-nistrean demonstrînd în așa mod că aria culturii Noua nu se limita

¹ Lucrarea prezentă se publică în forma unei schițe a istoricului cercetărilor în care s-au inclus și rezultatele generale a clasificării, sistematizării și analizei comparativ-tipologice a elementelor ritului funerar relevate în cultura Noua din tot arealul. Procedura analitică detaliată va fi publicată în lucrarea *„Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten“* care a fost realizată în formă de manuscris în perioada ianuarie 1997-iulie 1998 pe baza bursei *Alexander von Humboldt-Stiftung (Bonn)*, în cadrul *Seminar für Ur- und Frühgeschichte (Berlin)* sub conducerea Prof. Dr. B. Hänsel.

² Cultura Noua a fost denumită după toponimul Noua - o suburbie a orașului Brașov - unde s-au descoperit unele din primele complexe funerare ale acestei culturi, însă pînă la începutul anilor 50 pentru denumirea acestei culturi nu s-a cunoscut nici un etnonim concret. În mod obișnuit se utilizau termeni de ordin general „*cimitirul din prima epocă a fierului*“, „*aspect de cultură materială de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului*“ (Petrescu-Dîmbovița ș.a. 1953, 23, 26). Numele propriu apare pentru prima dată în forma de „*cultura de tip Noa*“ (Nestor și colaboratorii 1952, 91) sau „*grupul de cultură materială Noa*“ (Petrescu-Dîmbovița 1953, 449 și urm.), însă referitor numai la materialele din așezări. De fapt o încercarea de a extinde termenul folosit pentru denumirea convențională a materialelor din așezări și peste complexe funerare de la Trușești a fost făcută pentru prima dată tot în 1952 (Nestor și colaboratorii 1952, 91), însă numai în 1960 denumirea „*cultura Noua*“ a primit, să zicem, statutul său oficial, iar necropolele Trușești, Teiuș, Cluj ș.a. au fost subordonate cultural-cronologic și terminologic acestei culturi.

³ Transliterarea numelor proprii, denumirilor de localități rusești și a literaturii din limba rusă și alte limbi slave s-a efectuat după: Transliteration slawischer kyrillischer Buchstaben. DIN 1460.

numai de granițele geo-administrative contemporane a României (Meljukova 1961). În parcursul anilor, noțiunea de cultura Noua introdusă în circuitul limbajului arheologic de I. Nestor mai mult de 50 de ani în urmă, pe baza creșterii permanente a volumului de informații și activității următoarelor generații de arheologi (A.C. Florescu, M. Florescu, M. Petrescu-Dîmbovița, A.I. Meljukova, G.I. Smirnova, V.A. Dergačev etc.) a suferit unele modificări. Dar totuși, problemele referitoare la arealul, originea, periodizarea și cronologia absolută a culturii Noua au fost și rămân încă să fie în atenția specialiștilor. Aspectele menționate au fost tratate și interpretate din diferite puncte de vedere, dar în majoritatea cazurilor concluziile se bazează numai pe un grup de monumente cercetate într-o zonă anumită al arealului și de obicei ca „materie primă”, serveau materialele așezărilor (Florescu 1964) sau depozitelor de bronzuri (Petrescu-Dîmbovița 1977). Studiile regionale, consacrate cercetării culturii Noua sunt cunoscute în număr mare, însă cu excepția studiului monografic consacrat monumentelor (cu precădere așezărilor) culturii Noua din România, publicat de A.C. Florescu în 1964, alte studii monografice bazate pe toate categoriile de materiale, inclusiv a monumentelor funerare, pentru cultura Noua din tot arealul nu se cunosc. Necesari de menționat că și în lucrările referitoare la descoperirile regionale (Transilvania, Moldova, Basarabia) concluziile, de obicei, au fost formulate axiomatic, indiferent de faptul că materialul concret și analiza lui tipologică demonstrează posibilitatea definirii unor concluzii contrare celor lansate mai mult de 30 de ani în urmă. Periodizarea în două etape - Noua I și Noua II - și cronologia absolută, propusă de A.C. Florescu, s-a bazat pe un număr relativ neconsiderabil de materiale provenite din așezările acestei culturi de pe teritoriul României, cu indicarea unor paralele în monumentele culturii Sabatinovka și Srubnaja din zona Niprului. De fapt, pînă în prezent, nu este clar care este concordanța sau discordanța între periodizarea și cronologia stabilită pe baza materialelor din așezări cu materialele monumentelor funerare. Majoritatea autorilor, indiferent de faptul că există deosebiri clare în aceste categorii de materiale, axiomatic transplantează sistemul cronologic stabilit pentru cultura Noua de A.C. Florescu peste toate categoriile de materiale depistate în diferite zone al acestei culturi, ba chiar mai mult extrapolează același sistem și peste culturile Sabatinovka sau Coslogeni.

Caracteristicile principale a ritului funerar a culturii Noua, au fost formulate pentru prima dată la începutul anilor 60 ai secolului 20, atunci cînd s-au publicat inițialele definiții culturale al acestei culturi în ansamblu, iar cultura respectivă a fost încadrată în schema generală a epocii bronzului din România (Nestor 1960, 90-113, 114-132; Petrescu-Dîmbovița 1960, 113-114; Florescu 1964, 143-216). Însă ar fi incorect de început expunerea istoriei cercetării al acestei culturi tocmai de la această perioadă, deoarece mult mai înainte au fost descoperite vase și alte obiecte care numai după ce au fost evidențiate principalele criterii cultural-cronologice al culturii Noua au fost „recunoscute” ca obiecte tipice anume acestei culturi. Primele astfel de descoperiri, cu precădere vase cu două torți supraînălțate, atribuite inițial epocii Hallstattului, numite și „scitice” sau „getice” au fost făcute

în Transilvania încă la sfârșitul sec. 19 - începutul sec. 20. Din astfel de descoperiri pot fi menționate vasele de la Aiud, (Pârvan 1926, 382 fig. 264; idem 1982, 214)⁴ Band „Trecătoarea de Sus“-“Felhágó“ și Band „Pîrîul Trandafirilor“-“Rózsapatak“ (Roska 1942, 175 nr. 174; Horedt 1953, 806 nr. 4), Blaj (Nestor 1933, 117 nota 481; Horedt, 1953, 806 nr. 6), Boarta (Nestor 1933, 117 nota 481; Roska 1937, 187 fig.29; idem 1942, 182 nr. 229 fig. 220; Horedt 1953, 806 nr. 7), Bogata (Nestor 1933, 117 nota 481; Horedt 1953, 806 nr. 8), Brașov „Bartolomeu“ (Prox 1939, 227 nota 11; Horedt 1953, 806 nr. 20), Brăduț (Schroller 1933, 24 Taf. 21,1-8; Roska 1942, 33 nr. 30 fig. 28, 2.3), Nandra (Nestor 1933, 117 nota 481; Horedt 1953, 806 nr. 19), Reci (Roska 1929, 38,48 fig. 58,3; Zaharia 1963, 144, 173 nota 58, fig. 4,7), Săbed (Roska 1942, 179 nr. 204 fig. 217; Horedt, 1953, 807 nr. 39), Sfîntu Gheorghe (Roska 1929, 58 fig. 72; idem 1942, 246 nr. 52; Nestor 1933, 117 nota 481; Horedt 1953, 807 nr. 29), Tîrgul Secuiesc (Roska 1929, 49 fig. 71; idem 1942, 123 nr. 115, fig. 148; Horedt 1953, 807 nr. 31). O parte din aceste descoperiri (de ex. Aiud, Brăduț), nu aparțin culturii Noua. Totodată de către mai mulți arheologi, se considera că majoritatea vaselor cu două torți, descoperite la sfârșitul secolului 19 și începutul secolului 20, provin din complexe funerare a culturii Noua (Florescu 1991; Andrițoiu/Vasilev 1993; idem 1993a). Însă în majoritatea cazurilor vasele acestea, într-adevăr tipice culturii Noua, au fost descoperite întâmplător și contextul lor arheologic este necunoscut, iar fără a avea informații certe despre condițiile descoperirii este imposibil de a argumenta că ele au avut un caracter funerar. A propos, de vasele cu două torți supraînălțate și butonate, care în prezent corect sunt atribui epocii bronzului târziu, inclusiv culturii Noua, este necesar de menționat, că o primă încercare a sistematizării lor culturale și cronologice a efectuat-o la începutul anilor 30 I. Nestor (1933, 116-117 notele 480-481). Pe baza unor din cele susmenționate vase („*Gefäße mit Thumb-grip-Henkel*“, cit. după Nestor 1933) din diferite localități din România și comparării lor cu tipuri analogice din culturile Tei, Vatina, Otomani și din alte culturi din epoca bronzului - Hallstattului din Bulgaria și pînă în zona Niprului⁵ I. Nestor a negat apartenența lor scitică, presupunînd că ele au o origine locală în epoca bronzului din România (Nestor 1933, 116-117 nota 480-481). Astfel de vase și alte obiecte (de exemplu ace de bronz cu protuberanțe) au fost incluse în epoca bronzului târziu - perioada Hallstattului timpuriu de A. Prox (1939, 225-227) și T. Sulimirski care practic concomitent cu I. Nestor a găsit poziția culturală și cronologică corectă și pentru vasele cu două torți descoperite în mai multe

⁴ Vasul cu o toartă de la Aiud împreună cu vasul, cu două torți, de la Gâmbaș au fost atribuite de V. Pârvan mormintelor scitice, însă cu o mențiune că ele reprezintă „*forme mai vechi locale, ale bronzului, degenerat și vulgarizat*“ (cit. după Pârvan, 1926, 382). Despre așa zise vase „scitice“ și „getice“ să se vadă în Pârvan 1926, 382 (idem 1982, 214) și critica respectivă în lucrarea lui I. Nestor (Nestor 1933, 116-117 notele 480-481). Scitice sau cu influențe din cultura Villanova considera vasele cu două torți și M. Roska (1937, 198, fig. 29).

⁵ I. Nestor a fost primul care a observat foarte just legătura tipologică dintre vasele din România cu vasele descoperite în așa numitele “zol’niki” din zonele niprene.

morminte din Polonia de sud-est, pe care el le-a încadrat în culturile Komarov și Biały Potok (Sulimirski 1938, 144, Pl. 2, 7.10.11).

Primele complexe funerare, care pot fi în prezent relativ sigur atribuite culturii Noua au fost descoperite în perioada anilor 1901-1907 la Apahida (Orosz 1908, 179), Band „Dealul Surpat”-“Omláshegy” (Kovács 1913, 271-273 fig. 5, 1-6), Noua/Brașov (Teutsch 1903, 395 fig. 169-

172), Tăureni (Téglás 1910, 354 ff. fig. 1-7). Practic în toate cazurile susmenționate mormintele au fost descoperite întâmplător și un oarecare context arheologic clar lipsește - nu se cunoaște poziția scheletelor, adâncimea, poziția, forma și dimensiunile inventarului. Totuși, unele din aceste descoperiri au fost încă atunci corect determinate. Așa de exemplu, cele trei morminte de la Band descoperite în limitele unei necropole din perioada La-Tène au fost corect atribuite de autorul săpăturilor I. Kovács epocii bronzului (Kovács 1913, 271-273 fig.5; 30,6.). D. Popescu, în monografia sa despre epoca bronzului din Transilvania, a republicat complexe de la Band atribuindu-le greșit culturii Tei (Popescu 1944, 85 fig. 35; Boroffka 1994, 19-20), iar V. Pârvan a încadrat aceleași morminte (Bandul de Câmpie), în faza „*bronzul IV dacic*” sau „*hallstattul I*” după periodizarea sa proprie, totodată comparând ritul de la Band (după săpăturile lui I. Kovács) cu „*ritul funebru din hallstattul vestic*” (cit. după Pârvan 1926, 422-423). Tot V. Pârvan menționează și vase „*hallstattiene*” și „*scythice*” (Pârvan 1926, 388 fig. 263) care de fapt sunt de tip Noua, iar unele din ele, probabil, provin și din morminte a culturii Noua (de ex. Gâmbaș).

Unele din aceste complexe funerare de tip, relativ sigur, Noua (Apahida) sau mixt - Noua/Wietenberg (Band „Omláshegy”) fără a fi datate sau redatate și cultural atribuite altfel decât cum au fost ele publicate inițial, au fost incluse și în lucrarea lui M. Roska (Roska 1942). Necesari de menționat că în această lucrare se conțin relativ multe informații, preluate de la alți autori, despre vase care pot fi atribuite culturii Noua (Boarta, Săbed, Tîrgul Secuiesc, ș.a.), dar, cum și în inițialele surse de informație, în repertoriul lui Roska lipsesc date care ar putea confirma originea lor funerară.

În perioada anilor 30-40 a secolului XX descoperiri funerare de tip Noua au continuat să fie făcute și parțial studiate prin săpături de sondaj, sau de amploare, cu mici excepții, tot numai în Transilvania. Una din primele necropole mari a culturii Noua din Transilvania a fost descoperită și cercetată în 1934 de I. Kovács și Al. Ferenczi în zona orașului Cluj. Necropola cu circa 45 morminte de inhumatie, suprapusă pe o așezare a culturii Wietenberg, conținea un material variat, dar rezultatele acestor săpături pînă în prezent nu sunt publicate, iar în diferite lucrări (Horedt 1953, 806, fig. 11, 14-17; Florescu 1993, 50 fig. 166; Andrițoiu 1981, 559 nota 32; Boroffka 1994, 31-32; Andrițoiu/Vasiliev 1993, 109; idem 1993a, 138; Bădău-Wittenberger 1994 152-153) se pot găsi numai informații

foarte sumare⁶. Aproximativ în aceeași perioadă, în Transilvania, s-au descoperit și cercetat mormintele de la Teiuș „Cetățuea“ (Ferenczi ș.a. 1950, 126; Horedt 1953, 798) și Tărtăria (Horedt 1949, 57; idem 1953, 807, nr.32). Cercetările de la

Teiuș „Cetățuea“ începute în 1938 de Al. Ferenczi și M. Moga au fost continuate în 1949 de K. Horedt, care a descoperit acolo mai multe morminte din diferite epoci, inclusiv patru sau cinci pe care el le-a evidențiat în grupa cea mai timpurie, din cele patru grupe distincte acolo (Horedt 1953, 798-811, fig.10,1.2; 11, 18.19.20.21; 12, 1.2.3.9.10). După părerea lui această grupă o formau complexe cu scheletele chirchite pe o parte și însoțite de vase cu două torți cu butoni sau muchii (Horedt 1953, 805). În același articol K. Horedt a prezentat corpusul și harta descoperirilor de vase cu două torți și a acelor cu proeminențe la un capăt descoperite în Transilvania, Polonia, Ucraina și Kaukaz. În continuarea studiilor efectuate de I. Nestor și T. Sulimirski, care au dat astfel de obiecte cu „*perioada prescitică*“, K. Horedt a dat vasele cu butoane și acele respective, inclusiv și mormintele în care astfel de obiecte s-au descoperit (Teiuș, Gâmbaș, Tărtăria, Cluj) cu epoca bronzului mijlociu - bronzului târziu. Totodată el a menționat că grupul de morminte de la Teiuș „*în unele locuri este contemporan cu civilizația Wietenberg, iar în parte, vasele trădează încă influențe ale ceramicii hallstattiene*“ (cit. după Horedt, 1953, 810). K. Horedt, în mod deosebit, dar foarte just, a subliniat, că indiferent de faptul că toți care s-au ocupat, pînă atunci, de grupul acesta de monumente pledează pentru originea lui în Transilvania, geneza și legăturile lui încă nu sunt cunoscute. Ca un exemplu în favoarea existenței elementelor străine el indică vasul cu două torți din așezarea Wietenberg care are o altă pastă și un contur deosebit (Horedt 1953, 810 nota 22). Materialele descoperite la Teiuș și Tărtăria au fost parțial publicate, însă conform acestor publicații incomplete rămîne totuși necunoscut numărul exact al mormintelor descoperite, iar ritul și inventarul funerar, în lipsa planurilor și desenelor, este dificil de reconstituit integral. Este necesar de menționat că pentru majoritatea cercetărilor efectuate, în perioada nominalizată, în cadrul diferitor necropole a culturii Noua din Transilvania, lipsesc planurile, carnetele, notițele de șantier, iar colecțiile păstrate în diferite muzee sunt în prezent greu accesibile⁷.

Perioada anilor 50 a fost cea mai rodnică în istoria descoperirilor monumentelor funerare a culturii Noua, deoarece în mai multe zone al arealului s-au cercetat sistematic majoritatea complexelor funerare al acestei culturi,

⁶ Este o datorie plăcută să mulțumesc și pe calea aceasta colegilor N. Boroffka și T. Soroceanu pentru amabilitatea cu care mi-au pus la dispoziție toate materialele, încă inedite, din necropola Cluj „Strada Banatului“.

⁷ Această situație dificilă pentru o mare parte din descoperirile epocii bronzului din Transilvania și greutățile legate de documentarea materialelor a fost remarcată și de D. Popescu, care a citat în același sens și opinia lui P. Reinecke expusă încă la finele secolului XIX (Popescu 1944, 16).

cunoscute în prezent, inclusiv cele mai mari necropole - Trușești⁸ (127 sau 131 complexe ?) și Ostrivec (156)⁹.

Necropola Trușești a fost sistematic cercetată în anii 1951-1952 de M. Petrescu-Dîmbovița, iar rezultatele cercetărilor, într-o formă foarte sumară, au fost publicate în câteva articole. Inițial necropola fost atribuită „primei epoci ai fierului”, „epocii Hallstattului” sau „sfârșitului epocii bronzului - perioadei hallstattiene” (Nestor și colaboratorii 1952, 75-83; Petrescu-Dîmbovița ș.a. 1953, 23-27; Petrescu-Dîmbovița 1953, 456-460). Puțin mai târziu această necropolă, fiind inclusă în cadrul culturii Noua (Petrescu-Dîmbovița 1960, 114), dar fără ca șa fie integral publicată și fără a se cunoaște contextul arheologic real a devenit obiectul și baza principală de discuții în elaborarea diferitor concluzii de mai multe generații de arheologi. Necesari de menționat că o situație practic similară s-a întâmplat și cu cea mai mare necropolă a culturii Noua descoperită lângă satul Ostrivec (Ucraina) situat în zona cursului superior a râului Nistru. Descoperită și studiată în anii 1958-1959 ea pîna în prezent nu este încă integral publicată - lipsesc planurile și descrierea mormintelor, inventarul funerar a fost publicat doar numai selectiv și în afara contextului arheologic. Cele câteva articole cu informații concrete foarte laconice, dar cu concluzii foarte vagi formulate de autorul săpăturilor E.A. Balaguri (Balaguri 1961, 42-51; idem 1961a, 145-154; idem 1964; idem 1971, 387-388) nu pot fi acceptate ca satisfăcătoare.

În aceeași perioadă a anilor 50 au fost descoperite și cercetate prin săpături limitate (de salvare) necropolele de la Doina și Piatra Neamț „Ciritei”. Ambele necropole au fost cercetate în 1957-1959/1960 (?) de N. Zamoșteanu, dar în afară de câteva informații preliminare cu publicarea unor vase în afara contextului arheologic (Nițu ș.a. 1959, 360-361; Zaharia ș.a. 1970, 367; Florescu 1964, 145; idem 1991, 60 fig. 194-195), materialele din ambele necropole nu au fost publicate complet. Pentru ambele necropole sau putut recupera numai unele materiale conform cărora s-a reușit de reconstituit, cu o siguranță foarte mică,

⁸ Autorul mulțumește și pe această cale Prof. Dr. M. Petrescu-Dîmbovița, pentru prilejul oferit de a lucra cu manuscrisul articolului consacrat necropolei de la Trușești, care se preconizează să fie publicate în unul din volumele *Præhistorische Zeitschrift*, Berlin.

⁹ Numărul de morminte a culturii Noua din necropolele Trușești și Ostrivec în mai multe publicații este indicat diferit. Pentru necropola de la Trușești, în unul din primele rapoarte preliminare, se indică că primele patru (?) morminte s-au descoperit printr-un sondaj efectuat încă în 1943 (Nestor și colaboratorii 1952, 56, 75), iar mai târziu, în 1951-1952, s-au cercetat sistematic încă 127 de complexe funerare. Se poate presupune că în total s-au descoperit 131 de morminte, dar informațiile expuse și în manuscrisul lui M. Petrescu-Dîmbovița, pe care l-am avut la dispoziții cînd am prelucrat materialele de la Trușești sunt contradictorii, astfel numărul mormintelor rămîne neprecizat. Referitor la necropola de la Ostrivec este necesar de menționat, că în diferite publicații se menționează cifre absolut diferite - 183, 153 etc. Autorul săpăturilor E.A. Balaguri, în una din puținele publicații despre această necropolă, indică un număr total de 168 morminte descoperite la Ostrivec, din care numai 156 aparțin epocii bronzului târziu (Balaguri 1961a, 145).

contextul arheologic numai pentru unele complexe¹⁰. Tot în Moldova în 1959-1961 Em. Zaharia și N. Zaharia au cercetat necropola cu morminte din diferite epoci, inclusiv circa 20 din epoca bronzului, din care la rîndul său, posibil, 17-18 complexe pot fi atribuite culturii Noua¹¹. În 1967-1968 V. Ursachi și M. Ursachi au efectuat săpături în cadrul necropolei din epoca bronzului tîrziu de la Săbăoani, pe care ei au inclus-o integral în cultura Noua (Ursachi 1969, 35-48), dar atribuirea întregii necropole de la Săbăoani culturii Noua este destul de problematică, deoarece analogiile tipologice a ceramicii descoperite acolo indică legături directe cu monumentele de tip Balintești-Coinagi și Monteoru IIb. O serie de descoperiri ocazionale de morminte separate a culturii Noua s-au făcut la Andrieșeni (Păunescu ș.a. 1976), Bălănești, Bălușești (Dumitroia 1992, 125), Bohotin, Moșna Broșteni, Tîrgu Frumos (Chirica/Tanasachi 1985, 454; (Florescu 1991, 31, 38, 42, 94, 130), Dîngeni, Vlăsinești (Aprotosoiaie 1979, 124; Păunescu ș.a. 1976, 297), Popricani (Vatavu 1972, 95-97; (Florescu 1991, 106).

Din alte necropole, descoperite în anii 50 în Transilvania și publicate relativ integral, necesar de menționat necropola de la Morești (Horedt 1954, 209, 213-214; idem 1955, 656-658; idem 1979, 25-33), dar și în acest caz din cele 25 de morminte din epoca bronzului numai unele sunt însoțite de planuri și desene a inventarului (Horedt 1979, 25-33 fig. 9-11). K. Horedt a atribuit toate mormintele de la Morești culturii Noua, indicînd pentru unele vase cu două torți analogii sau influențe parvenite din culturile Monteoru, Costișa și Tei (Horedt 1979, 27). Așa zisele „vase sac“ din mormintele nr. 48 și 92 au fost puse în legătură cu cultura Noua și Sabatinovka din zona de la est de Carpați (Horedt 1979, 27). Tot pe baza materialelor de la Morești K. Horedt a menționat că unele vase cu două torți și cu suprafața canelată, descoperite în cultura Noua din Transilvania, probabil indică influențe din culturile Otomani sau Gava și face concluzia că cultura Noua a durat în Transilvania pînă în Ha A evedențiind faza cea mai tîrzie în ea - faza Noua-Teiuș (Horedt 1979, 31-32). Totodată K. Horedt a sincronizat parțial cultura Noua din Transilvania (Noua II după A.C. Florescu) și cu fazele tîrzii a culturii Wietenberg.

În aceeași perioadă, în Transilvania, s-au mai descoperit întîmplător morminte izolate, sau grupe de morminte, de tip Noua, despre care există unele date incomplete, deoarece în majoritatea cazurilor ele erau distruse: Alba Iulia (Berciu/Popa 1965a, 547-549); Iernut (Vlassa 1965, 33); Poiana Frății (Soroceanu 1973, 499); Brateiu (Florescu 1991, 41; Andrițoiu 1981, 557); Vințu de Jos (Andrițoiu 1986, 32,36). Iar la Teiuș, în afară de mormintele descoperite în 1938 și 1949, în 1961 în locul numit „Sub Drum“ s-au mai descoperit și studiat încă șase morminte a culturii Noua, care au fost publicate nu în cea mai bună variantă de I. Berciu și Al. Popa (1965, 39-50 fig. 1-3). Referitor la complexe funerare de la

¹⁰ Mulțumesc și pe calea aceasta domnului director a Complexului Muzeal Județean Neamț Gh. Dumitroia pentru ajutorul acordat în procedura de documentare.

¹¹ Materialele acestei necropole nu sînt publicate, iar accesul la actele de șantier și documentarea materialelor n-a fost posibil.

Cașolț studiate de M. Macrea la mijlocul anilor 50 și care au fost atribuite culturii Noua (Macrea 1957, 136; idem 1959, 419; Macrea ș.a. 1959, 410-413), ași dori să menționez că pe baza unui singur vas de tip Noua (Macrea 1957, 136 fig. 13/3) este imposibil de a atribui toți tumulii de la Cașolț culturii Noua.

O nouă etapa, metodologic mai perfectă, în istoria cercetării culturii Noua, în ansamblu și a ritului funerar în parțial, poate fi marcată de la începutul anilor 60, atunci când în primul volum a Istoriei României pentru prima dată s-au formulat caracteristicile generale al acestei culturi - arealul, cronologia, principalele monumente (Nestor 1960, 90-113, 114-132; Petrescu-Dîmbovița 1960, 113-114). Cultura definită și deja cu o denumire concretă¹², a fost încadrată de I. Nestor în perioada a treia a epocii bronzului din România (Nestor 1960, 113), iar în lista monumentelor funerare cunoscute atunci în cadrul acestei culturi au fost menționate pentru Transilvania necropolele - Noua, Cluj, Teiuș, Morești, Cașolț, iar pentru Moldova - Trușești și Piatra Neamț (Petrescu-Dimbovița 1960, 114). În același an a eșit de sub tipar articolul lui M. Petrescu-Dîmbovița în care s-au formulat și unele caracteristici noi, cu precădere bazate pe materialele din așezări și depozite, al acestei culturi, iar cultura Noua a fost datată cu - sec. XIII-XII î.e.n. (Petrescu-Dimbovița 1960a, 141, 159).

O atenție deosebită merită primul studiu monografic despre cultura Noua efectuat la începutul anilor 60 de A.C. Florescu (1964, 143-216). În acest voluminos articol A.Florescu a analizat practic toată informația despre cultura Noua, din tot arealul ei. Predecesorii lui, în mod obișnuit, se limitau la o caracterizare laconică a monumentelor culturii Noua din România făcând și unele analogii de ordin general cu așa numitele „zol’niki“ din arealul de est a culturilor Noua și Sabatinovka. A.C. Florescu analizând minuțios monumentele din tot arealul culturii a coborât cronologia culturii Noua pîna în a doua jumătate a sec. XIV și a formulat una din cele mai principale concluzii precum că după identitatea lor toate monumentele în cauză formează un fenomen cultural unitar, pe care l-a numit complexul cultural Noua-Sabatinovka. În aceeași lucrare A Florescu a menționat absolut just, însă foarte neaccentuat, că procesul de formare al acestor două culturi, conform factorului comun - elementelor răsăritene - este foarte probabil, „să fi început în regiunea nord-vest-pontică, eventual cu cîteva decenii mai devreme decît în regiunile din imediata vecinătate a Carpaților (Moldova, Transilvania și Ucraina Subcarpatică)“ (cit. după Florescu 1964, 189). Această idee, pentru prima dată lansată de A.Florescu și neobservată practic de toți colegii archeologi din România, a rămas în umbra unei alte ipoteze legate de originea culturii Noua, lansate de același autor în același articol. Astfel în continuare și în forma concluziilor principale A.C. Florescu a continuat ideea despre originea autohtonă a culturii Noua expusă încă de I. Nestor. Or, originea culturii Noua, în opinia lui A.C. Florescu, a fost direct dependentă de procesul de uniformizare în care au fost incluse cele trei culturi clasice a epocii bronzului din România: Monteoru, Costișa (Biały-Potok), Wietenberg. Dar totuși, subliniez, că A.C.

¹² Vezi supra nota 2.

Florescu absolut corect a sesizat curentul genetic estic căruia, după părerea lui A.C. Florescu, îi revenea, un rol foarte important în formarea complexului Noua-Sabatinovka.

O altă problemă actuală, dar abordată pentru prima dată tot de A.C. Florescu (Florescu 1964; idem 1967), este problema periodizării acestei culturi în „...*etapa de formare (I), constînd din dislocarea și restructurarea în sens comun a vechilor culturi din bronzul mijlociu, și etapa de definitivare (II)*” (cit. după Florescu 1964, 181). Prima etapa a fost datată cu sec. XIV-prima jumătate a sec. XIII î.e.n, iar a doua cu sec. XIII-XII î.e.n. (Florescu 1964, 200 și urm., inclusiv tabelul cronologic) Cronologia absolută propusă de A.C. Florescu este și în prezent susținută practic unanim de toți care se ocupă de cultura Noua. Dar cronologia și periodizarea lui A.C. Florescu este logică, numai dacă, a priori, se consideră că cultura Noua s-a format pe baza culturii Monteoru cu influențe din culturile Costișa și Wietenberg. Necesară de subliniat că și A.C. Florescu a fost destul de precaut cînd a scris despre originea vestică a culturii Noua, menționînd că elementele culturilor precedente chiar și în etapa de formare a culturii Noua erau puține și ne semnificative pentru a putea avea un rol important și de sine stătător. Mai mult ca atît A.C. Florescu sub procesul de formare a culturii Noua subînțelegea „...*etapa de dislocare și restructurare convergentă a culturilor clasice ale bronzului din spațiul cuprins între Niprul inferior și Podișul Transilvaniei, constituînd, de altfel, etapa de formare a complexului Noua-Sabatinovka...*” (cit. după Florescu 1964, 189). Dacă cultura Noua, totuși, este o cultură de origine estică care s-a format nu numai pe fondul local a culturilor clasice din bronzul mijlociu carpato-dunărean, dar și pe un strat de origine estic, atunci avînd în vedere noile datări obținute pentru culturile epocii bronzului pontico-caspic, inclusiv a orizontului de culturi „Mnogovalikovaja” - Srubno-Andronovo (Bočkarev 1993; Trifonov 1996; idem 1996a; idem 1997), ar fi logic și să căutăm alte explicații și pentru etapele ei de evoluție și pentru cronologia ei absolută în particular, sau pentru complexul culturilor Noua-Sabatinovka, în ansamblu. Se face impresia că majoritatea colegilor români au înțeles greșit (sau interpretează greșit) ideea lui A.C. Florescu, deoarece evidențiază în mod axiomatic în etapa Noua-I absolut toate vasele cu două torți ornamentate într-un stil cunoscut și în culturile precedente - Monteoru, Costișa (Komarov-Biały Potok) și Wietenberg, iar monumentele în care astfel de vase nu există sunt incluse în faza a doua. Cum se divizează în etape - timpurie sau tîrzie - celelalte categorii de inventar (de exemplu varietatea mare a uneltelor de os, piatră etc.) nu este clar și aceasta n-a fost nici odată demonstrat, nici tipologic, nici stratigrafic.

După publicarea în 1964 a analizelor și concluziilor lui A.Florescu discuțiile despre culturile epocii bronzului tîrziu dintre Carpați și zona de stepă a Marii Negre s-au activizat radical. Un alt gen de impuls în activizarea discuțiilor a fost liniar legat de noile descoperiri și publicarea rezultatelor de cercetare de șantier efectuate în Basarabia în anii 1960-1980.

Necropola Bădragii Vechi a fost descoperită întîmplător în 1960 (Ketraru/Rafalovic 1969) și apoi sistematic studiată în 1964-1965 (Smirnova 1967,

66-67; 1969, 48-71). Această necropolă, conform analogiilor cu monumentele funerare din România (Trușești), Ucraina (Ostrivec) și așezările din Basarabia (Ghindești și Roșieticii Vechi) studiate în 1956-1957 de A.I. Meljukova (1960, 129-149; 1961, 5-52) și deja încadrate în cultura Noua, a fost atribuită culturii Noua. Totodată pe baza unor elemente specifice - prezența ocrului pe schelete și a unui vas de tip Komarov - G.I. Smirnova a încadrat această necropolă în etapa timpurie a culturii Noua, datînd-o, după cronologia propusă de A.C. Florescu și alții (Florescu 1964; Petrescu-Dîmbovița 1964; Terenožkin 1965), cu sec. XIII î.e.n (Smirnova 1969, 65). În afară de elementul ritului funerar de origine estic (ocru), un component accentuat estic s-a determinat și pe baza analizelor antropologice (Smirnova 1969, 61 și urm.; Velikanova 1967, 44-45; idem 1970, 79-90; idem 1975, 32-51; Konduktorova 1980, 116-122). Aceste concluzii, mai târziu, au fost confirmate și prin determinările paleoantropologice a materialelor din necropolele Trușești, Pererîta ș.a.¹³

În afară de necropolele Bădragii Vechi în spațiul pruto-nistrean s-au mai descoperit în anii 80 trei necropole mari a culturii Noua semnificative prin prezența mormintelor plane și tumulare în cadrul unei singure necropole. Unele din

¹³ Seria scheletelor de la Trușești prezintă o oarecare uniformitate, dar cu o predominare clară a tipului nordoid primitiv (protonordic), care reprezintă și un anumit amestec de caractere protoeuropoide (Miu 1992, 22). Elementele atlanto-mediteranoide și mediteranoide gracile la Trușești sunt excepționale. După opinia M. S. Velikanova între seria scheletelor de la Trușești și Bădragii Vechi sunt foarte multe elemente comune, dar care radical se deosebesc de seria scheletelor din cultura Monteoru (Velikanova 1975, 48). Totodată se remarcă că sub raportul analizei antropologice comparative există o unitate între scheletele din necropolele culturii Monteoru de la Sărata-Monteoru, Pietroasa Mică, Bălințești-Cioinagi și Poiana (Georgescu 1992, 79). Deci, se poate face concluzia că între comunitățile umane a culturii Monteoru și Noua existau diferențe antropologice clare. Iar participarea elementelor de origine estică în formarea culturii Noua se demonstrează prin datele antropologice a analizei scheletelor din necropola Bădragii Vechi (Velikanova 1975, 48; Smirnova 1969, 64). Date antropologice asemănătoare datelor din necropolele Trușești și Bădragii Vechi provin din analiza materialului din necropola Ostrivec (Velikanova 1970, 88-89; idem 1975, 48; Konduktorova 1980, 121-122) și Pererîta. După determinările efectuate de S.P. Segeda seria scheletelor din necropola Pererîta are trăsături caracteristice scheletelor din epoca bronzului din zonele stepice nord-pontico-caspice, avînd în vedere și multe trăsături comune cu seria scheletelor din cultura "Mnogovalikovaja" și Srubnaja. Tipologia paleoantropologică comparativă indică că la Trușești și Brăești predomină tipul protoeuropoid, care poate fi regăsit în populația culturii Srubnaja (Cristescu/Antoniou 1962, 199-202; Miu 1992, 22), pe cînd datele antropologice din necropola Cluj indică predominanța tipului mezocran, ce se explică după părerea unor antropologi, prin conservarea elementelor brahricranice de la populația culturii Otomani (Necrasov ș.a. 1966, 7 ff). Seria scheletelor de la Doina, Piatra Neamț „Ciritei“, Probotă, Lețcani, conform opiniilor specialiștilor, oferă un fond principal mediteranoid cu influențe puternice nordice (Cristescu 1961, 129 ff; Cristescu ș. a. 1965, 29 ș.urm.). Diferențele paleoantropologice înregistrate pe teritoriul Moldovei, după părerea M. Cristescu și G. Miu, confirmă ipoteza lui A.C. Florescu despre participarea culturii Srubnaja (etapa Chvalynsk în opinia lui A.C. Florescu) la formarea culturii Noua.

aceste necropole au fost recent publicate - Burlănești (Levițki/Demcenko 1997, 103-122), Chirileni (Klociko/Sava 1997, 77-101), iar cea mai mare (101 morminte) necropolă a culturii Noua din Basarabia - Pererița (săpături 1987-1988, E.V. Jarovoj, S.I. Kurčatov, A.Ju. Čirkov) este încă inedită¹⁴. Avînd în vedere studiile consacrate culturii Noua din Basarabia necesar să fie menționate generalizările efectuate de V.A. Dergačev pentru toată cultura Noua în ansamblu și pentru ritul funerar în mod aparte. El a datat cultura Noua din spațiul pruto-nistean cu intersecția sec. XIV/XIII - sec. XII î.e.n., iar zona de formare a acestei culturi a plasat-o pe parte dreaptă a Prutului, de unde ea s-a răspîndit apoi, după opinia lui V.A. Dergacev, în regiunile nistrene și în Transilvania de vest (Dergacev 1986, 170-171). Din alte studii pot fi amintite articolele în care pe baza materialelor concrete s-au elaborat unele concluzii referitor la tipul sistemului social și economic existent la comunitățile culturii Noua, semnificația cenușarelor, originea complexului cultural Noua-Sabatinovka, (Levickij/Savva 1991; Levickij/Savva 1993; Levitsckii/Sava 1993; Manzura/Sava 1994), inclusiv și unele concluzii concrete despre ritul funerar în cultura Noua (Sava 1994; idem 1997; idem 1998).

Un studiu deosebit - teza de doctorat - consacrat etnogenezei culturii Noua a fost efectuat de V. Cavruc (Kavruk 1988; idem 1988a). Conform opiniei lui V. Cavruc cultura Noua s-a format pe baza culturii ceramicii ornamentate cu multe brîe ("Mnogovalikovaja") și a culturii Monteoru și astfel este de origine traco-cimeriană. Totodată V.Cavruc a negat, în mod absolutizat, rolul culturii Srubnaja (după concepția Krivcova-Grakova 1955 și Florescu 1964) la formarea complexului cultural Noua-Sabatinovka (Kavruk 1988; idem 1988a; Cavruc 1990; idem 1993). Negarea rolului culturilor de tip Srubnaja se argumenta de autorul susmenționat nu numai pe bază că cultura Noua apare „...nu mai tîrziu de începutul culturii Sabatinovka și a acelor grupuri din comunitatea cultural istorică Srubnaja...“ (cit după Cavruc 1990, 125) dar și prin faptul că cultura Noua n-a avut cu cultura Srubnaja granițe teritoriale. Dacă sincronizarea culturii Noua cu cultura Sabatinovka și fazele tîrzii a culturii Srubnaja este justă atunci argumentarea lipsei stratului genetic de origine „srubnoidal“ numai pe baza lipsei contactelor teritoriale directe este o explicație simplistă și metodologic incorectă. Necesari de menționat că nu peste mult timp după publicarea separată a unor pasaje din teza de doctorat V.Cavruc și-a schimbat radical părerea, despre originea culturii Noua și în particular despre rolul elementului estic (Cavruc 1996)¹⁵. Necesari de menționat că V. Cavruc just a remarcat existența în cadrul culturii Noua a variantelor locale și corect a anticipat pentru începutul cronologiei absolute a bronzului tîrziu din bazinul Dunării de jos și spațiul nord-pontic data de sec. XV î.e.n. (Cavruc 1990, 125-126).

¹⁴ Mulțumesc și pe calea aceasta colegului E.V. Jarovoj pentru permisiunea de-a prelucra materialele inedite.

¹⁵ Comentariul meu despre aceasta a fost expus în Sava 1998, 269 și nota 7.

Revenind la istoria cercetărilor de teren și a studiilor din Transilvania, din perioada anilor 70-80, trebuie amintite necropola de la Archiud, care este integral publicată (Marinescu 1986, 46-58), necropola de la Tîrnava (Andrițoiu 1981, 553-561) și câteva morminte descoperite ocazional - Băgău (Ciugudeanu 1978,45), Geaca (Florescu 1991, 68), Șopteriu Finațe (Marinescu 1975, 401-402), Vinerea (Andrițoiu 1986,32). În același interval de timp au fost publicate o serie de articole consacrate studiului culturii Noua din Transilvania (Andrițoiu 1986, 31-45; Marinescu 1986 46-58; Andrițoiu/Vasiliev 1993; idem 1993a; Bădău-Wittenberger 1994), însă un studiu consacrat anume ritului funerar în cultura Noua din Transilvania nu-mi este cunoscut.

În Moldova, în anii 70-80, s-au cercetat câteva morminte la Mitoc (Păunescu ș.a. 1976, 189; Chirica/Șadurschi 1979, 63-74), iar în 1982-1983 V. Spinei și M. Alexianu au continuat săpăturile începute de N. Zamoșteanu în necropola de la Doina, descoperind acolo încă 12 morminte a culturii Noua (Spinei ș.a. 1985, 227-230). La intersecția anilor 80-90 L. Dascălu organizează două șantiere arheologice cu scopul cercetării sistematice a necropolelor culturii Noua de la Brăești și Crasnaleuca. Ca rezultat au fost descoperite la Brăești 16, iar la Crasnaleuca 42 complexe funerare cert atribute culturii Noua și relativ complet publicate de autoarea investigațiilor de șantier (Dascălu 1994, 135-142). Ca o generalizare a descoperirilor efectuate în anii 50-80 apare la începutul anilor 90 corpusul monumentelor de tip Noua răspândite în nordul Moldovei (Dumitroaia 1992). Un catalog detaliat a descoperirilor de tip Noua, inclusiv a celor funerare, din România este lucrarea lui A.C. Florescu publicată după plecarea lui prematură din viață (Florescu 1991).

Astfel către sfârșitul anilor 80 - începutul anilor 90 a fost descoperit un număr mare de complexe funerare a culturii Noua. Regretabil, însă numai o mică parte din ele au fost publicate complet și supuse unei sistematizări și clasificări detaliate. În majoritatea cazurilor, în diferite publicații se repetă unele și aceleași desene a vaselor, iar o analiză tipologică detaliată a tuturor categoriilor de inventar, descoperit în diferite zone al arealului lipsește. Din cauza acesta lipsește un tablou a ritului funerar practicat de purtătorii culturii Noua în ansamblu, iar concluziile referitoare numai la monumentele dintr-o zonă concretă, fără a se ține cont de particularitățile regionale, se extrapolează în mod liniar peste tot arealul culturii.

Problemele abordate pot fi rezolvate numai prin sistematizarea, clasificarea și analiza comparativ-tipologică a tuturor categoriilor de materiale existente în cultura Noua din întregul ei areal. Una din formele acestei analize este examinarea ritului funerar, ceea ce a fost realizat în forma unui studiu monografic¹⁶, iar în lucrarea de față se prezintă laconic numai principalele rezultate obținute. În procedura analitică s-au inclus informații despre aproximativ 710 de morminte descoperite în diferite tipuri de necropole sau în formă de morminte izolate. Din ele 695 sunt de înhumăție, iar 15 de incinerăție. Majoritatea (circa 565) complexelor funerare se concertează în spațiul dintre cursul râului Jijia și malul

¹⁶ Vezi supra nota 1.

stîng a rîului Prut. În partea vestică al arealului - Transilvania - se cunosc numai în jur de 140-145 de complexe funerare, iar informațiile despre ele sunt foarte laconice și deseori imprecise. După modul de concentrare a tuturor descoperirilor funerare se pot evidenția trei grupe inegale de necropole și morminte izolate. În partea de est a arealului este cunoscută cea mai reprezentativă serie de necropole mari (Pererița, Bădragii Vechi, Burlănești, Costești, Brăești, Crasnaleuca, Probota, Trușești) care ocupă ambele maluri a rîului Prut și a afluenților său Draghiște, Jijia ș.a. Această zonă cuprinde depresiunea Prutului mijlociu și depresiunea Jijiei încadrate în Podișul Moldovei și parțial în Cîmpia Moldovei. O altă grupă de necropole (Doina, Piatra Neamț „Ciritei“ etc.), cu un număr mai mic de morminte, se concentrează în zona cursului rîurilor Cracău-Bistrița, zonă numită și Subcarpații Bistriței, care face parte din regiunea Subcarpatică a Moldovei. A treia concentrare de complexe funerare constituite, cu precădere, din necropole relativ mici (cu excepția necropolei din Cluj) și morminte izolate se evidențiază pe ambele părți a rîului Mureș în Transilvania centrală și parțial în partea ei sud-estică. O poziție geografică deosebită le au cele mai nordice puncte cu complexe funerare a culturii Noua - Ostrivec și Bovșiv, care se plasează pe partea stîngă a cursului superior a rîului Nistru.

Aproximativ 70% din mormintele culturii Noua incluse în procedura statistico-combinatorie au avut inventar funerar, dar în majoritatea cazurilor (aproximativ 99 %) el este reprezentat prin ceramică de diferite tipuri. Predomină tipurile de vase cu una sau două torți, care în raport cu celelalte tipuri formează aproximativ 60 % din toate vasele tipologic determinabile. Alte categorii de inventar sunt reprezentate prin obiecte singulare din os, corn, inclusiv pandative din colți de animale, cîteva unelte din piatră, cîteva ace, inele, cercei de buclă din bronz și aur, și cîteva fragmente de obiecte de bronz semnificativ indeterminabile.

Complexele funerare sistematizate și analizate statistico-tipologic se împart în două grupe principale - morminte de inhumație și morminte de incinerare. Fiecare grupă s-a evidențiat tipologic după elementele sale esențiale: forma construcțiilor funerare; poziția și orientarea scheletelor; modul de incinerare; inventarul funerar; alte elemente a ritului funerar.

Între construcțiile funerare accesibile pentru clasificarea tipologică s-au evidențiat patru tipuri principale: gropi de proporții ovale sau semiovale; gropi de proporții dreptunghiulare; ciste de formă rectangulară (dreptunghiulară) sau aproape pătrată; cercuri (ringuri) de piatră. În afară de aceste patru tipuri de construcții funerare, reconstituite relativ cert, se cunosc o serie de morminte în care s-au găsit mai multe pietre de diferite dimensiuni și care probabil pot fi atribuite tipului ciste sau cercuri de piatră.

În poziția scheletelor s-au definit trei tipuri principale: schelete chircite accentuat și foarte accentuat, mărimea unghiului format de coloana vertebrală și basin/femuri este de 20°-45°; schelete chircite mijlociu, unghiul dintre coloana vertebrală și basin/femuri este de 45°-100°; schelete chircite slab (neaccentuat), unghiul format de coloana vertebrală și basin/femuri este mai mare de 100°.

În sistemul de orientare a scheletelor s-au definit opt sectoare principale: nord (335°-20°); nord-est (20°-65°); est (65°-110°); sud-est (110°-155°); sud (155°-200°); sud-vest (200°-245°); vest (245°-290°); nord vest (290°- 335°).

Mormintele de incinerare sunt și statistic (aproximativ 15 complexe) și tipologic nereprezentative, iar conform datelor avute la dispoziție ele pot fi clasificate în trei tipuri principale: resturi de oase calcinate în cistă; resturi de oase calcinate în vas (urnă); resturi de oase calcinate și cărbuni de lemn aranjate direct pe sol.

Toată ceramica sistematizată și clasificată tipologic s-a divizat convențional în 13 tipuri¹⁷: Tip I – kantharos-uri/vase cu două torți; Tip II – cești/vase cu o toartă; Tip III - oale ușor profilate; Tip IV - oale puternic profilate; Tip V oale cu corpul conic; Tip VI - oale cu corpul bombat și gâtul vertical; Tip VII - oale în formă de clopot (cupe); Tip VIII - oale mari cu corpul rotunjit sau bombat (așa numitele „vase-sac“¹⁸); Tip IX - vase mare cu corpul bombat, cu torți pe gât sau pe umăr; Tip X - oale mici cu proeminențe și tortițe; Tip XI – castroane; Tip XII - castroane cu corpul bombat; Tip XIII – vase miniaturale. Principalele tipuri au fost divizate, după unele elemente specifice - forma și poziția torților, forma gâtului sau a buzei, forma fundului, proporția dimensiunilor absolute - în variante și subvariante.. Vase, care după aspectul său morfologic evident aparțin altor grupe cultural-cronologice au fost incluse în categoria formelor străine (de import).

Ornamentele de pe vasele descoperite în mormintele culturii Noua se pot diviza după tehnica de executare în șase tipuri principale. La rîndul său fiecare din aceste tipuri principale include cîteva variante și subvariante, care uneori îmbină mai multe tehnici de executare a ornamentului, de exemplu incizii și caneluri, incizii și creștături, brîe și decor format din rînduri de împunsături sau creștături¹⁹. Tip I - ornament incizat. În majoritatea cazurilor constă din linii simple incizate orizontal și situate pe partea superioară a corpului vasului, uneori combinate cu linii mai scurte situate vertical sau diagonal. Tip II - ornament format din creștături. Ornament compus din creștături fără ca să fie asociat cu alt tip de ornament se cunoaște pe un număr foarte redus de vase și obișnuit redă același subiect. De obicei creștăturile au o formă semiovală sau rotunjită și se plasează pe

¹⁷ În unele cazuri cînd în cadrul unui oarecare tip există vase cu elemente deosebite dar care sunt reprezentate numai printr-un singur exemplar ele au fost evidențiate în variante sau tipuri speciale. Din lipsa spațiului necesar aici nu se prezintă detaliat toate variantele și subvariantele definite tipologic.

¹⁸ Acest termen „vase în formă de sac“ este frecvent utilizat în literatura arheologică anume pentru vasele culturii Noua, care sunt de dimensiuni mari, cu corpul ușor bombat în partea lui superioară, uneori sub buza evazată se găsește un brîu neted, alveolat sau creștat. În cazul dat refuz la utilizarea acestui termen din motive că îl consider neadecvat formeii vasului. Cu atît mai mult că așa numitele „vase sac“ se pot diviza taxonomic în mai multe tipuri.

¹⁹ Din lipsa spațiului necesar aici nu se prezintă detaliat toate variantele și subvariantele definite tipologic.

gîtul sau umărul vasului. Tip III - ornament format din împunsături. Împunsăturile rotunde sunt plasate în toate cazurile în linie orizontală sub buza vaselor de dimensiuni mari; Tip IV - ornament format dintr-un rind de găuri mici plasate sub buza vasului. Tip V - ornament format dintr-un singur sau cîteva brîe (?)²⁰ În majoritatea cazurilor un singur brîu se plasează sub buza sau pe gîtul ușor evidențiat a vasului. Uneori brîul se asociază cu împunsături succesive, mai rar cu crestături. Tip VI - ornament format din canelure. După modul de executare acest tip de ornament se poate diviza în două grupe principale - caneluri înguste și caneluri late.

Se cunosc foarte puține obiecte din os descoperite în complexe funerare a culturii Noua: un disc cu o gaură în centru, un vîrf de săgeată, cîteva colți de animale cu o gaură mică la un capăt; astragali. S-au descoperit în complexe funerare a culturii Noua și cîteva obiecte de piatră care, din cauză că sunt statistic nereprezentative, nu pot fi tipologic divizate - un topor din piatră (calcar), cîteva cuțite curbe (conca-convexe) din silex ("*Krummesser*"), așchii de silex. Obiectele de metal - bronz și aur - sunt puține și în majoritatea cazurilor nu reprezintă serii tipologice. Acele de bronz sunt una din cele mai reprezentative categorii de material. Conform aspectului morfologic s-au definit cîteva tipuri și variante: ac cu capul sferic și cu protuberanțe pe bară; ac cu un capăt rulat; ac cu placă rombică; ac simplu, din sîrmă rotundă, cu capetele ascuțite. Dălțițe (străpungătoare ? sule ?) sunt reprezentate prin cîteva obiecte din bară de bronz, care la mijloc este ușor lățită, în profil dreptunghiulară (trapezoidală), iar la capete rotunjită sau ascuțită.

Din obiectele din categoria de podoabe se pot nominaliza cerceii, brățărilor, inelele și inelele de buclă. Cerceii de diferite forme și dimensiuni au fost repartizați în cîteva tipuri principale. Cercei din sîrmă de bronz subțire (01-0,2 cm) cu diametrul total 2,0-2,5 cm se împart în două variante - cercei cu capetele distanțate și cercei cu capetele parțial suprapuse. Inelele sunt modelate din placă subțire răsucită într-un cerc cu diametrul aproximativ de 1,5-2,0 cm. Capetele sunt puțin suprapuse. Inelele de buclă sunt din aur și se cunosc două variante principale: inele din foaie răsucită de 2,5 ori; inele din sîrmă subțire răsucită și cu capetele suprapuse. Brățărilor, după acele de bronz sunt, și statistic și tipologic, reprezentate cel mai bine. Toate sunt de bronz, iar diametrul lor în mediu este de 4,0-6,0 cm. Unele exemplare sunt ornamentate. S-au evidențiat trei variante principale: brățări din sîrmă subțire și rotundă în profil, capetele sunt ascuțite și distanțate; brățări din sîrmă subțire și rotundă în secțiune cu capetele suprapuse/încrucișate; brățări din placă semiovală în secțiune, capetele ușor îngroșate și distanțate.

²⁰ Semnul întrebării în cazul dat înseamnă, că brîul situat pe gîtul sau umărul vaselor a avut nu numai o semnificație estetică, dar mai mult o valoare de aspect tehnologic - un element de modelare, care întărea (fixa) corpul vaselor de dimensiuni relativ mari. Acest element constructiv, cunoscut practic în toate culturile epocii bronzului tîrziu din Kazahstan și pînă în Grecia.

Conform analizei efectuate pentru toate categoriile de material - tipul de construcții funerare, tipul poziției scheletelor, tipologia inventarului și corelarea elementelor evidențiate, se poate face concluzia principală, precum că pe baza ritului funerar nu se poate confirma existența etapelor Noua I și Noua II (după periodizarea lui A.C. Florescu).

De exemplu, este imposibil de evidențiat deosebiri cronologic între tipurile de poziție a scheletelor, deoarece într-un singur complex pot fi întâlnite tipul de chircire accentuată și tipul de chircire moderată, ceea ce indică că ele sunt sincronice. Posibil că diferite tipuri de poziție a scheletelor reflectă aspecte social-antropologice, însă ele nu s-au putut stabili numai pe baza materialului arheologic. Totodată nici datele antropologice, care le-am avut la dispoziție, n-au clarificat cu mult situația, deoarece diferite poziții a scheletelor sunt caracteristice unui singur sex sau grupe de vîrstă și viciversa - aceeași poziție se cunoaște pentru diferite sexe sau vîrste. Analiza stratigrafiei orizontale a celor mai reprezentative date paleoantropologice (necropolele Trușești și Bădragii Vechi) la fel n-a confirmat că în cadrul necropolelor ar fi existat un sistem de organizare după criteriul vîrstei sau a sexului, ceea ce în caz contrar ar fi putut, probabil, facilita evidențierea unor grupe tipologico-cronologice. Analiza unui astfel de important element în ritul funerar - orientarea defuncțiilor - demonstrează că în cadrul fiecărei necropole, luate în mod separat, corelarea acestui element cu inventarul funerar sau poziția scheletului nu aduce la evidențierea deosebirilor cronologice. Totodată deosebiri cronologice, în sistemul de orientare a scheletelor, se pot releva prin prisma analogiilor găsite în culturile precedente. De exemplu, avînd în vedere că direcțiile de orientare estică și sudică sunt foarte apropiate sistemului de orientare evidențiat în culturile epocii bronzului mijlociu din spațiul nord-pontic (de exemplu în "Mnogovalikovaja") se poate presupune ipotetic că mormintele cu scheletele orientate spre sud, și sud-est formează un grup mai timpuriu decît cele care sunt orientate în alte direcții. Această observație se confirmă parțial și prin răspîndirea spațială, deoarece majoritatea complexelor funerare cu astfel sistem de orientare a defuncțiilor s-au descoperit în parte de nord-est al arealului unde cultura Noua, în mod nemijlocit, a contactat cu cultura "Mnogovalikovaja". Totodată nu se poate de absolutizat această observație, deoarece orientarea scheletelor în tot arealul culturii Noua a fost relativ instabilă și această instabilitate, probabil, a fost cauzată nu atît de o evoluție cronologică cît de un amestec de populații care inițial au practicat diferite rituri, sau elemente a ritului funerar.

Ar fi normal de încercat de evidențiat etape cronologice între complexele funerare a culturii Noua pe baza stratigrafiei verticale. Din nefericire suprapunerii directe se cunosc numai două. În cadrul necropolei Bădragii Vechi, conform publicației G.I. Smirnova, mormîntul nr. 7, cu scheletul în poziție de chircire moderată pe partea stîngă, orientat spre SE s-a suprapus peste mormîntul nr. 9, cu scheletul tot în poziție de chircire moderat, dar pe partea dreaptă și orientat spre NW. În mormîntul nr.7 era un kantharos, iar în mormîntul nr. 9 - un borcan de tip III, cu un brîu neted sub buză. În ambele morminte s-a observat urme de ocră roșu (Smirnova 1969, 67). Diferența de adîncime între aceste două morminte, după

cum indică G.I. Smirnova, era de 40 cm, dar nu este clară forma și contextul suprapunerii deoarece lipsește oarecare profil stratigrafic, iar în text se menționează numai că mormîntul 9 s-a descoperit sub mormîntul 7 (Smirnova 1969, 67). Al doilea caz este și mai nesigur și provine din necropola de la Trușești. Conform textului lui M. Petrescu-Dîmbovița (mscr.) mormintele 34 și 35, descoperite la poalele tumulului, se intersectau vertical. Însă nici în text nici pe planșe nu este o explicație clară a stratigrafiei verticale²¹. Astfel nici unul din cazurile menționate nu poate fi luat în considerație.

Este cunoscut că conform principiilor tipologiei formale evidențierea etapelor cronologice se bazează și pe evoluția tipurilor, care existînd într-o etapă pot apărea în următoarea neschimbate, modificate sau dispar definitiv fiind înlocuite cu alte tipuri. În cazul categoriilor tipologice evidențiate pe baza inventarului funerar, cu precădere absolută alcătuit din ceramică, se poate formula concluzia că evoluția tipurilor în cadrul culturii Noua nu se evidențiază cronologic. Însă se pot evidenția tipuri de ceramică care au trăsături regionale. Ceramica din complexe funerare a culturii Noua, în linii generale, din punct de vedere a legăturilor tipologico-genetice poate fi divizată în două grupe principale. Prima grupă o formează ceramica cu elemente de origine carpato-balcanică (sau vestică) - tipurile I, II, IX, XI, posibil XII și toate vasele definite în tipuri separate sau tipuri de import (care au analogii între vasele din culturile Monteoru, Wietenberg, Otomani). A doua grupă - ceramica de origine estică, sau cu elemente a ceramicii din culturile epocii bronzului mijlociu și tîrziu din zona stepelor nord-pontice - tipurile III, V-VIII. Unele tipuri, de exemplu IV, X și XIII, au un caracter destul de amorf și sunt cunoscute, practic în egală măsură, pe un teritoriu foarte mare, deaceia ele nu pot fi considerate ca indici relevanți în ceea ce privește legăturile tipologice și cultural-genetice. Ar fi, probabil, corect ca ele să fie tratate ca tipuri universale pentru epoca bronzului tîrziu și de caracter convergent.

Pentru a verifica legătura culturală, tipologică și cronologică a formelor de vase evidențiate s-a efectuat un calcul comparativ general. Necesari de menționat că diferite forme ceramice relativ des se întîlnesc în același complex funerar, iar în cele mai dese cazuri se găsesc împreună diferite variante și subvariante de kantharos-uri. Unii specialiști (Zaharia 1963; Smirnova 1969, 65-66; idem 1972, 19-21) au formulat ipoteza, precum că după forma torților vasele de tip kantharos se divizează în tipuri timpurii și tipuri tîrzii, respectiv aceasta dă posibilitate de confirmat periodizarea culturii Noua în două etape cronologice Noua I și Noua II (după periodizarea lui A.C. Florescu). Reexaminarea materialului din tot arealul culturii Noua după criteriul utilizat de G.I. Smirnova nu confirmă ipoteza și periodizarea formulată pe baza materialelor necropolei Bădragii Vechi. Conform planului publicat de G.I. Smirnova (Smirnova 1969, 65, fig. 10) kantharos-urile cu torți crestate se concentrau în parte sud-estică a necropolei, unde s-a descoperit și

²¹ Cu atît mai complicată este situație, deoarece în diferite variante a manuscrisului, pe care le-am consultat, erau ilustrate diferite forme de suprapunere al acestor două morminte, iar planurile nu coincideau cu descrierea textuală.

kantharos-ul ornamentat în stilul culturii Komarov, ceea ce după părerea autorului susmenționat indică că kantharos-urile cu torți crestate sunt cele mai timpurii (Smirnova 1969, 65). Analizând această observație, după același plan publicat de G.I. Smirnova se poate menționa că astfel de vase s-au descoperit și în zona nord-vestică a necropolei (Smirnova 1969, fig.10), deci nu se poate vorbi despre o poziție deosebită al acestor vase în cadrul necropolei. Dar, pentru a verifica observațiile, am realizat încă un plan de răspîndire a tuturor formelor ceramice evidențiate după tipologia mea. După cum reiese din stratigrafia orizontală de răspîndire a tuturor tipurilor ceramice descoperite în necropola Bădragii Vechi nu se poate observa o legitate stabilă, deoarece tipurile sunt „împrăștiate“ pe toată suprafața necropolei cercetate, iar așa numitele „tipuri timpurii - kantharos-uri cu torți crestate“ (după G.I. Smirnova) se găsesc și împreună cu alte tipuri (de ex. în mormintele 1, 37 și 48). În schimb mormîntul în care s-a descoperit vasul cu torțile în formă de șa (răspîndite pe larg în fazele finale a culturilor Monteoru și Komarov) are în cadrul necropolei o poziție deosebită, fiind plasat la o distanță destul de mare de principala concentrare a mormintelor culturii Noua. După părerea mea este absolut neargumentată tipologic divizarea complexelor funerare din necropola Bădragii Vechi în fazele Noua I și Noua II și pe baza altor forme ceramice, deoarece în tabelul publicat de G.I. Smirnova se poate observa că aceleași forme de vase sunt atribuite diferitor etape (Smirnova 1993, fig. 11, 1-12; 17-24)²². Planul stratigrafiei orizontale a necropolei cu morminte în tumulul (cu morminte mai vechi, inclusiv de tip Jamnaja) de la Burlănești arată că diferite forme ceramice se plasează în mod egal pe toată suprafața cercetată și este dificil de evidențiat grupări de forme anumite. Amplasarea formelor ceramice în cadrul necropolei Pererîta demonstrează aceeași instabilitate, adică gruparea unor forme ceramice în zone anumite a necropolei nu se poate constata. Analiza stratigrafiei orizontale, conform răspîndirii tipurilor de vase în cadrul necropolei de la Trușești demonstrează că și în cazul dat nu se pot deosebi concentrări de vase de un tip anumit, deoarece diferite tipuri ocupă practic toată suprafața cercetată. Nici sistemul de ornamentare a vaselor nu poate fi utilizat pentru stabilirea cronologiei relative în cadrul culturii Noua, deoarece deosebirile au un caracter regional, dar nu direct cronologic. Aceste deosebiri regionale se demonstrează prin faptul că ornamentul canelat și incizat predomină pe vasele de tipul I, „vase de import“, parțial pe vasele de tip II, IX, XI, care erau răspîndite cu predilecție în zona vestică al arealului și este foarte verosimil că și ornamentul și tipurile de vase sunt în legătură directă cu influențele culturale din partea culturilor Monteoru, Komarov (Costișa) și Wietenberg (Sava 1998, 279-292 fig. 17). Răspîndirea spațială a tipurilor de ornamente în formă de brîuri, împunsături sau rînduri de perforații sub

²² Necesari de amintit situația stratigrafiei verticale menționată de G.I. Smirnova pentru mormintele 7 și 9. Dacă stratigrafia este corectă atunci dispar oricare dubii referitor la faptul că kantharos-urile sunt în cadrul acestei necropole cele mai timpurii, deoarece mormîntul 7 cu un kantharos era suprapus vertical peste mormîntul 9 în care era un vas de tip III B. În cazul acesta cred că este normal de inversat pozițiile cronologice între kantharos și vasul de tip borcan, care are cele mai perfecte analogii în „lumea“ culturilor estice.

buză arată că ele se concentrează în arealul estic al culturii Noua și conform comparațiilor tipologice sunt în legătură directă cu culturile bronzului mijlociu și târziu nord-pontice (Sava 1998, 279-292 fig. 16; 18). Date concrete (de exemplu stratigrafia verticală) care ar indica că vasele cu ornament canelat sau incizat sunt mai timpurii decât vasele neornamentate, după cum reiese din periodizarea lui A.C. Florescu nu le-am găsit.

Contraversele logico-tipologice, observate în periodizarea efectuată de A.C. Florescu numai pe baza ceramicii, se confirmă și prin analiza celorlalte categorii de inventar, deoarece ele nu se divizează nici tipologic nici stratigrafic. Această observație se referă în primul rând la inventarul așezărilor²³, dar este valabilă și pentru inventarul funerar.

²³ Aici e cazul de analizat unele publicații în care materialul arheologic, de obicei numai formele ceramice, se prezintă divizat în două etape - Noua I și Noua II. Etapele evidențiate nu sunt argumentate formal-tipologic și este de ajuns de analizat planșele cu vasele publicate și atribuite de A.C. Florescu diferitor faze pentru ca să devină clar că unele și aceleași forme tipologice au fost atribuite diferitor faze. De exemplu în lucrarea din 1964 pe desenul 6 (poziția 4) este un vas cu briu neted atribuit etapei Noua I, iar vasul de același tip numai că cu briu incizat (poziția 6) este atribuit etapei Noua II. Pe aceeași planșă mai sunt și alte vase de același tip, dar care sunt atribuite diferitor etape (Florescu 1964, fig. 6, 2 și fig. 6, 7), iar pe planșa 7 (poziția 8 și 11) vasele asemănătoare tipului VIII (așa numitele vase-sac), au fost atribuite într-un caz etapei Noua I și în alt caz Noua II (?!). Contradictorii logico-formale apar într-un număr mare și în lucrarea publicată în 1991 (Florescu 1991). Numai pentru comparații superficiale se pot consulta planșele pe care aceleași forme ceramice sunt atribuite diferitor etape - Noua I și Noua II (Florescu 1991, fig. 24, 11, 16; 36, 7, 9; 4, 10.12.17; 75, 20-21.23-24; 76, 28-29; și urm.). Posibil că ceramica prezentată pe perioadele Noua I și Noua II într-adevăr provine din diferite straturi al așezărilor, dar aceasta nu este argumentat nici tipologic nici stratigrafic. Mai mult ca ațit, din mai multe publicații nu este clar ce se are în vedere sub noțiunea de strat - stratul de săpătură, sau stratul cronologic, susținut și de tipologia ceramicii. Tot aici se pot remarca unele momente contradictorii în expunerea sistemului de periodizare Noua I și Noua II pe baza materialelor din așezarea Mahala (Smirnova 1969; idem 1993,) Așa de exemplu, în unele din publicații G.I. Smirnova a indicat că materialele din cenușarele de la Mahala sunt în toate straturile tipologic uniforme (Smirnova 1969, 14; idem 1972, 19-21). În o altă publicație se prezintă două gropi (nr.87 și nr. 88) în care s-au descoperit fragmente de ceramică care, după cum menționează G.I. Smirnova, nu se deosebesc între ele tipologic, dar conform stratigrafiei aparțin diferitor orizonturi cronologice (Smirnova 1972, 14). O situație inversă s-a observat în locuința nr. 3 unde s-au descoperit diferite forme ceramice, dar care stratigrafic nu au putut fi separate (Smirnova 1972, 17, fig. 5). Tot la Mahala aceleași tipuri de ceramică s-au găsit sub baza cenușarului, unde ele erau melanjate și cu ceramica de tip Komarov (Smirnova 1972, 19-21), ceea ce încă odată demonstrează că cultura Noua se poate parțial sincroniza cu cultura Komarov. După cum reiese din descrierile menționate se poate face concluzia că ceramica de diferite tipuri a fost descoperită în toate nivelurile din așezarea Mahala. Dacă este într-adevăr așa atunci nu-mi este clar pe baza căror date se face concluzia despre existența celor două etape în cultura Noua. Contradictorii este prezentat și materialul ilustrativ pe planșa tipologico-cronologică (Smirnova 1993, fig.10) unde aceleași forme de vase apar în diferite etape cronologice, ceea ce indică că etapele evidențiate pe

Obiectele de os, piatră și metale descoperite în complexele funerare a culturii Noua, în linii generale, nu pot fi folosite la stabilirea periodizării interne și a cronologiei absolute a culturii Noua din două motive principale: a) ele sunt prea puține cantitativ și nu formează serii tipologice, care ar putea indica deosebiri cronologice; b) ele au un caracter universal (mai ales obiectele de metal - brățările, inelele și cerceii) și au fost și în spațiu și în timp răspândite foarte larg, fiind astfel lipsite de un criteriu „etno-cronologic“ stabil. Totodată pe baza unor din aceste obiecte, de exemplu discul de os, sau acele cu capul rulat, acele cu placă rombică și acele cu capul sferic se pot stabili unele paralele cronolico-tipologice cu obiecte analogice în alte culturi. În mod obișnuit aceste paralele coincid cu paralele găsite pentru formele ceramice și tipurile de ornament. Așa, de exemplu discul de os cu decor de tip circular poate fi comparat și respectiv sincronizat cu piesele de os (corn) din cultura Vatina și Monteoru IIa-IIb, iar acele de bronz se cunosc în culturile Monteoru din etapa II (de exemplu Săbăoani), Komarov și Sabatinovka ceea ce permite efectuarea unei sincronizări între aceste culturi și cultura Noua. Sincronizarea parțială a culturii Noua cu fazele finale a culturii Monteoru sau cu monumentele de tip Balintești-Cioinagi (Balintești-Gîrbovăt) se confirmă și prin multiplele analogii directe între formele ceramice și sistemul de ornamentare. În majoritatea acestor cazuri analogiile directe (certe) pentru unele tipuri de vase, dar cu predilecție a tipurilor I, IX și XI din cultura Noua se limitează la analogii în necropolele fazelor finale a culturii Monteoru - Sărata-Monteoru, Pietroasa Mică, Balintești, Săbăoani, sau la aceleași tipuri de materiale din unele așezări, de exemplu - Gîrbovăt.

Probabil se poate vorbi despre forme ceramice sau tipuri de ornamente care au avut un caracter regional, condiționat de contactele cu culturile teritorial-cronologic învecinate. Criterii tipologice și cronologice certe care ar indica deosebiri de cronologie relativă în cadrul culturii Noua sunt foarte puține. Aceste observații referitoare la imposibilitatea evidențierii fazelor asincronice în cultura Noua, după periodizarea lui A.C. Florescu, au fost inițial menționate de B. Hänsel (Hänsel 1976, 67 ff.), fiind mai târziu discutate de alții în cadrul monumentelor din Transilvania (Boroffka 1994, 283 Anh. 56) și Basarabia (Sava 1994, 146; idem 1998, 287). În mod deosebit caracterele regionale pot fi evidențiate numai în cadrul unei singure categorii de inventar funerar - ceramica, deoarece tocmai ea demonstrează existența unor deosebiri tipologice regionale. În afară de faptul că unele complexe funerare, de exemplu din Transilvania, au un caracter mixt care indică contacte cu fazele finale a culturii Wietenberg, sau cu formațiunile hallstattiene timpurii este necesar de menționat următoarele. Din punct de vedere a logicii formale, reieșind din ipoteza că în cultura Noua substratul de origine estic era foarte puternic, se poate presupune că asemenea elemente puteau ajunge în regiunile nord-estice al arealului culturii Noua cu câteva decenii mai devreme decât

baza existenței sau lipsei unui oarecare tip, în cazul dat, este greșită, deoarece aceleași tipuri apar în ambele etape cronologice.

în zonele de vest al arealului²⁴. Bineînțeles că aceste „cîteva decenii“ este imposibil de stabilit cu lux de amănunte, dar probabil au dreptate T. Soroceanu (Soroceanu 1973, 496-497; idem 1986, 43; Soroceanu/Istrate 1975, 24-26; Soroceanu/Retegan 1981, 195 ș.urm), I. Andrițoiu, V. Vasiliev (Andrițoiu 1981, 558-559; idem 1986, 43; idem 1992; 43; Andrițoiu/Vasiliev 1993, 104; idem 1993a, 128, 134; Vasiliev 1992), G. Marinescu (1986, 55) care susțin ideea lansată încă de K. Horedt, precum că cultura Noua penetrează în Transilvania în forma sa cristalizată și parțial convețuește apoi cu fazele tîrzii a culturii Wietenberg, ba chiar continue și pînă în fazele timpurii hallstattiene. Mai tîrziu această părere a fost susținută și argumentată în studiul monografic a lui N. Boroffka (Boroffka 1994, 259, 287-288, Tab. 14). Z. Székely susține ideea veche, expusă încă de I. Nestor la începutul anilor 30, că la formarea culturii Noua a contribuit cultura Wietenberg (Szekely 1965, 30-31), dar această ipoteză poate fi justă numai din punctul de vedere că cultura Wietenberg a influențat evoluția de mai departe a culturii Noua, numai după ce ultima penetrează și în Transilvania estică. Însă și în acest caz există prea puține argumente în favoarea participării culturii Wietenberg la formarea culturii Noua. Ba chiar din contra se poate afirma că cultura Noua penetrînd în Transilvania a provocat o dislocare geografică a culturii Wietenberg, „împingînd-o“ din Transilvania de sud-est spre nord-vest (Boroffka 1994, harta 54-58). Existența formelor „curate“ de tip Wietenberg în complexe a culturii Noua pot fi tratate ca importuri, care din mediul culturii Wietenberg ajungeau pînă în zona Siretului (Boroffka 1994, harta 5). Cronologia absolută a culturii Noua, în Transilvania, este stabilită recent între 1300 și 1100 î.e.n. de I. Andrițoiu (1992, 88 Taf. 76) sau, pe baza sincronizării cu fazele C și D a culturii Wietenberg, între sec. XIII-XII î. e. n. de N. Boroffka (1994, 288-290 Tabelle 14). Necesari de menționat că N. Boroffka just semnalează că monumentele culturii Noua din Moldova sunt mai vechi decît cele din Transilvania (Boroffka 1994, tabelul 14). Momentul apariției comunităților de tip Noua în Transilvania se pune și în legătură cu faza cea mai tîrzie a perioadei Br D (după Reinecke), dar se menționează că încă începînd cu perioada Br C (după Reinecke) are loc o penetrare în aria comunităților de tip Wietenberg a diferitor elemente culturale străine, inclusiv dinspre vest (Otomani, Suciul de Sus ș.a.), care au dezechilibrat situația culturală aducînd la apariția noilor formațiuni culturale (Gogâltan ș.a. 1992, 11-13). După părerea lui M. Rotea cultura Noua succede cultura Wietenberg, dar se admite și un sincronism între fazele tîrzii a culturii Wietenberg și Noua I (după periodizarea lui A.C. Florescu). Tot M. Rotea socoate că a avut loc un proces de asimilare a culturii Wietenberg din partea comunităților de tip Noua (Rotea 1994, 32 Nota 42). Pe baza unor elemente distinctive existente numai în Transilvania - complexe funerare cu inventar mixt de tip Wietenberg și Noua, predominarea (fața de alte zone al arealului) a unor tipuri de vase (de exemplu tipurile IX și XI), a kantharosurilor cu decor canelat, existența unor variante de forme (de exemplu vase de tip IX) ceramice necunoscute în alte zone - se poate formula ipoteza existenței în

²⁴ Ipoteză formulată încă de A.C. Florescu (Florescu 1964, 189).

Transilvania a unei variante locale a culturii Noua, formată din simbiozul etno-cultural Wietenberg-Noua, pe care propun să fie numită variantea transilvăneană a culturii Noua. Un alt aspect regional - variantea subcarpatică a culturii Noua - probabil o formează complexe funerare din zona Subcarpaților Moldovei, unde a avut loc un melanj etno-cultural între culturile Monteoru, Komarov (Costișa) și Noua. Ambele variante se deosebesc de masivul principal al monumentelor funerare a culturii Noua (între Jijia și ambele maluri a Prutului) prin faptul că în complexe funerare apar mai multe forme și tipuri de ornamente de origine vestică - cultura Monteoru, Wietenberg și parțial de tip Komarov (Costișa)-Biały Potok. Alte elemente a ritului funerar, diferă cantitativ sau prin variații tipologice de la o zonă geografică la alta, dar totuși sunt caracteristice întregului areal al acestei culturi. Necesari de menționați că în zona estică al arealului elemente de origine vestică sunt foarte puține, dar elementele de origine estică persistă în toate monumentele culturii Noua din zonele vestice - Transilvania și Subcarpații Moldovei (Sava 1998, 279-292, 305-306). S. Morintz foarte just a remarcat că ceramica cu decor de tip Monteoru sau Tei în cultura Coslogeni caracterizează etapa evoluată al acestei culturi (Morintz 1978). Sunt de acord cu această formulă și cred că ea este în plină formă valabilă și pentru cultura Noua. În acest caz se poate de efectuat o „periodizare locală“ numai în sensul unor diferențieri tipologice, iar aspectul cronologic al acestor variante este dificil de stabilit cu lux de amănunte. Se poate de subliniat numai că ambele variante regionale susmenționate sunt cronologic mai târzii decât masivul principal de monumente a culturii Noua, care apar mai întâi între Jijia și Nistru și apoi penetrează în zona subcarpatică și mai departe pînă în Transilvania. Probabil acest proces n-a avut o lungă durată, de aceea și este foarte dificil de a evidenția deosebiri cronologice clare. În linii generale, din punct de vedere a cronologiei relative cultura Noua a fost în tot arealul urmată de monumentele hallstattiene, ba chiar în unele cazuri se poate stabili o contemporaneitate a lor (Hänsel 1976, 103, 106, 110), inclusiv și în spațiul pruto-nistrean (Meljukova 1961; Smirnova 1976; idem 1985; Levickij 1990; Levitskii/Sava 1993), iar la granița cronologică inferioară cultura Noua era limitată de fazele mijlocii a culturilor Monteoru, Wietenberg, Komarov și probabil de faza tîrzie a culturii “Mnogovalikovaja”²⁵. Reieșind din datarea actuală a monumentelor de tip Gava-Holhrad și Chișinău-Corlăteni cu secolul XII î.e.n. (Smirnova 1985, 47; László 1994, 161-164 și tabelul cronologic; Levițki 1994, 144-148 fig. 75) se poate presupune, în linii generale, că această dată este granița cronologică de sus a culturii Noua. Descoperirea unor monumente unde există straturi cu materiale mixte a

²⁵ Există un singur indice care ar putea în mod direct indica că cultura Noua a fost parțial sincronică și fazei finale a culturii “Mnogovalikovaja” - catarama de os de tip tîrziu caracteristică culturii “Mnogovalikovaja” (Sava 1988; idem 1992) descoperită în locuința culturii Noua din așezarea Slobodca Șireuți (Dergačev 1969, 120 Pl. 3, 16; idem 1986), dar astfel de indice este pînă ce singular și nu poate fi folosit ca argument serios.

culturilor Noua și Chișinău-Corlăteni confirmă, pe de o parte, sincronizarea sfârșitului culturii Noua cu începutul fazei hallstattiene, iar pe de altă parte limitează în timp evoluția culturii Noua. Demonstrarea analogiilor pentru unele elemente și inventarul funerar din cadrul culturii Noua existente în culturile Komarov, Monteoru IIB și monumentele de tip Balintești-Cioinagi permit sincronizarea lor parțială. Argumentarea sincronizării parțiale a culturii Noua cu fazele finale a culturii Monteoru IIB se poate argumenta și prin faptul că cultura Noua este sincronică cu cultura Sabatinovka (în acest caz nu am în vedere monumentele de tip Presabatinovka, care se sincronizează parțial cu "Mnogovalikovaja" și Srubnaja tîrzie), iar sincronismul fazelor timpurii a culturii Sabatinovka cu faza Monteoru IIB a fost argumentată nu numai prin prezența în unele complexe a culturii Sabatinovka a ceramicii de tip Monteoru, dar și prin descoperirea în unele complexe a culturii Monteoru a pumnalelor de bronz de tip estic (Sava 1991, 33 fig. 11 și tabelul cronologic; Savva 1992, 166-167, 174, tabelele 6-7). În lucrările citate sfârșitul culturii "Mnogovalikovaja", din spațiul pruto-nistrean, a fost datat cu intersecția secolelor XV/XIV î.e.n. cu mențiunea că în zona estică (între râurile Nipru și Don) monumentele acestei culturi se datează mult mai timpuriu (Savva 1992, 175), ceea ce s-a confirmat și prin studiile posterioare (Trifonov 1996a).

A. Oancea a evidențiat în cultura Monteoru etapa III, pe baza ipotezei unor relații de contemporaneitate între nivelul Monteoru IIB și monumentele de tip Balintești-Gîrbovăț (Oancea/Drâmbocianu 1977, 527). Sunt de acord cu sincronizarea fazei finale a culturii Monteoru și Balintești-Gîrbovăț, însă nu accept evidențierea etapei III, deoarece ceea ce presupune A. Oancea ca monumente al acestei etape sunt de fapt monumente care pot fi atribuite propriu zis culturii Noua în forma sa clasică. Sincronizare culturii Noua, pe baza materialelor din complexe funerare a culturii Noua cu fazele tîrzii a culturii Monteoru permite coborîrea cronologiei absolute a culturii Noua pînă în secolul XV, deoarece etapele tîrzii a culturii Monteoru, după cronologia absolută se datează tradițional între 1450-1350 î.e.n. Coborîrea graniței cronologice de jos a culturilor Noua-Sabatinovka se confirmă și prin răspîndirea sceptorilor, tipurile cele mai timpurii fiind cunoscute în zona Uralului de sud în cadrul culturii Andronovo (Savva 1987; Sava 1998, 292-297 fig. 21-23).

Reieșind din cele analizate se poate formula că grupul de complexe funerare cu predominarea elementelor estice (toate necropolele din Basarabia, parțial cele din zona Podișului Moldovei) formează grupul cel mai timpuriu în cadrul culturii Noua, iar cele în care apar într-o formă evoluată elemente de origine vestică (în primul rînd ceramica de model vestic și decorul pe ea) sunt mai tîrzii. Deosebirile cronologice în acest caz sunt minimale și nu permit o periodizare cronologică clară și sigură. Oricum se poate conchide că este necesar de refuzat la utilizarea sistemului de periodizare a lui A.C. Florescu, sau ca această schemă - Noua I și Noua II - să fie inversată. În cazul dat am în vedere că monumentele care după periodizarea lui A.C. Florescu constituie etapa Noua II sunt de fapt nu tîrzii dar mai timpurii decît cele încadrate în etapa Noua I. Referitor la cronologia absolută a

culturii Noua, pe baza analizei ritului funerar, este necesar de menționat că există foarte puține date care ar putea facilita stabilirea unei cronologii absolute sigure. Cu excepția ornamentului de pe discul de os din mormântul 3 de la Pererîta, care are analogii tipologico-cronologice în cultura Vatina și Monteoru IIa-IIb și a câtorva piese de metal alte repere cronologice sigure nu există. Deducțiile, bazate în mare măsură pe metoda tipologico-comparativă, se confirmă și prin datele determinărilor radiocarbonice, obținute pentru unele probe din așezarea culturii Noua Mahala, care oscilează între sec XVIII și XI, dar cele mai sigure date se concentrează între XVI și XIII î. e. n. (Smirnova 1978; László 1993 tabelul 1). În principiu, pe baza datelor radiocarbonice, începutul culturilor Noua și Sabatinovka poate fi coborât pînă în sec XVI î.e.n., dar pînă ce existe prea puține date ^{14}C care ar putea fi considerate ca o bază certă și solidă în argumentarea unei astfel de cronologii²⁶. Totodată reieșind din datele ^{14}C recent publicate pentru culturile epocii bronzului din Europa de est²⁷ (Trifonov 1996; idem 1996a; idem 1997) se poate admite și învechirea începutului culturii Noua cel puțin cu un secol - deci de stabilit secolul XV deja ca data de apariție a culturii Noua. O astfel de datare se confirmă și prin sincronizarea culturii Noua cu fazele finale a culturii Monteoru IIb sau cu așa numitul grup de monumente Balintești-Gîrbovăț și cu fazele finale a culturii Komarov și Wietenberg.

Legătura cultural cronologică între cultura Noua și comunitățile epocii bronzului mijlociu din stepele nord-pontice ("Mnogovalikovaja" și Srubnaja) relevate prin analogiile găsite în cadrul ritului funerar (tipuri de ceramică foarte asemănătoare, mai ales între vasele cu brîe, tangențe în poziția și sistemul de orientare a defuncțiilor, forme de construcții analogice, existența mormintelor plane și tumulare) se confirmă și prin multe analogii existente între alte categorii de

materiale și monumente. Pe toată suprafața stepelor nord-pontico-capice, însă se poate formula spațial și mai larg - de la Kazachstan și pînă în Dobrogea, în epoca bronzului tîrziu s-au răspîndit aceleași tipuri și seturi de unelte de os, obiceiul de formare a cenușarelor în cadrul așezărilor, aceleași tipuri de bronzuri care au tangențe tipologice cu producția metalurgică din zona Uralului de Sud, aceleași tipuri de sceptre, psalii etc. (Sava 1998; Boroffka 1998). Această oarecare

²⁶ Totodată este necesar de menționat că conform informației primite de L. Dascălu există date ^{14}C obținute pentru așezarea Crasnaleuca, care confirmă această învechire a culturii Noua. Mulțumesc și aici L. Dascălu pentru informație.

²⁷ O confirmare pentru învechirea datelor absolute pentru epoca bronzului tîrziu sunt și determinările ^{14}C obținute pentru fazele tîrzii a culturii Tei (Palincaș 1996, 239-288; Fischer 1996, 289-295). O cronologie nouă bazată pe datele ^{14}C se propune și pentru cultura „Mnogovalikovaja“ - 2100-1800 î.e.n. cu o posibilă supraviețuire în zona periferică (pruto-nistreană) pînă în 1700/1600 (Trifonov 1996a, 48, tabelul cronologic). Tendință spre coborîrea cronologiei absolute pe baza datelor radiocarbonice susținute de cele dendrocronologice există și în cadrul investigațiilor referitoare la epoca bronzului centraleuropene (Krause ș.a. 1989; Kuniholm 1993; Sherratt/Sherratt 1991). Studii recente cu o bibliografie completă să se vadă și în volumele 1 și 2 a revistei Radiocarbon and Archaeology. ^{14}C . Saint-Petersburg 1996/1997.

unitate tipologică în cadrul diferitor categorii de material, cu predilecție evidența răspândite la est de arealul culturii Noua, demonstrează că cultura Noua a făcut parte integrantă din lumea arhaismelor de origine euroasiatică (Sava 1998, 305-306). În așa caz este logic să presupunem, că elementele estice în cultura Noua apar puțin mai înainte decât elementele de origine vestică, care în mod deosebit de clar se pot evidenția cel mai bine în zona Subcarpatică a Moldovei și în Transilvania - acolo unde fazele finale a culturilor Monteoru și Wietenberg s-au contopit cu cultura Noua, care a penetrat acolo din partea de est al arealului ei general.

Bibliografie:

Andrițoiu 1981: I. Andrițoiu, Necropola din epoca bronzului de la Tîrnava (jud. Sibiu). SCIVA 32, 4, 1981, 553-561.

Andrițoiu 1986: I. Andrițoiu, Contribuții la cunoașterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei. Th.D 7, 1-2, 1986, 31-45.

Andrițoiu 1992: I. Andrițoiu, Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului (București 1992).

Andrițoiu/Vasiliev 1993: I. Andrițoiu/V. Vasiliev, Quelques considérations concernant la culture Noua en Transylvanie. CCBD 10, 1993, 101-124.

Andrițoiu/Vasiliev 1993a: I. Andrițoiu/V. Vasiliev, Cîteva considerații privind cultura Noua în Transilvania. Apulum 27-30, 1993, 121-146.

Aprotosoae 1979: F. Aprotosoae, Cîteva noi puncte arheologice descoperite în zona Săvenilor și împrejurimi. Hierasus 2, 1979, 121-126.

Balaguri 1961: E.A. Balaguri, Doslidžennja mogil'nika pizn'obronzovogo času bilja s. Ostrivec', Stanislavskoj oblasti. MDAPV 3, 1961, 42-51.

Balaguri 1961a: E.A. Balaguri, Mogil'nik kul'tury Noa na Stanislavščini. Archeologija 13, 1961, 145-154.

Balaguri 1964: E.A. Balaguri, Istorija plemen poznebronzovogo perioda v Srednem Podnestrov'e (kultura Noa). Avtoreferat dissertacii na soiskanie učjonoj stepeni kandidata istoričeskich nauk, Kiev 1964.

Balaguri 1971: E.A. Balaguri, Kul'tura Noa. În: Archeologija Ukrađns'kod' RSR 1, 1971, 385-393.

Bădău-Wittenberger 1994: M.Bădău-Wittenberger, Considerații despre cultura Noua în Transilvania. Acta Musei Napocensis 31, 1994, 151-172.

Berciu/Popa 1965: I. Berciu/Al. Popa, Un nou cimitir de tip Noua la Teiuș. Apulum 5, 1965, 39-50.

Berciu/Popa 1965a: I. Berciu/Al. Popa, Urme ale culturii Noua la Alba Iulia. Apulum 5, 1965, 547-550.

Bočkarev 1993: V.S. Bočkarev, Konceptual'nye osnovy chronologii epochi pozdnej bronzy južnoj poloviny Vostočnoj Evropy. În: Novye otkrytija i metodologičeskie osnovy archeologičeskoj chronologii (S. Peterburg 1993), 42-43.

Boroffka 1994: N. Boroffka, Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa. UPA Bd. 19, (Bonn 1994).

Boroffka 1998: N. Boroffka, Bronze- und früheisenzeitliche Geweihtrenseknebel aus Rumänien und ihre Beziehungen. Alte Funde aus dem Museum für Geschichte Aiud, Teil II. Eurasia Antiqua 4, 1998, 81-135.

- Cavruc 1990: V. Cavruc, Noi contribuții la problema genezei și atribuirii etnice a culturii Noua. *Symposia Thracologica* 8, 1990, 125-126.
- Cavruc 1993: V. Cavruc, With reference to the formation of the Noua culture. *CCBD* 10, 1993, 83-99.
- Cavruc 1996: V. Cavruc, Cîteva considerații privind originea culturii Noua. *Angustia* 1, 1996, 67-78.
- Chirica/Şadurschi 1979: V. Chirica/P. Şadurschi, Descoperiri paleolitice și postpaleolitice la Mitoc „Pîrîul lui Istrate“ (jud. Botoşani). *Hierasus* 1, 1979, 63-74.
- Chirica/Tanasachi 1985: V. Chirica/M. Tanasachi, Repertoriul arheologic al judeţului Iași, vol. 1 (Iași 1984), vol. 2 (Iași 1985).
- Ciugudeanu 1978: H. Ciugudeanu, Noi descoperiri arheologice pe teritoriul judeţului Alba (I). *Apulum* 15, 1978, 39-53.
- Cristescu 1961: M. Cristescu, Contribuție la studiul antropologic al unor schelete de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua) și începutul epocii fierului din Moldova. *ArhMold* 1, 1961, 129-148.
- Cristescu/Antoniu 1962: M. Cristescu/S. Antoniu, Contribuție la cunoașterea structurii antropologice a populației aparținînd culturii Noua din Moldova. *Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza“ din Iași, Științe Naturale (Biologie)* 8, 2 1962, 193-204
- Cristescu ș.a. 1965: M. Cristescu/S. Antoniu/R. Kluger, Studiul antropologic al scheletelor de la Cioinagi-Balintestii. *Studii și cercetări antropologice* 2, 1965, 29-42
- Dascălu 1994: L. Dascălu, Probleme ale bronzului tîrziu din nord-estul României. Rit și ritual funerar în cultura Noua. *Hierasus* 9, 1994, 135-165.
- Dergačev 1969: V.A. Dergačev, Poselenie epochi bronzy u sela Slobodka-Šireuc'. În: *Dalekoe prošloe Moldavii*. Kișinev 1969, 110-112
- Dergačev 1986: V.A. Dergačev, Moldavija i sosednie territorii v epochu bronzy (Kișinev 1986).
- Dumitroaia 1992: G. Dumitroaia, Cultura Noua pe teritoriul judeţului Neamț. *Carpica* 23, 1992, 119-141.
- Ferenczi ș.a. 1950: S. Ferenczi /K. Horedt/N. Liu/V. Mîrea/M. Rusu, Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în regiunea Târnava-Mare. *SCIV* 1,1, 1950, 123-130.
- Fischer 1996: C. Fischer, Probele ¹⁴C din valul de epoca bronzului de la Popești (jud. Giurgiu). *SCIVA* 47, 3, 1996, 289-295.
- Florescu 1964: A.C. Florescu, Contribuții la cunoașterea culturii Noua. *ArhMold* 2-3, 1964, 143-216.
- Florescu 1967: A.C. Florescu, Sur les problèmes du bronze tardif Carpatho-Danubien et Nord-Ouest-Pontique. *Dacia*, N.S. 11, 1967, 59-94.
- Florescu 1991: A.C. Florescu, Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole (Călărași 1991).
- Gogâltan ș.a. 1992: F. Gogâltan/S. Cociș/A. Paki, Săpăturile de salvare la Cliș-Becaș – 1989. *Ephemeris Napocensis* 2, 1992, 7-17.
- Hänsel 1976: B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. *BAM* Bd. 16 (Teil I), Bd. 17 (Teil II), Bonn, 1976.
- Horedt 1949: K. Horedt, Săpături privitoare la epoca neo- eneolitică. I. Raport preliminar asupra săpăturilor dela Tărtăria, Jud. Alba. *Apulum* 3, 1949, 44-69.
- Horedt 1953: K. Horedt, Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz - Ugra și Teiuș. *MC* 1, 1953, 785-815.

Horedt 1954: K. Horedt, Șantierul arheologic Morești (r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară). SCIV V, 1-2, 1954, 199-231.

Horedt 1955: K. Horedt, Șantierul arheologic Morești (r. Tîrgu Mureș, Regiunea Autonomă Maghiară). SCIV 6, 3-4, 1955, 643-685.

Horedt 1979: K. Horedt, Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen (Bonn 1979).

Kavruk 1988: V.I. Kavruk, Kul'tura Noua. Opyt etnogenetičeskoj rekonstrukcii. Avtoreferat dissertacii na soiskanii učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk. Moskva 1988.

Kavruk 1988a: V.I. Kavruk, Kul'tura Noua. Opyt etnogenetičeskoj rekonstrukcii. Dissertacia na soiskanii učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk. Moskva 1988.

Ketraru/Rafalovič 1969: N.A. Ketraru/I.A. Rafalovič, Dva mogil'nika epochi pozdnej bronzy v Moldavii. În: Daljekoe prošloe Moldavii, Kišinev 1969, 103-109.

Klociko/Sava 1997: E. Klociko/E. Sava, Necropola culturii Noua de lângă Chirileni. Angustia 2, 1997, 77-101.

Konduktorova 1980: T.S.Konduktorova, Antropologičeskij tip ljudej kul'tury Noua s teritorii Ukrainy. În: Voprosy Antropologii 65, 1980, 116-122.

Kovács 1913: A Mezöbándi ásátások. Őskori telepnyomok és temető, La-Tene izlésű temetkezés, népvándorlásokori temető. Dolgozatok-Travaux 4, 1913, 265-429.

Krause ș.a. 1989: R. Krause/B. Becker/B. Kromer, Zur absoluten Chronologie der Frühen Bronzezeit. Germania 67, 2, 1989, 421-442.

Krivcova-Grakova 1955: Stepnoe Povolž'e i Pričernomor'e v epochu pozdnej bronzy. În: MIA SSSR, 46, Moskva 1955.

Kuniholm 1993: P. Kuniholm, A Date-list for Bronze Age and Iron Age Monuments based on combined dendrochronological and radiocarbon evidence. Aspects of Art and Iconography; Anatolia and ist neighbors. Studies in Honor of Nimet Ozguc (Ankara 1993), 371-373

László 1993: A. László, Dates radiocarbone et chronologie de la civilisation Noua-Sabatinovka-Coslogeni. CCBD 10, Calărași, 1993, 24-42

László 1994: A. László, Începuturile epocii fierului la Est de Carpați (București 1994).

Levickij 1990: O.G. Levickij, Keramičeskij kompleks rannegal'statskogo poselenija Petrușany. În: Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1985 godu. Kišinev 1990, 107-120.

Levickij/Savva 1991: O.G. Levickij/E.N. Savva, Nekotorye aspekty razvitija chozjajstvennyh sistem epochi srednej i pozdnej bronzy v Moldove. În: Chozjajstvennye komplekxy drevnich obščestv Moldovy. Chișinău 1991, 46-60.

Levickij/Savva 1993: O.G. Levickij/E.N. Savva, Recenzija (russ): Adrian C. Florescu. Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole // CCBD 9, 1991, pag. 170 pl. 209. În: Revista Arheologică 1, 1993, 145-149.

Levitsckii/Sava 1993: O.G. Levitsckii/E.N. Sava, Nouvelles recherches des établissements de la culture Noua la zone comprize entre le Prout et le Nistru. CCBD 10, 1993, 125-156.

Leviți 1994: O. Leviți, Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați (București 1994).

Leviți/Demcenko 1997: O. Leviți/T. Demcenko, Necropola tumulară-plană a culturii Noua de la Burlănești. Angustia 2, 1997, 103-122.

Macrea 1957: M. Macrea, Șantierul arheologic Cașoț-Arpașul de Sus. Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anului 1955. MC 4, 1957, 119-154.

Macrea 1959: M. Macrea, Șantierul arheologic Cașolț-Boița. MC 6, 1959, 407-443.

Macrea ș.a.1959: M. Macrea/E. Dobroiu/N. Lupu, Șantierul arheologic Cașolț-Calbor (r. Sibiu și Făgăraș, reg. Stalin). MC 5, 1959, 403-417.

Manzura/Sava 1994: I. Manzura/E. Sava, Interacțiuni „Est-Vest“ reflectate în culturile eneolitice și ale epocii bronzului din zona de nord-vest a Mării Negre (schiță cultural istorică). MemAntiq. 19, 1994, 143-192.

Marinescu 1975: G. Marinescu, Un nou mormânt de tip Noua descoperit în Transilvania. SCIVA 26,3, 1975, 401-404.

Marinescu 1986: G. Marinescu, Necropola de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) de la Archiud, comuna Teaca, județul Bistrița-Năsăud. Th.D. 7, 1-2, 1986, 46-58.

Meljukova 1960: A.I. Meljukova, Issledovanija pamjatnikov predskifskoj i skifskoj epoch v lesostepnoj Moldavii. În: MIA JZ SSSR RNR, Kișinev 1960, 129-149

Miu 1992: G. Miu, Caracteristicile antropologice ale scheletelor descoperite la Brăești (jud. Botoșani) aparținând culturii Noua. Studii și cercetări antropologice 29, 1992, 17-23.

Necrasov u.a.1966: O. Necrasov/I.G. Russu/M. Cristescu, Date noi asupra structurii antropologice a triburilor culturii Otomani (vîrsta bronzului). Studii și cercetări antropologice 1, 1966, 7-16

Nestor 1933: I. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. BerRGK 22 (1932), 1933, 11-181.

Nestor 1960: I. Nestor, Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării orînduirii comunei primitive. Epoca bronzului. În: Istoria României I, 1960, 91-113, 114-136.

Nestor și colaboratorii 1952: I. Nestor și colaboratorii, Șantierul Valea Jijiei. SCIV 3, 1952, 19-119.

Nițu ș.a. 1959: A. Nițu/ I. Zamoșteanu/N. Zamoșteanu, Sondajele de la Piatra Neamț. MC 6, 1959, 359-374.

Oancea/Drâmbocianu 1977: A. Oancea/ V. Drâmbocianu, Noi descoperiri din epoca bronzului în județul Buzău. Observații asupra cronologiei culturii Monteoru. SCIVA 28, 4, 1977, 509-530.

Orosz 1908: E. Orosz, Az Apahidai „Réti őstelep“ (Kolosz M.). ArchErt 18, 1908, 172-179.

Păunescu ș.a.,1976: Al. Păunescu/P. Șadurschi/V. Chirica, Repertoriul arheologic al județului Botoșani. (București 1976)

Palincaș 1996: N. Palincaș, Valorificarea arheologică a probelor ¹⁴C din fortificația aparținând Bronzului târziu de la Popești (jud. Giurgiu). SCIVA 47, 3, 1996, 239-288.

Pârvan 1926: V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei. (București 1926).

Pârvan 1982: V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei (București 1982).

Petrescu-Dîmbovița 1953: M. Petrescu-Dîmbovița, Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova. SCIV 4, 3-4, 1953, 443-486

Petrescu-Dîmbovița 1960: M. Petrescu-Dîmbovița, Cultura Noua. În: Istoria României I, 1960, 113-114.

Petrescu-Dîmbovița 1960a: M. Petrescu-Dîmbovița, Konec bronzovogo veka i načalo ranneželeznoogo veka v Moldove v svete poslednich arheologičeskikh raskopok. Dacia 4, 1960, 140-159

Petrescu-Dîmbovița 1964: M. Petrescu-Dîmbovița, Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova. ArchMold. 2-3, 1964, 251-272

- Petrescu-Dîmbovița 1977: M. Petrescu-Dîmbovița, Depozitele de bronzuri din România (București 1977).
- Petrescu-Dîmbovița mscr: M. Petrescu-Dîmbovița, Trușești. Ein Gräberfeld der Noua-Kultur aus Nordmoldau, Rumänien. (sub tipar în PZ).
- Petrescu-Dîmbovița ș.a.1953: M. Petrescu-Dîmbovița/M. Bîrsan/M. Rădulescu/E. Wiwnckievici, studenți: O. Apăvăloase, Gh. Dănăilă, St. Olleanu, Șantierul Trușești. SCIV 4, 1-2, 1953, 6-45.
- Popescu 1944: D. Popescu, Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen (București 1944)
- Prox1939: A. Prox, Ein Gußformenfund der späten Bronzezeit aus Südost-Siebenbürgen (Burzenland). Germania 23, 1939, 225-227.
- Radiocarbon and archaeology. ¹⁴C. (Radiouglerod i Archeologija) 1, Saint-Petersburg 1996.
- Radiocarbon and archaeology. ¹⁴C. (Radiouglerod i Archeologija) 2, Saint-Petersburg 1997.
- Roska 1929: M. Roska, A. Székelyföld `skora. Különlenyomat a székely Nemzeti Muzeum 50 éves jubiléris Emlékkönyvéből (Kolozsvár 1929).
- Roska 1937: M. Roska, Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens. ESA 11, 1937, 167-203.
- Roska 1942: M. Roska, Erdély régészeti repertórium. I. Óskor (Kolozsvár 1942).
- Rotea 1994: M. Rotea, Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră. Apulum 31, 1994, 39-57.
- Sava 1991: E. Sava, Relații între cultura „Mnogoalikovaja” dintre Nistru și Prut și cultura Monteoru. Th.D. 12, 1-2, 1991, 15-37.
- Sava 1994: E. Sava, Epoca bronzului - perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.). Th.D. 15, 1-2, 1994, 144-158.
- Sava 1997: E. Sava, Bestattungsriten in der Noua-Kultur - „östliche“ oder „westliche“ Tradition ? În: The Third International Symposium of Funerar Archaeology. Tulcea 15-20 Septeber 1997 (Tulcea 1997), 31-32.
- Sava 1998: E. Sava, Die Rolle der „ostlichen“ und „westlichen“ Elemente bei der Genese des Kulturkomplexes Noua-Sabatinvoka (nach den Materialien des Prut-Dnestr Zwischenstromgebiets). În: Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe. PAS Band 12, München-Rahden/Westf. 1998, 267-312.
- Savva 1987: E.N. Savva, K voprosu o pestach-skipetrach epochi pozdnej bronzy iz Severnogo Pričernomor'ja. Izvestija Akademii Nauk Moldavskoj SSR. Serija obščestvennyh nauk, 1, 1987, 62-71.
- Savva 1988: E.N. Savva, Prjažki iz pogrebenij kul'tury mnogoalikovoj keramiki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja. Izvestija Akademii Nauk Moldavskoj SSR. Serija obščestvennyh nauk 3, 1988, 57-68
- Savva 1992: E.N. Savva, Kul'tura mnogoalikovoj keramiki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja (po materialam pogrebal'nogo obrjada) (Kišinev 1992).
- Schroller 1933: H. Schroller, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens. În: Vorgeschichtliche Forschungen. Heft 8 (Berlin 1933).
- Sherratt/Sherratt 1991: A. Sherratt/S. Sherratt Urnfield Reflections. Cambridge Archaeological Journal 1, 2, 1991, 247-253
- Smirnova 1967: G.I. Smirnova, Mogil'nik kul'tury Noa u s. Starye Bedraži v Moldavii. KSIA AN SSSR 112, 1967, 66-74.

- Smirnova 1969: G.I. Smirnova, *Novyj mogil'nik kultury Noua u s. Starye Bedraži na Prute*. ASGE 11, 1969, 48-71.
- Smirnova 1972: G.I. Smirnova, *Novye issledovanija poselenija Magala*. ASGE 14, 1972, 12-31.
- Smirnova 1976: G.I. Smirnova, *Gavsko-Goligradskij krug pamjatnikov vostočno-Karpatskogo bassejna*. ASGE 17, 1976, 18-34.
- Smirnova 1978: G.I. Smirnova, *Kul'turno-istoričeskaja stratigrafija poselenija Magala*. *Problemy Archeologii* 2, 1978, 68-72
- Smirnova 1985: G.I. Smirnova, *Osnovy chronologii pamjatnikov Jugo-Zapada SSSR*. SA 4, 1985, 33-53.
- Smirnova 1993: G.I. Smirnova, *Die Siedlung Mahala II A und ein Denkmal der Noya I- und II-Kultur*. CCBd 10, 1993, 53-73.
- Soroceanu 1973: T. Soroceanu, *Descoperirile din epoca bronzului de la Obreja (jud. Alba)*. AMN 10, 1973, 493-501
- Soroceanu/Istrate 1975: T. Soroceanu/M. Istrate, *Faza finală a culturii Wietenberg*. *StComMuzBrukenthal* 19, 1975, 21-27
- Soroceanu/Retegan 1981: T. Soroceanu/A. Retegan, *Neue spätbronzezeitliche Funde im Norden Rumäniens*. *Dacia N.S.* 25, 1981, 195-230
- Spinei u. a. 1985: V. Spinei/M. Alexianu/V. Butnaru, *Săpăturile arheologice de la Doina-Girov din 1982-1983*. *MemAntiq* 9-11, 1985, 227-260
- Sulimirski 1938: *Die thrako-kimmerische Periode in Südostpolen*. *Wiener PZ* 25, 1938, 129-151
- Székely 1965: Z. Székely, *Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei*. *StComMuzBrukenthal* 12, 1965, 21-34.
- Téglas 1910: I. Téglas, *A Mezőtóháti vicusról és a potaissai apoll domborműről*. *ArchErt* 30, 1910, 353-356.
- Terenožkin 1965: A.I. Terenožkin, *Osnovy chronologii predskifskogo perioda*. SA 1, 1965, 63-85.
- Teutsch 1903: J. Teutsch, *Die spätneolithischen Ansiedlungen mit bemalter Keramik am obere Laufe des Altflusses*. *MittPrähKomm. Österr. Akad.* Bd. 1, 1903, 365-399.
- Trifonov 1996: V.A. Trifonov, *K absoljutnomu datirovaniju „mikenskogo“ ornamenta epochi razvitoi bronzy Evrazii*. În: *Radiocarbon and archaeology. ¹⁴C. (Radiouglerod i Archeologija)* 1, Sankt- Peterburg 1996, 60-64
- Trifonov 1996a: V.A. Trifonov, *Popravki k absoljutnoj chronologii kul'tur epochi eneolita-bronzy Severnogo Kavkaza*. În: *Meždu Aziej i Evropoj. Kavkaz v IV-I tys. do n.e.* Sankt-Peterburg 1996, 43-49
- Trifonov 1997: V.A. Trifonov, *K absolijtnoj chronologii evro-aziatskich kul'turnych kontaktov v epochu bronzy*. În: *Radiocarbon and archaeology. ¹⁴C. (Radiouglerod i Archeologija)* 2, Sant-Peterburg 1997, 94-97
- Ursachi 1969: M. Ursachi, *Necropola din epoca bronzului de la Săbăoani*. *Carpica* 2, 1969, 35-48.
- Vasiliev 1992: V. Vasiliev, *Problema privind cronologia epocii hallstatiene în aria intracarpatică a României (III)*. *Ephemeris Napocensis* 2, 1992, 19-26
- Vatavu 1972: M. Vatavu, *Mormîntul „Noua“ de la Popricani*. *Carpica* 5, 1972, 95-97.
- Velikanova 1967: M.S. Velikanova, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždurečja v epochu bronzy*. În: *Tezisy dokladov vsesojuznoj sesii, posvjaščennoj itogam arheologičeskich i etnografičeskich issledovanij 1966 goda*. Kišinev 1967, 44-45.

Velikanova 1970: M.S. Velikanova, Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždurečja v epochu bronzy po antropologičeskim dannym. În: Sovetskaja Etnografija, 2, 1970, 79-90.

Velikanova 1975: M.S. Velikanova, Paleoantropologija Pruto-Dnestrovskogo meždurečja (Moskva 1975)

Vlassa 1965: N. Vlassa, Cercetări arheologice în regiunile Mureș-Autonomă Maghiară și Cluj. AMN 2, 1965, 19-38.

Zaharia 1963: E. Zaharia, Das Gräberfeld von Bălintești-Cioinagi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau. Dacia N.S. 8, 1963, 139-176.

Zaharia ș.a.1970: N. Zaharia/M. Petrescu-Dîmbovița/Em. Zaharia, Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea (București 1970).

UN TIP DE OBIECT DE BRONZ, DE ORIGINE NORD-PONTICĂ, DESCOPERIT ÎN MOLDOVA CENTRALĂ

Attila LÁSZLÓ, Elvira SAFTA

Studierea legăturilor dintre spațiul carpato-danubian și cel nord-pontic rămâne o sarcină mereu actuală a cercetării pre- și protoistoriei Europei răsăritene. Aceste legături sunt susținute, adesea, doar prin descoperiri arheologice izolate sau sporadice, ceea ce îngreuiază interpretarea lor istorică. În cele ce urmează, vom prezenta și comenta o asemenea descoperire.

În colecția Cabinetului de Istorie a Școlii Generale Nr. 5 din Vaslui a fost identificat, de Elvira Safta, un obiect de bronz, de o formă particulară, provenit dintr-o localitate necunoscută de pe teritoriul actualului județ Vaslui (Safta 1984. Piesa a fost discutată, ulterior, și de László 1985, p. 19; 1989, p. 118; 1994, p. 147, 183, no. 258, 207, fig. 80/6). Acest tip de obiect, socotit ca fiind un fel de sapă sau săpăligă (în limba rusă: *motyga*), este de o certă origine răsăriteană, iar piesa prezentată aici este, potrivit cunoștințelor noastre, singurul exemplar, descoperit pe teritoriul României.

Obiectul a fost realizat, probabil, prin turnare, și finalizat prin plierea și suprapunerea celor doi "lobi" ai părții superioare a piesei. S-a obținut, în felul acesta, un obiect asemănător, în anumită măsură, cu un celt fără toartă, dar închis numai lateral și în partea superioară, una din fețe prezentând un "decupaj" (o deschizătură) de formă alungită, cu conturul ușor arcuit. Piesa, cu o siluetă sveltă, are o înălțime de 13 cm. Marginea superioară ("gura") este dreaptă, cu conturul oval, având diametrul maxim de 4,9 cm. Lateral, obiectul se lărgeste ușor sub margine, apoi se îngustează, pentru a se lărgi din nou în zona tăișului ușor arcuit, larg de 4,8 cm (fig. 1,2). (Fig. 1=fotografie, datorită doamnei Elvira Safta. Fig.2 = László 1994, fig. 80/6). Din păcate, nu dispunem de nici o informație cu privire la condițiile de descoperire și contextul arheologic din care provine obiectul în discuție, ceea ce ar putea înlesni stabilirea apartenenței sale culturale și cronologice. După cum vom arăta în cele ce urmează, obiectele similare, cunoscute din Europa răsăriteană (din care unele au ieșit la iveală, după cât se pare, încă în veacul trecut sau la începutul secolului nostru) sunt, de asemenea, descoperiri în legătură cu care nu dispunem decât de informații extrem de lacunare, ceea ce explică, probabil, și datarea lor contradictorie.

O prezentare cuprinzătoare a descoperirilor de acest tip a fost făcută de A.I. Terenožkin în capitolul privind uneltele și obiectele de metal al cărții sale despre perioada prescitică din regiunea malului drept al Niprului Mijlociu (Terenožkin 1961, p. 141-147, fig. 96; 97/ 1-3). Ilustrația publicată de el a fost reprodusă, cu un sfert de secol mai târziu, practic fără comentarii, de către N.N. Čeredničenko, într-un volum care reunește mai multe contribuții cu privire la culturile epocii bronzului de pe teritoriul Ucrainei (Čeredničenko 1986, p. 64, fig. 17/22-30).

Conform datelor oferite de Terenožkin, în zona de silvostepă de pe malul drept al Niprului au fost descoperite peste 20 de "sape" de bronz de acest tip. Acestea pot fi de dimensiuni mari, mijlocii și mici, înguste. Cel mai apropiat de piesa noastră este exemplarul provenit din fostul district "în limba rusă: *uezd*" Čerkassy, înalt de 12 cm și având diametrul gurii de 4,3 cm, iar lățimea tăișului de 3,5 cm (fig.3/1= Terenožkin 1961, fig. 96/1= Čeredničenko 1986, fig. 17/23). Relativ apropiată atât ca formă, cât și dimensiuni, este și "sapa" descoperită la Ržyščev, regiunea "oblast" Kiev, înaltă de circa 10,2 cm (fig.3/3= Terenožkin 1961, fig.96/3= Čeredničenko 1986, fig. 17/25) ca și cea găsită la Kanev înaltă de circa 9,5 cm (fig.3/2= Terenožkin 1961, fig. 96/2= Čeredničenko 1986, fig.17/24), amândouă fiind, însă, mai puțin svelte și având laturile aproape drepte și paralele. În ceea ce privește mărimea, se apropie de exemplarul nostru și "sapa" cu locul de descoperire necunoscut, păstrat în Muzeul de Istorie din Kiev, înaltă de cca 9,5 cm, prezentând însă un decupaj mai mic, în formă de inimă (fig. 3/7= Terenožkin 1961, fig. 96/7 = Čeredničenko 1986, fig. 17/29). Alte exemplare au dimensiuni mai mici și sunt mai largi în raport cu înălțimea (cf. fig. 3/4 = Terenožkin 1961, fig. 96/4 = Čeredničenko 1986, fig 17/26, locul de descoperire: fosta gubernie Kiev; fig. 3/5 = Terenožkin 1961, fig. 96/5 = Čeredničenko 1986, fig. 17/27: fostul district *uezd* Kanev; fig. 3/9 = Terenožkin 1961, fig. 96/9= Čeredničenko 1986, fig. 17/22: Ostrov'e, fostul district *uezd* Kanev). Câteva "sape" de mici dimensiuni și/sau înguste nu sunt închise, cu alte cuvinte părțile lor superioare nu se suprapun (cf. fig. 3/6= Terenožkin 1961, fig. 96/6 = Čeredničenko 1986, fig. 17/28: Severinovka, districtul Žmerinka, regiunea Vinnica; fig. 3/8 = Terenožkin 1961, fig. 96/8 = Čeredničenko 1986, fig. 17/30: locul de descoperire necunoscut, Muzeul de Istorie Kiev. A se vedea și exemplarele mici și înguste ilustrate la Terenožkin 1961, p. 146, fig. 97/1-3: Jablonov, Pekari, districtul Kanev, Bukrin, districtul Ržyščev, regiunea Kiev). Terenožkin mai menționează și alte câteva descoperiri, care nu au fost însă ilustrate (Terenožkin 1961, p. 144-147).

Ulterior, V.A. Dergačev a publicat o nouă "sapă" de bronz, aparținând, fără îndoială, tipului menționat mai sus, descoperit însă în partea răsăriteană a Republicii Moldova, la Chiperceni, raionul Orhei (fig. 3/10. Cf. Dergačev 1986, p. 139, fig. 36/19). Locul de descoperire se află, deci, în aceeași zonă de silvostepă a interfluviului Siret-Nistru de unde provine și piesa păstrată la Vaslui. "Sapa" de la Chiperceni a fost găsită întâmplător și nu dispunem de nici o informație cu privire la condițiile de descoperire și la contextul arheologic din care ar putea proveni. Înălțimea piesei este de cca 9,5 cm; ea se include, astfel, în categoria "sapelor" de dimensiuni mai mari, cunoscute de pe teritoriul Ucrainei și, din acest punct de vedere, ea se apropie și de "sapa" găsită pe teritoriul județului Vaslui. Laturile longitudinale ale "sapei" de la Chiperceni sunt drepte, aproape paralele, tăișul lat de cca 3 cm, fiind, de asemenea, drept. Corpul svelt al piesei este închis, "decupajul" părții inferioare este relativ mic. Marginea superioară este dreaptă, "gura" are conturul rotund, cu diametrul maxim care pare a depăși doar puțin lățimea tăișului. V.A.Dergačev ne-a comunicat că pe teritoriul republicii Moldova, la Lozovo, a mai fost descoperit, tot întâmplător, încă o "sapă" de bronz,

asemănătoare. (Informație verbală, 24.XI.1994., pentru care ne exprimăm mulțumirile și pe această cale.)

După opinia lui A.I. Terenožkin, cele mai numeroase “sape” de bronz se întîlnesc în zona de stepă a Europei răsăritene, în aria culturii Srubnaja, și marea frecvență a acestui tip de obiect în regiunea Niprului Mijlociu este comparabilă doar cu cea observată în zona de confluență a râurilor Volga și Kama (Terenožkin 1961, p. 144). În ceea ce privește poziția cronologică și apartenența culturală a “sapelor” de bronz, descoperite în regiunea malului drept al Niprului, Terenožkin consideră că cele mai multe au aparținut perioadei culturii Belogradovka, fără să excludă posibilitatea supraviețuirii lor și în perioada (mai ales cea timpurie) a culturii Černoles (Terenožkin 1961, p. 146-147).

Datarea propusă de Terenožkin, ca și regiunea în care ea a fost descoperită, ne-a determinat să atribuim “sapa” de bronz din județul Vaslui grupului cultural Corlăteni (-Chișinău), cu ceramică canelată, sau, eventual grupului Cozia, cu ceramică imprimată, grupe culturale care se succed în regiunea Podișului Central Moldovenesc și care sunt, în mare, contemporane cu culturile Belogradovka, respectiv, Černoles. Am remarcat, în același timp, că această “sapă” este unul din rarele tipuri de obiecte de bronz, de origine răsăriteană, atestate în Hallstattul timpuriu (Ha A-B) pe teritoriul Moldovei (László 1985, p. 19; 1989, p. 118; 1994, p. 147; 183, no. 258; 207).

Această concluzie a noastră a devenit însă îndoielnică în urma re-publicării de către N.N.Čeredničenko a “sapelor” de bronz, discutate de Terenožkin. Spre deosebire de predecesorul său, Čeredničenko a inclus aceste descoperiri (e drept, fără argumente și, practic, fără nici un comentariu) printre obiectele de metal ale fazei timpurii a culturii Srubnaia (Čeredničenko 1986, p. 64: explicația figurii 17). Situația a devenit - cel puțin pentru noi - și mai confuză în urma includerii de către V.A.Dergačev a “sapei” de bronz de la Chipereni printre “tipurile directe” ale culturii ceramice cu mai multe brîuri (“kul'tura mnogovalikovoï keramiki” - KMK) din epoca mijlocie a bronzului (Dergačev 1986, p. 138: explicația figurii 36. Vezi și p. 121, 127, în legătură cu poziția cronologică și metalurgia KMK, precum și fig. 30: aria de răspîndire a KMK). Spre regretul nostru, și în acest caz este vorba de o simplă mențiune care nu este însoțită de nici un argument sau comentariu; nu sunt puse în discuție descoperirile mai vechi, cunoscute de pe teritoriul Ucrainei (Dergačev 1986, p. 138-139. Nu este definit nici măcar tipul căruia îi aparține piesa de la Chipereni). Pe de altă parte, nu putem ignora faptul că, în recenta sa monografie, Eugeniu Sava nu menționează “sapele” de bronz în inventarul arheologic al culturii ceramicii cu mai multe brîuri (KMK) (Sava 1992, *passimus!*).

Ce concluzie poate fi formulată la capătul acestor rânduri? Principalele probleme (înainte de toate atribuirea culturală și cronologică a acestor obiecte, atât în aria lor de origine cît și în regiunile periferice) nu-și vor putea găsi un răspuns satisfăcător decît în urma descoperirii unor noi “sape” de bronz, în contexte arheologice bine definite. Abia atunci va fi justificată (și va fi posibilă) elaborarea unei clasificări tipologice, cronologice și regionale, ceea ce ar putea să stea la baza

unei eventuale interpretări istorice. Pentru moment descoperirile puse în discuție sugerează difuzarea de la est spre vest a “sapelor” de bronz și atestă prezența sporadică a acestui tip particular de uneltă în zona de silvostepă dintre Siret și Nistru în epoca târzie a bronzului sau la începutul epocii fierului.

BIBLIOGRAFIE

ČEREDNIČENKO, N.N. 1986. *Srubnaja kul'tura*, în: S.S. Berezanskaja, V. V. Otrošenko, N. N. Čeredničenko, I. N. Šarafudinova, *Kul'tury epohi bronzы na teritorii Ukrainy*, Kiev, 1986, p. 44-82.

DERGAČEV, V.A. 1986 *Moldavija i sosdnije teritorii v epohu bronzы*, Kișinev, 1986.

LÁSZLÓ, A. 1985 *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei*. Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1985 (1986).

LÁSZLÓ, A. 1989. *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIe-VIIe siècles av.n.è.* în: *La civilisations de Hallstatt. Bilan d'une rencontre, Liège 1987* (ERAUL, no. 36), Liège, 1989, p. 11-129.

LÁSZLÓ, A. 1994 *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gava-Holihrad și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei* (Biblioteca Thracologica VI), București, 1994, 315 p.

SAFTA (CIOCEA), E. 1984 *O piesă inedită din bronz datând din prima epocă a fierului*. Comunicare prezentată la cea de a VIII-a Sesiunea Științifică a Muzeului Județean Vaslui, 7-8 decembrie 1984.

SAVVA, E.N. 1992 *Kul'tura mnogovalikovej keramiki dnestrovsko-prut'skogo meždureč'ja*, Kișinev, 1992.

TERENOŽKIN, A.I. 1961. *Predskifskij period na dneprovskom pravoberežie*, Kiev, 1961.

UN TYPE D'OBJET EN BRONZE, D'ORIGINE NORD-PONTIQUE, DÉCOUVERT DANS LA MOLDAVIE CENTRALE

(Résumé)

Dans la collection du Cabinet d'histoire de l'École Générale no. 5 de Vaslui on a identifié un objet en bronze, d'une forme à part, provenant d'une localité inconnue du territoire du département de Vaslui. Ce type d'objet, une sorte de serfouette (en russe: motyga) est d'une certe origine orientale et la piece y publiée par nous est, pour l'instant, selon nos informations, le seul exemplaire découvert sur la territoire de la Roumanie.

L'objet a été réalisé, probablement, par la fonte et achevé par la pliage et la superposition des deux “lobes” de la partie supérieure de la pièce. On a obtenu, de cette manière, un objet en quelque sorte ressemblant à un hache à douille sans anse, mais clos seulement dans les parties supérieure et latérales, l'une des faces présentant un “découpage” (une ouverture) allongé, au contour légèrement arque. La pièce, à une silhouette svelte, a 13 cm d'hauteur. La marge supérieure (“la bouche”), au contour ovale, est droite, ayant 4,9 cm du diamètre maximum. Latéralement, la pièce s'élargit légèrement sous la marge, puis se rétrécit, pour qu'elle s'élargisse de nouveau dans la zone du tranchant légèrement arque,

ayant 4,8 cm de largeur (fig. 1-2). Malheureusement, on ne dispose d'aucune information sur les circonstances et la contexte archéologique de la découverte, ce qui pourrait nous faciliter la détermination de son appartenance culturelle et chronologique.

Les objets analogues mis au jour en Ukraine et dans la République de Moldavie, publiés par A.I. Terenožkin, N.N. Čeredničenko et V.A. Dergačev (fig.3) sont aussi des découvertes par hasard, dont on dispose des informations extrêmement lacunaires, ce qui explique leur datation contradictoire.

Ainsi, Terenožkin considèrerait que la plupart des serfouettes en bronze de la région de la rive droite du Dniepr a appartenu à la période de la culture Belogrudovka, sans exclure la possibilité de leur survivance aussi dans la période (plutôt celle ancienne) de la culture Čemoles. À l'occasion de la re-publication des serfouettes en bronze, présentées par Terenožkin, N.N. Čeredničenko a inclus ces découvertes (c'est vrai, sans arguments) parmi les objets en métal de la phase ancienne de la culture Srubnaja. La situation est devenue - au moins pour nous - encore plus confuse à la suite de l'inclusion par V.A. Dergačev (également sans aucun argument) de la serfouette de Chiperceni / Kiperčeny, République de Moldavie, parmi les "types directifs" de la culture de la céramique à plusieurs bandes en relief (KMK) de l'Âge moyen du bronze.

Les problèmes principaux (principalement l'attribution culturelle et chronologique, aussi dans l'aire d'origine que dans les régions périphériques) ne pourront trouver une réponse satisfaisante que seulement à la suite de la découverte d'un plus grand nombre de serfouettes en bronze dans des contextes archéologiques bien définis. Seulement alors sera justifiée (et sera possible) l'élaboration d'une classification typologique, chronologique et régionale, ce qui pourrait fonder une éventuelle interprétation historique des données archéologiques. Pour l'instant semblent être sûres seulement la diffusion de l'Est vers l'Ouest de ce type d'objet et sa présence dans la sylvosteppe de l'interfleuve Sereth-Dniestr à l'Âge récent du bronze ou au début de l'Âge du fer.

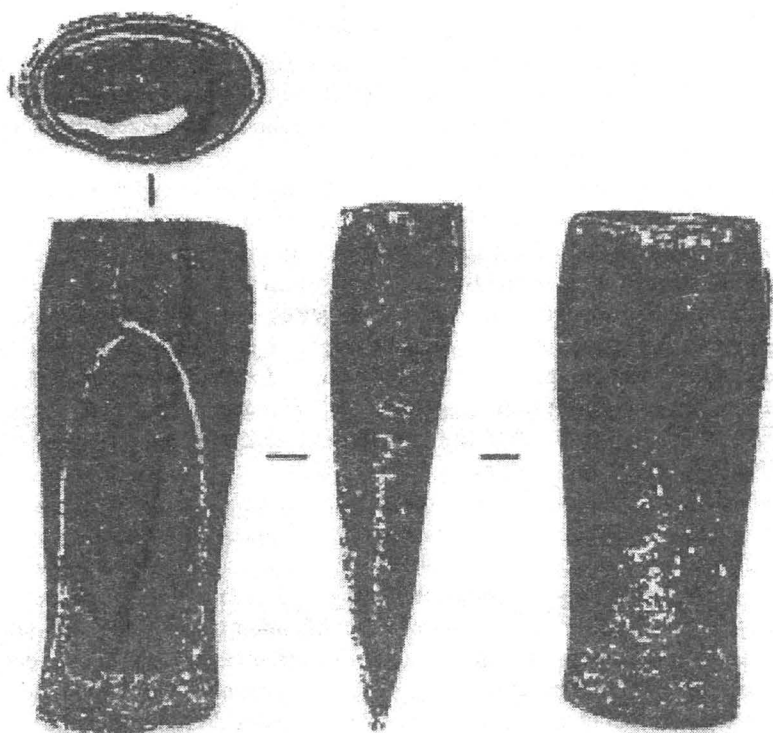

Figura 1. "Sapa" de bronz, descoperită pe teritoriul jud. Vaslui (Moldova Centrală, România). Fotografie. Înălțimea piesei: 13 cm.

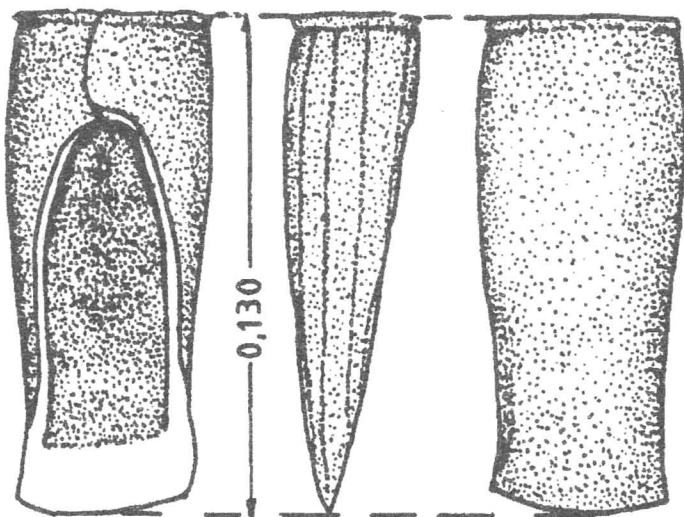

Figura 2. "Sapa" de bronz, descoperită pe teritoriul jud. Vaslui (Moldova Centrală, România). Desen.

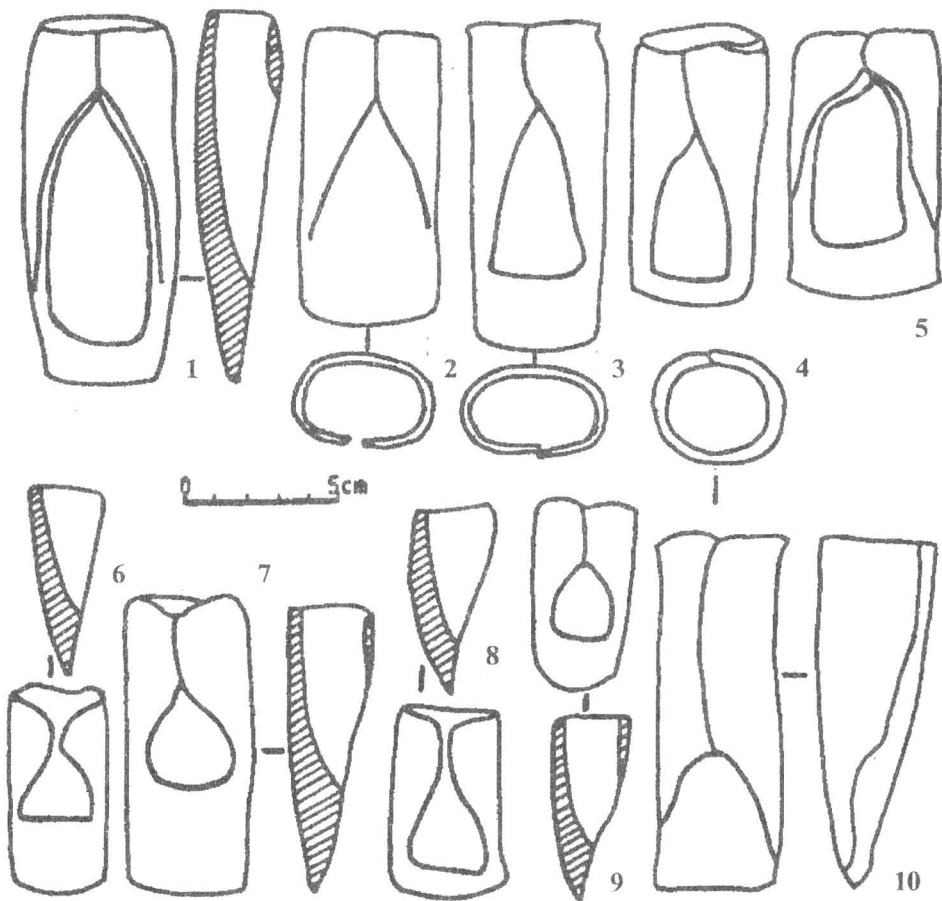

Figura 3. "Sape" de bronz, descoperite pe teritoriul Ucrainei (1-9) și al Moldovei (10).

1. Vechiul district Cercass; 2. Kanev;
 3. Rzyscev; 4. vechea gubernie Kiev;
 5. vechiul district Kanev; 6. Severinovka;
 7-8. loc de descoperire necunoscut;
 9. Ostrov'e; 10. Chiperceni (Kiperceny).
 1-9. după A.I. Terenzokin și
 N.N. Cerednicenko; 10. după V.A. Dergacev.

PRACTICI MAGICE LA TRACII CULTURII BABADAG

Valeriu SÎRBU, Gabriel JUGĂNARU

Vom prezenta două descoperiri care, prin structură și asocierile de piese, reflectă, după opinia noastră, practici magice la membrii comunității tracice din așezarea eponimă a culturii Babadag.

I. *Prima descoperire* a fost făcută, în 1982, de regretații Sebastian Morintz și Emil Moscalu.

a) *Contextul descoperirii.* Piesele au fost găsite, în SXII, într-o groapă mică, cu multă cenușă, deși pe ele nu se observă urme de ardere secundară.

b) *Structură.* Trusa este formată din :5 figurine antropomorfe, 2 “steluțe” cu patru proeminente, 4 piese concave cu orificiu în mijloc, un instrument pentru decorat vasele, 4 “fusaiole” sau discuri, mai mult sau mai puțin aplatizate, o piesă biconică, curbă, cu orificiu, și 25 de piese inelare (“covrigi”), deci, în total, 42 de piese.

Piesele au fost modelate din argilă foarte fină, omogenă, arse oxidant, foarte slab însă, încât dau impresia a fi fost doar uscate la soare, au culoare gălbuie.

c) *Descriere.* Cele cinci figurine antropomorfe sunt similare din punct de vedere tipologic, cu mici diferențe de mărime (între 57-70 mm): trunchiul este aplatizat, uneori vertical, alteori ușor curbat, capul, membrele superioare și inferioare fiind redată prin proeminența conice (Fig. 1). Nu este redat sexul și nu se indică detaliile feței sau alte părți anatomice. N-au orificii sau cavități; unei piese îi lipsește partea dreaptă.

Din punct de vedere tipologic, aceste figurine sunt similare cu alte numeroase piese întâlnite pe tot parcursul epocii fierului, mai rar în Hallstatt (Stoianov 1997, p. 216, pl. 20/137) și mult mai des în epoca La Tène (Sîrbu, 1997, p. 111, fig. 8/9, 15/9 etc.).

Cele două “steluțe”, de mărimi diferite, reprezintă piese de formă rectangulară, cu patru proeminente conice și orificiu în mijloc (Fig. 2/1-2). Piese similare se cunosc în descoperiri din epoca La Tène (Sîrbu 1996, fig. 97/9, 98/7 etc.).

Cele patru piese, circulare în plan și concave în secțiune, cu orificiu la mijloc, ar putea fi considerate ca pandantive, piese des întâlnite în asemenea truse (Sîrbu, 1993, p. 130), deși ele se deosebesc de cele deja cunoscute (Fig. 2/5-8).

Instrumentul pentru decorat vasele de tip Babadag II curb în plan și plat în secțiune se adaugă celorlalte piese cunoscute pentru acest scop (Morintz 1987, p. 55, fig. 11/2) și constituie elementul esențial pentru încadrarea cronologică a descoperirii (Fig. 2/4).

Cele cinci piese circulare, de mărimi diferite, cu profil divers - aproape plat sau oval, pot fi considerate fie ca discuri în miniatură, fie reprezentând “fusaiole”, deși orificiile lor mici nu-i permit o asemenea întrebuințare (Fig. 2/9-12). Oricum,

piese de acest tip sunt des întâlnite în “trusele” magice (Sîrbu 1993, p. 131, 18, 19 etc.).

Piesa bitronconică, curbă în plan și ovală în secțiune, cu orificiu spre mijloc (Fig. 2/3), este iarăși întâlnită, deși mai rar, în asemenea descoperiri (Sîrbu 1993, fig. 13/18; 20, 36, 40 etc.).

Cele 25 de piese, asemenea unor “covrigi”, mai mult sau mai puțin inelare, mai mari sau mai mici, cu profile diferite - rotunde, ovale sau cvasirectangulare (Fig. 2/13-21; 3/1-17), reprezintă un tip de piese extrem de rar întâlnit (Sîrbu 1993, p. 130).

Considerații generale

Privitor la această descoperire se pot remarca:

- numărul mare de piese - 42 ex.;
- varietatea pieselor - 7 tipuri;
- cu excepția figurinelor și a instrumentului pentru decorat vasele, toate celelalte au orificii sau sunt inelare, astfel încât pot fi înșirate pe un fir;
- prezența instrumentului pentru ornamentat vasele;
- toate piesele sunt din lut;
- nu prezintă urme intenționate de deteriorare, starea fragmentară a “covrigilor” datorându-se fragilității lor.

Din ansamblul trusei, doar instrumentul pentru ornamentat vasele avea o utilitate practică, celelalte au slujit, deci altor scopuri.

Apreciem că această trusă n-a fost pentru joaca unor copii, fiind suficient să amintim grija depunerii ei, ca și prezența instrumentului pentru ornamentat vasele și a figurinelor antropomorfe.

Este evident, după noi, că ea a fost întrebuințată în sfera sacră, anume pentru practici magice, poate în legătură cu olăritul, dacă avem în vedere instrumentul pentru ornamentat vasele.

II. *A doua trusă* a fost descoperită, în 1996, de Gabriel Jugănar.

a) *Contextul descoperirii*. Piesele s-au găsit pe fundul unei gropițe, practic o alveolare, situată în sudul unei locuințe de suprafață, aflată în partea opusă a vetrei. Cultural și cronologic, locuința aparține culturii Babadag, faza a III-a.

b) *Structura*. Trusa conține 14 figurine antropomorfe, 3 străchini în miniatură, plus trei piese sferice cu o cavitate adâncă, ce ar putea prezenta tot vase în miniatură.

c) *Descriere*.

Figurinele antropomorfe - 14 ex., sunt reprezentate prin patru categorii diferite, tipologic și ca mărime.

Există 5 piese similare tipologic și de mărimi apropiate ce au corpul prelung, rectangular în plan și oval-aplatizat în secțiune, capul sferic sau conic, indicându-se nasul, membrele superioare și inferioare fiind reprezentate prin proeminențe conice (Fig. 5/3-7). Prezența unei mici cavități în partea inferioară a corpului ar putea sugera sexul feminin, deși sânii nu sunt marcați. Toate piesele au fost sparte sau rupte, la trei lipsindu-le capul, gâtul, unele brațe (Fig. 5/3-5). Piese similare se întâlnesc, mai ales, în epoca La Tène (Sîrbu 1987, fig. 7a/1).

Alte două piese sunt mult mai mici, tipologic apropiate primei descoperiri, dar uneia îi lipsește partea inferioară, iar celelalte partea superioară dreaptă (Fig. 5/1-2).

Alte trei piese sunt de un tip deosebit, dar numai una este întregă, celorlalte lipsindu-le partea inferioară (Fig. 6/13). Capul, umerii și mâinile sunt redade prin mici proeminențe conice, iar partea inferioară este semicirculară în plan; în secțiune, piesele sunt aplatizate. O piesă fragmentară are un orificiu central, pe când piesa întregă nu-l are, ci doar o împunsătură. Nu se indică sexul sau alte detalii ale corpului. Piesele similare tipologic sunt foarte rare (Sîrbu 1987, fig. 7a/4).

Există patru piese prelungi, cu un capăt conic, iar cu altul aplatizat (Fig. 6/7-10). Acestea ar putea reprezenta tot figurine antropomorfe, întrucât în partea superioară se redau unele detalii ale feței prin incizii (ochii, gura). Ele ar putea reprezenta forme de figurine mult mai rar întâlnite (așa-numiții “copii înfășați”) și doar în epoca La Tène, precum sunt unele piese de la Poiana (Sîrbu 1987, fig. 12/5-10).

b) Trei piese redau *străchini în miniatură*, din care două s-au găsit fragmentar (Fig. 6/11-13).

c) Cele trei *piese mici*, aproape sferice, cu o cavitate adâncă, ar putea reprezenta tot vase în miniatură (Fig. 6/4-6).

Considerații generale

În ansamblu, descoperirea prezintă următoarele caracteristici:

- include, practic, doar două categorii de piese: figurine antropomorfe și vase în miniatură;

- se remarcă numărul mare de figurine antropomorfe;

- toate piesele sunt arse secundar și deteriorate intenționat, fie rupte, fie sparte, unora lipsindu-le unele părți.

III. *Considerații finale.*

După cum se cunoaște, reprezentările coroplastice reprezintă o caracteristică a lumii tracice, atât prin numărul mare de piese, cât și prin varietatea lor tipologică, deși asemenea piese se întâlnesc și la alte popoare “Barbare” europene (iliri, celți, germani etc.) (Sîrbu 1993, p. 133).

Până în prezent, fără descoperirile de la Babadag, din Hallstatt, din circa 16 situri, se cunosc peste 30 de figurine antropomorfe și din circa 15 situri peste 130 de figurine zoomorfe, iar din La Tène peste 300 de figurine antropomorfe, din circa 30 de situri (Sîrbu 1987, p. 91-157; 1999).

După cum se poate constata numărul descoperirilor din epoca La Tène este mult mai mare - de peste trei ori, dar acesta reflectă, probabil, nu atât o evoluție istorică, cât numărul mult mai mic de situri hallstattiene cercetate. De asemenea, în timp ce pentru Hallstatt numărul figurinelor zoomorfe este mult mai mare și, de obicei, multe piese împreună ca, de exemplu, la Lechița de Mureș - 11 ex. (Horedt 1963, p. 257-534), Grănicești - 35 ex. (László 1994, p. 90, fig. 46-49), Teleac - 35 ex. (Vasiliev 1985-1986, p. 80-83), pentru La Tène situația este exact invers, numărul pieselor antropomorfe este mai mare și, deseori, găsite împreună:

Bunești-Averești - 10 ex. (Bazariuc 1987, p. 33-39, fig. 1-6), Očnița - 11 ex. (Berciu 1981, p. 89-93, fig. 21/1-9), Piscul Crăsani - 15 ex. (Conovici 1994, p. 63-64, fig. 7), Poiana - 55 ex. (Vulpe 1931, p. 257-262, fig. 1-8; V. Sîrbu 1987, p. 101-102), Răcățau - 30 ex. (Căpitanu 1983, p. 141-152, fig. 1-3) etc.

De asemenea, în aria tracică se cunosc aproape 40 asemenea truse care reflectă credințe și practici magico-vrăjitoarești, ce conțin fie numai figurine antropomorfe, fie numai zoomorfe, plus o serie de alte piese: vase în miniatură, sunători, instrumente pentru modelat și ornamentat vasele, piese de lut de diverse forme, uneori în formă de semințe și sămburi, cochilii, pietricele, "fusaiole", rondele etc. (Sîrbu 1993, p. 129-175).

Multe din aceste tipuri de piese se găsesc și în trusele magico-vrăjitoarești, întâlnite la multe popoare arhaice (Lips 1958), ele fiind folosite până în epoca contemporană, ceea ce dovedește persistența unor asemenea practici și credințe.

Aceste descoperiri vin, deci, să se adauge celor deja cunoscute, dar aduc și unele date noi.

În primul rând, sunt cele mai complexe truse cunoscute pentru prima epocă a fierului, și, de asemenea, singurele care conțin mai multe figurine antropomorfe.

Cele 19 figurine antropomorfe din cele două truse de la Babadag reprezintă aproape jumătate din totalul pieselor de acest tip cunoscute până acum, din rândul cărora vom aminti pe cele de la Căuș, jud. Satu Mare - 3 ex. (Nemeti 1981-1982, p. 48-49; Iercoșan 1996), Vărădia, jud. Caraș-Severin - 2 ex. (Informații E. Iaroslavschi), Remetea Mare, jud. Timiș - 3 ex. (Informații Fl. Medeleț), Teleac, jud. Alba - 4 ex. (Vasiliev 1985-1986, p. 83-84, fig. 2/12-17), Racoș, jud. Brașov - 5 ex. (Informații Fl. Costea), Grănicești, jud. Suceava - 1 ex. (László 1994, p. 90, fig. 13/2), Curteni, jud. Vaslui - 3 ex. (Iconomu 1979, p. 86, fig. 7), Buiucanii Vechi, Rep. Moldova - 1 ex. (Agulnikov, Tkaciuk, 1990, p. 105-107, fig. 1), Lisičniki și Krivče - Ucraina - 9 ex. (Maleev 1992, p. 12-24; 1998, p. 97-108).

Mai mult decât atât, trusele magice de la Babadag sunt singurele de o asemenea complexitate care conțin figurine antropomorfe.

Din punct de vedere tipologic, datorită numărului mic de piese este greu de făcut aprecieri.

Unele figurine din Trusa nr. 2 (*Fig. 4/6-7*) se apropie de piesele de la Reci, iar partea inferioară a altora (*Fig. 4/1-3*) se apropie de o piesă de la Teleac.

O altă trusă magică, incluzând o figurină antropomorfă și câteva piese din lut, de diverse forme, depuse într-un vas, s-au găsit într-un mormânt tumular de la Sboryanovo (Bulgaria), ce se datează la nivelul cronologic Babadag II (Stoyanov 1997, p. 216, fig. 20/137), (*Fig. 6/1-13*).

În actualul stadiu de cercetare se pot observa, deci, unele particularități zonale în privința coroplasticii din prima epocă a fierului.

Pentru cultura Babadag se cunosc numai aceste figurine antropomorfe, în timp ce la grupul Grănicești s-au găsit aproape numai figurine zoomorfe (cu o excepție). deocamdată, nu se cunosc reprezentări coroplastice din complexul cultural Basarabi (Vulpe 1986, p. 48-89) și nici în grupul Insula Banului.

Pentru zona de vest a țării, îndeosebi în cultura Gava-Holihrazy, se cunosc o serie de figurine antropomorfe și zoomorfe. În spațiul intracarpatic, din Hallstattul mijlociu, sunt de remarcat figurinele antropomorfe și zoomorfe de la Teleac, jud. Alba și Racoș - jud. Brașov, plus trusa de la Lechința de Mureș.

Deocamdată, nu se cunosc reprezentări coroplastice din prima epocă a fierului din Oltenia și Muntenia, poate cu o excepție - Chitila-*Fermă* (Boroneanț 1984, p. 160, fig. 7/14).

Întrebuințarea figurinelor antro- și zoomorfe, dacă nu exclusiv, cel puțin cu precădere, în sfera magiei și vrăjitoriei este susținută de observații esențiale, din care vom aminti aici doar două.

În primul rând, în nici unul din edificiile publice de cult geto-dacice (sanctuare patruleter sau circulare, clădiri cu absidă sau cu altare decorate) nu s-au descoperit asemenea truse și nici figurine antropomorfe sau zoomorfe (Sîrbu 1987, p. 110, 116; 193, p. 130). Deocamdată, cunoaștem extrem de puține lucruri despre incintele sacre hallstattiene, încât nu putem face aprecieri valabile.

În al doilea rând, dacă aceste figurine ar reprezenta divinități sau "instrumente" de adorare a acestora, atunci "enoriașii" nu și-ar masakra divinitățile în cadrul actelor culturale, fenomen observat pe o mare parte din piese, cum sunt străpungerile și împungerile, cavitățile, ruperea și spargerea pieselor etc., care nu pot fi puse pe seama manipulării, întrucât fie s-au făcut încă de la modelare, fie s-au găsit în contexte protejate (de exemplu, în vase, morminte etc.) (V. Sîrbu 1987, p. 110; 1993, p. 137).

Aceste diferențe zonale și culturale în domeniul coroplasticii pot să reflecte atât un anume stadiu al cercetării, cât și particularități în cadrul comunităților din prima epocă a fierului.

Bibliografie:

Agulnikov, Tkaciuk 1990 = S.M. Agulnikov, M.E. Tkaciuk, *Nahodki rannego železnogo veka s pos. Starye Bojukani*, AIMUK, Chișinău, 1990, p. 105-107.

Bazarciuc 1987 = V.V. Bazarciuc, *Noi descoperiri în cetatea geto-dacică de la Bunești-Averești, jud. Vaslui*, SCIVA, 38, 1, 1987, p. 33-39.

Berciu 1981 = D.Berciu, *Buridava dacică*, 1, București.

Boroffka 1994 = N. Boroffka, *Ein Neues Hallstattzeitliches Idol aus Teleac*, Apulum, XXXI, 1994, p. 75-78.

Boroneanț 1984 = V. Boroneanț, *Chitila - fermă, un aspect cultural al începutului primei epoci a fierului*, Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 156-166.

Căpitanu = V.Căpitanu, *Figurile antropomorfe geto-dacice descoperite la Piscul Crăsani*, Pontica, 27, 1994, p. 61-83.

Horedt 1963 = K.Horedt, *Hallstattische Tierfiguren aus Lechița de Mureș*, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 527-534.

Iconomu 1979 = C. Iconomu, *Découvertes récentes dans l'établissement hallstattien tardif de Curteni (dép. de Vaslui)*, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 79-91.

Laszlo = A. Laszlo, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București, 1994.

Levițki 1994 = O. Levițki, *Culturile Hallstattului timpuriu și mijlociu în Moldova*, Chișinău, 1994.

Lips 1958 = J.E.Lips, *Obârșia lucrurilor*, București, 1958.

Maleev 1992 = Iu. Maleev, *Kultova halstatska plastika ot lesno-stepnogo Podnestrovie*, Arheologija Sofia, 1992, p. 13-24.

Maleev 1998 = Iu. Maleev, *Skul'pturi jinok kul'turi Gava-Holihrazy*, Carpatica, 5, 1998, p. 97-108.

Morintz 1987 = S. Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica, VIII, 1-2, 1987, p. 39-71.

Nemeti 1981-1982 = I. Nemeti, *Descoperiri de la începutul Hallstattului în zona Careiului*, StComSatu-Mare, 5-6, 1981-1982, p. 45-58.

Sîrbu 1987(1) = V. Sîrbu, *Figurinele antropomorfe și zoomorfe traco-geto-dacice din prima și a doua epocă a fierului*, Istros, 5, 1987, p. 91-157.

Sîrbu 1987(2) = V. Sîrbu, *Credințe magico-religioase ale geto-dacilor reflectate în descoperirile arheologice*, SCIVA, 38, 4, 1987, p. 91-108.

Sîrbu 1993(1) = V. Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Editura Porto-Franco, Brăila-Galați, 1993.

Sîrbu 1993(2) = V. Sîrbu, *Credințe și practici magico-vrăjitoarești la traco-geto-daci*, Banatica, 12, Reșița, 1993, p. 129-175.

Sîrbu 1996 = V. Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea*, Județul Brăila. Monografie arheologică, I, Editura Istros, Brăila, 1996.

Sîrbu, Florea 1997 = V. Sîrbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Editura Istros, Brăila, 1997.

Stoyanov 1997 = T. Stoyanov, *Early Ironage Tumular Necropolis, Sboryanovo*, I, Sofia, 1997.

Vasiliev 1985-1986 = V. Vasiliev, *Descoperiri arheologice cu semnificație cultică în așezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, ActaMN, 22-23, 1985-1986, p. 79-90.

Vulpe 1931 = R. Vulpe, *Figurinele magice de la Poiana și captivii de pe reliefele de la Adamclisi*, Analele Dobrogei, 12, 1-12, 1931, p. 257-262.

Vulpe 1986 = Al. Vulpe, *Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabi - Kultur*, Dacia, N.S., XXX, 1986, p. 49-89.

Pratiques magiques chez les Thraces de la culture Babadag

Résumé

On y présente deux découvertes faites l'établissement éponyme de la culture Babadag qui, par les types pièces: 5 figurines anthropomorphes, 2 petites "étoiles", 4 pièces concaves trouées au milieu, 4 "fusaioles" ou disques, 25 pièces annulaires ("craquelins ronds"), une pièce biconique et, encore, un instrument servant à décorer les vases; toutes les pièces sont faites en argile. Unitaires du point de vue typologique, toutes les figurines anthropomorphes ont des piqures dans diverses parties du corps (tête, cou, poitrine, entre les jambes). (Fig. 1-3).

La seconde trousse, phase Babadag III, découverte dans une petite fosse à l'intérieure d'une demeure, renferme 14 figurines anthropomorphes, 3 écuelles en miniature et 3 pièces sphériques ayant un creux profond, donc nous pourrions les prendre toujours pour des vases en miniature (Fig. 4-5). A remarquer le fait que toutes les 14 figurines représentent 4 types différents, mais elles furent détériorées et brûlées délibérément.

Les découvertes de Babadag sont les trouses les plus complexes connues pour le premier âge du fer et les seules contenir un nombre si grand des figurines anthropomorphes (elles représentent environ un tiers de toutes les pièces connues jusqu'à présent).

L'univers thrace de l'âge du fer (Hallstatt et La Tène) nous a fourni jusqu'à présent plus de 40 trouses qui reflètent des croyances magico-socrières et qui contiennent, soit des figurines anthropomorphes, soit des figurines zoomorphes et encore d'autres types de pièces - vases en miniature, pièces en argile de différentes formes, coquilles, cailloux, "fusaioles" etc.

Illustration

Fig.1. Babadag - figurines anthropomorphes de la Trousse no. 1.

Fig. 2. Babadag - pièces de la Trousse no. 1.

Fig. 3. Babadag - pièces de la Trousse no. 1.

Fig. 4. Babadag - figurines anthropomorphes de la Trousse no. 2.

Fig. 5. Babadag - figurines anthropomorphes (1-3,7 - 10) et vases en miniature (4-6,11-13) de la Trousse no. 2.

Fig. 6. Sbornyanovo - Bulgarie (d'après T. Stoyanov).

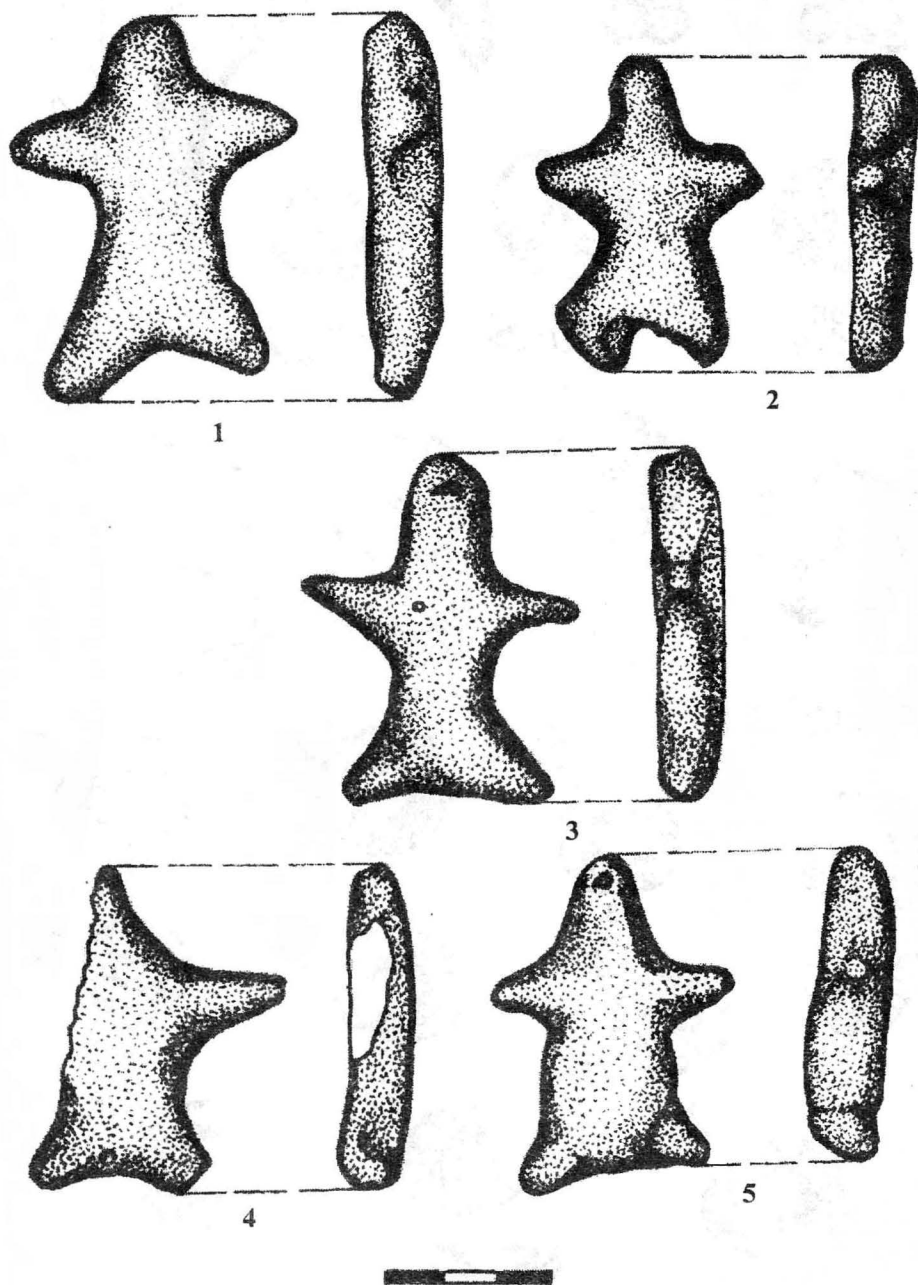

Figura 1. Babadag - figurine antropomorfe din Trusa nr. 1.

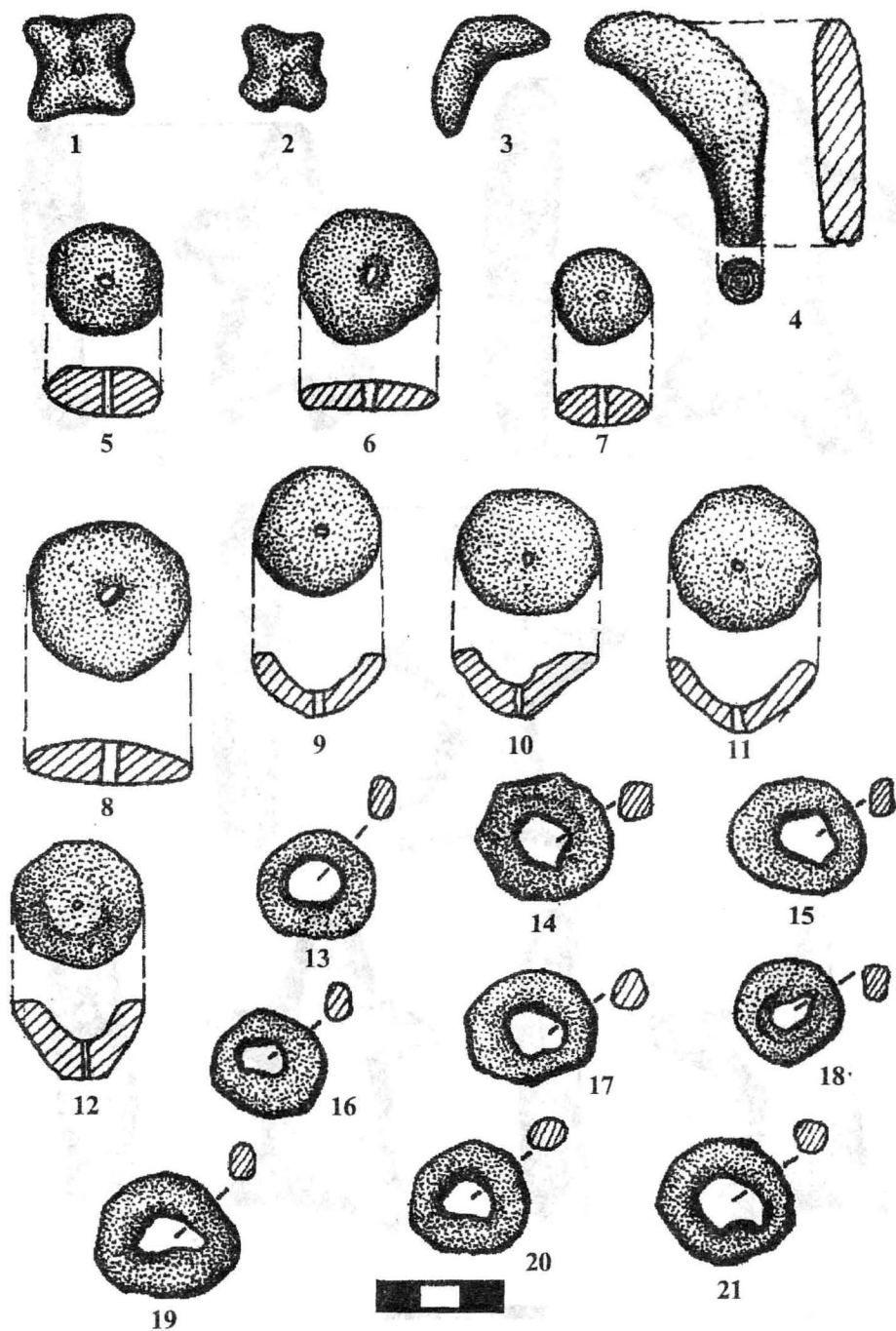

Figura 2. Babadag - piese din Trusa nr. 1.

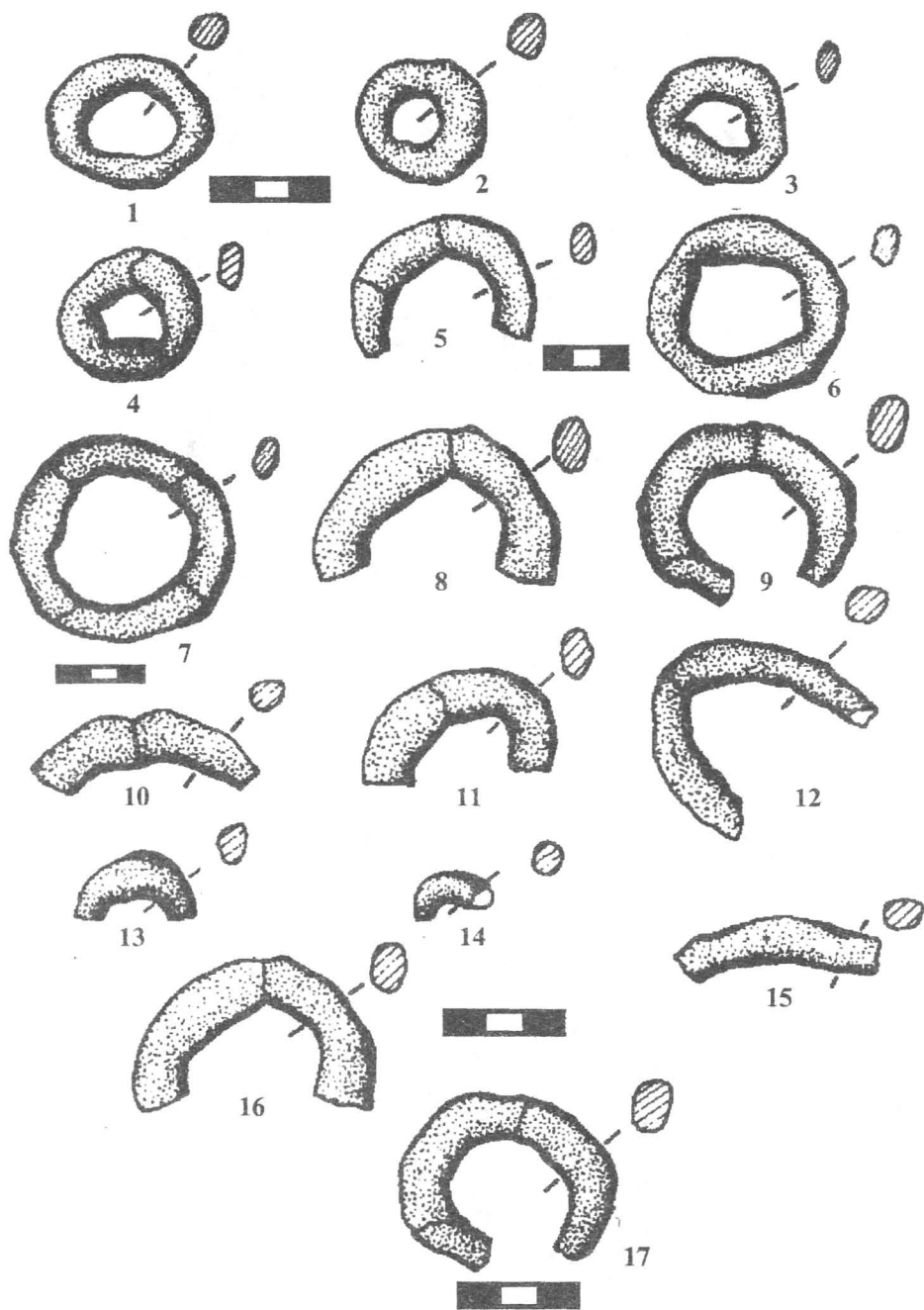

Figura 3. Babadag - piese din Trusa nr. 1.

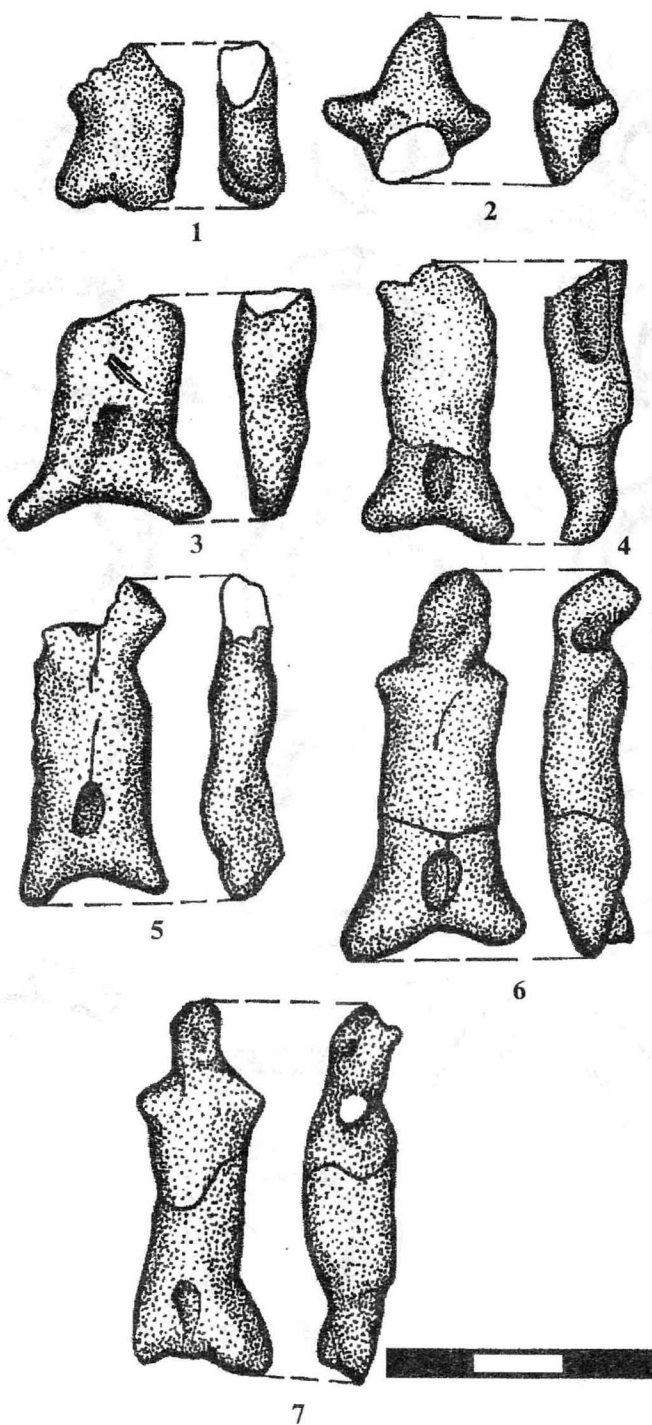

Figura 4. Babadag - figurine antropomorfe din Trusa nr. 2.

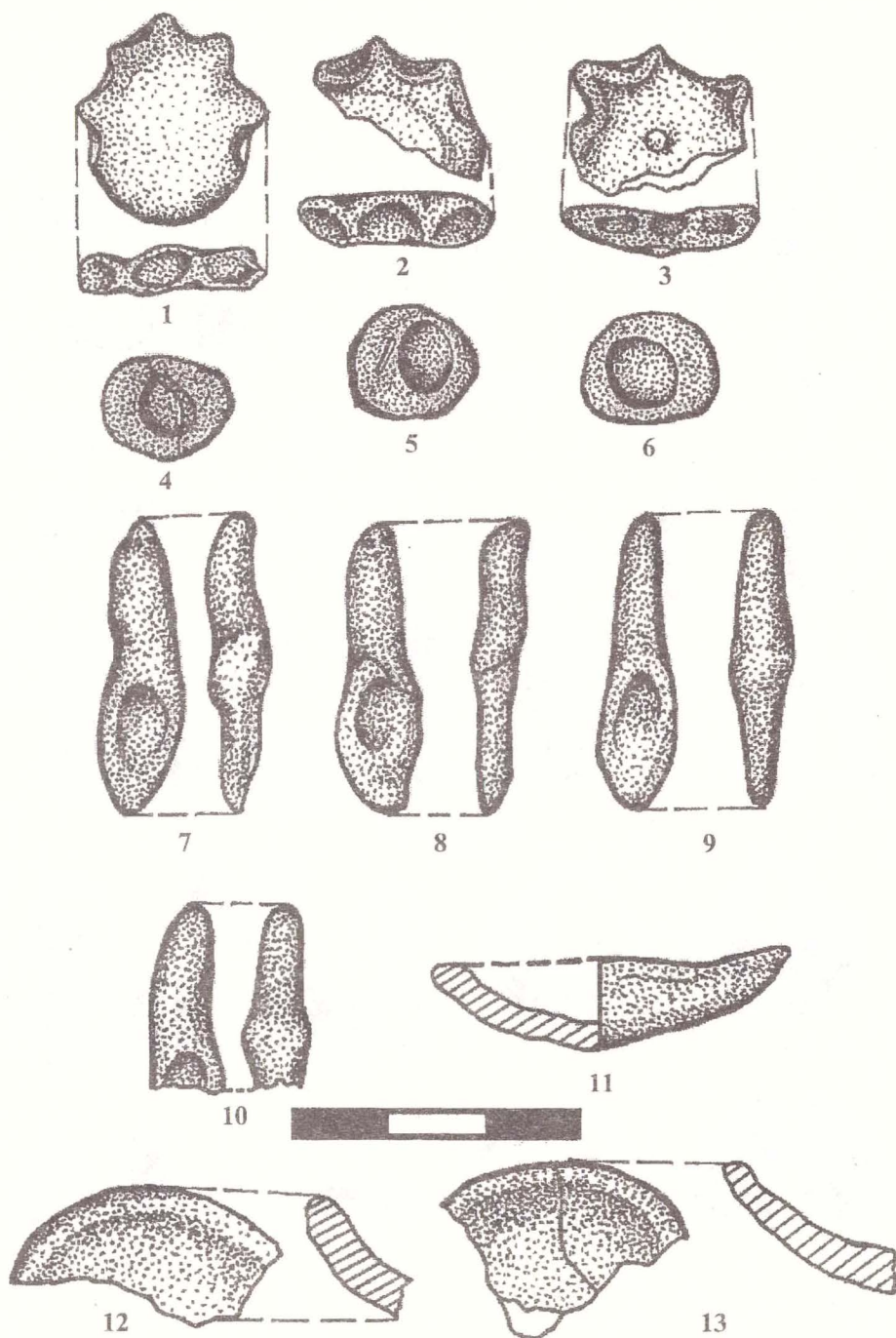

Figura 5. Babadag - figurine antropomorfe (1-3, 7-10)
și vase în miniatură (4-6, 11-13) din Trusa nr. 2.

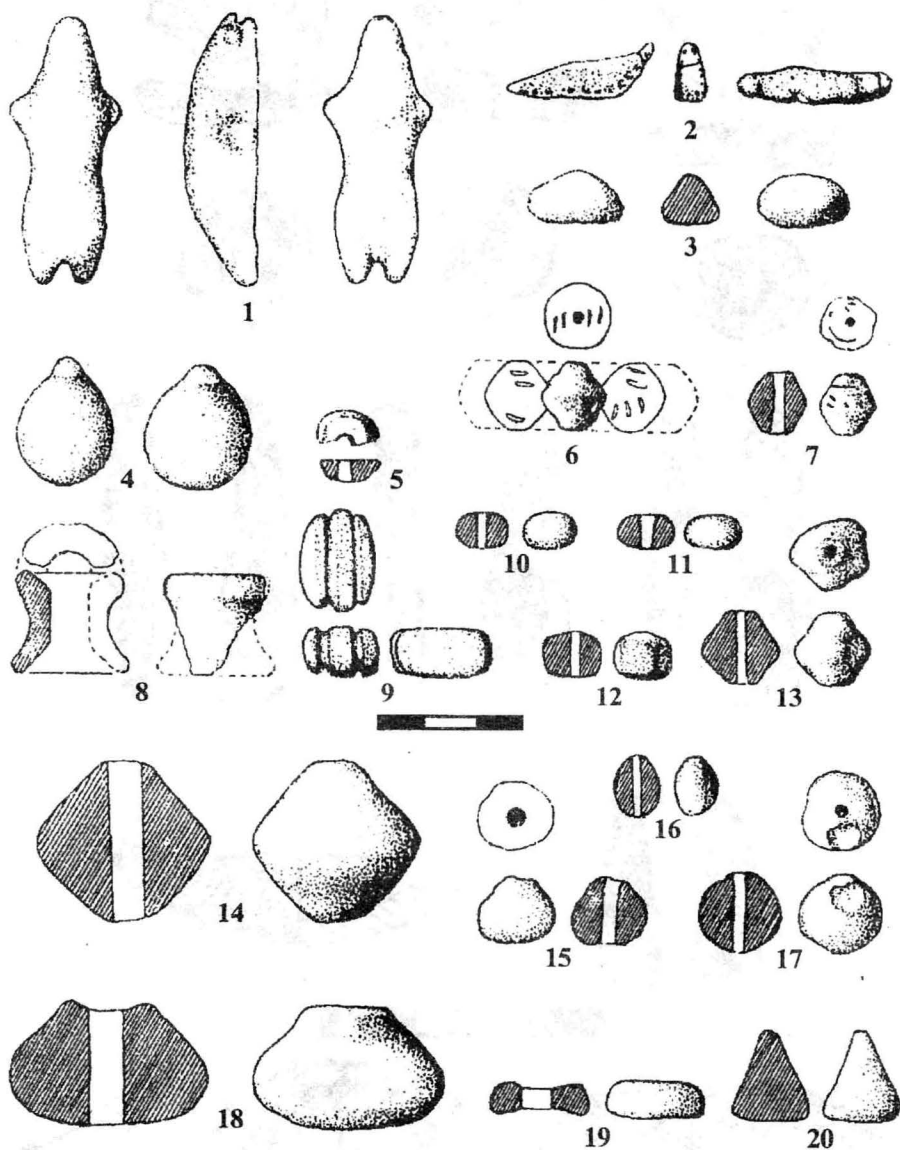

Figura 6. Sbornovo - Bulgaria (după T. Stoyanov).

FORTIFICAȚIILE HALLSTATTIENE TIMPURI DIN SPAȚIUL ESTCARPATIC

Aurel ZANOI

Spațiul de la est de Carpați, din cele mai vechi timpuri, a prezentat o zonă de contact dintre diferite grupuri etno-culturale. În epoca halstattiană timpurie în acest teritoriu au evoluat mai multe comunități culturale ca cele de tip Gava-Holihrad, Chișinău-Corlăteni, Cozia etc., incluse toate în așa-numitul hallstatt tragic.

Condițiile climaterice favorabile ale spațiului estcarpatic au contribuit la răspândirea largă a populației tracice timpurii în acest teritoriu. Vestigiile lăsate de aceste comunități fiind reprezentate de numeroase așezări și necropole, cercetate în ultimele decenii (Maleev 1987, 86-99; Levițki 1994, 51-78; Laszlo 1994, 48-61, 105-110; Iconomu 1997, 125-137; Ursulescu, Popovici 1997, 51-65).

În cadrul așezărilor hallstattiene timpurii de la est de Carpați sunt cunoscute atât așezări deschise, cât și fortificate. Cele din urmă, alcătuind subiectul studiului de față.

Topografia fortificațiilor. Prin numeroase cercetări de teren și săpături arheologice în spațiul estcarpatic s-au cartat 17 fortificații hallstattiene timpurii (fig. 1). S-a observat că acestea au fost amenajate pe anumite locuri fortificate natural, greu accesibile, care au oferit condiții prielnice prin existența înălțimilor dominante, străbătute de văi înguste și adânci, cum ar fi, de exemplu, zonele de podiș sau subcarpatice.

În cadrul acestor unități geografice, mai preferate pentru arhitecții traci au fost promontoriile. Pe o asemenea formă de teren au fost edificate majoritatea cetăților din spațiul estcarpatic, ca cele de la Fedorovka (Maleev 1987, 91-92), Gorodnica (Maleev 1987, 89-90), Grušiv (Maleev 1987, 89), Krivče (Maleev 1987, 88-89), Lenkovcy (Kučera 1983, 100-101), Lisičniki (Maleev 1987, 86-87), Preuțești (Ursulescu, Popovici 1997, 52-53) etc. De exemplu, cetatea de la Gorodnica (fig. 2/2) a fost amplasată pe un promontoriu format din partea de est de albia Nistrului, iar în părțile de sud și nord de afluenții Jamgorov și Suhoj potok. Numai din partea de vest fortificația a fost apărată de trei linii paralele de valuri cu șanțuri adiacente. Situl de la Krivče (fig.) se află pe un promontoriu format de râul Țiganca, care-l înconjoară din partea de nord-est și sud-vest. Pe partea vulnerabilă, de nord a fost amenajat un val cu șanț adiacent. Cetatea de la Lisičniki (fig. 3/4) a fost situată pe un promontoriu de pe malul drept al râului Seret (afluent de stânga al Nistrului). Din partea de nord-est și sud-est el este limitat de malul abrupt al râului Seret. La sud-vest trece pârâul Vovčiv, care are malul dinspre cetate abrupt cu o înălțime de 100 m. Astfel pe trei părți cetatea este fortificată natural. Numai pe cea de a patra parte a fost amenajat un val cu șanț adiacent. Fortificația de la Preuțești (fig. 2/1) a fost așezată pe un promontoriu, orientat aproximativ nord-sud, cu o lungime de aproape 170 m, realizat prin modelarea – sub efectul acțiunii agenților naturali – a unei părți a dealului Staniște, legătura cu acesta făcându-se printr-o “șă” relativ

îngustă. Astfel, promontoriul pe care este amplasată fortificația prezintă pante abrupte cu înclinația de 40-50 ș pe trei laturi: nord, est și vest, accesul fiind posibil doar pe latura de sud.

Amplasarea cetăților pe promontorii este cunoscută și la comunitățile tracice timpurii din regiunea intracarpatică și din zona istro-pontică. O asemenea amenajare a fortificațiilor poate fi urmărită în zona intracarpatică la Ciceu-Corabia (Vasiliev, Gaiu 1980, 31), Șeica Mică (Horedt 1964, 187), Lipova (Pădureanu 1989, 269), Someșul Rece (Ferenczi 1964, 67) etc., iar în zona istro-pontică la Babadag (Morintz 1987, 39).

Răspândirea largă a cetăților așezate pe promontorii, poate fi explicată, probabil, prin faptul că ele, din punct de vedere strategic, reprezintă cele mai potrivite locuri pentru fortificare și nu necesită elemente defensive artificiale prea complicate și costisitoare.

Mai rar, pentru edificarea fortificațiilor hallstattiene timpurii au fost folosite platourile. Asemenea edificii sunt cercetate la Brad (Ursachi 1995, 17), Cândești (Florescu A., Florescu M. 1983, 74-76), Pocreaca (Iconomu 1997, 127-128) etc. Astfel, cetatea de la Brad a fost amplasată pe terasa stângă a Siretului, care în acest loc este înaltă de peste 35 m de la nivelul apei râului. Terasa pătrunde mult în zona de luncă a văii Siretului, formând un platou cu o mare vizibilitate asupra terenului din jur. Așezarea de la Cândești se află pe platoul întins al unei terase înalte, având pe trei laturi pante înclinate, accesul fiind posibil numai pe latura de sud. În această zonă au fost amenajate, odată cu constituirea așezării hallstattiene, elemente defensive artificiale.

Preferința pentru platouri proeminente este atestată și la comunitățile hallstattiene timpurii din zona intracarpatică, ca la Cernatu (Szekely 1966, 17), Brașov-Păticeș (Alexandrescu, Pop 1970, 161), Bozna (Vasiliev 1993, 44) etc. și pericarpatică – Ardanovsk (Smirnova 1966, 397), Șelestovsk (Smirnova 1966, 397) etc.

La amenajarea cetăților, de asemenea, s-a ținut cont și de prezența unor surse acvatice. Astfel, din cele 17 cetăți hallstattiene timpurii, 14 au fost amplasate în apropierea bazinelor de apă. De exemplu, în bazinul Nistrului sunt cunoscute cele de la Gorodnica (Maleev 1987, 99), Prigorodok (Kučera 1983, 97), Lenkovcy (Kučera 1983, 100), Nagorjany (Kučera 1983, 100), în bazinul Prutului, cea de la Grușev (Maleev 1987, 89), iar în bazinul Siretului, cea de la Brad (Ursachi 1995, 17). La fel, erau preferate și bazinele unor râuri mai mici sau a pâraielor. O asemenea situație poate fi exemplificată prin fortificația de la Lisičniki (Maleev 1987, 86), amplasată pe malul râului Seret (afluent de stânga al Nistrului), cea de la Pocreaca (Iconomu 1997, 127), situată în apropierea pâraielor Pocreuța și Nemțoaica, sau cea de la Preuțești (Ursulescu, Popovici 1997, 52), amenajată la stânga izvoarelor pârâului Brana (afluent de stânga al Șomuzului Mare).

Așezarea cetăților în apropierea surselor de apă nu este ceva specific numai zonei estcarpatice. Aceeași amplasare a fortificațiilor e cunoscută și la traciile septentrionali timpurii din regiunea intracarpatică și sudcarpatică. Astfel, în bazinul Mureșului au fost edificate siturile de la Teleac și Frumușeni (Horedt 1974, 222-

225), în bazinul Dunării, Beștepe-Piatra lui Bodoc (Simion 1977, 32) și Drencova (Horedt 1974, 222).

Amplasarea așezărilor fortificate în apropierea râurilor sau pâraielor nu este întâmplătoare. În primul rând, râurile erau un obstacol natural în calea invadatorilor. În al doilea rând, nefiind poluate serveau ca sursă de apă potabilă pentru populația din apropiere. La fel, luncile râurilor, fiind fertile și bogate în vegetație, facilitau agricultura și creșterea vitelor, ocupații de bază a populației tracice timpurii.

Din punct de vedere topografic, s-a stabilit că fortificațiile hallstattiene timpurii nu apar izolat, ci sunt înconjurate de numeroase așezări deschise contemporane cu cetățile. Astfel, în apropierea sitului de la Lisičniki sunt cunoscute circa 24 de așezări deschise, care înconjurau cetatea de jur împrejur (Arheologija 1990, 124). Prin cercetările de suprafață din apropierea cetății de la Pocreaca au fost identificate două așezări deschise hallstattiene, probabil contemporane cu fortificația (Chirica, Tanasachi 1985, 358). La poalele promontoriului, unde se afla cetatea de la Voloka, a fost descoperită o așezare deschisă sincronă cu cea fortificată (Timoščuk 1970, 18).

Suprafața (vezi tabelul) fortificațiilor hallstattiene timpurii este diferită și variază de la 0,12 ha, cum ar fi cea de la Preuțești (Popovici, Ursulescu 1983, 26), până la 160 ha, ca la Lisičniki (Maleev 1987, 87). În cazul fortificației de la Preuțești, se are în vedere suprafața locuită, cea apărută cu elemente defensive artificiale fiind, însă, mult mai mare – 1,2 ha (Ursulescu, Popovici 1997, 53). În linii generale mărimea incintelor fortificațiilor hallstattiene de la est de Carpați nu diferă de cea a cetăților tracice timpurii din alte teritorii. Analogii pentru fortificațiile cu incinte mici pot fi găsite în zona intracarpatică la Brașov-Pățitel – 0,06 ha (Alexandrescu, Pop 1970, 161), Boțșă Romană – 0,3 ha (Horedt 1974, 220), Drencova – 0,1 ha (Horedt 1974, 222) etc. La fel, fiind cunoscute și fortificații cu suprafața considerabilă, cum ar fi cea de la Ciceu-Corabia cu suprafață de aproximativ 30 ha (Horedt 1974, 221), cea de la Cornești - 67,5 ha (Horedt 1974, 222), cea de la Sântana - 78 ha (Horedt 1974, 224) etc. Se observă că suprafața fortificațiilor era determinată de posibilitățile pe care le oferea terenul, unde trebuia să fie amplasată fortificația, de numărul de populație și averea pe care trebuia s-o adăpostească și, probabil, de funcția cetății în viața social-politică a populației tracice.

Sistemul defensiv al siturilor hallstattiene timpurii, condițional cuprinde două elemente: cele naturale și cele artificiale. Cele naturale sunt bine cunoscute. Cât privește elementele artificiale, acestea joacă rolul primordial în construirea unei cetăți. Ele, de regulă, sunt construite pe laturile vulnerabile ale așezărilor. Fie că este vorba de o singură latură, ca la Lisičniki (fig. 3/4) (Maleev 1987, 87), Krivče (fig. 3/3) (Maleev 1987, 88), Prigorodok (fig.) (Kučera 1983, 98) etc. sau de câteva porțiuni de teren, ca la Lenkovcy (fig. 3/5) (Kučera 1983, 100-101), Preuțești (fig. 2/1) (Ursulescu, Popovici 1997, 53-54), Pocreaca (Iconomu 1997, 127) etc. S-a observat, de asemenea, că sistemul defensiv la majoritatea cetăților, indiferent de locul amenajării lui, are o configurație arcuită în plan. O asemenea situație poate

urmărită la Krivče (Maleev 1987, 90), Lenkovcy (Kučera 1983, 100), Lisičniki (Maleev 1987, 87) etc. O configurație similară este atestată și la fortificațiile hallstatiene din regiunile limitrofe, ca la Bozna (Vasiliev 1993, 44-45), Sighetul Marmației (Horedt 1966, 7), Mediaș (Horedt 1974, 213) etc.

De asemenea, la unele fortificații, cum ar fi cea de la Preuțești (fig. 2/1) au fost folosite elemente defensive cu configurație diferită în plan. Aici partea de sud a promontoriului a fost întărită cu o linie defensivă de formă arcuită, iar zona locuită (cetatea propriu-zisă) a fost înconjurată cu două valuri cu șanțuri concentrice (Ursulescu, Popovici 1997, 53-54). Fortificații ce au o configurație similară a elementelor defensive, au fost cercetate și la comunitățile tracice din Transilvania ca la Bodoc (Horedt 1961, 180), Huedin (Alexa, Ferenczi, Șteiu 1965, 637) etc.

Indiferent de configurația sistemului defensiv, tracii, pentru fortificarea așezărilor sale au utilizat mai multe tipuri de elemente defensive artificiale, cum ar fi șanțul, valul, palisada, zidul etc., combinate reușit între ele. La studierea lor se are în vedere, în primul rând, natura acestora, indiferent de numărul lor, deoarece dublarea sau chiar triplarea unor elemente nu modifică concepția de fortificare, ci doar sporesc rezistența fortificației. În funcție de elementele de fortificare, folosite la întărirea așezărilor, pot fi distinse mai multe tipuri de cetăți. Cea mai simplă metodă de fortificare este amenajarea unor valuri pe laturile mai accesibile ale cetății. În așa mod au fost întărit situl de la Grușiv (Maleev 1987, 89), unde pe laturile vulnerabile au fost ridicate valuri, cu o înălțime actuală de 1,5-2,0 m și o lungime totală de circa 200 m.

Cetăți cu elemente defensive similare sunt cunoscute în și în Transilvania, la Bodoc (Horedt 1961, 180), Subcetate (Moga 1941, 158-159), Sighetul Marmației (Horedt 1966, 6) etc.,

Cercetând așezările fortificate cu val, s-a observat că valul întotdeauna este amplasat la marginea unor pante cu o înclinație relativ mare. În așa fel, prezența șanțului în fața valului este imposibilă și inutilă.

O altă metodă de fortificare a cetăților hallstatiene este cea cu val și șanț adiacent. Actualmente acest tip de cetăți este cel mai răspândit, fiind cunoscut la majoritatea fortificațiilor hallstatiene timpurii din spațiul estcarpatic. Cu asemenea elemente defensive au fost fortificate așezări cu topografie și configurație diversă. Ordinea de dispunere a celor două elemente defensive este cu șanțul spre exterior. Cel mai important dintre acestea este, fără îndoială, valul, care, prin masivitatea sa, are rolul de a bloca accesul în incintă. Șanțul, rămânând pe planul al doilea, constituie un auxiliar prețios al valului. El, de regulă, oferă pământul necesar pentru construcția valului și contribuie la mărirea eficienței defensive a acestuia. Șanțul, de obicei, era săpat în imediata apropiere a valului.

La est de Carpați, cetăți fortificate cu val și șanț au fost studiate la Gorodnica, Voloka, Prigorodok, Pocreaca, Siret, Șirokaja Poljana etc. În unele cazuri, ca la Căndești (Florescu A., Florescu M. 1983, 74-76), Krivče (Maleev 1988, 99-101), Prigorodok (Kučera 1983, 99), Voloka (Timoščuk 1970, 17-18) etc. cetățile au fost fortificate cu un singur val și șanț.

La fel, sunt cunoscute fortificații cu două sau trei linii defensive, acestea fiind

dispuse pe una și aceeași latură, astfel constituindu-se un sistem dublu sau triplu de fortificare. În așa mod au fost apărută fortificația de la Brad, unde în epoca bronzului, pe latura vulnerabilă a fost ridicat un val și săpat un șanț adiacent, iar la distanța de 500 m a mai fost construit un alt val paralel. Ambele amenajări, fiind utilizate și de comunitățile hallstattiene timpurii (Ursachi 1995, 99). La Gorodnica, pe latura de vest au fost amplasate trei valuri cu șanțuri adiacente. Distanța dintre ele fiind, respectiv, de 80 și 25 m (Maleev 1987, 90).

În unele cazuri sistemul defensiv este amplasat pe laturi diferite ale cetății. Astfel, la Lenkovcy, promontoriul pe care se afla cetatea a fost barat dinspre sud cu trei valuri cu șanțuri adiacente, aflate la o distanță de 330 și respectiv 150 m unul față de altul. Pe partea opusă a promontoriului, cea de nord, a fost amenajat un val cu șanț adiacent similar celorlalte (Kučera 1983, 100-101).

Fortificarea cetăților cu șanț și val nu este caracteristică numai spațiului estcarpatic. Asemenea elemente defensive sunt tradiționale în întreg spațiul românesc, fiind întâlnite din neolitic până în evul mediu. La traci acest sistem defensiv a fost folosit la majoritatea fortificațiilor (Horedt 1974, 205-228), continuând să fie utilizat și în secolele următoare până la cucerirea romană (Zanoci 1998, 37-39; Glodariu 1983, 61-62, 113).

O altă modalitate de fortificare a fost cercetată la cetatea de la Preuțești. Aici într-o primă fază de evoluție a așezării (probabil Ha A), pe latura de sud a fost amenajată o palisadă simplă. Atât așezarea, cât și palisada a fost distrusă prin foc, ca în cea de a doua fază să se ridice un nou sistem defensiv, alcătuit din două valuri cu șanțuri adiacente concentrice, ce fortificau o incintă nu prea mare (30x40 m). La o distanță de circa 60 m spre sud a mai fost săpat un șanț de apărare în spatele căruia se ridica un val nu prea înalt, supraînălțat, probabil, de o palisadă din lemn (Ursulescu, Popovici 1997, 53-54).

Mai complex, apare sistemul defensiv al cetății de la Lisičniki. Așezarea, amplasată pe un promontoriu, a fost apărută pe partea vulnerabilă de un val cu șanț cu lungimea de circa 415 m. Pentru protejarea intrării de pe latura de sud-vest au fost folosite, drept turnuri, două stânci, desprinse natural de la promontoriu, cu înălțimile de 8 și 10 m. Cu scopul includerii acestora în sistemul defensiv al așezării, între ambele turnuri a fost construit un zid de piatră cu lățimea medie de 8 m (Maleev 1987, 87-88).

Eficiența defensivă a unei cetăți nu depinde numai de dispunerea și felul elementelor defensive, dar și de structura și dimensiunile acestora. Cu cât ele sunt mai mari și au o structură mai complexă, cu atât mai puternice și mai rezistente sunt fortificațiile. Astfel, fiecare element din structura sistemului defensiv avându-și rolul și predestinația sa funcțională.

Șanțul ca element defensiv, după cum deja s-a relatat, apare împreună cu alte construcții artificiale, cum ar fi valul sau palisada. El, de regulă, oferea pământul necesar pentru construcția valului sau a altor obstacole și contribuia la creșterea eficienței defensive a fortificațiilor. Șanțurile la momentul actual se prezintă ca niște depresiuni cu adâncimea ce variază în diapazonul de la 0,2 m până la 3,5 m. Este clar că acestea nu sunt dimensiunile inițiale ale șanțurilor, deoarece în

decursul timpului ele s-au colmatat. Se poate vorbi despre mărimea și configurația acestora numai la cetățile unde șanțurile au fost cercetate prin săpături arheologice. Astfel, la Preuțești, șanțul de apărare interior avea lățimea de 10 m și adâncimea de 3m, cel de al doilea șanț era larg de 6 m și adânc de 1 m , iar cel de pe latura de sud apărea sub forma literei "U", având o lățime maximă de 3-4 m și o adâncime de până la 1,5 m (Ursulescu, Popovici 1997, 54). La Pocreaca șanțul al treilea se adâncea cu circa 1, 8 m (Iconomu 1997, 127). În unele cazuri, pentru protejarea albiei șanțurilor, s-a recurs la metoda placării cu piatră. De exemplu, la cetatea Lisičniki șanțul lat de 3 m și adânc de 3,5 m a fost placat în întregime cu lespezi de piatră (Maleev 1987, 87).

Dimensiuni și forme similare au și șanțurile fortificațiilor hallstattine din regiunile limitrofe. De exemplu, la Cernatul de Sus șanțul avea circa 3 m lățime și peste 1 m adâncime (Horedt 1974, 221), la Sighetul Marmației lățimea șanțului era de circa 2 m, cu o adâncime de 3 m (Horedt 1974, 224) etc.

Valul constituie, în majoritatea cazurilor, elementul determinant al fortificațiilor hallstattiene. Exceptând cazurile accidentale, fie că este vorba de fenomenele geomorfologice de alunecare de straturi, sau că este vorba de intervenția directă a omului, valul ne apare actualmente în formă paraboloidă.

Dimensiunile valurilor, acum, sunt diferite și variază ca lățime la bază de la 1 m – Pocreaca (Iconomu 1997, 127), până la 17,5 m – Gorodnica (Maleev 1987, 90), iar ca înălțime, de la 0,2-0,4 m – Pocreaca (Iconomu 1997, 127), la 3,6 m – Gorodnica (Maleev 1987, 90).

Aproximativ aceleași dimensiuni pot fi urmărite și la valurile cetăților hallstattiene din zona intracarpatică. Astfel, lățimea valurilor la bază este cuprinsă între 2,5 m la Cernatul de Sus (Horedt 1974, 221) și 18 m la Someșul Rece (Horedt 1974, 224), iar înălțimea variază de la 0,75 m la Cernatul de Sus (Horedt 1974, 221) până la 4 m la Sântana (Horedt 1974, 224).

Este clar că dimensiunile actuale ale valurilor nu reprezintă nici pe departe dimensiunile reale ale acestora în epoca hallstattiană. Acestea pentru moment pot fi numai presupuse. De asemenea, este dificil de restabilit forma și structura inițială a lor. Ca urmare a secționării unor valuri hallstattine din spațiul estcarpatic se poate stabili, doar cu aproximație, structura lor inițială. Acestea, de regulă, aveau în compoziția sa pământ, lemn, piatră, iar în unele cazuri lut ars. Astfel, valul interior de la fortificația Gorodnica (fig. 6) a fost ridicat după metoda straturilor alternative, din cernoziom, lut și pietre mărunte de calcar. Creasta și pantele valului erau acoperite cu un strat de pietre de calcar, care pe alocuri atingea grosimea de 1,0 m (Maleev 1987, 91). Valul cetății Lisičniki (fig. 5) a fost construit din pământul extras din șanț, la suprafață fiind placat cu lespezi de piatră. Pe partea frontală a valului, deasupra lespezilor de piatră, a fost semnalat, de asemenea, un strat de lut ars, care avea, probabil, menirea de a susține mantaua valului (Maleev 1988, 97). O structură similară a valului este atestată și la cetatea Krivče (fig.7) (Maleev 1987, 88-89). Pentru edificarea valurilor de la Preuțești, pe lângă solul extras din șanțurile adiacente, a mai fost utilizat și lemnul. El apare sub forma unei palisade ridicate pe creasta valurilor. Iar pe unele porțiuni mai abrupte, lemnul este folosit și în

amenajarea unor casete, predestinate pentru susținerea pantelor valurilor. În același scop, fiind utilizată și piatra (Ursulescu, Popovici 1997, 54).

Valuri cu o compoziție similară celor din spațiul estcarpatic, în epoca hallstattiiană timpurie sunt pe larg răspândite și la traccii din regiunile învecinate. Astfel, valuri ce au în structura sa pământ și lemn au fost cercetate la Lipova (Pădureanu 1989, 269), Huedin (Alexa, Ferenczi, Șteiu 1965, 641), Teleac (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 24-31) etc. Valuri, ale căror pante au fost placate cu piatră, sunt cunoscute la Sărățel (Vlassa, Dănilă 1962, 343-344), Babadag (Morintz 1987, 44) etc.

Zidul este un element defensiv destul de rar întâlnit la cetățile hallstattiene timpurii. În spațiul estcarpatic acesta fiind atestat numai la Lisičniki. Aici zidul avea predestinația de a proteja una din intrările în cetate, fiind trasat între două stânci laterale. El consta din trei straturi verticale și avea o lățime de 8 m. Din părți erau plasate două paramente cu lățimea de 2 m fiecare, construite din blocuri masive. Între paramente era depus un emplecton de lut bine tasat (Maleev 1987, 88).

Principalele vestigii arheologice descoperite în cetăți. Cercetările arheologice, efectuate la un șir de fortificații hallstattiene timpurii, au scos la iveală vestigiile unor locuințe și anexe gospodărești similare celor din așezările deschise. Astfel, în incinta cetăților de la Krivče, Lisičniki etc. au fost cercetate locuințe de formă ovală sau pătrulateră, puțin adâncite în sol, ridicate din schelet de lemn uns cu lut. La fel, sunt atestate și locuințe de suprafață ce au o formă rectangulară în plan, construite după aceeași tehnică. În apropierea complexelor de locuire, în majoritatea cazurilor, au fost identificate gropi menajere (Maleev 1987, 92).

O situație similară este cunoscută și în spațiul intracarpatic - Sighetul Marmăției (Horedt 1966, 12), Ciceu-Corabia (Vasiliev, Gaiu 1980, 42), Bozna (Vasiliev 1993, 48-50), Teleac (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 38) etc. - unde au fost descoperite atât locuințe adâncite în sol, cât și locuințe de suprafață.

De asemenea, fortificațiile hallstattiene se caracterizează prin prezența unui variat inventar arheologic. În această ordine de idei, menționăm obiecte ce denotă activitatea de producție, cum ar fi de exemplu matrița pentru turnat celturi de tip transilvănean, descoperită la Gorodnica (Maleev 1987, 97, fig.4/7); diferite obiecte metalice, ca seceri, fibule etc. (Maleev 1987, 97) și un bogat și variat sortiment ceramic (Maleev 1987, 93-95, fig. 3; Iconomu 1997, 127-128; Ursulescu, Popovici 1997, fig. 6). La fel, în incinta unor cetăți hallstattiene timpurii sunt descoperite și statuete antropomorfe și zoomorfe. Astfel de vestigii sunt documentate, mai ales la Krivče și Lisičniki (Maleev 1987, 95, fig. 3/1-3, 6; idem 1996, 363-369, fig. 1, fig. 2/1,2,4; idem 1998, 97-105, fig. 1).

Funcționalitatea fortificațiilor. Cercetările arheologice la un șir de fortificații hallstattiene timpurii au demonstrat că acestea, în majoritatea cazurilor, au evoluat de la așezări deschise. O asemenea situație a fost atestată la Preuțești (Ursulescu, Popovici 1997, 53), Lisičniki, Krivče (Maleev 1987, 98) etc. unde elementele de fortificație suprapun așezări deschise mai timpurii. Deci este cert faptul că viața pașnică a comunităților halstattiene a fost întreruptă de unele

incursiuni. Ca rezultat, așezările care dispuneau de o topografie prielnică au fost fortificate și cu elemente defensive artificiale. Tot în aceeași perioadă apar fortificații și în zona pericarpatică (Smirnova 1966, 397-407), în arcul Carpatic (Horedt 1974, 205-220) și în regiunile limitrofe din est, la purtătorii culturii Cernoles (Terenožkin 1966). În literatura de specialitate cauzele apariției fortificațiilor hallstattiene timpurii din spațiul estcarpatic sunt interpretate diferit. Unii specialiști leagă acest eveniment de activizarea unor populații nomade din stepele nord-pontice, evidențiindu-i pe cimerieni (Ursulescu, Popovici 1997, nota 28). Alții consideră drept cauză a edificării fortificațiilor sporirea agresivității unor grupuri de populație tracică din spațiul estcarpatic, care au împins spre nord și nord-est purtătorii culturii Saharna-Solonceni (Maleev 1987, 99; Ursulescu, Popovici 1997, 56).

La fel este discutabil și rolul acestor fortificații în viața cotidiană a triburilor hallstattiene, ele fiind considerate ca loc de refugiu, centre politice, administrative, economice, religioase etc.

Divergențele sunt cauzate de lipsa unor cercetări sistematice, care ar cuprinde toate elementele edificatorii ale unei așezări fortificate - sistemul defensiv și evoluția acestuia, grosimea și intensitatea stratului cultural din incintă și împrejurimi etc. În pofida acestor lacune se poate totuși stabili, că fortificațiile din epoca respectivă aveau, în primul rând, un caracter militar și erau predestinate pentru a opune rezistență inamicului. În rolul de inamic puteau să apară, după cum s-a menționat deja, atât triburile alogene, cât și cele locale, care doreau să-și extindă teritoriile sale pe baza confrăților. În mod normal, în caz de primejdie, cetățile ofereau refugiu și siguranță pentru populația și averea aflată în așezările deschise din jur. În același timp unele din ele (Lisičniki, Krivče, Gorodnica etc.) puteau servi și ca loc permanent de trai, fapt confirmat prin descoperirea vestigiilor unor locuințe, construcții auxiliare și unui bogat și variat material arheologic. De asemenea unele din așezările fortificate, în incinta cărora au fost depistate diferite statuete antropomorfe și zoomorfe, sunt considerate drept centre religioase ale comunităților tracice din împrejurimi (Maleev 1987, 92). La fel, unele din ele puteau servi și ca centre politico-administrative pentru populația din așezările limitrofe.

Bibliografie

- Alexa, I., Ferenczi, Șt., Șteiu, N., *Sondaje arheologice la Huedin-Bolic*, AMN, II, 1965, p.637-643.
- Alexandrescu, A., Pop, I., *Sondajele de la Brașov-Pățitel*, MCA, IX, 1970, p.161-165.
- Arheologija Prikarpat'ja, Volyni i Zakarpat'ja*, Kiev, 1990.
- Chirica, V., Tanasachi, M., *Repertoriul arheologic al județului Iași*, II, Iași, 1985.
- Ferenczi, Șt., *Contribuții la cunoașterea așezării întărite din epoca hallstattiiană de la Someșul Rece*, AMN, I, 1964, p.67-77.
- Florescu, A., Florescu, M., *Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni*, Studia antiqua et archaeologica, I, Iași, 1983, p.74-76.
- Florescu, M., Florescu, A., *Cercetările arheologice de la Căndești-Coasta Banului com.*

Dumbrăveni (jud. Vrancea), în perioada 1976-1980, MCA, XV, București, 1983, p.121.

Glodariu, I., *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983.

Horedt, K., *Așezarea fortificată de la Șeica Mică*, SCIV, XV, 2, 1964, p.187-204.

Horedt, K., *Așezările fortificate din prima vârstă a fierului În Transilvania*, Analele Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 1961, p.179-187.

Horedt, K., *Așezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966.

Horedt, K., *Befestigte Siedlungen der Spätbronze- und der Hallstattzeit im innerkarpatischen Rumänien*, Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 25-29 September, 1970, Smolenice, CSSR, Bratislava, 1974, p.205-228.

Iconomu, C., *Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor trace din prima epocă a fierului în conformitate cu cercetările arheologice din județul Iași*, Lucrările Colocviului internațional "Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice", Tulcea, septembrie 1993, Tulcea, 1997, p.127-128.

Kučera, M. P., *Obsledovanie gorodišč v zone vodohranilišča Mogilev-Podol'skoj GES na Dnestre*, Arheologičeskie pamjatniki srednego Podnestrov'ja, Kiev, 1983, p.100-101.

Laszlo, A., *Începuturile primei vârste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate și probleme*, Cercetări istorice, VII, 1976, p.73.

Laszlo, A., *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București, 1994, p.106

Levițki, O. *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, București, 1994, p.53.

Maleev, Ju. N., *Gal'statskie gorodišča v zapadnoj Podolii i Prikarpat'e*, Mežplemennye svjazi epohi bronzy na teritorii Ukrainy, Kiev, 1987, p.91.

Maleev, Ju. N., *Trackie grodziska okresu halstackiego na północno-wschodnim Podkarpaciu*, Acta Archaeologica Carpathica, XXVII, 1988, p.105.

Maleev, Ju., *Nowe znaleziska halsztackiej plastyki zoomorficznej z Poniestrza*, Promlemy epoki brazu i wczesnej epoki żelaza w Europie Srodkowej, Krakow, 1996, p.363-370.

Maleev, Ju., *Skul'pturki žinok kul'turi Gava-Goligradi*, Carpatica, vyp. 5, Užgorod, 1998, p.97-108.

Moga, M., *Cercetări și comentarii privitoare la localizarea Sarmizegetusei*, Sargeția, II, 1941, p.158-164.

Morintz, S., *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie În zona istro-pontică (cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica, VIII, 1-2, 1987, p.39-71.

Nestor, I. et a., *Șantierul Valea Jijiei*, SCIV, III, 1952, p.45.

Pădureanu, E., D., *Cu privire la fortificația hallstattiană de la Lipova*, Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p.268-269.

Petegirič, V. M., *Pam'jatki času navali zolotoordinciv na Galic'ku zemlju*, Arheologija, 42, 1983, p.47-51.

Popovici, D., Ursulescu, N., *Șantierul arheologic Preuțești- "Cetate", jud. Suceava, 1979. Raport preliminar*, Cercetări arheologice, IV, București, 1981, p.54-57.

Popovici, D., Ursulescu, N., *Șantierul arheologic Preuțești "Cetate", jud. Suceava*, Cercetări arheologice, V, București, 1982, p.23-27.

Popovici, D., Ursulescu, N., *Începutul primei epoci a fierului în nordul Moldovei în lumina cercetărilor de la Preuțești (jud. Suceava)*, Documente recent descoperite și

informații arheologice, București, 1983.

- Popovici, D., Ursulescu, N., *Șantierul arheologic Preuțești "Cetate", jud. Suceava*, Cercetări arheologice, VII, București, 1984, p.81-84.
- Popovici, D., Ursulescu, N., *Șantierul arheologic Preuțești "Cetate", jud. Suceava*, Cercetări arheologice, VIII, București, 1986, p.37-41.
- Simion, G., *Cetatea geto-dacică de la Beștepe*, Peuce, VI, 1977, p.31-47.
- Smirnova, G., I., *Gal'statskie gorodišča v Zakarpat'e*, Slovenska Archeologia, 14, 2, 1966, p.397-407.
- Szekely, Z., *Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 1966.
- Terenožkin, A. I., *Predskifskij period na Dneprovskom Pravoberež'e*, Kiev, 1961.
- Timoščuk, B. A., *Arheologični pam'jatki Čenivec'koi oblasti*, Černivci, 1970, p.18.
- Timoščuk, B. A., *Întâlnire cu legenda*, Ușgorod, 1974, p.24-25.
- Ursachi, V., *Noi elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad*, MCA, XIV, Tulcea, 1980, p.179.
- Ursachi, V., *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p.17; 99.
- Ursulescu, N., Andronic, M., Hău, Fl., *Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval*, Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p.90-91, 93.
- Ursulescu, N., Popovici, D., *Considération historiques concernant les fortifications hallstattiennes à l'est des Carpates*, Lucrările Colocviului internațional "Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice", Tulcea, septembrie 1993, Tulcea, 1997, p.56.
- Vasiliev, V., *Așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Bozna (jud. Sălaj)*, Ephemeris Napocensis, III, 1993, p.43-67.
- Vasiliev, V., Gaiu, C., *Așezarea fortificată din prima vârstă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița-Năsăud*, AMN, 17, 1980, p.31-63.
- Vasiliev, V., Aldea, I., Ciugudean, H., *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, 1991.
- Vlassa, N., Dănilă, Șt., *Săpăturile arheologice de la Sărățel*, MCA, VIII, 1962, p.341-347.
- Zanoci, A., *Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în secolele VI-III a. Chr.*, București, 1998.

LES FORTIFICATIONS HALLSTATTIENNES ANCIENNES DE L'ESPACE ESTCARPATIQUE

Résumé

Par des nombreuses recherches du terrain et des fouilles archéologiques dans l'espace estcarpatique on a été enregistrées 17 fortifications hallstattiennes anciennes. On a été observé qu'elles ont été aménagées sur des terrains naturellement fortifiés, difficile accessible comment serions les promontoires et les plateaux proéminents. Ainsi, sur les promontoires ont été emplacés les fortifications de Fedorovka, Gorodnica, Grušiv, Krivče, Lenkovcy, Lisičniki, Preuțești etc., mais sur les plateaux de Brad, Cândești, Pocreaca etc.

Pendant l'aménagement des forteresses aussi on a tenu compt de la présence des source de l'eau. Ainsi, parmi les 17 forteresses hallstattiennes anciennes, les 14 ont été emplacées dans le voisinage de l'eau. Par exemple, dans le bassin de Dnestr

sont connues tel de Gorodnica, Prigorodok, Lenkovcy, Nagorjany etc., dans le bassin de Prut, tel de Grušiv, mais dans le bassin de Siret, tel de Brad.

De point de vu topographique, on a déterminé que les fortifications hallstattiennes anciennes n'apparaissent pas isolées, mais sont entourées des nombreux habitats ouverts contemporaines avec les forteresses. Ainsi, dans le voisinage de la cité Lisičniki sont connus environ de 24 habitats ouverts qui entouraient la forteresse. Par les recherches de surface dans le voisinage de la forteresse de Pocreaca on a été identifiés deux habitats hallstattiennes ouverts, probablement contemporaines avec la fortification.

La surface des fortifications hallstattiennes anciennes est differante et varie de 0,12 ha, comment est telle de Pocreaca, jusqu'aux 160 ha comment à Lisičniki.

Le système défensif des habitats hallstattiennes anciennes conditioneles contient deux éléments: tels natureles et tels artificieles. Les éléments artificieles d'habitude, sont construits sur les côtés vulnérables des habitats. Soit qu'il s'agit d'un seule côte, comme à Lisičniki, Krivče, Prigorodok etc. ou de quelques portions du terrain, comme à Lenkovcy, Preuțești, Pocreaca etc. Sans tenir compte de la configuration du système défensif, les traces pour fortifiee ses habitats ont utilisé plus de types des éléments défensifs artificieles, comme sont la fossé, le vallum, le rempart, la palissade etc. combinés très reussit entre eux. Sont connues des fortifications seulement avec le vallum – Grušiv, avec du fossé et du vallum – Krivče, Cândești, Voloka etc., avec des vallums, des fossés et de palissade – Preuțești, avec du vallum, du fossé, des tours et du rempart – Lisičniki.

La structure des éléments défensifs n'est pas unique et varit de cas à cas. La plus divers est la composition du vallum. Ainsi, sont connues des vallums construit du sol melé avec des petites pierre – Gorodnica, des vallums du sol plaques avec des pierres et argile brûlée – Lisičniki, Krivče, des vallums du sol et du bois, plaqués avec des pierres – Preuțești.

Comme résultat des investigations archéologiques, dans l'enceinte des quelques fortifications comme Lisičniki, Krivče, Pocreaca, Preuțești etc. on été découvertes des différentes constructions et un riche et varié materiel archéologique, qui montrent qu'elles n'étaient pas seulement un endroit de refuge mais et une place permanent d'habiter pour la population trac. Les une d'entre elles servaient comme centre politique pour les habitats ouverts d'autour.

Explication des figures

Fig. 1 La carte de la dispersion des forteresses hallstattiennes anciennes dans l'espace de l'est des Carpates.

Fig. 2 Les plans des forteresses: 1 Preuțești (d'après Ursulescu N., Popovici D.); 2 Gorodnica (d'après Maleev Ju.).

Fig. 3 Les plans des forteresses: 1 Lenkovcy (d'après Kučera M.); 2 Nagorjany (d'après Kučera M.); 3 Krivče (d'après Maleev Ju.); 4 Lisičniki (d'après Maleev Ju.); 5 Prigorodok (d'après Kučera M.).

Fig. 4 Preuțești. Le profil du vallum et de la fossé de défance sur la côté du

sud: 1 couche végétale; 2 terre brune-brique, argileuse, mêlée de sable; 3 couche brune argileuse; 4 argile verte-noirâtre; 5 couche sablonneuse jaunâtre; 6 argile; 7 sable; 8,9 dépôts dans le fossé (du temps de l'emploi); 10 dépôt du temps de la destruction; 11,12 dépôt de cendres; 13 dépôt noirâtre ultérieur (d'après Popovici D., Ursulescu N.).

Fig. 5 Lisičniki. Le profil du vallum de défiance: 1 humus; 2 pierre; 3 argile brûlée; 4 argile mêlée avec de la terre noire; 5 écoulement des pierres de calcaire; 6 couche stérile (d'après Maleev Ju.).

Fig. 6 Gorodnica. Le profil du vallum de défiance: 1 humus; 2 pierre; 3 pierre mêlée avec de l'argile; 4 terre noire mêlée avec de l'argile; 5 couche stérile; 6 terre noire; 7 niveau antique (d'après Maleev Ju.).

Fig. 7 Krivče. Le profil du vallum de défiance: 1 humus; 2 pierre; 3 argile brûlée; 4 argile mêlée avec de la terre noire; 5 couche stérile (d'après Maleev Ju.).

Fortificațiile hallstattiene timpuri din spațiul estcarpatic (date generale)

Nr.	Localitatea	Alitudinea (m)	Suprafața (ha)	Amplasarea		Elemente defensive				
				Promontoriu	Platou	Șant	Val	Zid	Palisadă	Turn
1	Brad	35	1		+	1	2			
2	Cândești				+	1	1			
3	Fedorovka			+		1	1			
4	Gorodnica	150	0,6	+		3	3			
5	Grušiv		6	+			1			
6	Ilișești						1			
7	Krivče		32	+		1	1			
8	Lenkovcy		3	+		4	4			
9	Lisičniki	100	160	+		1	1	1		2
10	Nagorjany		1,15	+		1	2			
11	Pocreaca	40	1,4		+	2	4			
12	Preuțești	50	0,12	+		3	2		1	
13	Prigorodok		0,87	+		1	1			
14	Siret					1	1			
15	Sirokaja Poljana			+		1	1			
16	Voloka		7	+		1	1			
17	Volovăț						1			

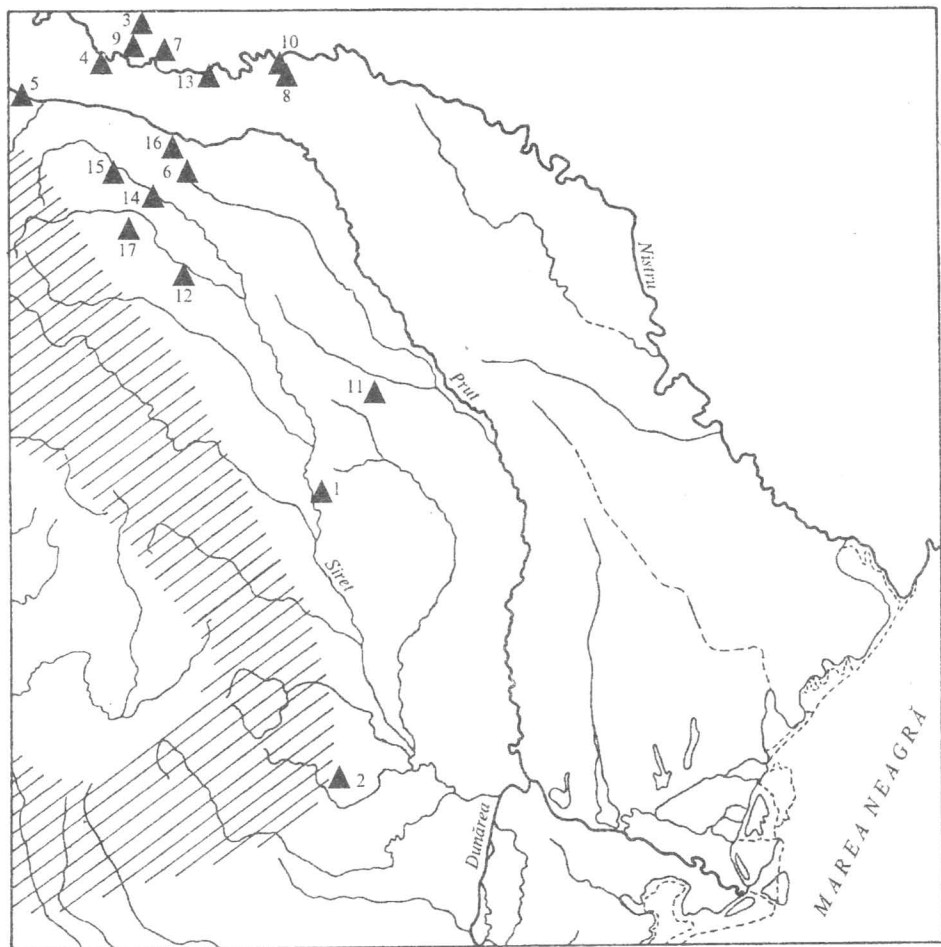

Figura 1. Harta răspândirii fortificațiilor hallstattiene timpurii din spațiul estcarpatic:

1. Brad; 2. Căndești; 3. Feodorovka; 4. Gorodnica; 5. Grușiv;
 6. Ilieșești; 7. Krivče; 8. Lenkovcy; 9. Lșičniki; 10. Nagorjany; 11. Pocreaca;
 12. Preuțești; 13. Prigirodok; 14. Siret; 15. Șirokaja Poljana; 16. Voloka; 17. Volovăț.

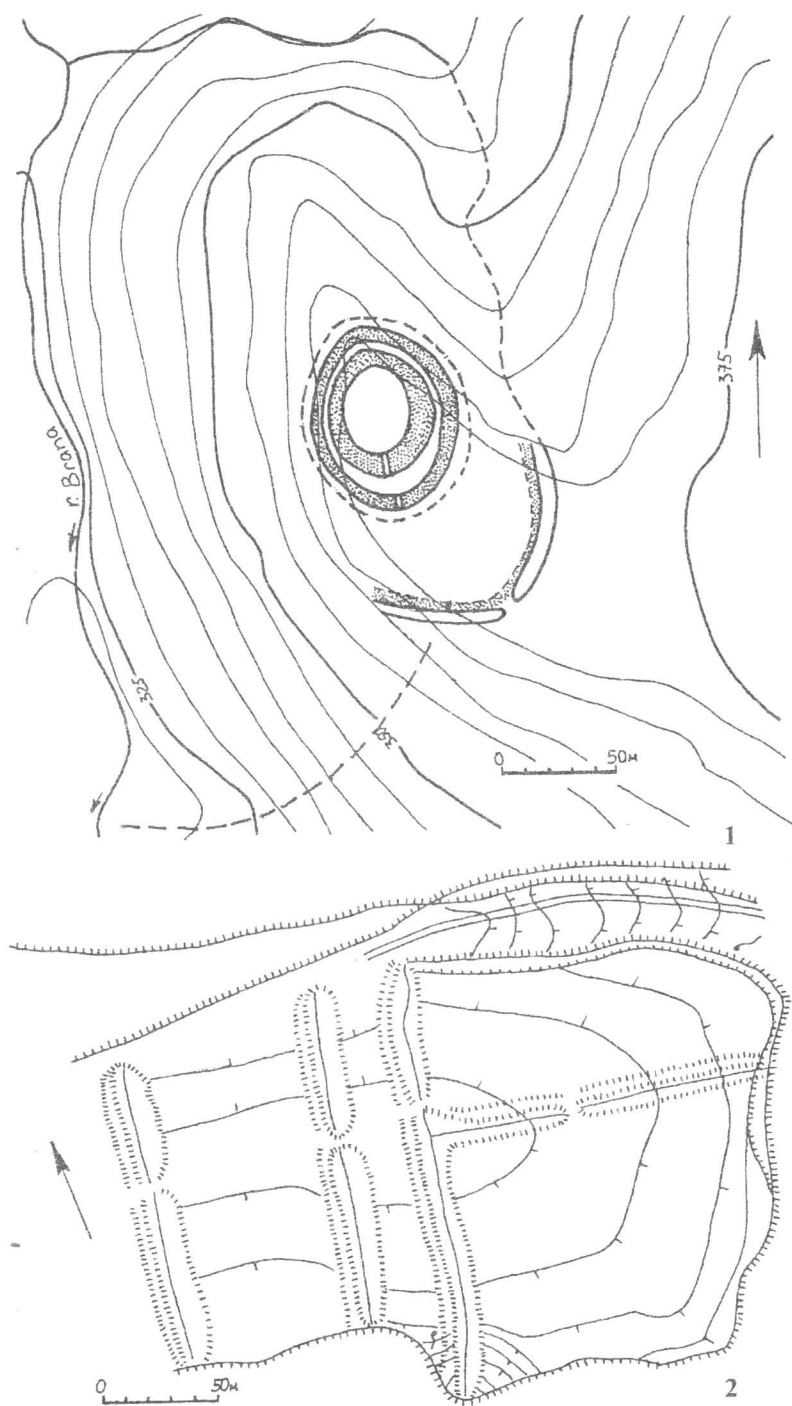

Figura 2. Planurile cetăților:
1. Preușești (după Ursulescu N., Popovici D.); 2. Gorodnica (după Maleev Ju.).

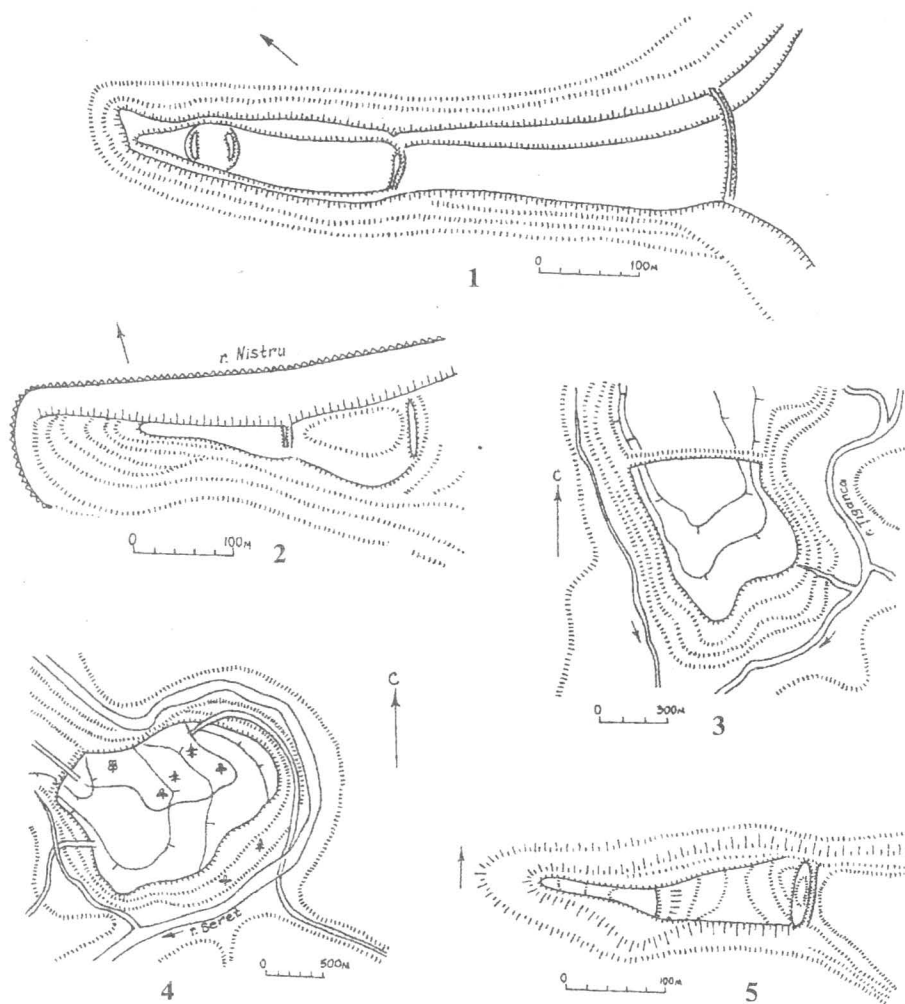

Figura 3. Planurile cetăților:

1. Lenkovcy (după Kučera M.); 2. Nagorjany (după Kučera M.); 3. Krivče (după Maleev Ju.);
4. Lisičniki (după Malcev Ju.); 5. Prigorodok (după Kučera M.).

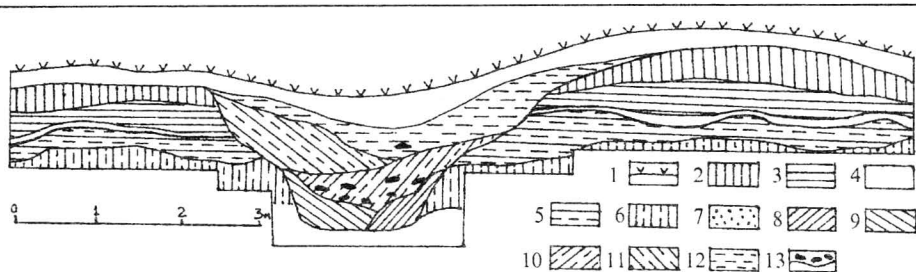

Figura 4. Preuțești. Profilul valului și șanțului de apărare de pe latura de sud:

1. strat vegetal;
2. pământ maroniu-roșcat, argilos, amestecat cu nisip;
3. strat maroniu-argilos;
4. argilă verzui-negricioasă;
5. strat nisipos-gălbui;
6. argilă;
7. nisip;
- 8, 9. depunere în șanț (din timpul folosirii);
- 10 depunere din timpul distrugerii;
- 11, 12. depunere cu cenuță;
13. depunere negricioasă ulterioară (după Popovici D., Ursulescu N.).

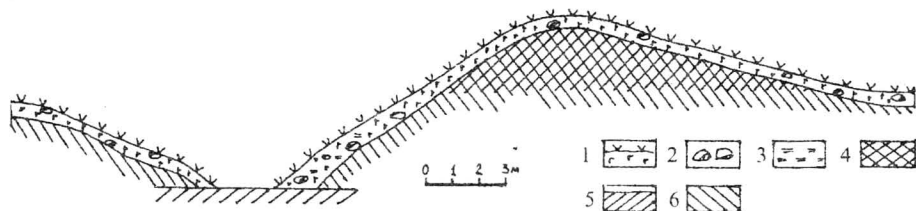

Figura 5. Lisičnici. Profilul valului și șanțului de apărare de pe sectorul de sud-vest:

1. humus;
2. piatră;
3. lut ars;
4. lut în amestec cu cernoziom;
5. scurgere de pietre;
6. strat steril (după Maleev Ju.).

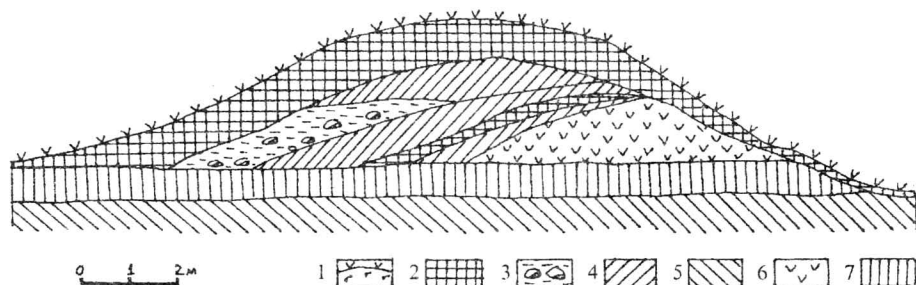

Figura 6. Gorodnica. Profilul valului de apărare:

1. humus;
2. piatră;
3. piatră în amestec cu lut;
5. strat steril;
6. cernoziom;
7. nivelul antic de călcare (după Maleev Ju.).

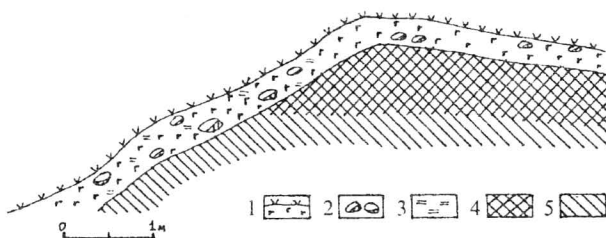

Figura 7. Kriviče. Profilul valului de apărare:

1. humus;
2. piatră;
3. lut ars;
4. lut în amestec cu cernoziom;
5. strat steril (după Maleev Ju.).

NECROPOLA HALLSTATTIANĂ TÎRZIE DE LA GIURGIULEȘTI

Oleg LEVIŢKI, Vasile HAHEU

Obiectivul a fost depistat de autorii publicației în procesul investigațiilor arheologice întreprinse în toamna anului 1997 în cadrul Șantierului arheologic Giurgiu-lești – «Stîna lui Mocanu», cu ocazia construcției «Terminalului Giurgiu-lești».

Punctul «Stîna lui Mocanu» este amplasat la periferia de sud-vest a satului, la 100 – 150 m spre nord-nord-vest de Vama Giurgiu-lești și la 50 m spre nord-est de stația de pompare a apei, situată la 20 m mai sus de podul peste r.Prut. Obiectivul ocupă un promontoriu format de două rîpe adînci. Este orientat longitudinal de la nord-est spre sud-vest și se înalță asupra văii r.Prut cu aproximativ 20 m (fig. 1). Către începutul săpăturilor, partea centrală a promontoriului era nivelată de buldozer nemijlocit pînă la nivelul de depistare a complexelor arheologice. Neafectată de amenajările de teren contemporane, a rămas doar extrema lui de nord-nord-vest. În același timp, în procesul investigațiilor, s-a stabilit că întreaga suprafață a promontoriului a fost afectată de construcțiile defensive și de gropile de explozii din timpul ultimului război mondial, care au deteriorat nu numai stratul de cultură, dar și majoritatea complexelor arheologice.

Din punct de vedere cultural-cronologic, situl arheologic «Stîna lui Mocanu», prezintă următoarea succesiune de orizonturi: a) necropolă din perioada hallstattiană târzie; b) așezare din perioada romană târzie (cultura Cerneahov – Sîntana de Mureș); c) necropolă din perioada medievală timpurie.

Vestigiile hallstattiene târzii au fost depistate în partea de nord-vest al promontoriului, în sectorul mai puțin afectat de amenajările de teren contemporane, fapt ce nu înseamnă că necropola n-a fost afectată de așezările de habitat ce s-au suprapus. În procesul explorării stratului de cultură de pe întreaga zonă accesibilă cercetării, au fost depistate și alte vestigii, fragmente de ceramică de factură hallstattiană târzie, care în dependență de faptul că pe suprafața sitului, complexe de habitat ce ar corespunde aceluiași nivel cultural-cronologic lipsesc, pot fi considerate că provin din unele complexe funerare rătăcite.

În perimetrul suprafeței investigate au fost descoperite 5 morminte de înhumare, starea lor de conservare fiind diferită.

Mormîntul 1. A fost depistat la adîncimea de 0,4 m de la nivelul actual de călcare (în continuare - NAC). Scheletul unui matur se găsea în poziție întinsă pe spate, cu craniul orientat spre S-SE (161°). Brațul drept este îndoit și adus cu palma spre mandibulă, cel stîng, de asemenea îndoit în cot, are palma situată în regiunea bazinului. Picioarele sunt paralele unul față de altul, etichete fiind retezate de o construcție ulterioară. De asemenea - și oasele din regiunea bazinului (fig. 2/1).

La distanța de 0,2 m, spre E-SE de partea facială a craniului se afla un fragment de rîșniță (frecător?) (1). La capătul de nord al acestuia se găsea un

fragment de inel de buclă. Al doilea, întreg, se afla între mandibulă și umărul stîng (2). În fața mandibulei, puțin mai sus de umărul drept se afla o fibulă (3). În spațiul cuprins între oasele femurale, puțin mai sus de genunchi s-au descoperit cinci dispozitive cu trei aripioare în formă de elice (4). Lîngă brațul mîinii drepte era situat un fragment de spirală din sîrmă de bronz (5). În jurul craniului s-au colectat mai multe mărgelile mărunte din pastă caolinoasă (6), în partea superioară a scheletului, îndeosebi în zona brațelor, s-au găsit mărgelile din pastă vitroasă de dimensiuni mai mari de forme și culoare diferită (7), iar în partea mijlocie a toracului – mărgelile din cochilii de scoică “kauri” (8). La 0,05 m spre SV de craniu s-a mai găsit o mărgică fragmentară de bronz (9), iar lîngă brațul drept o mărgică de lut ars (10). În regiunea genunchilor se afla un bulgăraș de mineral de culoare roșie deschisă (11).

Inventarul, așa cum am arătat mai sus, se compune din:

1. Fragment de rîșniță. Este lucrat dintr-o placă de gresie de culoare cenușie deschisă. Are formă trapezoidală neregulată cu lungimea maximă de circa 14 cm și lățimea 9 cm. Grosimea este de circa 3,5 cm (fig. 3/15).

Două inele de buclă. Aparțin tipului la care unul din capete se termină cu un buton conic, iar celălalt este simplu. Sunt confecționate din sîrmă de bronz cu diametrul de 0,3 cm. Diametrul inelelor este de circa 2,6 cm (fig. 2/3, 4).

3. Fibulă de bronz. Corpul este în formă de arc, cu sescțiunea ovală, avînd o grosime mai mare la mijloc și subțindu-se treptat spre extremități. Resortul este unispiralic. Placa portagrafei este în formă de “scut beotic”, cu cele două goluri de la mijloc bine pronunțate. Pe suprafața exterioară a plăcii se găsește o nervură verticală, ornamentată cu incizii paralel-oriizontale. Legătura plăcii cu corpul se face printr-un arc unispiralic (fig. 2/2).

4. Cinci dispozitive de bronz cu trei aripioare în formă de elice. Locul unde aripioarele se unesc, este prevăzut cu un orificiu mic. Tipologic aceste piese sunt similare, deosebindu-se doar după configurația și dimensiunile aripioarelor, precum și după unghiurile de depunere a aripioarelor una față de alta (fig. 2/13-17).

5. Spirală de bronz fragmentară. Este lucrată din sîrmă cu secțiunea dreptunghiulară. Diametrul fragmentului păstrat este de 1,2 cm și conține 2,5 cercuri (fig. 2/10).

6. Mărgeluțe din pastă caolinoasă. Au fost colectate 135 de exemplare întregi și mai multe în stare fragmentară. (fig. 3/14).

7. Mărgelile din pastă vitroasă. 13 exemplare sunt întregi, restul în stare fragmentară. După formă se deosebesc piese cilindrice, bitronconice și ovale. Unele dintre ele sunt prevăzute cu caneluri verticale, altele cu protuberanțe. Majoritatea sunt policrome cu ochi și dungi turnate de culoare albă sau gălbuie, pe fon cafeniu-brun, cenușiu-deschis sau negru, restul sunt monocrome de culoare gălbuie sau brună. (gig. 3/1-13)

8. Cochilii-kauri (cypraea moneta). Au fost depistate 6 exemplare întregi și mai multe în stare fragmentară. În partea convexă ele sunt prevăzute cu cîte un orificiu (fig. 2/5-8, 11-12).

9. Mărgică de bronz (stare fragmentară). Este confecționată dintr-o placă subțire, aparținând tipului de mărgel de bronz sferoidale.

10. Mărgică de lut ars. În plan este de formă rotundă, iar în secțiune – cilindrică. Este modelată dintr-o pastă fină, avînd suprafețele lustruite (fig. 2/9).

11. Bulgăraș de mineral de culoare roșie deschisă (ocru ?).

Mormîntul 2. A fost depistat la adîncimea de 0,4 m de la NAC. Mormîntul era în mare măsură deteriorat de intervențiile ulterioare, îndeosebi de locuința nr. 2 din perioada romană târzie. S-a constatat, că scheletul unui matur a fost depus în poziție întinsă pe spate cu craniul spre SE (155⁰) (fig. 2/16).

Mormîntul 3. A fost depistat la adîncimea de 0,6 m de la NAC. Mormîntul este dublu. Scheletele a doi maturi se găseau în poziție întinsă pe spate, cu craniile orientate spre SE (150⁰). Partea superioară a scheletelor, precum și craniile sunt puțin aduse unul față de altul, în așa fel încît părțile faciale ale craniilor se află una în fața celeilalte. Brațul stîng al scheletului din stînga și brațul drept al scheletului din dreapta sunt îndoite în coate și aduse cu palmele spre mandibule. Brațul drept al scheletului din stînga și brațul stîng al scheletului din dreapta sunt îndoite în coate cu palmele în regiunea cutiei toracice. Gambele picioarelor scheletului din stînga sunt suprapuse. Picioarele scheletului din dreapta sunt paralele. (fig. 3/19).

În jurul craniilor ambelor schelete s-au descoperit mai multe mărgel mărunte din pastă caolinoasă (1) și fragmente de mărgel de bronz (2).

Inventarul constă din:

1. Mărgeluțe din pastă caolinoasă. Au fost colectate 73 de exemplare întregi și altele în stare fragmentară. (fig. 3/18).

2. Mărgel de bronz. Au fost găsite 8 fragmente de foiță subțire, configurația cărora permite să presupunem că mărgelile de la care provin erau de formă sferoidală.

Mormîntul 4. A fost depistat la adîncimea de 0,55 m de la NAC. Scheletul unui matur se găsea în poziție întinsă pe spate, cu craniul orientat spre S-SV (195⁰). Brațele sunt îndoite în coate, cel drept este cu palma în regiune cutiei toracice; iar cel stîng are palma situată pe oasele bazinului. Picioarele sunt paralele. (fig. 3/20).

La circa 0,1 m spre est de partea facială a craniului se găsea o mică aglomerație de fragmente de ceramică. Fragmente de ceramică de aceeași factură au mai fost găsite la est de genunchi și de laba piciorului drept. Fragmentele de ceramică depistate în mormînt provin de la unul și același vas.

Inventarul astfel constă din:

1. Vas în formă de castron înalt, larg deschis, cu marginea lată răsfrîntă în afară, umărul arcuit și fundul plat. Este modelat dintr-o pastă cu șamotă de granulație mică, cu suprafețele lustruite, avînd în exterior culoare maronie cu pete cenușii, iar în interior, neagră. Diametrul buzei este de 34 cm, înălțimea de circa 15 cm și diametrul fundului de 12 cm (fig. 3/21).

Mormîntul 5. A fost depistat la adîncimea de 0,47 m de la NAC. Mormîntul era în mare măsură deteriorat de locuința nr. 8 din perioada romană târzie, precum și de o groapă produsă de explozie. Oasele scheletului ce s-au păstrat permit să

presupunem că defunctul a fost depus în poziție întinsă pe spate, orientat cu craniul spre sud-est (140°). (fig. 3/17).

Ceramica din morminte deteriorate

Această categorie de vestigii a fost depistată exclusiv în straturile de săpătură. Considerarea lor ca fragmente de la vase depuse în calitate de ofrandă în morminte, în afară de faptul că în suprafața investigată lipsesc complexe de habitat, se mai bazează și pe aceea, că în diversele sectoare ale șantierului au fost găsite oase umane fragmentare, iar fragmentele însăși sunt de dimensiuni, relativ mari și din punct de vedere tehnologic, preponderent se atribuie categoriei de ceramică fină, categorie mai frecvent utilizată în calitate de inventar funerar.

În total au fost colectate 60 fragmente, dintre care 2/3 se atribuie categoriei de ceramică fină. Se cere de menționat, că evidențierea în cadrul acestei categorii de ceramică de uz comun este în mare măsură convențională, dat fiind faptul că deosebirea acestor fragmente de cele atribuite categoriei fine constă doar în faptul că suprafețele lor sunt mai puțin îngrijit prelucrate și că provin de la tipuri de vase tradițional atribuite ceramicii de uz comun. Compoziția pastei din care sunt modelate este aceeași (folosirea în calitate de degresant a șamotei). În dependență de condițiile de ardere ceramica fină este bicromă (exteriorul – întunecat, iar interiorul de culori deschise, sau invers) și monocromă – maronie deschisă, mai rar cenușie cu suprafețele lustruite pînă la luciu. Cea de uz comun, în general, este de culoare maronie cu diferite nuanțe avînd suprafețele îngrijit netezite. Printre tipurile morfologice se identifică: castroane înalte, larg deschise, cu marginea răsfrîntă în afară (fig. 4/7); străchini tronconice larg deschise cu marginea trasă în interior (fig. 4/6) sau verticală, tăiată orizontal (fig. 4/8), unele ornamentate cu mînere suporturi (fig. 4/1); vase cu corpul bombat prevăzute pe partea proeminentă a corpului cu mînere plate (fig. 4/4); vase mari bitronconice (?) cu gîtul înalt, buza ușor răsfrîntă, marginea căreia este îngroșată din exterior și tăiată drept, ornamentate la baza gîtului cu butoni (fig. 4/2,3); vase de tip borcan (fig. 4/5,9).

Necropola Giurgiulești - "Stîna lui Mocanu" ca tip de monument funerar se atribuie celor plane. Tipul construcțiilor sepulcrale n-au fost stabilite nici pentru unul dintre morminte. Unicul rit funerar practicat este inhumarea. Toate mormintele sunt în poziție întinsă pe spate cu craniul orientat spre sud cu unele devieri spre est (M.1-3,5) și respectiv spre vest (M.4).

Adîncimea la care au fost depistate scheletele, de la NAC, variază de la 0,4 pînă la 0,6 m. Gradul de conservare a scheletelor este diferit: M. 1,3,4 s-au păstrat relativ bine, M.2, 5 sunt puternic deteriorate de intervențiile ulterioare. Patru morminte (Nr. 1, 2, 4, 5) sunt singulare, unul (M.3) este dublu. Toate mormintele aparțin unor indivizi maturi. referitor la poziția mîinilor menționăm că: în cazul mormintelor singulare Nr.1 și 4, brațul drept este în cot cu palma în regiunea cutiei toracice, cel stîng, de asemenea îndoit, are palma pe oasele bazinului; în mormîntul dublu (Nr. 3) - brațul stîng al scheletului din stînga și brațul drept al scheletului din dreapta sunt îndoite și aduse cu palmele spre mandibulă; brațul drept al scheletului din stînga și brațul stîng al scheletului din dreapta sunt îndoite cu palmele în

regiunea cutiei toracice. Picioarele, cu excepția scheletului din stînga din M. 3, la care gamba sunt suprapuse, sunt paralele. Poziția membrilor defuncțiilor din M. 2 și 5 nu se poate de stabilit. Inventar funerar a fost descoperit în toate cele trei morminte relativ bine păstrate. Constă cu preponderență din piese de podoabă și vestimentare (M. 1 și 3). Într-un caz din ceramică (M. 4).

Sumînd cele expuse mai sus, menționăm că mormintele cercetate constituie o necropolă unitară. Inventarul depistat indică asupra încadrării ei în prima epocă a fierului, cu preponderență - sfîrșitul primei jumătăți a mileniului I î. e. n. În continuare, în baza unei analize comparative a tuturor caracteristicilor ritului funerar și a inventarului, vom încerca să concretizăm poziția cultural-cronologică a acestei necropole.

Situația cultural-istorică din bazinul Dunării de Jos, zonă în care este amplasată și necropola examinată de la Giurgiu-lești, către mijlocul mileniului I î.e.n. în prezent este bine cunoscută. În general, similar altor regiuni a spațiului Carpat-Balcanic, în această perioadă își încheie evoluția cultura Basarabi (pentru Dobrogea și Cîmpia Bărăganului - etapa Babadag III), caracteristică pentru perioada hallstattiană târzie. În stepele nord-pontice, în această perioadă cultura cimeriană este substituită de cea a sciților timpurii. În același timp, în zona lacurilor Dunărene și a Codrilor Tigheciului continuă să funcționeze așezările Novosel'skoe II (Satu Nou II), (Brujako, Novițkii, 1997, p. 124), Orlovka (Golovko, Bondar', Zaghinajlo, 1965, p. 68-80; Brujako, Cojocar, 1990, p. 132-142) și respectiv, Cociulia (Agulnikov, 1996, p. 175-179) întemeiate încă în perioada hallstattiană mijlocie (cultura Basarabi) sau chiar timpurie (faza II a culturii Babadag) în cazul celei de la Novosel'skoe.

Perioada post-Basarabi în spațiul Carpat-Dunărean, în general este reprezentată de o suită de grupuri culturale, limitate teritorial, la care după cum menționa A. Vulpe în anul 1970, se întrezărește încă o unitate a culturii materiale (Vulpe, 1970, p.189). În același timp, din punctul de vedere al ritului funerar, aspect ce îndeosebi ne preocupă în contextul prezentării necropolei de la Giurgiu-lești fiecăruia dintre ele le sunt proprii anumite caracteristici specifice (vezi: Vulpe, 1970, p. 182-204; Meljukova, 1979, p. 89-120; Simion, 1992, p. 18-47; Levițki, 1998, p. 28-59 ș.a.).

Necropola de la Giurgiu-lești, ca tip de monument funerar - necropolă plană - în contextul obiectivelor funerare de la Dunărea de Jos găsește similitudini depline în obiectivele de la Trastiana (Popușoi, 1969, p. 87-92), Cimbala (Căpitanu, 1968, p. 69-72), Novosel'skoe II (Brujako, Novițkii, 1997, p. 117, 130-131), parțiale - în necropola mixtă (tumulară-plană) birituală de la Ciucurova (Simion, 1995, p. 151-170). Examinarea complexului de la Giurgiu-lești prin prisma modului de amenajare a locului înmormîntării demonstrează asemănarea lui cu cele de la Trestina și Cimbala, unde de asemenea n-au fost fixate construcțiile funerare. La Novosel'skoe defunctul din mormîntul 3 a fost depus într-o groapă rectangulară cu colțurile rotunjite, adîncimea căreia de la suprafața actuală era doar de 0,3 m, atunci cînd la Cuciurova - în ciste de piatră. Astfel, ținînd cont de adîncimea mică a gropii M.3 de la Novosyel'skoe și de faptul că

adîncimea mormintelor de la Giurgiuiești, Trestiana și Cimbala este similară și în linii mari puțin diferă de cea atestată la Novosel'skoe putem presupune că și aici înmormîntările au fost efectuate în gropi simple, neadîncite în lutul viu.

Ritul funerar, inhumarea în poziție întinsă pe spațiu cu craniul orientat spre sud, atestat la Giurgiuiești, cu excepția cazului de la Cimbala, unde scheletul era orientat cu craniul spre nord-vest, este pe deplin analogic celui practicat atît în obiectivele funerare invocate mai sus, cît și din altele din epoca respectivă dintr-un spațiu mult mai vast, dar într-un context care după titlul de monument funerar, construcții sepulcrale și inventar este net deosebit celui de la Giurgiuiești. În așa mod, analiza comparativă a complexului de la Giurgiuiești conform parametrilor enunțați demonstrează corespunderea lui obiectivelor de la Trestiana și Novosel'skoe atribuite orizontului hallstattian tîrziu.

Perioada concretă de funcționare a necropolei este în dependență directă de posibilitățile de diagnosticare a pieselor de inventar depistate în mormintele Nr. 1,3,4. Dat fiind faptul că inventarul din M.3, mărgelile din pastă caolinoasă și cele din foiță de bronz sunt identice celor descoperite în M. Nr.1, iar în M. 4 a fost găsit numai un vas ceramic, datarea necropolei de la Giurgiuiești se bazează în primul rînd pe obiectele ce alcătuiesc inventarul M. Nr.1: fibula, inelele de buclă și dispozitivele cu trei arpioare.

Fibula de bronz se încadrează în categoria celor cu "scut beotic" de tipul Glasinac II. Se caracterizează prin placa piciorului lată, aproape pătrată, cu cele două goluri de la mijloc foarte pronunțate, prevăzută cu o nervură mediană verticală decorată cu incizii orizontale și arc cu două resorturi. Din punct de vedere tipologic, cea mai apropiată analogie pentru fibula de la Giurgiuiești o constituie piesa din mormîntul 1 din tumulul 97 din necropola de la Ferigile (Vulpe, 1967, p.69, 164, Pl. XXIII/9). Fibule de același tip, dar cu anumite particularități stilistice a plăcii de picior (decor "en repousse") precum și morfologice ale arcului (prezența umflăturilor lîngă cele două resorturi) mai sunt cunoscute în tumulul 46 din aceeași necropolă de la Ferigile (Idem, p. 69, 135, Pl. XXIII/8), în movila XXXV și XLVII din necropola de la Gogoșu (Berciu, Comșa, 1956, p. 433, fig. 152; p. 441, fig. 163/1) și în mormîntul de la Trestiana (Popușoi, 1969, p. 87-89, fig. 3). Într-un studiu ulterior, A. Vulpe revenind la cronologia necropolei de la Ferigile, include fibulele din tumulii 46 și 97 în tipul combinatoriu III (Vulpe, 1979, p. 99, pl. III A) pe care îl plasează în ultimul sfert al sec. VII î.e.n. (Ibidem, p. 106, 110). În același tip combinatoriu, III, sunt incluse și fibulele cu scut beotic de la Gogoșu (Ibidem, p. 106). Complexul de la Trestiana, inițial datat în sec. VI î.e.n. (Popușoi, 1969, p. 91) în prezent este atribuit la sec. VII î.e.n. și considerat mai timpuriu decît grupul de inhumarea din Moldova înrudite cu grupul Ciumbrud din Transilvania (László, 1985, p. 17-18; Idem, 1989, p. 126-128).

Inelele de buclă de bronz se atribuie tipului, exemplarele căruia au un capăt în formă de buton conic iar celălalt este simplu. Corespondențele directe ale acestor piese se găsesc în mormîntul III din tumulul 20 din necropola de la Ferigile (Vulpe, 1967, p. 73-74, 122, p. XXVI/3), încadrat în tipul combinatoriu I (Vulpe, 1979, p. 97, pl. I a) plasat în doua jumătate a sec. VII î.e.n. (Ibidem, p. 110). Piese

similare în această zonă sunt cunoscute și în necropola de la Gogoșu, unde în tumulul XXVIII ele apar în asociere cu o fibulă cu scut beotic (Berciu, Comșa, 1956, p. 248, fig. 151/5). În același timp se cere de menționat că, inelele de buclă de tipul celor descoperite la Giurgiu-lești cea mai mare răspindire o au în obiectivele din perioada scitică timpurie din zona de silvostepă din Dreapta Niprului, îndeosebi în cele atribuite grupului Podolian de Vest (Petrenko, 1978, p. 26, fig. 16/48-50), inclusiv și de pe teritoriul R. Moldova (Levițkii, Sava, Ciobanu, 1992, fig.6/9). Conform studiului lui V.G.Petrenko referitor la podoabele scitice din sec. VII-III î.e.n. piesele de acest tip sunt încadrate în varianta I al tipului III, care cronologic este plasat în prima jumătate a sec. VI î.e.n. (Petrenko, 1978, p.26). Originea acestor piese T.Sulimirski o concepea în mediul cultural Wysocka (1936, p. 113), V.G. Petrenko, însă consideră că, inelele (cerceii) de acest tip mai degrabă sunt de proveniență nord-tracică, prototipurile cărora se găsesc în monumentele respective din Slovacia și Ungaria (1978, p. 26).

Dispozitivele de bronz cu trei aripioare, în formă de elice, prevăzute cu un orificiu în locul lor de conexiune, reprezintă un tip de vestigii mai puțin frecvent în siturile arheologice investigate, atât în zona Dunării de Jos, cât și în regiunile limitrofe sau mai îndepărtate. Actualmente prezența lor este atestată în: Moldova, la Cimbala (Căpitanu, 1968, p. 71, fig. 1/4); în Dobrogea - la Satu Nou (Mitrea, Preda, Angheliescu, 1961, fig.3/285), Cernavoda (Berciu, 1957, p. 290, fig. 11/4, 14/4-6), Piatra Frecăței (Simion, 1976, p. 144-145, fig.1) și Enisala (Simion, 1976., p. 151-155, fig.7/3); în stepele nord-pontice - la Nadlimanskoe (Dzsis-Rajko, 1965, fig.5); în Transilvania - în aria grupului Ciunbrud (Vasiliev, 1980, p. 76, pl. 9/19).. Cu excepția câtorva piese descoperite în mod fortuit din aria grupului Ciunbrud (Vasiliev, 1980, p. 76) și a celei de la Nadlimanskoe, depistată într-o groapă menajeră din cetățuie, piesele enumerate provin din complexe funerare. Încadrarea lor cronologică, în toate cazurile, este realizată în dependență de contextul descoperirilor. Dispozitivele de la Cimbala, Piatra Frecăței, Satu Nou și de la Nadlimanskoe - în sec. V-IV î.e.n., iar cele de la Enisala - în sec. IV-III î.e.n. Astfel, diapazonul cronologic al acestor piese este relativ mare. În contextul lucrării de față, semnificativ este descoperirea acestor dispozitive în asociere cu două fibule cu scut beotic în mormântul de la Piatra Frecăței. Fibulele din acest complex, A. Vulpe le consideră aparținând tipului B1 de la Ferigile (1967, p. 93, Nota 191). În necropola de la Ferigile acest tip de fibule cu scut beotic provine din tumulul 72 (Ibidem, p. 69, pl. XXIII/16), care ulterior a fost inclus în tipul combinatoriu I (Vulpe, 1979, p. 97) racordat la a doua jumătate a sec. VII î.e.n. (Ibidem, p. 110). În așa mod, apariția acestor dispozitive încă în a doua jumătate a sec. VII î.e.n. actualmente este acceptabilă.

Limitele cronologice ale celorlalte obiective din componența inventarului M.1 de la Giurgiu-lești sunt mai puțin definite. În același timp este semnificativă prezența lor și în alte obiective din perioada hallstattiană târzie. Astfel, fragmentul de spirală din sîrmă de bronz, poate fi interpretat ca capăt de ac de păr sau parte componentă a unui cercel spiralic, piese de podoabă caracteristice grupului Podolian de Vest (Petrenko, 1978, p. 18, fig. 13/16; p. 28-29, fig. 18/13-16),

culturii Wysocka (Krušelnic'ka, 1976, fig. 22/2, 35) ș.a. Cochiliile "kauri" sunt cunoscute la Simeria (Pârvan, 1926, p. 200), Cimbala (Căpitanu, 1968, p. 71, fig. 1/5), Enisala (Simion, 1976, p. 155, fig. 8/5, Idem, 1971, p. 126, fig. 32) ș.a. Mărgelele din pastă vitroasă sunt atestate la Ferigile (Vulpe, 1967, p. 72) și în obiectivele grupului Ciumbrud (Vasiliev, 1980, p. 102). În aria grupului Ciumbrud sunt cunoscute și mărgelele din pastă caolinoasă (Ibidem, p. 99-100). Mărgelele de lut constituie o descoperire mai frecventă pentru ambele epoci a fierului, avînd și un areal larg de răspîndire.

Sumînd cele prezentate mai sus menționăm că, inventarul din mormîntul 1 mărturisește despre datarea acestui complex din a doua jumătate a sec. VII-VI î.e.n. În aceeași perioadă conform parametrilor tehnologici, morfologici și stilistici se încadrează și ceramica depistată atît în mormîntul 4, cît și cea din mormintele răvășite.

Vasul-castron din M.4, după caracteristicile tehnologice și morfologice se include în varianta XII/b a clasificării ceramicii traco-getice elaborate de E. Moscalu (1983, p. 77-78). Deși reprezintă o perioadă mai largă de existență, acest tip de vas este perfect reprezentat prin analogii în hallstattul tardiv a zonei carpato-pontice. La Ferigile ele au fost desemnate ca străchini evazate de tipul I D (Vulpe, 1967, p. 41, fig. 13/11, pl. II/16, 19). Forme asemănătoare au fost semnalate în mormîntul de la Piatra Frecăței în asociere cu două fibule cu "scut beotic". (Simion, 1976, p. 144-145, fig. 2/1-2). În Trănsilvania, vasele de acest tip de la Cluj-Mănăștur sunt datate cu sec. VII-VI î.e.n. (Crișan, 1969, p. 116, fig. XIX/10). Castroane de acest tip au fost depistate și în complexele getice timpurii de la Dănceni și Pîrjolteni (Lăpușnean, 1979, p. 95, T. IIv/40, 42). Ceramica din mormintele deteriorate, după cum reiese din caracteristica prezentată, este de asemenea de un vădit aspect traco-getic.

Necropola plană de la Giurgiulești "Stîna lui Mocanu", reieșind din totalitatea trăsăturilor ritului funerar și a inventarului reprezintă un obiectiv funerar hallstattian tracic tîrziu, cronologic încadrat în perioada - a doua jumătate a sec. VII - VI î.e.n. sincron celor de la Trestiana și Novosel'skoe. Importanța deosebită a obiectivului de la Giurgiulești constă în faptul că, de rînd cu mormîntul de la Novosel'skoe, indică prezența comunităților tracice sedentare în stepele nord-pontice limitrofe malului stîng al Dunării, zonă tradițional considerată controlată de nomazi și în perioada hallstattiană tîrzie.

Bibliografie

1. Agulnikov S., 1996, Cetățuia Cociulia - Monument Trac din Codrii Tigheciului. // *Thraco-Dacica*, XVII, 1-2, București, p. 175-179.
2. Căpitanu V., 1968. Un mormînt hallstattian descoperit la Cimbala // *Carpica*, I, bacău, p. 69-72.
3. Crișan I.H., 1969. Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania. București, 363 p. text, 190 pl..

4. Berciu D. 1957. Decoperirile getice de la Cernavoda (1954) și unele aspecte de la începutul formării culturii Latene geto-dace în Dunărea de Jos. // MCA, IV, p. 232-315.
5. Berciu D., E. Comșa, 1956. Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950). //MCA, II, p. 251-489.
6. Brujako I.V., Novițkii E.Iu., 1997. Gradiștea Novoselskoe II (Satu Nou II) - un nou complex tracic la Dunărea de Jos. // Cercetări arheologice în aria Nord-Tracică. II. București, p. 113-168.
7. Brujako I.V., Cojocar V.A. 1990 Novyj Frakijskij pamjatnik na Nižnem Dunae i nekotorye voprosy političeskoj istorii regiona v I tysjačiletii do n. ā. // Arheologičeskie issledovania molodyh učenyh Moldavii. Kișinev, p. 132-142.
8. Dzik-Rajko G.A. 1966. Arheologičeskie issledovania gorodișcea u sela Nadlimanskoe. // MASP, 5, Odessa, p. 163-175.
9. Golovko I.D., Bondari R.D., Zaghinajlo A.G. 1965. Arheologhičeskie issledovania u s. Orlovka Bolgradsykogo rajona Odesskoj oblasti. // KS OGAM za 1963 god. Odessa, p. 68-80.
10. Krușel'nic'ka L.I. 1976. Pivnične Prikarpatja I Zahidna Volin'ja za dobi rann'go žaliza. Kiïv, p.145 .
11. Lapușnean V.L. 1979. Rannie frakijcy X-načala IV v. do n.e. v lesyostepnoj Moldavii. Kișinev, 140 p.
12. Laszlo A. 1985. Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei. Rez. tezei de doctorat. Iași, 22 p.
13. Laszlo A. 1989. Les groupes regionaux anciens du Hallstatt a l'est de Carpathes. : La civilisations de Hallstatt - bilan d'une rencontre, Liege 1987. Etudes et Recherches Arheologique de l'Universite de Liege, 36. Liege. p. 11-129.
14. Levițki O. 1998. Considerații asupra monumentelor funerare din perioada hallstattiană țirzie de pe teritoriul Moldovei. //Revista Arheologică, 2. Chișinău, p. 28-59.
15. Levițkii O.G., Savva E.N., Cobanu L.F., 1992. Issledovanie kurganngo mogil'nika rannego železnogo veka u sela Trinca. // Anuarul MNIM, I, Chișinău, p. 95-107.
16. Meljukova A.I. 1979. Skifija i frakijskij mir. Moskva. 255 p.
17. Mitre D., Preda C., Angheliescu N., 1961. Săpăturile de salvare de la Satu Nou (cimitirul geto-dacic I). // MCA, VII, p. 283-285.
18. Moscalu E. 1983. Ceramica traco-getică. București. 392 p., 119 pl.
19. Pârvan V. 1926. Getica. O protoistorie a Daciei. București. 804 p.
20. Petrenko V.G., 1978. Ukrașenia Skifii VII-III vv. do n. ā. // SAI, D 4-5. Moskva, 88 p. 52 pl.
21. Popușoi E., 1969. Un mormînt hallstattian descoperit la Trestiana - Bîrlad. // Crapica, I. Bacău, p. 87-92.
22. Simion G. 1971. Despre cultura geto-dacică din nordul Dobrogei, în lumina descoperirilor de la Enisala. // Peuce, II. Tulcea, p. 63-129.
23. Simion G. 1976. Les Getes de la Dobroudja septentrionale du VI-e au I-er siecle av. n.e. // Thraco-Dacica, I. București, p. 143-163.

24. Simion G. 1992. Geții de la Dunărea de Jos și civilizația lor. /// Probleme actuale ale istoriei naționale și universale. Chișinău, p. 18-47.
25. Simion G. 1995. Das Graberfeld von Ciucurova. // *Thraco-Dacica* XVI, 1-2. București, p. 151-170.
26. Sulimirski T., 1936, Scitowie na zachodnem Podoliu. Lwow.
27. Vasiliev V., 1980. Sciții agatîrși pe teritoriul României. Cluj-Napoca, 1980. 185 p. 26 pl.
28. Vulpe A., 1970. Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII-V î.e.n. în spațiul carpato-dunărean. // *Mamoria Antiquitatis*, II. Piatra Neamț. p. 115-213.
29. Vulpe A. 1967. Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică., București. 208 p., 41 pl.
30. Vulpe A. 1979. Cu privire la cronologia grupului cultural Ferigile. // *Danubius*, VIII-IX. Galați, p. 93-122.

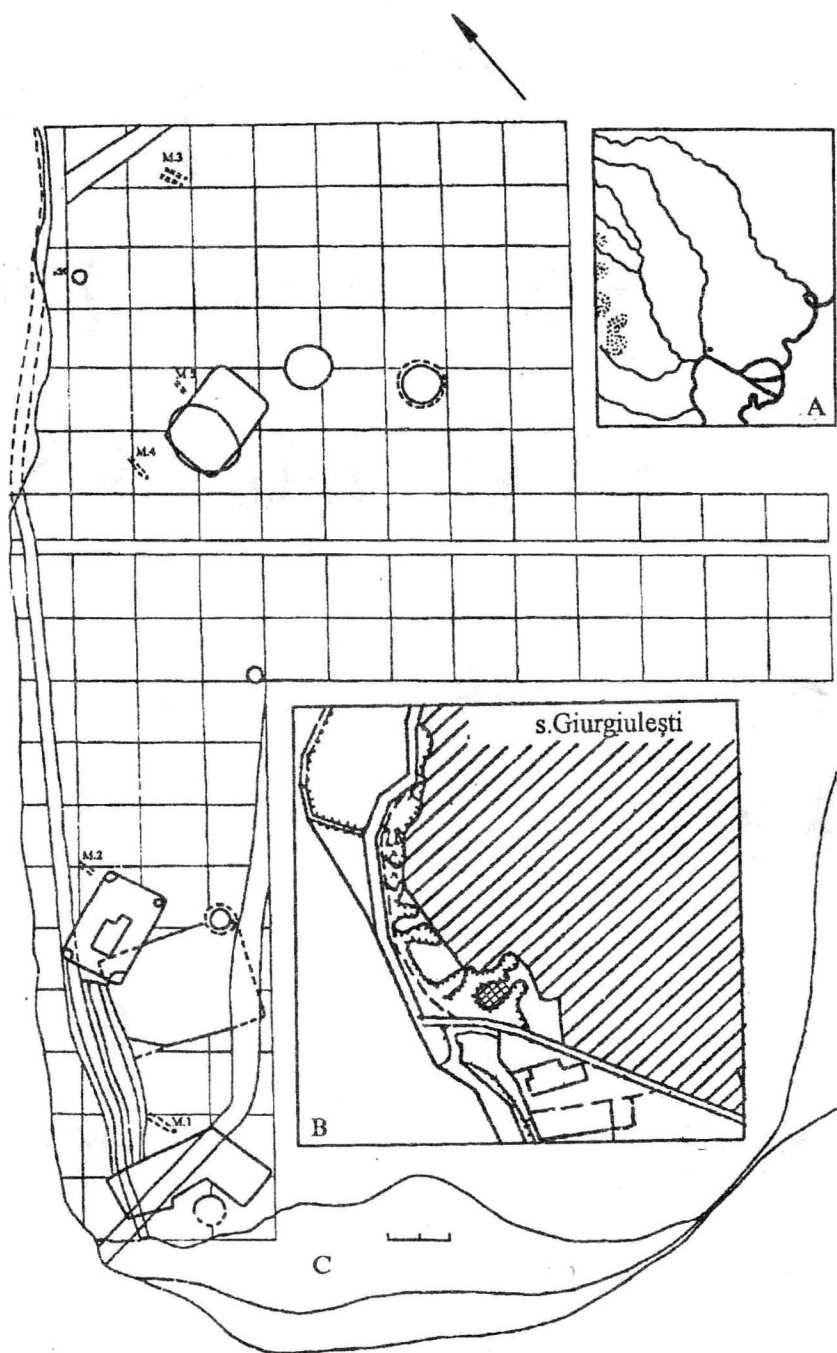

Figura 1. A - localizarea s. Giurgiulești;
B - planul situațional al obiectivului "Sfina lui Mocanu";
C - planul general de săpătură a sitului.

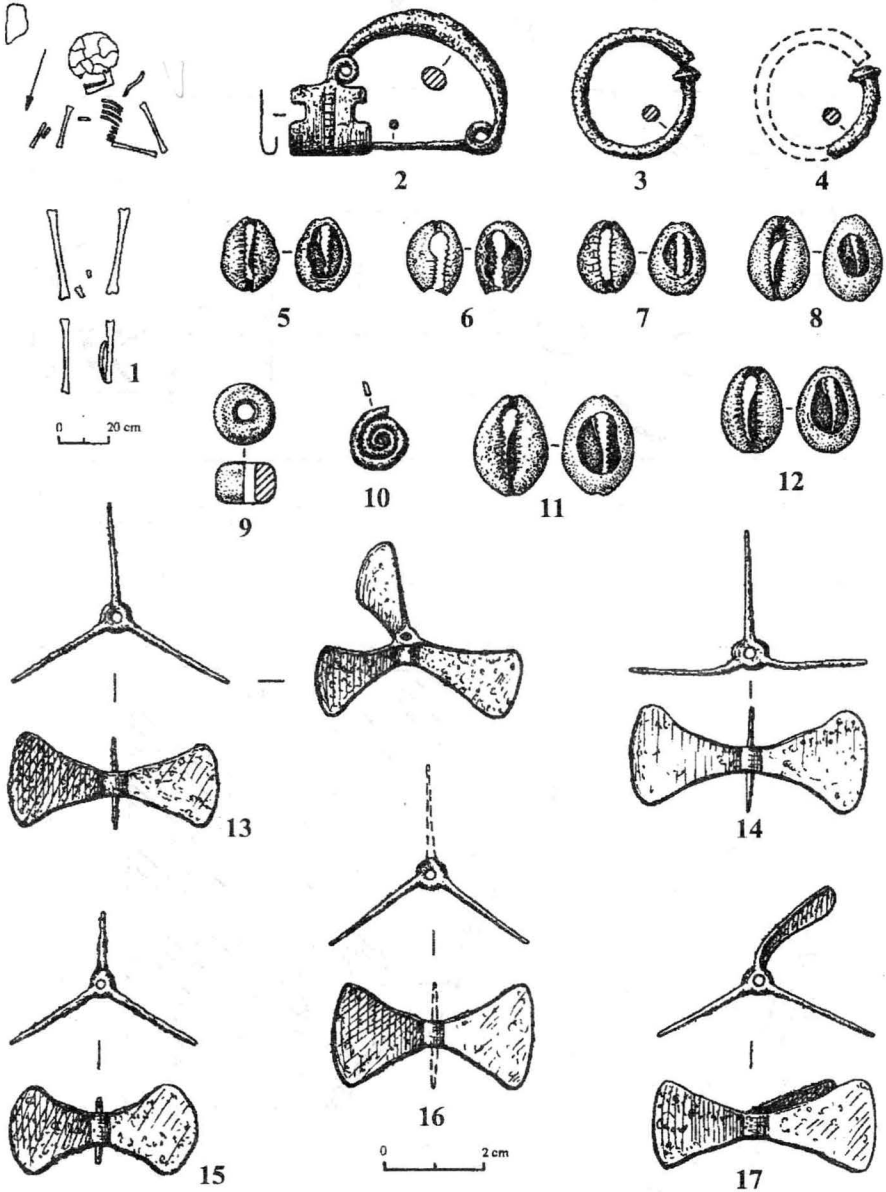

Figura 2. Necropola Giurgiu-lești-"Sfina lui Mocanu".

1 - mormîntul nr. 1; 2-17 - inventarul mormîntului nr. 1
 (2 - fibulă; 2-4 - inele de buclă; 5-8, 11-12 - cochilii kauri,
 9 - mărghică; 10 - fragment de spirală; 13-17 - dispozitive cu 3 aripioare.
 2-4, 10, 13-17 - bronz; 5-8; 11-12 - scoică; 9 - lut).

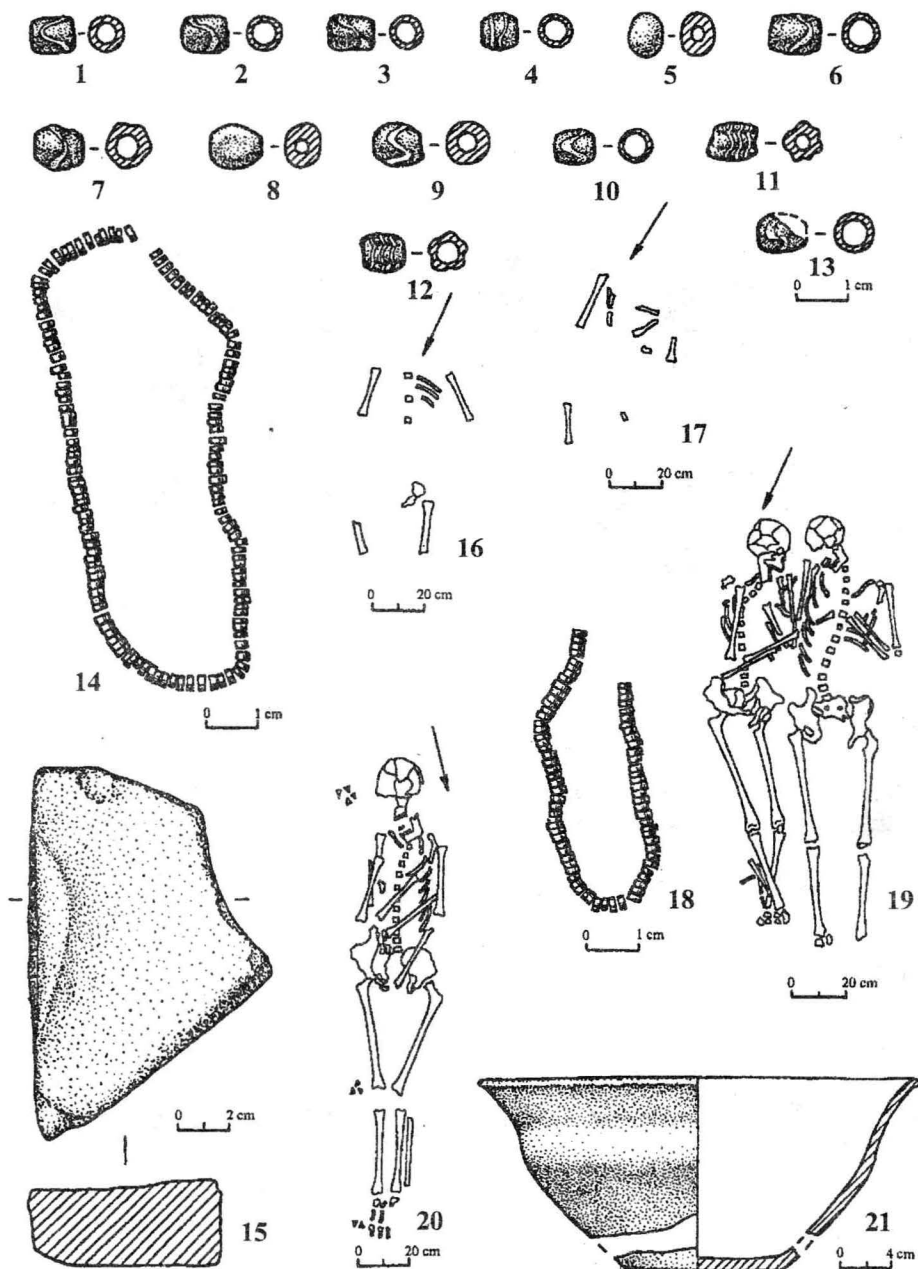

Figura 3. Necropola Giurgiulești-"Stîna lui Mocanu".

1-14 - inventarul mormîntului nr. 1

(1-13 - mărgele din pastă vitroasă, 14 - mărgeluțe caolinoase, 15 - piatră de gresie);
 16 - mormîntul nr. 2; 17 - mormîntul nr. 3; 18 - mărgeluțe caolinoase din mormîntul nr. 4
 19 - mormîntul nr. 4; 20 - mormîntul nr. 5; 21 - vasul castron din mormîntul nr. 5.

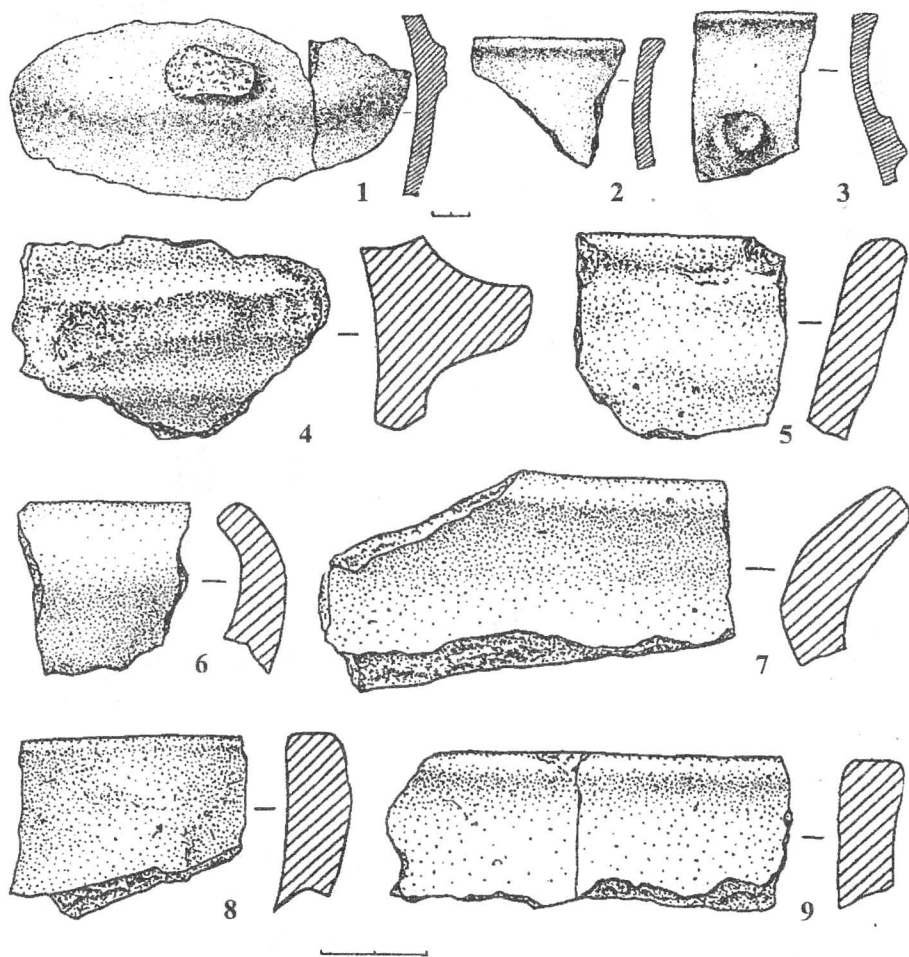

Figura 4. Necropola Giurgiulești-"Stîna lui Mocanu".
1-9 - ceramică hallstattiană frîzie din stratul de cultură.

NECROPOLA GETICĂ DE LA GIURGIULEȘTI

Tudor ARNĂUT

Din complexul teritorial al confluenței Prutului cu fluviul Dunărea, teritoriul satului Giurgiu-lești nu era cunoscut ca cel mai bogat în vestigii arheologice. Grație investigațiilor efectuate de Centrul de Cercetări Arheologice în Zona Terminalului de la Giurgiu-lești, astăzi avem un tablou mult mai bine conturat în această privință. Presărate în diferite puncte din jurul așezării de azi, ele ne documentează, în colțul cel mai de sud al Republicii Moldova, prezența umană străveche și continuitatea ei până în zilele noastre, fie sub aspectul unor așezări civile sau necropole, fie prin prezența unor edificii cu caracter strategic de tradiție romană, romano-bizantină și a fortificației feudal-târzie care-și așteaptă încă cercetătorii.

Noul punct arheologic, despre care va fi vorba în rândurile de mai jos, este amplasat la vest de sat, pe malul Prutului, la 4 km nord de "Stâna lui Mocanu" și-i denumit de localnici "La vadul Boului". Lucrările, care au fost efectuate cu ocazia construirii Terminalului, au determinat o intervenție cu scop de salvare și, pe viitor, dacă va fi posibil, efectuarea unor cercetări organizate. Ele au scos la suprafață materiale ce aparțin unei necropole plane de incinerare, cu morminte grupate în mai multe arii restrânse de cca 300-600 m p. fiecare și amplasate pe terasa a doua, din stânga râului Prut. Dealtminteri, din relatările giurgiu-leștenilor s-a dovedit că suprafața necropolei se întinde de la sud spre nord pe o distanță de aproximativ 1,5 - 2 km. Această constatare am făcut-o, reieșind și din afirmațiile despre descoperirea unor vase cu fundul ascuțit, probabil, amfore și cu oase de om în această rază.

Cu ocazia săpăturilor arheologice, zona expusă cercetărilor a fost verificată prin două șanțuri pe o suprafață totală de 210 m p. Aceste șanțuri au fost orientate în raport cu configurația terenului urmărindu-se și scopul verificării întregii suprafețe investigate (Fig. 1).

Prima secțiune, trasată la 2900 cm est de malul râului, în dreptul viroagii (râpă), care din cauza eroziunii s-a format în această zonă, avea forma triunghiulară cu lungimea de 4000 cm și lățimea de 200 cm. Aceasta am făcut-o pentru că aici, încă în vara anului 1991, a fost descoperită o urnă de incinerare care aparținea unui mormânt notat de noi cu Nr.1(Fig. 1).

Stratigrafia acestei secțiuni realizată la adâncimea de 100 cm, depășind-o pe anumite suprafețe până la 160 cm este oglindită în 3 nuanțe: a) sol negru; b) sol suriu-închis și c) sol galben. Compoziția acestuia totuși se reduce numai la două niveluri: a) sol vegetal de culoare neagră, care, în anumite porțiuni, coboară până la 30-40 cm; b) după aceasta urmează un sol de loess de culoare galbenă.

Compoziția geologică, omogenă întru-câtva a solului pantei domoale, reprezintă argila gălbui-roșietică cu fragmente de resturi de oxizi de fier. Specificăm de la bun început că în locul dat terenul a fost afectat de lucrările de amenajare a fostei frontiere de Stat (ex-URSS). Din această pricină multe din

complexele funerare au fost deranjate și chiar distruse de lama buldozerului care a marcat linia de acces a frontierei.

Mormântul I a fost scos la suprafață în rezultatul lucrărilor de terasare a terenului pentru fosta frontieră de stat a ex URSS (fig. 1). Cu această ocazie am putut identifica fragmente ceramice de la o strachină lucrată cu mâna care, probabil, a servit în calitate de capac pentru urna păstrată doar până la jumătate. Aceasta din urmă, confecționată din pastă cu impurități de șamotă, avea suprafața ușor netezită și acoperită cu un slip de culoare gri. În interiorul vasului se aflau fragmente ceramice de la două vase-borcan și o cană cu toarta ușor supraînălțată, toate depuse peste oasele calcinate ale defunctului. Resturile defunctului erau aranjate după cum urmează: pe fundul vasului craniul, apoi oasele toracului, membrilor superioare, bazinului și, în sfârșit, oasele picioarelor. În total s-au depus 157 de fragmente.

Peste 27 de fragmente provin din diafize de oase lungi cu grosimea de 2,3 mm la humerus, 1,1 - 1,3 mm la radius și reliefuri musculare slab pronunțate.

Din craniu menționăm 42 de fragmente: apofiza malară și marginea superioară groasă; porțiuni suturale din lambdoidă.

Mormântul II. A fost surprins la distanța de 85 cm sud-sud-est de precedentul (fig. 1). Conturul gropii nu poate fi urmărit. Urna a apărut la adâncimea de numai 10 cm. Reprezintă un vas de tip clopot, confecționat dintr-o pastă relativ fină cu cioburi pisate de ceramică, culoarea la suprafață este cafeniu-gălbuie, iar în secțiune închisă la negru. În interior, în zona de jos a vasului, peretele poartă urme de arsură secundară. Urna are buza dreaptă, ușor aplecată spre interior. La numai 1 cm mai jos, ea poartă un ornament alcătuit dintr-un brâu alveolat dispus vălurat de jur-împrejurul diametrului maxim și întrerupt de patru proeminențe dispuse simetric și orientate în sus. Profilul peretelui este ușor rotunjit și fundul plat. Dimensiuni: Înălțimea 17,5 cm; Diametrul maxim 19,5 cm; Diametrul gurii 16,9 cm; Diametrul fundului 12,8 cm (fig. 2/1).

În calitate de capac a fost întrebuițată o strachină. Aceasta are buza dreaptă, îngroșată, formând o muchie în interior. Pe margine a fost prevăzută cu patru mânere treflate și cu gaură verticală. Peretele este drept, iar fundul plat. Pasta fină are ca degresant cioburi pisate de ceramică. Arderea este completă și omogenă. Suprafața, acoperită cu un slip, are culoarea gălbui-cafenie. În secțiune, culoarea este cafenie-deschisă. Dimensiuni: Înălțimea 7 cm; Diametrul gurii 1,8 cm; Diametrul fundului 6 cm (Fig. 2/1). Strachina-capac a mai fost acoperită cu un vas mai mare de la care s-a păstrat doar fundul. Era confecționată dintr-o pastă poroasă cu ingrediente de nisip și cioburi pisate. Arderea este completă, omogenă, culoarea neagră. Nu s-a putut determina categoria de vas dat fiind starea fragmentară, cât și lipsa unor elemente din corpul acestuia. Dimensiuni: diametrul fundului 7 cm (Fig. 2/2).

La doar 60 cm est, cu o ușoară deviere spre sud, lângă colțul de sud-sud-vest a caroului 20 (7 cm depărtare), la adâncimea de 15 cm, a fost descoperită o aglomerație de fragmente ceramice. Aglomerația se întindea pe o suprafață de 62 cm de la est la vest și la 38 cm de la nord-vest spre sud-est. Ea se adâncea până la

25-30 cm în sol. În partea de vest, printre fragmentele ceramice, au apărut bucăți mici de cenușă (urme probabile de ardere). Printre cele 24 fragmente de ceramică descoperite aici ținem să menționăm că 16 din ele erau confecționate dintr-o pastă lucrată relativ fin în amestec cu ingrediente de nisip și cioburi pisate. Arderea este completă, omogenă, culoarea sură. Remarcăm 4 fragmente de la partea superioară a vasului, care avea, buza dreaptă cu marginea rotunjită, iar mai jos, la 1,5 cm pe perete, aplicat un ornament în relief alcătuit dintr-un brâu alveolar și suporturi applatizate dispuse cu vârful în sus.

Restul de 8 fragmente reprezentau o strachină cu buza dreaptă și fundul plat, neevidențiat. Pasta, din care a fost confecționat recipientul, era fină cu șamotă în calitate de degresant. Arderea e completă, omogenă, redând vasului pe ambele suprafețe și în secțiune culoarea cafenie.

Dacă este vorba despre un complex funerar aparte, dar distrus, sau, dacă avem de a face cu inventarul ce aparține *mormântului 2*, depus în rezultatul procesiunii funerare nu mai putem afla.

Secțiunea II a fost trasată pe aceeași direcție cu secțiunea I, la distanța de 6 m mai spre sud. Se întinde pe o lungime de 20 m și are lățimea de 6 m. Suprafața de 120 m. p. excalată a fost împărțită pe carouri a câte 2x2 m.

În cuprinsul secțiunii a II au fost descoperite patru complexe funerare. Numerotarea acestora continuă pe cea a complexelor semnalate în secțiunea precedentă.

Mormântul 3. A fost atestat la adâncimea de 10-14 cm prin apariția unei pete de sol negricios-suriu în zona de intersecție a carourilor 11 și 12. Aceasta avea în plan forma unui patrulater neregulat cu colțurile rotunjite. Se întindea pe o lungime de 120 cm de la nord la sud și 70 cm de la est la vest. Vasul și-a făcut apariția la adâncimea de 40 cm, iar fundul gropii se afla la adâncimea de 58-60 cm. Camera funerară a fost umplută cu sol sur-închis în componența căruia se aflau 9 fragmente de ceramică, dintre care 3 fragmente proveneau de la o amforă grecească datată în sec. IV a. Chr. Pe fundul gropii, pe centru, a fost descoperit un vas-urnă la care lipsește partea superioară a gurii. recipientul a fost confecționat dintr-o pastă fină cu șamotă și lipit cu un slip de culoare gălbuie. Arderea este omogenă și incompletă, culoarea fiind cafeniu-gălbuie pe suprafață, iar în secțiune trece de la cafeniu la negru și apoi la cafeniu. Suprafața vasului este netedă. După cum am mai menționat, gura vasului lipsește, s-a păstrat o parte din gâtul acestuia care era cilindric. Corpul este pântecos cu pereții puternic rotunjiți. Pe umăr s-a păstrat fragmentar mânerul care cu capătul opus se unea, probabil, cu buza și avea în secțiune forma ovală. Fundul este ușor evidențiat și plat. Dimensiuni: Diametrul maxim 23 cm; Diametrul gâtului 15 cm; Diametrul fundului 11,5 cm; Înălțimea păstrată 23 cm (fig. 3/1).

Vasul a fost astupat la gură cu o strachină-capac, confecționată dintr-o pastă poroasă cu șamotă și suprafața prost lustruită. Arderea completă, omogenă redă vasului o culoare cafeniu-gălbuie. S-a putut reconstrui jumătatea de sus și cea de jos a acesteia. Buza era dreaptă și îngroșată, formând în secțiune forma literei T, peretele ușor arcuit, fundul evidențiat și plat (fig. 3/2). Dimensiuni: Înălțimea 6,8

cm; Diametrul gurii 17 cm; Diametrul fundului 8,8 cm. Este de menționat că vasul în cauză a fost distrus în antichitate odată ce fragmente ale acestuia au fost descoperite lângă gât, iar altele în interior, astupând o parte din oasele umane dispuse în urnă. Acestea din urmă reprezentau resturile combustiei defunctului: oase ale calotei craniene, ale membrilor superioare și inferioare, ale cutiei toracice. Toate aveau culoarea albă. În baza caracterelor metrice și morfologice ale fragmentelor craniene opinăm pentru sexul feminin, iar în baza dimensiunilor, opinăm în favoarea grupei de vârstă infas.

Mormântul 4. Acesta a fost surprins în colțul de nord-nord-est al caroului 13, la intersecția cu latura de sud a caroului 12 și adâncimea de 10 cm. Pe o suprafață de 68 cm de la est la vest, 56 cm de la nord la sud, de formă ovală în plan, a fost semnalată o pată de sol cenușos în care la adâncimea de 30 cm se afla un vas cu gura în jos.

Fundul camerei mortuare a fost surprins la 58-59 cm. În umplutură, la adâncimea de 10-19 cm, au fost descoperite fragmente ceramice de proveniență autohtonă, lucrate în aceeași tehnică a ceramicii relativ fine, ca și vasele descrise mai sus. La adâncimea de 51 și 55 cm au apărut două fragmente de amfore grecești.

Vasul-urnă reprezintă tipul de recipient în formă de clopot cu buza ușor arcuită spre exterior, pereții rotunjiți, diametrul maxim dispus în jumătatea de sus, unde la conexiunea dintre gât și umeri a fost aplicat un ornament alcătuit din brău alveolat dispus de jur-împrejurul recipientului, întrerupt de proeminențe în formă de limbă, de la care în jos pornesc brăuri alveolate arcuite în formă de ghirlandă.

Recipientul a fost confecționat dintr-o pastă relativ fină, prost netezită pe suprafață, cu șamotă și nisip în calitate de degresant. Arderea, incompletă și omogenă, redă vasului o culoare sur-cafenie pe suprafață și sur-cafeniu, negru și roșcat în miez. Dimensiuni: Înălțimea 27,5 cm, Diametrul maxim 25 cm; Diametrul la gură 23 cm; Diametrul la fund - 13 cm.

Mormântul 5. A fost surprins la adâncimea de 15 cm, pe linia carourilor 17 și 27, la 14 cm sud de colțul nordic al caroului 27. Pata de sol, de culoare galben-închisă, avea în plan forma rotundă cu diametrul de 88 cm, îngustându-se la fund până la diametrul de 68 cm. Fundul camerei mortuare se afla la adâncimea de 64 cm. Din umplutură remarcăm descoperirea a 3 fragmente ceramice de factură locală și două oase.

În calitate de urnă s-a folosit un vas confecționat dintr-o pastă fină în amestec cu șamotă. Arderea este completă, omogenă, iar culoarea cafenie pe suprafața exterioară și cea interioară. Buza vasului este arcuită la exterior, pe gât s-a aplicat un șir de amprente degitale. Diametrul mare era prevăzut mai sus de jumătatea recipientului. Peretele, puternic arcuit în partea de sus, formează în cea de jos o linie dreaptă, unindu-se cu fundul plat fără a se evidenția. Dimensiuni: Înălțimea 25,4 cm; Diametrul maxim 24 cm; Diametrul gurii 15 cm; Diametrul fundului 13 cm (fig. 4/1).

Urna a fost acoperită cu o strachină masivă, confecționată în aceeași tehnică. Buza este dreaptă, cu câte două și respectiv trei nervuri dispuse simetric. Peretele

este drept și fundul plat. Dimensiuni: Înălțimea 10 cm; Diametrul gurii 29 cm; Diametrul fundului 11 cm (Fig. 4/2).

Oasele defunctului au fost depuse până la jumătatea urnei. Ele aveau culoarea alb-gălbuie. Cele de la cutia craniană au fost aranjate deasupra celor ale membrilor superioare și inferioare.

Mormântul 6. În acest complex am inclus situația surprinsă în caroul 5 la adâncimea de 34 cm. Aici, la 15 cm de latura de est și 10 cm de cea de nord a apărut o aglomerație de ceramică care se întindea de la est spre vest pe o distanță de 150 cm și de la nord la sud - 98 cm. Din ea făceau parte 37 fragmente ceramice confecționate într-o tehnică similară vaselor descoperite anterior. Ele proveneau de la un singur vas. Faptul că printre fragmentele ceramice au mai apărut oase calcinate și fragmente mici de cenușă ne-a făcut să credem că în cazul dat avem de a face cu un mormânt distrus.

Din ambele secțiuni au fost scoase la iveală 115 fragmente ceramice apărute la adâncimi variabile. Se disting 19 fragmente lucrate cu mâna și 36 la roata olarului.

Deși suntem la începutul cercetărilor, deja putem face niște concluzii preliminare asupra obiectivului arheologic descoperit în punctul "Vadul Boului". O primă constatare, care reiese din analiza făcută, este că materialul arheologic revine cu precădere ceramicii. Originea ei în cea mai mare parte (în afară de cele fragmente ceramice provenite de la amforele grecești) este atribuită elementului local getic. Forma ceramicii autohtone este foarte variată, fiind prezente tipurile de bază cunoscute în faza sec. V-III a. Chr. Aici au fost înregistrate tipul de vas-clopot, borcan, oale cu aspect globular, străchini și căni.

Ceramica de import este prezentă prin amforele de la Heraclea Pontică¹, Thassos², probabil, Sinope³ și Chersonesos⁴.

Piese, care ne pot apropia de o încadrare cronologică mai exactă, sunt amforele grecești, pomenite mai sus, datate către jumătatea sec. IV a. Chr. O datare similară atribuim și tipului de vas clopot, cu brâu alveolat și apucături patrulete. Tot aici sunt prezente străchinile cu toartă treflată care în necropolele similare de la Hansca⁵, Enisala,⁶ Medjidia⁷ și a., datează în sec. IV a. Chr. Ne exprimăm totuși rezerva pentru mormântul 5 în care urna și vasul capac, cu miezul negru ornamentate, urna cu alveole și strachina cu nervuri sunt datate în documentațiile de specialitate începând din sec. V a. Chr. sau chiar de la sfârșitul acestui secol.

În sfârșit, cimitirul getic de la Giurgiulești aduce o contribuție însemnată la cunoașterea culturii materiale și spirituale a geto-dacilor la gurile Prutului. El multiplică șirul de descoperiri din zona Dunării de Jos, materialul descoperit venind odată în plus să dovedească autohtonismul getilor în zonă.

¹ Brašinskij I. Keramičeskie klejma Geraklei Pontijskoj NE, T.V., 1965, p. 10-31.
² Vasilenko V., O karaktere klejmenija geraklejskih amfor v prvoj polovine IV v. d.n.e.,

NE, 11, 1974, p. 3-29. Dragomir I., Trei morminte geto-dacice descoperite la Tulcești (jud. Galați), RMM, 2, 1966, p. 164-166.

² Abramov A. Antičnye amfory. Periodizacija i hronologija, Bosporskij Sbornik, 3, 1993, p. 12-14; Brašinskij I., Grečeskij keramičeskij import na Nižnem Donu, L., 1980, p. 20.

³ Conovici N., Les timbres amphoriques. 2. Sinope, Histria, VIII, București, 1998.

⁴ Abramov A., BS, 3, 1993, p. 40-42.

⁵ Niculiță I., Pogrebal'nyj obrjad getov v IV-II vv do n.e., SA, 2, 1973, p. 27-44.

⁶ Irimia M., Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului, Pontica, XVI, 1983, p. 69-104.

⁷ Idem, Cimitirele de incinerare geto-dacice de la Bugeac-Ostrov, Pontica, 1, 1968, p. 193-234.

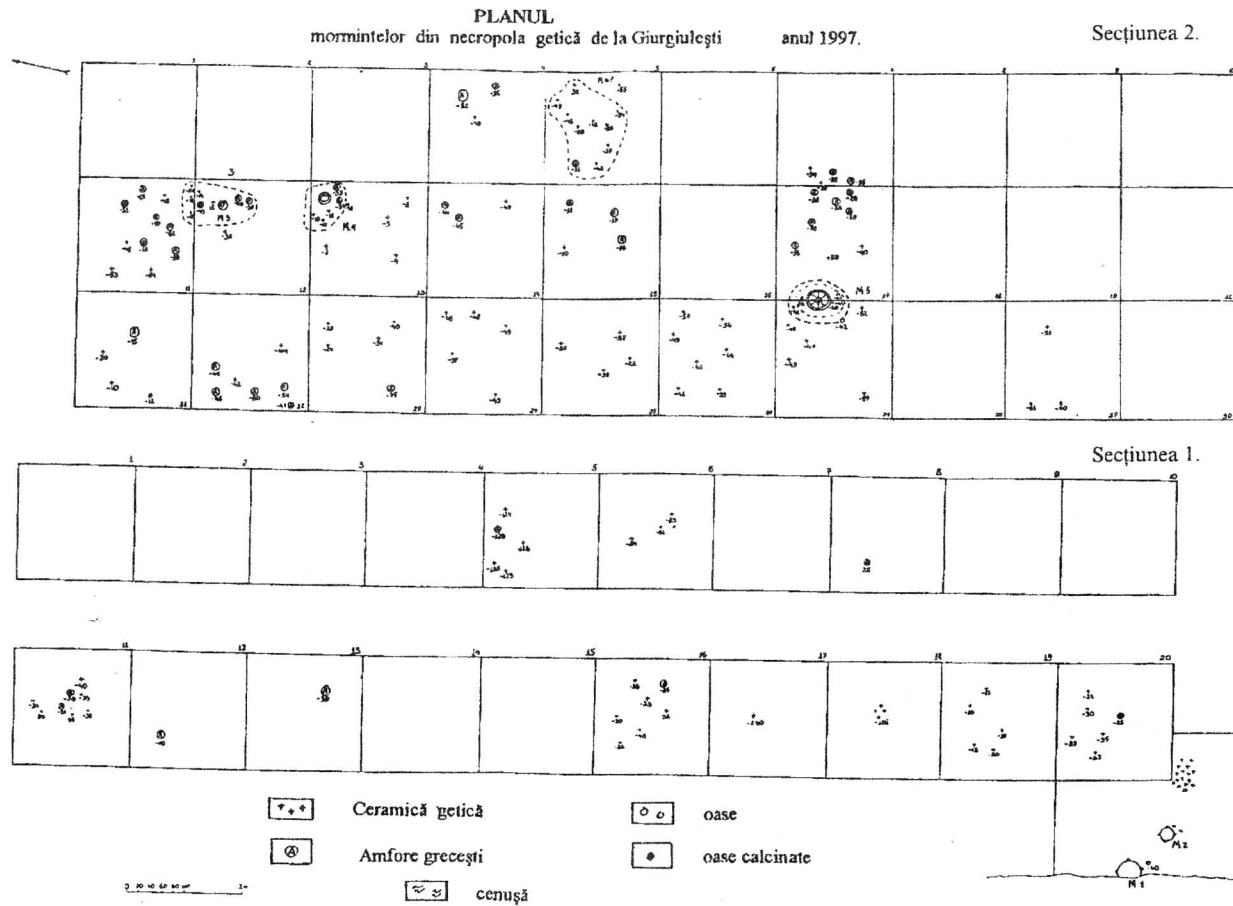

Figura 1. Planul mormintelor din necropola getică de la Giurgulești (anul 1997).

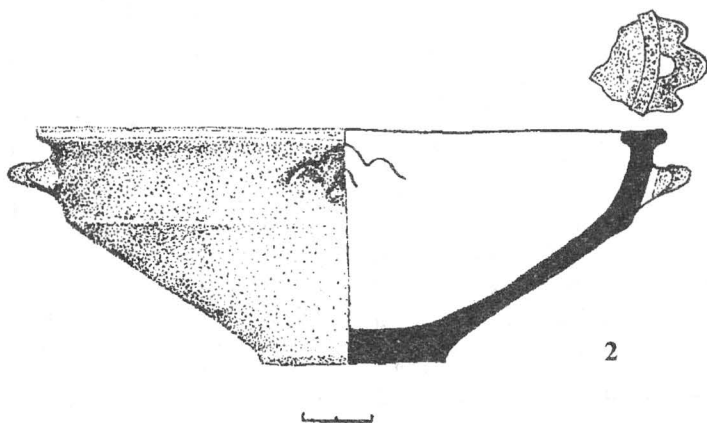
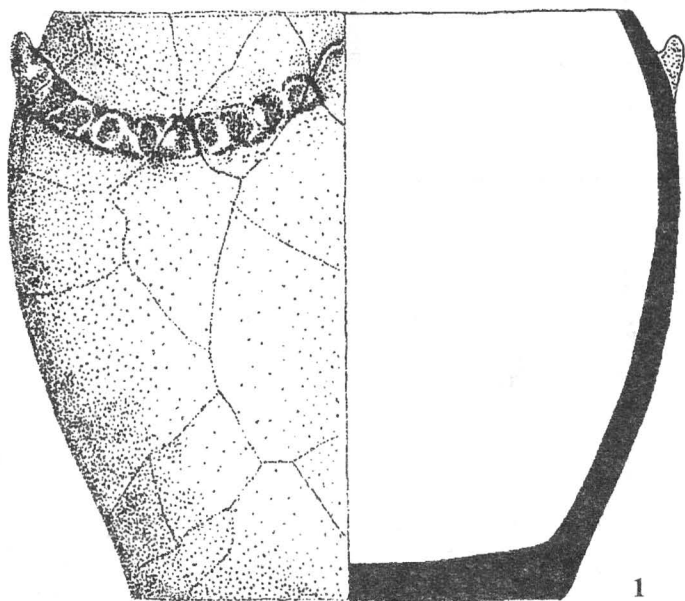

Figura 2. Giurgiuilești, cimitirul de la "Vadul Boului".
Urna și capacul mormântului nr. 2.

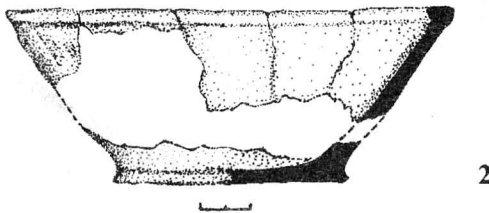
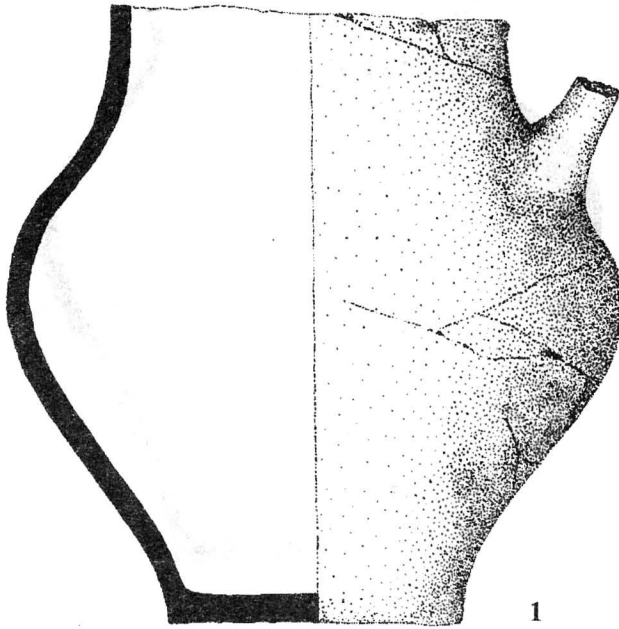

Figura 3. Giurgiu-lești, cimitirul de la "Vadul Boului".
Urna și capacul mormântului nr. 3.

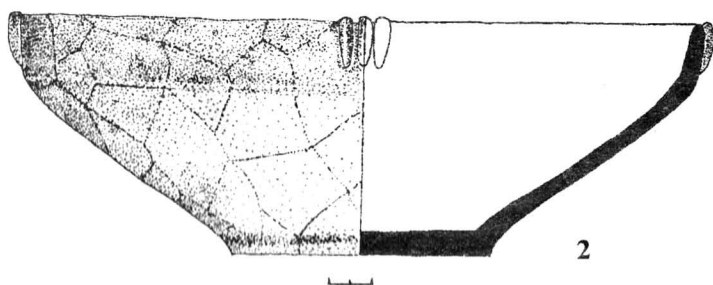
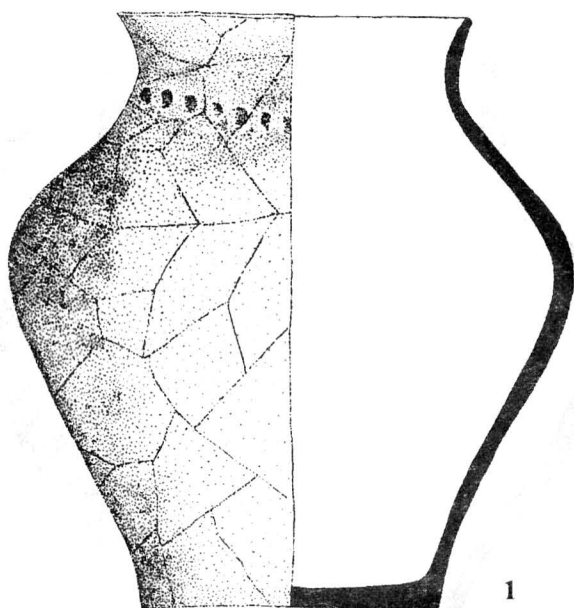

Figura 4. Giurgiu-lești, cimitirul de la "Vadul Boului".
Urna și capacul mormântului nr. 5.

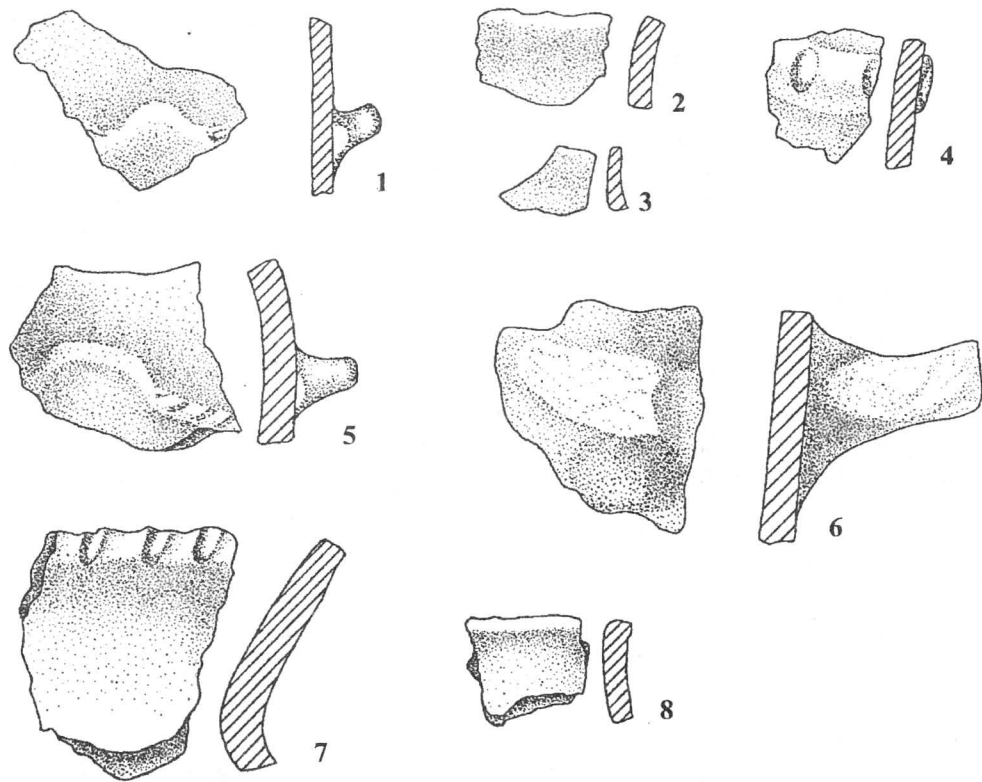

Figura 5. Giurgiu-lești, cimitirul de la "Vadul Boului".
Material în masă din secțiunile 1 și 2.

MOTIVUL HIPOMORF ÎN ARTA ȘI ECONOMIA SACRULUI LA GETO-DACI

Rodica URSU NANIU

Sacrificarea calului ocupa un loc aparte în cadrul ritualurilor funerare și nefunerare practicate de aristocrația traco-getică, fapt confirmat de câteva surse diferite: literară, arheologică, iconografică. De altfel, acest animal a jucat un rol important în viața popoarelor indo-europene, fiind, totodată, atributul unui șir de zeități din sistemele mitologice ale acestora. În studiul de față vom încerca să analizăm principalele surse ce ne stau la dispoziție pentru a putea defini cât mai exact rolul calului în economia sacrului la geto-daci.

a. Izvoarele scrise.

În cele mai timpurii izvoare scrise grecești tracia sunt atestați cu epitul "iubitori de cai" (O, Soare, lumină prea sfințită de tracia iubitori de cai!), (Sofocle, *Tereu*, fr. 523) sau "cei care cresc mulți cai". Totodată, hergheliile de cai reprezentau un etalon al bogăției. Asigurându-l pe Seuthes de prietenia sa, Xenofon promite să-l ajute ca să-și dobândească "țara părinților săi", astfel acesta va avea "cai mulți, oameni mulți și femei frumoase" (Xenofon, *Anabasis*, VII, cap. III).

Relatând despre campania lui Darius împotriva sciților, Herodot spune că sciții sunt arcași ecveștri (*Istorie*, IV, 128), iar Tucicide menționează că geții sunt luptători călări, ca și sciții (Thucidide, II, 96, 1).

Este binecunoscut faptul că tracia jertfeau caii la moartea conducătorului militar, tradiție consemnată și de autorii antici. Herodot menționează că, după ce au expus cadavrul trei zile, "jertfesc tot felul de animale și după un mare ospăț, înainte de care îl jelesc pe cel mort, îl înmormântează fie arzându-l, fie îngropându-l" (*Istorie*, V, 8). Aceste constatări vin să definească rolul calului în economia geților și a tracilor în general, evidențind nu numai aspectul economic, dar și sacru al acestui animal, aspect completat de numeroasele descoperiri arheologice, care atestă practicarea depunerilor rituale de cai în mormintele aristocratice, cât și de predilecția pentru motivul hipomorf în artă.

b. Izvoarele arheologice.

Făcând o analiză statistică a sacrificiilor de animale din necropole și morminte izolate getice din sec. IV-III î. Chr., V. Sîrbu remarcă că din numărul total de animale caii însumează 32% (22 exemplare), fiind descoperiți numai în mormintele unor aristocrați războinici (Agigiol (jud. Tulcea), Găvani (jud. Brăila), Peretu (jud. Teleorman), Cugir (jud. Hunedoara).¹ După observațiile cercetătorului, caii înhumați erau depuși în gropi sau camere separate de cele ale stăpânilor. La aceste date trebuie să ma adăugăm și descoperirea celor 6 schelete de cai în mormântul tumular din Ginina Mogila, Svesthari (rezervația arheologică Sborjanovo, NE Bulgariei), dintre care 5 schelete se aflau în anticameră și încăperea laterală, iar unul - la 9 m SV de intrarea în mormânt.²

Acest ritual este caracteristic și pentru mormintele aristocratice din alte spații culturale (la sciți, tribali, tracii de sud). În tradiția funerară scitică numărul cailor sacrificați este uneori impresionantă. Astfel, în mormântul din Tolstaja Mogila s-au descoperit 7 cai; Čmyreva Mogila, mormântul lateral - 10 cai; Čertomlyk - 11 cai; Kozel - 11 cai; tumulul I Kelermes - 24 cai; tumulul II Kelermes - 16 exemplare; Gajmanova Mogila - 2 cai; Melitopol - 2 cai, tumulul II Mordvinovsk - 1 cai; Strastnaja Mogila - 1 cal. Cei mai mulți cai s-au depus în Ul'skij Kurgan, însumând 360 de exemplare.³

În Mogilanskata Mogila de la Vrața (NV Bulgariei) s-au descoperit 3 exemplare de cai.⁴ În vestibulul mormântului de la Kazanlık a fost depus un cal;⁵ două schelete de cai au fost descoperite și-n vestibulul mormântului de la Kalojanovo.⁶

Uneori erau depuse doar membrele și capul animalului, cum s-a putut stabili în ncazul unor morminte din spațiul getic (Peretu⁷, Andolina (Jud. Călărași)⁸, Zimnicea⁹). Cu toate că Herodot nu menționează nimic în legătură cu acest obicei la sciți, în unii tumuli reafli s-au descoperit un șir de depuneri rituale de protome și picioare de cai (de ex. Tolstaja Mogila¹⁰, Ul'skij Kurgan¹¹).

Cercetările arheozoologice de stabilire a rasei cailor sacrificați în mormintele getice nu sunt foarte numeroase, însă elocvente. Analiza celor câteva oase descoperite în camera cailor din mormântul de la Agighiol a demonstrat că două din cele trei animale sacrificate aparțineau tipului cailor de elită.¹² Observațiile făcute de S.Haimovici pe baza unui bogat material faunistic i-au permis cercetătorului să susțină că specia de cai de origine materială, binecunoscută în mormintele scitice și cele tracice, a fost supusă de geți unei selecții din care a rezultat tipul calului de elită, cunoscut și apreciat în lumea elenistică și cea romană.¹³

Cercetarea mormintelor de cai din necropola de la Zimnicea a confirmat existența celor două specii de animale - calul obișnuit și calul de elită - și a permis evidențierea principalelor trăsături specifice celui din urmă: talie înaltă, cuprinsă între 1.40 și 1.50 m, picioare lungi și suple, capul relativ mic, gâtul lung și grațios.¹⁴ Aceste caracteristici pot fi surprinse și în cadrul compozițiilor iconografice de pe coiful și cnemida nr. 1 de la Agighiol, unde apare reprezentat eroul ecvestru.¹⁵ În toate cazurile s-a putut stabili că animalele sacrificate erau masculi de vârstă medie, cuprinsă între 6 și 12 ani - perioada capacității maxime a cailor.¹⁶ Exemplele prezentate vin să confirme faptul că la funerariile unui aristocrat sau șef militar nu era sacrificat orice animal, ci numai cei de elită, pentru care se făcea și o selecție de vârstă. Această constatare este susținută și de observațiile specialiștilor bulgari pe baza materialului arheozoologic provenite din mormintele "princiare" de pe teritoriul Bulgariei.¹⁷

O altă categorie de descoperiri o reprezintă depunerile de animale în spațiile nefunerare. Se pare că calul era animalul de sacrificiu preferat la geto-daci. Descoperirea scheletelor de cai sau a unor fragmente din schelet atât în locuințe (ex. Someseni) și gropi din așezări, cât și în complexe din afara lor (ex. Cherăseni (jud. Buzău), Budureasca (jud. Prahova)) vin să confirme acest lucru.¹⁸

În cazul depunerilor de animale în gropile din locuință este vorba probabil de practicarea jertfei construcției, întâlnite la mai multe popoare antice, care s-a perpetuat până în epoca modernă. În cadrul acestui ritual un rol deosebit îl juca calul, care era de cele mai multe ori sacrificat.¹⁹

c. Reprezentările artistice

Din punct de vedere compozițional, reprezentările motivului hipomorf în arta getică se împart în trei categorii:

Asociat cu imaginea unui călăreț în ipostaza de războinic sau vânător (coiful și cnemida nr. I de la Agighiol, *pl. I, fig. 1-3*), fiind reprezentat, uneori, și animalul vânat. În aceeași atitudine eroul apare și pe plăcuțele de la Letnița (*pl. III, 1, 2, 5*), centura de la Lovec, aplicile de la Lucovit (*pl. III, 3-4*), vasul nr. 159 de la Rogozen (*pl. VI, 2*), descoperiri ce se circumseriu spațiului tribal.²⁰ În unele cazuri, în spatele personajului apare o protomă umană sau de cal (pe unele aplici de la Letnița).

Reprezentarea cavalerului trac apare și pe câteva vase de ceramică, numărul lor fiind, însă, mult mai redus față de reprezentările de pe piesele de toreutică. Astfel în partea superioară a pițhos-ului de la Zimnicea motivul călărețului se repetă de 6 ori, fiind încadrat de două benzi de rozete, ce reprezintă simboluri solare (*pl. IV, 1*). Vasul datează din secolul IV-II î. Chr.²¹ de la Răcățâu (jud. Bacău) provine un kantharos cu reprezentarea unui bărbat ecvestru cu spadă la brâu, ce susține cu mâna dreaptă un stindard sau o lance (*pl. IV, 2*).²²

Pentru secolele I î. Chr. - I d. Chr. motivul călărețului apare pe câteva falere de argint (Surcea jud. Covasna (1 ex., *pl. V, 1*)²³ Lupu, jud. Alba (2 ex., *pl. V, 2-3*),²⁴ Galice, districtul Vrața, Bulgaria (1 ex., *pl. V, 5*)²⁵), cât și pe un vas din același metal din tezaurul de la Iakimovo III, districtul Mihailovograd, Bulgaria.²⁶

1. Încadrat unor scene de ritual. Amintim aici compoziția de pe luneta mormântului nr. 13 (Ginina Mogila) de la Sveshtari, unde bărbatul primește atributele regale (o coroană) din partea unei divinități (*pl. VI, 1*). O imagine asemănătoare apare și pe inelul de la Brezovo.²⁷

Motivul investirii este cunoscut și pe o matrice de lut de la Răcățâtu, în fața călărețului fiind reprezentat un bărbat cu mâna dreaptă ridicată (*pl. V, 4*).²⁸ Reprezentarea eroului ecvestru cu atributele regale în mână (*phiaiă, ryton*) se regăsește pe o plăcuță de la Letnița, pe inelul de la Glogene.

2. În afară de scenele cu călăreți, motivul calului, îndeosebi protoma acestuia, formează un element decorativ de sinestător, cum ar fi în cazul aplicelor tetraschelion și trischelion de la Agighiol (*pl. I, 4, 5*), Craiova (*pl. II, 9-12*), Găvani (*pl. II, 1-4*), Cucuteni-Băiceni (*pl. II, 13*), Peretu (*pl. II, 5-8*), Vrața, Letnița, unde protomele de cai sunt dispuse radiar în jurul unui buton, reprezentând un simbol solar.²⁹

3. Semnificații

Se pare că în viața de zi de zi calul era o prezență nelipsită nobililor traci, care, după cum menționează Herodot (*Istoriei*, V, 6) trăiau din prăzi și din războaie, prelucrarea pământului fiind o ocupație desconsiderată. Vânătoare și campaniile militare sunt cele două preocupări în jurul cărora gravita activitatea acestora. Pe

lângă funcția practică, vânătoare avea și rolul unei probe de încercare, ce preda actul investiturii. Demonstrându-și capacitățile și virtuțile într-un act de mare curaj (animalul vânat era de obicei mistrețul, ursul sau leul), viitorul rege își confirma sau reconfirma dreptul la domnie. În afară de animalul vânat erau sacrificate și alte animale, printre care și calul (ex.: protoma de cal de pe plăcuța nr. 8 de la Letnița). Astfel, valențele semantice ale jertfei în general și ale calului în special plasează acest act în sfera ritualurilor regale, fapt confirmat și de tradiția altor popoare antice. În context funerar, calul era o ființă psihopompă, care însoțea defunctul în "lumea de dincolo", facilitându-i trecerea.³⁰ Astfel, reliefând rolul calului în ansamblul concepțiilor religioase ale sciților E.E. Kuz'mina menționează importanța acestui animal omniprezent în cadrul tuturor ritualurilor regale legate de desemnarea/ încoronarea regelui, renașterea acestuia la o nouă domnie, cât și în cadrul practicilor funerare regale.³¹

Obiceiul sciților de a sacrifica cai la mormântul regelui (în timpul înmormântării și după aceea) își găsește explicație, fiind privit prin prisma tradiției vechi - indiene. Ca și în Așvametha animalele sunt legate de stâlpul de sacrificiu, împodobit cu o roată de car - simbol al soarelui (Herodot, *Istorie*, IV, 72). Sacrificarea calului în societatea veche-indiană se identifica cu jertfa umană, deci a însuși regelui.³² Echivalarea celor două sacrificii (Așvametha și Purușamedha) și legătura lor cu ideologia regală a determinat dezvoltarea unui nou aspect al acestui ritual, conceput ca moarte simbolică a regelui și renașterea periodică a acestuia într-un nou ciclu de domnie.³³ Prin sacrificarea personajului uman sau a calului, regele își însușea energia spirituală, fizică și sexuală a victimei.³⁴

Asvattha desemna în mitologia indiană *Arborele sacru*, iar în tradiția scandinavă "arborele cosmic" era numit Yggdrasill, ceea ce înseamnă "calul lui Igga", adică al lui Odhin.³⁵ La altaici zei își legau caii de "stâlpul cosmic", în jurul cărui se roteau constelațiile.³⁶ Aceste exemple vin să valideze identificarea semantică dintre cal, stâlp de sacrificiu și *arborele cosmic*. În continuare, semnificația stâlpului de sacrificiu și a jertfei a evoluat până acolo, încât fixarea lui a devenit un ritual, prin care se realiza și se repeta actul demiurgic al creației cosmice.³⁷ Caii sacrificați erau orientați pe cerc sau în cele patru puncte cardinale.

Se pare că în reprezentările religioase ale popoarelor indo-iraniene calul, cerbul și pasărea făceau parte din același cerc semantic, fiind legate de lumea superioară, fapt ce a determinat apariția în artă a unor ființe sincretice fantastice, înzestrate cu elementele caracteristice acestor vietăți. În arta scitică este bine cunoscut motivul calului înaripat, care apare, inițial, pe topoarele-sceptru și pe aplicile de vestimentație.³⁸ Ulterior, reprezentarea calului-pasăre a început să fie tratată în manieră elenistică, cumulând trăsăturile stilistice ale lui Pegas (plăcuțele de aur din Bol'shaja Bliznica, Kul-oba, pe vasul de la Čertomlyc).³⁹

Prezența unui motiv sincretic cal-cerb-pasăre în arta getică (animalul octopodot de pe paharele-cupe de la Agighiol, Peretu și Rogozen) este un indiciu clar pentru a susține existența unor credințe similare, legate de lumea superioară, și în tradiția tracică. În toate mitologiile, funcția animalului fantastic este una de mediator între lumi. Acesta este, de obicei, cel ce-i facilitează șamanului trecerea

hotarelor și stabilirea unei legături dintre comunitatea umană și lumea spiritelor. Ideea șamanismului caracteristică sub diverse forme majorității popoarelor antice, nu poate fi exclusă nici din spiritualitatea getică.⁴⁰

Revenind la tradiția scitică menționăm că acestea, ca și vechii indieni, de alt fel, acordau o mare importanță capului și picioarelor animalului. În unii tumuli regali s-au descoperit un șir de depuneri rituale de protome și picioare de cai (de ex. Tolstaja Mogila, Ul'skij Kurgan). Același ritual îl întâlnim și în cadrul mormântului getic de la Peretu, cât și necropola de la Zimnicea. Este vorba de principiu *pars pro toto*, fiind evidențiată partea cu o semnificație magico-religioasă deosebită, capabilă să exprime încercătura semantică a întregului, restul animalului fiind consumată, probabil, în timpul *banchetelor* funerare sau de comemorare a defunctului. Semnificația rituală a protomei de cal este reliefată și în cadrul sărbătorii *Eques October* la romani, unde, după sacrificarea calului, capul acestuia devenea obiectul de litigiu ritual între cele două oștiri.

Cercetarea osteologică a sacrificiilor de cai a demonstrat faptul că sciții sacrificau numai caii maturi, cu mici excepții, la fel ca în Așvamedha, fapt ce constituia una din condițiile obligatorii ale ritualului.⁴¹

Prinderea și îmblânzirea cailor de pe friza vasului de la Čertomlyk a fost pusă în legătură cu sacrificarea lor în timpul unor ceremonii cutuale.⁴² Conform relatărilor lui Herodot, sciții aduceau jertfe de cai tuturor zeităților (*Istoriei*, IV, 60-61). Capul lui Pegas de pe amforă este interpretat drept o epifanie a zeului scitic Targhimasad, despre care Herodot spune că ar fi identic cu zeul grec Poseidon (*Istoriei*, IV, 59). Această identificare a fost determinată de funcția inițială a lui Poseidon ca zeu ocrotitor al cailor.⁴³

Conform opiniei lui Iv. Marazov și în Tracia ar fi existat cultul unei divinități oficiat în cadrul ritualurilor regale, cel al lui Poseidon, care apare în acest context în postura de strămoș mitic al unor regi traci.⁴⁴ Afirmatia trebuie luată cu unele rezerve, deoarece nu dispunem de informații concludente în acest sens, cu toate că posibilitatea existenței unui zeu hipomorf, care a evoluat în cultul eroului cavaler, nu poate fi exclusă.

Cu toate că Herodot nu menționează sacrificarea vreunui animal (în special ne interesează calul) în timpul sărbătorii de primăvară a sciților - sărbătoarea cu adâncă tentă ideologică, legată de consolidarea puterii regale, când se alegea un rege provizoriu, ce trebuia să păzească obiectele sacre, S.S. Bessonova admite, că sacrificarea "regelui" era însoțită de sacrificarea unui cal.⁴⁵

Asocierea, destul de frecventă dintre om și cal, ar putea fi explicată prin echivalarea esenței simbolice a acestora, sacrificiul uman identificându-se cu cel al calului. O altă explicație ar fi și existența la origini a unui cult hipomorf, cum ar fi cel al zeului regal scitic Targhimasad, care, conform mai multor păreri, era adorat de sciți sub chip de cal. Revenind la tradiția mitologică scitică, ascunderea cailor lui Heracles de către fiica zeului Boristhene ar sugera legătura dintre acest animal și cultul zeiței-mamă.⁴⁶ Este interesant faptul, că pentru mormintele de femei din stepele nord-pontice - așa zisele preotese - sunt caracteristice depunerile de

garnituri de harnașament, care simbolizau înhumarea simbolică a cailor înhămați.⁴⁷

Pe baza cercetărilor lui V.V.Ivanov despre originea comună a unor termeni din Rig-Veda cu rădăcina ASVA(-cal), care reflectă existența unor echivalente semantice între cal, cerb, “arborele cosmic”, stâlp de sacrificiu, E.E. Kuz'mina susține că seturile de harnașament sunt legate de cultul Zeiței-mamă a pământului și fertilității. În susținerea acestei ipoteze vin și reprezentările Zeiței-șarpe de pe aplicile din mormintele Bol'șaja Bliznica, Tolstaja Mogila sau de pe aplica frontală din tumulul Țimbalka. Astfel, sacrificarea cailor poate fi pusă și în legătură cu ideea fertilității, respectiv cu cultul Zeiței-mamă a pământului.

Analogiile ritualului vechi-indian Așvamedha în tradiția religioasă a mai multor popoare indo-europene, pe de o parte, și reprezentările de pe plăcuțele de la Letnița (cele cu protomă umană sau de cal, *pl. III, 1-2*), se reproduc elementele principale ale acestui ritual, pe de altă parte, constituie câteva probe importante pentru a susține ipoteza lui Iv. Marazov despre existența unui cult asemănător la traci, inclusiv la geți.⁴⁸ Dar echivalența dintre sacrificiul uman și cel al calului nu poate fi probată, ba mai mult, cercetările arheologice demonstrează coexistența ambelor tipuri de sacrificii în tradiția tracică, fapt confirmat și de sursele scrise. Mai mulți autori antici, printre care Herodot, Ștefan din Bizanț, Pomponius Mela, Eustathius menționează practicarea sacrificiilor umane, care erau legate de cultul unei divinități (Zalmoxis, Marte) sau de tradițiile funerare. Descoperirile arheologice din spațiul geto-dacic au consemnat aducerea de sacrificii umane și în alte împrejurări (la fondarea construcției, legate de cultul “fecundității”(?), sacrificii de copii, de prizonieri), care au fost analizate de V.Sîrbu într-un studiu consacrat acestui fenomen.⁴⁹

Reprezentările de protome umane și de animale în compoziția cu eroul cavalier de pe plăcuțele de la Letnița sugerează legătura dintre sacrificiile umane și cultul acestuia, inclusiv cu ideea reînnoirii puterii regale. La aceasta adăugăm și ambivalența semantică a lancei cu care este înarmat călărețul și care reprezintă nu numai o armă de luptă, ci și un obiect de cult. Strabon menționează, că jertfa este răpusă cu o lance sfântă, iar în cadrul sărbătorii Zeului războiului la hitiți, regelui i se aduce o lance de aur. În timpul ritualului “șeful slujitorilor palatului rupe pe (...) o lance de aur pentru zeul cel mare” (KUB, IV, 9). Pe o plăcuță de la Letnița călărețul ține lancea ridicată în mâna stângă (*fig. 36/1*), deci nu în poziție de atac, fapt ce ne face să credem că în acest cadru lancea este un atribut cultural, iar întreaga compoziție reprezintă un act spiritual.

În cazul reprezentărilor de pe aplicile triskelion și tetraskelion din spațiul getic (descoperirile de la Agighiol, Găvani, Perețu, Cucuteni-Băiceni), unde protomele de cai sunt dispuse radial în jurul unui buton, avem imaginea unui simbol solar. Așa cum menționează R. Florescu, se pare că are loc un sincretism dintre un simbol solar și unul animalier.⁵⁰ În complexe de la Gherăseni și Budureasa (sec. V-IV î.Chr.) capetele de cai au fost depuse în șanțuri circulare, conform informațiilor lui V. Sîrbu, care presupune că în acest caz este vorba de “ritualuri de sacrificii implicând o divinitate solară”.⁵¹ Herodot menționează că

sciții sacrificau cai Soarelui (Istoriei, IV, 6); la fel și mesageții (Strabon, XI, 5, 6). Astfel nu este exclusă practicarea unui ritual similar și la geto-daci.

¹ Sîrbu V. Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor, Galați, 1993, 53.

² Čičikova M. 1993. Grobnica ot Sveščari, Izkustvo, 4, 1983, 18-27; idem., Sveščarskaja grobnica - arhitektura i dekoracija, TAB, III, 1983, 121-127.

³ Terenožkin A.I., Mozolevskij B.N. Melitopol'skij kurgan, Kiev, 1988, 174, tabel 4; Mozolevskij B.N. Tovsta Mogila, Kiev, 1979, 27.

⁴ Vitt O. Lošadi pazyrykskih kurganov, SA, XVI, 1952, 163-206. Venedikov I. Novootkritoto trakijsko pogrebenie v Vraca, Archeologia Sofia, 1, 1996, 7-11.

⁵ Mikoff V. Le tombeau antique pres de Kazanlâk, Sofia, 1954.

⁶ Čičikova M. Trakijskata mogilna grobnika kraj s. Kalojanovo, Silvenslij okr'g, IV, v.pr.n.e., IAI, XXXI, 1969, 45-58.

⁷ Moscalu Em., Voievozeanu P., Le tombeau princier gète et le tresor de Peretu, Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, București, 1980, 286, fig.2.

⁸ Sîrbu V., 1993, 101.

⁹ Alexandrescu A.D. Tombes de chevaux et pieces du harnais dans la necropole gete de Zimnicea, Dacia, N.S., XXVII, nr. 1-2, 1983, fig. 1,2; Haimovici S. Caracteristiques des chevaux des Getes decouverts dans le necropole de Zimnicea, Dacia, N.S., 27, 1-2, 1983, 79-85.

¹⁰ Mozolevskij B.N., 1979, 27, fig. 12-13.

¹¹ Kuz'mina E.E. Koni n religii i iskusstve sakov i sarmatov, în Skifyy i sarmaty, Kiev, 1977, 112.

¹² Bolomei Al. Despre osemintele de cai din mormântul traco-getic de la Agighiol, SCA, 5, 1968, 27-31.

¹³ Haimovici S. Creșterea animalelor la geto-dacii (sec. IV î.e.n. - I î. e.n.) din Moldova și Muntenia, Thraco-Dacica, 8, 1987, 1-2. p. 150.

¹⁴ idem, Caracteristiques de chevaux des getes decouverts dans le necropole de Zimnicea, Dacia, N.S., 27, 1-2, 1983, 79-85.

¹⁵ Cât privește caii reprezentați pe plăcuțele de la Letnița, conform observației lui S. Haimovici, aceștia sunt "mai scunzi aproximativ cu 20 cm decât cei pomeniți mai înainte, capul cailor este mai mare, iar gâtul scurt și gros, cu membrele, totuși, proporționate" (Haimovici S. Motivul animalier în toreutica traco-geto-dacă, Thraco-Dacica, t. XIII, 1-2, 1992, 193). Aceștia din urmă ar reprezenta calul obișnuit, de "duzină".

¹⁶ Haimovici, 1983, 79-85.

¹⁷ Ivanov S. Konjat ot trakijskata grobnika ot s. Kolojanovo, Silvenski okr'g, IAI, XXXI, 1969, 97-104; Ivanov T. Studies of Ginina Mogila (1982-1985), Helis, II, 1992, 121-142.

¹⁸ Sîrbu V. 1993, 55.

¹⁹ Despre sacrificarea calului la slavii de răsărit vezi Mironova V.T. Iazyčeskoe žertvoprinošenje v Novgorode, SA, 1, 1967, 215-227; la alte popoare: Ivanov V.V. Opyt istolkovaniija drevneindijskih ritual'nyh i mifologičeskikh terminov, obrazovannyh ot asva - "koni" (žertvoprinosenie konja i derevo asvattha v drevnej Indii), în Problemy istorii jazykov i kul'tury narodov Indii, Moskva, 1974, 102-103, 108.

²⁰ Venedikov, Iv., Pavlov, P. Novootkrito trakijsko s'krovišče ot Letnica, Izkustvo, 9, 1963, 20-23; Velkov'', Iv. Sereb''ren kolan ot s. Lovesc, Starozagorsko, IAI, III, 1930, 18; Gold der Thraker, Maintz am Rhein, 1979, pl. 328, 329.

- ²¹ Alexandrescu, 1980, fig. 77/9; Moscalu, E. Ceramica traco-getică, București, fig. LXVII.
- ²² Căpitanu, V. Obiecte cu semnificație culturală de la Răcătău, Carpica, XVIII-XIX, 1986-87, 71-103.
- ²³ Popescu, D. Tezaure de argint dacice, BMI, XLI, 1972, 16; Marghitan, L. Tezaure de argint dacice, București, 1976, 54-55.
- ²⁴ Glodariu, I., Moga, V. Tezaurul dacic de la Lupu, *Ephemeris napocensis*, IV, 36-39, fig. 8.
- ²⁵ Venedikov, I., Gerasimov, T. *Trakijskoto izkustvo*, Sofia, 1973, fig. 353.
- ²⁶ Milčev, A. Novootkrito sereb'no trakijsko s'krovišče v s. Iakimovo, Mihailovgradsko, Vekove, V, 1972, 30; Marazov, Iv. Stilovi nabliudeniija v'erhu sokroviščieto ot Iakimovo, *Izkustvo*, 3-4, 1975, 46-51.
- ²⁷ Venedikov, Gerasimov, 1973, fig. 209.
- ²⁸ Căpitanu, V. Obiecte de artă geto-dacă descoperite în dăva de la Răcătău, jud. Bacău, Carpica, XXV, 1994, 126-129, fig. 8.
- ²⁹ Venedikov, Gerasimov, 1973, fig. 208.
- ³⁰ Eliade M. *Istoria credințelor și ideilor religioase*, II, București, 1983, 364; Evseev I. Cuvânt, simbol, mit, Timișoara, 1983, 68-95.
- ³¹ Kuz'mina, 1977, 96-120.
- ³² Ivanov, 1974, 91-99.
- ³³ Fol, Al. Treta godina "Getika", *Izkustvo*, 4, 1984, 25-26.
- ³⁴ Ivanov, 1974, 94.
- ³⁵ Toporov, în *Mify narodov mira*, I, Moskva, 1991, 666.
- ³⁶ Eliade, M. *Morfologia religiilor*, București, 1993, 175.
- ³⁷ Ivanov, 1974, 99.
- ³⁸ Il'inskaja V.A. Kul'tovyje žezly skifskogo i predskifskogo vremeni, în *Novoe v sovetskoj arheologii*, Moskva, 1965, 208-209, fig. 3.
- ³⁹ Artamonov, M.I. Sokroviščija skifskih kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitaža, Praga-Leningrad, 1966, 150, 162, 252.
- ⁴⁰ Sanie S. Din istoria culturii și religiei geto-dacice, Iași, 1995, 152-154.
- ⁴¹ Vitt, 1952, 191-194; Bibikova V.I. K interpretacii osteologičeskogo materiala iz skifskogo kurgana Tolstaja Mogila, SA, 1, 1974, p. 63-69.
- ⁴² Bessonova S.S. nu exclude și posibilitatea unei alte interpretări a scenei, prinderea cailor și stampilarea lor constituind unul din elementele principale în cadrul sărbătorilor de primăvară ale crescătorilor de vite, care era însoțit de un șir de ritualuri magice, menite să asigure înmulțirea fetusului, vezi Bessonova S.S. *Religioznye predstavljeniija skifov*, Kiev, 1983, 70-72. Deci, în concluzie, nu este vorba de o activitate cotidiană, ci de una cu caracter ritual. Raevskij D.S. consideră că sacrificarea cailor urmează să fie făcută în cinstea zeului Targhimasad, strămoșul mitic al sciților, vezi Raevskij D.S. *Skifo-avestijskie mifologičeskie paralleli i nekotorye sjužety skifskogo iskusstva*, în *Iskusstvo i arheologia Irana*, Moskva, 1971, 275-280.
- ⁴³ Raevskij, D. 1971, 275-280.
- ⁴⁴ Marazov presupune, reieșind din afirmațiile lui Pausanias, că Poseidon era oficiat în Delfi sub formă hipomorfă, împreunându-se cu zeița pământului Gea.
- ⁴⁵ Semnificația culturală a acestui ritual a constituit obiectul de studiu al mai multor cercetători. Obiceiul de a alege un nou "rege" provizoriu include această sărbătoare în categoria ritualurilor legate de moartea și învierea naturii (Raevskij D.S. *Očerki ideologii skifo-sakifskih plemen: opyt rekonstrukcii skifskoj mifologii*, Moskva, 1977, 110-113) și a

societății (Bessonova, 1983, 67). M.I. Artamonov îi atribuie și un caracter agrar, legat de cultul fertilității (Artamonov M.I. O zemlevladienie i zemlevladel'českom prazdnike u skifov, Učennye zapiski Leningradskogo Universiteta, 95, 1948, seria Istor. Nauk, vyp. 15, p. 3-20). Mozolevskij, 1979, 170-174.

⁴⁶ Kuz'mina, 1977, 102-106.

⁴⁷ Ivanov, 1974, 94; Marazov, 1980.

⁴⁸ Marazov Iv. Sledy ot Asvamedha i kultovite rituali i carskata ideologija na trakite. Izkustvo, 8, 1980, 16.

⁴⁹ Sîrbu, 1993.

⁵⁰ Florescu R., comentarii, p. 22, în Miclea I, Florescu R. Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii, București, 1980.

⁵¹ Sîrbu, 1993, 55.

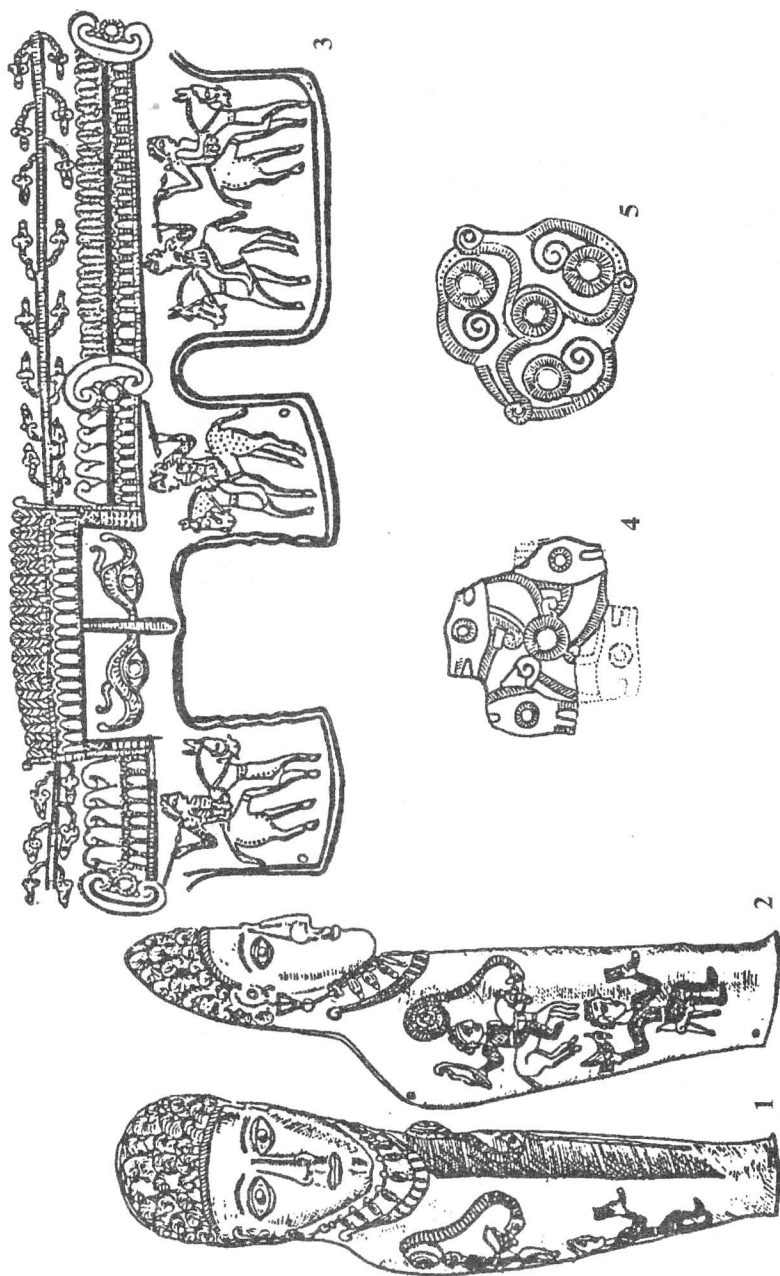
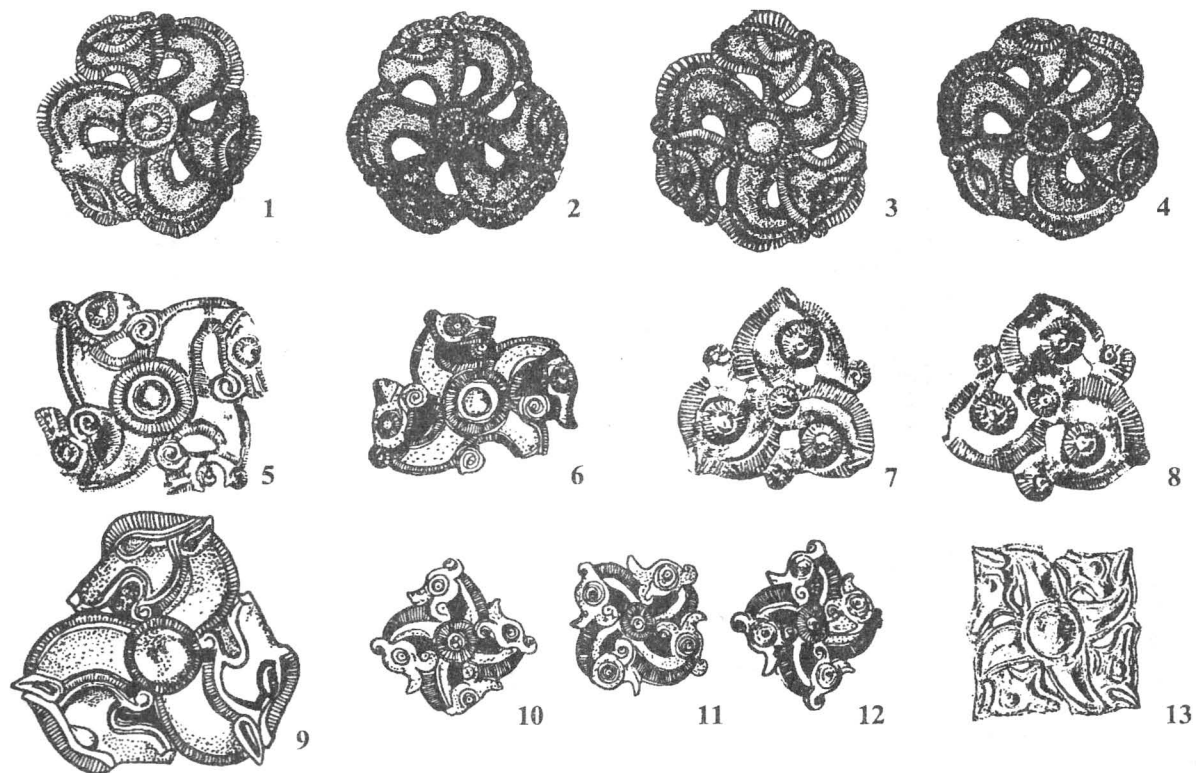

Figura 1. Agighiol, jud. Tulcea: 1-2 - reprezentarea grafică a decorului de pe cnemida de argint nr. 1;

3 - coiful de argint; 4-5 - aplice de argint.

Figură 2. Aplice de argint de tip trischelion: 1-4 - Găvani, jud. Brăila; 5-8 - Peretu, jud. Teleorman;
9-12 - Craiova; 13 - Cucuteni-Băiceni, jud. Iași.

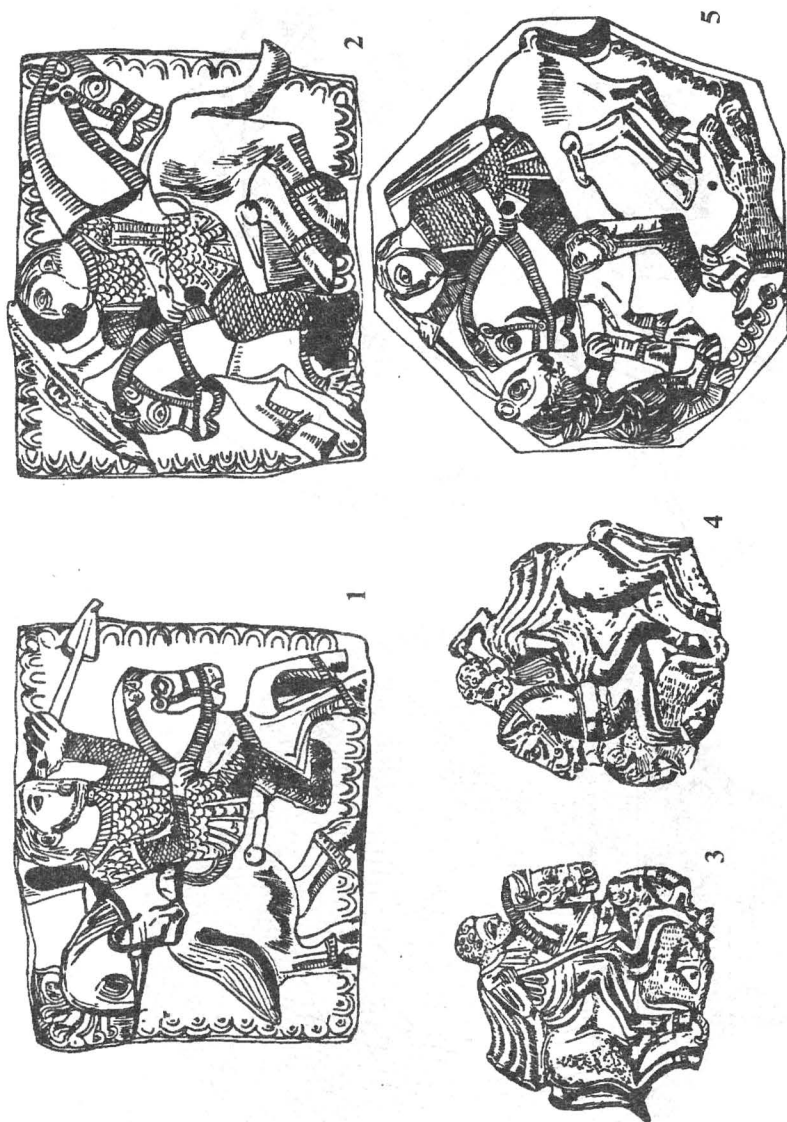

Figura 3. Aplițe de argint aurite: 1-2, 5 - Letnița; 3-4 - Lucovit.

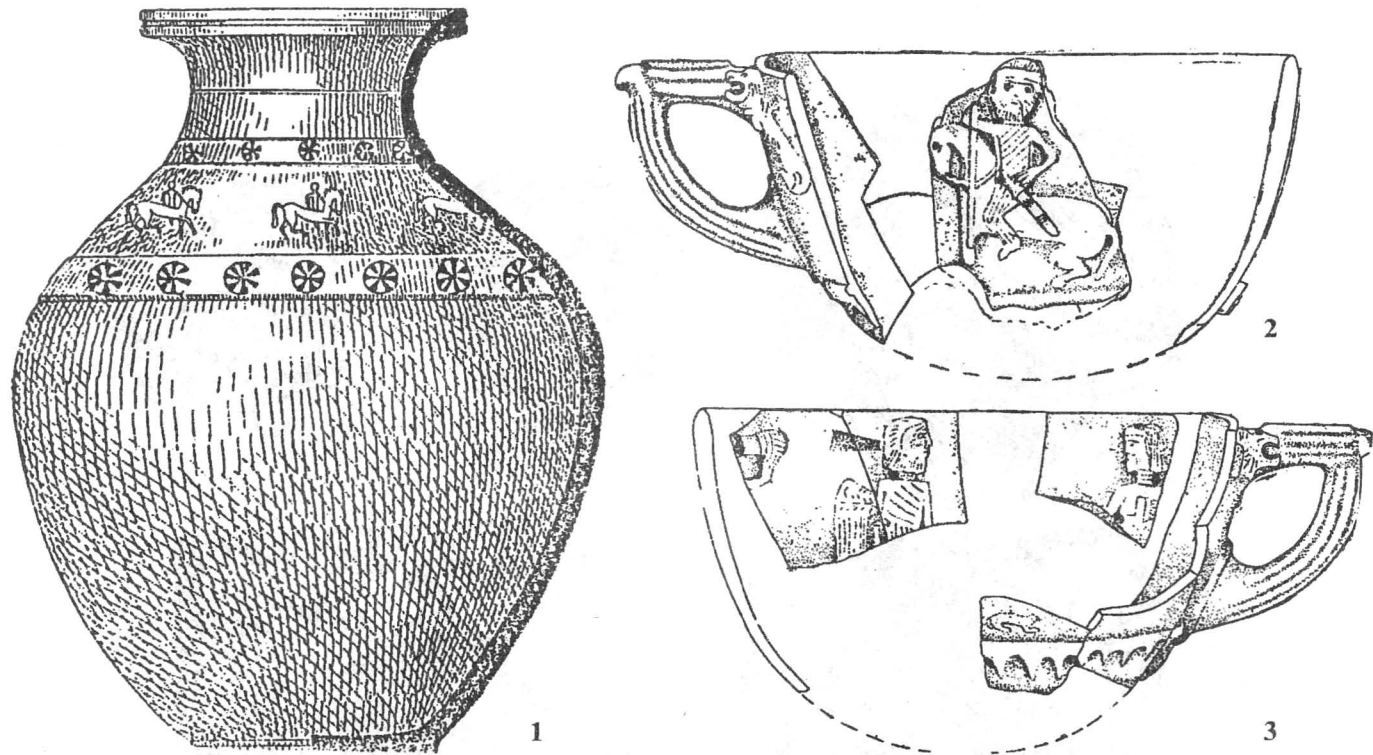

Figura 4. Zimnicea, 1 - pithos; 2-3 kantharos, Răcătău, jud. Bacău.

Figura 5. Falere de argint: 1 - Surcea, jud. Covasna; 2-3 - Lupu, jud. Alba; 5 - Galice; 4- matrice de lut, Răcătău.

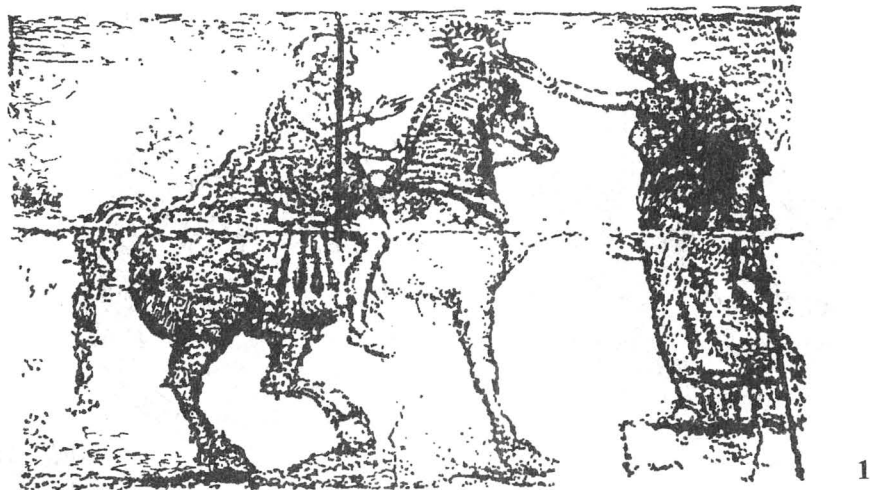

Figura 6. 1. Sveshtari, motivul de pe luneta morm. 13 "Ginina mogila"; 2. Rogozen, reprezentarea grafică de pe vasul de argint nr. 159.

UNELE ASPECTE ALE RAPORTURILOR GRECO-INDIGENE ÎN BAZA CERAMICII DE IMPORT DIN CADRUL COMPLEXELOR FUNERARE DIN AFARA COLONIILOR NORD-VEST-PONTICE

Valeriu BANARU

Importurile grecești sînt analizate de majoritatea cercetătorilor prin prisma, sau ca o dovadă a impactului civilizației grecești asupra popoarelor barbare. Acest fapt a fost și este stimulat în continuare de penuria altor categorii de izvoare, și în special a celor literare și epigrafice. Edificatoare în acest sens sînt materialele ceramice, care constituie cea mai reprezentativă categorie de importuri identificate în mediul local. Prin urmare, importante sînt modul și măsura în care sînt valorificate de către arheologi și istorici informațiile oferite de către ceramica de import. Pînă în prezent cel mai fructificat aspect în acest sens a fost și este în continuare folosirea importurilor grecești drept una din sursa principală în fixarea și precizarea cronologică a complexelor arheologice indigene [de ex. Alexandrescu, 1976; Conovici, 1986; Lungu, 1993]. În acest context N. Conovici menționa și alte posibilități oferite de studiul materialelor de import descoperite în cadrul complexelor indigene. Astfel, cu ajutorul acestora *se poate estima mult mai exact durata de existență a unor așezări, densitatea lor de locuire în diferite perioade, precum și o posibilă „pendulare” a acestora în cadrul unui teritoriu restrîns* (s.n.- V.B.) [Conovici, 1986: 137]. Ceramica de import a fost privită și ca o dovadă cronologică a începutului relațiilor economice dintre greci și indigeni, iar mai apoi și ca un argument important privind volumul, etapele, direcțiile și intensitatea acestor relații [de ex. Preda, 1966; 1973; Sîrbu, 1983; Niculiță, 1991; 1994]. În unele cazuri materialele ceramice de import, și în special vasele de lux, au fost interpretate nu numai drept simple mărfuri ale comerțului antic, dar și ca „daruri” *cu valoare de status symbols*, oferite de către coloniștii greci aristocrației locale [Avram, 1989: 75]. În acest context ceramica de import mărturisește și despre existența altor raporturi decît cele comerciale stabilite între greci și indigeni. Fiind preocupați de studiul materialului amforistic arătam cu altă ocazie, că răspîndirea diferitor materiale de import în mediul local poate să indice și asupra unor stări de natură socială [Banaru 1997: 11]. Prețurile înalte la vesela de lux și semnalarea acesteia în cantități mai mari în cadrul cetăților, ca reședințe a păturilor aristocratice sau în mormintele unor personaje cu un statut social înalt indică că cea mai mare parte a veselei de lux era destinată aristocrației locale. Dimpotrivă, numeroasele descoperiri amforice, mai ales din cadrul așezărilor deschise, confirmă că produsele în amfore, și în special vinul, erau mult mai accesibile și poate într-o măsură mare destinate direct membrilor de rînd ai societății indigene, chiar dacă prerogativa de repartiție a acestora aparținea în cele din urmă tot aristocrației locale.

Rezultatele investigațiilor întreprinse de Ch.Pare dau studiului materialelor de import o nouă dimensiune. Luînd în discuție comerțul grecesc în diferite regiuni ale lumii antice Ch.Pare menționează că acest fenomen a stimulat simțitor transformările de ordin politico-social din cadrul societăților indigene. Una din consecințele principale a acestui fenomen a fost apariția în diferite regiuni ale lumii antice a complexelor funerare princiare [Pare,1997].

Cele menționate mai sus nu epuizează în întregime posibilitățile cercetării pe care le oferă ceramica de import. Aflarea acesteia în *Hinterland*, uneori la distanțe apreciabile de coloniile grecești, depășește limitele unei semnificații strict comerciale. Fiind reprezentată în cadrul complexelor indigene prin materiale amforistice, veselă de lux sau de uz comun, ceramica importată î-și face apariția și printr-o diversitate mare de forme cu o funcționalitate variată. Prin urmare, fiecare din aceste categorii ceramice, fiind descoperită într-un anumit context arheologic ca așezări deschise, cetăți sau complexe funerare, este de natură să aducă informații suplimentare privind destinatarii acestor vase. Nu mai puțin importantă este și problema funcționalității vaselor grecești după ce acestea ajungeau într-un mediu străin. După exemplul torenticiei de import [Bilimovič,1970: 134-135] nu este exclus ca în mediul indigen unele tipuri de vase să fi avut o altă destinație decît cea obișnuită în lumea greacă. Reieșind din acestea, analiza ceramicii de import poate contribui la reconstituirea unui tablou mult mai complex a raporturilor greco-indigene cu diverse implicații de ordin cultural, religios, politico-social sau de altă natură.

În cele ce urmează ne-am propus să luăm în discuție unele aspecte ale studiului ceramicii de lux din cadrul complexelor funerare din nord-vestul Pontului Euxin. Prezența importurilor în morminte atestă nu numai puternica penetrație a bunurilor materiale grecești în mediul local ca un semn de apreciere a lor de către indigeni. Aflarea lor într-un mediu atît de conservativ ca ritul și ritualul funerar indică și asupra evoluției conceptului despre cult. În continuare vor fi trecute în revistă descoperirile vaselor de lux din afara coloniilor grecești nord-vest-pontice. Din punct de vedere cronologic studiul include complexele funerare datate între sec.VI-III a.Chr., iar geografic plasate între rîurile Bug, Dunăre și Marea Neagră. Nu vor fi analizate aici complexele funerare getice plasate între munții Balcani și Dunăre.

Ceramica de lux constituie un element important în evaluarea și reconstituirea impactului elementului grecesc în diferite regiuni ale colonizării. În comparație cu alte categorii de importuri ceramice, și în special cu materialul amforistic, ceramica de lux a fost menționată în cantități mult mai reduse. Cercetarea exhaustivă a unor complexe indigene confirmă cu lux de amănunte această afirmație. În urma cercetărilor din cetatea de la Hlinjeni au fost recuperate 88 fragmente de amfore și numai 3 de la vase de lux [Gol'ceva,Cașuba 1995: tab.XCI/3-4]. O situație similară a fost înregistrată în cadrul așezărilor din apropierea litoralului pontic. Astfel, în cetatea getică de la Pivdennoe au fost găsite 490 de fragmente ceramice de la vase de lux în comparație cu 47723 fragmente

amforice [Sal'nikov,1966: 193,197], iar în așezarea scitică de la Nikolaevka 235 în comparație cu 21890 de fragmente de amfore [Meljukova,1971: 43-44]. Una din explicațiile acestui fenomen este, că ceramica de lux a nimerit în afara Greciei în primul rând în scopul aprovizionării și servirii grecilor de peste mări, care inițial nu dispuneau de condiții tehnice pentru fabricarea ei, ori nu erau satisfăcuți de produsele locale [Boardman,1988: 58]. Cele mai vechi și mai fascinante descoperiri de acest gen au fost găsite, mai întâi de toate, în cadrul coloniilor grecești. Cu timpul unele din aceste vase au fost destinate și pentru indigenii din *Hinterland*.

Printre cele mai vechi descoperiri din cadrul complexelor funerare din *Hinterland* pot fi considerate cele de proveniență *est-grecescă*. Acest termen include ceramica provenită dintr-o serie de orașe grecești ca Rhodos, Samos, Milet, Smirna, Thasos, Klazomene, Chios, ceramica Fikelura etc. [Kul'tura naselenija,1987: 35-36]. Cea mai răspândită categorie din cadrul acestui grup o constituie *ceramica rhodo-ioniană*. Conform informațiilor disponibile nouă ceramica rhodo-ioniană a fost semnalată în 44 de puncte, dintre care în 38 de cazuri în așezările din chora coloniilor pontice, într-un caz într-o așezare fortificată și în 5 cazuri în complexe funerare. Menționăm aici că în comparație cu regiunile de la est de Bug, unde ceramică rhodo-ioniană a fost semnalată într-o serie de complexe ca cele de la Nemirovsk, Boltyška, Chopersk, Žabotin, Pastyrskoe etc. [Onajko,1966; Alexandrescu,1972], plasate la o distanță apreciabilă de litoral, în spațiul cercetat de noi majoritatea descoperirilor se concentrează în apropierea coloniilor grecești. În complexe funerare ceramica de acest tip a fost semnalată la Solončaki [Ebert,1913: 19,22,Abb.Rd], Corbu de Jos [Bucovală, Irimia,1971: 47-48; Irimia,1976: 98-100], Enisala [Simion,1971], Histria-Sat [Zirra,1970: 213-220] și Sabangia [Simion,1989: 220]. Ca forme ceramice au fost semnalate vase de tip *olpe* în mormintele 1 și 10 de la Corbu de Jos, în mormîntul 18 de la Enisala și în mormîntul 11 de la Histria-Sat [Zirra,1970: 215]. Vasul din mormîntul 1 de la Corbu de Jos are corpul acoperit cu firnis negru și ornamentat cu bande orizontale. La nivelul de prindere a torții de corp este trasată o bandă îngustă, iar mai jos de ea pînă la fundul vasului, o bandă lată neomogenă [Bucovală,Irimia,1971: 44,fig.3], fiind datat de către P.Alexandrescu la sfîrșitul sec.VI a.Chr. [Alexandrescu,1976: 118,cat.10]. Cronologic, acest vas este similar cu cel descoperit în mormîntul 18 de la Enisala [Simion,1971: 86,fig.16/c; Alexandrescu,1976: 119-120,cat.28]. Un vas-*cupă* datat la fel în sec.VI a.Chr. a fost semnalat în mormîntul 3 de la Histria-Sat, care a fost plasată în regiunea capului defunctului [Zirra,1970: 214]. O *ceșcă* ionică miniaturală cu buza puțin îngroșată și adusă în exterior a fost semnalată în tumulul 1 R de la Solončaki [Ebert,1913: 17,22,fig.19]. Un caz mai rar întîlnit este *vasul-coroană* descoperit în mormîntul 2 de la Corbul de Jos, datat prin analogii la sf.sec.VI-înc.sec.V a.Chr. [Bucovală,Irimia,1971: 48-50,fig.6/a-b), în mormintele 39, 57 și complexul funerar

„X“ de la Histria-Sat [Zirra,1970: 216]. În mormîntul 48 de la Histria-Sat au fost depuse un *lekanis* și un *lekythos*, care avea zgîriat în jurul gîtului inscripția „urciorul aparține lui Metrike“ [Zirra,1970: 215]. La fel un *lekythos* dar de proporții mai mari a fost semnalat în mormîntul 30. Un vas *oenochoe* cu gura trilobată a fost semnalat în mormîntul 31 din aceeași necropolă [Zirra,1970: 215]. Din cauza fragmentării nu a fost specificată forma vasului din tumulul de la Sabangia. Aici a fost descoperit un fragment ceramic de la un vas de proveniență orientală înrudit cu stilul rhodian. Vasul a fost decorat cu triunghiuri alungite, realizate din vopsea lucioasă, fiind datat prin analogii în prima jumătate sau chiar primul sfert a sec.VI a.Chr. După aprecierile lui G.Simion această descoperire este una din cele mai timpurii din afara chorei Histriei, fiind contemporană cu materialele din nivelul arhaic din cetate [Simion,1989: 220]. Ne pare semnificativ faptul, că unele descoperiri, probabil imitații după ceramica „est-grecească“ ar putea să provină din unele colonii pontice și în special de la Histria. Drept produs din acest centru a fost considerat vasul olpe din mormîntul 18 de la Enisala [Alexandrescu,1976: 119-120]. Menționăm aici, că vasul *oenochoe* descoperit în mormîntul 6 de la Brăilița [Hartuche,1983:fig.3/3] și datat la sf.sec.VI - înc.sec.V a.Chr. a fost considerat de producție histriană [Alexandrescu,1976: 117,cat.1], ca și unele descoperiri de la Curteni, care i-și găsesc analogii în materialul ceramic din cetatea Histria [Iconomu,1978-1979: 216,nota 222].

Ceramica din Samos a fost semnalată în așezarea de la Staraja Bogdanovka II și în necropola de la Čertovatoe II. În tumulul 2 din această necropolă au fost găsite câteva fragmente din partea superioară a unui *urcior* cu un singur mîner, iar în tumulii 2 și 3 au fost găsite fragmente de la cîte un vas-*lekythos* cu un singur mîner datate în a doua jumătate a sec.VI a.Chr. [Lipavskij,Snytko: 1990,fig.5/3-4;6/5].

Un alt centru care și-a exportat produsele sale în acest spațiu este *Korinthul*. Ceramica korinthiană a fost semnalată în 16 puncte, dintre care numai într-un singur caz în complexe funerare. Astfel în mormîntul 17 de la Histria-Sat în apropierea tibiei stîngi a defunctului a fost depus un *aryballos* de imitație korinthiană tîrzie datată între a.550-500 a.Chr. [Zirra,1970: 215]. Interesante sînt descoperirile de la Barboși, unde în condiții incerte au fost semnalate 3 vase *scyphos*, un vas miniatural de tip *oenochoe* și un *aryballos globular* toate de producție korinthică [Dragomir,1984: 165,pl.IV/13,16;V/21]. Nu este exclus ca cel puțin unele din vasele semnalate la Barboși să provină din complexe funerare. În legătură cu aceasta ne vom expune punctul de vedere în continuare.

Al doilea, și incontestabil cel mai important centru a Greciei continentale din cadrul relațiilor comerciale pontice, a fost *Attica*. În cadrul unei concurențe masive cu alte centre pentru piețele de desfacere, meșterii atenieni au dat dovadă de o bună cunoaștere a peții și gusturilor locale. Din Attica au fost importate cantități apreciabile de ceramică de lux cu figuri negre și roșii, dar în special ceramică cu firmis negru. O privire de ansamblu asupra ceramicii attice pe fondul întregului

import ceramic din Pont permite evidențierea câtorva trăsături definitorii ale ei. La nivelul actual al cercetărilor putem afirma cu certitudine, că ceramica attică este cea mai răspândită categorie din cadrul ceramicii de lux, constituind unul din cele mai sigure elemente de datare [Ruban,1979: p.69]. Ceramica attică frapează de asemenea printr-o diversitate mare de forme, stiluri și ateliere producătoare. În același timp, a fost menționată calitatea ei scăzută și predilecția meșterilor din Attica spre forme miniaturale. Craterale, amforele și hidriile attice se întâlnesc foarte rar, unele dintre ele cu dimensiuni mai mici ca de obicei [Dimitriu,Alexandrescu,1972: 366; Kul'tura naselenija,1987: 68]. Este necesar să menționăm că în mai multe cazuri cercetătorii au semnalat calitatea joasă a unor produse de proveniență attică. În legătură cu aceasta ar putea ca unele din vasele atribuite ca attice să fie simple imitații. Datorită popularității ceramicii attice nu este exclus că vasele attice au fost imitate și de alte centre grecești ca de exemplu Korinth, Pergam [Lungu,1993: 180] etc., tot așa după cum anterior atenienii imitase produsele altor centre. Nu se poate exclude de asemenea că o parte din vase atribuite ca attice au fost produse direct în coloniile pontice, când acestea se impun în comerțul cu indigenii ca centre producătoare active.

Ceramica attică cu figuri negre. Conform datelor disponibile, această categorie ceramică a fost semnalată de noi în 40 de puncte. Dintre acestea numai în 21 din ele au fost specificate anumite forme de vase, stiluri, ateliere sau meșteri producători. În celelalte 19, din cauza fragmentării ceramicii sau altor motive, informațiile se limitează doar la originea attică a ceramicii. Repartizate după monumente în 30 de cazuri ceramica cu figuri negre a fost semnalată în cadrul așezărilor, în 2 cazuri în cetăț și în 6 cazuri în cadrul complexelor funerare de la Corbu de Jos, Čertovatoe VII, Červonij Jar, Enisala, Solončaki și Nikol'skoe.

Una din cele mai răspândite forme a fost vasul de tip *lekythos*. Asemenea vase au fost semnalate în 9 puncte, dintre care în 3 cazuri în așezări, un caz într-o așezare fortificată și în 5 cazuri în complexe funerare. Un vas datat la sfârșitul sec.VI a.Chr. [Alexandrescu,1976: 118,cat.9] cu reprezentarea a trei personaje în chitoane lungi calificate ca războinici a fost găsit în mormântul 1 de la Corbul de Jos [Bucovală,Irimia,1971: 43-44,fig.2/a-b]. Un *lekythos* datat în sec.V a.Chr. cu reprezentarea a trei femei și a unui taur, care împreună constituie scena sacrificării taurului a fost găsit în tumulul 1 de la Čertovatoe VII [Lipavskij,Snytko,1990: fig.6/1]. Acest vas este analogic ca compoziție cu unul din cele două vase *lekythos* găsite în tumulul 1 R de la Solončaki [Ebert,1913: 17,fig.19]. Două fragmente de la vase-*lekythos* au fost semnalate în tumulul 1 de la Červonij Jar [Gudkova,1970: 240-241] date în al doilea-al treilea sfert al sec.V a.Chr. Un vas *aryballo* cu reprezentarea unui cap de femeie a fost semnalat în mormântul 2/2 de la Nikol'skoe [Agul'nikov,Antipenko,1990: 5-7]. Un interes deosebit prezintă cele patru vase *lekythos* cu figuri negre din cele 6 semnalate la Barboși fără loc precis de descoperire [Schuchardt,1885: 227-228; Dragomir,1984: pl.III/8,9,10,11]. S-a menționat că aceste vase ar purta amprenta unei proviniențe străine în sudul

Moldovei [Dragomir,1984: 157-158]. Cu aceasta ocazie credem potrivit de face câteva precizări în legătură cu întregul complex de descoperiri de la Barboși. Ca provenind de la Barboși au fost semnalate cel puțin 13 vase de lux și un opaiț din diferite centre grecești, precum și alte 7 vase considerate de proveniență necunoscută [Dragomir,1984: 158-167]. S-a estimat că tot de la Barboși ar putea să provină și unii *lekythos* din Muzeul de Istorie a Moldovei [Teodor,Sanie,1969: 55,nota 2]. Semnificativ este că majoritatea vaselor de la Barboși sînt întregi și sînt datate în cea mai mare parte destul de timpuriu. Probabil din aceasta cauză s-a înclinat spre ideea că ele ar putea să provină din comerțul cu antichități [Boardman,1988: 324-325 și nota lui P.Alexandrescu]. Tot odată, starea perfectă a vaselor ar putea să mărturisească și despre proveniența lor din cadrul unor complexe funerare din zonă. Un argument în plus ar fi și grupul mare de vase *lekythos*, care după cum am văzut mai sus se întîlnesc des în complexe funerare. Din complexe funerare ar putea să provină și alte vase de aici ca *scyphoi*, *aryballoi*, *bolsal*, *unguentariu*, *kantharos*, *opaiț* etc. În împrejurimi au fost semnalate mai multe complexe funerare izolate, dintre care unele au fost atribuite ca scitice și datate în sec.VI-V a.Chr. S-a presupus de asemenea existența unei necropole, în cadrul căreia a fost descoperită o amforă de Thasos folosită drept urnă funerară [Dragomir,1967: 183]. O necropolă a fost semnalată de asemenea în apropierea așezării de la Barboși [Dragomir,1984: 158]. Concentrarea unui număr relativ mare de vase de import la Barboși ar putea fi explicată prin staționarea aici a unei factorii comerciale grecești, privitor la existența căreia s-a pronunțat V.Pârvan. Prin intermediul acestui nod comercial s-au stabilit și s-au întreținut legături comerciale între regiunile de pe litoralul pontic și zona centrală și nordică a Moldovei [Pârvan,1924: 26-28]]. Datarea timpurie a vaselor de la Barboși este confirmată de descoperirile vasului *kylix* de la Frumușița [Petrescu-Dâmboviță,1953: 497-498,fig.1,2/a-b; Alexandrescu,1976: 120,cat.38] și a ceramici de lux de attice și rhodo-ioniene de la Curteni-Valea Merilor [Iconomu,1978-1979: 219,pl.XXVII/8,XXIX/1-3,6,XXX/2,4,5]. Aceste argumente ar putea să înlătore dubiile existente privitor la ceramica de la Barboși. Reieșind din acestea ipoteza exprimată acum mai bine de 20 de ani de I.T.Dragomir despre proveniența posibilă a vaselor de la Barboși din careva complexe funerare rămîne a fi valabilă.

Un vas de tip *scyphos* cu scene de vînătoare a leilor, pictați în diferite poze și vînătorul înarmat cu plasă și trident datat la sfîrșitul sec.VI a.Chr. a fost găsit în tumulul 1 de la Čertovatoe VII [Lipavskij,Snytko,1990: fig.6/3], iar un vas-*crater* cu reprezentări de animale a fost semnalat în tumulul 2 [Lipavskij,Snytko,1990: fig.3] din aceeași necropolă. Un *bol* attic cu figuri negre a fost depus în M 5/Movila 6-B de la Enisala, care a fost datat în al treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Simion,1971: fig.31/h]. O *cupă* cu figuri negre de tipul *Droop cup* datată în a doua jumătate a

sec.VI a.Chr. a fost găsită în mormîntul 19 de la Histria-Sat, care în baza unei monede histriene se încadrează în sec.IV-III a.Chr. [Zirra,1970: 217].

Ceramica attică cu figuri roșii. Ceramica de acest tip a fost semnalată de noi în 44 de puncte, dintre care numai în 24 de puncte fiind specificată și forma vaselor. După tipurile de monumente în 3 cazuri ea a fost semnalată în cetăți, în 27 de cazuri în cadrul așezărilor deschise și în 14 cazuri în cadrul complexelor funerare. Menționăm aici numărul mult mai mare a descoperirile din tumuli și morminte în comparație cu ceramica cu figuri negre. Cea mai frecventă formă de vas din descoperiri este *skyphos*-ul, care a fost semnalat în 9 puncte, dintre care în 5 cazuri în cadrul complexelor funerare. Un vas de acest tip cu reprezentarea a două scene dispuse simetric, ale căror caracter tematic din cauza stării extrem de fragmentare nu a fost posibil de identificat a fost semnalat într-un mormînt la Daia [Leahu,1981: fig.4/2]. Alte descoperiri au fost semnalate în mormîntul 31 de la Murighiol [Alexandrescu,1976: cat.47] datat în primul sfert al sec.IV a.Chr., în tumulul de la Topraisar [Irimia,1984: 75-76] și în mantaua tumulului 28 de la Plavni I [Andruch,Dobroljubskij,Toščev,1985: fig.28/5]. Vase *lekythos* au fost semnalate în 7 puncte, dintre care două în așezări și 5 în cadrul complexelor funerare. Un vas de tip *aryballoi* de calitate joasă cu reprezentarea unui Eros a fost găsit în mormîntul 16 din tumulul 3 de la Efimovka [Тmaglij,äernjakov,1969: 255-256]. Un vas de același tip a fost semnalat în mormîntul 11 din movila 3-B de la Enisala [Simion,1971: 115], 2 vase *aryballoi* provin din tumulul 19₃ D de la Petuchovka [Ebert,1913: 48,fig.48] și un vas din tumulul 1 N de la Solončaki [Ebert,1913: 26,fig.29,31]. Un *lekythos* analogic cu cele descoperite la Petuchovka a fost semnalat la Nuntași-Băi [Rădulescu,1961: 390,fig.5]. Un vas de tip *oenochoe* a fost semnalat în cadrul necropolei de la Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: 38-46]. Cîteva vase de tip *pelike* provin din mormintele din zona Bulevardului Odessa. Menționăm că aici a fost semnalat și un vas *pelike* cu figuri roșii de proveniență bosporană [Diamant,1976: 204-212]. Un interes deosebit prezintă vasul *pelike* descoperit într-un tumul scitic de la Manta. Vasul pictat cu scene mitologice și cotidiene se datează la srîrșitul sec.V - începutul sec.IV a.Chr. [Agul'nikov,1993: 115-117; Agul'nikov,1997: 275-291]. Actualmente putem susține, că vasul *pelike* de la Manta reprezintă una din cele mai splendide descoperiri din cadrul ceramicii de lux attice de pe teritoriul Republicii Moldova. Vase *lekanis* au fost semnalate în cadrul complexelor funerare de la Agighiol și Mihai Viteazu. Vasul de la Agighiol a fost găsit împreună cu două fragmente din capacul său. Prin analogii piesele au fost datate la mijlocul sau chiar în al treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Alexandrescu,1971: 660-662]. Vasul de la Mihai Viteazu a fost ornamentat cu volute succesive, executate pe bazin și toarte cu vopsea roșie, peste fondul negru, cronologic apropiindu-se de cel de la Agighiol [Irimia,1983: 128-130,fig.3/3-4;12/1-2]. Tot la Agighiol a fost semnalat și un vas de tip *bol* datarea căruia nu contrazice datele oferite de celelalte două piese [

Alexandrescu,1971: 660-662]. Un *crater* cu figuri roșii ornamentat cu scene dyonisiace și cotidiene a fost semnalat în tumulul 5 de la Dubăsari. Vasul a fost datat la începutul sec.IV a.Chr. [Chetraru,Serova,1987: 112-113]. Dintre alte descoperiri menționăm un vas cu figuri roșii, produs la Chersones, care a fost găsit pe teritoriul așezării Nikolaevka într-un mormînt de incinerare în calitate de urnă funerară [Meljukova,1975: fig.13/2].

Ceramica attică cu firnis negru. La nivelul actual al cercetării putem cu toată certitudinea susține că ceramica attică cu firnis negru, a fost cea mai răspîndită și prin urmare cea mai preferată categorie ceramică, atît din cadrul ceramicii attice, cît și în general din cadrul ceramicii de lux importate în spațiul nord-vestpontic. După materialele amforistice ceramica cu firnis negru este a doua categorie de importuri răspîndite pe larg în mediul local. Din datele disponibile nouă ea a fost menționată în 244 de monumente datate între sec.VI-III a.Chr. Menționăm faptul, că din numărul total al descoperirilor numai în 94 de cazuri s-au specificat diferite forme de vase. În celelalte 150 de cazuri, din diverse motive, și mai întîi de toate din cauza fragmentării materialului, prezența ceramicii cu firnis negru fiind doar semnalată. Repartizate după categoriile de monumente în 181 de cazuri descoperirile au fost semnalate în cadrul așezărilor, în 14 cazuri în cadrul cetăților, în 5 cazuri izolat și în 44 de cazuri în cadrul diverselor complexe funerare. Cît privește repartizarea teritorială a descoperirilor putem constata răspîndirea largă a acesteia în *Hinterland*, în comparație cu alte tipuri ceramice. Se evedeiază de asemenea și diversitatea mult mai mare de forme răspîndite în mediul local, unele dintre ele avînd chiar un adevărat caracter de masă.

Cel mai răspîndit tip de vase cu firnis negru a fost *kantharos*-ul. Preferința spre această formă ceramică se explică prin stabilitatea vasului, datorată suportul lat și prin recipientul larg al său [Lungu,1993: 180]. O altă caracteristică, nu mai puțin importantă, era posibilitatea mai mare de transportare a acestor vase atît pe apă cît și uscat. Pereții, mînerile și suportul vaselor *kantharos*, erau mai masive decît la alte vase de lux, asigurînd astfel o păstrare și folosire mai îndelungată a lor. Vasele *kantharos* au fost semnalate în 41 de cazuri, dintre care în 20 de cazuri în așezări deschise, în 6 cazuri în cadrul cetăților și în 16 în cadrul complexelor funerare. În acestea din urmă ele au fost semnalate la Chiscani [Sîrbu,1982: 108,fig.4/1], în mai multe morminte în necropola de la Enisala [Simion,1971; Lungu,1993: 82-84], în mormintele 1 și 2 de la Telița [Simion,Cantacuzino,1962: 373-382,fig.4/1,3,4 și fig.7; Alexandrescu,1976: 123,nr.63-65], Nuntași-Băi [Rădulescu,1961: 388,fig.3], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987], în mormîntul 7 de la Bugeac, datat în al doilea sfert al sec.IV a.Chr. [Irimia,1968: 214,fig.22/a; Alexandrescu,1976: 118,nr.6], în mormintele 1, 2, 12, 15, 22, 23, 32, 33, 43, 44, 54, 67 și tumulul 1 din necropola de la Nikolaevka [Meljukova,1975] datate în cea mai mare parte în sec.IV a.Chr. [Martylenko,1997,p.56-60], în mormîntul 8b din cimitirul I și izolat în cadrul cimitirului II de la Murighiol [Bujor,1955: pl.ÎI/13; Alexandrescu,1976: 121-122,cat.50-51], în tumulii 17₄G, 19₃D, 21₃G, 22₁L, 27₂Y,

34₂H din necropola de la Petuchovka [Ebert,1913], în mormîntul 2 din tumulul 2 de la Kovalevka II [Kovpanenko,Bunjațjan,1978: fig.67/10], în mormîntul 1 din tumulul 21 și tumulii 5 și 18 de la Dubăsari [Chetraru,Serova,1987: fig.3/1;7/5; Chetraru,Serova,1990: fig.3/1], în mormintele 2 din tumulul 12 și mormîntul 4 din tumulul 13 de la Butora [Chetraru,Serova,1982: fig.4/2], în tumulul 345 de la Ciobruți [Meljukova,1962: 159,tab.10/3], la Stolniceni [Sîrbu,Arnăut,1995: fig.8/8], în mormintele etc. Dacă după numărul monumentelor descoperirile din cadrul complexelor funerare cedează puțin celor din așezări, atunci incontestabil este că pînă în prezent cele mai multe vase *kantharos* au fost găsite în cadrul mormintelor. Astfel în necropola de la Nikolaevka au fost depuse ca ofrande cel puțin 15 vase, la Enisala 11 vase, la Petuchovka 7 vase etc. Probabil de la aceste vase au generat *cupele-kantharos*. Acestea au fost semnalate în complexe funerare de la Enisala datat în al doilea sfert al sec.IV a.Chr. [Lungu,1993: 176,cat.12], Telița datat în ultimul sfert al sec.IV a.Chr. [Lungu,1993: 176,cat.13], Nikolaevka (Meljukova,1975: fig.44/4) și Murighiol.

O altă categorie importantă de descoperiri sînt vasele de tip *kylix*, care au fost semnalate în 31 de puncte. 18 descoperiri au fost semnalate în cadrul așezărilor, într-un singur caz într-o așezare fortificată și în 11 cazuri în cadrul complexelor funerare de la Agigea [Irimia,1973: 62-63], Nadlimanskoe [Subbotin, Ohotnikov,1981: 106, fig.1/6], Butora [Meljukova,1974: 72, fig.6/4], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: 38-46], în mormîntul 2/4 de la Plavni I [Suničuk,Fokeev,1984: 103-120], în mormintele 7,13 și tumulul 3 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.43/9;44/1,3,6], în tumulii 3_X, 4_S, 12_B, 19_D, 26_D, 26_J, 37_E și 50_U de la Petuchovka [Ebert,1913], tumulii 1_G, 1_O, 1_N și 1_P de la Solončaki [Ebert,1913] etc.

Vase de tip *lekythos* au fost semnalate în 31 de puncte. După funcționalitatea lor acestea au fost recipiente folosite pentru parfumuri și alte substanțe cosmetice costisitoare. În 14 cazuri acestea au fost găsite în complexe funerare. Ele au fost semnalate la Bratei [Glodariu,1974: 23,nota 90], 2 vase în mormîntul 3 din tumul 8 de la Butora [Meljukova,1974a: 89,fig.8/8,9], Dudescu [Harțușe,1980: fig.7/2], Stolniceni [Sîrbu,Arnăut,1995: fig.8/7], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987], Plavni I [Andruch,Dobroljubskij,Toščev,1985: fig.23/7], Solončaki, Petuchovka, Zimnicea [Alexandrescu,1980: fig.72/3,6], Medgedia [Irimia M.,1983: fig.2/2;12/7] etc. Un grup de 4 vase a fost semnalat în condițiile menționate mai sus la Barboși [Dragomir,1984].

Vase de tip *skyphos* și *cupe-skyphos* au fost semnalate în 16 puncte. În 8 cazuri ele au fost semnalate în cadrul așezărilor. În complexe funerare au fost semnalate în 5 cazuri la Cumpăna [Irimia,1984: 66-67], tumulul 13 de la Dubăsari [Chetraru,Serova,1990: 117,fig.5/1], Enisala, unde au fost semnalate trei vase [Simion,1971: 115,fig.29; Alexandrescu,1976: cat.29,32], datate în al doilea și al

treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Lungu,1993: 174-175,cat.10], în mormîntul 31 de la Murighiol [Alexandrescu,1976: cat.49], în mormîntul 3 din tumulul 11 de la Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: 38-46]. Un vas a fost semnalat la Barboși [Dragomir,1984].

Vase de tip *bol* au fost semnalate în 12 puncte. În 6 cazuri aceste vase au fost menționate în complexe funerare de la Agigea [Irimia,1973: 62-63], Cernavodă-Păduricea Mică [Irimia,1973: 17, 19, pl.IV/3; pl.XV/6], Chiscani [Sîrbu, 1982: 111, fig.5/1], Isaccea datat la sf.sec.IV - începutul sec.III a.Chr. [Lungu,1993: 186,cat.25], în mormintele M_4 -B, m_{11} , M_{12} , m_{12} și m_4 de la Enisala [Simion,1971: 115,fig.25; Lungu,1993: cat.23,24,26,27], Medgidia [Irimia,1983: 123-126,fig.2/3;12/9] și mormîntul 8 de la Histria-Sat [Zirra,1970: 216].

Vase de tip *bolsal* au fost semnalate de noi în 6 puncte, dintre care în două cazuri în mormintele 34 și M_2 -B, m_1 de la Enisala [Simion,1971: fig.16/e,f;25/b] datate în al doilea sfert al sec.IV a.Chr., în groapa I din cimitirul I de la Murighiol [Bujor,1957] datat la mijlocul sec.IV a.Chr. [Alexandrescu,1976: 121,cat.48] și două vase la Nuntași-Băi [Rădulescu,1961: 388-389,fig.4/a-b]. Un asemenea vas a fost semnalat la Barboși [Dragomir,1984: pl.IV/17].

Cupe cu firnis negru au fost semnalate de noi în 16 monumente. În complexe funerare ele au fost menționate în 7 cazuri și anume în mormîntul 1 de la Corbu de Jos [Bucovală,Irimia,1971: fig.1/a-b], vasul fiind datat în ultimul sfert al sec.VI a.Chr. [Alexandrescu,1976: 118], în tumulul 3 de la Čertovatoe VII [Lipavskij,Snytko,1990: fig.6/2], la Grădiștea-Coslogeni [Cronica 1996: 54-55], în mormîntul 8 de la Murighiol, mormîntul 1 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.41/5] și cîte o *cupă cu picior scund* în tumulul 1N de la Solončaki [Ebert,1913: 27,fig.31] și în necropola de la Histria-Sat [Zirra,1970: 216].

Farfurii cu firnis negru au fost semnalate în 17 puncte, dintre acestea în complexe funerare fiind semnalate numai în tumulii 19₃D și 21₃G de la Petuchovka [Ebert,1913: 48,fig.48;51].

Cești cu firnis negru au fost semnalate în 11 puncte, dintre care în 7 cazuri în cadrul complexelor funerare. Asemenea vase au fost găsite în mormintele 2/2, 2/4 și 2/7 de la Butora [Meljukova, 1974: fig.6/3], mormîntul 3/11 de la Nagornoe [Andruch, Suničuk,1987: fig.2/3], în mormintele 15, 17, 33, 43 și tumulul 3 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.45/2,4], tumulul 174 de la Parcani [Meljukova,1962: 100, fig.7/5], tumulii 22₁L, 32₂C, 38₂K, 53₃Q de la Petuchovka [Ebert, 1913: 51, 55, 59, 70, fig.82] și în tumulul 1N de la Solončaki [Ebert, 1913: 27, fig.31/o].

Cupe cu un mîner au fost menționate în 5 cazuri, dintre care în 4 cazuri în complexe funerare. Asemenea vase au fost semnalate în necropola de la Enisala [Simion,1985: pl.49/4-5] fiind datat între a.420-400 a.Chr. (Lungu,1993: cat.8), în mormîntul 33 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.45/7], în tumulul 19₃D de la

Petuchovka [Ebert,1913: 48,fig.48] și în mormîntul 22 din cimitirul I de la Murighiol datat în al treilea sfert al sec.IV a.Chr. [Alexandrescu,1976: 121,cat52].

Solnițe au fost menționate în 4 cazuri, dintre care în două cazuri în complexele funerare de la Enisala, unde au fost semnalate patru exemplare, unele dintre ele datate în sec.V a.Chr. [Alexandrescu,1976: 120,cat.35; Lungu,1993: cat.28-29] și în tumulul 1N de la Solončaki [Ebert,1913: 27,fig.31/n].

Vase de tip *oenochoe* au fost semnalate în 6 puncte, printre care în două cazuri în complexele funerare. Două asemenea vase au fost semnalate în mormintele M_{4B},m₁₁ și la nord de mormintele M₁₋₃ de la Enisala [Simion,1971: 115,fig.29; Simion,1985: pl.49/12; Lungu,1993: cat.1,2] și în mormîntul 44 de la Nikolaevka [Meljukova,1975: fig.45/5]. În 4 cazuri au fost descoperite vase de tip *pelike* dintre care numai într-un singur caz în cadrul necropolei de la Košary II [Diamant,1975: 274-275]. Vase *lecanis* au fost semnalate în 4 cazuri dintre care 3 în complexele funerare de la Histria-Sat [Zirra,1970: 213-220], Nagornoe [Andruch,Suničuk,1987: fig.2/2] și Medgidia [Irimia,1983: 123-126,fig.2/3;12/9]. *Străchini* cu firnis negru au fost semnalate în 6 puncte, dintre care într-un caz în mormîntul 31 de la Murighiol [Bujor,1957]. *Urcioare* cu firnis negru au fost semnalate în 5 cazuri, printre care într-un caz la Petuchovka în tumulii de 12_{3B} și 19_{3D} [Ebert,1913: 44,48,fig.48,54]. *Opaițe* cu firnis negru au fost semnalate în 13 cazuri, dintre care în 2 cazuri în cetăți, în 6 cazuri în așezări și în 5 cazuri în complexe funerare. Acestea au fost menționate la Brăilița [Hartuche,1983: fig.5/3], Hlinoiaia [Jarovoj ș.a.,1997: 251-255], Medgidia [Irimia,1983: 123-126,fig.4/2,12/8], Mangalia [Irimia,1984: 76-74,fig.2/7,5/7] și în tumulul 33_J de la Petuchovka [Ebert,1913: 55,fig.57]. Un vas de tip *hidrie* a fost semnalat la Solončaki [Ebert,1913: 53,fig.54]. Un vas *olpe* datat la sf.sec.IV - înc.sec.III a.Chr. a fost găsit în mormîntul 9 de la Enisala [Simion,1985: pl.49/13; Lungu,1993: 165,cat.3]. Un *unguentarium* a fost menționat în tumulul 33_J de la Petuchovka [Ebert,1913: 57,fig.57].

În cele relatate pînă acum am trecut în revistă principalele categorii de vase ale ceramicii de lux din mai bine de 40 de complexe funerare din *Hinterland*. Sîntem departe de gîndul de a fi adus aici o listă completă atît a complexele funerare cît și a ceramicii de lux atestată în cadru lor. Toate cifrele cu care s-a operat pe parcurs poartă un caracter strict provizoriu, dîndu-ne bine seama de caracterul foarte relativ a oricăror analize statistice a materialelor ceramice. Noile cercetări arheologice sau valorificarea materialelor încă inedite sînt de natură să completeze sau chiar să schimbe raporturile numerice propuse. Tot odată, acestea conturează atît linia evolutivă de pătrundere a diferitor categorii ceramice de lux în complexele funerare (ceramică est-grecescă - 5 complexe funerare; ceramica cu figuri negre - 6; ceramica cu figuri roșii - 14; ceramica cu firnis negru - 44) cît și frecvența unor forme ceramice în cadrul diferitor tipuri de monumente. În același timp, sîntem convinși că materialul propus constituie un suport important pentru

conturarea unor noi direcții de cercetare sau chiar pentru unele concluzii preventive.

După cum am văzut ceramica de lux î-și face apariția în cadrul complexelor funerare din *Hinterland* deja în sec.VI-V a.Chr. Toate acestea se plasează nemijlocit în apropierea coloniilor grecești ca Histria sau Olbia, fie în sfera lor de influență (Histria-Sat, Corbul de Jos, Solončaki, Petuchovka etc.) lipsind în adâncul continentului. Gradul înalt de elenizare a posesorilor acestor morminte este legat nu numai de apropierea de coloniile grecești, dar și de componența eterogenă greco-indigenă a așezărilor din care proveneau aceștia. Nu este exclus ca mai multe din aceste morminte să fi aparținut chiar coloniștilor greci, care aveau originea în regiunile de unde au fost exportate vasele din inventarul funerar. Un interes deosebit are complexul de la Sabangia, care aparține unui reprezentant a populației nomade de origine nord-pontică [Simion,1989: p.220]. Ceramica rhodiană din acest tumul confirmă ideea expusă de M.Vachtina despre rolul activ al nomazilor în stabilirea contactelor cu coloniștii greci [Vachtina,1993: 53-55].

Se lasă observat și faptul că ceramica din complexe funerare este de cele mai multe ori într-o stare de păstrare mai bună decât cea descoperită în cadrul așezărilor deschise sau fortificate. Deși mai redusă cantitativ decât materialele amforistice, vesela de lux din morminte este de natură să contribuie într-o măsură mai mare la datarea cronologică mai strânsă a complexelor indigene, iar odată cu aceasta și la precizarea evoluției raporturilor cu lumea greacă. În același timp, este necesar să luăm în considerație o serie de factori. Mai întâi trebuie să admitem existența unui decalaj cronologic între producerea, transportarea în coloniile pontice și difuzarea acestei ceramici în *Hinterland*. Nu este exclusă și stocarea unor loturi de vase în orașele și coloniile grecești. La Olbia, într-un complex închis, datat la sfârșitul sec.VI-începutul sec.V a.Chr., a fost identificat un depozit de vase de lux, printre care și unele rhodo-ioniene, care la acea oră nu se mai fabricau [Rusjaeva,Sazonova,1986: 48-63]. Important este de asemenea decalajul cronologic între timpul fabricării vasului și plasarea lui în complexe închise, în special funerare. Uzura unor vase indică asupra folosirii lor pe parcursul unei perioade îndelungate de timp, uneori de câteva generații. De exemplu, *kantharos*-ul de la Ciobruți a fost folosit și după ruperea piciorului, iar *kylix*-ul de la Parcani a fost folosit o perioadă îndelungată chiar și după distrugerea mîinerelor și suportului. Descoperirea unor vase de tip *oenochoe* în necropolele de la Brăilița și Dobrina, a vasului *olpe* de la Enisala, a *cupei* cu figuri negre de la Histria-Sat, demonstrează că unele vase grecești puteau fi păstrate de către proprietarii localnici peste 100 de ani de la fabricarea lor, ajungînd în morminte abia mult mai târziu și nefiind în acest caz un criteriu sigur de datare [Vulpe,1970: 194,196].

O altă problemă este funcționalitatea ceramici de lux în general și a vaselor din complexe funerare în parțial. Diversitatea mare de forme ceramice presupune neapărat și întrebuințarea lor în diverse sfere ca cea politico-socială, în calitate de daruri sau cu rol de prestigiu și însemn social, în viața religioasă, ca vase de cult, în viața de toate zilele etc. Folosirea ceramicii de lux conform destinației indică

asupra creșterii gradului de civilizație a indigenilor, cel puțin, la nivelul de copiere a modului de viață grecesc, fenomen mai greu de sesizat în baza altor categorii de izvoare. Astfel s-a putut sesiza că o serie de forme ceramice ca *farfuriile*, cămile, străchinile se întâlnesc de cele mai multe ori în așezări și cetăți, pe când *ceștile*, *cupele*, vasele *lekythos*, *kantharos*, *scyphos* sau *kylix* în complexe funerare. Mai multe din acestea din urmă erau folosite în lumea greacă în calitate de recipiente principale atât la consumul vinului, cât și în cadrul libațiilor cu caracter religios. Nu este exclus că și în lumea barbară aceste vase erau folosite în ambele practici. Adoptarea de către indigeni a unor practici și culte religioase grecești, cum ar fi cele legate de cultele dyonisiace nu este de loc imposibilă, mai ales că acestea au fost menționate încă de Herodot în cazul sciților din jurul Olbiei [IV,76-78].

Nu mai puțin semnificativ este și raportul dintre statutul social al defunctului și inventarul funerar. Pe fondul general al tuturor descoperirilor funerare din mediul indigen, putem susține ferm, că aflarea importurilor în cadrul lor constituie cazuri accidentale. De cele mai multe ori vasele de lux, în complex cu arme sau cu alte importuri ceramice, în special amfore, reflectă un statut social înalt al defuncților.

Bibliografie

Agul'nikov 1993 S. M. Agul'nikov, *Kurgan skifskoj kul'tury u s.Manta na Nižnem Prute*, Revista arheologică, Chișinău, 1, 1993, p.115-117.

Agul'nikov 1997 S. M. Agul'nikov, *Tumulii scitici de lângă satele Manta și Crihana Veche*, Cercetări arheologice în aria nord-tracică, București, II, 1997, p.275-291.

Agul'nikov, Antipenko 1990 S. M. Agul'nikov, E. O. Antipenko, *Pogrebenie znatnoj skifjanki iz kurgana u s.Nikol'skoe*, Problemy istorii i archeologii Nižnego Podnestrov'ja, Belgorod-Dnestrovskij, 1990, část' II, p.5-7.

Alexandrescu 1971 P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice. Cu privire la datarea mormintului de la Agighiol*, SCIV, t.22, nr.4, 1971, p.600-662.

Alexandrescu 1972 P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice. Importurile grecești în bazinul Niprului și Bugului*, Studii Clasice, XIV, 1972, p.165-174.

Alexandrescu 1976 P. Alexandrescu, *Pour une chronologie des VIe-IVe siècles*, Thraco-Dacica, București, 1976, p.117-126.

Andruch, Dobroljubskij, Toščev 1985 S. I. Andruch, A. O. Dobroljubskij, G. N. Toščev, *Kurgany u sela Plavni v Nizov'jach Dunaja*, Odessa, 1985, 154p.

Andruch, Suničuk 1987 S. I. Andruch, E. F. Suničuk, *Zachoroneniya zažitočnyh skifov v nizov'jach Dunaja*, Novye issledovanija po archeologii Severnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1987, p.38-46.

Banaru 1997 V. Banaru, *Contribuții la problema relațiilor dintre greci și autochtoni în mileniul I î.Chr. (privire specială asupra spațiului Pruto-Nistrean și teritoriile limitrofe)*, Omagiu lui V. Potlog și C. Drachenberg la 70 ani, Chișinău, 1997, p.10-21.

Bilimovič 1970 Z. A. Bilimovič, *Dva bronzovyh taza iz Semibratnyh kurganov*, Sovetskaja archeologija, 3, 1970, p.128-135.

Boardman 1988 J. Boardman, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu*, București, 1988, 447p.

- Bucovală, Irimia 1971** M. Bucovală, M. Irimia, *Cimitirul din sec. VI-V de la Corbu, jud. Constanța, Pontica, IV, 1971, p.41-55.*
- Bujor 1955** Ex. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol, SCIV, VI, 3-4, 1955, p.571-579.*
- Bujor 1957** Ex. Bujor, *Șantierul arheologic de la Murighiol, Materiale și cercetări arheologice, III, 1957, p.247-254.*
- Chetragu, Serova 1982** N. A. Chetragu, N. L. Serova, *Novye raskopki kurganov u sela Butor (Grigoriopol'skij r-n), Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1977-1978, Chișinău, 1982, p.111-122, 218-219.*
- Chetragu, Serova 1987** N. A. Chetragu, N. L. Serova, *Skifskie kurgany v Dubossarskom rajone, Moldavskoe Podnestrov'e v pervobytnuju epochu, Chișinău, 1987, p.107-131.*
- Chetragu, Serova 1990** N. A. Chetragu, N. L. Serova, *Issledovanija skifskogo kurgana 21 u g.Dubossary, Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1985, Chișinău, 1990, p.120-132.*
- Conovici 1986** N. Conovici, *Repere cronologice pentru datarea unor așezări geto-dacice, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, II, Călărași, 1986, p.129-142.*
- Cronica 1996** Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995. A XXXI-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 1996.
- Diamant 1975** E. A. Diamant, *Raskopki na nekropole Koșarskogo poselenija, Archeologičeskie otkrytija za 1974g, M., 1975, p.274-275.*
- Diamant 1976** E. A. Diamant, *Poselenie i mogil'nik V-III vv. do n.e. na meste Primorskogo bul'vara v Odesse, Materialy po archeologii Severnogo Pričernomor'ja, VIII, 1976, p.204-212.*
- Dimitriu, Alexandrescu 1972** S. Dimitriu, P. Alexandrescu, *Importul ceramicii atice în bazinul Mării Negre pînă la războaiele medice, SCIV, t.23, Nr.3, 1972, p.361-374.*
- Dragomir 1967** Ion T. Dragomir, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațului din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea orașului, Danubius, I, 1967, p.183-187.*
- Dragomir 1984** Ion T. Dragomir, *Vestigii milenare inedite în patrimoniul Muzeului județean de istorie - Colecția Dr. Alexandru Nestor-Măcelaru, Peuce, IX, 1984, p.157-169.*
- Ebert 1913** M. Ebert, *Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland), Praehistorische Zeitschrift, Band V, 1913, p.1-80.*
- Glodariu 1974** I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană, Cluj, 1974, 325p.*
- Gol'ceva, Cașuba 1995** N. V. Gol'ceva, M. T. Kașuba, *Hlinjeni II. Mnogoslojnyj pamjatnik Srednego Podnestrov'ja, Tiraspol, 1995, 272p.*
- Gudkova 1970** A. V. Gudkova, *Skifskie pogrebenie s konem iz Ni(nego Podunav'ja, Archeologičeskie otkrytija za 1969g, M., 1970, p.240-241.*
- Harțuche 1980** N. Harțuche, *Cronica descoperirilor arheologice din județul brăila în perioada 1968-1978, Istros, I, 1980, p.355-368.*
- Harțuche 1983** N. Harțuche, *Importuri grecești în mormintele geto-dace din județul Brăila, Istros, II-III, Brăila, 1983, p.145-159.*
- Iconomu 1978-1979** C. Iconomu, *Cercetările arheologice de la locuirea hallstatiană târzie de la Curteni-Vaslui, Cercetări istorice s.n., Iași, IX-X, 1978-1979, p.177-236.*
- Irimia 1968** M. Irimia, *Cimitirele de incinerare de la Bugeac-Ostrov, Pontice, I, 1968, p.193-234.*

- Irimia 1973** M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești(sec. V-I î.e.n.)*, Pontica, VI, 1973, p.7-71.
- Irimia 1976** M. Irimia, *Observații privind arheologia secolelor VII-V î.e.n. în Dobrogea*, Pontica, VIII, 1976, p.89-114.
- Irimia 1983** M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, XVI, 1983, p.69-149.
- Irimia 1984** M. Irimia, *Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV-II î.e.n.) și problema apartenenței lor etnice*, Thraco-Dacica, V, 1-2, 1984, p.64-83.
- Jarovoij ș.a.** 1997 E. V. Jarovoij, I. A. Četverikov, A. V. Subbotin, *Novyj kurgannyj mogil'nik skifskoj kul'tury v Nižnem Podnestrov'e*, Nikonij i antičnyj mir Severnogo Pričernomor'ja, Odessa, 1997, p.251-255.
- Kovpanenko, Bunjatjan 1978** G. T. Kovpanenko, K. P. Bunjatjan, *Skifskie kurgany u s.Kovalevka Nilolaevskoj oblasti*, Kurgany na Južnom Buge, 1978, Kiev, p.133-150.
- Kul'tura naselenija, 1987** *Kul'tura naselenija Ol'vii i ee okruzi v arhaičeskoie vremja*, Kiev, 1987, 200p.
- Leahu 1981** V. Leahu, *Sondajul arheologic efectuat în 1979 la Daia, jud. Giurgiu*, Cercetări arheologice, IV, 1981, p.30-40.
- Lipavskij, Snytko 1990** S. A. Lipavskij, I. A. Snytko, *Kurgany ranneantičnogo vremeni v uročišče Čertovatoe i nekotorye problemy naselenia ol'vijskoj chory*, Materialy po arheologii Ol'vii i ee okruzi, Kiev, 1990, p.1-7.
- Lungu 1993** V. Lungu, *Pour une chronologie de la ceramique attique du nord de la Dobroudja (IVe-IIIe siecles av.J.Chr.)*, Pontica, XXVI, 1993, p.159-190.
- Martynenko 1997** A. I. Martynenko, *Poslednij etap fasosskogo importa v Nikonij, Nikonij i antičnyj mir Severnogo Pričernomor'ja*, Odessa, 1997, p.55-60.
- Meljukova 1962** A. I. Meljukova, *Skifskie kurgany Tiraspol'ščiny*, Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, M., 1962, Nr.115, p.114-166.
- Meljukova 1971** A. I. Meljukova, *Naselenie Nižnego Podnestrov'ja v IV-III vv.do n.e.*, Problemy sovetckoj arheologii, 1971, p.39-54.
- Meljukova 1974** A. I. Meljukova, *Raboty zapadno-skifskoj ekspedicii*, Arheologičeskie issledovanija v Moldavii 1973g, Chișinău, 1974, p.53-77.
- Meljukova 1974a** A. I. Meljukova, *Raskopki kurganov u s. Butora Grigoriopol'skogo rajona*, Arheologičeskie issledovanija v Moldavii 1972g, Chișinău, 1974, p.77-95.
- Meljukova 1975** A. I. Meljukova, *Poselenie i mogil'nik skifskogo vremeni u s.Nikolaevka*, M., 1975, 259p.
- Niculită 1991** I. T. Niculiță, *Gety i ellinskie polisy v VI-III vv.do n.e.*, Thracia Pontica, Sofia, 1991, p.197-204.
- Niculită 1994** I. Niculiță, *Relațiile populației autochtone din nordul și nord-vestul Pontului Euxin cu lumea greacă în mileniul I î.Chr.*, Relations Thraco-Illyro-Helleniques, Bucarest, 1994, p.279-283.
- Pare 1997** Ch. Pare, *La dimension européenne du commerce grec à la fin de la période archaïque et pendant le début de la période classique*, Vix et les ephemeres principautes celtiques. Les VIe - V^e siecles avant J.-C. en Europe centre-occidentale, Paris, 1997, p.261-286.
- Petrescu-Dîmboviță 1953** M. Petrescu-Dîmboviță, *Descoperirile arheologice de la Frumușița (raionul Galați)*, Studii și cercetări științifice, IV, 1-4, Iași, 1953, p.497-511.
- Preda 1966** Fl. Preda, *Răspîndirea produselor grecești în Dacia Extracarpatică (sec. VI-Îi.e.n.)*, Analele Universității din București, XV, 1966, p.15-33.

- Preda 1973** Fl. Preda, *Procesul pătrunderii mjărfurilor grecești și consecințele acestuia în Dacia extracarpatică*, Apulum, XI, 1973, p.37-80.
- Ruban 1979** V. V. Ruban, *O datirovke poselenija Kozyrka II*, Pamjatniki drevnich kul'tur Severnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1979, p.60-80.
- Rusjaeva 1986** A. S. Rusjaeva, N. G. Sazonova, *Keramičnij kompleks arhačnogo času iz Ol'vii*, Archeologija, 55, Kiev, 1986, p.48-63.
- Schuchardt 1885** C. Schuchardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, Arch. epigr. Mitth. aus Öst., 1885, Nr.IX, p.227-228.
- Sal'nikov 1966** A. G. Sal'nikov, *Itogi polevyh issledovanij u s.Pivdennoe*, *Materialy po archeologii Severnogo Pričernomor'ja*, V, Odessa, 1966, p.176-225.
- Simion 1971** G. Simion, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala*, Peuce, II, 1971, p.63-129.
- Simion 1985** G. Simion, *Elements de civilisation greques dans le monde getique de la zone istro-Pontique*, Praktika, 1985, p.272-279.
- Simion 1989** G. Simion, *Geneza civilizației geto-dace în sec.VI-V î.e.n.*, Symposia Thracologica, VII, 1989, p.213-222.
- Sîrbu 1982** V. Sîrbu, *Importuri grecești în Cîmpia Brăilei (sec.V-I î.e.n.)*, Pontica, XV, 1982, p.99-124.
- Sîrbu 1983** V. Sîrbu, *Nouveles considerations generales concernant l'importation des amphores greques sur le territoire de la Roumane (les VI-e-I-er siecles av.n.e.)*, Pontica, XVI, 1983, p.43-67.
- Sîrbu, Arnăuț 1995** V. Sîrbu, T. Arnăuț, *Incinta fortificată de la Stolniceni, raionul Hîncești - Rep. Moldova*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă, București, I, 1995, p.378-400.
- Subbotin, Ochotnikov 1981** L. V. Subbotin, S. B. Ochotnikov, *Skifskie pogrebenija Nižnego Podnestrov'ja*, Drevnosti Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1981, p.102-116.
- Suničuk, Fokeev 1984** E. F. Suničuk, M. M. Fokeev, *Skifskij mogil'nik Plavni I v nizov'jach Dunaja*, Rannij železnyj vek Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1984, p.103-120.
- Šmaglij, Černjakov 1969** N. M. Šmaglij, I. T. Černjakov, *Raskopki kurganov v nizovijach Dnestra*, AO 1968g, M., 1969, p.255-256.
- Teodor, Sanie 1969** S. Teodor, S. Sanie, *Ceramica grecească din Muzeul de istorie a Moldovei(I)*, Arheologia Moldovei, VI, 1969.
- Vachtina 1993** M. Ju. Vachtina, *K voprosu o vlijanii demografičeskoj situacii na stanovlenie i razvitii greko-varvarskich svjazej v različnyh rajonach Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Peterburgskij archeologičeskij vestnik, VI, St.Peterburg, 1993, p.53-55.
- Vulpe 1970** Al. Vulpe, *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec.VII-V î.e.n. în spațiul Carpato-Dunărean*, Memoria Antiquitatis, II, Piatra Neamț, 1970.

CONTRIBUȚII LA CERCETAREA ȘI STUDIAREA MATERIALULUI CERAMIC GRECESC DE LA CETATEA GETICĂ DE LA BUTUCENI.

Natalia MATEEVICI

La nord de s.Butuceni (r-ul Orhei), pe un promontoriu înalt și stâncos se află complexul arheologic care s-a impus prin poziția sa strategico-geografică în lumea tracilor de Nord ca centru politic și religios. Către sec.IV-III a. Chr. cetatea de la Butuceni a ajuns la cel mai înalt grad de dezvoltare în regiunea estcarpatică. Totodată cetatea de la Butuceni era un mare și important centru economic, fapt confirmat și prin bogatul și diversul material ceramic de import găsit în timpul săpăturilor arheologice efectuate aici.

Între anii 1948-1949 săpăturile la cetatea de la Butuceni au fost efectuate de Gh.Smironov, care numește acest monument „cetate scitică”*. Rezultatele acelor săpături au fost expuse sumar doar în câteva publicații [1]. Mai mult timp nu s-a acordat atenția cuvenită materialului ceramic de la Butuceni, provenit din săpăturile acelor ani, păstrat atât la Muzeul Național de istorie a Moldovei, cât și o mică parte la Muzeul de Arheologie a A.Ș. a Republicii Moldova.

În anul 1983 săpăturile la cetatea Butuceni au fost reluate de expediția Universității de Stat din Moldova în frunte cu prof. I.Niculiciță, rezultatele cărora au fost elucidate în mai multe publicații [2], dar și în rapoartele de săpături [3].

Pentru a studia dezvoltarea economică a cetății, în primul rând este nevoie de a cerceta raportul relațiilor comerciale care în majoritatea lor erau reprezentate prin negoțul cu coloniile grecești. Rolul dominant în aceste relații revenind comerțului cu vin și ulei de măsline, care erau aduse pe teritoriul populat de autohtoni, în vase speciale numite amfore.

În timpurile cele mai vechi amforele comerciale i se spunea ΚΕΡΑΜΙΣ de la cuvântul ΚΕΡΑΜΟΣ (lut). Pe vremea lui Homer acest vas era cunoscut sub numele de ΑΜΦΙΦΟΡΕΥΣ și de abia în sec. VII-VI a. Chr. ea capătă deja un caracter comercial, fiind numită ΑΜΦΟΡΕΥΣ [4]. În sec. VI-V a. Chr. amfora devine aproape unicul recipient de întrebuințare în comerț.

În materialul ceramic de import grecesc de la Butuceni fragmentele amforistice ocupă cca.90%, de aceea studierii lor i se va acorda aici prioritate. O altă categorie de ceramică grecească executată la roată de la Butuceni, este ceramica de lux (cu firnis negru) și ceramica de uz curent, reprezentată prin vase, lucrate la roata olarului, din pastă cenușie, gălbie.

Până în prezent s-au făcut câteva încercări de a studia problema în cauză, chiar în una din ele au fost menționate și totalul fragmentelor de pereți, toarte,

* În patrimoniul M.N.I.M. se păstrează o mare parte din materialul ceramic provenit din săpăturile anilor 1948-1949 de la Butuceni. În unele lăzi s-au păstrat chiar și foițele scrise cu mâna lui Gh.D. Smironov, unde apare aceasta determinare.

buze, gâturi, piciorușe de amfore găsite la Butuceni [5]. Materialul publicat până în prezent nu include și piesele de import grecesc păstrate în cele două muzee menționate mai sus. Reieșind din situația creată ne-am propus ca în studiul de față să includem piesele provenite din săpăturile lui Gh.D.Smironov. Prin aceasta urmărindu-se scopul de a crea un tablou integru și cât mai veridic al importului ceramic grecesc descoperit până în prezent la Butuceni.

Încă din sec. VI a. Chr. spațiul est carpatic a devenit un debușeu important în desfacerea mărfurilor grecești. Unul din centrele-producătoare din această perioadă atestat prin mai multe fragmente la Butuceni este Chiosul, prezent aici prin fragmente de buze, piciorușe, toarte. Cele mai vechi amfore chiote găsite aici sunt cele cu gâtul umflat (fig.1/1, 2, 7, 8).

Din a doua jumătate a sec. V a. Chr. către sec. IV a. Chr. apare tipul amforei cu gâtul cilindric drept, cu piciorul în formă de manșon caracteristic amforei chiote a acestei perioade (fig. 1/3 - 6). Și în sec. IV a. Chr. același centru-producător continuă exportul în acest teritoriu, ce-i drept mai modest (fig. 1/9).

La Butuceni au fost depistate și câteva fragmente de amforă de Lesbos, din pastă cenușie, care este datată la fel cu sf. sec. VI-V a. Chr. (fig.1/10).

Din cele expuse rezultă că sf. sec. VI-V a. Chr. - mij. sec. V a. Chr. reprezintă perioada inițială de pătrundere a importului grecesc la Butuceni, care este urmată de apariția amforei de Thasos.

Începuturile exportului thasian era tradițional socotit al 3-lea sfert al sec. V a. Chr. Cercetările de ultimă oră dovedesc că importul thasian în regiunile Pontului Euxin este prezent deja din prima jum. a sec. V a. Chr. [6].

Piesele amforistice de Thasos de la Butuceni sunt prezente prin fragmente de buze, pereți, piciorușe, multe toarte, printre care și toarte cu ștampile. Din acest șir de piese fac parte și câteva fragmente de amfore (piciorușe) de Thasos de sf. sec. V a. Chr. (fig. 1/13).

Totuși majoritatea fragmentelor thasiene de la Butuceni aparțin perioadei sec. IV-III a. Chr. (fig.1/11, 12, 14). Anume acestei perioade aparțin și ștampilele de pe toartele de amfore. Este cunoscut faptul că de la mij. sec. IV a. Chr. pe această insulă se observă o creștere bruscă a producției ceramice. Majoritatea atelierelor de pe Thasos își fac apariția la mij.- al treilea sfert al sec. IV a. Chr. [7].

Nu toate ștampilele de Thasos de la Butuceni au putut fi restabilite. Cele lizibile aparțin așa - numitului tip „târziu“ de ștampilare - sf. sec. IV -sec. III a. Chr. Din totalul ștampilelor amforistice de aici cele de Thasos sunt majoritare (fig.2/1-5).

Începutul sec. IV a. Chr. corespunde unei noi etape în comerțul greco-barbar manifestată prin intensificarea lui, fapt explicat și prin anumite schimbări politico-economice din zona Pontului. Anume atunci un rol important îl joacă orașele pontice. Printre centrele exportatoare din primul sfert al sec. IV a. Chr. se evidențiază Heraclea Pontică. De la mij. sec. IV și până în sec. III a. Chr. prezența mărfurilor acestui oraș este atestată practic în toate coloniile grecești (este cunoscut faptul că către sec. III a. Chr. se restrânge exportul heracleot) [8].

Fragmentele amforistice de Heraclea la Butuceni sunt numeroase, fiind reprezentate prin buze și gâturi, pereți, piciorușe (fig.2/7-12, fig.3/1 - 10). Se evidențiază două fragmente de gâturi ce păstrează și ștampilele englifice pe ele (fig.3/ 4-5). Ultimele cercetări privind ștampilarea amforelor heracleote certifică faptul, că aceasta poate fi încadrată în următoarele limite cronologice: sf. sec V - înc. sec. IV a. Chr. și primul sfert al sec. III a. Chr. [9]. Ștampilele heracleote de la Butuceni sunt ștampile de producători, numele cărora era plasat în două rânduri, fiind probabil vorba de aceeași persoană ETYMOΣ, numele căruia este pus la Genitiv, aparținând conform părerii noastre, perioadei a treia de ștampilare, adică sf. sec. IV - primul sf. al sec. III a. Chr.

Un alt centru producător care își începe ștampilarea ambalajului ceramic începând cu mij. sec. IV a. Chr. și prezent la Butuceni este Sinope [10].

Ștampilarea la Sinope începe în a doua jum. a sec. IV (365 [12] - 355 [13]) a. Chr., pe timpul astynomului ENΔEMOΣ, ca simbol fiind folosită emblema orașului vultur pe delfin.

În comerțul sinopean sunt cunoscute două etape, prima începe din a doua jum. a sec. IV (conform unor autori chiar din primul sfert) [11] al sec. IV a. Chr. și durează până în 220 a. Chr.; a doua - de la sf. sec. III până în 183 a. Chr. Primei etape aparțin majoritatea fragmentelor aforistice sinopeene de la Butuceni (fig.4/1-16).

Ștampilele sinopeene de la Butuceni se încadrează în limitele - sf. sec. IV - înc. sec. III până la sf. sec. III (295-190) a. Chr. Din cele descifrate de noi, cea mai timpurie este cu emblema elefantului spre dreapta, aparținând astynomului IKEΣ IOΣ (295-280) a. Chr. [14] (fig.3 /14), cea mai târzie aparținând astynomului AI OΛΛONIDIOΣ (257-190) a. Chr. [15] (fig.3/13). Reprezentarea elefantului spre dreapta se întâlnește extrem de rar în ștampilarea sinopeană și denotă o asemănare vădită cu emblema de pe monedele lui Selivk al II-lea.

De la începutul sec. IV până la mij. sec. II a. Chr. în bazinul circumpontic un rol de seamă îl joacă Chersonesul. Producerea amforelor la Chersones aparține începutului sec. IV a. Chr. și durează până la mij. sec. II a. Chr., perioada cea mai intensivă revenind sf. sec. IV - mij. sec. III a. Chr. [16]. Piese de Chersones depistate la Butuceni se plasează în felul următor: amforele restaurate (fig.5/1-3), piciorușe, fragmente de buze (fig.5/4-11, 6/6-7), toate ștampilate (fig.6/1-5, 8), și datează cu sf. sec. IV - sec. III a. Chr.

Este cunoscut că ștampilarea la Chersones începe cu 325 a. Chr. Ștampilele chersonesiene de la Butuceni aparțin sf. sec. IV - înc. sec. III a. Chr. și sunt de două tipuri. Din primul fac parte 5 ștampile aparținând astynomului ΠΟΛΙΣΤΡΑΤ' OΣ, datând cu cca. 300-285 a. Chr., grupul Ib după Catz [17] (fig.6/1-4). Patru din ele provin din săpăturile lui Gh.Smironov, una, din cele efectuate de I.Niculiță [18]. Descoperirea a mai multor ștampile, aparținând aceluiași astynom demonstrează că mărfurile erau achiziționate în stocuri mari. Celui de al doilea tip de ștampile aparține o ștampilă păstrată pe toarta unei din amforele restaurate, din care s-au

păstrat câteva litere imprimate... ΝΩΝΟΣ. Aceste câteva litere ar putea aparține la doi astynomi ai Chersonesului: ΝΑΝΩΝΟΣ, datat cu 315-300 a. Chr., sau ΞΕ ΝΩΝΟΣ, datat cu 300-285 [19]. Prezența unui număr impunător de piese de Chersones la Butuceni și faptul că achiziția mărfurilor se făcea deseori în stocuri mari ne face să fim mai atenți la afirmațiile unor cercetători cum că legăturile părții nord-vestice a Pontului cu Chersonesului erau ocazionale și sporadice [20].

Un alt grup bine documentat la Butuceni este cel al amforelor de tip Soloha I (Peparet II). Anforele de tip Soloha I (Peparet II), apar în spațiul nord-pontic în sec. IV -III a. Chr. Actualmente nu este stabilit locul producerii acestor amfore. La cetatea de la Butuceni ele sunt prezentate prin fragmente de buze și suporturi (fig.7/1-13). Către sec. III a. Chr. încetează importul amforelor de acest tip în spațiul nord-pontic [21]. La Butuceni spre deosebire de alte locuri ale spațiului Pruto-Nistrean, amforele de tip Soloha I (Peparet II) sunt într-un număr destul de impunător, fapt ce atestă nivelul înalt de dezvoltare a relațiilor comerciale dintre locuitorii acestei localități și centrul producător al amforelor de acest tip.

Aceleași perioade (sec. IV-III a. Chr.), aparțin fragmentele amforistice de tip Usti-Laba (fig.8/1-8). Unele piese sunt asemănătoare celor de tip Soloha I (Peparet II). Bunăoară buza lată, puternic evazată este mult mai rotunjită în partea de sus. Toartele bifide și piciorușul sunt asemănătoare celor de Cos. Cele mai timpurii amfore de acest fel sunt cunoscute din sec. IV a. Chr.

Spre sf. sec. IV a. Chr. pe piața nord-pontică pătrund amforele de Rhodos. Este unanimă părerea că importurile rhodiene au fost cele mai răspândite în cadrul lumii antice. Dar la Butuceni Rhodosul este atestat nesemnificativ, prin câteva fragmente de buze, toarte și o singură amforă restaurată (fig.8/9-15). Piese rhodiene datează cu sf. sec. IV- a doua jum. a sec. III a. Chr.

Câteva fragmente amforistice la părerea noastră ar putea fi atribuite unui centru producător mai puțin vehiculat în literatura de specialitate și anume orașului Amastris [22]. Credem că anume lui îi aparțin fragmentele de buze de la Butuceni cu două rânduri de brăe sub buză (fig.7/14-15).

Sec. III a. Chr. este prezentat la Butuceni prin fragmente amforistice de Cos: gâturi cu buze, toarte bifide, piciorușe. Pe una din toartele bifide apare și o șampilă cu numele prescurtat MOC, care se datează reieșind din forma lunară a sigmei, cu începutul sec. III a. Chr., deși sunt cunoscute cazuri când aceeași șampilă era aplicată și pe toarte simple [23]. Celelalte fragmente de Cos datează cu prima jum. a sec. III - înc. sec. II a. Chr. (fig.9/1-5).

Am menționat la începutul lucrării că în afară de fragmentele amforistice din categoria fragmentelor ceramice mai fac parte și piese cu firnis negru și ceramică uzuală cenușie și roșietică - gălbuie. Ceramica cu firnis negru, deși prezentată printr-un număr restrâns de fragmente, totuși permite reconstituirea formelor de vase: ca kantharos, boluri, cupe etc. (fig.10). Ele se încadrează în perioada sec. IV - înc. sec. III a. Chr., confirmând încă odată că apogeul relațiilor cu lumea greacă la Butuceni corespunde sec. IV, III a. Chr., adică perioadei de maximă înflorire a cetății.

De rând cu această categorie la Butuceni sunt atestate și fragmente de ceramică uzuală din pastă cenușie și gălbie-roșietică. Așa bunăoară, au fost găsite fragmente de luterii de culoare gălbie datate cu sec. IV - prima treime a sec. III a. Chr. Aceste fragmente sunt de origine sinopeană, aparținând tipului I de luteriu după Brașinski [24] (fig.9/6). Vorbind de vase de folosire uzuală, am putea menționa și fragmentul de pytos de la Butuceni (fig.9/11), care la părerea noastră este importat din Sinope și poate fi datat cu sec. IV - III a. Chr. Tot la acest compartiment apar și două fragmente de lekytos, de culoare cenușie - gălbuie, care sunt datate cu sf. sec. IV înc. sec. III a. Chr. (fig.9/8-9). Alt tip de vase, bonuri și vas de forma alungită (fig.9/7,10) găsite la Butuceni sunt o producție a Olbiei și datează cu sec. IV - III a. Chr. [25].

Din analiza fragmentelor ceramice de import descoperite la Butuceni, reiese că geții de aici intră în contact cu lumea greacă încă la sf. sec. VI a. Chr., relațiile comerciale cu ei fiind atestate continuu până la începutul sec. II a. Chr. Din analiza prezentată mai sus se pot specifica patru etape de pătrundere a importului grecesc la Butuceni.

Prima etapă - sf. sec. VI - mij. sec. V, reprezentată prin importuri chiote, într-o măsură mai mică prin cele de Lesbos.

A doua etapă - a doua jum./ sf. sec. V - prima jum. sec. IV, reprezentată prin importurile de Thasos și Chios.

A treia etapă - cea de maximă înflorire a cetății și a comerțului cu lumea greacă. cuprinde mijlocul sec. IV - prima jum. sec. III. Sunt atestate importurile de Thasos, Heraclea, Sinope, Chersones, tip Soloha I (Peparet II), de tip Usti - Laba, Amastris, Rhodos.

A patra etapă - corespunde declinului relațiilor cu lumea greacă și revine celei de-a doua jum. sec. III - înc. sec. II a. Chr., prezentată prin fragmente amforistice de Sinope și Cos.

Tab. 1 Etapele de pătrundere a importului grecesc la cetatea Butuceni

sec.	VI	V	IV	III	II
Centru prod.					
CHIOS		■	■		
LESBOS	■	■			
THASOS			■	■	
SINOPE			■	■	■
HERACLEA			■	■	
RHODOS			■	■	
CHERSONES			■	■	
SOLOHA I			■	■	
USTI-LABA			■	■	
AMASTRIS			■	■	
COS				■	■

CATALOG

THASOS

1. ΘΑΣΙΩ[N]

șopârla

[ME] ΝΕΔΗΜ[ΟΣ]

Asemănător la A. AVRAM, HISTRIA VIII, [26], șt. 364. cu astynomul ΚΡΑΤΙΝ ΟΣ, astynomul ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ apare și cu alte simboluri, ștampila 347-353, cca. 294 - 275 a. Chr.

2. [ΘΑΣΙΩΝ]

trident ←

ΑΙΝΕΑΣ

intocmai la A.AVRAM, HISTRIA, VIII, șt. 382

cca. 286-274 a. Chr.

3. [ΘΑΣΙΩΝ]

roată

ΠΥΘΙΩΝ

aceiaș simbol se întâlnește la astynomul ΠΟΥΛΥΣ și ΚΛΕΟΦΩΝ, cca.310-295 a. Chr., aceeași datare o are și astynomul ΠΥΘΙΩΝ II cu alte simboluri, A. AVRAM, HISTRIA VIII, șt.345-346.

4. [Θ]ΑCΙΩΝ

delfin (Pește)?

.....

cca. 280 a. Chr.

5. [Θ]ΑΣΙ[ΩΝ]

amforă ←

.....ΙΧ.....

asemănătoare la A.AVRAM, HISTRIA VIII cu astynomul ΑΙΝΕΑΣ, cca. 286-274 a. Chr., șt. 383.

6. Θ[Α]CΙΩΝ

roată aplatizată cu spițe

[ΧΑΙΡΕΑΣ]

asemănătoare la V. SÂRBU, V. OPREA, F. RĂDULESCU [27], ISTROS, VIII 1997, fig. 16/12, cca. 273-267 a. Chr.

sau

Θ[Α]CΙΩΝ

roată

ΑΡΙCΤΟΦΩΝ - scris răsturnat, la M. BĂRBULESCU, L. BUZOIANU, N. CHELUȚĂ - GEORGESCU [28] p.7 pl.1/8, cca. 300-290 a. Chr.

7. ...ΩΝ

CHERSONES

1. [Π]ΟΛΥΣΤ[ΡΑΤΟΣ]

monograma (ΣΤΡ)

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ

2. ΠΟΛΥΣΤΡΑ[ΤΟΣ]

monograma

ΑΣΤΥΝΟΜ[ΟΥ]

3. [ΠΟ]ΛΥΣ[ΤΡΑΤΟΣ]

monograma

ΑΣΤΥ[ΝΟΜΟΥ]

4. [Π]ΟΛΥΣ[ΤΡΑΤΟΣ]

monograma

[ΑΣΤΥΝ]ΟΜΟΥ

5. [ΠΟΛΥΣΤΡΑΤΟΣ]

monograma

ΑΣΤΥ[ΝΟΜΟΥ]

întocmai la V. I. CATZ Keramičeskie klejma Hersonesa Tavričeskogo,

tabl.XC, 1-95/1-7,

cca. 300-285 a. Chr.

6. [ΝΑ]ΝΩΝΟΣ sau [ΞΕ]ΝΩΝΟΣ

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ

ambele întocmai la CATZ, op. cit., prima- t.XXXIV 1-80/1-4 cca. 315-300 a. Chr.;

a doua- t.XXXVIII, 1-90/1, cca. 300-285 a. Chr.

7. ΗΡ - retrograd

asemănătoare la V.I.CATZ, op.ci., t.CII, 2A-16, 1, cca. 285-272 a. Chr.

SINOPE

1. [ΑΣΤΥΝΟ]ΜΟΥΝΤΟΣ

[ΑΠΟΛΛΟ]ΝΙΔΟΥΤΟΥ

[ΠΟΣΙ]ΔΩΝΟΥ

strugure (lipsă)

întocmai la CONOVICI N., HISTRIA, VIII, 1998, șt. 573, p. 150, [29] A.

RĂDULESCU, M. BĂRBULESCU, L. BUZOLIANU, N. CHELUȚĂ-

GEORGESCU [30], pl.III, șt. 20, 21. cca. 280-190 a. Chr.

2. ΑΙΞΙΝΟΥ

...[Σ]ΤΕΙΟΣ

simbol lipsă

astynomul ΑΙΞΙΝΟΣ, întâlnit la N. CONOVICI, HISTRIA VIII, 1998, șt. 190-

208.

cca. 279-258 a. Chr.

3. elefant spre dreapta [IKEΣIOY

ΑΣΤΥΝΟΜ

OY ΠΡΥΤΑΝΙΟ/Σ]

asemănătoare la N.CONOVICI, HISTRIA VIII, șt. 40, p. 61, cca. 295-280 a. Chr.

4.X

.....

ΠΣΙ.....

indescifrabilă

HERACLEA PONTICĂ

1. ETY

MOY

2. ETY

MO[Y]

întocmai la V. CANARACHE, op.cit., șt. 453, p. 169, sf. sec. IV- primul sfert sec. III a. Chr.

COS

1. MOC

întocmai la ȘTAERMAN E.M., op. cit., des.5, nr. 128; A. RĂDULESCU, M. BĂRBULESCU, L. BUZOIANU [31], p.40, pl. I/32, înc. sec. III a. Chr.

Bibliografie

1. Smirnov G.D. Arheologičeschije isledovanija Starogo Orheja, KSIIMK, 1949, XXVI, p.24-25.

2. Niculiță I.T. Otčet o rezul'tatah arheologičeskikh isledovanij muzeinogo kompleksa Staryj Orhej i prilægajuščih teritorij v 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988gg. Kišinev 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989; Raport preliminar al rezultatelor investigațiilor arheologice de la cetatea getică Butuceni din anul 1989, Chișinău 1990; Niculiță I., Teodor S., Zanoci A., Raport preliminar al rezultatelor cercetărilor arheologice de la cetatea Butuceni din 1984, 1995, 1996, 1997, Chișinău 1995, 1996, 1997, 1998.

3. Niculiță I.T. Severnye frakijcy c Vi-I vv.n.e. Kišinev 1987 p.83-125; Gety i ellinskie polisy v VI-III vv. do n.e., Thracia Pontica, IV, Sofia, 1991, p. 197-204.

4. Canarache V. Importul amforelor stampilate la Istria, București, 1957, p. 7.

5. Banaru V. K voprosu ob ekonomčeskikh svjazjah naselenija Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja s grečeskim mirom /po dannym grečeskogo importa s gorodišča Butuceni/, Nikonii i antičnyi mir Severnogo Pričernomor'ja, Odessa, 1997, p.174.

6. Monahov S.I. O fassoskom importe pervoj poloviny V veka v Severnom Pričernomor'je, Drevnee Pričernomor'je, Tezisy dokladov jubilejnoy konferencii 12-14 marta 1996 goda, Odessa, 1996, p.71.

7. Katz V.I. Pričiny perehoda ot „rannih“ k „pozdnim“ ottiskam v praktike klejmenija, Tezisy dokladov jubilejnoy konferencii 12-14 marta 1996 goda, Odessa, 1996, p.51-53.

8. Kolesnikov A.B. Keramičeskije klejma iz raskopok usad'by u Elizavetovskogo majaka, VDI,2 1985, p.70.
9. Katz V.I. Hronologija klejm Geracleij Pontiiskoj (sostojanie i perspektivy), Nikonij i antičinyj mir Severnogo Pričernomor'ja, Odessa, 1997, p.215.
10. Tzehmistrenko V.I. Sinopskije keramičeskije klejma s imenami gončarnyh masterov, SA, 31, 1960, p.68, 76.
11. Samojlova T.A. Sinopskij import v nižnem Poddnestrov'je (po dannym keramičeskoj epigrafiki), Nikonij i antičinyj mir Severnogo Pričernomor'ja, Odessa, 1997, p.221.
12. Fedoseev N.F. Utočnenyj spisok magistratov kontrolirovavših keramičeskoe proizvodstvo v Sinope, VDI, 2, 1993, p.159.
13. Conovici N. Les timbres amphoriques. 2. Sinope, Histria, VIII, București, 1998, p.51.
14. Ibidem, p.61, șt. 40.
15. Ibidem, p. 150, șt. 571, pl. XL.
16. Monahov S.I. Amfory Hersonesa Tavričeskogo IV-II vv. do n.e., Saratov, 1989, p. 94.
17. Katz V.I. Keramičeskije klejma Hersonesa Tavričeskogo, Katalog – opredelitel', Saratov, 1994, p. 76, tabl. XC, 1-95/1-7, p. 108-109.
18. Niculiță I. Raport preliminar al rezultatelor investigațiilor arheologice de la cetatea getică Butuceni din rezervația „Orheiul Vechi“ din anul 1988, Chișinău 1999, fig.9/6.
19. Katz V.I. Keramičeskije klejma Hersonesa Tavričeskogo, p.76, șt. 80.
20. Buzoianu L. Importurile amforice la Tomis în perioada elenistică, Pontica, XXV, 1992, Constanța, p.112.
21. Lejpnuskaja I.A. Keramičeskaja tara iz Olivii, Kiev, 1981, p.67.
22. Šteglav A. Les amphores timbrees d'Amastris, BCH, suppl.XXII, 1986, p.335-373.
23. Štaerman E.M. Keramičeskije klejma iz Tiry, KSIMK, 36, 1951, p.31.
24. Brašinskij I.B. Grečeskij keramičeskij import na Nižnem Donu, Leningrad, 1980, p.68, tabl.XXXIX/1-2.
25. Diamant E.I. O datirovke Luzanovskogo poselenija, Novyje arheologičeskie issledovanija na Odesščine, Kiev, 1987, p.83-88.
26. Avram A. Les timbres amphoriques, 1. Thasos, Histria, VIII, București 1996.
27. Șîrbu V., Oprea V., Rădulescu V. Așezarea getică din zona Gâldău-Pietroiu, jud. Călărași, Istros, VIII, Brăila, 1997.
28. Bărbulescu M., Buzoianu L., Cheluță-Giorgescu N. Importul amforelor la Albești, Pontica, XIX, Constanța, 1968.
29. Conovici N. Op.cit.
30. Rădulescu A., Bărbulescu M., Buzoianu L., Cheluță-Georgescu N. Importuri amforistice la Albești (jud. Constanța), Sinope, Pontica, XXI-XXII, Constanța, 1988-1989.
31. Rădulescu A., Bărbulescu M., Buzoianu L. Importuri amforice la Albești: Chersonesul Tauric, Cnidos, Cos, Paros, Pontica XXIII, Constanța, 1990.

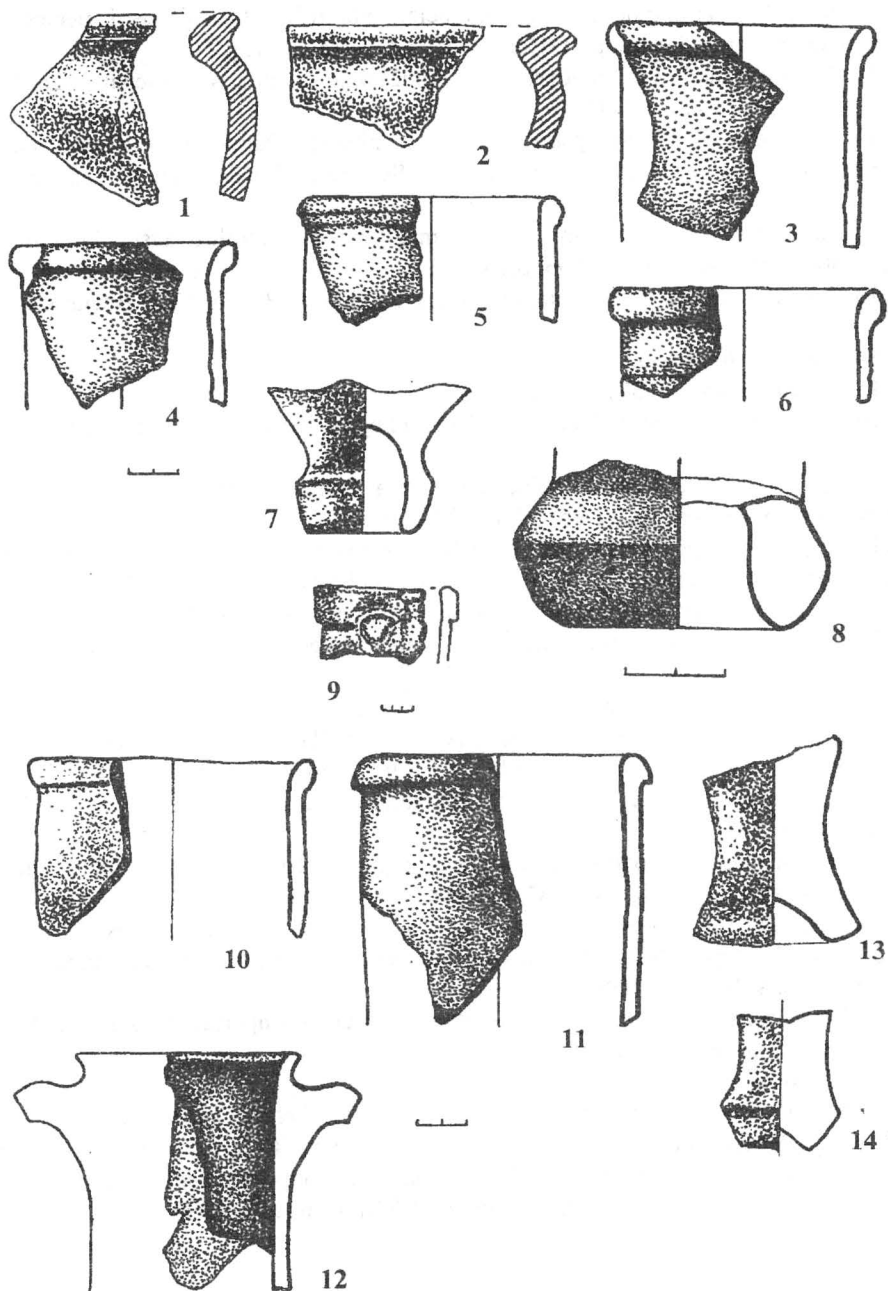

Figura 1. Fragmente amforistice: 1-9. Chios; 10-14. Thasos.

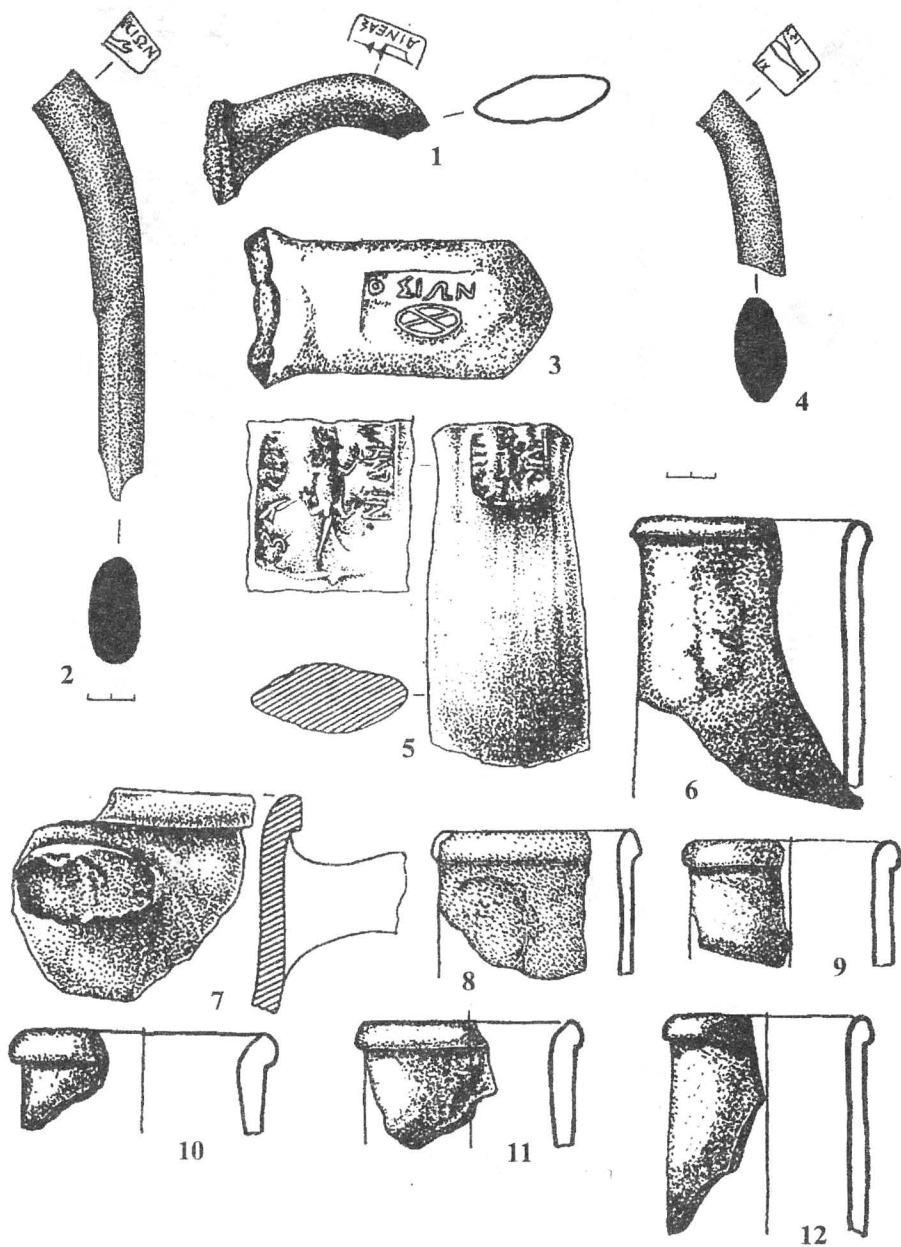

Figura 2. Fragmente amforistice: 1-5. Thasos; 6-12. Heraclea Pontică.

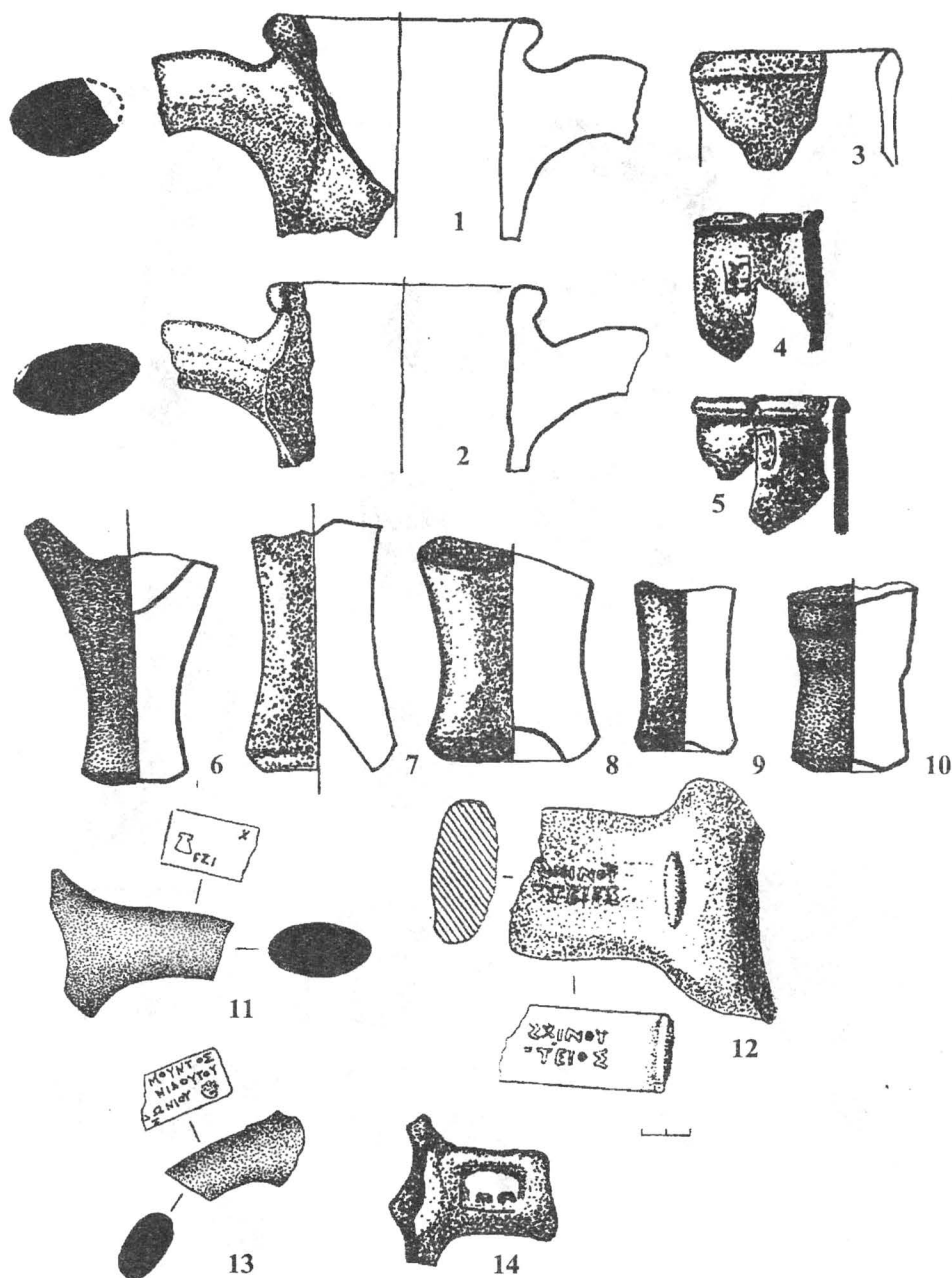

Figura 3. Fragmente amforistice: 1-10. Heraclea Pontică; 11-14. Sinope.

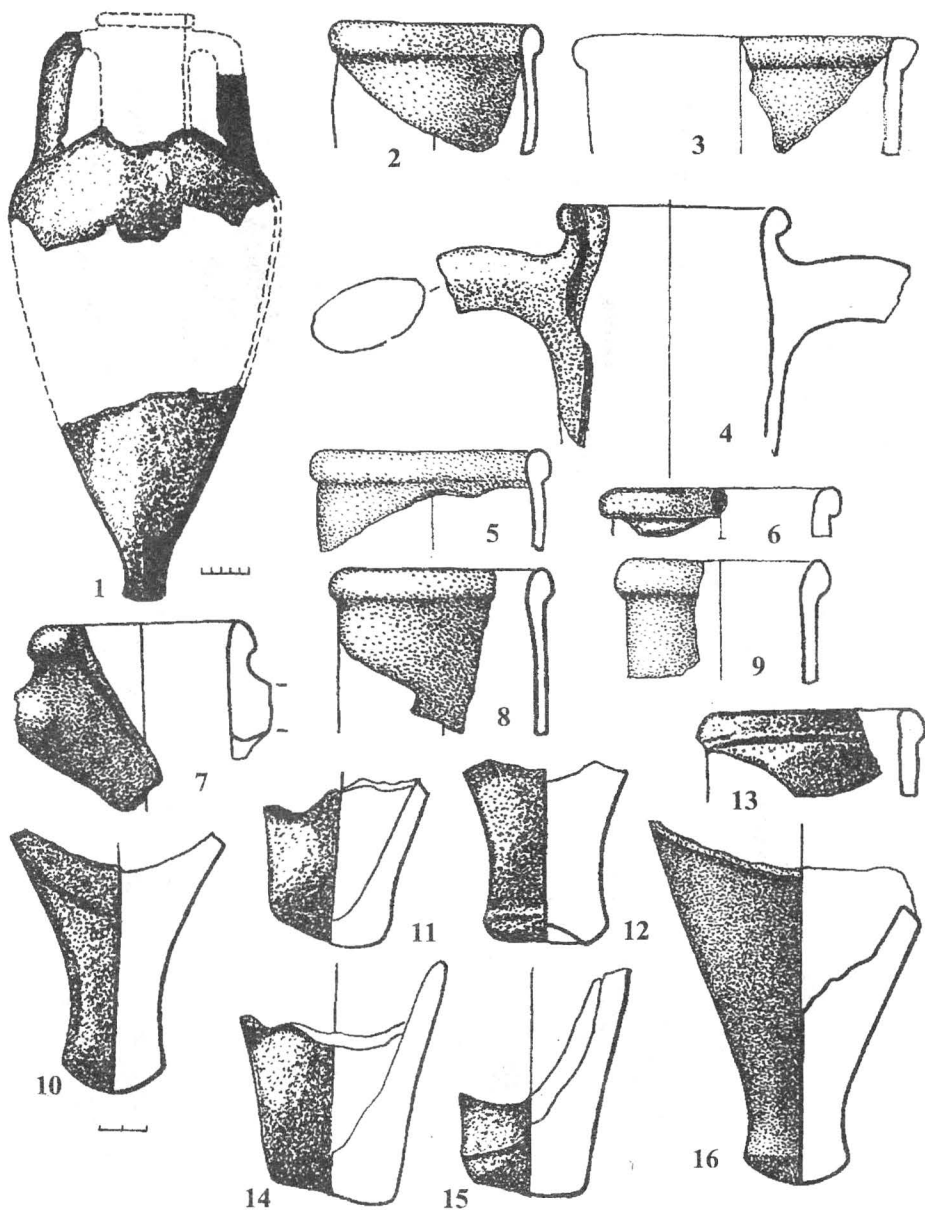

Figura 4. Fragmente amforistice de Sinope.

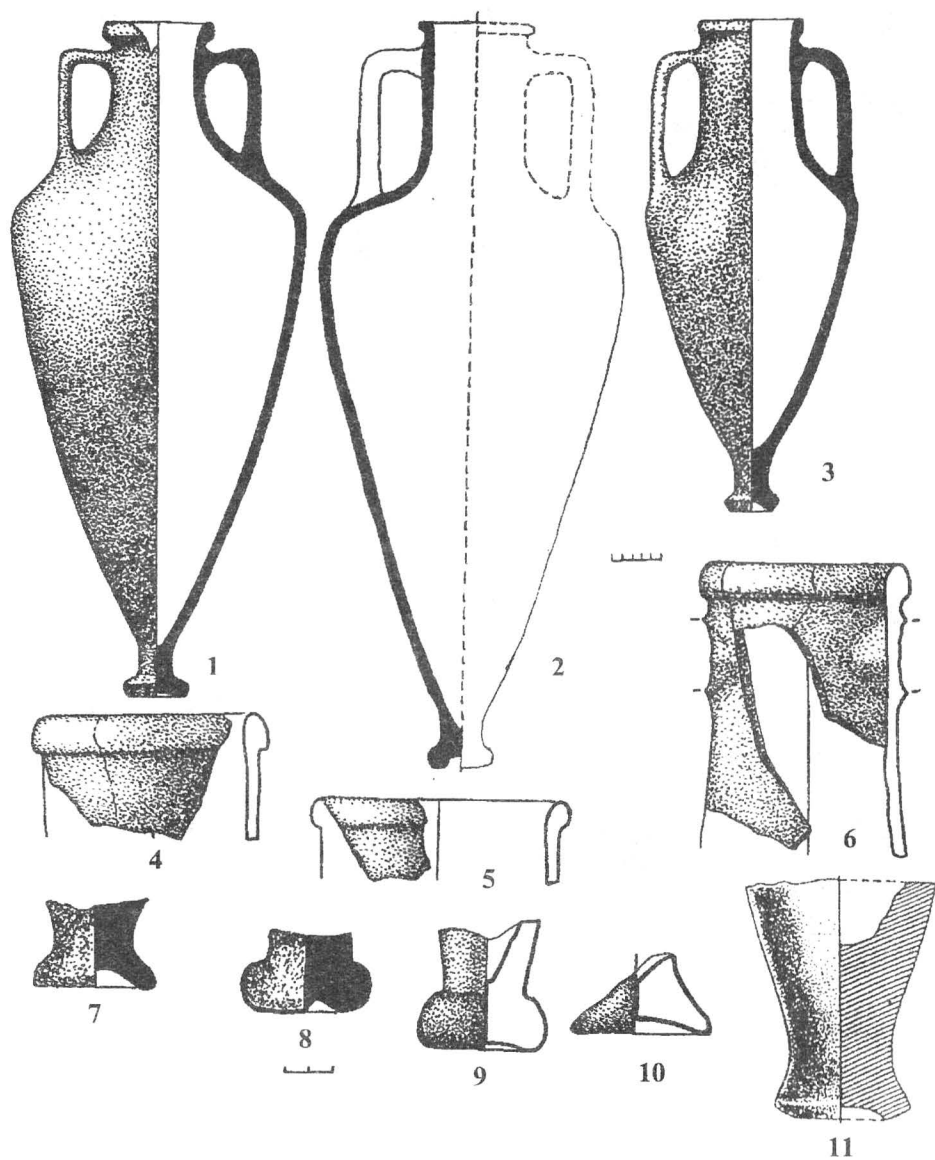

Figura 5. Piese amforistice de Chersones.

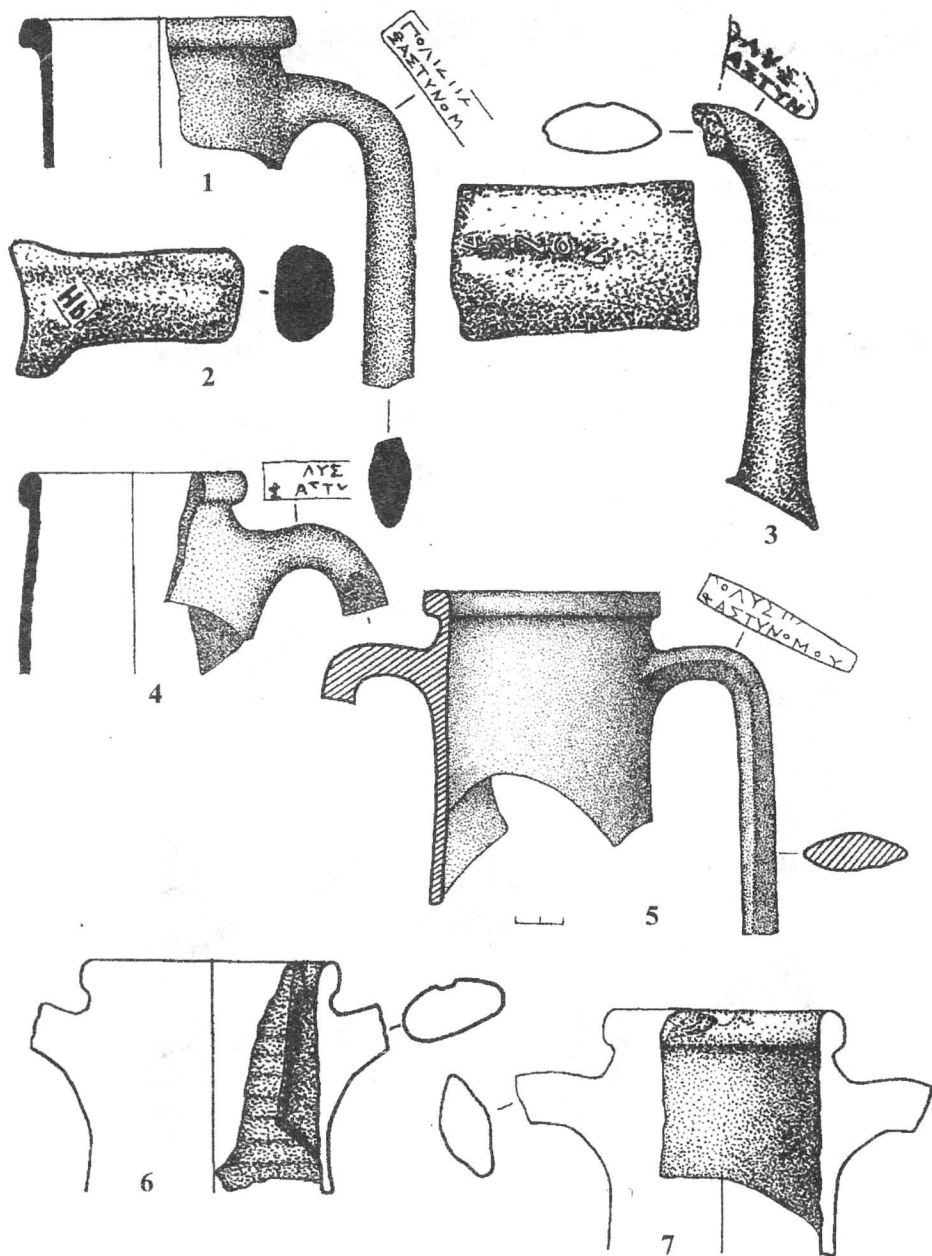

Figura 6. Fragmente amforistice de Chersones.

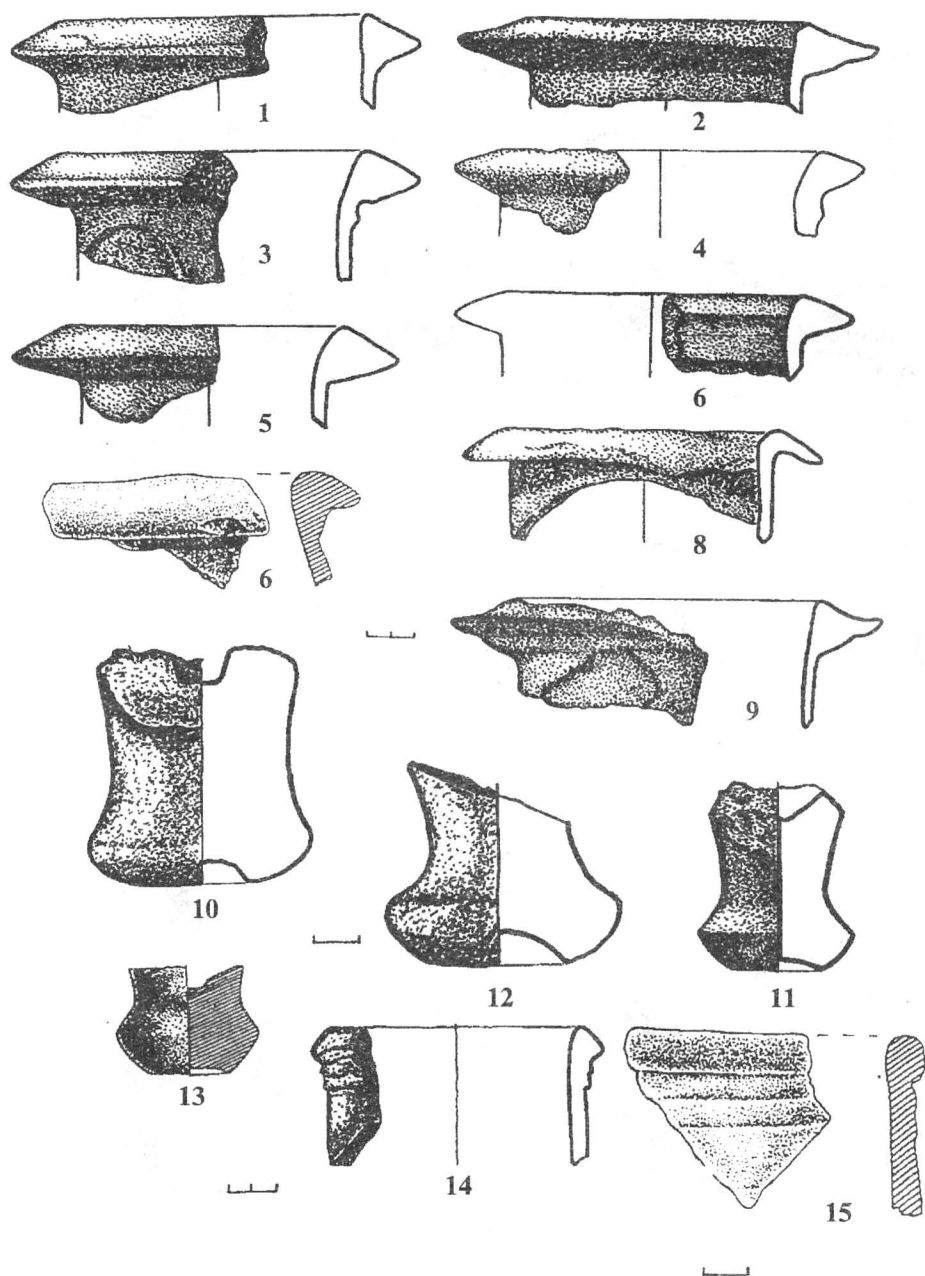

Figura 7. Fragmente amforistice: 1-13. Soloha I (Peparet II); 14-15. Amastris.

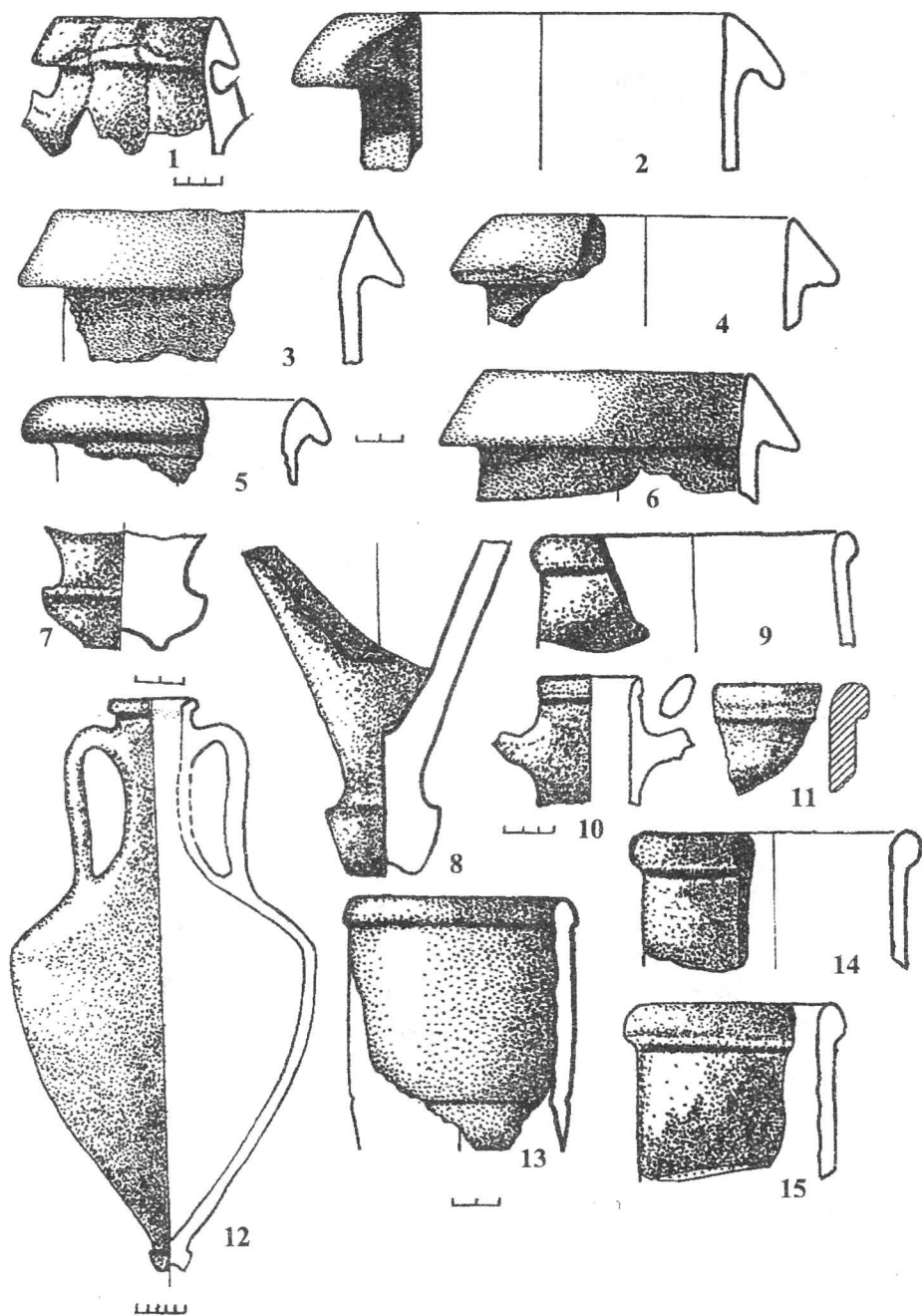

Figura 8. Fragmente amforistice: 1-8. Usti-Laba; 9-15. Rhodos.

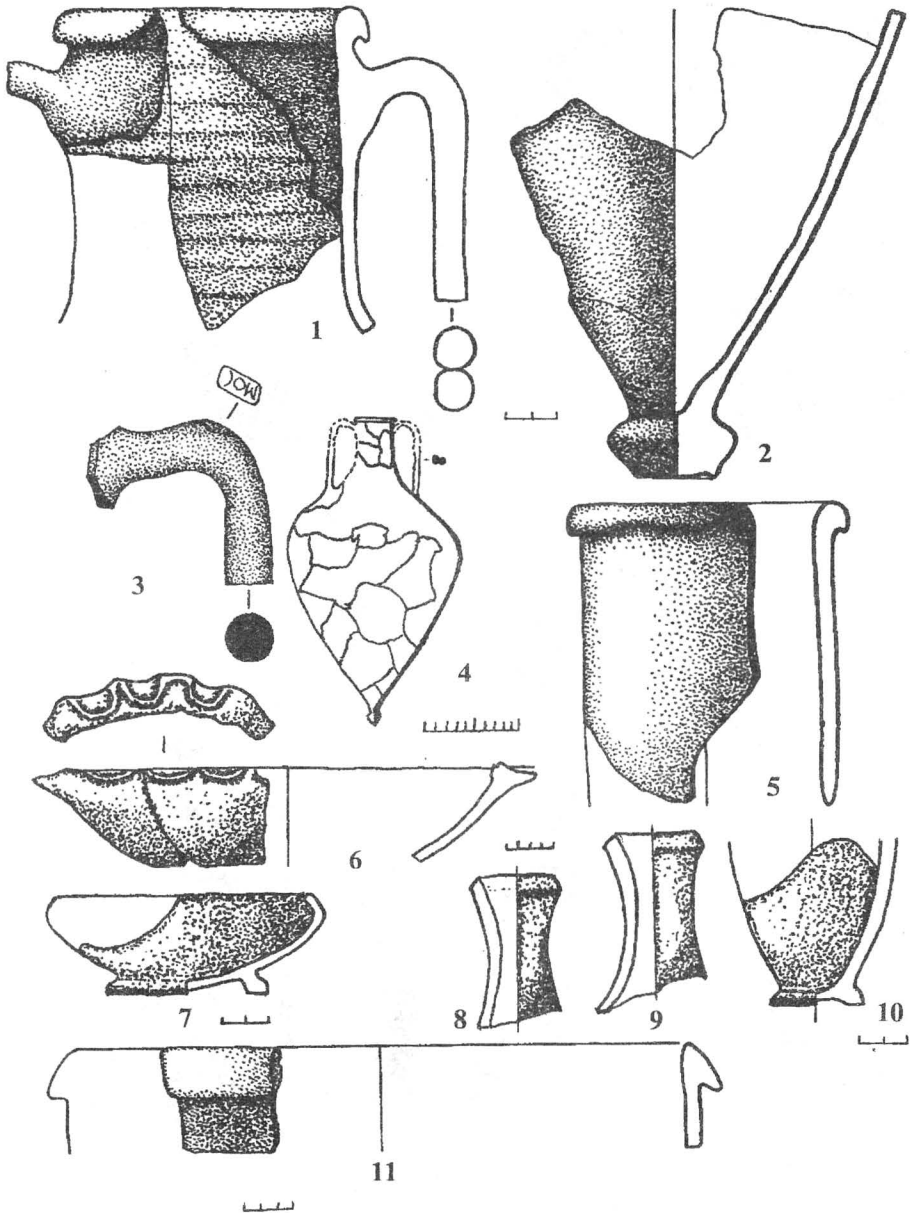

Figura 9. Fragmente amforistice: 1-5. Cos; fragmente de vase uzuale:
6 - luteriu; 8-9 - lekytos; 7, 10 - vase miniaturale; 11 - pytos.

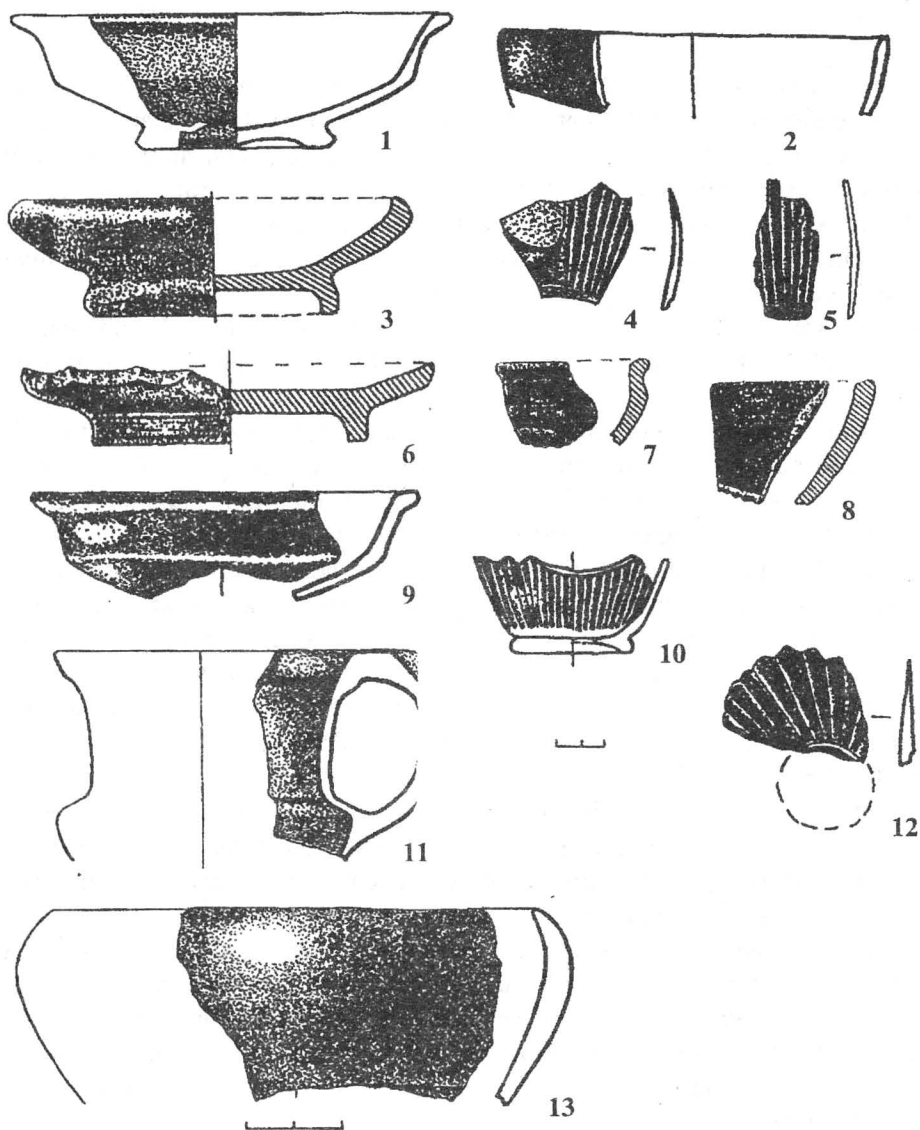

Figura 10. Fragmente de vase cu firnis negru.

SISTEMUL DEFENSIV AL DAVEI GETICE DE LA SATU NOU – VALEA LUI VOICU

Niculae CONOVICI, Mihai IRIMIA

Așezarea getică fortificată de la Satu Nou, com. Oltina, punctul „Valea lui Voicu” este situată pe malul drept al Dunării, aproximativ la jumătatea distanței dintre orașele actuale Cernavoda și Silistra. (Fig.1). Ea a fost amplasată pe un promontoriu, astăzi puternic erodat, având acum forma unui triunghi ascuțit cu vârful spre NNE, cu lungimea de cca. 300 m și lățimea maximă de cca. 100 m. Promontoriul se prezintă sub forma a două platouri în pantă, cu o diferență de nivel între ele de cca. 6 m. Torenții și alunecările de teren au distrus cea mai mare parte a stațiunii, care avea ambele platouri fortificate artificial în partea de sud, singura accesibilă. (Fig.2). Latura de nord-vest era probabil reprezentată de malul aproape vertical al terasei dinspre Dunăre, iar latura de est era cursul actualei „Văi a lui Voicu”, desigur mult mai puțin adânci decât astăzi. Dacă această latură a fost sau nu fortificată nu se mai poate preciza. Platoul de sud era apărat de un val de apărare și de un șanț. Valul se mai păstrează acum pe o înălțime maximă de cca. 3 m, dar cercetările arheologice au arătat că o mare parte a acestuia s-a dislocat prin eroziune, colmatând șanțul (vezi mai jos). Platoul de nord, cel mai intens locuit, a fost și el fortificat în mai multe rânduri, după cum vom vedea în continuare. Urme de locuire au fost sesizate și la sud de fortificația exterioară. La cca 250-300 m SV de șanțul exterior, cercetările aero-fotografice au identificat existența unei grupări de opt tumuli, situate la sud de drumul vicinal care duce la stațiunea noastră¹. Alți doi tumuli mai sunt astăzi vizibili la nord de acest drum, aproape de râpa înaltă dinspre Dunăre.

În apropierea așezării se află un vechi vad de trecere în Balta Borcei și brațul Răul, navigabil, care străbate acest interfluviu unind „Dunărea Mare” cu brațul Borcei. Această poziție favorabilă explică concentrarea în zonă a numeroase așezări din epoci diferite, începând din neolitic și până în prezent².

Săpăturile arheologice sistematice la „Valea lui Voicu” au început în 1982 de către autorii acestor rânduri, după ce așezarea ne-a fost semnalată de niște arheologi amatori. Semnalarea a fost verificată de noi în 1981 în compania altor colegi. Principalele descoperiri arheologice efectuate în cursul săpăturilor arheologice au fost deja publicate³. De aceea, vom prezenta aici doar câteva date

¹A. S. Ștefan, *Archéologie aérienne en Roumanie*, Photo Interpretation. Images aériennes et spatiales, 25, Paris, 1986, 1-2, fasc. 5, p. 13 și 55, fig. 10.

²M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou-“Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar*, Thraco-Dacica 10, 1989, p. 115-119 cu bibliografia anterioară și fig. 1.

³*Ibidem*, p. 115-154; idem, - *Săpăturile arheologice în așezarea getică fortificată de la Satu Nou, com. Oltina - campania 1989*, Pontica 23, 1990, p.

sumare privind stratigrafia sitului.

Primele două niveluri de locuire aparțin primei epoci a fierului, cultura Babadag (fazele I și II, respectiv nivelele 11 și 10). Urmează șase nivele de locuire (9-4) datate în sec. III a. C., în principal pe baza importurilor grecești și mai ales a ștampilelor pe amfore. La Valea lui Voicu au fost descoperite până în 1998 nu mai puțin de 511 ștampile amforice și o ștampila pe o toarta de lagynos de Chios. În ordinea importanței, aceste ștampile se repartizează astfel: Sinope 281, Rhodos 117, Heraclea Pontica 96, Chersones 3, Thasos și Cos câte 2, Cnidos 1, centre necunoscute 9. Ultimele trei nivele aparțin toate sec. I a. C., nivelul final putând fi încadrat cu aproximație în perioada lui Augustus după importurile grecești și anumite categorii ceramice autohtone. Se constată existența unei întreruperi a locuirii în acest loc pe parcursul întregului secol II a. C., posibil încă de la sfârșitul secolului precedent. Cercetările noastre au arătat că vatra de locuire a așezării s-a mutat atunci cu cca. 800 m în amonte, în punctul numit „Vadu Vacilor”, unde se află o altă așezare fortificată. Ștampilele amforice descoperite în perimetrul acesteia din urmă datează exclusiv din sec. II a. C.⁴.

Revenind la „Valea lui Voicu” trebuie să menționăm că cele 11 nivele de locuire au fost surprinse ca atare numai în suprafața cercetată în cadrul secțiunii magistrale (S. I) de pe platoul de nord. Pe al doilea platou, deși urmele de locuire descoperite aparțin celor trei perioade (cultura Babadag, sec. III și sec. I a. C.), stratigrafia este mult mai simplă, fără niveluri distincte. Cercetările efectuate în S. II, care a străbătut platoul de sud de la nord la sud, incluzând și sistemul defensiv, au interceptat 30 gropi și resturile a doar trei locuințe. Stratul arheologic are aici o grosime variind între 0,50 - 1 m, față de peste 5,50 m în S. I.

Elementele de fortificație

Datele de care dispunem în prezent despre elementele de fortificație ale celor două platouri sunt încă incomplete. Pe platoul II, valul și șanțul de apărare au fost secționate o singură dată (S. II) și aceasta nu în zona cea mai bine păstrată. Pe platoul de nord, fortificația a fost tăiată în două locuri (S. I și S. III – vezi planul general). Cele mai multe observații au fost înregistrate în S. I, care nu a fost încă epuizată datorită dificultăților întâlnite în evacuarea pământului de la mare adâncime, în special în zona valului. S. I cădea oblic pe linia defensivă. Din aceste motive, atragem atenția că observațiile noastre au un caracter preliminar, ele urmând a fi completate prin cercetări viitoare.

1. Platoul de nord. (Fig.3).

81-96; N. Conovici, M. Irimia, *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu Nou (comm. d'Oltina, dép. de Constantza, Dacia N.S. 35, 1991, p. 139-176; N. Conovici, Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești - Lukașevka și prezenta bastarnilor în Dobrogea, SCIVA 43, 1992, 1, p. 3-14. M. Irimia, N. Conovici, Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța, Pontica 26, 1993, p. 51-114.*

⁴ N. Conovici, M. Irimia., *op. cit.*, p. 169-170. Sunt publicate ștampilele descoperite până în 1989.

Fortificarea platoului de nord, adică a zonei principale de locuire, a început odată cu nivelul 8⁵. De altfel, nivelul 9 nu a fost surprins decât într-o zonă restrânsă din S. I și nu a oferit materiale pentru o datare mai restrânsă. Așa cum a rezultat din ambele secțiuni, terenul viitoarei fortificații a fost pregătit prin depunerea unui strat compact de lut galben (loess), probabil bătut. În S. I au apărut două asemenea straturi, primul având și pietre în componență, deasupra unui nivel cu multă cenușă. De la nivelul stratului superior de lut pornea Groapa 53. Este posibil însă ca cele două straturi de lut galben să marcheze etape succesive din timpul ridicării fortificației. Săpătura noastră nu a intrat încă direct sub zid, dar baza acestuia stă pe acest strat de lut galben. Peste stratul superior de lut urmează o lentilă groasă cu resturi de cărbune, indicând probabil o consolidare suplimentară prin ardere a terenului.

Zidul construit în dreptul S. I avea dezavantajul că era mărginit de pante atât spre nord cât și spre sud. Pentru a împiedica surparea, era nevoie de consolidarea suplimentară a ambilor versanți. Din datele de care dispunem până acum, rezultă că această consolidare s-a făcut prin armarea zidului, de o parte și de alta, cu o aglomerare de bolovani și lespezi de piatră (calcar și gresie din zonă) compactate cu lut galben și arse pe loc. Arderea acestei armături s-a făcut prin aprinderea de focuri alăturate și succesive, după cum o arată petele circulare de arsură, asociate cu cenușă și cărbune de lemn descoperite din loc în loc. Grosimea armăturii era de peste un metru la interiorul incintei, și depășea 1,50 m la exterior (unde nu s-a ajuns încă la bază). Partea superioară a armăturii prezenta urme puternice de arsură în afara incintei. Acolo ea urcă până aproape de ultima asiză de pietre păstrată a zidului din faza I (fig. 5), în timp ce la interior apare mult mai jos. De aceea credem că partea superioară a armăturii cuprinde și dărâmături din zid. În această porțiune, lespezile asizei exterioare poartă urme de ardere.

Aceeași tehnică de consolidare prin ardere a fost folosită și la construcția zidului.

Zidul de incintă avea grosimea de 2,00 - 2,20 m. (Fig. 6-8). El era compus din două paramente din blocuri și lespezi mari de gresie, mai rar calcar, așezate în așa fel încât să formeze fețe relativ regulate și uniforme ca înălțime, asemenea unor asize. Diferențele de înălțime între pietre erau egalizate prin așezarea unor lespezi mai subțiri. Spațiile dintre lespezi erau lipite cu lut galben. Între paramente era așezat *emplectonul*, format din blocuri și bolovani de piatră mai mici, de asemenea lipite cu lut galben. La fiecare a doua asiză, *emplectonul* era întărit suplimentar prin ardere, în așa măsură încât uneori lutul dintre pietre căpăta consistența teracotei (fig. 7). Așadar, în umplutura zidului se întâlnesc straturi succesive de *emplecton*, arse și nearse.

În S. III, unde o porțiune a zidului a fost surprinsă numai în profilul de vest, armătura arsă de susținere a zidului nu a mai apărut decât spre interior, în umplutura unei gropi. La exterior zidul suprapunea doar un strat gros de lut galben

⁵ Din motive practice, numerotarea nivelurilor s-a făcut de sus în jos. Pe atunci estimam că fortificarea așezării a început cu nivelul 7.

puternic bătătorit. (Fig. 4).

Nivelul 7 de locuire suprapune direct armătura, fără a ajunge însă până în dreptul zidului, spre deosebire de locuirea din nivelul 8 care ajunge până la circa 2 m de zid. Acest nivel 7 poartă urmele unui incendiu care a cuprins întreaga așezare, lăsând multe resturi de locuințe cu mobilierul lor în situ. Datarea nivelurilor 7 și 8 este asigurată de ștampile amforice rhodiene din perioada I, ștampile sinopeene din primele două decenii ale grupei V și mai multe vase elenistice aflate *in situ* și databile în al doilea sfert al sec. III a. C. Locuirea din nivelele următoare (6-4) ajunge din nou până la zid, în așa măsură încât un cuptor de pâine din nivelul 5 se afla la numai 0,60 m de acesta.

Sfârșitul primei faze de locuire getică are loc odată cu nivelul 4, care cuprinde mai multe locuințe incendiate. O posibilă cauză directă a incendierii și abandonării așezării ar fi un atac distrugător al bastarnilor. Printre dărâmăturile unei locuințe incendiate situate la circa 10 m distanță de zidul de incintă, alături de fragmente ceramice getice și elenistice din ultimul sfert al sec. III au apărut și mai multe fragmente de vase de tip Poenești-Lucașevka. Trebuie să subliniem faptul că dărâmăturile locuinței respective erau „sigilate” de podeaua bine păstrată a unei mari locuințe din nivelul 3 (sec. I a. C.). Resturile aflate sub această podea nu au fost în nici un fel contaminate cu materiale arheologice din sec. I a. C. Facem această subliniere deoarece datarea nivelului 4 în cadrul probabil al deceniului 2 al sec. III vine aparent în contradicție cu cronologia general acceptată a culturii Poienești-Lucașevka. După părerea noastră, ceramica bastarnă din nivelul 4 de la Satu Nou este anterioară stabilizării ariei „permanente” de răspândirii a culturii atribuite acestora⁶.

La sud de zid se afla foarte probabil un șanț de apărare, care nu a fost încă cercetat. Oricum, el a fost aproape complet distrus de eroziunea naturală a terenului, luând forma unei văi adânci. Este posibil ca o parte a lui să se mai păstreze doar într-o mică porțiune în marginea râpei dinspre Dunăre, unde demarcația dintre cele două platouri are forma unei șei mai puțin pronunțate.

La mai bine de un secol mai târziu, locuirea de la „Valea lui Voicu” a fost reluată, probabil de către urmașii celor din prima fază veniți din așezarea vecină de la „Vadu Vacilor”. Este desigur numai o supoziție logică, atâta vreme cât această din urmă așezare nu a fost încă cercetată prin săpături arheologice. Se știe că acolo au fost găsite numai ștampile de amfore din sec. II a. C., dar în secolul următor practica ștampilării amforelor era în curs de abandonare. De altfel, nici la „Valea lui Voicu” nu au fost găsite ștampile amforice din sec. I a. C. În schimb, în umplutura valului din sec. I a apărut o ștampilă de amforă rhodiană din perioada III, care putea fi adusă eventual de noii locuitori. Este cea mai târzie ștampilă de amforă descoperită în așezarea noastră.

Odată cu reluarea locuirii, a fost necesară și refacerea fortificației.

Zidul de incintă a fost reparat, dar într-o tehnică inferioară. Noul zid, care

⁶ Argumentarea acestei idei la N. Conovici, *op. cit.*; idem, *Pe marginea unei recenzii*, SCIVA 47, 1996, 4, p. 369-373.

suprapunea zidul anterior, se păstra pe o înălțime de 1,20-1,30 m și era acoperit doar de solul vegetal. El era mult înclinat spre interiorul așezării, probabil din cauza cedării terenului sau a unor cutremure. La construcția lui au fost folosiți îndeosebi bolovani de calcar și sfărâmături de gresie, de mărimi diferite, dispuși în straturi succesive și lipite cu lut galben bătut. Se observă totuși grija pentru regularitatea zidului: între bolovanii mari s-au pus și pietre mai mici, pentru uniformizare. (Fig. 9).

O cantitate mare de piatră provenind din dărâmarea părții superioare a zidului a fost găsită împrăștiată pe o mare distanță deasupra resturilor ultimului nivel de locuire și mai puțin la exteriorul incintei. Aceasta ne face să credem că partea superioară a zidului de incintă era deasupra valului, deși astăzi arată ca și cum ar fi constituit nucleul unui val de apărare. Spre interior, baza noului zid a fost îngropată prin ridicarea unui rambleu cu înălțimea de cel puțin 2 m. Acest rambleu era realizat prin transportarea unei mase mari de lut galben și pământ amestecat cu materiale arheologice (ceramică, resturi de lipitură arsă, crustă de vatră și puține pietre), provenite din curățarea terenului vechii așezări. Locuințele nivelurile 3-1 au apărut numai dincolo de rambleu, doar o construcție din nivelul 3 apropiindu-se ceva mai mult de zid⁷. Ea a fost dezafectată probabil odată cu terminarea lucrărilor și a fost reclădită puțin mai la vest⁸. Locuirea din nivelul 1 tinde să suprapună baza rambleului.

Valul de pământ. În afara zidului a fost înălțat un val de pământ cu lut galben și pietre de dimensiuni mici și mijlocii, în care se aflau și rare fragmente ceramice (Babadag și sec. III a. C.), bucăți de lipitură arsă, cărbune. Lutul galben provenea desigur din adâncirea sau poate săparea șanțului de apărare din fața valului. În construcția acestuia din urmă au fost distinse cel puțin trei faze de construcție, separate între ele prin lentile prelungi de pământ brun cu multă cenușă și cărbune. Ultima fază de construcție a valului conține cantități mari de piatră, spre deosebire de cele inferioare. Culmea acestui val se află la sud de zidul de incintă. Cum săpătura noastră taie oblic valul, iar cercetarea nu a mers până la solul steril arheologic, nu ne putem pronunța încă asupra dimensiunilor valului. Este posibil, având în vedere că ne aflăm aici în marginea platoului, ca valul de pământ să fi constituit de fapt un element separat al fortificației, care în dreptul S. I să se fi unit cu traseul zidului.

2. Platoul de sud. (Fig. 11).

În zona ocupată de valul de apărare, deasupra solului steril arheologic apare un prim strat (nivel de locuire) de culoare brună, cu grosimi variind între 0,35 - 0,70 m, străpuns de galerii de animale. Acest strat cuprindea exclusiv materiale și unele complexe arheologice (gropi, resturi de podele din pământ bătut) aparținând culturilor Coslogeni și Babadag. Trebuie să precizăm că un strat hallstattian, cuprinzând însă două nivele de ocupație, a fost surprins și pe platoul de nord unde ceramica de tip Coslogeni a apărut în complexe închise împreună cu ceramică și

⁷ M. Irimia, N. Conovici, *Thraco-Dacica* 10, 1989, p. 121 și fig. 7

⁸ *Ibidem*, fig. 6.

alte materiale de tip Babadag I⁹.

Deasupra stratului hallstattian a fost ridicat valul de apărare. Pe alocuri, la baza valului a apărut un strat de pietriș și câteva fragmente ceramice, între care torți de amfore din sec. III a. C. În umplutura valului au apărut și alte resturi arheologice, inclusiv fragmente de amfore de Sinope, Heraclea Pontica și Rhodos, unele ștamplate. Același gen de materiale au apărut și în umplutura șanțului. Prin acestea se dovedește că amenajarea fortificației exterioare a avut loc tot în sec. III a. C., fără a putea însă preciza în ce moment al acestuia.

Valul de apărare a fost construit prin depunerea unor straturi succesive de lut galben alternate cu straturi de pământ amestecat brun și galben. În jumătatea de nord a valului, umplutura are un aspect cenușos gălbui. Aici au fost descoperite cele mai multe fragmente ceramice, oase de animale precum și o mare cantitate de pietre de dimensiuni variabile. (Fig. 10). Depunerea aceasta ar putea aparține unui moment ulterior și ea continuă nemijlocit în stratul de locuire getic de pe terasa de sud. Pe aproape tot traseul S. II spre nord au fost găsiți bolovani de calcar și lespezi de gresie, uneori de dimensiuni foarte mari. Ei se aflau aici în poziție secundară, dislocați în mod evident din zona valului de apărare. O mare cantitate de piatră a apărut de asemenea și în umplutura șanțului de apărare, mai ales către bază. O parte din aceste pietre, atât din șanț cât și din zona locuită, purtau urme de arsură.

Pe ambele profile ale S. II, straturile care compun nucleul inițial al valului apar întrerupte către sud. Pe profilul de vest al secțiunii apare în direcția șanțului de apărare o amprență de pământ de culoare mai închisă, cu baza rectangulară. Toate aceste situații ne determină să credem că, cel puțin în zona cercetată de noi, partea de nord a valului s-a scurs în șanțul de apărare. La rândul său, acesta din urmă a fost parțial colmatat, dar și distrus prin surpare. Cantitatea mare de piatră dislocată, amintită mai sus, ne determină să credem că la partea superioară a valului originar se afla o altă linie defensivă, probabil *un zid de piatră*. Rămâne ca cercetările ulterioare să aducă alte precizări în această privință.

În forma sa actuală, valul are o lățime la bază de 12 - 13 m și o înălțime maximă de până la 3 m.

Șanțul de apărare, de formă tronconică, avea lățimea de cca. 6 m la bază, deschiderea de 12-13 m (forma actuală) și o adâncime de circa 7 - 7,50 m față de nivelul de călcare al terasei și al platoului dinspre sud. Este posibil ca șanțul să fi folosit însă o viroagă naturală, care a fost adâncită. Pe mijlocul șanțului a fost găsit un fel de canal longitudinal, cu lățimea variind între 0,60 - 0,95 m și adâncimea de cca 0,20 m. În umplutura lui au apărut câteva fragmente de amfore elenistice. Acest canal servea probabil pentru drenare. Deasupra lui se afla un strat compact de pietre mari și spărturi mai mici care acoperă cea mai mare parte a fundului șanțului. După părerea noastră, acest strat avea tot un rol de drenaj, spre deosebire de pietrele aflate deasupra lor și care proveneau fără îndoială din surparea valului de apărare (sau a zidului de pe culmea acestuia). Pietrele și solul cenușos-gălbui,

⁹ Idem, Pontica 26, 1993, p. 51-114.

amestecate cu oase și fragmente ceramice getice, elenistice dar și hallstattiene au colmatat apoi în bună măsură șanțul de apărare.

Nu avem indicii clare despre o refolosire a șanțului în sec. I a. Chr. Cert este că pe versantul său de sud, chiar în apropierea buzei acestuia, au apărut resturile unei locuințe din această perioadă.

Utilizarea zidului de piatră cu două paramente și emplecton constituie un element nou în tehnica defensivă a geților din prima jumătate a sec. III a. C. Chiar în lumea greacă, de unde probabil provine, această tehnică se răspândește în prima jumătate a secolului anterior¹⁰, înlocuind progresiv suprastructurile din cărămizi uscate la soare (chirpic). Detalii originale ale zidului de la Valea lui Voicu sunt oferite de tehnica de consolidare a emplectonului prin ardere pe loc precum și rambleul de pietre și lut ars de la baza acestuia. Aceste procedee erau de mai multă vreme cunoscute în mediul autohton, ca și în restul Europei din zona climei temperate, în condițiile climatului mult mai umed față de zona mediteraneană¹¹. Procedeele consolidării prin ardere a bazei zidului este semnalat de exemplu în cazul așezării fortificate hallstattiene de la Șona, jud. Alba¹² dar și la cetățuia dacică de la Polovragi, jud. Gorj (sec. I a. C.)¹³ unde zidul a fost consolidat la bază cu blocuri de calcar calcinate și apoi stinse pe loc.

Cercetarea lucrărilor defensive de la Satu Nou – Valea lui Voicu va continua și în campaniile următoare. Elementele puse în evidență până acum nu sunt suficiente pentru a înțelege exact momentele de construcție și folosință ale acestora, mai ales în ceea ce privește fortificațiile de pe platoul de sud. Ar fi necesară de asemenea și cercetarea altor așezări fortificate din Dobrogea și Bulgaria de nord-est, pentru a avea măsura locului jucat în cadrul acestora de așezarea noastră. Se poate însă afirma că prin amploarea lucrărilor defensive,

¹⁰ Yvon Garlan, *Recherches de poliorcétique grecque*, Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome, Fasc. 223, Athènes - Paris, 1974, p. 199.

¹¹ Fl. Marinescu, *Forța militară a geto-dacilor. II. Fortificațiile geto-dacice*, Studii și materiale de muzeografie și istorie militară 14-15, 1982, p. 44-45, cu bibliografia. Pentru folosirea procedeei arderii intenționate s-a pronunțat și A. Vulpe, în A. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, 1987, p. 49-51. E. Moscalu, *Probleme ale cetățurilor cu „val vitrificat”*, Cercetări arheologice 3, 1979, p. 339-351 pune la îndoială posibilitatea arderii intenționate a valurilor de pământ pre- și protoistorice sau a unor ziduri încastrate în val, însușindu-și o direcție de interpretare mai veche. Pe aceeași idee se plasează recent și M. Babeș, *Despre fortificațiile „Cetății Jidovilor” de la Coșofenii din Dos*, SCIVA 48, 1997, 3, p. 225-230.

¹² K. Horedt, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 205; Fl. Marinescu, *op.cit.*, p. 45.

¹³ Idem, *Cetatea dacică de la Polovragi, jud. Gorj (Oltenia)*, Studii și materiale de muzeografie și istorie militară 10, 1977, p. 25-32 cu bibliografia anterioară.

conjugată cu varietatea importurilor descoperite aici (amfore și ceramică elenistică, teracote, monede, râșnițe de tip grecesc etc.), cu prezența mai multor amenajări de cult (altare decorate), a unor materiale bastarne și celtice, așezarea fortificată de la Valea lui Voicu a fost o prezență importantă în lumea getică din dreapta Dunării. Această importanță este amplificată și de poziția ei favorabilă, în dreptul unui important loc de trecere peste Dunăre.

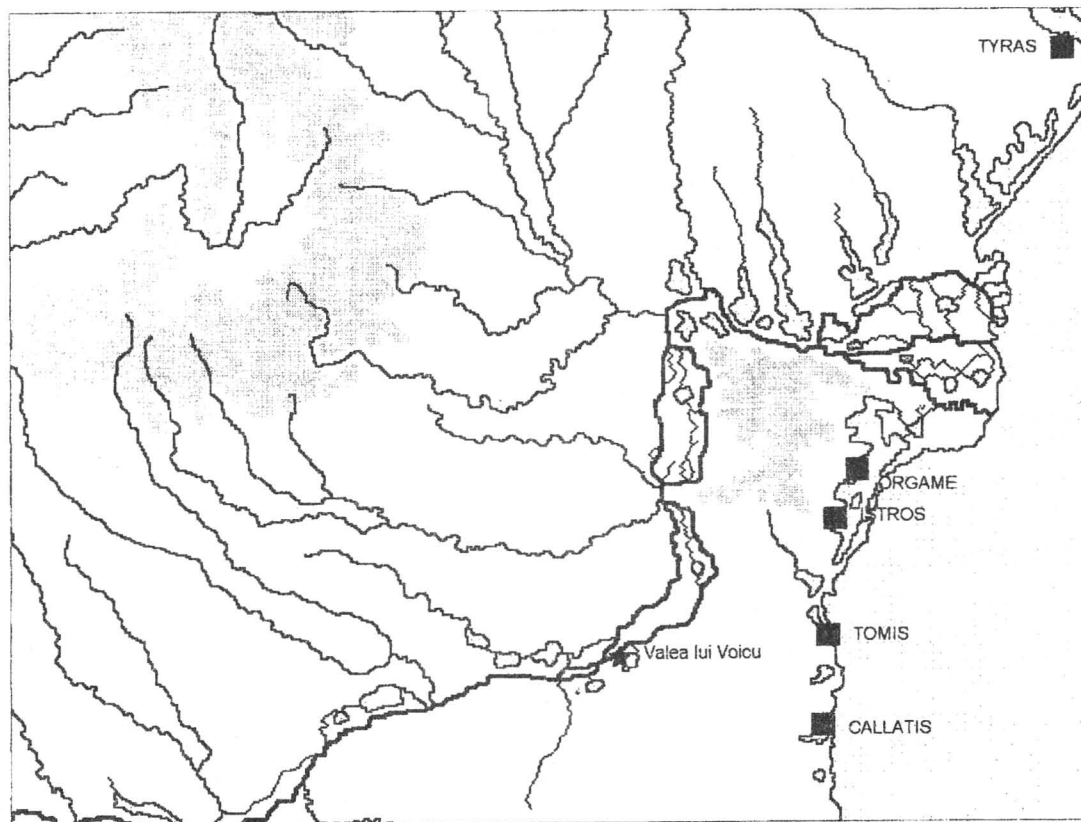

Figura 1. Amplasarea geografică a așezării getice fortificate de la Satu Nou - Valea lui Voicu.

Figura 2. Așezarea getică fortificată de la Satu Nou - Valea lui Voicu.
Ridicare topografică cu poziția secțiunilor.

SATU NOU - VALEA LUI VOICU

Profilul de vest al Secțiunii I
în zona zidului și a valului

0 2m

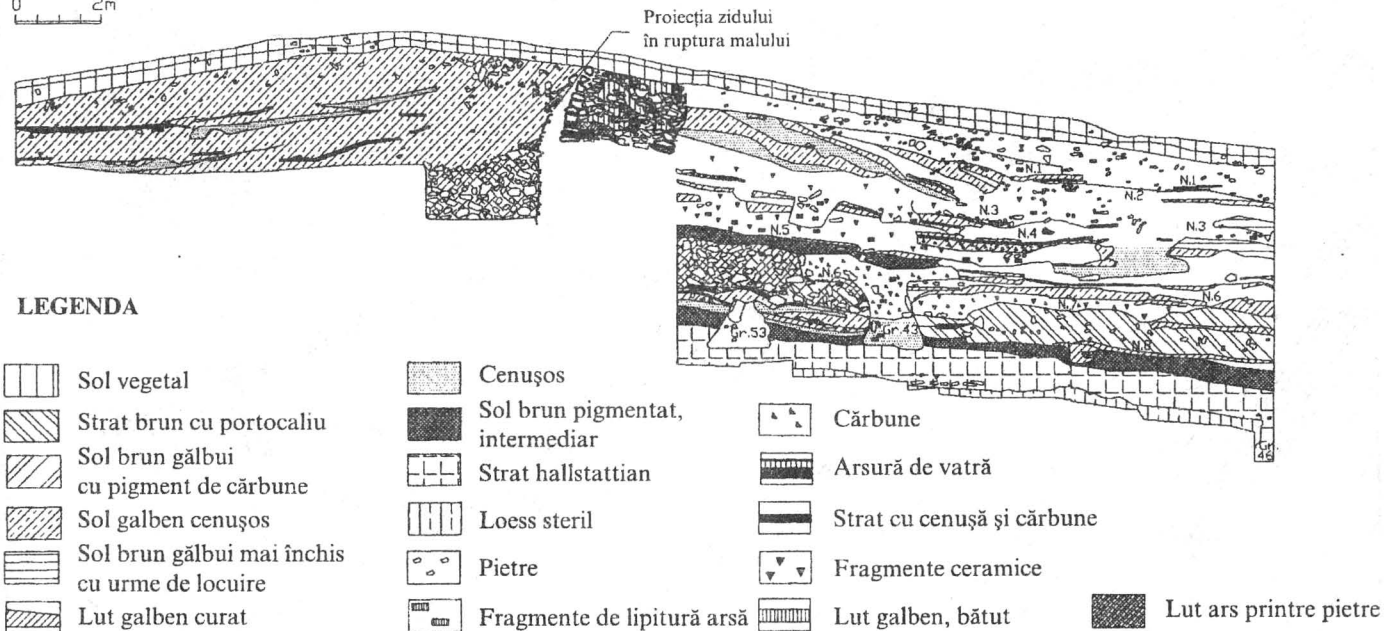
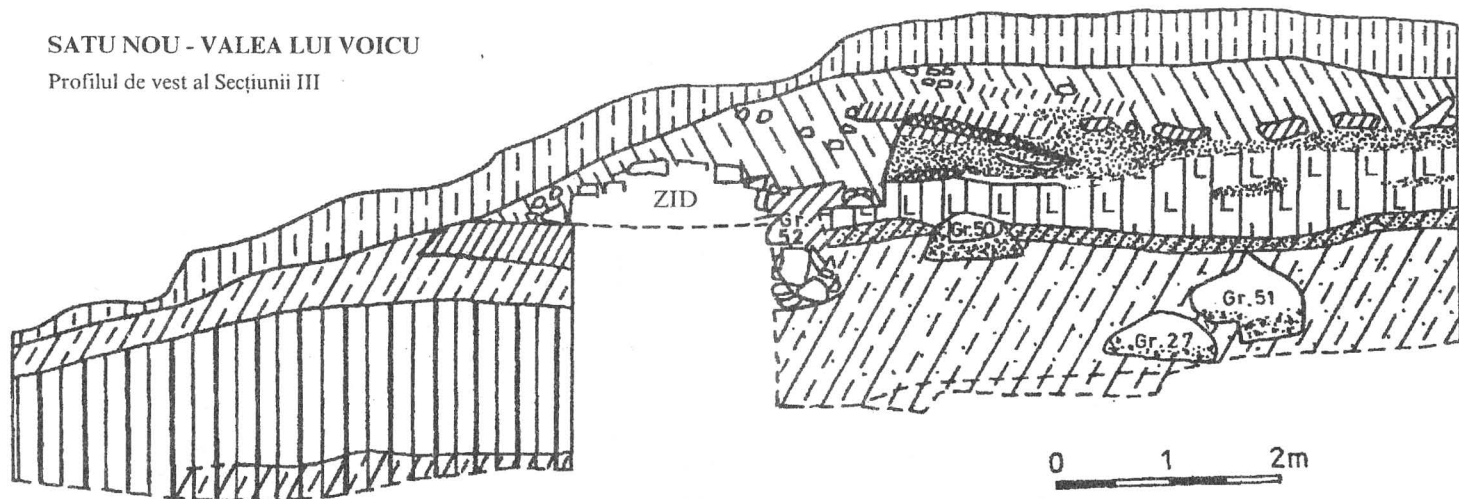

Figura 3. Profilul de vest al Secțiunii I în dreptul zidului de incintă și a valului de pe platoul de nord (desen, detaliu).

SATU NOU - VALEA LUI VOICU

Profilul de vest al Secțiunii III

LEGENDA

	Lut galben bătut		Dărâmtură arsă, masivă		Dărâmtură arsă		Cuptor		Cenușă
	Pietre		Sol brun-vegetal		Strat brun-gălbui		Strat arheologic		
	Pământ galben, cenușos		Cenușos gălbui, alternant, pigmentat				Groapă		

Figura 4. Profilul de vest al Secțiunii III (desen).

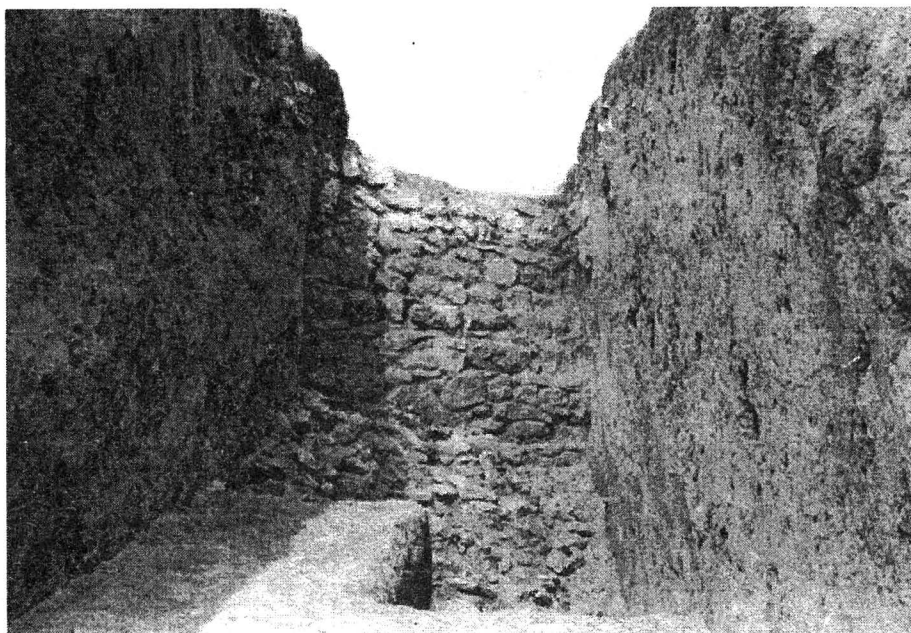

Figura 5. Zidul de incintă din Secțiunea I cu rambleul din pietre și lut ars, văzute dinspre sud (fotografie).

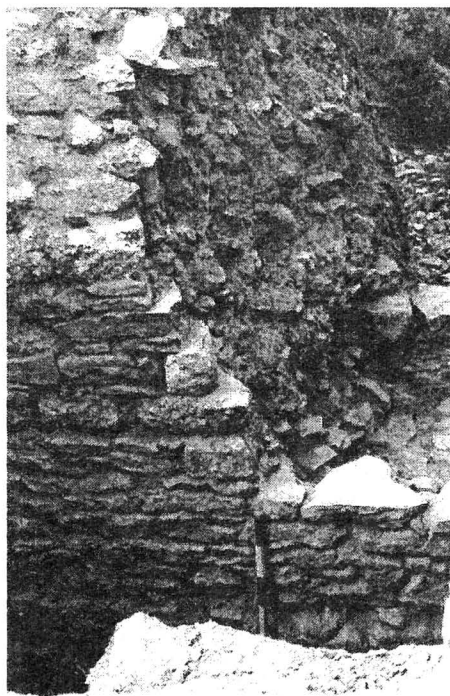

Figura 6. Vedere a zidului de incintă din Secțiunea I, secționat. Se observă poziția blocurilor din parament și a emplectonului (fotografie).

Figura 7. Secțiune prin zidul de incintă din Secțiunea I, la -1,90 m; se observă o zonă cu lut ars până la coacere (fotografie).

Figura 8. Secțiune prin zidul de incintă din Secțiunea I, la -1,40 m (fotografie).

Figura 9. Secțiune prin zidul de incintă din Secțiunea I, la -0,80 m.
- structura zidului din sec. I a. Chr. (fotografie).

Figura 10. Secțiune prin valul de apărare de pe platoul de sud; se observă pietrele
ajunse în umplutura valului prin scurgerea lui de pe panta de nord (fotografie).

SATU NOU - VALEA LUI VOICU

Profilul de vest al Secțiunii II
în zona șanțului și a valului exterior

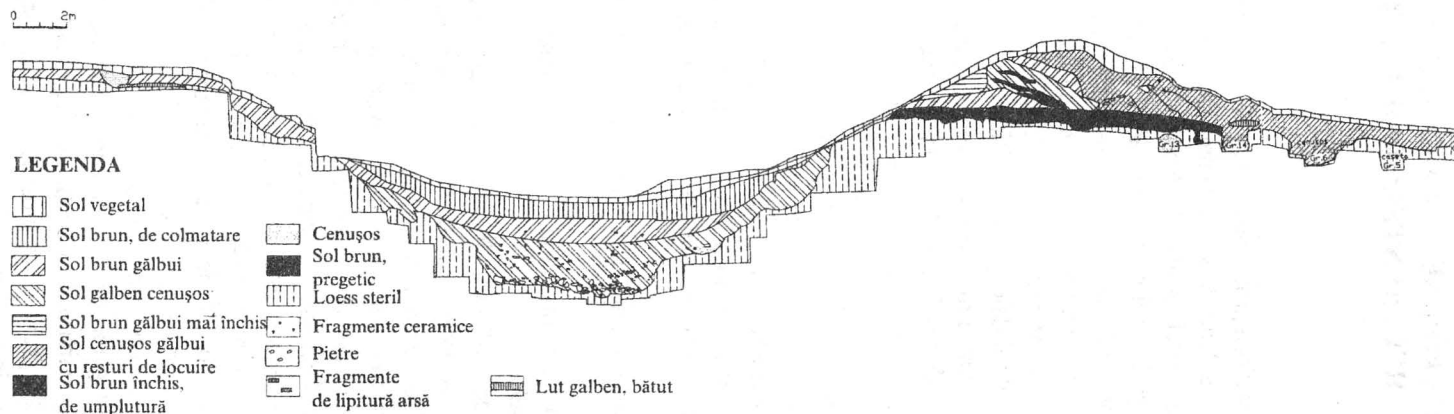

Figura 11. Profilul de vest al Secțiunii II în dreptul valului și al șanțului de apărare (desen, detaliu).

CERAMICA POIENEȘTI-LUCAȘEUCA : O TIPOLOGIE A RECIPIENTELOR DE UZ COMUN

Octavian MUNTEANU

Încercarea de a soluționa problemele legate de constituirea și evoluția culturii Poienești-Lucașeuca ne aduce în mod inevitabil în fața unui studiu minuțios al ceramicii. Acest lucru se datorează, în primul rând, unei sensibilități deosebite pe care o are, în general, acest element al culturii materiale față de ceea ce numim tradiție și inovație. În cazul nostru concret un interes sporit îl are ceramica din așezările acestui orizont, ea fiind capabilă în mare măsură să reflecteze anumite situații concrete. Fiind o cultură mai puțin studiată în spațiul nostru, subsemnatul și-a propus să ordoneze un material, care, într-o măsură mai mare sau mai mică, a fost deja pus în circuitul științific (pentru clasificarea materialului au fost selectate piese din patru așezări ale spațiului Pruto-Nistran, reprezentând proporțional cele două zone importante ale arealului de răspândire al culturii Poienești-Lucașeuca : Kruglik și Sokol - nord ; Lucașeuca –II și Ulmu - sud . În acest sens au fost utilizate lucrările publicate de G.B.Fiodorov, M.Romanovskaja, S.P.Pačkova, L.Vakulenko, precum și materiale inedite din săpăturile M.Romanovskaja - vezi bibliografia în Teza de doctorat , Cluj-Napoca , 1995).

Din punct de vedere al tehnicii de lucru ea poate fi divizată în două grupe mari: ceramica rudimentară, lucrată cu mâna; ceramica lucrată la roată..

În cazul nostru întreaga ceramică lucrată cu mâna este produsă pe loc, pe când vasele lucrate la roată în mare majoritate, sunt de proveniență străină, fiind grupate în categoria celor de import.

A) În cadrul ceramicii lucrate cu mâna am evidențiat, din punct de vedere al destinației două grupuri:

1. Ceramica grosieră, de bucătărie - cea predestinată preparării bucatelor și prevăzută pentru păstrarea produselor.

2. Ceramica fină, de masă – vase în care era servită hrana .

Vasele din prima categorie aveau un aspect grosier, mai puțin elegant, pe când vasele din a doua categorie vădesc o mai mare străduință în procesul de producere, având un aspect mai fin. Vasele de bucătărie sunt lucrate dintr-o pastă rău frământată, ce e drept uneori se întâlneau și vase ce aveau pasta de calitate relativ bună. În calitate de degresanți se foloseau cioburile pisate, lutul ars fărâmițat sau degresanți de origine vegetală, toate având granulația destul de mare. Tehnica de lucru este cam neglijentă, suprafeței exterioare acordându-i-se o atenție minimală ea fiind zgrunțuroasă sau în cel mai bun caz cu urme de netezire. Este adevărat, însă, că interiorul lor este de obicei foarte bine netezit, în primul rând din necesități practice. Culoarea vaselor este variată, predominând nuanțele brun-cenușii, rezultate dintr-o ardere inoxidantă, deseori neomogenă și incompletă.

Exemplarele din categoria celor de masă, însă, sunt lucrate mult mai îngrijit. Pasta este de o calitate mai bună, bine frământată, conținând degresanți mărunți de aceeași proveniență ca și în pasta vaselor din grupa celor grosiere. Arderea este completă și aproape egală. Suprafața este deosebit de îngrijită, de cele mai multe ori lustruită. Culoarea acestor vase de

obicei este de nuanțe închise, având un spectru larg, de la cenușiu-marونی până la culoarea neagră tradițională.

Pe lângă vasele ce au aceste două caracteristici ale suprafeței - netezită și lustruită - se mai întâlnesc o serie de recipiente ai căror pereți sunt acoperiți cu barbotină. Ele se încadrează în grupul vaselor grosiere, destinația lor ținând de păstrarea și prepararea produselor.

În rândurile ce urmează vom stăruii doar asupra unei categorii ceramice – cea de uz comun, încercând să propunem o tipologie a acesteia .

Înainte de a prezenta ceramica din această grupă, ținem să remarcăm că ea este foarte fragmentată (lucru de altfel caracteristic pentru toate categoriile), provocând anumite dificultăți pentru clasificarea acestora. Astfel, neavând un număr satisfăcător de vase întregi și întregibile vom încerca să prezentăm o tipologie reieșind din analiza părții superioare a vaselor. Asemenea observații ne-au permis să evidențiem că în toate siturile cercetate forma de bază o reprezintă oala. Bazându-ne pe formele buzei, gâtului și caracterul trecerii acestuia în corp am delimitat câteva tipuri de oale.

1. În primul tip am inclus vasele zvelte, cu corpul slab profilat. Acestea la rândul lor ne-au oferit o serie întreagă de variante:

a) oale cu corpul zvelt, gâtul scurt, abia sesizabil (sau chiar fără gât) și buza dreaptă. Unele vase au buza puțin înclinată în exterior: (fig.1)Lucașeuca II - 30%, Ulmu - 13,5%, Kruglik 11%, Sokol - 13%.

b) a doua variantă cuprinde vase asemănătoare, adică tot cu corpul zvelt, însă au gâtul bine pronunțat, uneori destul de înalt (1,5-2 cm.) plasat vertical, având forma cilindrică sau uneori forma conică. Buzele acestor vase pot fi drepte sau rotunjite (fig.2): Lucașeuca II - 18%, Ulmu - 11,5%, Kruglik - 13%, Sokol - 4-6%.

c) a treia variantă include vase puțin mai scunde în formă de sac, fără gât, cu linia corpului aproape dreaptă sau puțin arcuită buzele fiind invazate, drepte sau rotunjite (fig. 3): Lucașeuca II - 10,7%, Ulmu - 20%, Kruglik - 9%, Sokol - 4-6%.

d) vasele acestei variante au și ele forma borcanului dar spre deosebire de cele din varianta precedentă au un început de gât (foarte slab pronunțat, abia vizibil) buzele lor fiind răsfrânte oblic în exterior (fig.4): Lucașeuca II - 11,3%, Ulmu - 21,2%, Kruglik - 30%, Sokol - 15-20%.

e) vasele variantei a cincia au și ele profilul slab evidențiat, gâtul lor fiind bine pronunțat, dar nu prea înalt, răsfrânt oblic în exterior. Aceste vase pot avea uneori gâtul și buza îngroșate, marginea rotunjită (fig.5): Lucașeuca II - 17,2%, Ulmu - 17,3%, Kruglik - 7%, Sokol - 5-7%.

2. Delimitând al doilea tip de vase le-am selectat pe acelea cu corpul bine profilat, uneori destul de rotunjit. Și în cadrul lor, conform caracterului părții superioare am evidențiat mai multe variante.

a) vase cu corpul rotunjit, gâtul bine pronunțat de cele mai multe ori cilindric, dar uneori și conic, cu marginea tăiată drept. Unele exemplare pot avea marginea ușor înclinată în exterior și este rotunjită (fig. 6): Lucașeuca II - 4,1%, Ulmu - 1,9%, Kruglik - 7%.

b) următoarea variantă a cuprins vasele în formă de butoiăș, practic fără gât cu buza înaltă (1,5-2 cm.) răsfrântă oblic în exterior (fig. 6): Lucașeuca II - 3%+5,3%=8,3%, Ulmu - 7,6%.

c) în ultima variantă a acestui tip am inclus oalele de aceeași formă ca în varianta b), dar care au un început de gât abia vizibil, înclinat ușor în exterior. Buza de cele mai multe ori este rotunjită (în unele cazuri ea poate fi îngroșată) (fig. 7/ 1-8)

3. Al treilea tip de oale au corpul bombat, gâtul foarte bine pronunțat, înclinat în exterior, buza rotunjită, iar umerii plasați destul de jos (fig.7/9-15): Lucașeuca II - 0,5%, Ulmu - 5,8%, Kruglik - 20%, Sokol - 15%.

Referindu-ne la dimensiunile întregului grup de vase am constatat că sunt, în marea majoritate de mărimi medii (H 16-30 cm.). Asemenea vase de regulă erau folosite pentru prepararea hranei, un indiciu în acest sens fiind urmele de foc de pe pereți. Printre ele, însă, remarcăm și un număr relativ mic de proporții mari, a căror destinație, probabil, ținea de păstrarea produselor. (fig. 5/9-10)

În afară de oale, care prevalează în toate siturile acestei perioade, pot fi delimitate și alte tipuri de vase. Numărul imens de fragmente ceramice, deși trădează o varietate a formelor, nu ne-a permis să evidențiem decât un număr limitat al acestora.

1. O formă aparte este reprezentată de așa numitele "cupe pe piciorușe". Ele sunt lucrate dintr-o pastă rău frământată, poroasă, cu degresanți mari din cioburi pisate. Suprafața de obicei este zgrunțuroasă cu urme de netezire (unele exemplare vădesc din partea producătorului o atenție mai mare pentru aspectul exterior al vasului – suprafața, fiind foarte bine netezită - exemplu vasul din loc. nr.4 de la Lucașeuca II (fig. 9/2). Arderea era inoxidantă, obținându-se culorile cenușii de diferite nuanțe. Majoritatea vaselor au urme de tăciune în interior. Dimensiunile lor sunt mici, având diametrul fundului de 7-9 cm. Pereții, nu prea groși, se lărgeau în partea superioară. Nu s-a descoperit nici un exemplar întregibil (fig. 9/1-5).

2. Foarte multe și prezente practic în toate siturile cercetate mai amplu sunt vasele ce au forma unor discuri nu prea groase (de la 1 cm la 1,5 cm), mărimea lor variind de la 14-15 cm la un diametru de peste 20 cm. Toate sunt lucrate dintr-o pastă rău frământată ce conține o cantitate mare de degresanți (cioburi pisate cu granulație mare). Sunt arse prin metoda oxidantă, culorile variind de la roz-marونیu la maro-cenușiu. Se disting atât piese cu suprafață foarte îngrijită, aproape lustruită, cât și exemplare cu o suprafață lucrată mai neglijent, în cel mai bun caz netezite. Unele exemplare aveau un ornament în formă de creștături, aplicat pe margine. Destinația lor încă n-a fost stabilită cu siguranță: au putut servi atât drept capace cât și să joace rolul de tepsii, mai bine zis, a unor "platouri" sau discuri de copt turte¹ (fig. 8/1-9).

3. Într-un număr restrâns se prezintă vasele mici, de formă tronconică, buza rotunjită, fundul plat, un pic mai gros decât pereții (0,5-0,7 cm.). Aceste exemplare sunt foarte apropiate de ceștile dacice, mai ales acelea care au toartă. Sunt lucrate din pastă de calitate proastă, cu degresanți mari, suprafața fiind neîngrijită, slab netezită, de culoare cenușiu-maronie, cu pete. Arderea era efectuată prin metoda inoxidantă, fiind neomogenă și incompletă. În cadrul acestora pot fi deosebite două variante:

vasele mici tronconice fără toartă (fig. 9/6-7);

ceștile dacice propriu-zise (fig. 9/9).

4. Nu prea multe, dar destul de reprezentative sunt vasele acoperite cu o rețea de perforații – așa-zisele strecurători. Ne vine greu să ne pronunțăm în ceea ce privește dimensiunea și forma lor de bază, în majoritatea cazurilor fiind descoperite doar fragmente

de pereți și funduri. Judecând, însă, după materialele de la Sokol (fig. 8/18) și luând în considerare grosimea pereților de la alte vase, credem că era vorba de recipiente nu prea mari, poate de formă tronconică. Unele exemplare aveau găurile amplasate doar în partea de jos a vasului, pe fundul lui, pe când o altă variantă se prezintă cu tot corpul străbătut de asemenea orificii. Pasta, din care erau confecționate era de calitate relativ bună, cu degresanții nu prea mari și suprafața netezită (fig. 8/14-18).

5. Exemplarele ce reliefează forma oalei cu toartă sunt mai rar întâlnite în siturile pe care le cercetăm. Un asemenea vas s-a descoperit în așezarea de la Ulmu (gr. nr.1, fig. 9/10), având pereții aproape dreپți, subțiri (0,5-0,6 cm), diametrul gurii de circa 16 cm. Era lucrat din pastă bine frământată, cu degresanți nu prea mari, din cioburi pisate, de culoare maronie, netezit din ambele părți. Arderea era inoxidantă. Toarta vasului e în formă de bandă, elipsoidală în secțiune (grosimea 0,5 cm în partea de sus și 0,7 cm în partea de jos), având o canelură verticală pe toată suprafața. Asemenea vase, după cum spuneam, nu se prea întâlnesc în spațiul pruto-nistrean din acea perioadă, deși urmele mai multor exemplare pot fi întrezărite prin intermediul unui număr mai mare de tortițe (fig. 9/8;11), care nu totdeauna pot fi atribuite unei sau altei forme.

6. O serie de recipiente, nu prea multe la număr, dar prezente, practic, în toate siturile sunt vasele miniaturale. Ele au, ca regulă, o formă tradițională, lucrate din pastă nu prea calitativă, cu degresanți de granulație mare și suprafața puțin îngrijită, de culoare maro-cenușie. Destinația acestor vase n-a fost stabilită cu certitudine. Nu este exclus ca unele să fie pur și simplu jucării.

Decorul vaselor grosiere

Am spus deja la începutul capitolului că materialul ceramic este foarte fragmentat, iar vasele întregi și întregibile sunt puține la număr, creându-se astfel o situație care ne împiedică să prezentăm date statistice cu privire la caracterul decorului. În același timp, numeroase fragmente decorate ne fac să presupunem că producătorii acordau o atenție deosebită acestui aspect, motivele fiind numeroase și variate.

Cel mai răspândit motiv ornamental constă din diferite tipuri de decoruri în relief ce au forme și mărimi diferite. Majoritatea acestor elemente n-au întrebunțări practice, scopul urmărit fiind doar unul de înfrumusețare. Cele mai răspândite sunt proeminențele și butonii în relief:

- unii butoni sunt abia reliefați, circulari în plan, profilul apropiindu-se de forma cilindrică (fig. 13/1-3);
- alții au aceeași formă în plan, însă profilul amintește de un con (la unele vase mult mai pronunțat, la altele mai puțin (fig. 13/4-6);
- un grup de butoni sunt ovali în plan, alungirea fiind dispusă în direcție orizontală, iar în secțiune sunt fie conici (fig. 13/7-9), fie cilindrici (fig. 13/10-12). Uneori aceștia pot fi dispuși și vertical (fig. 5/5).

Alt tip de butoni se prezintă sub formă dublă sau ca doi butoni alăturați. Ei sunt ovali în plan (axa lungă dispusă orizontal) și conici în relief (fig. 13/13-15). Unele variante au secțiunea mai mult cilindrică decât conică (fig. 13/17-18).

Într-un grup aparte am inclus vasele ce sunt decorate cu proeminențe deosebit de voluminoase, toate de formă ovală, dispuse orizontal pe corpul vasului, în profil amintind de un con deformat orientat oblic în sus (fig. 13/19,20,22).

Pe unele vase, nu prea multe la număr, butonii apar în combinație cu brâiele, despărțindu-le pe acestea în mai multe secțiuni. Forma lor era conică sau cilindrică în secțiune și circulară în plan (fig. 12/17).

Vorbind despre brâuri, trebuie să menționăm că este un element ornamental la fel de frecvent întâlnit. Ca regulă el este destul de reliefat, prezența lui fiind semnalată pe diferite porțiuni ale vasului. Astfel brâul poate fi întâlnit pe buză sau imediat sub ea (fig. 1/2; 3/8,9), pe gât și pe umeri.

De cele mai multe ori, însă, brâul este situat pe corpul vasului, având o poziție orizontală. El poate fi simplu în relief (fig. 12/7), dar și să conțină alte elemente decorative. Astfel, pe recipientele din siturile cercetate, pe brâuri s-au făcut observate: a) alveole (fig. 12/11-13, 15, 17-20); b) creștături (fig. 12/9,10) și c) pișcături de deget, care creează impresia unei ghirlande (fig. 12/16,20; 13/21).

În această ordine de idei ținem să menționăm că brâul (de cele mai multe ori creștat sau alveolat) este dispus și în altă poziție decât cea orizontală. El poate fi amplasat oblic, vertical, iar uneori aceste poziții pot fi combinate. De cele mai multe ori decorul (cel combinat) apare pe fragmentele ce provin de la vasele de proporții. Tot pe aceste tipuri de vase pot să apară câte două rânduri de brâuri dispuse orizontal (fie pe buză și corp, fie pe gât și corp). Aceste cazuri, însă sunt rare (fig. 1/2), de fapt ca și acelea când pe vase decorul amintește de un brâu scurt, în formă de "virgulă" sau "potcoavă" (fig. 13/25).

Un element decorativ îl reprezintă alveolele. De sine stătător ele apar pe un număr mai mic de vase decât în cazul când sunt dispuse pe brâuri. Amplasarea lor, în fond, este pe corpul sau pe gâtul vasului (fig. 12/1-5; 1/3; 3/1-2), uneori însă acest decor apare și pe marginea lor.

Același lucru îl putem spune și despre creștături, remarcând doar că numărul vaselor ce au un asemenea ornament nu este mare (fig. 7/12; 12/6).

Cazuri aproape unice sunt fragmentele de vase ce au ornamentul incizat. Ele formează benzi de linii paralele situate aproape una de alta, executate cu un instrument, care amintește pieptenul sau măturicele, și sunt dispuse în direcții diferite: orizontal, vertical, oblic, creând impresia unui decor haotic (fig. 13/23). În alt caz inciziile reprezintă grupuri de linii scurte în formă de raze, situate simetric de-a lungul gâtului (fig. 13/24).

Vase cu barbotină. Un grup aparte de vase au un decor ce le deosebește radical de celelalte. Este vorba de exemplarele a căror suprafață este acoperită de barbotină. Deși numărul vaselor întregibile de acest fel nu este mare, cantitatea de fragmente amorfe în majoritatea siturilor este considerabilă, dar practic, inapreciabilă din punct de vedere al stabilirii procentajului. Excepție fac două situri: unul din spațiul central al Moldovei - Trebujeni - Orheiul Vechi - iar al doilea din zona nordică - Goroșevo, regiunea Ternopol, republica Ucraina.

Conform datelor prezentate de autorii săpăturilor, în aceste două situri² ceramica acoperită cu barbotină este preponderentă în categoria vaselor grosiere.* Ea este lucrată dintr-o pastă rău frământată, cu mulți degresanți, fiind folosit lutul uscat mărunțit sau cioburile pisate, în ambele cazuri degresantul având granulația mare. Suprafața acestor vase este acoperită cu pete, iar secțiunea este bicoloră, evidențiindu-se în mijloc un strat de culoare maronie sau cărămizie - rezultat al unei arderi neomogene și incomplete. Culoarea vaselor variază de la cenușiu-gălbui la maroniu-închis. Partea superioară (sub buză) și cea

inferioară (la fund) sunt foarte bine netezite sau chiar cu urme de lustruire. Restul corpului este acoperit cu barbotină. De regulă pereții acestor vase sunt masivi, grosimea multora depășind 2 cm.

Forma caracteristică este reprezentată de vasele cu profilul slab pronunțat, gâtul scurt și marginea ușor răsfrântă în exterior (fig. 10/7; 11/3,4,6).

Dar acestui tip de vase nu le sunt străine nici recipientele cu corpul bombat sau chiar rotunjit, partea superioară fiind asemănătoare cu cea a vaselor puțin profilate, adică gâtul scurt și marginea ușor înclinată în exterior (fig. 10;11).

În ceea ce privește decorul acestor vase, care prin însăși natura lor au deja un element ornamental - barbotina - el nu este foarte variat.

Se deosebește o serie de vase la care partea superioară, netezită sau lustruită, este delimitată de cea acoperită cu barbotină fie printr-un șir de alveole, fie printr-un brâu crestat sau alveolat (fig. 10/1,3).

Uneori alveolele sau creștăturile puteau să apară sub buză fie de sine stătător, fie asociate cu alte elemente decorative situate pe suprafața acoperită cu barbotină (butoni simpli sau dubli) (fig. 10/8,9).

Aspectul tradițional și inovativ ale acestei categorii de ceramică pentru spațiul Pruto-Nistran, precum și semnificația raportului diferențiat al procentajului privit din punct de vedere zonal, va constitui subiectul unui alt studiu.

¹M. Romanovskaja, în MIA, nr.150, Moskva 1969, p.91.

²M.Tkaciuk, În Arheologičeskie issledovanija v Starom Orhee, Chișinev, 1991, p.44-53;
S.P.Pačkova, În Arheologičeskie pamjatniki Srednego Podnestrov'ja, Kiev, 1983, p. 33-50.

* Cercetarile ulterioare din situl P-L de la Orheiul Vechi nu au confirmat aceasta ipoteza.

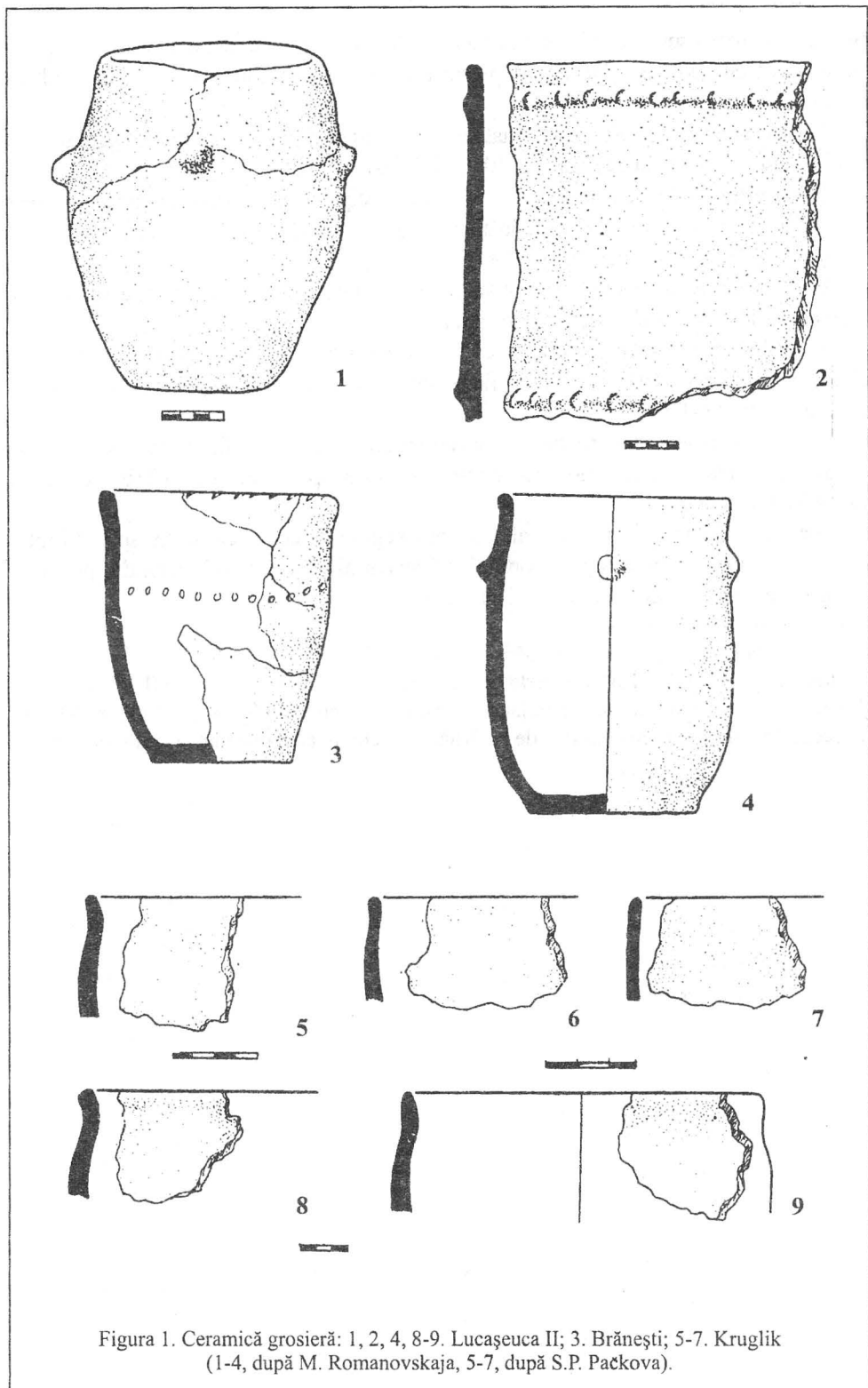

Figura 1. Ceramică grosieră: 1, 2, 4, 8-9. Lucașeuca II; 3. Brănești; 5-7. Kruglik (1-4, după M. Romanovskaja, 5-7, după S.P. Pačkova).

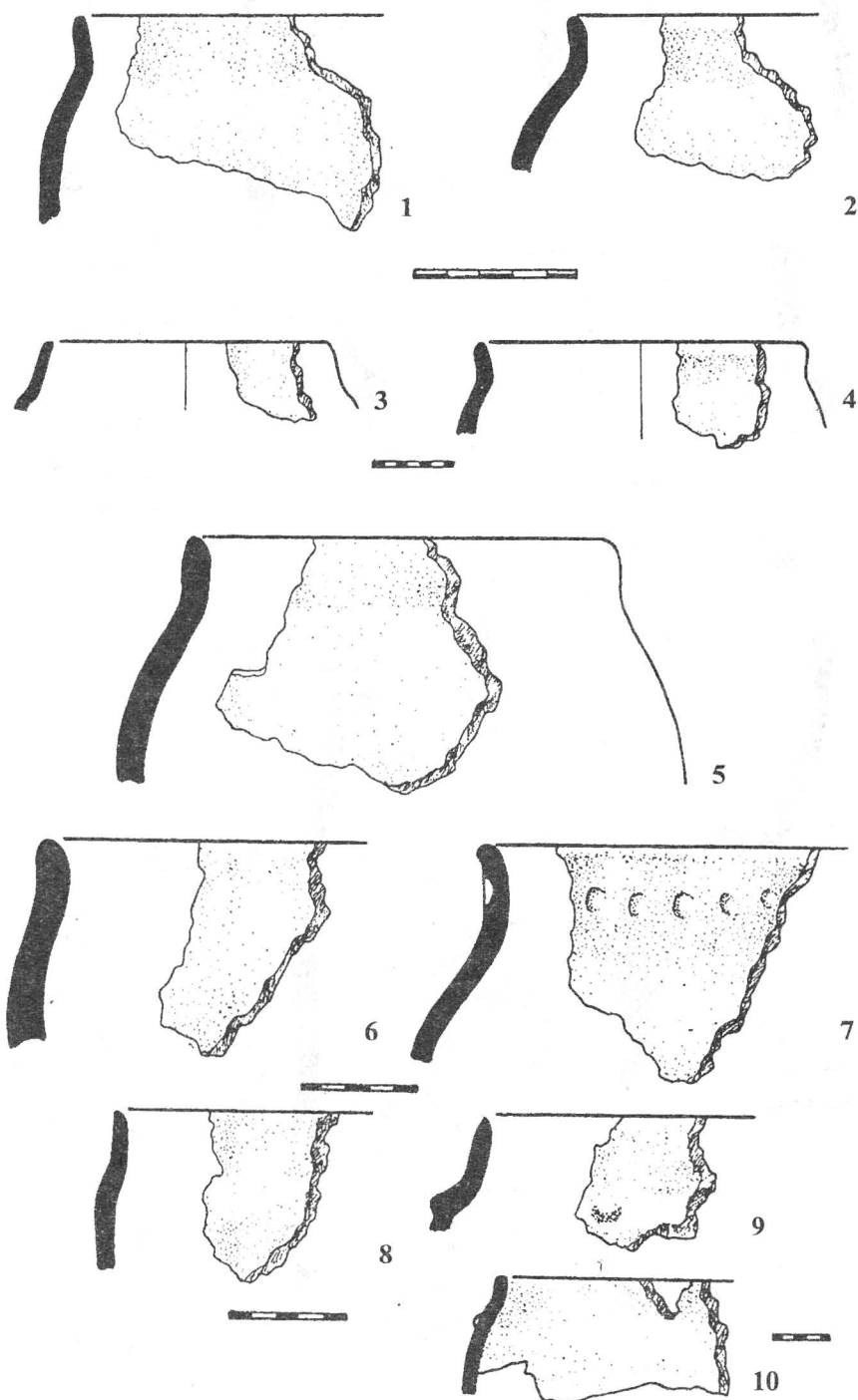

Figura 2. Ceramică grosieră: 1, 6, 8-9. Kruglik (după C.P. Pačkova);
 3-4, 10. Sokol (după L.V. Vakulenko și S.P. Pačkova), 7. Lucașeuca II
 (după G.B. Feodorov); 5. Ulmu (după M. Romanovskaja).

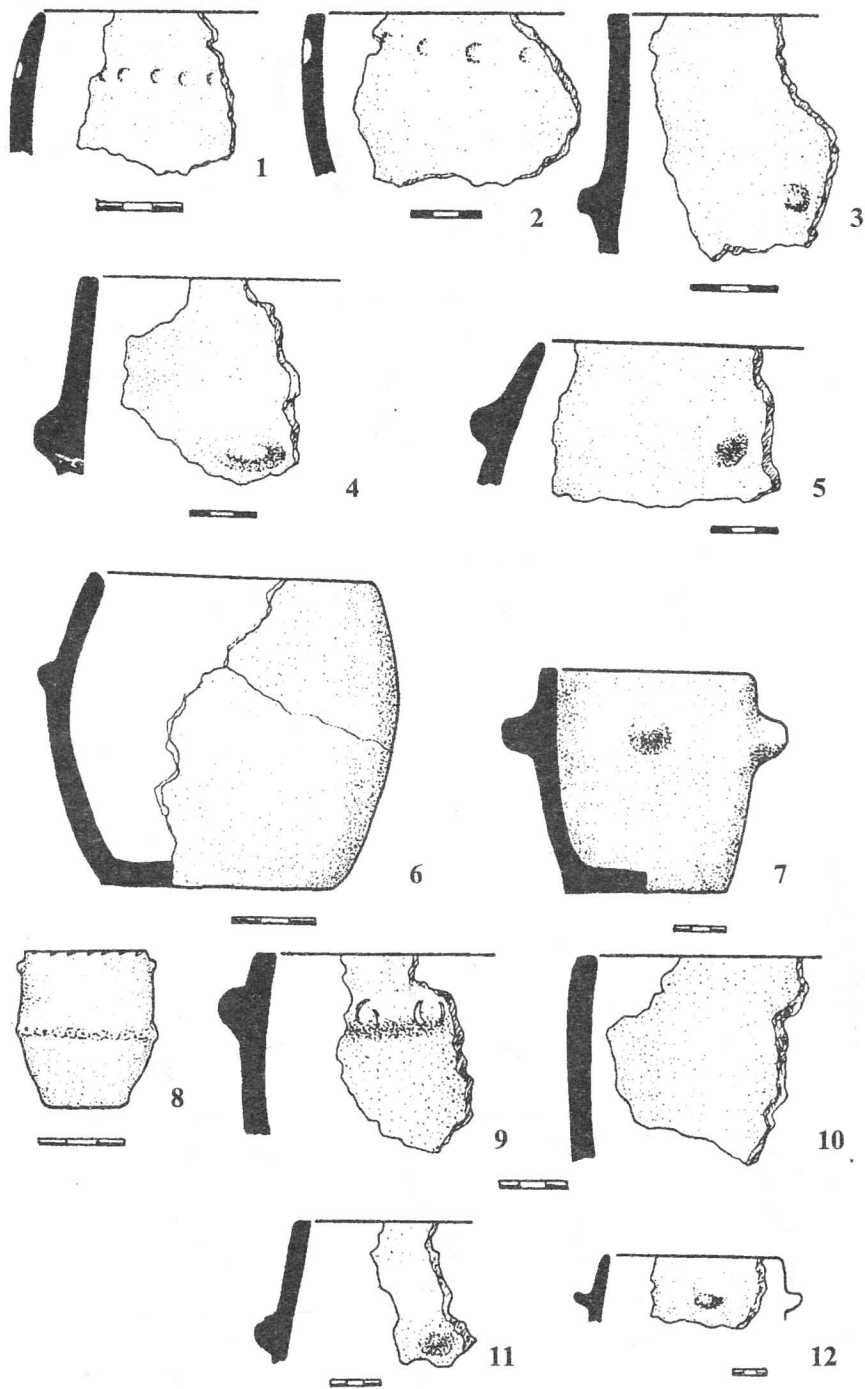

Figura 3. Ceramică grosieră: 2-3, 8. Lucașeuca II (după G.B. Feodorov); 1, 6. Ulmu (după M. Romanovskaja); 5, 7, 10-11. Kruglik (după S.P. Pačkova); 4, 9, 12. Sokol (după L.V. Vakulenko și S.P. Pačkova).

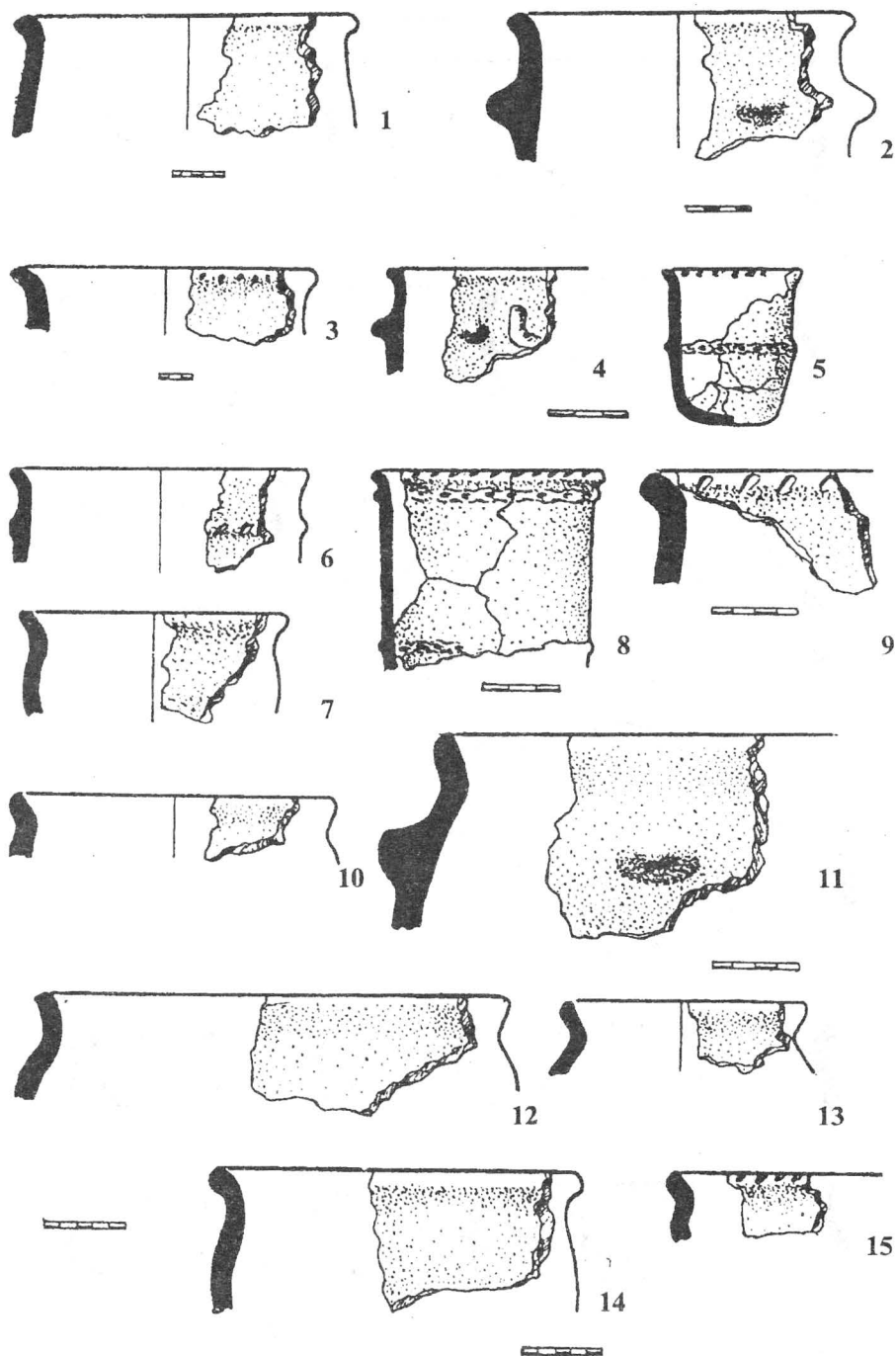
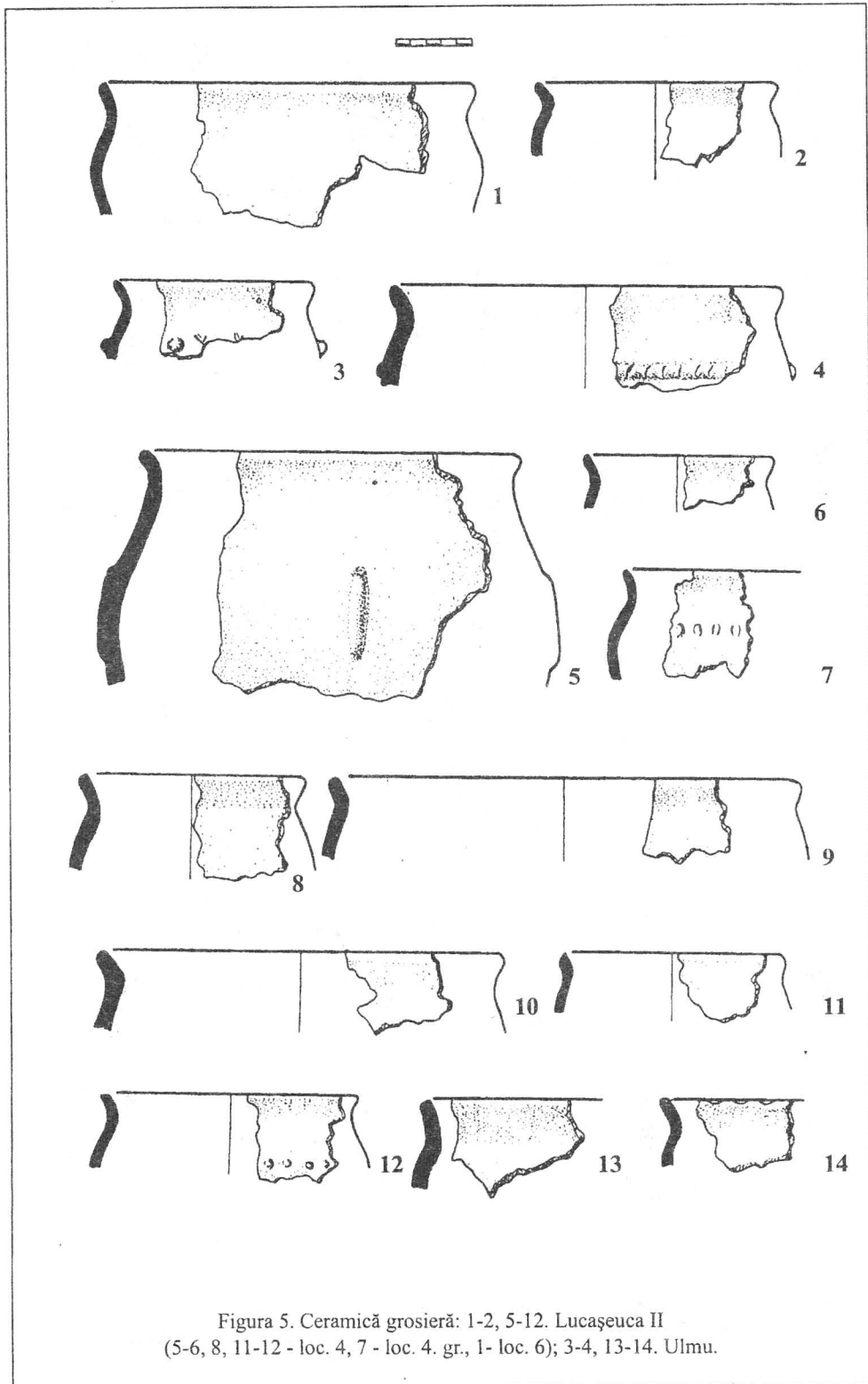

Figura 4. Ceramică grosieră: 5, 8-10, 13-15. Lucașeuca II (5, 8 - după M. Romanovskaja, 9-14 - loc. 4); 6-12. Ulmu (după M. Romanovskaja); 1, 3, 7. Sokol (după L.V. Vakulenko); 2, 4, 11. Kruglik (după S.P. Pačkova).

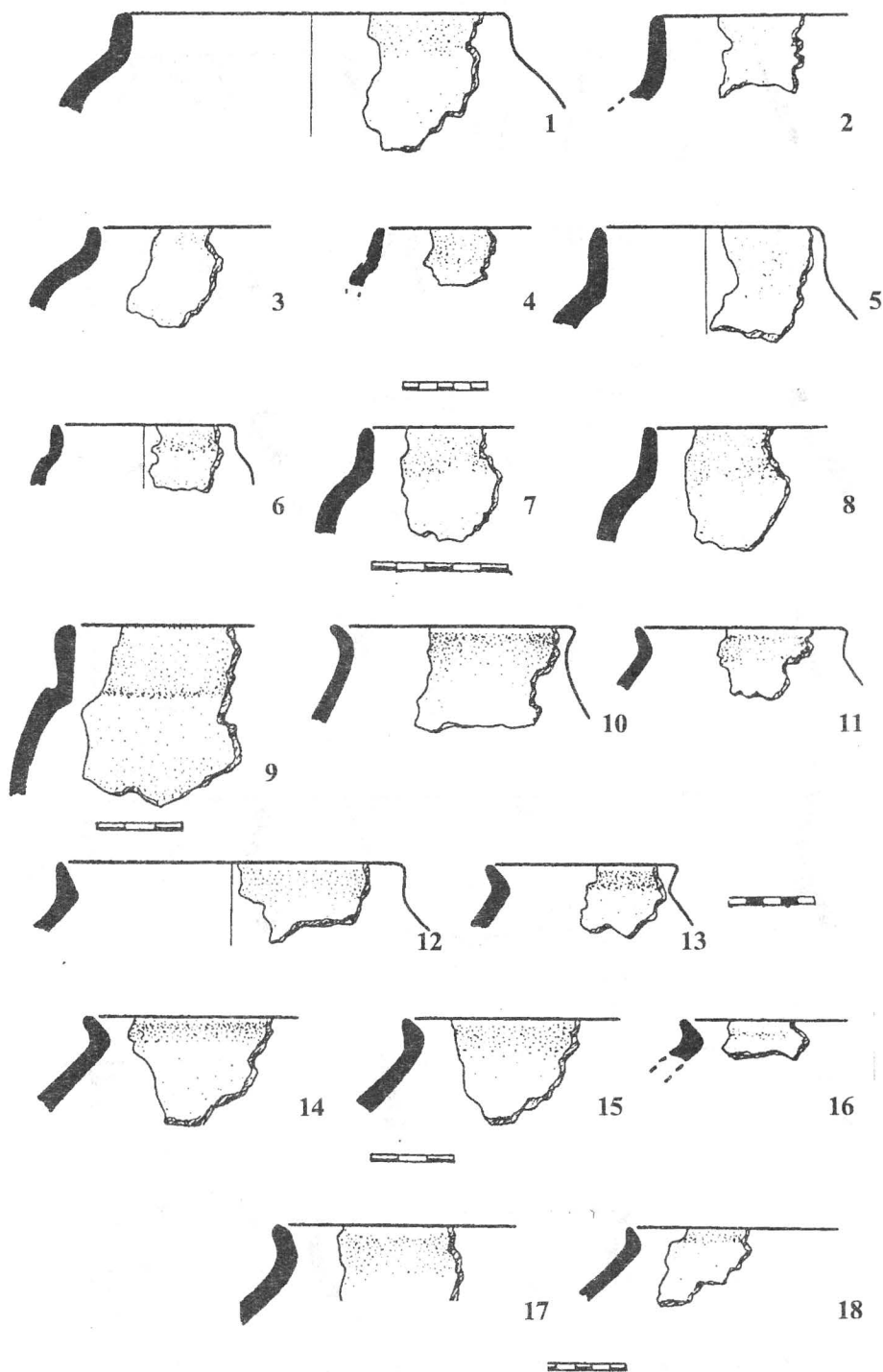

Figura 6. Ceramică grosieră: 1-4, 6, 10-11, 13, 16, 18. Lucașeuca II (1-3, 6, 10, 13 - loc. 4, 11, 18 - loc. 6); 5, 12, 17. Ulmu (17 - gr. 3); 7-9. Kruglik (după M. Romanovskaja).

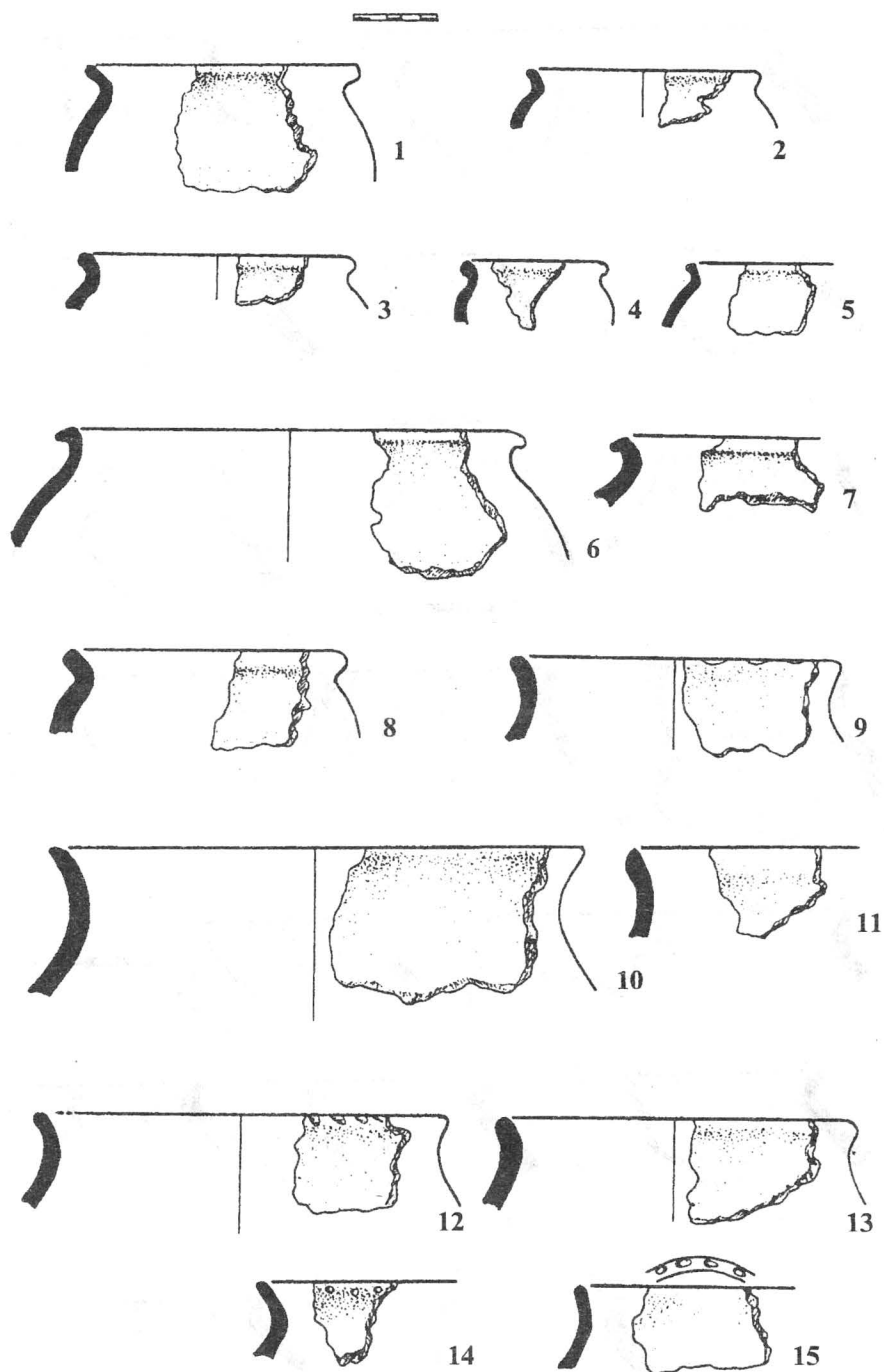

Figura 7. Ceramică grosieră: 1-3, 7-8, 13. Lucașeuca II (1, 3, 13 - loc. 4, 7 - gr. 1, 8 - gr. 2); 4-6, 10-12. Ulmu (4 - gr. 3, 11 - gr. 5); 9. Sokol (după L.V. Vakulenko și S.P. Pačkova); 14-15. Kruglik (după S.P. Pačkova).

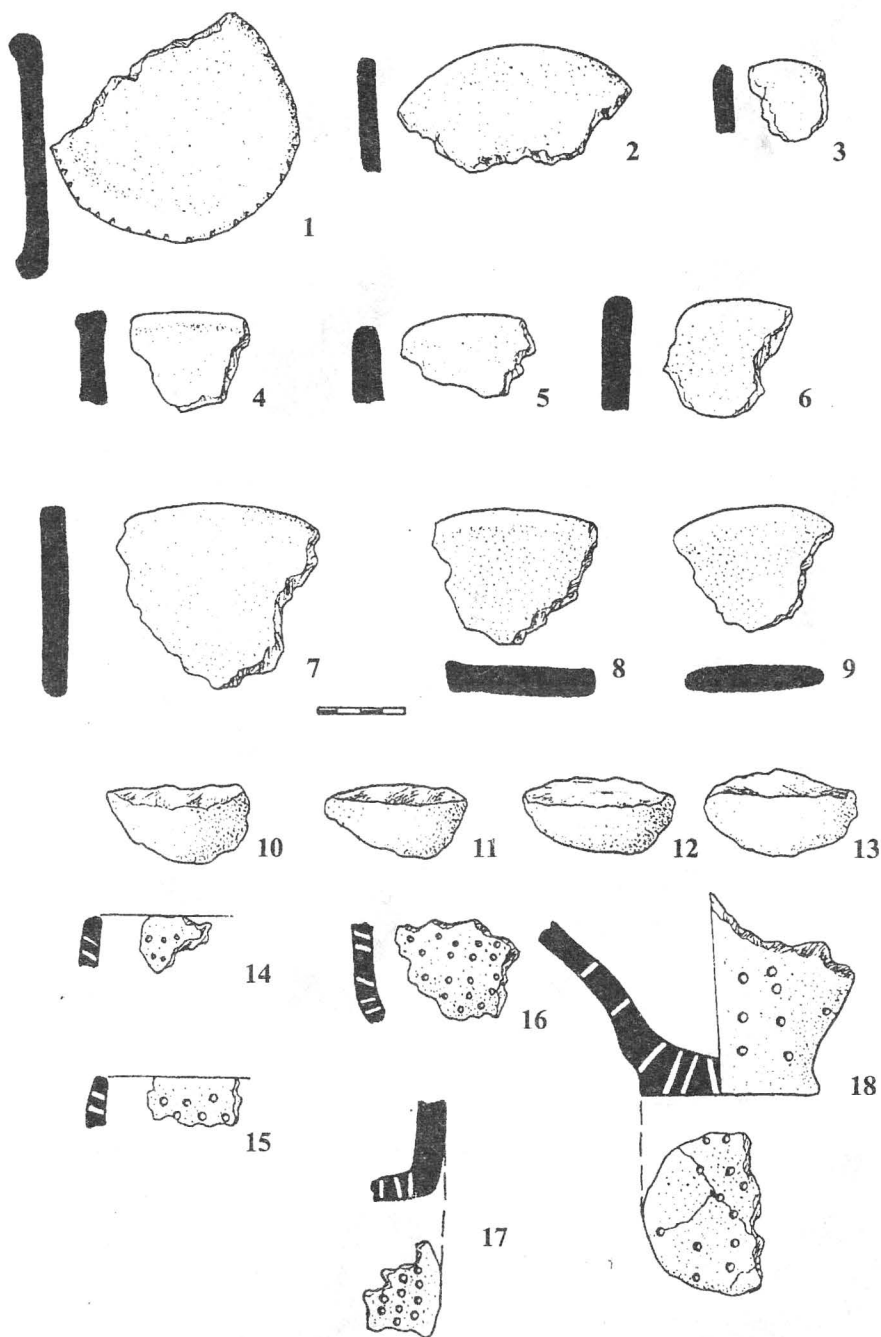

Figura 8. 1-9. discuri din lut: 8-9 - loc. 6, 1-6 - Ulmu (4 - loc. 2, 6 - gr. 3);
 7. Kruglik (după S.P. Pačkova); 10-13. vase din lut de la Ulmu
 14-18. strecurători: 14-15. Lucașeuca II (loc. 4); 16-17. Kruglik (după S.P. Pačkova);
 18. Sokol (după L. V. Vaculenko).

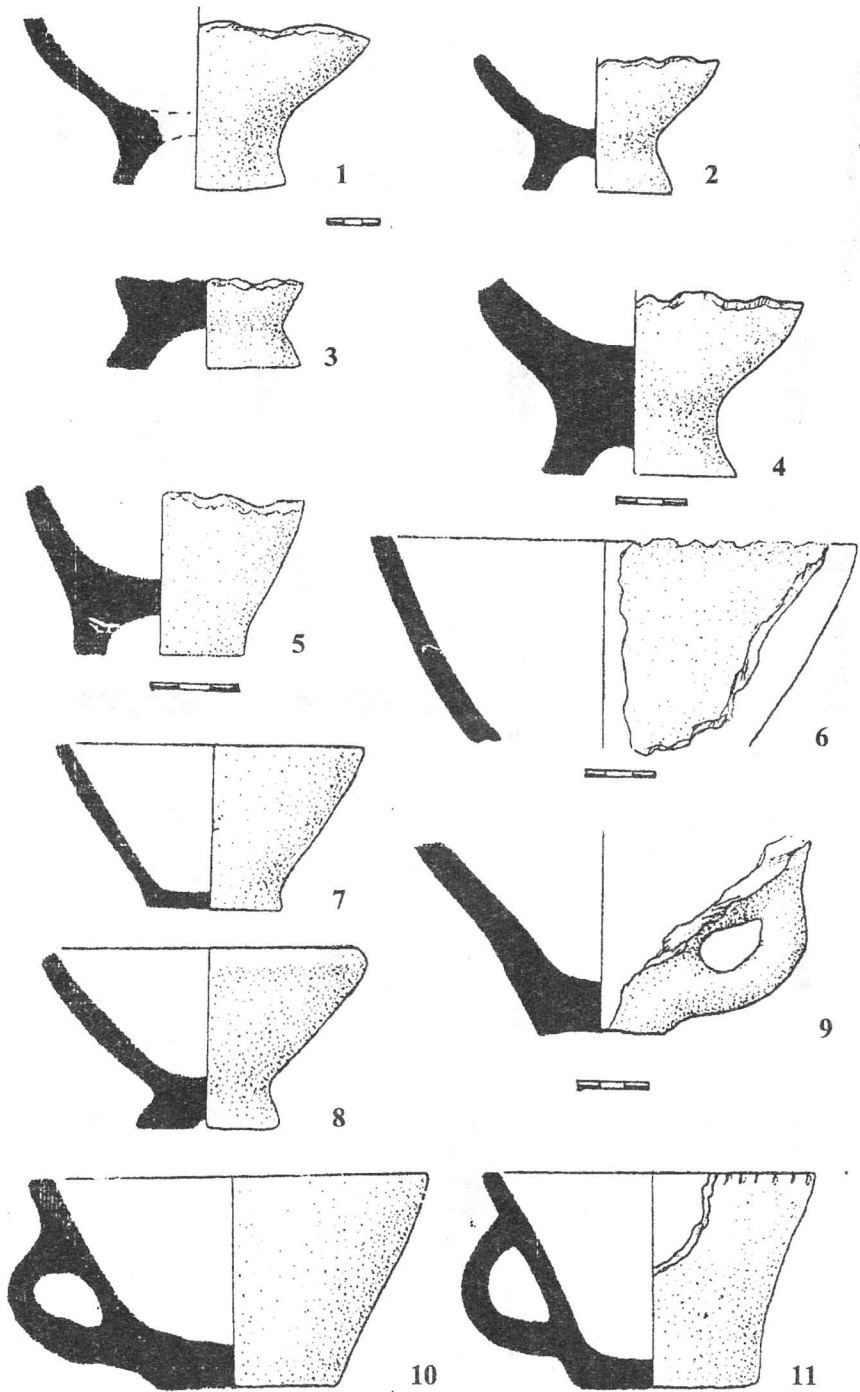

Figura 9. 1-5. cupe pe piciorușe: 1-2. Lucașeuca II (2 - loc. 4); 3. Ulmu (gr. 3); 4. Sokol; 5. Kruglik (după S.P. Pačkova); 6-11. cești: 7-8, 10-11. Ulmu (după M. Romanovskaja); 6, 9. Sokol.

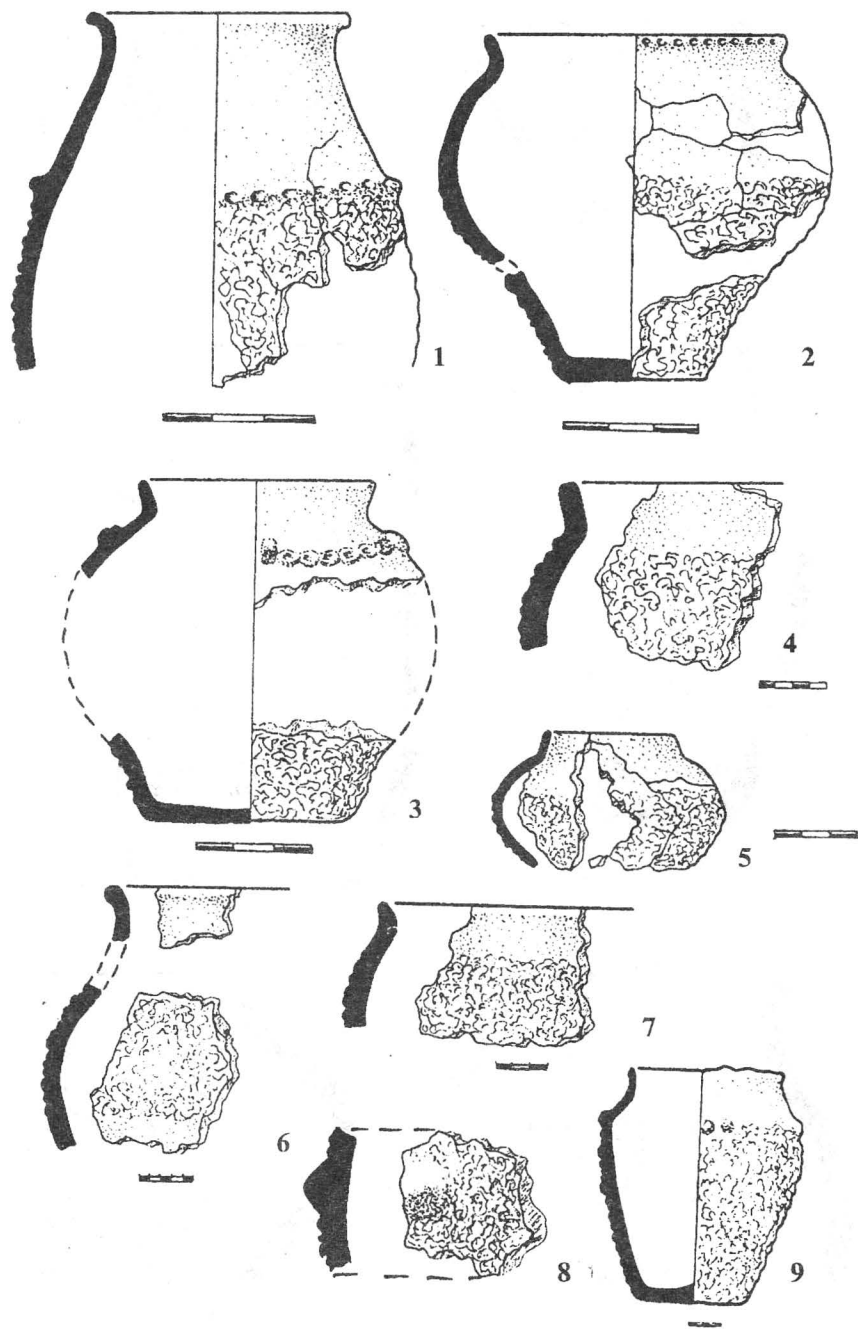

Figura 10. Ceramică grosieră acoperită cu barbotină: 1-2. Brănești, din cuptor (după M. Romanovskaja); 4. Kruglik (după S.P. Pačkova); 5-8. Lucașeuca II (5 - după M. Romanovskaja); 9. Trebujeni-Orheiul Vechi (după M. Tkaciuk).

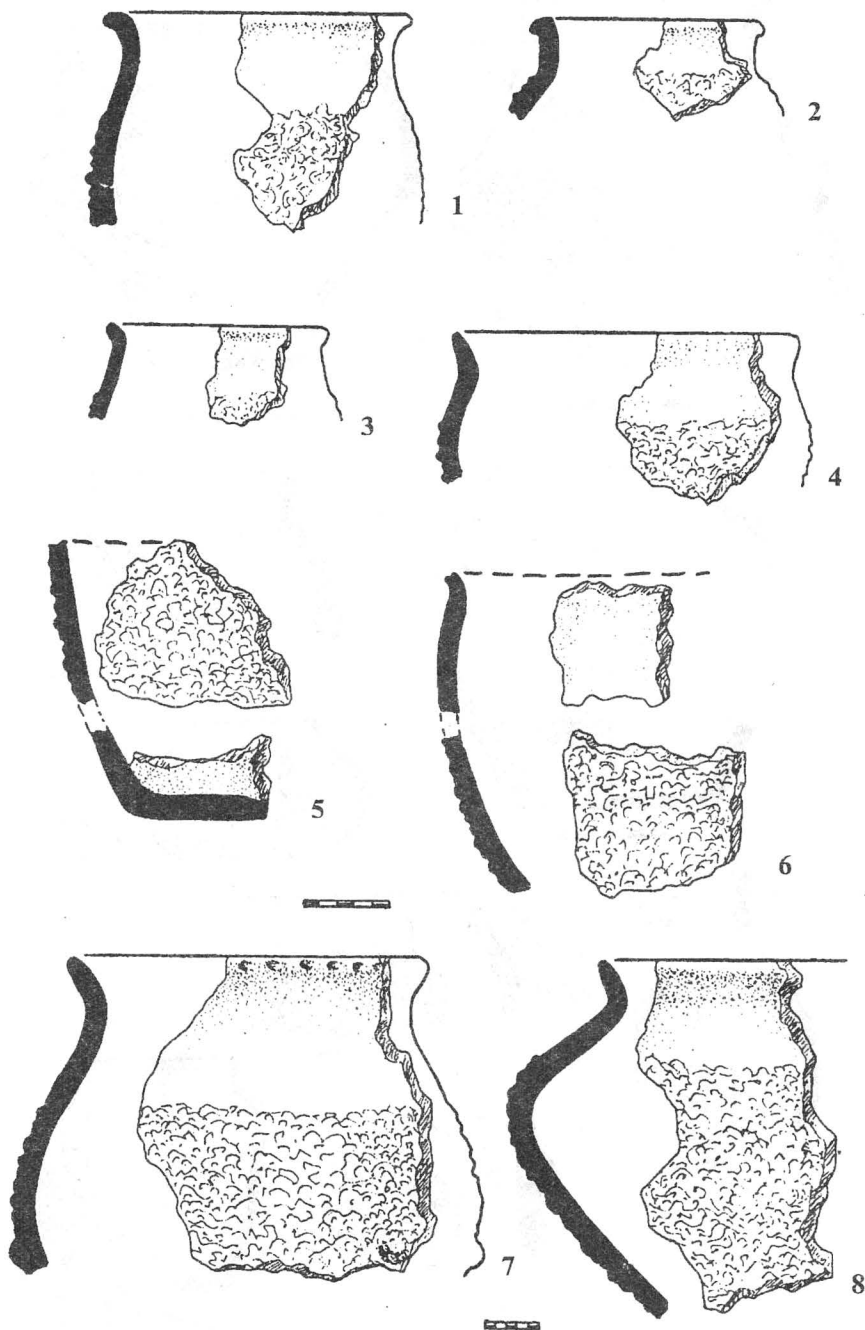

Figura 11. Ceramică grosieră acoperită cu barbotină: 1-3, 5-6, 8. Lucașeuca II (2-3 - loc. 4, 1, 8 - gr. 2); 4-7. Ulmu.

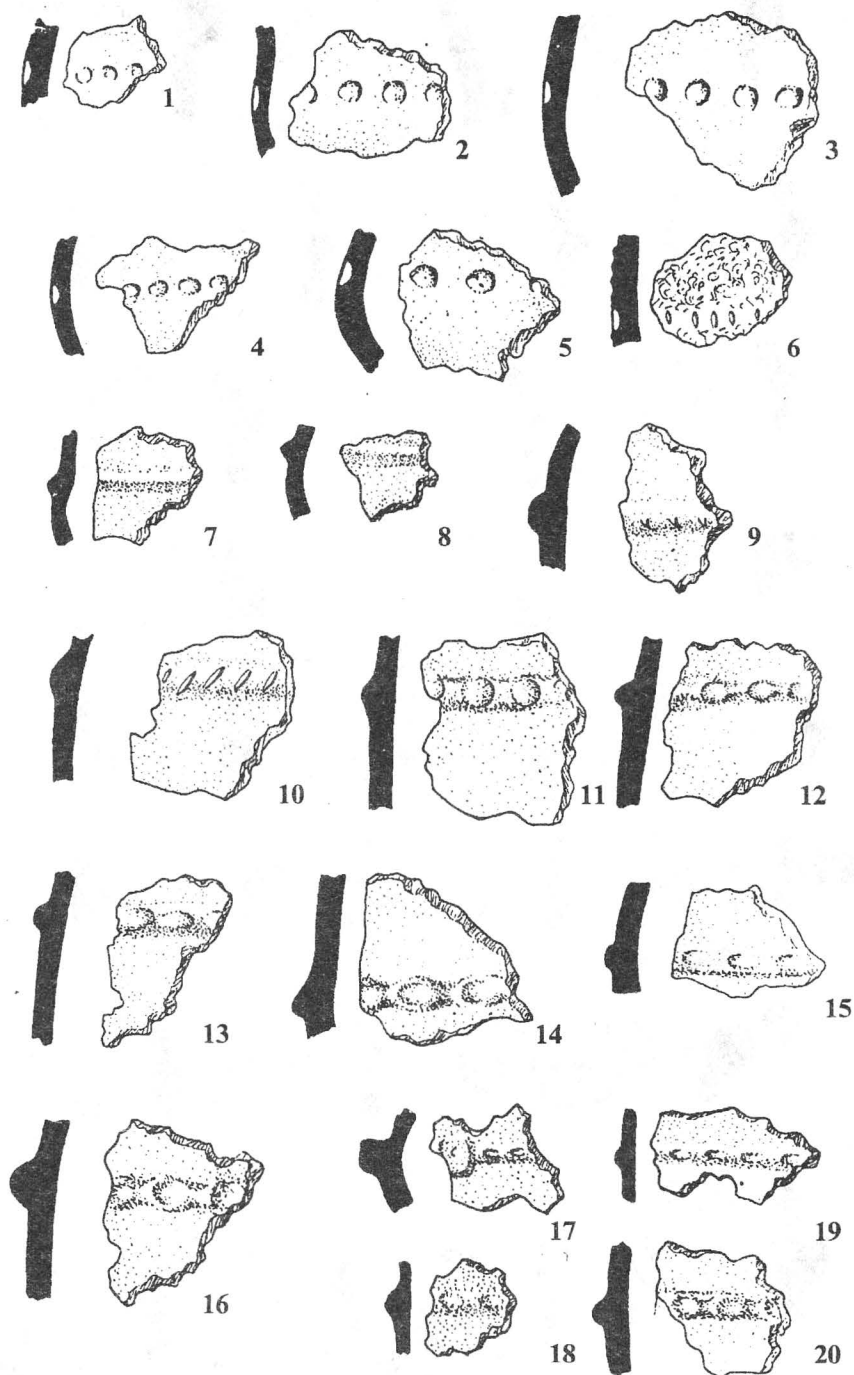

Figura 12. Decorul ceramicii grosiere: 2-6, 9-10, 14-16, 18. Lucașeuca II (2, 9-10, 14-16 - loc. 4 - gr. 1); 7-8, 11, 13, 17-20. Ulmu (11, 20 - loc. 2, 12 - gr. 1, 19 - gr. 3).

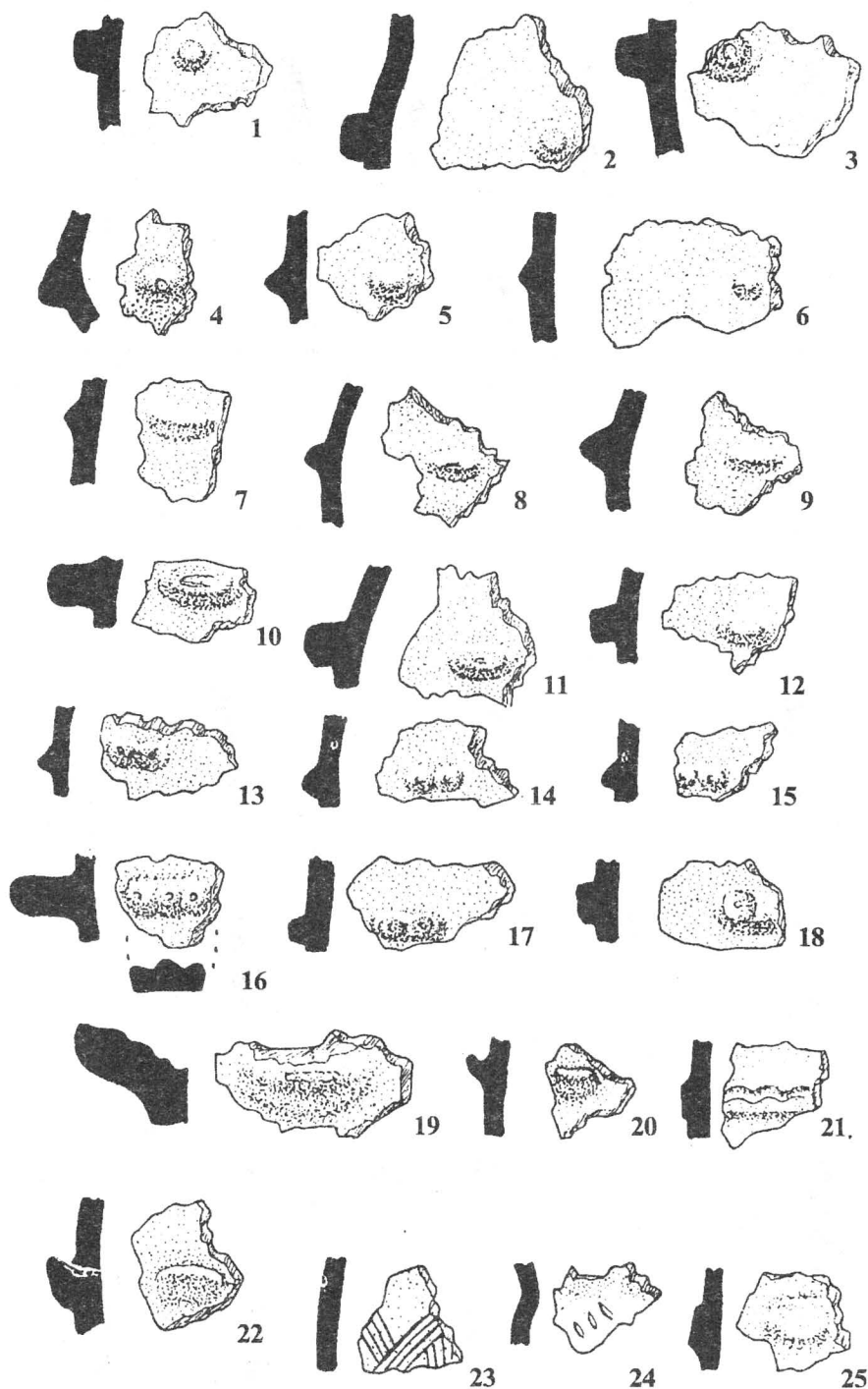

Figura 13. Decorul ceramicii grosiere: 2-4, 8, 11-12, 14-15, 17, 23-24. Lucașeuca II (2-4, 8, 12, 15, 23 - loc. 4); 1, 6-7, 9-10, 13, 16, 18-22, 25. Ulmu (6 - loc. 1, 13 - gr. 1, 16 - loc. 2).

CU PRIVIRE LA RETRAGEREA ROMANĂ DIN PROVINCIA DACIA

Constantin PREDA

Una din problemele importante ale Istoriei vechi a României, care a reținut atenția specialiștilor, stârnind multe discuții și controverse, continuă încă să fie și în prezent procesul retragerii romane din Provincia Dacia, în special sub aspect cronologic și demografic. În general, când se vorbește de acest eveniment istoric se spune, cel mai adesea: “retragerea aureliană din Dacia”. Considerându-se că retragerea romană din provincie a avut loc în cursul domniei lui Aurelian, discuțiile s-au purtat, într-o primă etapă, în jurul datei când poate fi plasat evenimentul respectiv. Cele mai multe dintre opiniile istoricilor s-au oprit la anii 271 și 274. Argumentele aduse în sprijinul uneia sau alteia dintre supoziții rămân totuși interpretările și de aceea, în ultima vreme, discuțiile pe această temă, în mod justificat după opinia noastră, s-a restrâns destul de mult, până aproape la abandonarea lor, folosindu-se îndeobște formula generală de “retragerea aureliană”.

Ținând seama de faptul că, cel puțin în stadiul actual al argumentației, nu credem că este posibil să se facă progrese și nici să se aducă dovezi noi în favoarea diferitelor opinii exprimate până acum, nu intenționăm, câtuși de puțin, să ne angajăm într-o astfel de discuție, ce s-ar dovedi sterilă și departe de a se justifica în vreun fel de importanță istorică. De aceea, în rândurile de față noi vom aborda problema sub raport cronologic general, privind procesul în desfășurarea sa, pe temeiul strict al surselor antice scrise, precum și în legătură cu mult disputata și deformata problemă a caracterului abandonării Daciei romane, în sensul dacă se poate vorbi de o golire totală de populație sau numai de o retragere parțială.

Asupra primului aspect al problemei s-a stăruit ceva mai mult în ultima vreme, începându-se să se găsească o explicație a informațiilor transmise de sursele scrise, aparent contradictorii, potrivit cărora retragerea romanilor din Dacia a avut loc atât în vremea lui Gallienus, cât și în aceea a lui Aurelian. Pentru a fi cât mai aproape de sensul și spiritul acestor știri, vom prezenta în continuare felul în care a fost perceput evenimentul respectiv de scriitorii antici, după traducerea din “Izvoarele Istoriei României”, II, 1970.

Aurelius Victor (33,3) ... el (Gellienus) a adus statul roman aproape de marginea prăpastiei “... și fiind pierdute teritoriile de dincolo de Dunăre pe care le câștigase Traian”.

Eutropius (IX, 7). “Și Gallienus a fost proclamat Caezar de Senat la Roma. Dacia pe care Traian o alipise imperiului dincolo de Dunăre a fost pierdută (X, 13, 1) După ce a luat puterea imperială, Aurelian ... a învins cu vitejie pe goți ... și a restabilit puterea romană în vechile ei granițe (X, 15, 1). Deoarece toată Illyria și Moesia erau devastate și nu mai spera să o mai poată păstra, el a golit provincia Dacia, pe care o crease Traian dincolo de Dunăre. Romanii pe care i-a scos de pe ogoarele și orașele Daciei i-a așezat în partea de mijloc a Moesiei”.

Rufius Festus (VIII). “Traian a învins pe dacii lui Decabal și a transformat în provincie romană teritoriul Daciei de dincolo de Dunăre ..., dar în timpul lui Gallienus ea a fost pierdută, după ce i-a mutat pe romani, a creat două Dacii în regiunea Moesiei și Dardaniei”.

Historia Augusta (15,2). “Claudius are sub puterea sa armatele din Tracia, Moesia, Dalmația, Pannonia, Dacia etc. (17,3) ... fără ca soldații din Dacia să afle aceasta ... Aurelian (39,7), văzând că Illyria a fost devastată, iar Moesia pierdută și ne mai sperând să mai poată păstra Dacia transdanubiană, provincie creată de Traian, el a părăsit-o și a retras armata și pe provinciali”.

Orosius (VII, 22,7). “Sub Gallienus, Dacia de peste Dunăre este răpită pentru totdeauna” (VII,23,4). Aurelian, întreprinzând o expediție la Dunăre i-a bătut zdravăn pe goți, în lupte mari, și a restabilit stăpânirea romană în vechile ei hotare.

Jordanes (217). “Dar după aceea, Traian, după ce a învins pe Decebal, a adus sub puterea sa în provincie pe daci în teritoriile de dincolo de Dunăre ... Dar Gallienus, în timpul domniei sale i-a (le-a) pierdut și împăratul Aurelian, rechemând de acolo legiunile le-a așezat în Moesia”.

O analiză, fie și sumară și la prima vedere, a textelor de mai de sus, ne îngăduie să facem unele prime constatări și să reținem câteva date importante, semnalate, de altfel, și în alte studii anterioare, pe care le vom menționa la timpul cuvenit. Mai întâi putem constata că trei dintre izvoare, Eutropius, Rufius Festus și Jordanes, vorbesc de părăsirea Daciei, atât în vremea lui Gallienus, cât și în timpul lui Aurelian. Ceva mai mult, două dintre acestea, Rufius Festus și Iordanes pun evenimentul respectiv pe seama celor doi împărați în aceeași frază. Alte două izvoare, Aurelius Victor și Orosius pun părăsirea Daciei doar pe seama lui Gallienus, iar Historia Augusta plasează același eveniment numai în vremea lui Aurelian.

După cum se poate ușor remarca, o retragere romană din Dacia sub Gallienus nu poate fi pusă la îndoială, dovedindu-se a fi un fapt real. Nu putem desprinde, din păcate, din aceleași surse scrise, care au fost cauzele și dimensiunile acestei retrageri din vremea lui Gallienus și nici care dintre teritorii au fost abandonate. Părerile exprimate în această privință sunt destul de împărțite. Astfel, se apreciază că în vremea lui Gallienus ar fi avut loc o retragere romană din Muntenia și sudul Moldovei. Lipsa din Tabula Peutingeriană a părților de est sau sud-est ale Transilvaniei ar putea fi un indiciu cu privire la părăsire a acestei părți a Daciei. Cu alte cuvinte, acea amissio Daciae sub Gallienus n-ar însemna mai mult decât pierderea unor teritorii periferice ale provinciei. Potrivit unei alte opinii, același eveniment ar fi afectat în mod deosebit Dacia sudică, cu precădere partea ei de est împreună cu Limesul Alutan.

A reduce acest eveniment numai la zone destul de restrânse sau periferice contravine felului în care izvoarele antice ni-l înfățișează. Dacă am admite o retragere din zone limitate sau periferice, un astfel de eveniment ar fi putut trece neobservat de scriitorii antici. Ori, dimpotrivă, aceștia vorbesc limpede și aproape la un ison de o amissio Daciae sub Gallienus, ca de un proces major. Pentru că nu se poate trece totuși peste felu în care este reflectat acest eveniment în izvoare, se

admite, într-o altă interpretare, o retragere romană în vremea lui Gallienus și apoi o recucerire a Daciei de către Claudius II, fie de Aurelian. O astfel de rezolvare a problemei nu este susținută însă de nici un fel de argument cătuși de puțin credibil, contravenind de fapt realităților istorice și documentare.

O recucerire a Daciei presupune înainte de toate și în mod obligatoriu că Provincia Dacia a fost pierdută în întregime sub presiunea unor atacuri imediate. Dacă se are în vedere informația lui Eutropius (IX, 13,1), potrivit căreia Aurelian, prin învingerea goților “a reușit să restabilească puterea romană în vechile ei hotare”, trebuie făcută precizarea că evenimentele respective nu au nimic de-a face cu teritoriul Daciei, acestea desfășurându-se în provinciile sud-est europene. În același timp, trebuie avut în vedere faptul că în vremea celor trei împărați (Gallienus, Claudius II și Aurelian) existau încă în Dacia, în mod cert, cele două legiuni romane, a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica. Această realitate este asigurată atât de unele documente epigrafice, cât și de sursele scrise. În *Historia Augusta* (15,2) aflăm că împăratul Claudius “avea sub autoritatea sa armatele din Tracia, Moesia, Dalmația, Dacia” etc. și că același se ferea ca anumite acțiuni ale sale să nu fie cunoscute de “armata din Dacia”. Tot *Historia Augusta*, împreună cu Iordanes, ne vorbesc despre retragerea armatei, respectiv a legiunilor în timpul lui Aurelian. Dacă admitem, și nu vedem nici un impediment care s-ar opune, că cele două legiuni au rămas în tot acest răstimp în Dacia, nu se poate admite ideea unei retrageri totale în vremea lui Gallienus și nici o recucerire a provinciei în cursul domniei lui Claudius II sau Aurelian. Prin urmare, nu se poate concepe o recucerire a unui teritoriu pe care armata continuă să-l domine sau, cu alte cuvinte, să cucerești un teritoriu care îți aparține de fapt și unde ești încă stăpân.

Ar mai fi de menționat și o altă opinie, singura de acest fel, care ia în considerație doar informația lui Iordanes, socotită ca fiind unica reală, admitând astfel doar o singură retragere în timpul domniei lui Aurelian. Este totuși greu să înlături, cu atâta ușurință, cele mai multe și cale mai vechi izvoare și să te bizui pe cel mai târziu dintre acestea, care se știe că, de fapt, el s-a inspirat din sursele anterioare.

Se acceptă îndeobște că la baza retragerii romane din Dacia nu stau cauze imediate și că nu se cunoaște în mod precis nici un eveniment local sub presiunea căruia să se fi recurs la o asemenea măsură luată de Imperiu. Din toate datele de care dispunem reiese cu claritate că retragerea s-a efectuat în urma unei hotărâri centrale de repliere a granițelor Imperiului pe linia Dunării, deoarece, ne spune Eutropius (IX,15,1) și *Historia Augusta* (39,7), “Toată Illyria și Moesia erau devastate, Aurelian pierzând speranța de a mai putea păstra Dacia”.

Sintetizând atât datele transmise de izvoarele scrise, cât și analiza și interpretarea acestora, rezultă că întreg procesul de retragere romană din Dacia a avut loc în vremea celor doi împărați, Gallienus și Aurelian. În nici-un caz nu poate fi vorba de două părăsiri independente una de alta, între care să se fi intercalat o recucerire a provinciei. Conciziunea și simplitatea informațiilor antice, pe care suntem tentați adesea să le complicăm cu tot felul de comentarii filologico-istorice și cronologice, îndepărtându-ne astfel cu mult de sensul și spiritul acestora,

ne dau dreptul să admitem existența unui singur proces, cu două etape sau faze distincte. Singurele semne de întrebare ce persistă încă se referă la proporțiile dintre cele două etape și eventual la zonele afectate de prima etapă a retragerii. Oricum, pe vremea lui Gallienus nu se poate admite mai mult decât o retragere parțială. În ce a constat aceasta este încă greu de dat un răspuns pe deplin satisfăcător. Se poate accepta totuși că în această primă fază a putut fi retrasă o anumită categorie a provincialilor de pe tot cuprinsul Daciei sau numai de o părăsire totală a unei părți din teritoriul provinciei? În această privință izvoarele scrise nu ne mai ajută, iar speculațiile în jurul acestora nu reprezintă altceva decât simple speculații, departe de a putea fi susținute și de argumente demne de luat în considerație.

Singurele dovezi menite să aducă lumină în găsirea unui răspuns la întrebările de mai sus sunt cele epigrafice, numismatice și eventual cele arheologice. Deocamdată dispunem doar de unele indicii numismatice pentru Dacia sudică. Din cercetările arheologice efectuate de-a lungul Limesului Alutan sud-carpatic, în mod cu totul neașteptat, descoperirile monetare nu depășesc timpul de domnie a lui Filip Arabul, deci mult înainte de Gallienus. Luând în considerare o atare situație, ca și unele observații arheologice din aceeași zonă, sprijinindu-se și pe sursele scrise, s-a considerat că sub Gallienus a fost părăsită partea de est a Daciei sudice, ceea ce nu este lipsit complet de temei. Singura obiecție ce s-ar putea aduce acestei opinii are în vedere marele răsunet al evacuării Daciei sub Gallienus, eveniment, care n-ar putea fi explicat numai printr-o retragere așa de limitată și fără o justificare practică și istorică. Procesul trebuie să fi fost mai amplu și mult mai extins în spațiu. În acest caz ar urma să admitem că în etapa Gallienus a fost părăsită toată zona sud-carpatică, inclusiv Limesul Alutan, cu excepția capetelor de pod de pe linia Dunării. Este posibil totodată că același proces să fi afectat, într-o măsură mult mai mică, și unele părți ale spațiului intracarpatic. Știindu-se că în acest timp Gallienus, confruntat cu evenimente majore în zonele pannonico-moesice, avea imperios nevoie de armată, nu este cătuși de puțin exclus că în astfel de împrejurări să fi fost retrase și unele unități militare de pe limesul răsăritean transilvănean. În această privință se pot invoca descoperirile monetare din castrele de pe acest limes, de la care se așteaptă totuși confirmări, precum și Tabula Peutingeriană în care, se știe, nu figurează partea de est a Daciei intracarpatică.

După acțiunea lui Gallienus au rămas în mod sigur, în afara capetelor de pod de la Dunăre, cele două legiuni, fie ele eventual și parțial reduse, zona auriferă, administrația de bază a provinciei și probabil și unele din trupele auxiliare de pe granițele de nord și de vest ale Daciei transilvănene.

Astfel, Aurelian avea să desăvârșească procesul retragerii romane, transferând la sud de Dunăre legiunile și pe romanii rămași în provincie după etapa Gallienus. Era firesc ca legiunile să fie ultimele contingente care să încheie acest proces. Întemeierea celor două Dacii sud-dunărene ar putea reprezenta o dovadă că abia în vremea lui Aurelian are loc transferul principal al populației civile, retragerea sub Gallienus dovedindu-se a fi avut, în esență sa, un caracter militar.

O a doua latură a problemei, care a constituit și continuă și în prezent să mai constituie obiectul unor vii controverse, se referă la caracterul părăsirii Daciei. Se știe că adepții așa-zisei “teorii” a lui R. Roesler, dând o vădită tentă politică disputei, interpretând în mod subiectiv și unilateral conținutul izvoarelor antice scrise, în special informațiile lui Eutropius, susțin și acum ideea golirii totale de populație, Dacia devenind astfel o “Terra deserta”. Deși au trecut aproape 130 de ani de la publicarea lui R. Roesler, în sprijinul “teoriei” respective nu s-a mai adus nici un argument în plus, tezele rămânând în același stadiu al documentației. Acestea sunt susținute în prezent în mod mecanic și obsedant, ca ceva de la sine înțeles, fără să se mai recurgă la aducerea de noi dovezi, de un număr din ce în ce mai redus de adepți, toți aparținând, nu întâmplător, aceleiași etnii. Se ignoră astfel, cu bună știință, o analiză de fond a surselor scrise, a realităților istorice ale epocii respective și a noilor descoperiri arheologice și numismatice, precum și logica istorică.

Nu este în atenția noastră ca în limitele acestei prezentări să apelăm la toate argumentele ce vin să demonstreze netemeinicia și falsitatea unei astfel de teorii. În tentativa noastră dorim să ne exprimăm, cu precădere, opinia cu privire la înțelesul ce urmează să-l atribuim unora din termenii folosiți de scriitorii antici, atunci când se referă la procesul retragerii romane din Provincia Dacia. Trei dintre izvoare sunt în măsură să ne rețină atenția în această privință. În primul rând, avem în vedere felul în care Eutropius apreciază acest eveniment, el fiind și izvorul pe care se sprijină în principal “teoria” lui R. Roesler. Scriitorul antic ne spune că Aurelian “a scos pe romani de pe ogoare și din orașe și i-a așezat în partea de mijloc a Moesiei”. Prin urmare, Eutropius ține să facă această importantă precizare că au fost retrași din Dacia romanii. În aceeași termeni vorbește și Rufius Festus, atunci când afirmă că “Aurelian, după ce i-a mutat pe romani, a creat două Dacii în regiunea Moesiei și Dardaniei”. Avem deci de-a face cu două izvoare în care se face precizarea clară că au fost retrași romanii. Printr-o astfel de strictă precizare se face o clară delimitare a caracterului procesului istoric în discuție. Prin urmare, prin termenul de romani nu poate fi desemnată întreaga populație a provinciei. Înainte de toate, prin romani trebuie să înțelegem numai pe acei locuitori ai provinciei care erau deținători ai cetățeniei romane, din rândul cărora nu făcea parte, în nici într-un caz, populația locală a dacilor, aceasta având condiția de populație supusă. Opinia, potrivit căreia “Constituția antoniniană” ar fi acordat, fără nici un discernământ, cetățenia romană tuturor locuitorilor Imperiului, este departe de a fi asigurată și dovedită. Informația incompletă și ambiguă, ca și strictetea acordării cetățeniei, se pare a se menține și după această dată, restricții ce se pot desprinde chiar și din textul parțial păstrat al amintitei “constituții”, nu sunt în măsură să facă și dovada extinderii acordării cetățeniei romane și la populația supusă din provincii.

Cel de-al doilea izvor, reprezentat de Historia Augusta, ne relatează că Aurelian “a retras armata și pe provinciali”, pentru a înlocui apoi acest termen cu acela de “populos”. De aici putem deduce că între cele două denumiri nu există nici o deosebire de conținut și că acestea pot fi asimilate cu numele de “romanos”

din celelalte două izvoare. Și în acest caz credem că se poate admite că autorii Historiei Augusta au ținut să precizeze care anume parte a populației din provincie a fost transferată și că nu este vorba de toți locuitorii provinciei, fără nici o deosebire. Semnificativ în acest sens ni se pare observația făcută mai curând, prin care se face remarcă, în mod judicios, că în nici unul din izvoarele scrise nu se folosește atributul de “omnes”, după cei de romani sau provinciali.

Mai puțin inspirat ni se pare sensul acordat ceva mai recent textului lui Iordanes. Fără a nu fi de acord cu exactitatea traducerii, nu putem împărtăși noua interpretare a celor relatate de Iordanes. Potrivit acestei traduceri rezultă că Gallienus i-a pierdut pe daci și împăratul Aurelian i-a așezat în Moesia. De fapt, numele de daci este menționat de izvor doar atunci când este vorba de Traian și de cucerirea și transformarea acesteia în provincie romană. În continuare, într-o nouă frază distinctă, în locul numelui celor transferați din Dacia apare pronumele “eos” care ar înlocui, în viziunea traducătorului, pe daci, aceștia fiind unii și aceiași cu denumirile de romani și provinciali. Dacă nu cumva este o scăpare a textului, ca în loc de “eas” să apară “eos”, în nici un caz acesta nu poate ascunde numele de daci și nici nu-i putem asimila pe aceștia cu numele de romani sau provinciali. După cum se știe, după cucerire, numele dacilor, ca o componentă a populației provinciei, nu mai este pomenit în documente. La fel de semnificativ se dovedește și faptul că numele lor nu figurează în nici unul în izvoarele la care ne-am referit, în contextul relatărilor despre păstrarea Daciei. Iordanes ar fi deci singurul scriitor care ar face excepție, introducând direct și totuși incert, numele de daci în textul său referitor la păstrarea Daciei. Se știe că Iordanes s-a inspirat în această problemă din textele autorilor din sec. IV d. H., respectiv din Rusyius Festus, Eutropius și Historia Augsta. Am văzut că toate acestea vorbesc despre pierderea Daciei și de transferul romanilor sau provincialilor la sud de Dunăre. În toate aceste surse termenii de pierdere sau părăsire se folosesc numai atunci când se face referire la teritoriul Daciei și niciodată la populația provinciei. Era firesc să fie așa, deoarece Imperiul nu părăsea populația, ci teritoriile provinciei. Prin urmare nici Iordanes nu putea să prezinte altfel evenimentul față de sursele anterioare din care s-a inspirat. Astfel, este greu să admitem sensul recentei traduceri, după care “Gallienus ... i-a pierdut pe daci”, respectiv pe romani sau provinciali. Dacă i-a părăsit pe aceștia, nu mai putem ști ce anume a retras Gallienus din Dacia. După opinia noastră este posibil ca textul lui Iordanes să cuprindă o greșală, redând astfel pe “eos” în loc de “eas”, ceea ce ar da sens informației și s-ar alinia conținutului izvoarelor mai vechi, ce i-au servit drept ghid. În cazul în care nu poate fi admisă existența unei greșeli, atunci “eos” nu înlocuiește decât numele de romani sau provinciali și nu pe acela de daci, așa cum apare în textele din care s-a inspirat Iordanes și pe care le redă întocmai.

Din această sumară analiză a termenilor și spiritului în care este prezentat caracterul retragerii romanilor din Dacia rezultă că nici pe departe nu poate fi vorba de o evacuare a tuturor locuitorilor provinciei. Am văzut că toți scriitorii antici care au înregistrat acest eveniment precizează că de aici au fost retrași romanii, respectiv provincialii, identificați cu poporul. Nici-un izvor nu lasă să se

întrevedă că ar fi fost retrasă toată populația și nici nu fac nici cea mai neînsemnată aluzie la etnicul local geto-dac. Se poate astfel conchide, fie și numai pe aceste temeieri documentare scrise, că Imperiul a retras armata și administrația romană în principal, populația autohtonă de origine geto-dacică, împreună și cu unii din urmașii vechilor coloniști și veterani, continuând să viețuiască pe vetrele lor de totdeauna.

În sprijinul acestui adevăr istoric de necontestat poate fi invocată o altă serie de argumente demne de toată credibilitatea, pe care nu vom face decât a le menționa la modul cu totul general, acestea fiind de pe acum bine cunoscute. După cum se știe, romanii și-au păstrat pe malul stâng al Dunării unele importante capete de pod, din rândul cărora se remarcă Sucidava și Drobeta. În timpul domniei lui Constantin cel Mare are loc o extindere a stăpânirii romane de-a lungul întregii Câmpii a Dunării de nord, se ridică, pe același mal stâng al fluviului, cetatea Dafne și se construiește un nou pod peste Dunăre în zona Celei-Sucidava.

O altă categorie de argumente rezidă în numeroasele și importante descoperiri arheologice și numismatice făcute în întreg spațiul fostei provincii, atât în mediul rural, cât și în cel al fostelor orașe romane, precum și în așezările civile ale castrelor militare, toate acestea datând din sec. IV d. Hr. Un loc de seamă în rândul acestor mărturii de cultură materială și spirituală îl ocupă și descoperirile de caracter creștin din aceeași perioadă, făcute în cuprinsul aceluiași teritorii ale fostei provincii. Aceste ultime categorii de descoperiri se constituie ca dovezi certe atât ale continuității postareliene, cât și ale procesului de romanizare a geto-dacilor.

În lumina tuturor acestor argumente, destul de numeroase și variate totodată, aparținând unor domenii diferite, nu se mai poate susține în vreun fel ideea unei goliri totale de populație a provinciei Dacia. Momentul constituirii "teoriei" roesleriene a fost de mult și pe deplin depășit de noile cercetări istorico-arheologice, conținutul desuet al acestei așa zise "teorii", menținându-se în prezent doar în sfera disputelor politice și nu în a celei științifice. Continuitatea daco-romană postareliană rămâne o realitate de necontestat, fiind asigurată și argumentată științific, logic și istoric.

Note:

1. M. Macrea, în *Analele Institutului de Studii Clasice (AISC)*; Cluj, 1936-1940, p. 271-305; idem, în *Istoria României*, 1. 1960, p. 465.

2. Un recent studiu cuprinzător, cu bibliografia aferentă, datorăm lui Dan Ruscu, în *Acta Musei Napocensis*, 35/1, 1998, p.235-253; cf. și Șt. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literale antice*, în *Buletinul Institutului de filologie "Al. Phillipide"*, Iași, 10, 1943, p. 163-167.

3. C. Daicoviciu, în *AISC*, 3, 1936-1940, p. 240-245.

4. *Ibidem*; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1069, p. 445-456.

5. D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. IV-a, București, 1978, p. 39-40; idem, în *Historica*, Craiova, 14, 1965, p. 368-380.

6. H. Daicoviciu, *Gallieno e la Dacia*, în *Miscellanea in onore di Eugenia Manni*, Roma, 1979, p. 651-660; cf. Dan Ruscu, *op. cit.*, p. 239; C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei Romane*, București, 1995, p. 122-126.

7. M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, p. 448-449, cu bibliografia de la notele nr. 97-99; Iordanes, *Faptele romanilor*, 217.

8. Vl. Iliescu, în *Studii și cercetări de istorie veche (SCIV)*, București, 22, 1971, 3, p. 425-442; E. Cizek, în *Latomus*, Bruxelles, 45, 1986, p. 147-159.

9. Dan Ruscu, *op. cit.*, p. 252.

10. D. Tudor, *Oltenia Romană*, p. 38-40.

11. R. Roesler, *Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Viena, 1871.

12. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, București, 1966; C. Preda, în *SCIV*, 26, 1975, 4, p. 441-485.

13. Chr. Sasse, *Die Constitutio Antoniniana*, Wiesbaden, 1958; Em. Condurachi, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, p. 281-316; E. Boilă, în *Studii Clasice*, București, 14, 1972, p. 179-194.

14. E. Cizek, *op. cit.*, și *loc. cit.*

15. A. Aricescu, în *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 488-491, corectează traducerea textului din Iordanes de Vl. Iliescu, în *Fontes Historiae Dacoromanae*, 2, 1970, p. 407, unde se afirmă că Gallienus a pierdut teritoriile dacice. A. Aricescu ne oferă o altă traducere și anume: "Gallienus i-a pierdut pe aceștia" (adică pe daci).

16. D. Tudor, *Oltenia Romană*, p. 416-453; M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, P. 464-469; D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974.

17. A se vedea bibliografia de la nota 12 și Ligia Bârză și Stelian Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991.

18. N. Gudea, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.

19. A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884; G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român*, București, 1988; A. Ambruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; N. Stoicescu și I. Hurdubețiu, *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia română și străină*, București, 1984, cu întreaga bibliografie a problemei, sub toate aspectele ei, istoric, lingvistic, etnografic.

CU PRIVIRE LA TIPUL DE CONSTRUCȚII DE PIATRĂ CU DOUĂ SAU MAI MULTE ÎNCĂPERI ALĂTURATE DIN ARIA CULTURII SÂNTANA DE MUREȘ-CERNJAHOV

Alexandru POPA

În cadrul investigațiilor noastre privind construcțiile de piatră din așezările culturii Sântana de Mureș-Cernjahov am reușit să distingem o serie de tipuri, printre care și construcții cu două sau mai multe încăperi alăturate dispuse pe un singur rând. Anume această categorie de locuințe de piatră va alcătui subiectul studiului de față.

În acest studiu au fost luate în considerație 13 construcții descoperite în așezările nefortificate de la Afanas'evka¹, Cimișeni², Furmanovka³, Kiselovo⁴, Ranževoe⁵, Ripa⁶ și Snigirevka⁷ (fig. 2, 3.1). Aceluiași tip pot fi probabil atribuite și construcțiile alungite din cetate de la Aleksandrovka⁸. Integral au fost cercetate construcțiile din cadrul așezării Ripa și unele complexe din așezarea Kiselovo. Alte construcții aparținând probabil aceluiași tip, a căror vestigii sunt cunoscute doar din scurte descrieri și a căror planuri nu ne-au fost accesibile, nu au putut fi luate în considerație.

A. V. Gudkova⁹ atribuie acestui tip și complexele din așezările de la Kapustino¹⁰ și Novokondakovo¹¹. Referitor la construcția de la Kapustino, menționăm că ea a fost cercetată doar parțial, iar după planul suprafeței cercetate construcția în cauza nu corespunde criteriilor, stabilite de însăși A.V. Gudkova, pentru edificiile de acest tip¹². Din planul publicat de E.A. Symonovič, reese că această construcție a fost concepută cu mai multe încăperi și a avut o structură mai complexă decât cele în discuție (fig. 3.2).

Unele aspecte legate de acest tip de construcții au fost deja discutate în literatura de specialitate de A. V. Gudkova¹³ și B.V. Magomedov¹⁴. Ca principale criterii pentru delimitarea tipologică a acestui grup de monumente au fost evidențiate următoarele elemente: compartimentarea construcțiilor în 2-3 încăperi alăturate de aceeași lățime; diferențierea funcționalității încăperilor în cadrul unei construcții (după inventarul descoperit în interior)¹⁵; existența în majoritatea cazurilor a unei incinte ce ar delimita curtea, legată funcțional de existența complexului¹⁶.

În stadiul actual al investigațiilor, putem constata că acest tip de construcții este răspândit relativ uniform (fig. 1) în spațiul nord-vest-pontic în care se întâlnesc construcții de piatră în general: 2 complexe au fost descoperite pe malul râului Ingulec (Afanas'evka și Snigirevka)¹⁷, două în interfluviul Bug-Nistru (Kiselovo și Ranževoe), două în stepa Bugeacului (Furmanovka și Ripa) și pe malul drept al râului Nistru (Cimișeni).

Structura și topografia așezărilor în care se găsesc construcții de acest tip este cunoscută mai ales prin descoperirile de la Kiselovo și Snigirevka. Astfel, patru construcții cu câte două încăperi de la Kiselovo sunt amplasate pe o linie

dreaptă, toate având laturile lungi orientate pe direcția nord-sud. Spațiile dintre unele construcții sunt întretăiate de ziduri cu fundații de piatră, care delimitau, probabil, curtea fiecărei unități gospodărești. La Snigirevka așezarea este amplasată în două terase: prima, pe malul râului, avea 5 construcții orientate de-a lungul malului și altele 4 dispuse perpendicular; alt grup, alcătuit din 17 construcții, era amplasat pe prima terasă a râului Ingulec¹⁸.

Gospodării separate de jur-împrejur de un gard sunt semnalate și în lumea romană, deși în această perioadă vilele romane au deja o structură mult mai complexă și dimensiuni mult mai mari¹⁹. Totodată această formă de delimitare a unei unități economico-sociale este binecunoscută și în Europa de Nord, spre exemplu în așezarea Løgumkloster (Jutland), care datează în secolele IV-V d. Hr. (fig. 4.1)²⁰. Amenajarea construcțiilor I și II cu un gard din carcasă de lemn și lipituri de lut amintește foarte mult descoperirile asemănătoare de la Furmanovka, Ranževoe și Ripa. În complex au fost semnalate și construcții întretăiate de niște incinte din carcasă de lemn cu lipituri de lut (construcțiile III și IV); de la ele s-au păstrat urmele de la stâlpii de susținere²¹, amintind într-o oarecare măsură sistemul de "garduri" de la Kiselovo. În Scandinavia, în perioada romană timpurie asemenea tipuri de gospodării separate sunt cunoscute doar pe insulele din sud-est²². Astfel, la sfârșitul acestei epoci, pe insulele Gotland și Öland sunt semnalate complexe alcătuite din două-trei construcții cu funcționalitate diferită, care erau dispuse în interiorul unei incinte de piatră cu pământ. Un exemplu asemănător este complexul de descoperiri din așezarea de la Höglunar de pe insula Gotland²³ (fig. 4.2).

Deoarece majoritatea complexelor analizate au fost cercetate incomplet, este greu a compara dimensiunile construcțiilor. Se poate constata totuși că majoritatea edificiilor în cauză ocupau o suprafață de peste 60 m², mărime apropiată de cea a suprafeței construcțiilor cercetate complet din așezarea de la Kiselovo (55 - 63,5 - 65 - 70 - 90 m²)²⁴. Un loc aparte în această privință îl ocupă construcția de la Cimișeni cu o suprafață de circa 143 m² (fig. 5).

Este interesant a se constata faptul că, dimensiuni comparabile cu cele ale construcțiilor de piatră cu mai multe încăperi alăturate au și locuințele de suprafață din carcasă de lemn cu lipituri de lut din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov, cunoscute sub termenul de "locuințe mari"²⁵. Suprafața acestor construcții este de circa 65-120 m²²⁶. (fig. 6)

"Legăturile" dintre construcțiile de piatră și așa-numitele "case mari", care se manifestă după părerea A.V. Gudkova în planimetria, dimensiunile și funcționalitatea încăperilor acestor locuințe²⁷, au fost interpretate în literatura de specialitate în mod diferit. Unii autori consideră că ele "nu pot fi trecute cu vederea"²⁸, în timp ce alții le apreciază drept o "asemănare formală"²⁹, accentul punându-se pe materialul de construcție din care au fost zidite aceste edificii. Așa cum s-a remarcat deja în literatură, "alegerea unui sau altui material pentru construirea casei, în general era dictată de prezența lui în apropiere"³⁰.

O uniformitate relativă se manifestă și în ceea ce privește tehnologia zidirii construcțiilor de acest tip: majoritatea pereților aveau lățimea de circa 0,50-0,60 m,

iar zidăriile lor erau construite din piatră spartă sau plăci de calcar, așezate fără folosirea lianților speciali. Doar la Afanas'evka (în ambele complexe), zidăria pereților era construită cu folosirea drept liant a lutului. La Cimișeni, ca liant a fost utilizat mortarul de var fără șamotă în componența lui, fapt care o deosebește de celelalte așezări ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov. Totuși, această particularitate nu este suficientă, pe cât se pare, pentru a o separa totalmente de celelalte construcții ale tipului în discuție.

În complexe descoperite integral (majoritatea celor de la Kiselovo, Ripa) edificiile de piatră sunt compartimentate în două încăperi. Construcții cu un număr mai mare de încăperi (trei sau mai multe) pot fi presupuse la Kiselovo (complex "a"), la Cimișeni și la Afanas'evka (complexul "b"). O compartimentare asemănătoare a fost presupusă de autorii investigațiilor de la Ranževoe (construcția "2") și Furmanovka. Compartimentarea interioară a construcțiilor de acest tip este legată după părerea multor cercetători, de necesitatea adăpostirii sub același acoperiș a spațiului locativ și a anexelor gospodărești³¹. De asemenea se consideră că prezența sub același acoperiș cu spațiul locativ și a adăpostului pentru animale ar fi particularitate a locuințelor populațiilor germanice. Deoarece nu dispunem de date ale analizelor chimice, mai ales asupra substanțelor organice de pe nivelul podelei acestor construcții, drept criteriu principal pentru delimitarea funcționalității încăperilor rămâne a fi prezența sau lipsa unei instalații de foc.

Intrarea în locuințe a fost surprinsă la Kiselovo (complexele "a", "ž" și "z"), Ranževoe și Ripa. În toate aceste cazuri au fost surprinse pietre de prag, ce semnalau deschizătura de ușă de 0,80-1,40 m lățime. În complexul "z" de la Kiselovo ambele construcții aveau intrare din exterior, iar construcțiile de la Furmanovka și Cimișeni aveau doar câte o ruptură specifică în zidăria fundațiilor de piatră. Analogii pentru modul de amenajare a intrării în locuință întâlnim pe peninsula Jutland, insulele Bornholm, Fünen, și Seeland. Astfel, la o locuință din așezarea de la Nřrre Fjand intrarea era marcată de resturile unei scânduri de stejar cu lungimea de 1,20 m și lățimea de 0,50 m, precum și de o piatră de prag ce era prevăzută cu o bucsă pentru rotirea axei de ușă³². O asemenea amenajare a pietrei de prag este cunoscută și în cadrul construcțiilor de piatră de tipul analizat de noi (Afanas'evka, Kiselovo, Snigirevka).

În interiorul unora din construcții au fost surprinse resturi de pardosire a podelei fie cu lut (parțial Afanas'evka și Cimișeni), fie cu piatră (parțial Kiselovo, Afanas'evka și Furmanovka). În unele cazuri autorii săpăturilor menționează că podeaua reprezenta un strat de pământ bătătorit în amestec cu cenușă (Furmanovka) sau doar pământ bătătorit (parțial Ranževoe, Kiselovo).

Instalațiile de încălzire sunt reprezentate de vetre deschise și cuptoare. După materialul lor de construcție distingem vetre de piatră cu lipituri de lut (majoritate), vetre construite sub forma unei lentile de lut bătătorit (încăperea IV din complexul "g" de la Kiselovo și ambele vetre de la Furmanovka) și vetre construite din prundiș fără lut fără lut (încăperea I din complexul "z" de la Kiselovo). În unele cazuri, în rapoartele de săpătură se menționează că vetrele cu podina de piatră erau înconjurate uneori pe 2-3 laturi de o gardină din plăci de

piatră așezate pe cant. Analogii pentru acest fenomen sunt cunoscute în amintitele deja "case mari" din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov de la Rusăni, Sobari, Zagaicani, Budești, Delacheu, Komarov, Nezvisko³³. Același tip de vetre, înconjurate din trei părți de plăci de piatră așezate pe cant, s-au descoperit și în zona Scandinaviei³⁴. Aici ele reprezintă o particularitate a epocii romane târzii. Referitor la interpretarea acestor pietre din jurul vetrelor, pentru zona nord-europeană există mai multe păreri, potrivit cărora ele fie ar reprezenta locuri pentru uscat cereale³⁵, fie locuri de copt³⁶, fie instalații de conservare a căldurii³⁷. Aprecieri asupra funcționalității gardinei din jurul vetrelor din locuințele culturii Sântana de Mureș-Černjahov nu s-au făcut, menționându-se doar "destinația lor neclară"³⁸.

În unele încăperi au existat câte două vetre, - una de dimensiuni mai mari în centru și alta de dimensiuni mai mici lângă unul dintre pereți. O asemenea schemă de amplasare a instalațiilor de încălzire este cunoscută de exemplu în încăperea III din complexul "b" de la Kiselovo. Două vetre sunt cunoscute și în încăperea centrală a complexului de la Furmanovka, însă ele au fost, se pare, funcționale în perioade de timp diferite. Semnificația utilizării a două vetre simultan într-o singură încăpere este legată de funcționalitatea lor: vatra din centru este apreciată, de obicei, drept cea pentru încălzire, pe când cea din colț - pentru pregătirea hranei³⁹. După părerea lui B.V. Magomedov, unele din vetrele descoperite în centrul încăperilor au putut juca și rol de altare⁴⁰. Referitor la așa numitele cuptoare, descoperite în cadrul tipului de construcții analizat dispunem doar de informații fragmentare; ilustrații pentru această categorie de descoperiri nu au fost publicate.

Un element specific amenajării interioare a construcțiilor de piatră din arealul culturii Sântana de Mureș-Černjahov îl reprezintă așa-numitele îngrădituri din lespezi de piatră, dispuse de-a lungul unora din pereți sau în colțurile încăperilor. În cele 14 complexe luate în considerație în acest studiu sunt cunoscute 9 asemenea amenajări. Analogii pentru aceste elemente ale amenajării interioare a locuințelor sunt cunoscute pe larg în spațiul nord-pontic, atât în perioada romană, cât și în perioadele anterioare⁴¹, dar și în Europa de nord⁴². B.V. Magomedov consideră, că aceste amenajări din interiorul încăperilor au servit drept loc de hrană pentru animale. Conform altor păreri, acestea au putut fi utilizate ca magazii⁴³. În sfârșit, după alți autori, "îngrăditurile" dispuse prin colțuri ar fi amenajări ale locurilor de cult. Fără a nega ipotezele expuse mai sus, considerăm oportun a aprecia unele dintre aceste "îngrădituri", construite din lespezi de piatră de-a lungul pereților interiori ai încăperilor cu vatră, drept amenajări cunoscute în etnografia românească sub termenul de *laviță*. Pentru o asemenea interpretare a acestui fenomen s-a optat și pentru descoperirile din nordul Europei: la Malle Hedegård (Himmerland, Danemarca), în încăperea cu destinație locativă, de-a lungul peretelui din preajma vetrei de foc, au fost descoperite resturile a trei porțiuni ale unei asemenea lavițe, construită din piatră și lut⁴⁴. Pe insulele din sud-estul Scandinaviei acest tip de amenajare interioară a

locuințelor apare în perioada romană târzie și se răspândește în celelalte părți ale lumii scandinave spre sfârșitul epocii în cauză⁴⁵.

În construcțiile de piatră sunt frecvent întâlnite gropi de diferite dimensiuni, care după funcționalitatea lor pot fi împărțite în câteva categorii: gropi pentru fixarea vaselor de apă sau de provizii (Kiselovo, Ripa), care au de regulă diametrul de 0,30-0,70 m și adâncimea de 0,30-0,50 m; gropi ce reprezintă, probabil, urmele unor subsoluri amenajate fie în locuință, fie într-o anexă gospodărească (Kiselovo, Snigirevka), de dimensiuni mult mai mari.

O analogie interesantă pentru tipul de construcții descrise reprezintă descoperirea din punctul "*Cițfălău*" (satul Morești, jud. Mureș, România)⁴⁶, care se află la circa 1,5 km spre nord-est de cunoscuta așezare din perioada migrațiilor de la "Morești-Podei", în preajma șoselei Morești-Sîntioana. În cadrul săpăturilor de aici au fost descoperite resturile unei construcții rectangulare cu dimensiunile de 15,80 x 6,80 m (fig. 7) Fundațiile descoperite aveau lățimea de circa 0,60 m și erau alcătuite din plăci de gresie așezate direct pe pământ. Întrebuintarea mortarului nu a fost semnalată. Edificiul pare să fi fost în două încăperi. Autorul a datat acest complex⁴⁷ la începutul secolului al III-lea d. Hr.⁴⁸, interpretându-l fie drept o *villa rustica*, fie drept o gospodărie izolată din preajma uneia din așezările romane presupuse prin împrejurimi⁴⁹. Existența unor ziduri fără mortar, așezate fără fundații, la fel ca și compartimentarea interioară a construcției din punctul "*Cițfălău*" pun, după părerea noastră, sub semnul întrebării părerea constituită în literatura de specialitate, conform căreia construcțiile de piatră din aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov nu ar avea analogii directe ca formă sau ca tehnologie de construire.

Din cele relatate mai sus se lasă ușor observate multitudinea de elemente comune din domeniul *arhitecturii rurale* între regiunile nord- și nord-vest-pontice și Europa de nord, mai ales Scandinavia. Aceste elemente comune între cele două zone aflate la o distanță considerabilă una de alta ne conduc spre problema contactelor multilaterale din Europa epocii romane târzii. Mai recent, savantul german J. Werner a luat în discuție această problemă complexă, folosind ca punct de pornire ale cercetărilor sale descoperirile "mărunte"⁵⁰ ca: amuletele prismatice, pandative în formă de lună, fibule de argint tip "Monstruoso" și pieptenii de fier⁵¹. Dar se pare că la acestea am mai putea adăuga și următoarele elemente comune din domeniul arhitecturii rurale: forma alungită și compartimentarea locuințelor în încăperi pentru locuit și cele de lucru; intrările în locuință amenajate cu piatră de prag; vetre de foc cu gardină de piatră din 2-3 părți, "lavițe" din lespezi puse pe cant; gospodării înconjurate din "garduri" joase cu fundație de piatră.

Aceste elemente comune pot fi interpretate drept unul din rezultatele influențelor *culturale* permanente. Dar direcția acestor influențe nu este întotdeauna ușor de reconstituit, în primul rând pentru că multe dintre elemente "comune" sunt caracteristice și lumii provincial-romane. Putem constata că edificii de piatră dispuse în afara granițelor Imperiului roman sunt un fenomen specific nu numai culturii Sântana de Mureș-Černjahov; ele sunt cunoscute, după izvoarele

arheologice, în Scandinavia, precum și de-a lungul limesului (în Europa), de la așezările chorei olbiopolitane⁵² și până la Dunărea de Mijloc, iar după informația lui *Amm. Marcellinus* despre casele *suebilor* construite după *ritu Romano*, și în prejma limesului renan⁵³.

Suntem de părerea că aceste construcții nu reflectă un fenomen de origine locală, ci rezultatul influenței civilizației provincial-romane asupra populațiilor din afara limesului. În legătură cu aceste probleme se poate presupune că legăturile și influențele documentate arheologic în Europa epocii romane târzii ilustrează unitatea (deși relativă) a culturii materiale a triburilor aflate sub influența civilizației provincial-romane. Doar așa ne putem explica așa-numitul "Export de tehnologie" de la Komarovo (atelier de sticlărie ce ar fi lucrat după tehnologiile școlii romano-italice⁵⁴), sau fenomenul complexului de la Sobari⁵⁵, sau elementele arhitecturale romano-bizantine în Scandinavia⁵⁶, sau așa-numitele "*influențe scandinave*" în zonele nord- și nord-vest-pontice.

Pe de altă parte, aceste "elemente comune" ne aduc și în fața problemei interpretărilor etnice ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov. Principalele categorii de descoperiri din cadrul acestei tip Sântana de Mureș-Černjahov s-ar părea că permit evidențierea unora din particularitățile populațiilor ce ar fi putut contribui la formarea acestui imens complex cultural. În literatura de specialitate sunt amintite elemente provincial-romane, geto-dacice, sarmatice, germanice și ale așa-numiților "sciți-târzii". Prezența acestor componente "etnice" diferite în cadrul culturii nu este pusă astăzi la îndoială.

Nu ne vom opri la enumerarea tuturor opțiunilor expuse de către cercetătorii ce au atins în mod direct sau indirect problema atribuirii etnice a culturii Sântana de Mureș-Černjahov, pentru că aceasta ar depăși cu mult scopurile acestui studiu. Suntem de părerea că trasarea unor legături între "cultura Sântana de Mureș-Černjahov" și anumite grupuri etnice cunoscute din izvoarele antice pentru prima jumătate a mileniului I d.Hr. nu poate fi nicidecum efectuată după modelul "o cultură arheologică - un popor". După părerea noastră nu pot fi adunate sub o singură haină două noțiuni cu semnificație total diferită. Noțiunea de cultură arheologică (aspect cultural, grup cultural, orizont cultural etc.) este o noțiune arheologică, ce reflectă niște realități în primul rând de ordin pur material. Pe când noțiunea de popor (etnie, grup etnic etc.) ține după părerea noastră de domeniul spiritual al vieții sociale; ea reflectă cu totul altceva decât realitățile materiale ale unei culturi arheologice, definite de diverse corespondențe reciproce ale tipurilor de inventar. În virtutea acestei observații considerăm inoportune încercările unor autori de a folosi semnul egalității între denumiri de culturi arheologice (complexe culturale, orizonturi culturale, grupuri culturale etc.) și denumiri de etnii (popoare, grupuri etnice etc.), așa după cum o făcea Gustaf Kossina în Germania pentru argumentarea unor ambiții politice ale regimului nazist⁵⁷ sau după cum o foloseau criticii "teoriei evoluției stadiale" a lui N. Marr în fosta URSS, pentru a demonstra continuitatea etnicului slav pe parcursul întregului mileniu I d. Hr.⁵⁸ Ca un fragment al istoriei "multimilenare" de migrații ale goților sau sub aspectul

relațiilor goșilor cu Imperiul Roman este privită cultura Sântana de Mureș-Černjahov și în unele lucrări mai recente⁵⁹.

Această scurtă observație nu trebuie înțeleasă ca o "tendință" a autorului de a nu observa în spatele materialelor arheologice figura principală a istoriei - omul, căruia i-au fost într-adevăr caracteristice anumite realități de ordin material, dar și o cultură spirituală, ce a definit identitatea sa. Tocmai acest fapt nu permite nici într-un caz, ca oricărui macrocomplex arheologic, cum ar fi "cultura Sântana de Mureș-Černjahov" în cazul nostru, să-i fie atribuit un nume de natură etnică.

NOTE:

¹ L.M. Slavin, Osnovnye rezultaty issledovanija Ol' vii za poslednie gody. In: Doklady VI NK IA AN USSR (Kiev 1953); L.M. Slavin, Poselenija pervyh vekov našej ery na srednem i nižnem Ingul'ce. *Kratkie Soob.* (Kiev) 3, 1954, 49-59; L.M. Slavin, Raskopki poselenij pervyh vekov našej ery na Ingul'ce v 1952 g.. *Kratkie Soob.* (Kiev) 4, 1955, 35-36; A.T. Brajčevska, Pivdenna meža černjahivskoj kul'tury na Dnipro. *Arheologija* (Kiev), XI, 1957, 5. n°49; E.V. Mahno, Pamjatniki černjahovskoj kul'tury na territorii USSR. *Mat. i Issled. Arh. SSSR*, 82, 1960, 68-69. n°31; B.V. Magomedov, Černjahovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja (Kiev 1987), 99. n°164.

² M.B. Ščukin, Otčet o rabote slavjano-sarmatskoj ekspedicii Gosudarstvennogo Ermitaža. Manuscris în arhiva Institutului de arheologie Chișină (Chișinău 1981); M.B. Ščukin, Sem' sezonov Slavjano-Sarmatskoj Ekspedicii. In: G.I. Smirnova (red.), Itogi rabot arheologičeskijh ekspedicii Gosudarstvennogo Ermitaža (Leningrad 1989), 106; M.B. Ščukin, K voprosu o kontaktah rimljan s nositeljami černjahovskoj kul'tury (po materialam poselenija Čimišeny). In: E.V. Jarovoj (red.), Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja (V tys. do n. e.-V v. n. e.) (Kiev 1991), 223-224.

³ N.M. Šmaglij, Arheologičeskie razvedki v zone stroitel'stva Pridunajskoj (Tatarbunarskoj) orositel'noj sistemy v 1963 godu. *Kratkie Soob. (Odessa)*, 1965, 53; N.M. Kravčenko, Raboty černjahovskogo otrjada Dnestro-Dunajskoj Ekspedicii. *Arh. Issl. na Ukraine v 1968 g.*, vyp. III (Kiev 1971), 40-43; N.M. Kravčenko, K izučeniju pamjatnikov černjahovskogo tipa v stepjah Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. *Mat. Arh. Severnogo Pričernomor'ja*, 7, 1971, 51-70.; V.P. Dudkin, Dipol'no-osevoe elektroprofilirovanie v arheologičeskoj razvedke. *Mat. Arh. Severnogo Pričernomor'ja*, 7, 1971, 13-18; A.V. Gudkova, Ob odnom tipe kamennyh domov na pričernomorskih černjahovskih poseleniah. In: V.N. Stanko (red.), Issledovanija po arheologii Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja (Kiev 1986).

⁴ G. Štejnvand, Korotkie zvidomlennja pro rozvidku z rozkopuvannjamy v Luzanivci bilja Odesy r. 1929. *VOKK*, 2-3, 135-139; K.A. Raevskij, Naučno-issledovatel'skaja rabota Odesskogo istoričeskogo muzeja. *Vestnik Drevnej Istorii*, 2, 1939, 140-143; K.A. Raevskij, Drevnee zemledel'českoe poselenie na levom beregu Kujal'nickogo limana. Predvaritel'noe soobščenie o razvedke-raskopke v Kiselovo. *Zapiski Odesskogo Istoričeskogo Muzeja*, 1941; K.A. Raevskij, Nazemnye sooruženija zemledel'cev meždureč'ja Dnepra i Dnestra v I tysjačelietii n. e.. *Sovetskaja Arh.*, 23, 1955, 250-276; V. Taganova, Seroglinjanaja posuda iz Luzanovskogo poselenia. *Mat. Arh. Severnogo Pričernomor'ja* 1, 79-84; Mahno 1960 (vezi nota 1) 71-72. n°20-22; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 96. n°78.

⁵ E.A. Symonovič, O nekotoryh tipah poselenij pervyh vekov našej ery v Severnom Pričernomor'e. *Kratkie Soob.* 65, 1956, 132. fig. 46. 20; E.A. Symonovič, Itogi issledovanij

černjahovskih pamjatnikov v Severnom Pričernomor'e. *Mat. i Issled. Arh. SSSR*, 139, 1967, 224; Mahno 1960 (vezi nota 1) 70. n°9; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 97. n°85.

⁶ Gudkova 1986 (vezi nota 3); A.V. Gudkova, Kamennoe domostroitel'stvo na černjahovskih poselenijah Pričernomor'ja. In: A.T. Smilenko (red.), Dnestro-Dunajskoe Meždureč'e v I - načale II tys. n. e. (Kiev 1987); A.V. Gudkova (red.), Arheologičeskaja karta Odesskoj oblasti (Odessa 1991).

⁷ A.V. Dobrovol'skij, Zemlerobs'ke poselennja perših stolit' našoji ery. *Arheologija* (Kiev), 3, 1950, 167-175; Slavin 1954 (vezi nota 1) 53-54; Slavin 1955 (vezi nota 1) 36; A.L. Esypenko, Arheologični rozvidky Odes'kogo muzeju u 1950-1951 rr. *Arh. Pam.* 6, 1956, 203-204; Mahno 1960 (vezi nota 1) 69, n°37; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 99, n°155-157.

⁸ G.L. Skadovskij, Belozerskoe gorodišče Hersonskogo uezda, Belozerskoj volosti i sosednie gorodišča i kurgany mežu nizov'jem r. Ingul'ca i načalom Dneprovskogo limana. In: Trudy VIII Arheologičeskogo S'ezda (Moskva 1897); G. Krysin, Arheologični doslidy beregiv nižn'oji teči r. Ingul'cja. *Letopis Herson. Ist.-Arh. muzeju*, 9, 1929; Mahno 1960 (vezi nota 1) 69. n°38; B.V. Magomedov, Gorodišča Černjahoskoj kul'tury. In: AIU v 1978-1979 gg. (Dnepropetrovsk 1980) 298; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 99. n°169; B.V. Magomedov, Černjahovskoe gorodišče u s. Aleksandrovka. In: A.T. Smilenko (red.), Dnestro-Dunajskoe meždureč'e v I-načale II tys. n. e. (Kiev 1987); B. Magomedov, La stratification sociale de la population de la culture de Černjahov. In: F. Vallet, M. Kazanski (red.), La noblesse romaine et les cheff barbares du IIIe au VIIe (St. Germaine-en-Laye 1995) 133-137.

⁹ Gudkova 1987 (vezi nota 6) 7.

¹⁰ Symonovič 1956 (vezi nota 5); Mahno 1960 (vezi nota 1) 69-70. n°47; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 97. n°94.

¹¹ Slavin 1954 (vezi nota 1); Esypenko 1956 (vezi nota 1) 204; Mahno 1960 (vezi nota 1) 69. n°36; Magomedov 1987 (vezi nota 1) 99. 162-163; Gudkova 1987 (vezi nota 6).

¹² Gudkova 1986 (vezi nota 3) 167, 171.

¹³ Gudkova 1986 (vezi nota 3); Gudkova 1987 (vezi nota 6).

¹⁴ Magomedov 1987 (vezi nota 1).

¹⁵ Magomedov 1987 (vezi nota 1) 17.

¹⁶ Gudkova 1986 (vezi nota 3) 167, 171.

¹⁷ Construcțiile de la Aleksandrovka nu au fost luate în calcul.

¹⁸ I.P. Russanova, E.A. Symonovič (red.), Slavjane i ih sosedni v konce I tys. do n. e. - pervoj polovine I tysjačeletija n. e. (Moskva 1993) 133. Deși, din ilustrația publicată de A.V. Dobrovol'skij nu rezultă explicit aceleași detalii: Dobrovol'skij 1950 (vezi nota).

¹⁹ J. Henning, Die ländliche Besiedlung im Umland von Sadovec, Nordbulgarien (Vit-Tal) und die römische Agrarstrukturen im Europäischen Vorland von Byzanz (Thrakien/ Niedermösien). *Passauer Universitäts Schriften zur Archäologie*, Band 2, 1995, 463-503; V.H. Bauman, Ferma romană în Dobrogea (Tulcea 1983).

²⁰ S.W. Andersen, F. Rieck, Møllerparken. A Settlement of the Fourth/Fifth Centuries AD at Løgumkloster, South Jutland. *Journal of Danish Archaeology*, 3, 1984, 170-176.

²¹ Andersen, Rieck 1984 (vezi nota 20) 171.

²² C. Weinmann, Der Hausbau in Skandinavien vom Neolithikum bis zum Mittelalter (Berlin 1994) 73.

²³ A. Bjørnstad, Previsious investigation of iron age building remains on Gotland. In: M. Stenberger (Editor), Vallhagar. A migration period settlement on Gotland/Sweden, Part II, S.899-905.

²⁴ Excepție constituie complexul 1 de la Ranževoe care avea circa 21,3 m².

²⁵ Termen introdus de E.A. Rikman, a se vedea: E.A: Rikman, K voprosu o "bol'sih domah" na seliščah černjahovskoj kul'tury, *Sovetskaja Etnografija*, 3, 1962.

²⁶ E.A. Rikman, Etničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i priliegajuščego Podunav'ja v pervyh vekah našej ery (Kišinev 1975) 88-105.

²⁷ Gudkova 1986 (vezi nota 3) 177.

²⁸ I. Ioniță, Din istoria și civilizația dacilor liberi (Iași 1982) 108.

²⁹ Magomedov 1987 (vezi nota 1) 25; B.V. Magomedov, Kamenka-Ančekrak. Poselenie černjahovskoj kul'tury (Kiev 1991) 20-21.

³⁰ Gudkova 1986 (vezi nota 3) 177.

³¹ V.D. Baran (red.), Slavjane Jugo-vostočnoj Evropy v predgosudarstvennyj period (Kiev 1990) 123; Gudkova 1986 (vezi nota 3) 167; Gudkova 1987 (vezi nota); Magomedov 1987 (vezi nota 1) 17.

³² G. Hatt, Nørre Fjand. An Early Iron-Age Village Site in West Jutland. *Arkæologisk-kunsthistoriske Skrifter udgivet af det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* 2/2, 1957, 67.

³³ Rikman 1975a (vezi nota 26) 101.

³⁴ Weinmann 1994 (vezi nota 22) 87.

³⁵ Weinmann 1994 (vezi nota 22) 87. nota 277

³⁶ A. Hagen, Studier i jernalderens gårdssamfund. *Universitetets Oldsaksamling. Skrifter* IV, 1953, 27.

³⁷ B. Myhre, Gårdenlegget på Ullandhaug, I.Gårdhuhs i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Nogre. *Arkeologisk museum Stavanger, Skrifter* 4, 1980, 207.

³⁸ Rikman 1975a (vezi nota) 101.

³⁹ Gudkova 1987 (vezi nota 6) 23.

⁴⁰ Magomedov 1987 (vezi nota 1) 23.

⁴¹ Problematica și bibliografia în: Magomedov 1987 (vezi nota 1) 24.

⁴² H. Hinz, Ländlicher Hausbau in Skandinavien vom 6. bis 14. Jahrhundert. *Stova-Eldhus-Bur. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 5, 1989, 280, Abb. 39. 3, Abb. 40. 1.

⁴³ La Afanas'evka, în una dintre aceste "îngrădituri" s-au descoperit circa 10 kg de semințe de cereale.

⁴⁴ Această locuință din așezarea de la Malle Hedegård se datează în perioada romană timpurie (aproximativ până la anul 160 d.Hr.), a se vedea: J. Brøndsted, *Nordische Vorzeit*. Bd. 3: Eisenzeit in Dänemark (Neuemünster 1963), 129.

⁴⁵ Weinmann 1994 (vezi nota 22) 94.

⁴⁶ K. Horedt, Șantierul arheologic Morești. *SCIV*, 6, 1955, 651-652, Pl. II; K. Horedt, Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlungen in Siebenburgen (Bukarest 1979), 66-70.

⁴⁷ Spre sud de locuința descrisă au fost surprinse resturile unei construcții de formă ovală cu un cadru format din lespezi mari de piatră, cu dimensiunile de 3,10 x 2,20 m. În interior suprafața era pavată cu pietriș, peste care se mai afla un strat de arsură. Construcția a fost interpretată de K. Horedt drept "grânar".

⁴⁸ În prima publicație a acestor descoperiri, K. Horedt le-a datat în secolul al II-lea d.Hr.

⁴⁹ Horedt 1979 (vezi nota 46) 70.

⁵⁰ Termenul german - "Kleinfunde".

⁵¹ J. Werner, Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Cernjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den "Reichtumszentren" auf Fünen. *Bonner Jahrb.* 188; J. Werner, Eiserne Wollkämme der jüngeren Kaiserzeit aus dem freien Germanien. *Germania*, 68/2, 1990, 608-611.

⁵² A.Popa, Cu privire la substraturile culturale ale construcțiilor de piatră din perioada romană târzie în zona nord-vest-pontică. In: *Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani* (Chișinău 1997) 73-91.

⁵³ Amm. Marcellinus XVII, 1, 7.

⁵⁴ Bibliografia la Komarovo: M.Ju. Smiško, Poseleennja III-IV st. n. e. z slidami skljanogo virobništva bilja s. Komariv Černivec'koji oblasti. *Mat. i Issled. Arh. Prykarpattja*, 5, 1964, 67-80; M.A. Bezborodov, Issledovanie stekol iz steklodelatel'noj masterskoj III-IV vv. n.e. u s. Komarov. *Mat. i Doslidžennja Arh. Prykarpattja*, 5, 1964, 81-85; Ju.L. Ščapova, Rezul'taty spektral'nogo analiza stekljannyh izdelij i braka iz steklodelatel'noj masterskoj, otkrytoj v s. Komarovo. *Mat. i Doslidžennja Arh. Prykarpattja*, 4, 1964, 86-87; Ju.L. Ščapova, Masterskaja po proizvodstvu stekla u s. Komarovo. *Sovetskaja Arh.* 3, 1978, 230-242; M. Ju. Smiško, Ju. L. Ščapova, Raskopki u s. Komarovo-Dnestrovka. *Arh. Otkr.* 1974 (Moskva 1975), 355.

⁵⁵ G.B. Fedorov, Naselenie Pruto-Dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tysjačelietii n. e. (*Mat. i Issl. Arh. SSSR*, 89.) (Moskva 1960); E.A. Rikman, Poselenie pervyh stoletij našej ery Sobar' v Moldavii. *Sovetskaja Arh.* 2, 1970; Rikman 1975a (vezi nota 26); E.A. Rikman, Sarmaty i plemena černjahovskoj kul'tury (Kišinev 1975); I. Niculiță, Situl de epocă romană de la Sobari și unele aspecte ale romanizării în spațiul de la Est de Carpați. *Probleme actuale ale istoriei, economiei și culturii moldovenilor de la Est de Prut, caietul 2: Materialele sesiunii "Romanizarea la Est de Carpați" 3 iulie 1996* (Chișinău 1996), 14-23; I.Niculiță, V. Banaru, Raport preliminar al săpăturilor din așezarea de la Sobari, r-l Soroca. Manuscris în arhiva Institutului de arheologie (Chișinău 1995); A. Popa, Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau). *Germania* 73/1, 119-131.

⁵⁶ Avem în vedere aici fortificațiile circulare de pe insulele Gotland și Öland, care după părerea lui J.Werner au fost construite după model romano-bizantin - a se vedea: J. Werner, Zu den auf Öland und Gotland gefundenen Goldmünzen. In: *Fornvännen*, 44, 1949, 257-283.

⁵⁷ G. Kossinna, Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. (Mannus=Bibliothek 6) (Leipzig 1928).

⁵⁸ M.Ju. Brajčevs'kyj, Pro etničnu prynadležnist' černjahivs'koji kul'tury. *Arheologija* (Kiev) 10, 1957; Periodizacija istoričnogo rozvydku shidnoji Evropy v I tys. n. e. *Arheologija* (Kiev) 3, 1994, 13-18.

⁵⁹ V. Bierbrauer, Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. *Frühmittelalterl. Stud.*, 28, 51-172; P.J. Heater, *Goths and Romans: 332-489* (Oxford 1991).

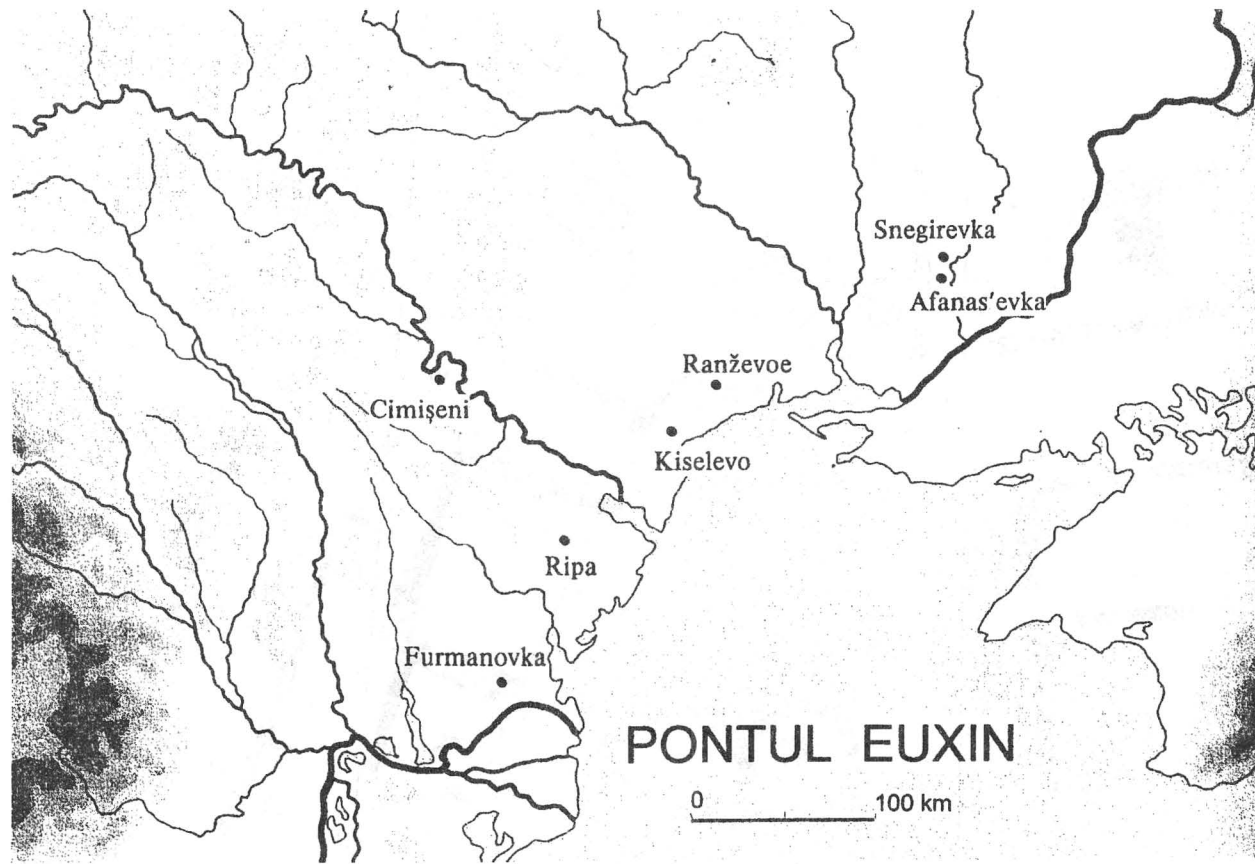
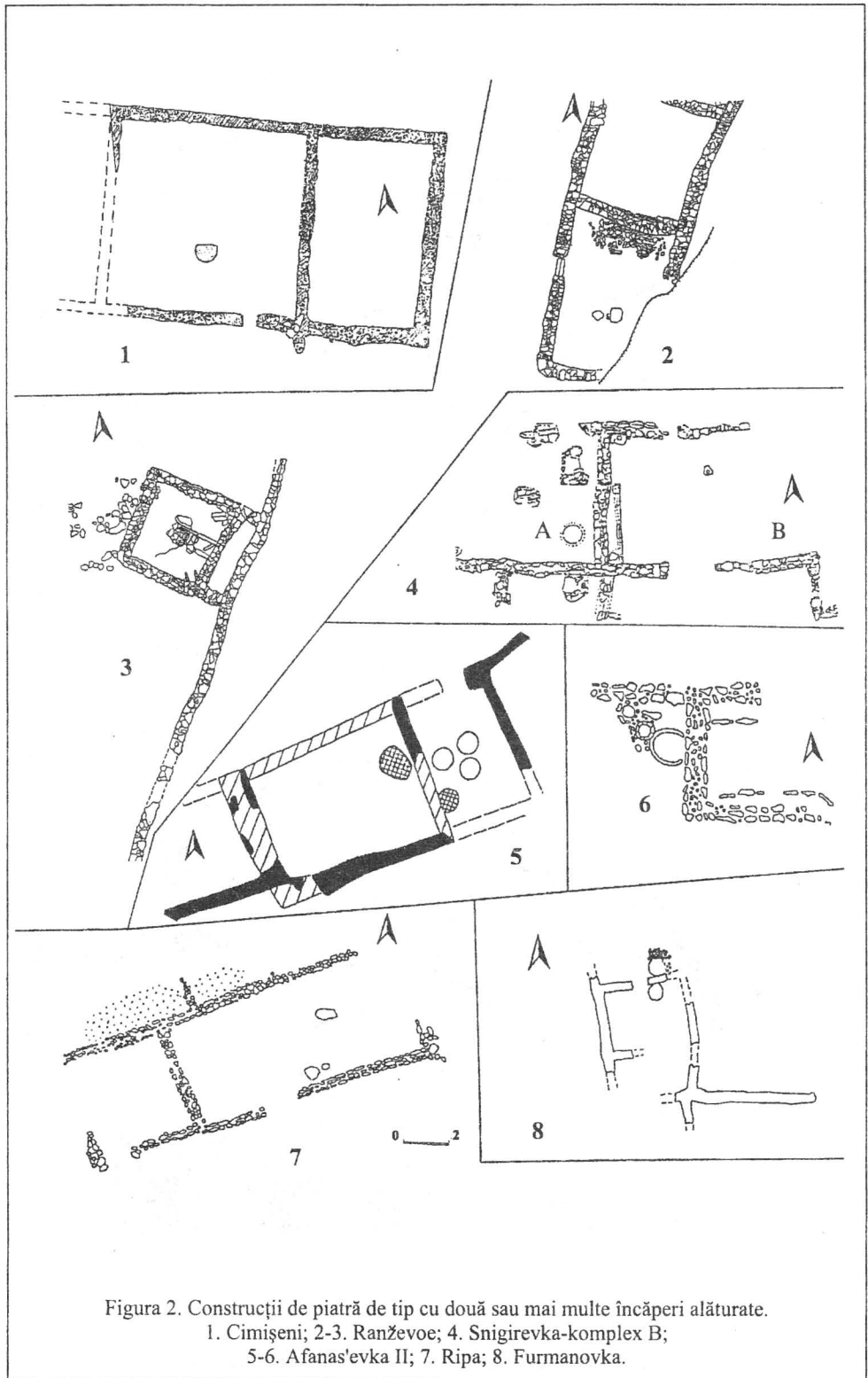

Figura 1. Așezări cu construcții de piatră de tip cu două sau mai multe încăperi alăturate.

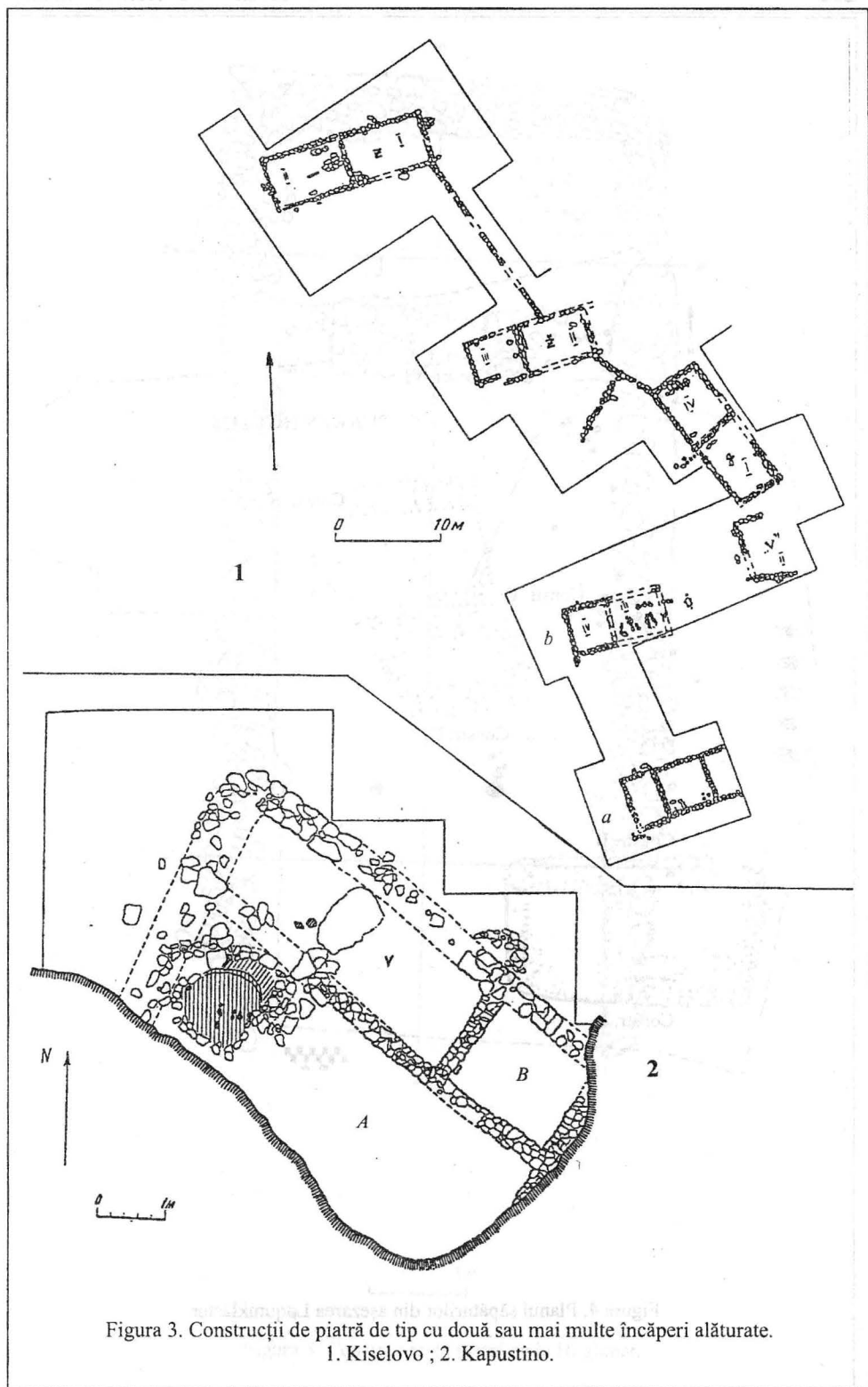

Figura 3. Construcții de piatră de tip cu două sau mai multe încăperi alăturate.
1. Kiselovo ; 2. Kapustino.

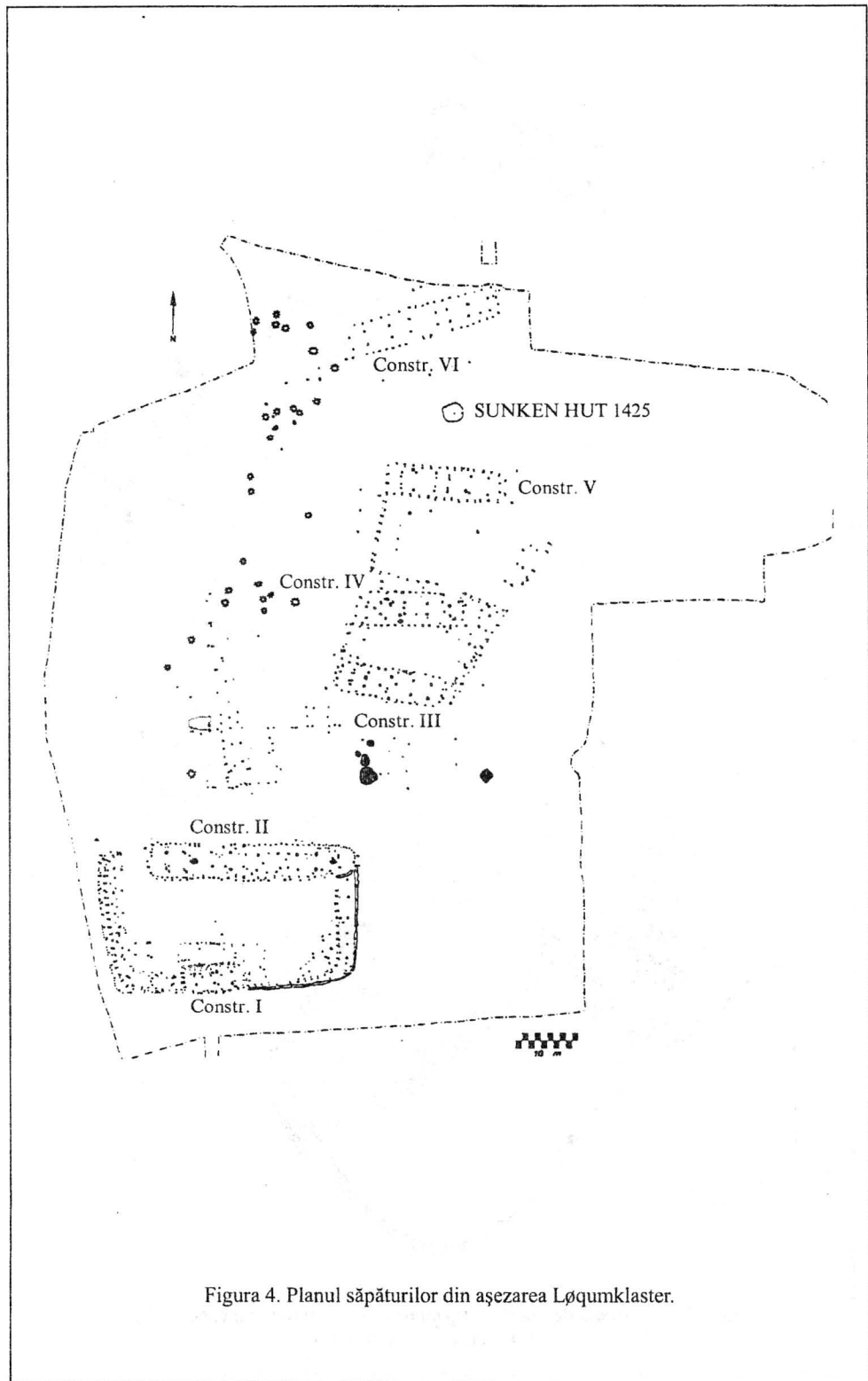

Figura 4. Planul săpăturilor din aşezarea Løqumklaster.

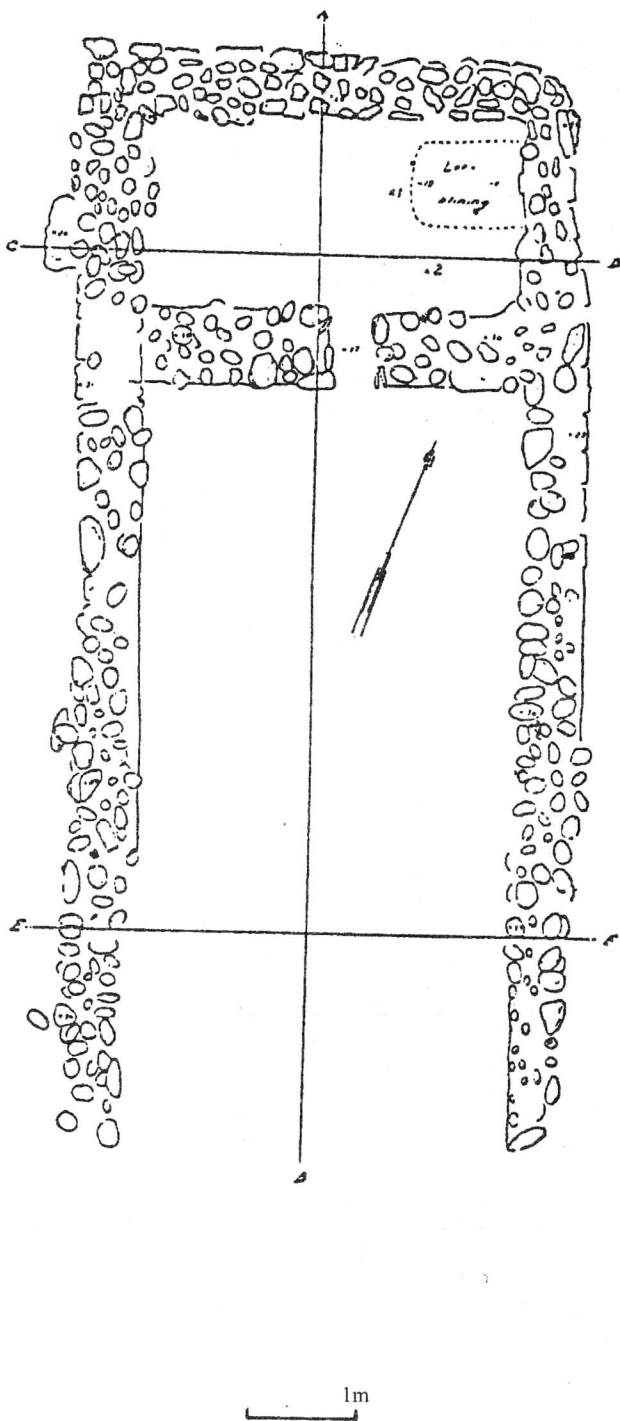

Figura 5. Construcție de piatră de la Höglunar.

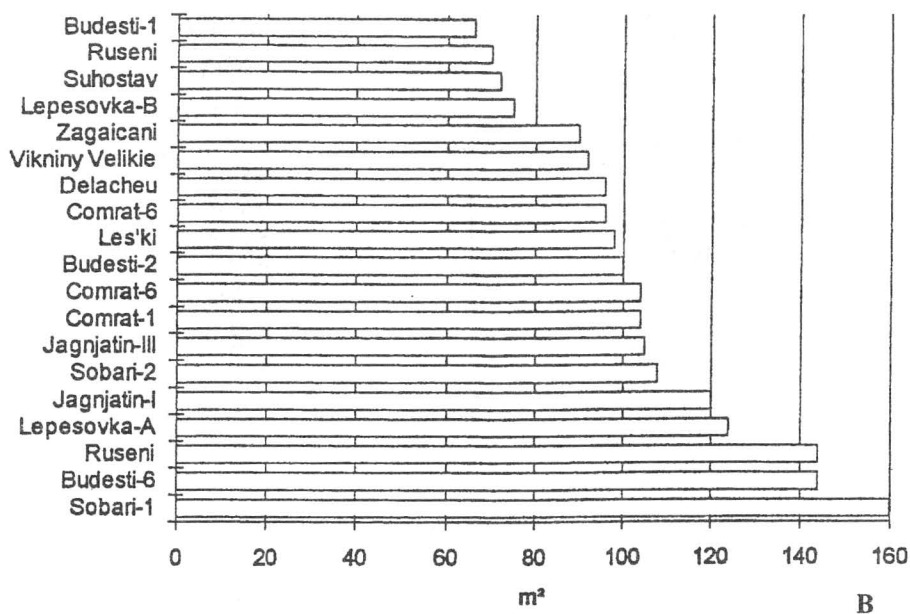
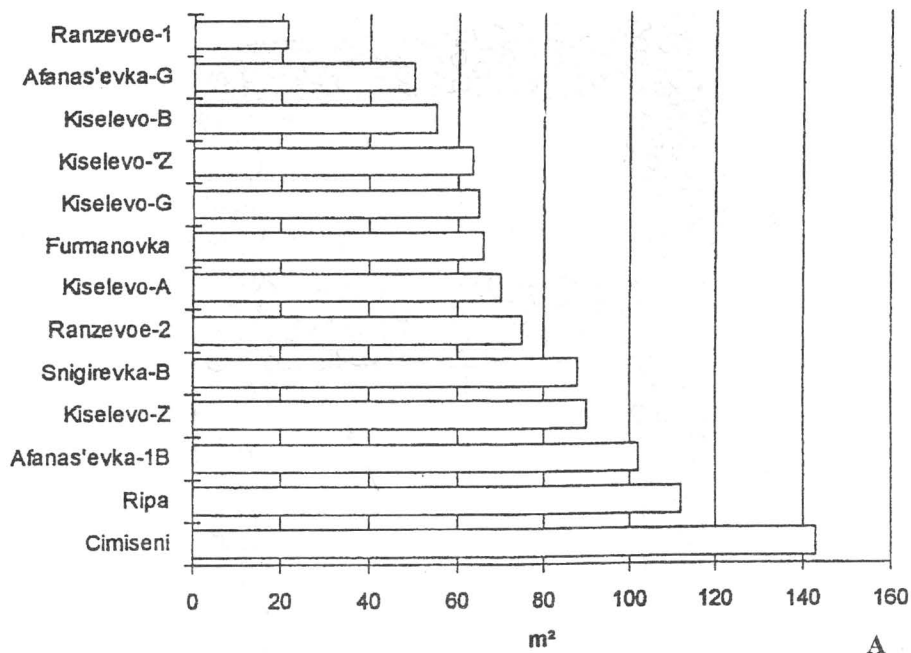

Figura 6. Dimensiunile construcțiilor de piatră (A) și a "Caselor mari" (B) din arealul culturii Sântana de Mureș-Cernjahov.

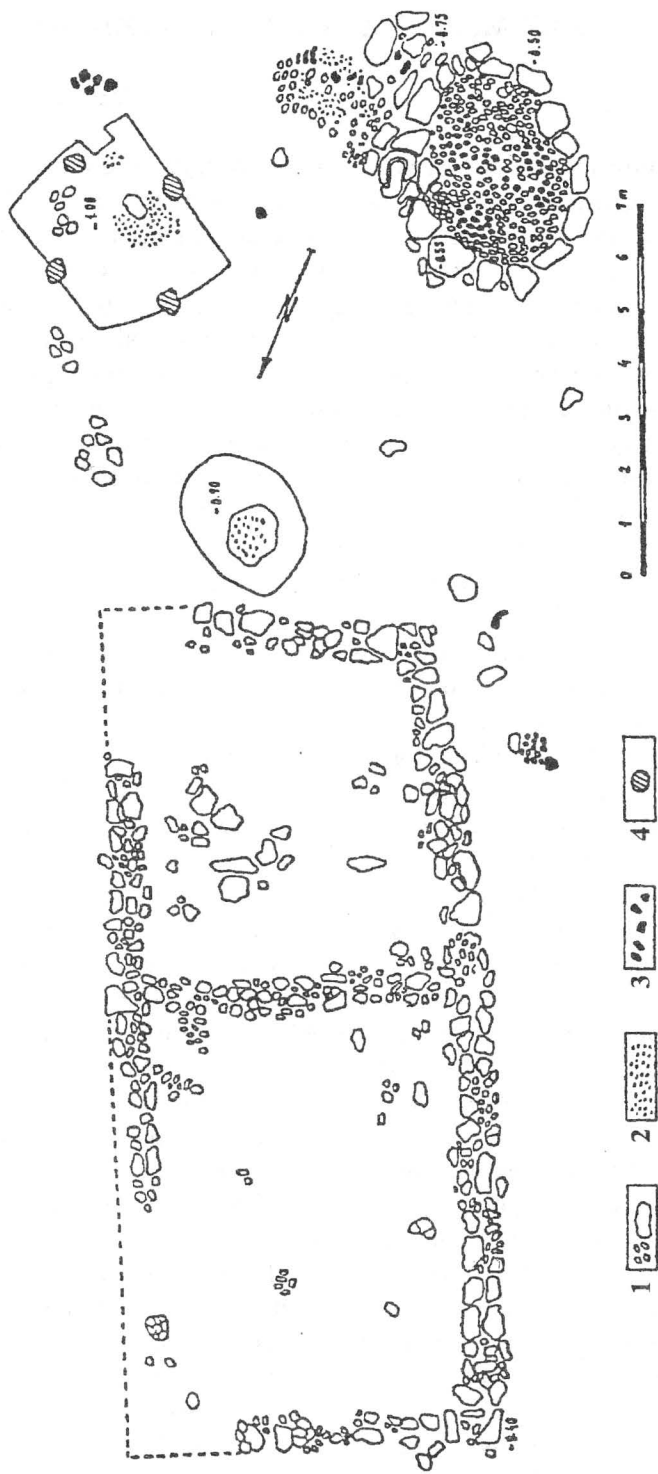

Figura 7. Complexul de descoperiri de la Citfăliau.

UN NOU DOCUMENT CREȘTIN DIN SCYTHIA MINOR

Alexandru SUCEVEANU

Ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră - Dobrogea – a reprezentat din cele mai vechi timpuri o poartă de pătrundere în Europa a strălucitelor civilizații care au înflorit, la zorile istoriei, în ținuturile riverane bazinului egeo-mediteranean. Ajunge să evocăm aici numeroasele influențe orientale care se pot surprinde în aria culturii neolitice dobrogene Hamangia, apoi interesantele paralelisme între cultura hallstattiană de la Babadag și Troia homerică și, în sfârșit, formarea coloniilor grecești. La rândul lor aceste colonii - aflate, conform geografilor antici în așa-numita Scythia Minor, desigur pentru a o deosebi de Scythia nord-pontică - vor fi constituit un excelent receptacol pentru cultele mistico-inițiatice orientale, care se vor substitui cu timpul mult prea uzatelor - ca mesaj religios - divinități din panteonul greco-roman.

De acest seism religios avea să profite, paradoxal o credință care abia prindea să se înfiripe, la începutul erei moderne, pe malurile Iordanului, în Iudeea. Preluând din vechea religie iudaică monoteismul și mesianismul, cărora le-a adăugat ideea egalității între oameni, precum și cea a nemuririi, noua credință propăvăduită de Isus Hristos și de apostolii acestuia avea să cunoască - după mai mult de 300 de ani de dramatice persecuții - cel mai strălucit succes prin recunoașterea sa în 379 ca unică religie a Imperiului Roman.

Că Dobrogea n-avea să fie ocolită de primii misionari creștini ne-o dovedește informația transmisă de unul dintre cei mai importanți istorici ai bisericii creștine, Iusebius (sec. IV p. Chr.), potrivit căreia apostolul Andrei primise însărcinarea să predice noua credință în Scythia. Apreciată - în special în mediile ecleziastice - cu o nețărmuită încredere, dar respinsă - în cele laice - cu o patimă la fel de nepotrivită obiectivității demersului științific, această informație trebuie înregistrată, câtă vreme cel mai mare exeget modern al creștinismului timpuriu, Adolf von Harnack, opinează că ea ar fi putut fi extrasă din textul lui Origenes (autor creștin din sec. III p. Chr, asupra căruia vom reveni), dacă nu cumva dintr-un text anterior. Fără a intra în detaliile uriașei literaturi (în cea mai mare parte însă apocrifă) referitoare la apostolul Andrei și restrângându-ne doar la mențiunea lui Eusebius, rezultă că înaintea răstignirii sale la Patras, în Grecia, în anul 60 p. Chr., este posibil că el - apostolul Andrei - să fi adus pentru prima oară cuvântul Evangheliei, în ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră.

Numărul - desigur, inițial, foarte redus - al creștinilor dobrogeni va fi crescut ca în tot Imperiul, când soldații romani aduși din Orient pentru apărarea frontierei provinciei Moesia, extinsă acum până la gurile Dunării. Ca argument pentru această afirmație poate fi invocat faptul că martirii creștini din Scythia provin din centrele militare de pe Dunăre (Durostorum, Axiopolis, Dinogetia, Noviodunum, Halmyris) ca și de la Tomis. Or, exact aceasta este dispoziția trupelor romane începând cu anul 70 p. Chr.

Răspândirea creștinismului în Scythia a fost contestată din pricina aparentei contradicții între două informații antice. Astfel, în timp ce Tertulian (sec. II p. Chr.), primul mare autor creștin de limbă latină, afirmă - enumerând provinciile Imperiului - că sciții au fost creștinați, Origenes - mai sus menționat - susține că "barbarii sciți" n-au cunoscut încă tainele noii religii creștine. Trecând peste deosebirile fundamentale între cei doi autori de pe o parte în ceea ce privește informația lor (în timp ce Tertulian este un retor, cu un temperament vulcanic, dispus, nu o dată să exagereze, Origenes este un filozof, fiind considerat cel mai important exeget grec al creștinismului), pe de alta, în ceea ce privește epoca în care și-au conceput operele (către sfârșitul secolului al II-lea, când scrie Tertulian Imperiul cunoștea efectele benefice ale restaurării din vremea dinastiei Severilor, pe când la mijlocul secolului al III-lea, când trăiește Origenes, Imperiul era zguduit din temelii de neconținutele atacuri ale unor imense mase de barbari, evident păgâni) - de natură să justifice o abordare diferențiată a subiectului - trebuie subliniat faptul că, în realitate, cei doi autori nici nu se contrazic: în vreme ce Tertulian se referea la sciții din provincie, deci în Scythia Minor, Origenes îi are în vedere pe sciții barbari din Scythia nord-pontică.

Un argument suplimentar pentru vechimea creștinismului dobrogean o constituie organizarea bisericii scitice din secolele IV-V. Mai multe surse (Theodoret, Sozomenos, precum și o constituție a împăratului Zenon din 480) ne informează că, în contrast cu tot Imperiul (în care biserica creștină fusese reorganizată la conciliul de la Niceea din anul 325, în sensul că fiecare cetate își avea propriul său episcop), în Scythia Minor dăinuie un vechi obicei, anume că simplele biserici din orașele dobrogene se aflau sub ocârmuirea unui unic episcop, cel de la Tomis. Mențiunea expresă a vechimii acestui obicei ne obligă să coborâm în timp până la momentul așa-numitului "episcopat monarhic" (sec. II-III), despre care alte surse Theodor din Mopsuestia, Firmilian din Caesarea, ne informează că se traducea prin supravegherea de către un episcop unic al unor întregi provincii (cazul, de pildă, al lui Ignatius din Antiochia, "episcop al Siriei"). Un astfel de episcop (sau poate, deja, arhiepiscop) trebuie să fi fost și episcopul Tomitan Evangelicus, menționat (în Acta Sanctorum), cu ocazia evocării patimilor primilor martiri dobrogeni (Epictet și Astion) de la Halmyris, în anul 209, într-un moment, deci, când religia creștină era încă persecutată. Autoritatea episcopilor tomitani se va fi văzut, desigur, întărită după 313, anul când prin edictul de la Milano creștinismul va fi tolerat, și cu atât mai mult după 379, de când va deveni unica religie a Imperiului Roman. Semnificativ pentru această autoritate este conflictul care-i opune în 368 pe împăratul Valens - adept al ereziei ariene - episcopului tomitan Bretanion, fidel crezului ortodoxiei miceniene.

Cu toate acestea, acel "vechi obicei" continuă să funcționeze până în vremea împăratului Anastasius, marele restaurator al Imperiului Roman de Răsărit. Câțiva ani mai târziu, în 520, actele conciliului de la Constantinopol sunt semnate de Paternos, episcop mitropolitan al Scythiei. Informația este confirmată de un document ulterior (Notitia Episcopatum) - dar care se referă fără îndoială la secolul VI - în care se menționează ridicarea Tomis-ului la rang de mitropolie, alte

14 orașe dobrogene accedând la cel de episcopate. Valoarea acestui document este inutil contestată, câtă vreme la Callatis este menționat un episcop, iar la Histria săpăturile din ultima vreme scot la lumina zilei resturile celei mai mari basilici, foarte probabil episcopale, din Dobrogea. După secolul al VI-lea sursele sunt contradictorii, istoria bisericii creștine dobrogene, întrând într-un con de umbră, odată cu toată romanitatea sud-dunăreană.

* * *

Așa cum era și de așteptat, documentele arheologice sau epigrafice referitoare la creștinismul dobrogean lipsesc aproape cu desăvârșire - desigur din pricina persecuțiilor - în secolele I-II p. Chr. apar, încă timid, în secolele III-IV pentru a se generaliza în secolele V-VI.

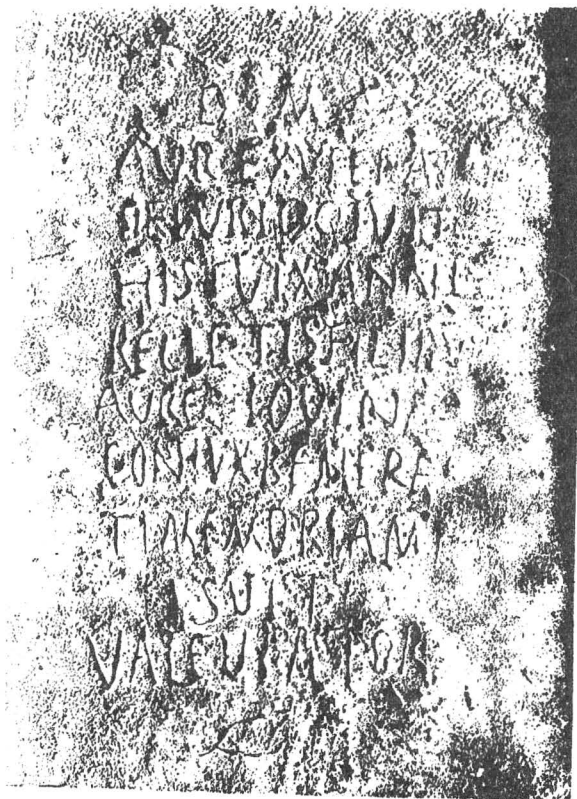
Cu atât mai interesant ne apare, în aceste condiții, un nou document cripto-creștin de la Histria, databil între anii 313-379, așa cum va rezulta din cele ce urmează.

Este vorba de o inscripție funerară latină, folosită ca prag în marea biserică mai sus pomenită, al cărei text este următorul: D(is) M(anibus)/ Aur(elius) Exuperat(us) / decurio civit(atis) / Hist(riae) vix(it) ann(is) L / relictis filiis. / Aure(lia) Iovina / coniux benemere(n)/ti memoriam p/osuit. Vale viator. Inscripția nu ridică probleme deosebite, astfel încât ea poate fi tradusă prin "Zeilor Mani. Aureliu Exuperatus, membru al sfatului cetății Histria, a trăit 50 de ani, lăsându-și urmași. Aurelia Iovina, soție, i-a ridicat celui care a binemeritat monumentul funerar. Să fii sănătos, trecătorule". Forma literelor ne indică o perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului al III-lea și cea mai mare parte a celui de-al IV-lea, fapt confirmat și de porecla (cognomen) soției (Iovina), tot mai frecvent din vremea împăratului Dioclețian, care purta la rândul-i cognomen-ul de Iovius (derivat de la Iuppiter). În aceste condiții, menționarea pentru prima oară la Histria, ca de altfel în întreaga Scythia Minor, a funcției de membru al sfatului (decurio), capătă o importanță deosebită în ceea ce privește menținerea instituțiilor tradiționale în perioada Dominatului.

Dar interesul special al acestei inscripții constă în realitățile religioase pe care le evidențiază. Am văzut că ea debutează cu invocarea Zeilor Mani, ca în toate epitafurile păgâne. Primul semn că ne-am apropiat de ambianța creștină ar putea să-l marcheze cognomen-ul defunctului (Exuperatus) care poate însemna atât "Victoriosul", cât și "Învinsul", dar și "Revelatul", dacă nu cumva chiar "Mântuitorul". Că ultimele două traduceri ale cognomen-ului defunctului nu sunt forțate - altfel spus că n-ar fi exclus ca el să fi văzut lumina zilei într-o familie care ar fi putut îmbrățișa, evident în taină, noua religie creștină - ne-o demonstrează faptul - de data aceasta indiscutabil - că îndată după invocarea Zeilor Mani este gravată, este drept, într-o formă mai absconsă, crucea monogramatică (așa-numitul chrysmon). În sfârșit, ultimul argument că ne-am afla în fața unui document creștin - mai exact spus cripto-creștin - ar putea să-l constituie gravarea, la sfârșitul inscripției, a bine-cunoscutului simbol creștin al peștelui, mascat sub forma unei

frunze, semn folosit, în epigrafele păgâne, pentru a marca pauzele dintre cuvinte (**hederae distinguentes**), ceea ce, firește, nu poate fi cazul în inscripția noastră.

Apariția concomitentă a invocației Zeilor Mani - de tradiție păgână - ca și a celor două simboluri creștine (sigur crucea monogramatică, posibil peștele) pe lângă **cognomen**-ul defunctului pe același epitaf permite datarea sa într-o perioadă când creștinismul nu mai era persecutat, dar nu devenise încă unică religie oficială a Imperiului Roman, altfel spus între 313 și 379. Astfel inscripția noastră poate fi considerată cel mai timpuriu document cripto-creștin de la Histria și unul din cele mai timpurii din întreaga Dobroge. Este deci posibil ca viitoarele cercetări arheologice să mai descopere noi documente privind creștinismul timpuriu dobrogean, baza ideologică a unei însemnate părți a etnogenezei românești.

a.

D N I A
 AVR EXVPERAT
 DEIVRIOCIVIT
 HISTVIX ANNIL
 RELICTISFILIV
 AURE IOVINA
 CONIVXBENERE
 TIMFMORIAMP
 ISUIT
 VALEVIATOR

b.

Figura 1. Histria. Epitaf cripto-creștin.

PRELUCRAREA METALELOR ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN ÎN SECOLELE VIII-IX

Sergiu MUSTEAȚĂ

Descoperirea unui număr considerabil de obiecte și materiale în așezările din secolele VIII-IX ne dovedesc o dezvoltare continuă a economiei rurale cu inovații inedite în tot spațiul est-carpatic. Sporul demografic atestat pentru această perioadă a impus căutarea unor noi forme de asigurare a necesităților cotidiene, fapt ce se va reflecta direct asupra creșterii productivității agricole, numărului de animale și dezvoltării meșteșugurilor casnice. Astfel, schimbările din cadrul gospodăriei naturale au adus la apariția unor cunoștințe tehnice avansate, care au facilitat asigurarea necesităților comunităților locale cu unelte de muncă, articole casnice etc. Resturile de construcții și obiecte descoperite în așezările cercetate dovedesc practicarea pe larg a prelucrării metalelor. O particularitate nouă a economiei din secolele VIII-IX este apariția unui șir de complexe meșteșugărești, iar după părerea unor cercetători chiar și a unor așezări meșteșugărești¹.

Cercetările arheologice de la Cernăuca II, Rașcu, Dobronăuți, Rudii, Alcedar, Echimăuți, Hansca, Terbujeni-Scoc, Brănești I, Hligeni II, Calfa, Petruha, Durlești-Valea Babei, Doluchioi (Bogatoe) etc. au evidențiat un șir de construcții menite prelucrării metalelor. În incinta acestora au fost descoperite resturi ale unor minereuri feruginoase sau bucăți de zgură de fier, rezultate de la redusul minereului. Acest fapt indică prezența în complexe din secolele VIII-IX unor instalații pentru îmbogățirea, reducerea și topirea minereului de fier.

Lipsa zăcămintelor de fier în spațiul pruto-nistrean a pus în fața cercetătorilor întrebarea de unde era adus minereul necesar pentru activitatea metalurgică. După toate probabilitățile, credem că erau utilizate zăcămintele din regiunea superioară a Nistrului și conglomeratele feruginoase din straturile de leosuri din partea de nord a spațiului pruto-nistrean, însă mai des fiind utilizat minereul de baltă sau rocile și depunerile sedimentar-aluvionale din zona Nistrului de Mijloc². În locurile înmlăștinite din cadrul așezării Măscăuți-Livada Boierului au fost atestate urmele unui minereu feruginos de baltă, iar în interiorul unei construcții adâncite - cantități mari de zgură de fier, urme ale îmbogățirii minereului de baltă.

Astfel, inițial acumulările feruginoase sau minereul de fier erau îmbogățite în construcții special amenajate. Descoperirile din ultimele decenii au permis evidențierea, după particularitățile constructive și funcționalitatea lor, a două categorii de construcții pentru prelucrarea minereului de fier³. Din prima fac parte cuptoarele pentru îmbogățirea minereului, care se împart în două tipuri. Pentru primul tip sînt caracteristice cuptoarele - gropi cu diametrul de 0,80 m - 1,0 m, care s-au păstrat pînă la înălțimea de 0,25 m. Pereții puternic arși erau oblici și lărgindu-se la bază. Vatra și pereții erau arși pînă la 7-8 cm. Aceste cuptoare nu au amenajate găuri sau gropi de acces, iar vatra lor era adîncită cu 0,20-0,25 m de la nivelul vechi de călcare și astăzi conține resturi de minereu topit și cărbune de

lemn, fapt care a determinat încadrarea lor în tipul de construcții pentru îmbogățirea minereului. Numărul unor asemenea construcții descoperite în cadrul așezărilor variază de la 1 pînă la 17, cum este în cazul așezării Cernăuca II, unde ele sînt concentrate într-un sector din cadrul așezării⁴.

Al doilea tip îl reprezintă cuptoarele cu boltă, care se deosebesc de cele cotlonite doar după dimensiunile mai mari. Diametrul cuptoarelor cu boltă variază între 1,0 m și 2,0 m, iar înălțimea este de 0,5 m - 0,6 m. În plan aceste instalații aveau o formă ovală sau circulară⁵. Vetrele cuptoarelor erau lipite cu lut și bine netezite. În unele cazuri vetrele erau amenajate inițial din pietre de dimensiuni mici și mai apoi lipite cu lut. Uneori vetrele aveau două straturi de lipitură. Doar într-un singur caz vatra a fost amenajată din zgură de fier și apoi lipită cu un strat de lut, cum este în cazul unei construcții de la Terbujeni-Scoc⁶. Gura cuptoarelor avea o lățime, în mediu, de 0,35 m-0,50 m. Vetrele erau orizontale și spre gură ușor ridicate. Pereții și bolta erau din lut steril, de regulă, arși pînă la 5-7 cm. În fața cuptoarelor, lîngă gură, se aflau gropi simple de acces cu dimensiuni 2,0x2,5 m, adîncite pînă la 0,10 m-0,20 m, față de nivelul vetrei cuptoarelor⁷. Zgura de fier prinsă de pereții construcțiilor este un argument, că în ele era o temperatură destul de înaltă. După funcția sa ambele tipuri de cuptoare aveau menirea de a îmbogăți minereul de fier. În rezultatul cercetărilor s-a stabilit că minereul de baltă sau zăcămintele de fier mai întii erau fărîmițate pe platforme special amenajate din piatră, apoi era spălat de resturile de pămînt. Doar după această operație minereul era pus în cuptor pe straturi succesive de lemn sau oase. Datorită amenajării bolții cuptorului din 3-5 straturi de pietre de calcar și lipitură de lut, în procesul arderii în interiorul construcției se obținea o temperatură de 500 - 600°C, la care minereul se usca și în interior rămînea oxidul de fier curat (Fe_2O_3). Astfel minereul se îmbogățea și devenea mai poros, facilitînd reducerea și topirea lui în furnale.

Cea de-a doua categorie de instalații pentru prelucrarea minereului de fier îl constituie furnalele, descoperite la Rudi, Hansca, Hligeni, Brănești I, Terbujeni-Scoc, Alcedar, Lopatna, Pohorniceni-Petruha etc. Tipologic, după forma și construcția vetrelor, deosebim mai multe tipuri de furnale. Numeric, însă, predomină construcțiile primului tip, cu vatra plană⁸. Aceste furnale aveau o funcționare multiplă⁹. Pentru amenajarea unor astfel de construcții se săpa în lutul steril o groapă adîncă de 0,40 m-0,60 m, cu pereții oblici, lărgindu-se la bază. Pereții erau lipiți cu unul sau cîteva straturi de lut amestecat cu nisip avînd o înălțime de 0,30 m-0,40 m de la nivelul vechi de călcare, cu un orificiu în partea superioară de 0,10 m-0,12 m în diametru. În plan aceste instalații erau ovale sau circulare, iar în secțiune aveau o formă conică. Alături de furnale se săpa o groapă de acces care era, de regulă, adîncită cu 0,10 m-0,20 m de la nivelul vetrei. Spre vatră, pereții furnalului se lărgeau și atingeau dimensiuni, în mediu, de 0,40 m-0,50 m. Rareori sînt atestate și construcții de dimensiuni mai mari. Cel mai mare furnal a fost descoperit în așezarea de la Rudi, care constituia 0,55x0,83 m¹⁰. Pereții instalațiilor erau lipiți din cîteva straturi de lut, grosimea cărora ajungea pînă la 0,10m. Astfel, pereții furnalului nr.3 de la Terbujeni-Scoc aveau trei straturi de lipitură, fiecare avînd o grosime de peste 3,0 cm, în total formînd o grosime de

0,10 m¹¹, iar cel de la Rudi avea șapte straturi de lipitură¹². Grosimea pereților și, mai ales, numărul straturilor de lipitură ne arată clar multipla lor funcționare. Pereții în interior erau bine neteziți și arși. Vatra furnalelor era înclinată de la gură spre interior cu 0,10 m, fiind la fel de bine netezită ca și pereții. Spre exemplu, la Hligeni vatra furnalului era lipită în două straturi, având grosimea de 3-4cm¹³. Vetrele, în mediu, atingeau dimensiunile de 0,40x0,30 m. În peretele din față era construită gura de acces cu partea de sus înaltă de 0,12-0,20 m și lată de 0,15-0,25 m. Gura furnalelor putea fi și rectangulară, amenajată din pietre, cum este în cazul construcției de la Rașcu¹⁴. Prin gura furnalelor era pompat aerul în interiorul construcției, cu ajutorul foalei din burduf de piele. De la aceste burdufuri s-au păstrat tuburi cilindrice de lut cu lungimea de 0,10/0,15 m - 0,25/0,30 m și diametrul găurii de 1,1 cm-2,5 cm. Se presupune că gura furnalelor servea și pentru extragerea lupei de fier din interiorul furnalelor cu ajutorul unor lopățele speciale¹⁵, descoperite în cadrul așezărilor Terbujeni-Scoc, Ivancea etc. În ceea ce privește înălțimea furnalelor, ne vine greu s-o determinăm, deoarece practic nici o construcție de acest gen nu s-a păstrat în întregime, cu excepția a două instalații de la Terbujeni-Scoc, la care a fost distrusă doar partea lor superioară. Astfel, putem admite, că furnalele atingeau o înălțime de 0,60 m¹⁶. În fața unor furnale au fost atestate suprafețe de acces lipite cu un strat de lut de 2-3 cm, fiind ca o continuare a vetrei. Dimensiunile lor, în mediu, sînt de 0,20x0,30 m.

Cel de-al doilea tip de furnale, avea vatra în centru supraînălțată, formînd lîngă pereți o șanțuire adîncă de 5-6 cm. Ele au fost atestate mai rar în comparație cu primele. Un astfel de furnal a fost descoperit în așezarea Rudi XX¹⁷. Cercetările de laborator au determinat că în interiorul unor asemenea instalații, prin folosirea foalelor manuale se crea o temperatură de circa 1300-1400°C, la care din fierul redus se obținea o placă groasă, numită lupă. Lupa fiind încă destul de spongioasă din cauza impurităților pe care le mai conținea, erau necesare și alte operații secundare pentru a le elimina, efectuîndu-se, în același timp, și o decarburare, care ușura prelucrarea fierului în continuare. De regulă, cuptoarele pentru îmbogățirea, reducerea și topirea minereului de fier se aflau în apropiere de locuințe și ateliere, fapt care scoate în evidență existența în cadrul așezărilor din secolele VIII-IX din spațiul pruto-nistrean a unor complexe meșteșugărești, specializate în prelucrarea metalelor.

Cercetările arheologice întreprinse pînă în prezent ne demonstrează clar că în această perioadă în spațiul de la răsărit și la sud de Carpați, fierarii se ocupau atît cu reducerea minereului cît și cu prelucrarea fierului¹⁸. Altfel spus, în evul mediu timpuriu meșteșugul reducerii minereului de fier nu era separat încă de cel al prelucrării lui¹⁹. Aceeași meșteșugari făceau rost de materie primă și tot ei o prelucrau și confecționau diferite unelte.

În funcție de utilizarea lor, obiectele de fier pot fi împărțite în mai multe grupe: unelte cu caracter universal, unelte speciale de fierărie, unelte și inventar agricol, unelte cu caracter gospodăresc, piese de harnașament, echipamentul călărețului ș.a.

Unelte cu caracter universal (cuțite, ace, sule, sfredele)

Cuțitele. Dintre toate obiectele de fier cele mai numeroase sînt cuțitele, descoperite atît în stare fragmentară, cît și întregi. Cuțitele sînt unelte universale și foarte larg utilizate. Analiza lor tipologică ne arată că aceste unelte practic nu au evoluat, din secolele VI-XIII, persistînd aceleași forme de cuțite. Dovadă că cuțitele erau confecționate de către meșterii locali sînt semifabricatele cu lama netocită²⁰. Dimensiunile cuțitelor sînt diferite, variind între 6,5 cm și 13,0 cm, unde lama triunghiulară în secțiune este de 4,0 cm-9,0 cm. Mînerul fiind în formă de peduncul, iar lama cu o lățime de 0,6-1,5 cm și muchia groasă de 0,2-0,4 cm, îngustată spre vîrf. Trecerea de la mîner spre lamă se face printr-un prag tăiat perpendicular sau oblic, executat pe ambele părți ale lamei. Rare sînt cuțitele, la care mînerul este o continuare a lamei, pragul fiind prezent doar pe marginea cu tăiș. Cercetările au permis de a urmări utilizarea lor îndelungată - dovadă fiind starea lor avansată de uzură, tăișul în partea de mijloc fiind deseori curbat spre interior. Tipologic deosebim două variante de cuțite. Cuțitele din prima variantă, predomină în majoritatea așezărilor, au un peduncul pe care se îmbrăca un mîner de lemn sau corn. Cuțitele din a doua variantă au mînerul lat, dreptunghiular, uneori cu găuri pentru fixarea de o parte și de alta, cu ajutorul niturilor, a unor plăsele de os sau de lemn. Lungimea mînerului uneori coincidea cu lungimea lamei (15 cm-20 cm).

Acele și sulele. O altă categorie de obiecte confecționate din fier sînt acele și sulele, care erau confecționate dintr-o vergea de fier subțire, ascuțită la un capăt. Acele la celălalt capăt aveau un orificiu prin care se trecea un fir de ață, ele se foloseau, de regulă, în croitorie. Sulele erau utilizate mai ales la prelucrarea pieilor.

Sfredelile erau confecționate dintr-o tijă de metal care se răsuca pentru a i se da forma cuvenită.

Unelte speciale de fierărie (dălți, dormuri, clești)

Dălțile sînt confecționate din tije de fier masiv, rectangulare în secțiune și cu un capăt turtit. Lungimea lor atinge circa 0,30m. Spre exemplu, în locuința 22 din așezarea Durlești-Valea Babei a fost descoperită o daltă de fier cu lungimea de 29,3cm²¹.

Dornurile reprezintă unelte de forma tijelor cilindrice, avînd multiple utilizări. De regulă, cu dornul se fac sau se lărgesc găurile în tablă, în piele etc.

Cleștele - unelte metalice, formate din două brațe articulate între ele, care serveau la apucarea unor piese sau obiecte. Ele se întîlnesc rareori în perioada respectivă.

Unelte cu caracter gospodăresc

(cuie, scoabe, verigi, amnare, greutăți)

Cuiele. Cele mai numeroase unelte din această grupă sînt cuiele de fier, folosite, probabil, la asamblarea părților de lemn în construcția anumitor instalații. Lungimea lor variază între 3,8 și 10cm, fiind confecționate dintr-o tijă de fier cu vîrf ascuțit, în secțiune rectangulare sau circulare, cum sînt piesele din așezarea de la Hligeni²².

Amnarele au o formă diversă, spre exemplu, o mostră din așezarea de la Durelești-Valea Babei are capetele răsucite în formă de volută²³.

Greutățile. Au fost descoperite și un șir de greutateți de fier de diferite forme și mărime. În așezarea de la Hligeni a fost găsită o greutate de fier piriformă cu un capăt în formă de butonieră²⁴.

*Piese de harnașament și arme
(zăbale, pintenii, catarama, vîrfuri de săgeți)*

În procesul investigațiilor arheologice au fost descoperite mai multe piese de metal, în special de fier, care fac parte din această grupă de obiecte.

*Catarama*le sînt atestate într-un șir de așezări din secolele VIII-IX din spațiul pruto-nistrean. După forma lor ele sînt, de regulă, ovale sau pătrate. Catarama le sînt confecționate dintr-o tijă dreptunghiulară în secțiune, cum este în cazul unei asemenea catarama din așezarea Durlești-Valea Babei. Tija poate fi și circulară, avînd diametrul în secțiune de circa 0,3 cm, cum este în cazul unei catarama din așezarea de la Hligeni sau Răciula. Aceste catarama aveau dimensiunile de 3,5x2,5 cm și un cui de prindere la unul din capete fiind ascuțit²⁵. Catarama le cu sau fără cui de prindere au avut o largă răspîndire în Europa Centrală și de Sud-Est în evul mediu timpuriu²⁶.

Zăbalele și pintenii. Începînd cu secolul al IX-lea în complexele cercetate sînt atestate un șir de piese ce țin de echipamentul călărețului. Printre aceste piese sînt zăbalele și pintenii descoperiți mai mult în partea de nord a spațiului pruto-nistrean. Pintenii sînt confecționați dintr-o tijă de fier avînd o construcție piramidală. Acest tip este caracteristic pentru perioada secolelor IX-X²⁷.

Vîrfurile de săgeți. Arcul și săgețile au fost cele mai frecvente arme folosite de populația autohtonă din spațiul pruto-nistrean din cele mai vechi timpuri pînă în evul mediu. Datorită materiei din care se confecționa, arcul nu s-a păstrat pînă în prezent, însă dovezi ale utilizării lui sînt unele elemente din corn descoperite în cadrul așezărilor medievale timpurii²⁸. Din categoria vîrfurilor de săgeți sînt atestate cele prevăzute cu tub, cu lama triunghiulară și aripioare laterale, atestate la Rașcu, Hligeni, Hansca, Orheiul Vechi, Brătușenii Noi, Cobusca Veche, Calfa, Reciula, Alcedar, Echimăuți, Etulia etc. Lungimea lor este între 6,5-7,7cm, iar deschiderea aripioarelor este de 3,0-4,0cm²⁹. Acest tip de vîrfuri de săgeți este caracteristic pentru o perioadă îndelungată din secolele V-VII pînă în sec. XIV. Săgețile în forma unei frunze ascuțite cu proporțiile lamei 1:3 atestate într-un șir de așezări sînt caracteristice pentru secolele VIII-XI, iar cele în formă piramidală, în secțiune pătrate cu suport în secolele VIII-XIV.

Vestigiile arheologice din secolele VIII-IX ne dovedesc că prelucrarea aramei și bronzului, în perioada dată, a devenit o ramură independentă³⁰. Drept argument sînt creuzetele, zgura unor metale neferoase și alte materiale descoperite în unele așezări din secolele VIII-IX³¹. După unele date, aceste metale se topeau în aceleași cuptoare cu boltă ca minereul de fier. În așezarea de la Hligeni a fost descoperită o nicovală de fier de dimensiuni nu prea mari, de forma unei tije piramidale, rectangulară în secțiune cu o pălărie plată la capătul lat. Lungimea acestei piese este de 8,1cm, iar dimensiunile tije de 1,7 cmx0,8 cm și a pălăriei 2,2x1,5 cm³².

Obiecte similare au fost descoperite la Alcedar și Echimăuți³³. Autorii cercetărilor atribuie aceste piese activităților de prelucrare a metalelor neferoase³⁴.

Astfel constatăm că pe parcursul secolelor VIII-IX a avut loc un proces de perfecționare a metodelor și mijloacelor de prelucrare a metalelor. În această perioadă apare tehnica de presare a metalelor, redată prin matrita de presare a cataramelor, caracteristice pentru secolul al IX-lea. Diversitatea instalațiilor pentru prelucrarea metalelor și numărul impresionant al obiectelor de metal, descoperite în așezările din secolele VIII-IX, relevă nivelul avansat al acestui meșteșug, practicat de populația autohtonă din spațiul pruto-nistean³⁵.

Note:

¹ Тимошук Б.А., *Восточнославянская община VI-X вв. н.э.*, Moscova, 1990, p.91, (în continuare: Б.А. Тимошук, *Восточнославянская община...*).

² Рафалович И.А., *Славяне VI-LX веков в Молдавии*, Chișinău, 1972, p. 178, (în continuare: И.А. Рафалович, *Славяне VI-LX веков...*); Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (din sec. X-XII)*, în «Studii», 5, 1966, p.947-948; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p.251.

³ Тельнов Н.П., *Славянские железодетальные сооружения в Молдове*, în *Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы*, Chișinău, 1991, p. 87-89, (în continuare: Н.П. Тельнов, *Славянские железодетальные...*).

⁴ Б.А. Тимошук, *Восточнославянская община...*, p.95-96, fig.35,в.

⁵ Н.П. Тельнов, *Славянские железодетальные...*, p.87-89.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Idem, *Раскопки поселения Скок*, în АИМ в 1984 г., Chișinău, 1986, p.188.

⁸ Бейлекчи В.С., Н.П. Тельнов, И.Г. Власенко, *Раскопки славянского поселения Рудь ХХ в 1980 г.*, în АИМ в 1979-1980 гг., Chișinău, 1983, p. 171-183, (în continuare: В.С. Бейлекчи, Н.П. Тельнов, И.Г. Власенко, *Раскопки...*); Н.П. Тельнов, *Славянские железодетальные...*, p.96.

⁹ Н.П. Тельнов, *Славянские железодетальные...*, p.95.

¹⁰ В.С. Бейлекчи, Н.П. Тельнов, И.Г. Власенко, *Раскопки...*, p.181.

¹¹ Н.П. Тельнов, Р.А. Рабинович, *Результаты работ на поселении Скок*, în АИМ в 1985 г., Chișinău, 1990, p.206.

¹² В.С. Бейлекчи, Н.П. Тельнов, И.Г. Власенко, *Раскопки...*, p.181.

¹³ Гольцева Н.В., М.Т. Кашуба, *Глинжень II*, *Многослойный памятник Среднего Поднепровья*, Тирасполь, Ed. МАКО, 1995, p. 77, (în continuare: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, *Глинжень II...*).

¹⁴ В.Д. Баран, Д.Н. Козак, Б.В. Магомедов, А.Н. Некрасова, *Раскопки славянских поселений у с. Рашков*, în АО 1974 г., Москва, 1975, p.258.

¹⁵ Н.П. Тельнов, *Отчет о раскопках поселения Скок в 1983 году*, în АИАІV, Nr.206, p.12, fig.14,7.

¹⁶ Idem, *Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х в 80-е годы*, în *Днестро-Дунайское Междуречье в I-начале II тыс. н.э.*, Киев, 1987, p.62.

¹⁷ Idem, *Славянские железодетальные...*, p.95.

¹⁸ Comșa Maria, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov - Ploiești)*, București, Ed. Academiei Române, 1978, p. 47.

- ¹⁹ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p.21.
- ²⁰ Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, *Глинжесь II...*, p.59, fig.CXXVII,11.
- ²¹ Tentiuc Ion, *Cercetări arheologice în așezarea Durlești-Valea Babei*, în AM, XVII, 1994, p.262, fig.5.
- ²² Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, *Глинжесь II...*, fig.CXXXIII,4.
- ²³ Ion Tentiuc, *Cercetări...*, p.262, fig.5/3.
- ²⁴ Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, *Глинжесь II...*, fig.CXXVII,4.
- ²⁵ *Ibidem*, p.59, fig.CXXVII,3.
- ²⁶ Б.А. Колчин, *Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого*, în МИА, Nr.65, Москва, 1959; Petrescu-Dîmboviță M., Dan Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, Ed. Junimea, 1987, p.52.
- ²⁷ Б.А. Тимошук, *Восточнославянская община...*, p.64, fig.26,12; *Idem*, *Слов'яни Північної Буковини V-IX ст.*, Київ, 1976, p.42, fig.18,38-39; А.Н. Кирпичников, *Снаряжение всадника и верхового коня на Русси IX-XIII вв.*, Ленинград, 1973, p.57.
- ²⁸ Ion Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*, Iași, 1996, p.89.
- ²⁹ И.А. Рафалович, *Славяне VI-IX веков...*, p.35, fig.5 și p.183-184; Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, *Глинжесь II...*, p.59, fig.CXXVII,6; Г.Ф. Чеботаренко, în АИМ (1974-1976), p.144; АИМ 1985, p.215, fig.2.
- ³⁰ И.А. Рафалович, *Славяне VI-IX веков...*, p.189-203.
- ³¹ Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, *Глинжесь II...*, fig.CIX,2;CXXVI,3.
- ³² *Ibidem*, fig.CXXVII,10
- ³³ ДКМ, Chișinău, 1974, p.116, fig.36.
- ³⁴ Федоров Г.Б., *Городище Екиммауцы*, în КСИИМК, 1953, L, p.120.
- ³⁵ А.Я. Шевеленко, *Производственно-трудовой опыт народных масс Европы VI-X вв.*, în VI, 1975, Nr.8.

AGRICULTURA MEDIEVALĂ TIMPURIE ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN

Gheorghe POSTICĂ

1. Generalități.

În perioada medievală timpurie populația autohtonă din spațiul Pruto-Pistrean practica un mod de viață sedentar, cu rădăcini istorice foarte profunde, urmând tradițiile vechi daco-romane.

În istoriografia străină mai veche și mai nouă problema modului de viață al românilor din perioada medievală a fost denaturată în mai multe rânduri, dar mai ales în perioada sovietică. S-a susținut fără de nici un temei, că populația romanizată din spațiul dacic ar fi practicat preponderent sau în exclusivitate un mod de viață mobil, având drept ocupație de bază păstoritul transhumant. Pe de altă parte, s-a afirmat, că agricultura, în spațiul românesc, a fost adusă de către slavii vechi, de la care ar fi înșușit-o românii. Aceste afirmații nu au nimic comun cu știința, dat fiind faptul că nu au suport istoric, aflându-se în contradicție cu logica istorică a acestui spațiu¹, cu datele etnografice², lingvistice³ și arheologice⁴.

Studiile științifice fundamentale în domeniul respectiv au demonstrat cu lux de amănunte că în perioada medievală timpurie românii se ocupau cu gospodăria sătească, bazată pe agricultură, care îmbina organic două ramuri de bază: cultivarea cerealelor și creșterea vitelor mari cornute. În rând cu aceasta, în agricultura medievală românească, în dependență de zona geografică, un loc important îl ocupa grădinăritul (în apropierea râurilor), viticultura (în regiunile colinare) și pomicultura (în regiunile colinare și de munte). Pentru regiunile de munte era caracteristic de asemenea și păstoritul.

În spațiul Pruto-Nistrean în evul mediu timpuriu era practică o gospodărie agricolă evoluată, în îmbinare organică cu diferite meșteșuguri și alte îndeletniciri, casnice sau auxiliare. Ocupația agricolă la români, ca și la slavi, în perioada medievală timpurie reprezenta o îmbinare organică a două ramuri de bază, a cultivării cerealelor și creșterii vitelor. Aceste ramuri reprezentau două fațete ale uneia și aceleiași ocupații, în cadrul căreia se aflau într-un raport direct și proporțional de echilibru⁵. Starea de echilibru în agricultură era asigurată prin creșterea concomitentă și proporțională a celor două ramuri de bază. Astfel, creșterea uneia din cele două ramuri ale agriculturii inevitabil ducea la sporirea în

¹ Olteanu Ș. *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demoeconomice și sociale-politice.* București, 1997, p.58-67.

² Vezi bibl.: Stoicescu N. *Continuitatea românilor.* Buc., 1980, p.203-218.

³ Mihăiescu H. *La romanité dans le sud-est de l'Europe.* Buc., 1993.

⁴ Teodor D. *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.* Iași, 1978; Spinei V. *Moldova în sec.XI-XIV.* București, 1982; Tentiuc. *Populația din Moldova Centrală în sec.XI-XIII.* Iași, 1996, p.57-72

⁵ Olteanu Ș. *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI...*, p.62-63.

mărime proporțională a celeilalte ramuri. Intensificarea cultivării plantelor era posibilă în cazul sporirii numărului de animale de tracțiune, iar sporirea numărului de animale domestice era posibil în cazul creșterii cantităților de cereale, furajelor și a nutrețurilor necesare pentru întreținerea vitelor.

În rând cu cele două ramuri de bază, agricultura mai cuprindea o serie de ramuri, ca pomicultura, viticultura, grădinăritul și creșterea păsărilor. Ponderea acestor ramuri în agricultură era mai mică în comparație cu cultura cerealelor și creșterea animalelor. Cu toate acestea, ramurile pomiculturii, viticulturii, grădinăritului și creșterii păsărilor reprezentau o completare importantă și necesară a ocupației agricole.

Prelucrarea pământului în perioada menționată, la fel ca și în perioada ulterioară a evului mediu, se găsea în legătură foarte strânsă cu creșterea vitelor, în special a bovinelor. Vitele mari cornute, pe lângă faptul că aduceau omului produse de ordin alimentar, vestimentar, etc., reprezentau în același timp un element indispensabil și necesar al lucrărilor de pământ, fiind folosite la arat, la transportarea cerealelor și a diferitor plante, la treierarea cerealelor, etc. Pe de altă parte, lucrul pământului crea produse necesare (cereale, paie, fân) pentru întreținerea animalelor, în special pe timp de iarnă.

Din aceste cauze, ocupația agricolă nu poate fi redusă, cum se face de obicei în publicațiile de specialitate, doar la procesul de prelucrare a pământului și de cultivare a plantelor. Asemenea viziuni pe lângă faptul că reflectă realitatea istorică în mod unilateral, sunt incorecte din punct de vedere științific, dat fiind faptul că cele două ramuri sunt contrapuse nemotivat, iar creșterii vitelor inevitabil i se atribuie un statut deosebit⁶, pe care în realitate nu l-a ocupat în gospodăria medievală din spațiul Pruto-Nistrean.

Având în vedere cele menționate, în lucrarea de față, ramura cultivării plantelor și ramura creșterii animalelor sunt tratate în unitate directă și indispensabilă. În această ordine de idei trebuie de subliniat că în istoriografia postbelică cu referire la spațiul Pruto-Nistrean, pe lângă faptul că agricultura era redusă doar la cultura câmpului (cultivarea de plante), aceasta din urmă era tratată în opoziție cu ramura creșterii animalelor. Pe de altă parte, se insista nemotivat asupra rolului determinant al uneia din cele două ocupații în gospodăria sătească. În fine, se considera iarăși nemotivat, că în gospodăria medievală românească din spațiul Carpatu-Nistrean rolul determinant îl avea ramura creșterii animalelor. Această problemă are o importanță principială nu numai pentru istoria spațiului Pruto-Nistrean, dar și pentru istoria românilor în general, dat fiind faptul că în istoriografia sovietică, această chestiune a fost tratată în mod tendențios. Pornind de la idei arbitrare, istoricii sovietici, considerau fără de nici un temei, că la sfârșitul antichității, daco-romanii ar fi abandonat modul de viață tradițional agricol și ar fi trecut exclusiv la păstoritul transhumant, iar peste câteva secole,

⁶ Ionescu de la Brad I. *Leccióni elementarii de agricultură // Opere alese. vol.1.* București, 1968, p.200, 283; Aurelian P.S. *Despre sisteme de agricultură și raportul lor cu starea socială.* București, 1891, p.2.

prin intermediul slavilor ar fi revenit din nou la agricultură, în cadrul căreia în continuare un loc predominant l-ar fi ocupat ramura creșterii animalelor⁷. Pe de altă parte, toate vestigiile arheologice de factură agricolă din spațiul Carpato-Nistrean, erau puse de către istoricii nominalizați exclusiv pe seama slavilor. Or, asemenea afirmații nu au nimic comun cu realitatea istorică. Cercetarea complexă a surselor istorice (scrise, lingvistice, etnografice, arheologice, etc.) a demonstrat foarte clar că ocupațiile de bază ale populației romanice din evul mediu timpuriu în raport cu perioada antică n-au suferit modificări esențiale, păstrând vechile tradiții ale gospodăriei agricole cu două ramuri de bază: cultivarea plantelor și creșterea animalelor.

Preocupările agricole ale populației autohtone din spațiul Pruto-Nistrean sunt demonstrate în primul rând de însăși caracterul așezărilor din perioada medievală timpurie. Acestea din urmă erau amplasate în locuri bogate în pământuri pentru cultivat cereale și pentru pășunat, de regulă în apropierea unor râulețe, care facilitau gospodăria agricolă din toate punctele de vedere. Pe de altă parte, gospodăria agricolă este documentată prin însăși caracterul culturii materiale al acestor așezări: construcții destinate pentru păstrarea sau pentru prelucrarea cerealelor (gropi cerealiere, instalații pentru uscarea cerealelor, râșnițe), inventarul agricol (brăzdare și cuțite de plug, oticuri, coase, seceri, cosoare), urme de culturi agricole (cereale carbonizate, imprimări de cereale în lut ars sau în vase de ceramică), oase de animale (bovine, caprine, porcine), oase de păsări domestice, piese de harnașament (zăbale, pinteni, scări de șe, potcoave), etc.

2. Cultivarea plantelor.

2.1. Culturile câmpului. Culturile câmpului din perioada medievală timpurie în spațiul Pruto-Nistrean sunt studiate prin cercetările arheologice de teren. La etapa actuală într-o măsură mai mare sau mai mică sunt documentate următoarele culturi ale câmpului: cultura cerealelor, pomicultura, viticultura și grădinăritul.

Cultura cerealelor. Vestigiile cerealiere din evul mediu sunt reprezentate prin boabe carbonizate descoperite în locuințe, cuptoare (Pohorniceni-Petruha⁸), sau în gropile de provizii; amprente de cereale păstrate pe suprafața unor bucăți de lut ars; amprente de cereale de pe suprafața sau din compoziția lutului unor vase din ceramică (tipsii sau oale-borcane) (Hansca, Seliște, Dănceni, etc.). Analizele paleobotanice au arătat că în perioada medievală timpurie în spațiul Pruto-Nistrean în gospodăria cerealiară se observă o continuitate perfectă a culturilor tradiționale, cultivate încă de geto-daci și daco-romani: grâul moale, ovăsul, orzul, meiul, mazărea. Este de menționat că terminologia de bază a cerealelor documentate arheologic în perioada medievală timpurie, în limba română este de

⁷ История народного хозяйства Молдавской ССР с древнейших времен до 1812 года. Кишинев, 1975; Мохов Н.А. О соотношении земледельца и скотоводства в экономике Молдавии XIV-XIX вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Киев, 1962. С.95-105.

⁸ Хынку И.Г. Поселения XI-XIV вв. в Оргеевских кодрах. Кишинев, 1969, с.49.

origine latină: grâu (*granum*), orz (*hordeum*), mei (*milium*), seară (*secale*)⁹, sau dacică (mazăre¹⁰), mai rar slavă (ovăz).

Pomicultura și Viticultura. Practicarea pomiculturii și viticulturii este documentată prin prezența în așezările medievale timpurii a cosorului, un instrument tipic pentru pomicultură și viticultură. În rând cu aceasta, în unele așezări (Hansca) au fost descoperite boabe carbonizate de culturi pomicule și viticule.

Grădinăritul. Referitor la grădinărit nu dispunem de date exacte, dar indirect despre practicarea acestor lucrări ne vorbesc săpăligile și instrumentele de răsădit plante (*chitonoaga*) depistate în așezările din sec.VIII-XIII (Hansca).

2.2. Sistema de prelucra a pământului. În perioada medievală timpurie în spațiul Pruto-Nistrean era caracteristică agricultura bazată pe sistemul defrișării pădurilor și cel al deștelinirii pământurilor necultivate. Sistemul defrișării pădurilor era practicat în regiunile de codru din Centrul și Nordul spațiului Pruto-Nistrean, iar sistemul deștelinirii în regiunile colinare fără de păduri, cele de șes, dar mai ales în zona de stepă din Sud.

Defrișarea pădurilor reprezenta în această zonă o preocupare mai veche, cunoscută bine încă din antichitate, când a și apărut denumirea de *secure* (de la termenul latin *sicula*)¹¹, prin care românii desemnau principala unealtă cu ajutorul căreia curățeau terenurile de copaci. La începutul evului mediu timpuriu, în rezultatul contactelor românilor cu slavii vechi, această unealtă începe să fie denumită *topor* (de la termenul slav *monop*)¹².

Topoare alungite cu lama curbă sau dreaptă folosite la defrișarea pădurilor au fost descoperite în siturile Pererâta¹³, Luka-Kavetcinska¹⁴ din sec.V-VII, Lucașeuca-Cetățuie¹⁵, Hansca¹⁶ din sec. X-XI, Orheiul Vechi¹⁷, Mateuți-Școala Nouă¹⁸ din sec. XII-XIII.

⁹ Pușcariu S. Limba Română. Vol.I. București, 1940, p.359 (ed.: București, 1993, p.256-257).

¹⁰ Russu I.I. Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică. București, 1981, p.345-346.

¹¹ Mihăiescu H. La romanité dans le sud-est de l'Europe..., p.270.

¹² Raevschii N. Contactele romanilor răsăriteni cu slavii. Chișinău, 1997.

¹³ Рафалович И.А. Славяне..., с. 112, рис.17,1.

¹⁴ Вакуленко Л.В., Приходнюк О.М. Славянские поселения I тыс. н.э. у с. Сокол на Среднем Днестре. Киев, 1984, с. 68, рис. 39, 9.

¹⁵ Хынку И.Г. Поселения XI-XIV вв..., с.22, рис.19,4.

¹⁶ Чеботаренко Г.Ф. Население центральной части Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев, 1982, с.18, рис.5-6.

¹⁷ Постикэ Г.И. Новые данные о раннесредневековом горизонте в Старом Орхее // Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Chișinău, 1991, p.129, fig.2,9.

¹⁸ Хынку И.Г. Средневековый могильник Шкоала Ноуэ из села Матеуцы // Далекое прошлое Молдавии. Кишинев, 1969.

Un alt element indispensabil în procesul de defrișare a pădurilor era și *focul*, care avea sarcina de a mistui crengile și rădăcinile de copaci pentru a îmbogăți cu cenușă solul destinat pentru cultivarea plantelor. Procedul de defrișare a pădurilor a fost practic același pe tot parcursul evului mediu, caracteristicile lui de bază fiind fixate în documentele scrise din sec. XVI ("*au curățat cu securea și cu sapa și cu focul pădurea deasă și tare*"; pădurea a fost "*curățată cu securea și cu foc și cu muncă în arșiță*"; "*să curățe acel loc cu securea și foc*"; "*au curățat...cu securea și târnăcopul și cu foc*")¹⁹. În locurile defrișate rezultau viitoarele terenuri agricole, care erau denumite: *curături, poiene, runcuri, răzături, secături, luminișuri, lazuri, arșițe, focuri, pojarnе, jariști, etc.*

2.3. Uneltele agricole. Uneltele agricole medievale timpurii se împart în următoarele specii: a) unelte pentru lucrarea pământului (plugul, oticul, săpăliga, hârlețul)²⁰, b) unelte pentru răsădirea plantelor (chitonoaga), c) unelte pentru recoltarea cerealelor (secera, coasa, cosorul)

a) Plugul. Prelucrarea terenurilor agricole, inclusiv acelor defrișate și destelinite se făcea în perioada medievală timpurie cu plugul, însoțit de un otic, pentru a fi curățit de pământ, ierburi și rădăcini. Arheologic, în spațiul Pruto-Nistorean este atestat *plugul cu plaz, prevăzut cu brăzdar din fier, grindei și cuțit*, reprezentat prin două tipuri: 1) *de tip rariță (aratru), cu brăzdar simetric și 2) plug propriu-zis, cu brăzdar asimetric și cormană*. Dar, în afară de aceasta este de presupus, că în aceeași perioadă erau folosite și alte tipuri de pluguri: 1) *rarița din lemn*, 2) *rarița cu brăzdar din corn de cerb*, 3) *rarița cu brăzdar în formă de colte din fier*, 4) *plugul cu brăzdar simetric și cormană pentru întoarcerea brazdei, etc.*

Brăzdarul de plug, în perioada sec.V-VII în spațiul Pruto-Nistorean era de două tipuri: roman și slav. În primul rând (Seliște Vatici²¹), ca și în regiunea Pruto-Carpatică (Bufuluc-Iași²²) între Nistru și Prut era răspândit brăzdarul simetric din fier de tip roman cu manșon (h - 13,4 cm, lț - 8,6 cm), prevăzut pentru un plug de tip rariță, care se adâncea în pământ la 10-15 cm. În aceeași perioadă în raioanele de nord ale regiunii (Bakota²³), era practicat și brăzdarul simetric triunghiular cu laturile drepte, și marginile laterale întoarse, cu dimensiuni relativ mari (h -18,5 cm, lț - 11,0 cm), ce facilitau o arătură destul de adâncă. Brăzdarul din urmă este

¹⁹ Documenta Romanae Historica. B. Țara Românească. Vol.II, p.325 (1518); Documente privind Istoria României. B. Țara Românească. Vol.II, p.148, 297 (1547), 328-329 (1545).

²⁰ O viziune generală vezi la: Полевой Л.Л. Типология землепашных орудий и появление плуга на территории феодальной Молдавии // Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье. Кишинев, 1985.

²¹ Рафалович И.А., Лапушняк В.Л. 1974, с. 127, рис.9.

²² Zaharia N., Petrescu-Dâmbovița M., Zaharia E. Așezări din Moldova din paleolitic până în secolul al XVIII-lea. București, 1970, p.173, pl.XV,22.

²³ Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі..., с.34, рис.15, 1; 36-37

cunoscut în Europa de Est și reprezenta mai degrabă o invenție a slavilor vechi²⁴, care l-au vehiculat în regiunea Pruto-Nistreană. În sec.VIII-X în ținut (Revno²⁵) erau practicate și pluguri mai evoluate, amenajate cu brăzdare masive (lg - 20,60 cm, lț - 12,80 cm) din fier în formă de lopată, cu mașon (d - 6 cm), folosite pentru prelucrarea solului la adâncimi mai mari. Brăzdare simetrice cu mașon, prevăzute pentru pluguri grele, în sec.X-XI²⁶, sunt atestate și în așezarea Echimăuți-Cetățuie²⁷.

Cuțitul de plug, în perioada medievală timpurie, de asemenea urmează prototipurile romane târzii, reprezentând o bară din fier cu un capăt lățit. Sunt atestate două tipuri de cuțite de plug: cu lama lată și lama turtită. Un vârf de cuțit cu lama lată (lățimea 5 cm, grosimea 0,7 cm), din sec.V-VII a fost descoperit în așezarea Lopatna²⁸. Cuțite de plug din sec.X-XII, cu lama turtită și ascuțită în partea anterioară au fost depistate în așezările Hansca²⁹ și Echimăuți-Cetățuie³⁰.

b) Oticul, reprezintă un instrument important, care deservea plugul în timpul aratului. Acesta, reprezenta o unealtă din os sau fier, în formă de lopățică cu mașon prins pe o codă de lemn și era ținut de plugar în timpul lucrului într-o mână, folosindu-l în cazul când se "îneca" brăzdarul pentru înlăturarea ierburilor și rădăcinilor. După părerea unor cercetători oticurile erau aplicate doar în cazul prelucrării pământurilor defrișate și deștelinite. În această viziune, oticurile ar reprezenta un indice sigur că o populație sau alta practica într-o perioadă sau alta prelucrarea terenurilor defrișate sau deștelinite. Oticurile din corn de cerb³¹ sunt

²⁴ Чернецов А.В. К вопросу о происхождении восточноевропейского плуга и сохи // Вестник МГУ, серия История. 1972, №2; Краснов Ю.А. Средневековые плуги Восточной Европы // Советская археология, 1979, № 4.

²⁵ Михайлина Л.П., Тимошук Б.А. Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII-X вв. // Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983. С.211, рис.4,15; Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття..., с.99, 101, рис.47,2, 48,5.

²⁶ Brăzdarul de tip roman cu mașon din așezarea Elizavetovca descoperit pe suprafața unei așezări din sec.III-IV p.Chr. aparține mai degrabă acestui orizont cultural și nu sec.XI-XIII, ultima perioadă nefiind aici atestată prin ceramică sau alte vestigii culturale (vezi: Городенко А.П., Квачук М.Е. результаты разведок в северных районах Молдавии // АИМ 1985 г., с.252-255, рис.1,1; Tentiuc I. Populația din Moldova Centrală..., p.60).

²⁷ Федоров Г.Б. Население..., с.204, 290, табл.68,2.

²⁸ Ibidem

²⁹ Хынку И.Г. Раскопки Раскопки на селище Ханска X-XIV вв. // АИМ-1973, с.186, рис.5,8.

³⁰ Федоров Г.Б. Население..., с.292, табл.71,1.

³¹ Obiectele din corn de cerb în formă de lopățică, după cum este stabilit în literatura de specialitate puteau îndeplini cel puțin două funcții: de otic pentru plug și de răzuitoare pentru prelucrarea pieilor de animale. În cazul oticurilor, obiectele au o suprafață neregulată, iar în cazul răzuitoarelor suprafața lucrătoare este lustruită (Федоров Г.Б. Население..., с.205; Рафалович И.А. Славяне VI-IX веков..., с.110; Бейлекчи В.С. Раскопки славянского поселения Рудь в 1981-1982 гг. // АИМ 1982 г., с.104-105, рис.2,1)

documentate pe parcursul întregii perioade medievale timpurii, începând cu sec.V-VII, până în sec.XII-XIII. Din perioada sec.V-IX oticuri din corn de cerb au fost atestate în așezările Braniște-Valea Budăi³², Alcedar-Odaia³³, Trebujeni-Scoc³⁴ iar din sec.X-XII în așezarea Hansca³⁵. Oticurile din fier (cu o lungime de de 8-15 cm și lățimea lamei de 3-6 cm)³⁶ apar începând cu sec.IX-X, dar spre deosebire de cele din os sunt semnalate mult mai frecvent. În așezarea Hansca³⁷ au fost descoperite circa 20 oticuri din fier datate cu sec.X-XIII. Obiecte similare au fost descoperite de asemenea în așezările Molești³⁸, Mașcăuți³⁹, Trebujeni-Scoc⁴⁰, Lucașeuca⁴¹, Hlingeni-Cetățuie⁴², Calfa⁴³. Analizând aria geografică a răspândirii oticurilor putem constata că acestea sunt caracteristice de regulă regiunii centrale a spațiului Pruto-Nistrean, mai puțin în regiunea dintre Răut și Nistru, relativ rar în Bucovina de Nord lipsind în partea de Sud. Este de menționat că oticul în perioada medievală timpurie reprezenta o unealtă caracteristică pentru spațiul românesc⁴⁴ și practic lipsea în mediul slav de răsărit⁴⁵. Reieșind din cele menționate se poate conchide că oticul reprezenta o unealtă tipică a populației vechi românești.

c) Săpăliga. La prelucrarea pământului era folosită și *săpăliga*, care reprezenta o unealtă în formă de lopățică, similară la exterior cu oticul, dar care se

³² Рафалович И.А. Славяне..., с. 130, рис.16,1,2.

³³ Ibidem, fig.16,3

³⁴ Тельнов Н.П., Рабинович Р.А. Результаты работ на поселении Скок // АИМ 1985 г. с.203, рис.4,3.

³⁵ Material inedit.

³⁶ În literatura științifică de specialitate este stabilit, că obiectele din fier în formă de lopățică puteau îndeplini mai multe funcții. Aceste unelte reprezentau în primul rând *oticuri* de plug, iar în unele cazuri (obiectele cu lama ascuțită) puteau fi *tesle* pentru lucrarea lemnului sau *săpăligi* pentru lucrarea solului. Având în vedere cele expuse și ținând cont de datele etnografice putem constata că nu există temei pentru a atribui mecanic aceste obiecte în totalitate numai la una din categoriile menționate, fie săpăligi, tesle sau oticuri ((Vezi: Olteanu Ș. Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI..., p.81-82; Teodor D. Teritoriul est-carpatic..., p.77, 109; Tentiuc I. Populația din Moldova Centrală..., p.62).

³⁷ Material inedit

³⁸ Tentiuc I. Populația din Moldova centrală..., p.62, fig.16,21.

³⁹ Cercetările autorului. Material inedit.

⁴⁰ Тельнов Н.П. Исследование славянского селища Скок // АИМ 1983г., с.107, рис.3,9.

⁴¹ Хынку И.Г. Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах Молдавии. Кишинев, 1969. с.21, рис.20,1.

⁴² Гольцева Н.В., Кашуба М.Т. Глинжень II..., табл.СXXXIII, 16.

⁴³ Чеботаренко Г.Ф. Калфа-городище VIII-X вв. на Днестре..., с.58

⁴⁴ Olteanu Ș. Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI..., p.81.

⁴⁵ Vezi: Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. / Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах. Москва,1982; Древняя Русь. Город, замок, село / Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах. Москва,1985.

deosebea prin dimensiuni mai mari, având corpul alungit iar lama lată și ascuțită. Săpăliga reprezenta o unealtă de grădinarit, unde era folosită la săpat și prășit. În această ordine de idei prezența săpăligii în formă de otic reprezintă o dovadă a practicării de către o populație sau alta a grădinaritului.

d) Hârlețul este o unealtă foarte rară, întâlnită în regiunea pruto-Nistoreană începând cu sec.X. Această unealtă era lucrată din lemn, fiind prevăzută cu o ramă din fier la vârful. Hârlețul este atestat arheologic în așezările Mășcauți⁴⁶ și Ciornivka⁴⁷.

e) Chitonoaga. Pentru răsădirea unor legume era folosită chitonoaga, un instrument din lemn sau din os cu un capăt ascuțit. O unealtă de acest gen, datată cu sec.X-XIII, lucrată din corn de cerb a fost descoperită în așezarea Hansca.

f) Secera reprezenta unealta de bază în procesul de recoltare a cerealelor și altor plante. În ținutul dat secera reprezenta o unealtă cu o istorie foarte veche, fiind bine cunoscută încă în perioada antică. În evul mediu timpuriu în spațiul Pruto-Nistorean ca și în regiunile limitrofe s-a constituit forma optimală a secerii, care s-a păstrat până în zilele noastre. Secera perfecționată, avea coda lungă, lama bine arcuită și vârful ascuțit. Această formă de seceră este atestată între Nistru și Prut deja în sec.V-VII (Hansca⁴⁸) persistând în toată perioada medievală timpurie, inclusiv în sec.VIII-X (Revno⁴⁹, Dobrinovcy⁵⁰) și X-XIII (Echimăuți⁵¹, Hansca⁵²). Paralel cu secera de tip dezvoltat, în evul mediu timpuriu în ținutul Pruto-Nistorean erau folosite și alte forme de seceri, mai arhaice. Dintre acestea menționăm secera cu lama slab arcuită, plasată practic pe aceiași axă cu coada acesteia (Hansca).

g) Coasa reprezintă o unealtă agricolă superioară comparativ cu secera, folosită la recoltarea cerealelor și a altor plante, inclusiv a fânului. În perioada medievală coasa își face apariția începând cu sec. X. Cu toate acestea în următoarele secolele această piesă era practică relativ rar. Descoperi de coase din sec. X-XIII sunt semnalate doar la Hansca⁵³ și Echimăuți⁵⁴. Aceste unelte însă, erau destul de arhaice, de dimensiuni relativ mici, cu o lamă masivă, asemănându-se în mare parte încă cu secera. Aceste particularități ne fac să credem că în perioada medievală timpurie coasa ocupa un loc secundar în gospodărie, rolul de bază revenindu-i secerii.

h) Cosorul reprezenta o unealtă agricolă folosită în grădinarit, pomicultură, și viticultură. Această unealtă în spațiul dat are o istorie foarte veche, fiind bine

⁴⁶ Material inedit

⁴⁷ Тимошук Б.А. Давньоруська Буковина, с.108, рис.58,2.

⁴⁸ Рафалович И.А. Славяне VI-IX веков..., с.112, рис.17,4,5.

⁴⁹ Михайлина Л.П. Населения Верхнего Попруття..., с.99-101, рис.47,17.

⁵⁰ Там же. рис.47,18.

⁵¹ Федоров Г.Б. Древнерусская культура Поднестровья (X-XII вв.) // Древняя культура Молдавии. Кишинев, 1974. С.115, рис.35,4.

⁵² Material inedit.

⁵³ Material inedit

⁵⁴ Федоров Г.Б. Древнерусская культура Поднестровья..., С.115, рис.35,1.

cunoscută încă în mediul dacic și cel roman⁵⁵. În sec. V-VII, în spațiul Pruto-Nistorean era folosit cosorul slab profilat, de dimensiuni medii, cu o coadă relativ lungă și lamă echivalentă ca mărime, de o formă curbă cu vârful încovoiat (Hansca⁵⁶). În sec. X-XIII apare și un cosor bine profilat, de dimensiuni medii și mari, cu o lamă mai dezvoltată, având o formă curbă pronunțată (Hansca⁵⁷).

3. Păstrarea și prelucrarea produselor agricole

3.1. Amenajări pentru păstrarea produselor agricole. Produsele agricole, în perioada medievală timpurie, erau păstrate în amenajări ridicate la suprafața solului sau adâncite în pământ. Despre amenajările terestre, care puteau fi din lemn, lut sau piatră nu s-au păstrat informații. Arheologic sunt atestate doar urmele amenajărilor adâncite, care reprezintă gropi de diferite forme, destinate pentru păstrarea unor produse agricole.

Gropile de provizii erau, de regulă, cilindrice sau tronconice, mai rar piriforme, având o capacitate de la câteva sute de kg până la 3-4 tone, fapt ce permitea păstrarea

3.2. Instalații pentru prelucrarea produselor cerealiere. Prelucrarea produselor agricole cerealiere în perioada medievală timpurie prevedea două procedee de bază: uscarea și măcinarea. Pentru realizarea acestor operații erau prevăzute două tipuri de instalații: vatra de uscat cereale și râșnița de mână.

Vatra de uscat cereale, în spațiul Carpato-Nistorean reprezintă o instalație tradițională, practică pe larg încă de către triburile traco-getice⁵⁸. Deosebim două tipuri de instalații de uscat cereale: vatra portativă și vatra staționară. Prima, reprezenta o tavă din lut ars, ovală, dreptunghiulară sau în plan, de dimensiuni relativ mari (până la 0,80x0,40 m), cu fundul plat (2-4 cm) și o bordură bine profilată (h - 5-10 cm). Această instalație era portabilă și putea fi ușor instalată pe suprafața oricărui cuptor sau a unor vetre. Al doilea tip de vatră era similar ca formă cu cea dintâi, dar spre deosebire de ea era montată direct în suprafața

⁵⁵ Glodariu I., Iaroslavschi E. Civilizația fierului la daci (sec.II î.e.n. - i.e.n.). Cluj-Napoca, 1979.

⁵⁶ Рафалович И.А. Славяне VI-IX веков..., с.112, рис.17,6.

⁵⁷ Рафалович И.А. Славяне VI-IX веков..., с.112, рис.17,6; Он же. Исследования ранеславянских поселений в Молдавии // АИМ 1970-1971 гг., с.152, рис.10,5.

⁵⁸ Никулицэ И.Т. Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне // АИМ 1974-1976 гг. Кишинев, 1981. с.76; Он же. Изучение северофракийских поселений в Ханском микрорайоне // АИМ 1981 г. Кишинев, 1985. С.102-103; Vulpe A. Necropola halstatiană de la Feregile. București, 1967, p.75,77, fig.25; Popescu E. O nouă descoperire de tip Alexandria în așezarea de la Bălănești // Studii și comunicări. Pitești, 1968, nr.1, p.59, fig.1; Crișan I.H. Continuitatea dacică în câmpia Ardealului // Apulum. 1968, VII, nr.1, p.247; Dolinescu-Ferche S. Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-estul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca. București, 1974, p.32, 34, 38-39.

cupătorului. Vatra de uscat cereale este documentată bine în sec.V-VII (Hansca⁵⁹), VIII-IX (Hanscă⁶⁰), X-XIII (Hanscă⁶¹, Molești-Râpa Adâncă⁶², Lucașeuca-Cetățuie⁶³ etc.)

Râșnița de mână, în perioada medievală timpurie, reprezenta o instalație tradițională, de măcinat cereale, care urma prototipurile romane, cunoscute în regiunea Pruto-Nistoreană încă în sec. I-IV p. Chr⁶⁴. Râșnița reprezenta un dispozitiv alcătuit din două pietre circulare suprapuse, care practic nu se deosebește cu nimic de instalații similare contemporane păstrate în unele sate din regiunea dată. Râșnița de mână de tip roman este atestată în majoritatea absolută a așezărilor medievale timpurii din regiunea Pruto-Nistoreană. În sec.V-VII râșnița reprezenta un mecanism relativ rar, prezent în exemplare unice doar în unele așezări. Astfel, în așezarea Hansca a fost depistată 1 râșniță, iar în alte așezări, inclusiv în situri bine cercetate (Codân, Rașkov) instalații de acest fel n-au fost descoperite. În sec.VIII-IX râșnița este întâlnită mai frecvent, fiind întâlnită practic în toate așezările studiate, în număr de până la 3-5 piese pentru fiecare sit. În perioada respectivă în cadrul așezărilor o râșniță deservea în mediu 3-4 cuiburi de locuințe, fapt ce reprezintă un progres substanțial în comparație cu perioada precedentă. O nouă etapă în procesul de răspândire a râșniței în spațiul Pruto-Nistorean se observă în sec.X-XIII, când acest mecanism este cunoscut practic în fiecare cuib de locuințe. Aceste date ne demonstrează clar că în perioada medievală timpurie ocupațiile agricole din spațiul Pruto-Nistorean se găseau într-o creștere ascendentă permanentă.

4. Creșterea animalelor și păsărilor

În gospodăria agricolă medievală timpurie din spațiul Pruto-Nistorean, creșterea animalelor în rând cu cultura cerealelor ocupa un loc prioritar. Cercetările arheologice înregistrează în perioada medievală timpurie în spațiul respectiv patru categorii de animale domestice: bovine, porcine, ovicaprine și cabaline. Această compoziție a turmei animaliere, tipică pentru toată perioada medievală timpurie, reprezintă o expresie foarte clară a caracterului sedentar al vieții umane din ținut. În cadrul turmei de animale domestice predominau bovinele, pe locul doi de obicei urmau porcinele, pe locul trei ovicaprinele, iar în unele cazuri cabalinele.

În linii generale, în gospodăria agricolă din evul mediu timpuriu predominau animalele grele: bovine și cabaline. Această lucru era dictat de caracterul agrar al gospodăriei, în primul rând din necesitatea asigurării cu forță de tracțiune a

⁵⁹ Постикэ Г.И., Тельнов Н.П. Раннесредневековое поселение Ханска-ла Маткэ // АИМ 1981. Кишинев, 1985. с.145.

⁶⁰ Locuința nr.H44 etc., material inedit.

⁶¹ Săpăturile lui Ion Hâncu.

⁶² Tentiuc I. Populația din Moldova Centrală..., p.65.

⁶³ Хынку И.Г. Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах..., с.10-11, рис.5.

⁶⁴ Рикман Э.А. Этническая история Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н.э. Москва, 1975.

preocupărilor agricole, iar în al doilea rând pentru asigurarea colectivității umane cu produsele alimentare animaliere de bază: lapte și carne.

Paza gospodăriilor, în perioada medievală timpurie era asigurată de câini, scheletele cărora uneori sunt semnalate uneori în gropi părăsite.

În sec. V-VII turma de animale domestice după unele estimări osteologice avea următoarea compoziție: bovine - în mediu 37-50 %, porcine - 25-31 %, ovicaprine - 15-31 % și cabaline - 12-17 % (Șapte-Bani-Hucea, Hansca, Alcedar-Odaia, Seliște)⁶⁵. În unele așezări sunt descoperite și oase de asini⁶⁶.

Despre aspectul exterior al animalelor domestice mărturisesc statuetele miniaturale din lut ars cu reprezentări de căluți, tauri, porcine și canine. Despre creșterea cailor mărturisesc de asemenea și modelele miniaturale în formă de șeauă, iar despre pregătirea brânzeturilor vasele ceramice cu găuri. Asemenea vestigii în spațiul Pruto-Nistorean sunt cunoscute pe parcursul întregului ev mediu timpuriu. Descoperiri de acest gen au fost făcute la Hansca, Braniște, Alcedar-Odaia, Șapte-Bani-Hucea, Molești-Râpa Adâncă, Durlești-Valea Babei, Hlijeni-Cetățuie⁶⁷, etc.

Un loc aparte în gospodăria agricolă din perioada medievală timpurie îl ocupa ramura și creșterii păsărilor. Aceasta din urmă însă avea un caracter casnic, fără efecte economice asupra altor ramuri din agricultură. Creșterea păsărilor domestice, a găinilor și rațelor, este documentată prin descoperirile de oase, coji de ouă și reprezentări de păsări modelate din lut ars. Comparativ cu oasele de animale, vestigiile păsărilor, în așezările din sec. V-XIII se întâlnesc mult mai rar, dar prezența acestora este semnalată la toate fazele perioadei medievale timpurii⁶⁸.

5. Concluzii

1. În perioada medievală timpurie principala ocupație a populației autohtone din spațiul Pruto-Nistorean era agricultura, care îmbina în mod organic două ramuri de bază: cultivarea plantelor și creștere vitelor.

2. Agricultura medievală timpurie de la răsărit de Prut reprezintă o continuare directă a tradițiilor agrotehnice daco-romane, o dovadă în acest sens fiind păstrarea practic la același nivel a echilibrului dintre ramura cultivării plantelor și ramura creșterii vitelor.

3. Agricultura din regiunea Pruto-Nistoreană denotă de asemenea o continuare a tehnologiilor avansate moștenite de la daci și romani, care sunt documentate prin diferite tipuri de unelte de tip antic ca plugul cu brăzdar de fier, cosorul, râșnița circulară, vatra de uscat cereale, etc.

4. Agricultura medievală din spațiul Pruto-Nistorean denotă în același timp și un șir de inovații care au apărut în rezultatul perfectării de mai departe a tehnicilor antice datorită dezvoltării de mai departe a meșteșugurilor, în

⁶⁵ Рафалович И.А. Славяне VI-IX веков..., с.120.

⁶⁶ Tentiuc I. Populația din Moldova Centrală..., p.69.

⁶⁷ Гольцева Н.В., Кашуба М.Т. Глиняжень II..., табл.СІХ,1.

⁶⁸ Хынку И.Г. Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах..., с50, 54; Idem.Раскопки на поселении X-XIV вв. у села Ханска // АИМ 1972, Кишинев: Штиинца, 1974, с.170-171; Tentiuc I. Populația din Moldova Centrală..., p.68-70.

special a metalurgiei fierului, și, pe de altă parte datorită interferențelor etnoculturale ale autohtonilor cu slavii vechi. Dintre inovații pot fi menționate unele tipuri de unelte calitativ noi, cum ar fi de exemplu hârlețul și coasa, unele culturi agricole, etc.

5. Or, agricultura medievală timpurie din spațiul Pruto-Nistrean îmbinând în mod organic elemente tradiționale de factură daco-romane și elemente inovative generate de epocă s-a plasat în același rând cu ocupațiile similare ale locuitorilor din spațiul Carpato-Balcanic.

AȘEZAREA DIN SECOLELE IX-XI DE LA GIURGIULEȘTI ȘI UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND SITURILE MEDIEVALE TIMPURIU DIN ZONA LACURILOR DUNĂRENE

Gheorghe POSTICĂ, Ion HÂNCU, Ion TENTIUC

Cercetarea complexelor și materialelor medievale timpurii din spațiul Carpato-Nistriean în general și a celor dintre Prut și Nistru în particular, demarată în anii 50 ai secolului XX, a permis către finele veacului să se contureze o imagine relativ clară despre situația etno-demografică, etno-culturală și etno-politică din regiune. În această ordine de idei, o anumită importanță are determinarea situației create în sudul acestei zone în perioada evului mediu timpuriu. Investigarea aspectelor de civilizație de aici, datând de la sfârșitul primului mileniu al erei noastre și începutul celui următor, face reală cunoașterea stadiului de dezvoltare a societății românești, persistența elementelor alogene și relațiile cu teritoriile și popoarele limitrofe. Totodată se cere de menționat că anumite aspecte ale acestor probleme, din lipsa unor cercetări sistematice, rămân încă impregnate cu multiple faciesuri care mai necesită a fi precizate.

Materialele arheologice descoperite în cadrul așezărilor și necropolelor medievale, de cele mai multe ori, sunt unicele surse care pot furniza date importante despre viața comunităților umane, despre apartenența lor culturală. Menționăm însă că materialele arheologice pot fi utilizate în calitate de identificator etnic doar cu condiția unei analize detaliate și în strânsă coroborare cu izvoarele scrise, materialele lingvistice, toponimice, etc.

În anul 1997 expediția arheologică a Centrului de Cercetări Arheologice din Republica Moldova a efectuat investigații de teren în zona unde este planificată construirea terminalului petrolifer de la Giurgiuiești.

Unul dintre obiectivele cercetate era situat pe locul numit de localnici "Râpa Babei Chița" (Fig. 1). Suprafața totală cercetată în campania de vară-toamnă 1997 a constituit circa 2647 m. p. Au fost depistate și cercetate materiale și obiective arheologice aparținând epocii bronzului, perioadei getice, antice și medievale.

Situl arheologic este situat în partea de S-S-E a satului Giurgiuiești, pe un platou care este o prelungire a dealului Giurgiuieștilor și este flancat dinspre V-N-V de râpă numită de localnici "Râpa Chiței", dinspre E-S-E de o altă râpă – "Râpa Stânei", iar dinspre S-V de faleza înaltă formată la confluența r. Prut cu fluviul Dunărea. În partea de N-E platoul este o continuare a întinselor stepe ale Bujecului. Suprafața sitului a fost arată cu plugul de adâncime și plantată cu pomi de agud, care la momentul demarării investigațiilor fuseseră tăiați. Prelucrarea solului cu plugul de mare adâncime a dus la distrugerea în cea mai mare parte a stratului cultural, afectând și majoritatea obiectivelor arheologice.

Șantierul a fost trasat la distanța de circa 100 m de oglinda apei Dunării. La distanța de circa 50 de m de sit, în lungul Dunării, trece calea ferată Reni - Galați. În rezultatul investigațiilor au fost dezvelite resturile unei așezări medievale

timpurii, care, se pare, era restrânsă ca întindere. Totodată ținem să menționăm că partea de sud a platoului, acolo unde se concentrau cele mai multe din vestigiile medievale, a fost în mare parte distrusă de lucrările întreprinse în timpul construirii terasamentului căii ferate. Credem că în felul acesta a fost distrusă și cea mai mare parte a așezării, păstrându-se doar periferia de nord a acesteia.

Observațiile stratigrafice au permis de a constata că partea superioară a stratului cultural, formată din cernoziom de culoare neagră-cenușie, a fost arată până la adâncimea de 25-30 cm. Sub acest strat urmează un strat aproximativ de aceeași culoare, dar cu nuanțe gălbui, care conținea materiale din perioada evului mediu timpuriu, datate în secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea. Stratul medieval timpuriu, foarte subțire, a fost interceptat doar în partea de sud a sitului, pe o porțiune limitată de spațiu. Grosimea lui variază în diferite părți a sitului, însă nu întrece 10 cm, concentrându-se în special în zonele unde au fost descoperite complexe de locuire și cele gospodărești. După acesta urmează un strat abia perceptibil (3-4 cm) cu materiale de tip Sântana de Mureș-Černjahov, reprezentat doar de fragmente ceramice. În zona săpăturilor au mai fost descoperite și puține resturi ceramice din epoca bronzului, fără a putea fi observat stratul de cultură corespunzător.

Stratul I a fost dezvelit până la adâncimea de 25-30 cm, fiind scos de pe întreaga suprafață a șantierului. Prezenta sol vegetal de culoare neagră - cenușie, arat până la adâncimea de 0,30 m. și conținea fragmente ceramice medievale, oase de animale și cărbuni arși.

În procesul investigațiilor în stratul I a fost descoperit un obiect individual reprezentat de un brăzdar de plug (Fig. 4,8). Acesta a fost descoperit la adâncimea de 15 cm de la nivelul actual al solului. Partea anterioară, care constituie lama brăzdarului, în plan are forma ovoidală cu tăișul ascuțit în unghi. Partea posterioară este prevăzută cu două aripioare îndoite spre interior, cu ajutorul cărora brăzdarul se fixa pe talpa de lemn a plugului. Partea dedesubt a brăzdarului este netedă, ușor rotunjită (discoidală). Partea anterioară a fost ruptă în vechime. Lungimea brăzdarului este de 12,5 cm, lățimea de 9,4 cm, grosimea maximă de 1,8 cm.

Reieșind din faptul că un alt strat cultural medieval pe platoul unde au fost efectuate cercetările, la "Râpa Chiței", nu a fost descoperit, în afară de cel datat de noi cu secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea, credem că brăzdarul descoperit ar putea fi inclus în această perioadă de timp. Spre aceasta înclină și analogiile găsite. Menționăm brăzdarele de plug de la Adjud-Vrancea (Coman, 1969, p. 310), unde este datat cu sec. IX-XI, de la Ivești-Vaslui (Ibidem, p. 316), Corlăteni-Vaslui (Ibidem, fig. 16/14; Teodor, 1973, p. 224) și Capidava (Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, 1958, p. 141, fig. 117/1) datate în aceeași vreme; Pogonești, Mânăstirea, Grumezoaia-Vaslui (Coman, 1980, p. 372, fig. 162/1-3) și Dragosloveni-Vrancea (Comșa, Constantinescu, 1969, p. 425-436, fig. 2/4-10), datate în secolul al X-lea.

Din resturile așezării medievale timpurii au fost descoperite câteva complexe de locuire, gospodărești și funerare.

Complexe de locuire

Locuința 1. (Fig. 2,1). A fost descoperită în partea de sud a șantierului, la adâncimea de 0,3 - 0,35 m. de la nivelul actual de călcare. Avea forma cvasi-rectangulară, cu colțurile rotunjite. La nivelul descoperirii dimensiunile locuinței erau de 285 X 280 cm. Peretele de N-V era vertical, ceilalți, la adâncimea de 25 cm. de la nivelul descoperirii, formau o treaptă, lată de 18 - 25 cm. În acest fel dimensiunile locuinței, în interior, la nivelul podelei, se reduceau până la 210 X 260 cm. Podeaua era plată, adâncindu-se neînsemnat către mijlocul locuinței. Pe podea, în colțul de N-V a fost descoperită o îngrămădire de pietre cu urme de ardere pe ele. După demantelarea aglomerației, care părea a prezenta resturile unui captor de foc, nu a fost descoperit locul vetrei.

În partea de E-N-E locuința forma un gang, în interiorul cărui a fost descoperită o groapă. În plan groapa avea formă circulară neregulată, cu dimensiunile de 108 X 105 cm. La adâncimea de 45 cm de la nivelul de descoperire, groapa forma o treaptă, lată de 30 - 35 cm. Pe suprafața treptei au fost descoperite resturile unei vetre de foc, care a fost distrusă de o incursiune tardivă. Resturile vetrei prezentau o aglomerație de cărbuni arși și cenușă. Solul în acest loc era ars la circa 2-3 cm.

În interiorul locuinței au fost descoperite resturi ceramice lucrate la roată și câteva piese individuale.

1. **Perforator din os** (Fig. 4,5). A fost descoperit pe podeaua locuinței, în imediata apropiere a aglomerației de pietre. Este confecționat dintr-un os tubular. Partea anterioară este așchiată și lucrată până la lustruire. Lungimea piesei este de 10,5 cm.

2. **Fragment de cute din piatră abrazivă** (Fig. 4,2). A fost descoperită în umplutura gropii locuinței. Lungimea cutei este de 6,6 cm, lățimea - de 3,8 cm și grosimea de 1,2 cm. În secțiune are forma ovoidală. Pe una din suprafețe are incizat un ornament, care pare a reprezenta un "falos" în jurul cărui au fost aplicate linii dispuse radial în două rânduri. Primul rând este constituit din linii scurte de circa 0,2-0,3 mm, al doilea - din segmente cu lungimea de până la 0,6 cm.

3. **Fragment de buză de vas din sticlă** (Fig. 4,6). A fost descoperit pe podeaua locuinței. Reprezintă un fragment buză de la un vas din sticlă. Suprafața este puternic patinată. Sticla incoloră, mată. Peretele vasului este gros de 1,5 mm. În partea de sus, buza este puțin îngroșată și la exterior este rotunjită. Grosimea buzei este de 0,3 mm. Dimensiunile fragmentului sunt de: înălțimea - 2,4 cm, lățimea - 3,4 cm.

4. **Fragment de perete de vas din sticlă** (Fig. 4,7). A fost descoperit pe podeaua locuinței. Reprezintă un fragment de perete de la un vas din sticlă. Este confecționat din sticlă de culoare verzuie. Suprafața este acoperită cu patină. Grosimea peretelui este de 0,2 cm. Lungimea fragmentului este de 5,5 cm, lățimea - 2 cm.

Judecând după culoarea și grosimea pereților fragmentelor de sticlă, în interiorul locuinței 1 au fost descoperite fragmente de la două vase diferite din sticlă.

În interiorul locuinței a fost găsite 261 fragmente ceramice. În totalitatea ei ceramica este lucrată la roata cu turații medii. Din punct de vedere al tehnicii de lucru și al compoziției pastei ea poate fi divizată în două categorii distincte: A. ceramică de uz comun; B. ceramică fină.

A. Ceramica de uz comun. Din prima categorie fac parte 259 de fragmente de buze, pereți și funduri de la oale-borcan de tip Dridu. Ceramica este confecționată dintr-o pastă de lut relativ bine frământată, care conține ca degresant nisip în amestec cu microprundișuri sau cuarțite de culoare albă, și, de cele mai multe ori, un procent destul de ridicat de cioburi pisate. Vasele au fost arse oxidant, fapt ce a dat suprafețelor o culoare roșie-portocalie sau brun-roșcată, de multe ori cu pete negre sau brun-cenușii. În spărtură, din cauza arderii incomplete, fragmentele au miezul cenușiu sau brun-întunecat. Pereții vaselor sunt mult mai subțiri în comparație cu cele ale fundurilor, grosimea lor variind în funcție de mărimea oalelor-borcan. Astfel, pentru vasele mici grosimea pereților este de circa 0,5 mm, iar pentru vasele de dimensiuni mari - de până la 1,0 - 1,1 cm. Grosimea fundurilor ajunge până la 1,1 - 1,8 cm. Suprafața pereților este relativ bine netezită. Absoluta majoritate a vaselor este ornamentată cu motive incizate înainte de ardere. Cele mai frecvente variante ornamentale reprezintă linii horizontale simple, realizate în bandă, linii ondulate simple sau grupate câte cinci-șase, alternând pe pereții vasului în combinație cu cele horizontale, dispuse în registre și acoperind aproape întreaga suprafață, cu excepția unei mici porțiuni din partea de jos a recipientului. Pe unele fragmente se întâlnesc linii ondulate suprapuse peste liniile horizontale, pe altele apar linii incizate în formă de "ghirlandă" sau "arcade", flancare de benzi de linii horizontale. Relativ rar apare ornamentul reprezentând fascicole de linii oblice sau verticale scurte trase peste liniile sau benzile de linii horizontale. Câteva fragmente au pe partea interioară a buzei ornament în formă de bandă de linii ondulate.

Buzele acestei categorii ceramice sunt îndoite în afară, sunt bine profilate și au în partea exterioară o nervură proeminentă. Pe mai multe din ele, pe partea interioară, a fost observată o denivelare, care amintește șanțuirea pentru capac.

Pe câteva fragmente de funduri au fost observate semne în relief, în formă de cerc simplu.

În general, vasele de acest tip au buza îndoită în afară, gâtul scurt, umerii proeminenți, corpul bombat și fundul mult mai îngust decât gura. Categoria de ceramică descrisă are multiple analogii la Dunărea de Jos, întâlnindu-se în așezările din zona lacurilor dunărene la Șabo, Bogatoc, Kriničnoe, Safiany etc., dar și la Dinogetia, Capidava, Păcuil lui Soare în Dobrogea; Dridu, Bucov în Muntenia; Epureni, Șendreni, Murgeni, Sărățeni, Grumezoaia din Moldova de Sud, toate datând de la sfârșitul secolului al IX-lea - prima jumătate a secolului al XI-lea.

B. Ceramica fină. Este reprezentată de 2 fragmente de pereți de la un vas de tip "saltovo". Este lucrată din pastă densă fără impurități vizibile. Este bine arsă și are culoare cenușie. Suprafața exterioară este acoperită cu angobă. Decorul este reprezentat de linii abia sesizabile obținute prin lustruire. Fragmentele provin de la

vase cu corpul globular, de felul celor cunoscute și în alte așezări din această perioadă la Safiany, Bolgrad, Kirgan, Bogatoc, Epureni, Hansca etc.

Locuința 2 (Fig. 3) a fost descoperită în sectorul de sud a așezării, la adâncimea de 45-50 cm. Avea forma rectangulară cu laturile de 310 X 340 cm. Locuința avea pereții verticali cu colțurile rotunjite, fiind orientată cu colțurile spre cele patru puncte cardinale. Groapa locuinței era adâncită la circa 50 - 55 cm. Podeaua era orizontală, bine bătătorită. În podeaua locuinței au fost descoperite trei gropi de la stâlpii de susținere ai pereților și acoperișului. Prima a fost găsită pe mijlocul peretelui de nord-vest, la distanța de 22 cm de el. Avea forma circulară cu diametrul de 18/20 cm și era adâncită la 15 cm sub nivelul podelei. A doua groapă a fost descoperită la distanța de 42 cm de prima și la 60 cm de peretele gropii locuinței. În plan era circulară cu dimensiunile de 20 X 27 cm și era adâncită până la 20 cm sub nivelul podelei locuinței. O a treia groapă de la un alt stâlp de susținere a pereților și a acoperișului a fost cercetată în colțul de sud al locuinței. Aceasta avea diametrul de 18 cm și era adâncită până la 19 cm sub nivelul podelei.

În lungul pereților au fost descoperite gropițe de la nuiielele care făceau parte din carcasa construcției. Acestea aveau formă circulară cu dimensiunile variind între 3 și 5 cm cu adâncimea de până la 10 cm.

În colțul de est al locuinței 2 au fost descoperite resturile instalației de încălzit, reprezentată de un cuptor din piatră. Acesta era situat la distanța de 15-25 cm de pereții locuinței. Gura cuptorului era orientată spre vest. Vatra era amplasată direct pe podeaua locuinței. Ea era puțin albiată la mijloc, în plan avea formă rectangulară, cu dimensiunile de 60 x 70 cm. Suprafața vetrei era acoperită cu un strat de cenușă de circa 2-3 cm. Tot aici au fost găsite mai multe pietre, puternic înroșite de foc, provenind de la bolta cuptorului prăbușită peste vatră. Cuptorul ocupa suprafața de aproximativ 130 x 130 cm.

În interiorul locuinței au fost descoperite câteva piese individuale.

1. **Perforator din os** (Fig. 4,3). A fost descoperit pe podeaua locuinței. Este confecționat din os tubular. S-a păstrat doar un fragment din piesă. Partea lucrătoare este așchiată și șlefuită de la luciu. S-a păstrat la lungimea de 5,4 cm.

2. **Cuțit din fier**. A fost descoperit în umplutura gropii locuinței în stare avansată de corozie, fapt care nu a permis recuperarea și conservarea lui. Lungimea piesei era de aproximativ 5 cm. Purta un grad avansat de uzură confirmat de curbura formată pe suprafața lamei.

3. **Silex** (Fig. 4,1). A fost descoperit în umplutura gropii, în regiunea instalației de încălzit (cuptorului). Reprezintă un silex cu urme de multiplă utilizare. Pare să fie unealta cu care se aprindea focul în vatră.

De asemenea s-au găsit mai multe resturi ceramice provenind de la oale de tip oale borcan, de dimensiuni mijlocii, lucrute roata cu turații medii, din care au fost întregite grafic două vase (Fig. 5,1-2). Un interes deosebit îl prezintă fragmentele de la un vas lucrat la roata cu turații medii, care se deosebește ca formă, structură morfologică a pastei și ornamentică de celelalte. Vasul este lucrat din pastă densă fără impurități vizibile. Ceramica este bine arsă și are culoare cenușie. Suprafața

exterioară este acoperită cu angobă. Decorul este reprezentat de linii abia sesizabile obținute prin lustruire. Fragmentele provin de la un vas cu corpul globular, de felul celor cunoscute și în alte așezări din această perioadă la Safiany, Bolgrad, Kirgan, Bogatoc, Epureni, Hansca etc. (Fig. 7,4).

Construcții auxiliare

Groapa 1. A fost descoperită în partea de sud a șantierului, în pătratul H7", la adâncimea de 22-25 cm. În plan avea forma circulară neregulată din cauza surpării în vechime a părții de sus a gropii. Dimensiunile gropii la nivelul descoperirii erau de 95 X 113 cm. Pereții se lărgeau spre partea de jos. În secțiune groapa avea formă de clopot. Adâncimea gropii era de 111 cm. Diametrul gropii la nivelul fundului era de 125 cm. Fundul gropii era puțin albiat.

În umplutură au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea și oase de animale.

Groapa 2. A fost descoperită în partea centrală a șantierului, la adâncimea de 60 cm de la nivelul actual de călcare. În plan avea formă circulară cu dimensiunile de 130 X 135 cm. Pereții se lărgeau în partea de jos. În secțiune groapa avea formă de clopot. Adâncimea gropii era de 65 cm. Diametrul gropii la nivelul fundului era de 155 cm. Fundul gropii era plat.

În umplutură au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea și oase de animale.

În procesul investigațiilor au fost descoperit un complex funerar, aparținând acestei epoci istorice.

Mormântul 1(inhumație) (Fig. 2,2). A fost descoperit în partea de sud a șantierului, la adâncimea de 35 cm de la nivelul actual de călcare. Defunctul era întins pe spate și orientat cu capul spre vest. Avea picioarele întinse, apropiate. Brațul drept era plasat pe oasele bazinului, iar cel stâng era întins în lungul corpului. Craniul era îndreptat cu partea facială spre stânga.

Din cauza descoperii la adâncime mică, nu a fost posibil de a identifica forma gropii. Lipsa de inventar nu permite de a ne pronunța cu exactitate asupra perioadei de timp când a fost efectuată înhumarea. Cu toate acestea, anumite elementele ale ritului funerar, ne face a înclina spre ideea că ar aparține perioadei primelor secole ale mileniului al doilea.

Șanțul 1 (Fig. 1,1). A fost descoperit în partea de sud a șantierului, la adâncimea de 40-45 cm de la nivelul actual de călcare. Este orientat pe axa S-E--N-V. Partea de sus este largă circa 1,8 - 2,15 cm. Adâncimea variază între 1,15 și 1,25 cm. Pereții sunt oblici, neregulați, pe anumite porțiuni formează trepte neregulate. Șanțul se îngustează în partea de jos. Fundul este albiat și are lățimea de 25-30 cm. În partea de S-E a fost depistat locul de unde începe șanțul. Aici el are un perete aproape vertical. Lungimea șanțului este de circa 300 m și ajunge până la "Râpa Chiței".

Umplutura șanțului este reprezentată de cernoziom în amestec cu fragmente ceramice, oase de animale, cărbuni arși și pietre. După consistența materialului din evului mediu timpuriu și observațiile stratigrafice, acesta pare să fi fost construit în

intervalul de timp din perioada existenței așezării - secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea.

La distanța de 10,15 m de la punctul de unde începe șanțul, el este întretăiat de o tranșee, nominalizată de noi - șanțul 2.

Șanțul 2 (Fig. 1,2). A fost descoperit în partea de S-E a șantierului la adâncimea de 50-55 cm. Traversează situl de la est spre vest. Partea de sus este lată de circa 100 - 110 cm. Pereții sunt oblici, îngustându-se spre fund. Ultimul este plat și este lat de circa 50-65 cm.

În umplură au fost descoperite fragmente ceramice medievale datate în secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea.

Șanțul 3 (Fig. 1,3). A fost descoperit în partea de sud a șantierului, la adâncimea de 45-50 cm. Este orientat pe axa E-V. Partea de sus a șanțului este lată de 75-80 cm. Pereții sunt oblici, uneori trecând în fundul albiat. Adâncimea șanțului este de 32-35 cm. În umplură au fost descoperite oase de animale și fragmente ceramice datate în secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea. Partea de est a șanțului ajunge până la Râpa Stânei. În partea de vest el trece la distanța de 3,45 m de șanțul 2. Aici el formează o "intrare" lată de 3,45 cm. S-ar părea că în felul acesta șanțul izolează așezarea dinspre câmpie, spre care se poate pătrunde doar prin așa-zisa "intrare".

Prezența șanțurilor în cadrul așezării a ridicat mai multe semne de întrebare. Dintre ipotezele mai plauzibile, apărute în procesul cercetărilor, se impune aceea că ele ar fi fost utilizate în calitate de fortificații, edificate în forma unor îngrădituri din lemn. Incontestabil este faptul că șanțurile au existat în aceeași perioadă cu așezarea, adică în secolul al IX-lea - începutul secolului al XI-lea.

ÎNCHEIERE

Cercetările arheologice ale sitului de la Giurgiulești-“Râpa Chiței” au adus importante materiale, în baza cărora este posibilă lărgirea cunoștințelor privind cultura materială a populației care a locuit în regiunea de sud a spațiului de la nord de gurile Dunării în epoca medievală.

Dacă problema existenței în zona meridională a regiunii cuprinse între Carpați și Prut în secolele IX-XI d. H., dar și în perioada anterioară, a populației românești nu este pusă la îndoială de către cercetători, atunci cât privește sudul spațiului Pruto-Danubiano-Nistriean, au fost emise mai multe ipoteze contradictorii. Una din ele este cu mai multă insistență vehiculată în ultimii ani de către unii cercetători bulgari și ucraineni, care înclină a crede că între cultura Hansca-Răducăneni din secolele XI-XIII, care aparține populației românești și cultura Dridu, din secolele IX-XI, nu ar exista relații de continuitate culturală și, respectiv, etnică (Kozlov, 1994, p. 82-86). Pe de altă parte, se acreditează ideea despre perpetuarea unei populații bulgărești stabile la nord de gurile Dunării, care ar fi locuit aici încontinuu, încă din perioada apariției acestora în zonă (anul 678) și până la formarea statelor românești medievale (Pavlov, 1992, p. 57-69; Idem, 1998, p. 43-44). Totodată menționăm, că din punct de vedere etnic, grupul de monumente arheologice din zona lacurilor dunărene, au fost atribuite diferit de către

cercetători. Astfel, s-a încercat a se demonstra că ele aparțin Primului țarat bulgar (Fedorov, Negrușa, 1979, p. 48-52; Cebotarenco, 1973, p. 4-12) purtătorilor culturii saltovo-majatzk (Pletneva, 1981, p. 75-77), slavilor (ulicilor și tiverților) și tiurco-bulgarilor (Smilenko și Kozlovskij, 1987, p. 67-83) etc.

Cercetările arheologice din ultimii ani demonstrează că după invazia hunică de la sfârșitul secolului al IV-lea, în zona de sud a spațiului Pruto-Nistriean dispar așezările culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Până în prezent urme ale unor așezări din secolele VI-VII, în regiunea lacurilor dunărene, nu au fost descoperite (Corman, 1998, harta 1). Cât privește datarea celor mai timpurii așezări medievale de aici, până în prezent s-a opinat că ele pot fi cuprinse, cel mai devreme, în intervalul de timp dintre secolele VIII - începutul secolului al XI-lea (Fedorov, Negrușa, 1979, p. 48-52; Kozlov, 1988, p. 28-54), secolele IX-X (Kravčenko, 1971) sau IX-XI (Smilenko și Kozlovskij, 1987, p. 72). Ipoteza despre existența în Onglos, la venirea bulgarilor (anul 678), a unei populații predominant romanice, rezultată din evoluția firească de la tirageții din antichitate (Hălcescu, 1989, p. 345), la nivelul cunoștințelor actuale, rămâne ne demonstrată de investigațiile arheologice (2).

Din punct de vedere al repartizării geografice, consultarea hărților permite de a observa, că aceste așezări au o zonă restrânsă de răspândire, fiind plasate în zona lacurilor dunărene, regiune delimitată la sud de fluviul Dunărea, iar la nord de Valul lui Traian de jos. Doar unele așezări izolate depășesc limita de nord ale acestui val (cf. hărțile la Smilenko și Kozlovskij, 1987, p. 69 și Kozlov, 1988, p. 29).

Analiza atentă a materialelor arheologice, coroborate cu datele furnizate de izvoarele scrise, permite de a constata că apariția acestor monumente poate fi legată de anumite evenimente istorice (militaro-politice), care s-au derulat la Dunărea de Jos în perioada evului mediu timpuriu. Se pare că la momentul sosirii hoardelor lui Asparuh în zona de sud a interfluviului Prut și Nistru, acest teritoriu era controlat din punct de vedere militaro-politic de către Imperiul bizantin. Despre aceasta ne mărturisesc unele informații ale izvoarelor bizantine. În cele ce urmează nu vom relua problema mult disputatei localizării a regiunii Onglos. Dintre ipotezele emise (vezi Diaconu, 1971, p. 191-203 și bibl.; Hălcescu, 1989, 339-351 și bibl.) mai plauzibilă pare a fi cea care plasează Onglosul la nord de gurile Dunării (Iorga, 1992, p. 314), având la vest Prutul și la est Nistrul sau chiar Niprul (Petrov, 1981, p. 104; Hălcescu, 1989, p. 341).

Astăzi este foarte greu de a înțelege cât de vast era teritoriul de la nord de gurile Dunării controlat de bizantini în secolele VI-VII. În orice caz, Theophanes afirmă clar că un neam străin "s-a așezat în Onglos, dincolo de Dunăre și, năvălind în ținuturile din apropierea Dunării, pustiește țara stăpânită acum de ei, *dar aflată atunci sub oblăduirea creștinilor*" (Theophanes, anul 6171 (678), 35). Afirmatia că regiunile de la nord de Dunăre aparțineau către anul 678 bizantinilor, este confirmată și de un alt autor bizantin, Zonaras, care menționează că teritoriile pe care le-au atacat bulgarii erau "ținuturi romeice (=bizantine - n. n.) de dincolo de Dunăre" (Zonaras, XIV, 21, 10). Așa cum în zona imediat apropiată Dunării în

secolele VI-VII nu existau așezări stabile, iar cele mai apropiate se aflau în partea centrală a spațiului Pruto-Nistrin (Corman, 1998, harta 1), putem presupune că anume acestea puteau fi teritoriile “aflăte sub oblăduirea creștinilor”, fiind controlate de către bizantini. Aceste informații sunt confirmate de o alta mențiune, mult anterioară lui Theophanes. Astfel, Procopius, sub anul 527, menționează că atunci “când Iustinian a primit domnia, anții, care sălășluiesc foarte aproape de sclavini, trecură râul Nistru și năvăliră cu oaste mare pe pământul romanilor” (Procopius, Războiul cu goții, III, 40, 5). Și de data aceasta, pământurile de la vest de Nistru, sunt considerate ca aparținând bizantinilor sau, fiind controlate de către ei.

Perioada scurtă de ședere a bulgarilor lui Asparuh la nord de Valul lui Traian de Jos, ca de altfel și la sud de acesta, nu este atestată din punct de vedere arheologic. Operația militară nereușită, organizată de împăratul Constantin al IV-lea (668-685) împotriva bulgarilor, a făcut ca ultimii, al căror mod de viață nomad permitea strămutări rapide, să treacă Dunărea și, urmărind trupele bizantine, care se retrăgeau în dezordine, să se oprească doar în împrejurimile Varnei, unde, conform spuselor lui Theophanes “au găsit locuri așezate în deplină siguranță și străjuite în spate de fluviul Dunărea, iar în față și în lături de strămtorile munților...” (Theophanes, anul 6171)(678), 10).

Menționăm totodată că, în izvoarele vremii, zona de la nord de gurile Dunării, persistă sub numele de “Bulgaria de dincolo de Istru” (Simeon Magister, 5). Această aserțiune cronicărească nu trebuie să ne facă să credem că aici exista o zonă efectivă de locuire bulgară. Cu atât mai mult, nu putem vorbi despre o extindere a supremației Primului țarat bulgar asupra teritoriilor cuprinse între Dunărea de Jos și Nistru. Au dreptate cercetătorii A. Smilenko și A. Kozlovskij când menționează, că nici materialele arheologice, nici informațiile izvoarelor scrise nu permit de a se vorbi despre zona lacurilor dunărene ca despre o parte componentă a statului bulgar (Smilenko, Kozlovskij, 1987, p. 81). Regiunea devenise de mult timp un coridor propice trecerii spre Balcani a nomazilor și, respectiv, improprie pentru locuirea unei populații sedentare. Cu siguranță hani bulgari ar fi vrut ca această regiune să le rămână în posesie, croindu-și în felul acesta un culuar spre întinsele stepe nord-pontice, și o punte de legătură cu consăngenii din Bulgaria de pe Volga.

Credem că prin aceasta se explică faptul că în anul 813 hanul Krum (803-814), pentru a-și întări dominația pe malul stâng al Dunării, strămută aici circa 12 mii de prizonieri (“în afară de femei”) din Adrianopolul cucerit și din împrejurimile acestuia (Leo Grammaticus, 30). Această populație a lăsat, în opinia noastră, așezările apărute atât de neașteptat în zona lacurilor dunărene, regiune vitregă de stepă, care a beneficiat de o populație stabilă doar în perioada evului mediu tardiv și în epoca modernă. Chiar dacă peste circa 25 de ani împăratul Teofil a reușit să repatrieze adrianopolitani, unele așezări de aici au putut să mai existe încă aproximativ un secol și jumătate, pentru a fi spulberate de ultimele valuri de nomazi. Remarcăm de asemenea că această populație, în scurtul interval de timp cât a locuit în zona lacurilor dunărene, a reușit să-și formeze structuri

interne bine încheigate. Prin aceasta se explică faptul că atunci, când au fost atacați de nomazii maghiari, chemați în ajutor de către bulgari, adrianopolitani au reușit în, două rânduri, să respingă atacurile călăreților de stepă (Leo Grammaticus, 5,10).

Este interesant pasajul adus de Zonaras. Acesta descriind derularea evenimentelor din anul 678, spune că “barbarii (=bulgarii - n. n.), văzând preparativele romeilor, s-au înspăimântat și, închizându-se într-un loc întărit, înconjurat de râuri și de mlaștini, stăteau liniștiți” Zonaras, III, 26, XIV, 21, 10). Theophanes vorbește de mai multe întărituri: “văzând mulțimile de călăreți și corăbii, bulgarii s-au îngrozit de atacul lor rapid și neașteptat și s-au retras în întăriturile lor” (Theophanes, anul 6171 (679), 35). După cum se pare, aceste “întărituri” puteau fi o cetate/câteva cetăți sau linia Valului de jos.

Până în prezent în regiune a fost cercetată arheologic doar așezarea întărită de la Calfa (Cebotarenco, 1973), care ar putea fi datată în secolul al IX-lea. Ea însă se află la o distanță considerabilă de gurile Dunării, practic fiind situată în partea centrală a spațiului Pruto-Nistrin. Pe de altă parte analiza izvoarelor medievale, datele toponimice și cercetările pereghetice, au permis de a depista cel puțin două cetăți situate în lungul Valului de jos. Este vorba, în primul rând de cetatea medievală Tint, reconstruită de Ștefan cel Mare pe la 1479, probabil odată cu cele ale Chilie și Cetății Albe, și făcută una cu pământul de turci în anul 1484 sau 1485 (Cantemir, 1975, p. 45). Cercetătorii care au investigat această cetate au emis ipoteza despre relația directă a acesteia cu Valul de jos, în imediata apropiere a cărui se află fortificația (Rusev, 1994, 24-28). Investigațiile de ultimă oră permit de a încadra perioada de construire a Valului de jos nu mai târziu de secolul al II-lea e. n. (Dzigivskij, Liseckij, 1991, p. 42-43).

Astăzi, când nu există cercetări arheologice ale cetății, este greu de presupus când a fost edificată cetatea Tint. Există dovezi că ea a fost construită odată cu Valul lui Traian, fiind parte componentă a acestuia. Cercetările de suprafață din zona cetății au permis depistarea unei colecții de materiale din perioada romană (Rusev, 1994, p. 28 și nota 16). Un interes deosebit în acest sens prezintă și drumul pietruit roman, recent cercetat, care duce de la vadul de peste Dunăre, din zona Isaccea-Cartal, spre Valul lui Traian de jos (Șchiukin, Bejlekci, 1994, p. 254-257). Reieșind din aceste considerente, putem presupune că cetatea Tint exista din perioada romană și ruinele ei au putut adăposti cetele bulgariilor lui Asparuh, atunci când acestea erau amenințate de către bizantini.

Dimitrie Cantemir amintește pentru Bugeac câteva cetăți “foarte vechi”, printre care una lângă Tatarbunar, pe care însă o localizează pe Nistru. Dacă nu este vorba de o confuzie a marelui cărturar, s-ar putea ca investigațiile ulterioare să ne aducă noi informații privind sistemul defensiv din regiunea lacurilor dunărene. Astăzi lipsa unor investigații arheologice ne privează de date concrete privind existența acestei cetăți cât și originea ei.

O altă fortificație (antică, medievală ?), rămasă necercetată arheologic, se presupune că ar fi existat în apropierea lacului Catlabug, lângă localitatea Șichirlichitai (azi Suvorovo, r-nul Ismail, reg. Odesa), în locul numit de localnici

“Kale”. Resturi ale acesteia se puteau observa la suprafața solului încă pe la anul 1913 (Ebergardt, 1916, p. 33, citat apud Rusev, 1994, p. 28).

Studierea chiar și superficială a hărții zonei ne arată că aceste cetăți sunt repartizate în lungul Valului de jos, constituind un sistem de apărare bine gândit din punct de vedere ingineresc, care putea fi utilizat efectiv atât în perioada antică, cât și în cea medievală.

Un alt aspect al problemei este cel al duratei existenței așezărilor în această zonă. Dacă derularea evenimentelor din zona lacurilor dunărene a avut loc așa cum presupunem noi, ipoteză bazată pe materialele investigațiilor arheologice și susținută de izvoarele scrise, atunci ar fi trebuit ca după mijlocul secolului al IX-lea, după retragerea adrianopolitanilor de la anul 838, în regiune să nu mai existe așezări. Vedem însă că acestea persistă până către începutul-mijlocul secolului al XI-lea. Totodată, reieșind din analiza comparativă a materialelor ceramice, observăm similitudini între această categorie de vestigii din zona lacurilor dunărene și ceramica din așezările care țin de complexul de monumente de tip Șendreni, situate în partea de sud a Moldovei de la vest de Prut. Ultimele sunt date de cercetători cu ajutorul monedelor și a unor obiecte de podoabă și vestimentare, cu o cronologie relativ îngustă, în secolul X - prima jumătate a secolului al XI-lea (Teodor, 1987, 164-166). Fenomenul ar putea avea două explicații. Primul rezidă în faptul că adrianopolitani ar fi venit cu complexul lor de ceramică, cu tradiții deja formate în zona veche de locuire, și în cazul acesta, ar trebui să găsim ceramică de acest tip în regiunea balcanică (la Adrianopol și în împrejurimi), sau, în al doilea rând, noii veniți au împrumutat tipul ceramic de la populația băștinașă, care locuia la vest de gurile Prutului. Cea de-a doua ipoteză pare mai verosimilă. Se pare că odată cu venirea adrianopolitanilor, zona a devenit mai sigură pentru locuire, atrăgând populație românească din partea centrală a spațiului Pruto-Nistrin, dar și din regiunile de la vest de Prut, unde se confecționa ceramica de tip Șendreni (Teodor, 1987, p. 164-166).

Credem prin aceasta se explică faptul că după repatrierea “macedonenilor”, așezările din zonă nu dispar eminent, ci continuă locuirea până către începutul, poate chiar mijlocul secolului al XI-lea. Populația românească, unii nomazi sedentarizați, după cum o confirmă unele descoperiri sporadice de căldări de lut (Smilenko, 1991, p. 176) și tipuri de locuințe, reprezentate de așa-zisele “iurte” (Smilenko, Kozlovskij, 1987, p. 102-103, 110-111 și fig. 4 și 11), și, probabil, unele grupuri de slavi, au rămas să locuiască în zona lacurilor dunărene până către începutul-mijlocul secolului al XI-lea, așa cum datează majoritatea cercetărilor aceste așezări, după care, din cauza intensificării atacurilor nomade, aceștea se retrag spre zonele mai apărate ale silvo-stepei din partea centrală a spațiului Carpato-Nistrin.

Note:

Cantemir, Dimitrie, 1975. Descrierea Moldovei, Chișinău.

Cebotarencu, Gh. F., 1973. Kalfa - gorodișče VIII-X vv. na Dnestre. Chișinău.

Cebotarenco, Gh. F., Subbotin, L.V., 1991. Issledovanija Trojanovyh valov v Dnestrovsko-Dunajskom meždureč'e. În: Drevnosti Jugo-Zapada SSSR (I - seredina II tys. n. e.), Chișinău.

Coman, Gh., 1969. Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-XI. În: SCIV, XX, 2.

Idem, 1971. Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V-XIII. În: Memoria Antiquitatis, III.

Comșa, M., Constantinescu, M., 1969. Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni, jud. Vrancea. În: SCIV, XX, 3.

Corman, I., 1998. Contribuții la istoria spațiului Pruto-Nistran în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.), Chișinău.

Diaconu, P., 1971. Despre localizarea Onglos-ului. În: Peuce. Studii și comunicări de istorie. Tulcea.

Dzigovskij, A. N., Liseckij, F. N., 1991. Novye dannye po istorii i paleogeografičeskoj obstanovke sozdanija Nižnego Trajanova vala. În: Istorija i arheologija Nižnego Podunav'ja. t. 2, Reni. p. 42-43

Ebergardt, J., 1916. Pamjatniki stariny i arheologhičeskie nachodki Bassarabii. Chișinău.

Fedorov, Gh. B., Negrușa, V. M., 1979. Slavjane i balkano-dunajskaja arheologičeskaja kul'tura. În: Kompleksnye problemy istorii i kul'tury narodov Central'noj i Jgo-Vostočnoj Evropy: itogi i perspektivy issledovanij. Moskva.

Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P., 1958. Capidava. Monografie arheologică. București,

Giurescu, C. C., 1967. Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea. București.

Hălcescu, C., 1989. Din nou despre Onglos. În: SCIVA, 40, 4.

Iorga, N., 1992. Istoria românilor în zece volume. vol. II. Oamenii pământului (până la anul 1000). ed. a II-a. coord. Gh. Buzatu și Victor Spinei. București.

Kozlov, V. I., 1988. Gončarnaja keramika poselenij balkano-dunajskoj kul'tury VIII-X vv. v primorskoj časti Dnestrovsko-Dunajskogo meždureč'ja. În: Srednevekovye pamjatniki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja. Chișinău.

Kozlov, B. I., 1994. Drevnie rumyny i moldavane v kontekste vzaimodejstvij rannesrednevekovykh kul'tur Karpato-Dunajskogo regiona. În: Vzaimodejstvie drevnich kul'tur i civilizacij i ritmy kul'turogeneza. Sankt-Peterburg.

Kravčenko, A. A., 1971. Poselenie IX-X vv. n. e. u sela Saf'jany. În: Materialy po arheologii Severnogo Pričernomor'ja. Odessa.

Pavlov, Pl., 1992. Belejki po vâprosua za bâlgarskoto etničesko i polițičesko prisâstvie v meždurečieto na Dunav i Dnestâr prez XII-XIV v. În: Bâlgarite v Severnoto Pricernomorie. T. I. B. Târnovo.

Pavlov, Pl., 1998. Bâlgarija, Vizantija i kumanite (1186 - naçaloto na XIV vek). Njakoi

belejki s ogleđ na predistorijata na bâlgaro-moldavskite vrâzki. În: Relațiile moldo-bulgare în epoca medie și modernă. Chișinău.

Petrov, P., 1981. Obrazuvane i ukrepvane na Bâlgarskata dârjava do sredata na IX v. În: Istorija na Bâlgarija. t. II, Pârva Bâlgarska dârjava, Sofija.

Pletneva, S. A., 1981. Balkano-dunajskaja kul'tura. În: Archeologija SSSR. Stepi Evrazii v epochu srednevekov'ja. Moskva.

Rusev, N., 1994. Dva passaja iz "Opisanija Moldavii" Dimitrija Kantemira: Perspektivy archeologičeskoj interpretacii (Predvaritel'nye soobraženija). În: Revista de istorie, nr. 2. Chișinău.

Ščiukin, M. B., Beilekči, V. V., 1994. Rimskaja doroga u s. Novosel'skoe. În: Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja V tys. do n. e. - V v. n. e. Tiraspol.

Smilenko, A. T., Kozlovskij, A. A., 1987. Poselenija Šabo i Bogatoe Odesskoj oblasti. În: Dnestro-Dunajskoe mezhdureč'e v I - načale II tys. n. e. Kiev.

Smilenko, A. T., 1991. Spornye voprosy v izučenii drevnostej VIII-X vv Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. În: Drevnosti Jugo-Zapada SSSR (I - seredina II tys. n. e.). Chișinău.

Teodor, D. Gh., 1968. Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei. În: SCIV, XIX, 2.

Teodor, D. Gh., 1987. Așezarea feudală timpurie de la Epurenii-Vaslui. În: ArhMold, XI, Iași.

Procopius din Caezarea, 1963. Războiul cu goții. București.

Theophanes Confessor, Cronografia. În: FHDR, II, București, 1970.

Ioannes Zonaras, Cronica. În: FHDR, III, București, 1975.

Simeon Magister, Cronografie. În: FHDR, II, București, 1970.

Leo Grammaticus, Cronografia, În: FHDR, II, București, 1970.

1. Situl a fost descoperit în anul 1982 de către cercetătorul științific Vasile Haheu.

2. Unica așezare atribuită secolelor VI-VII a fost descoperită în valea r. Carasulac, în imediata apropiere a Valului de jos (s. Červonoarmeiskoe, r-nul Bolgrad, reg. Odesa) (Cebotarenco, Subbotin, 1991, p. 124- 145). Analiza complexului ceramic descoperit aici, pare totuși să încline spre o datare mai târzie decât cea propusă de autorii săpăturilor. În opinia noastră așezarea cercetată poate fi încadrată în perioada de timp nu mai timpurie decât secolele VIII-IX.

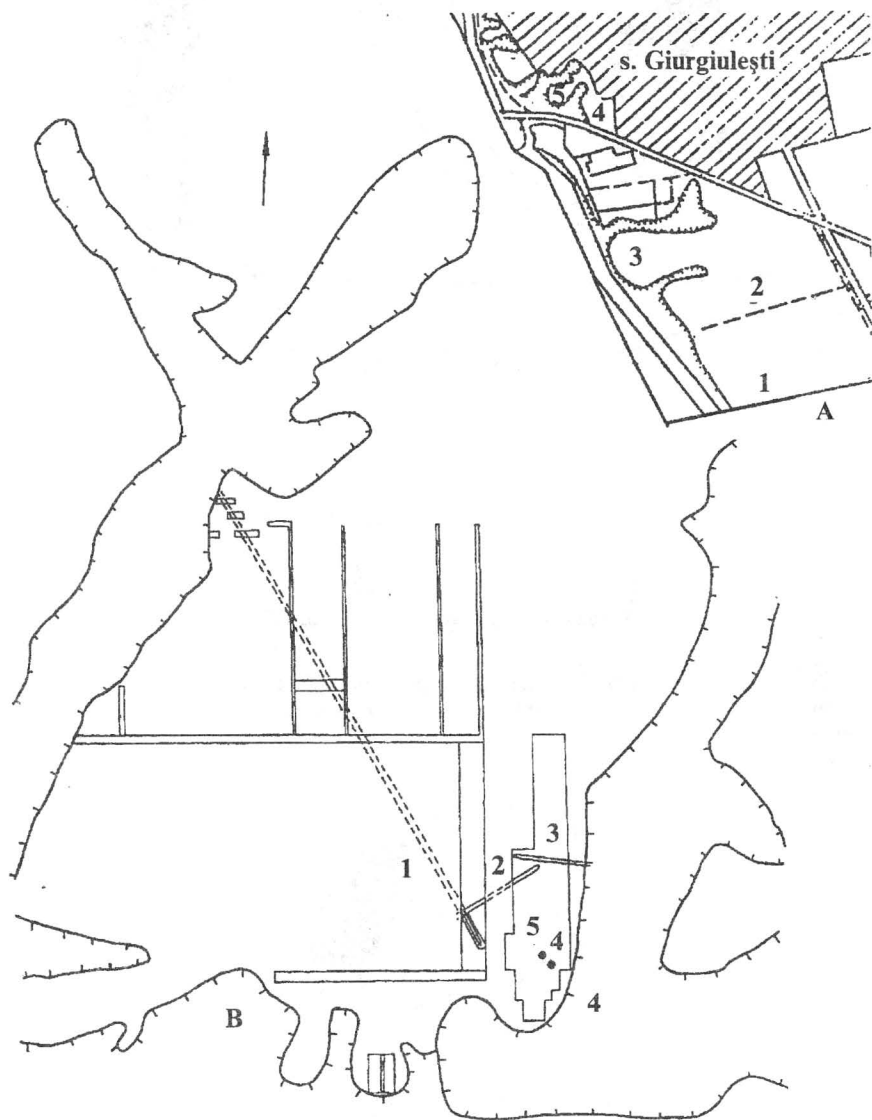

Figura 1. A. Planul general al monumentelor arheologice din preajma s. Giurgiuilești (1. Obiectivul "La Brazdă"; Obiectivul "Centrul Terminalului"; 3. Obiectivul "Râpa Chiței"; 4-5. Obiectivul "Stâna lui Ion"); B. Planul general al așezării "Râpa Chiței" (1-3. Șanțuri medievale; 4. Locuința nr. 1; 5. Locuința nr. 2).

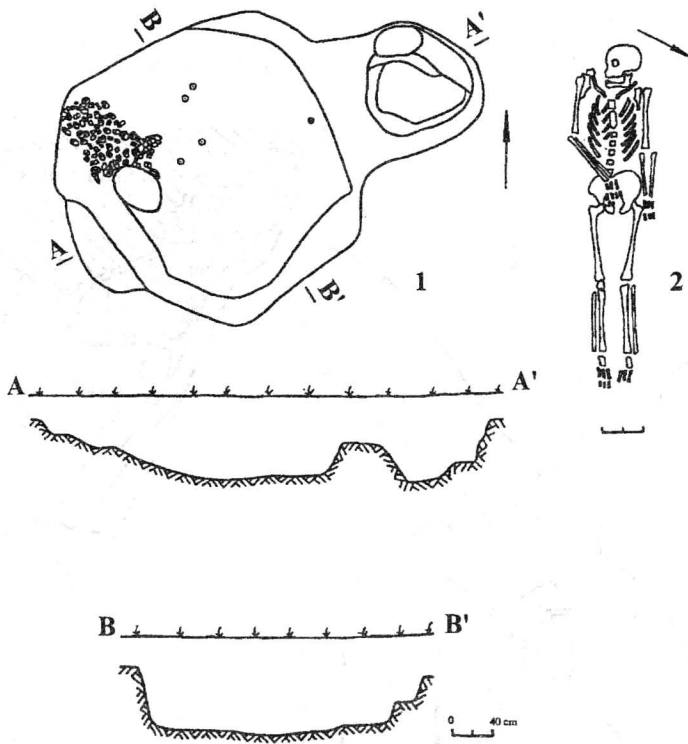

Figura 2. Așezarea Giurgiulești-"Râpa Chiței".
1 - locuința nr. 1; 2 - mormântul nr. 1.

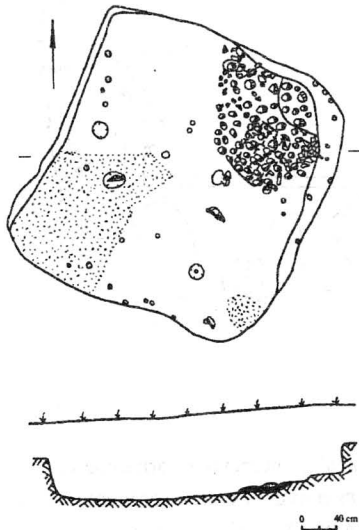

Figura 3. Așezarea Giurgiulești-"Râpa Chiței".
1 - locuința nr. 2.

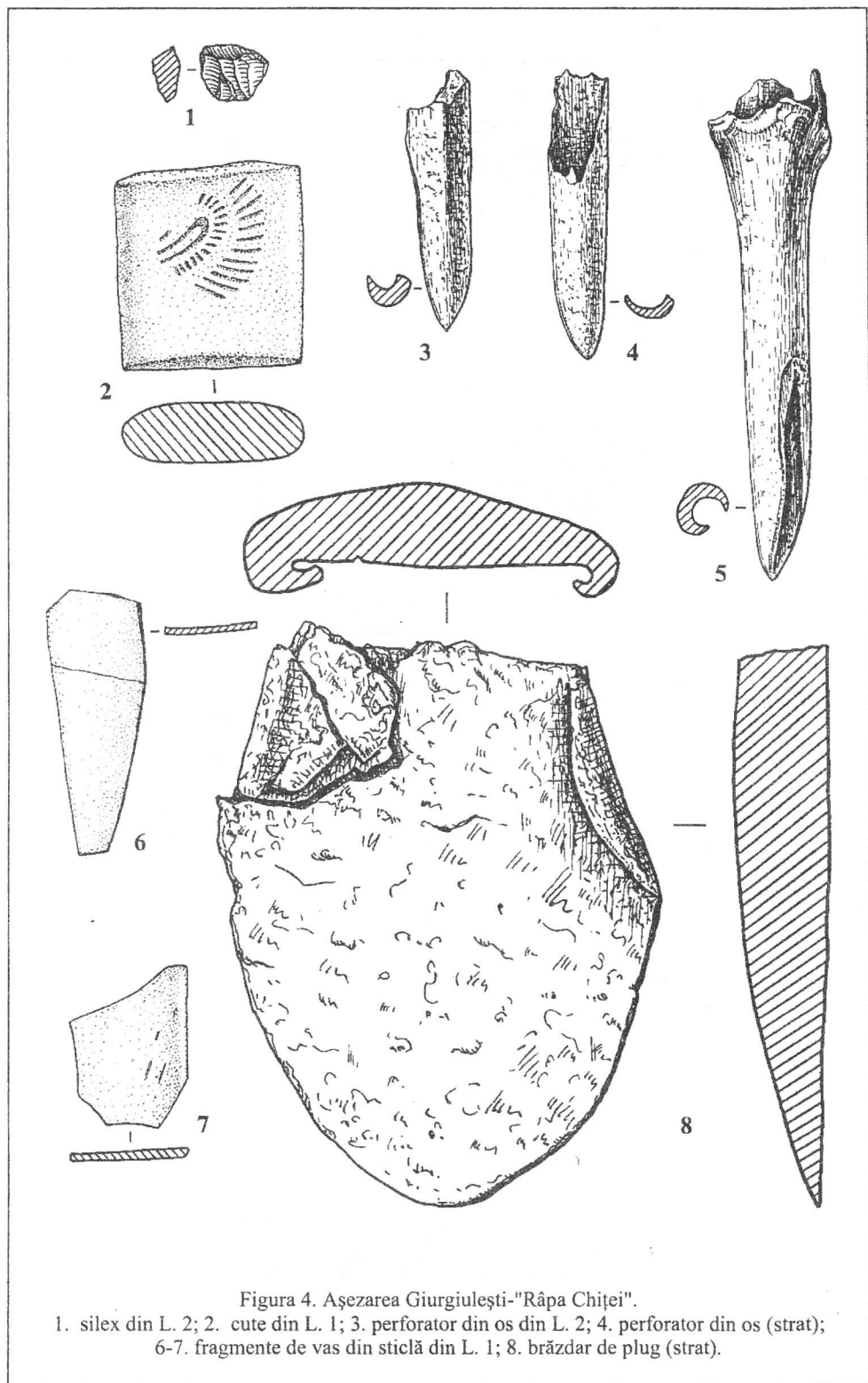

Figura 4. Așezarea Giurgiuilești-"Râpa Chiței".

1. silix din L. 2; 2. cute din L. 1; 3. perforator din os din L. 2; 4. perforator din os (strat);
6-7. fragmente de vas din sticlă din L. 1; 8. brăzdar de plug (strat).

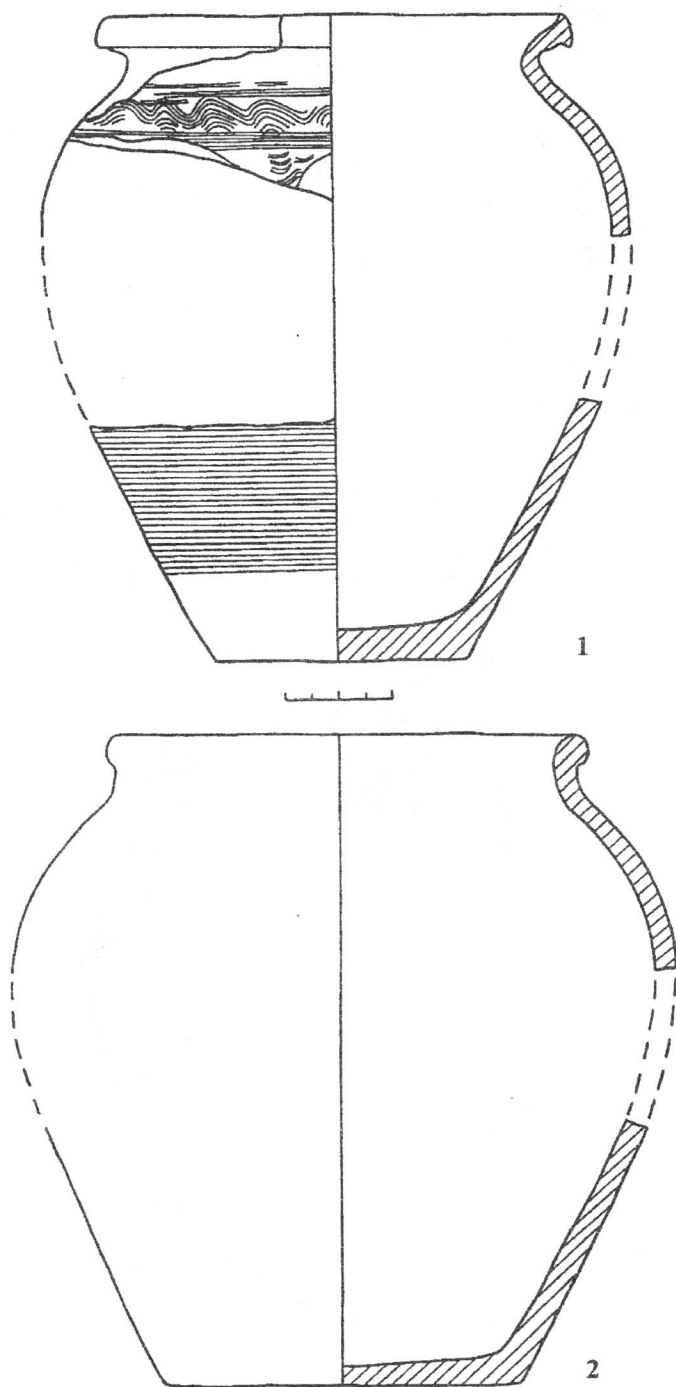

Figura 5. Așezarea Giurgiu-lești-"Râpa Chiței".
1-2. vase ceramice din L. 2.

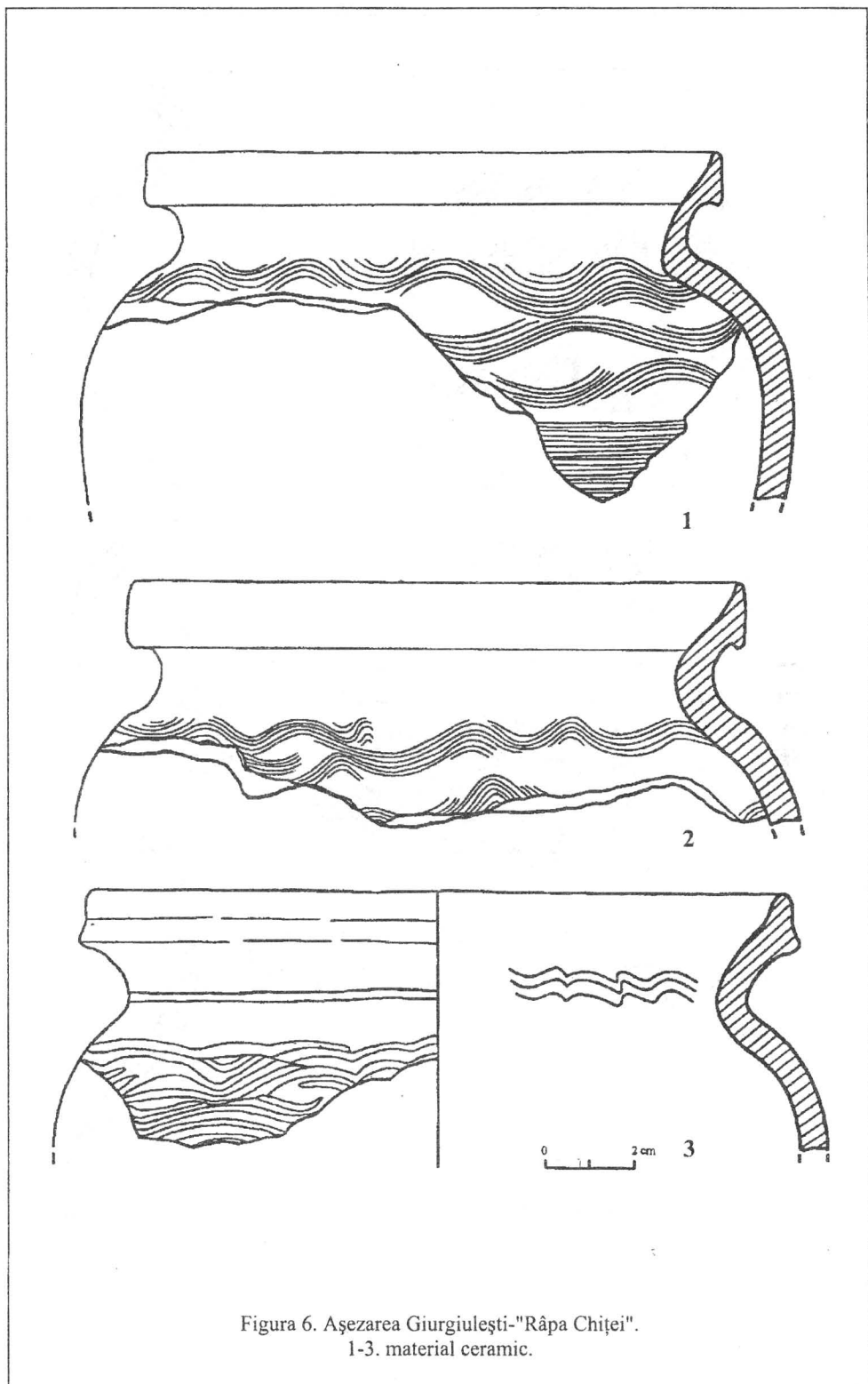

Figura 6. Așezarea Giurgiu-lești-"Râpa Chiței".
1-3. material ceramic.

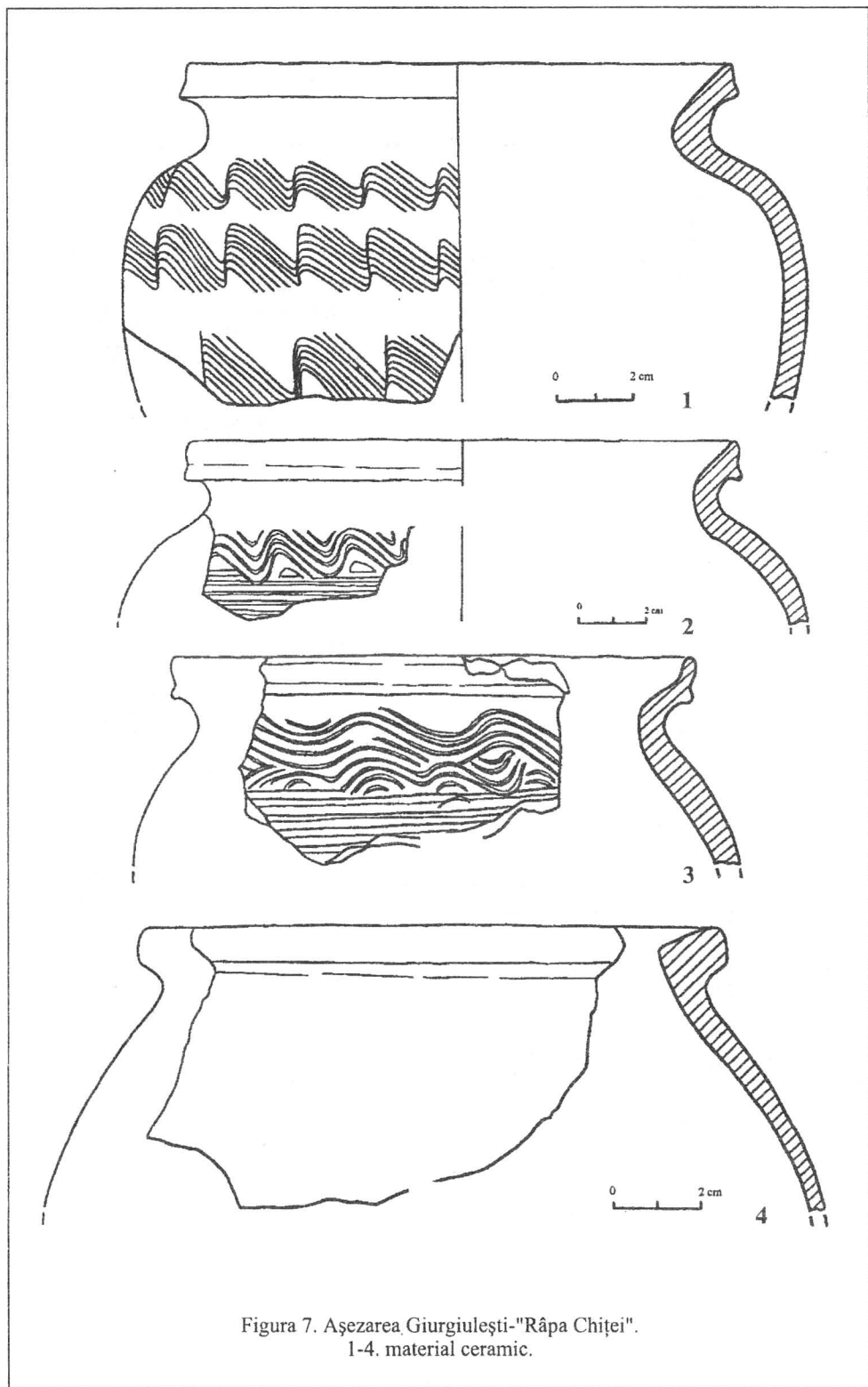

Figura 7. Așezarea Giurgiu-lești-"Râpa Chiței".
1-4. material ceramic.

TEZAURUL DE LA BRĂTUȘENI (SĂRATA ALBĂ), RAIONUL EDINEȚ (SEC. XVI)*

Ana NICULIȚĂ, Eugen NICOLAE

În 1957, cu prilejul construirii digului unui iaz în hotarul localității Sărata Albă, componentă a satului Brătușeni, raionul Edineț, a fost descoperit un mic tezaur de monede și podoabe de argint, într-o pânză în întregime putrezită. Un învățător a informat despre descoperire Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei și, drept urmare, G. Cebotarenco a efectuat o deplasare la Sărata Albă pentru a verifica informația și a recupera obiectele.¹ Tezaurul a fost inclus în colecțiile Muzeului de Arheologie al Institutului de Arheologie din Chișinău în două etape: în 1972 - nouă monede (nr. 1-9 din catalogul nostru; inv. nr. 401-409) și în 1976 - fragmente dintr-o monedă (nr. 10) și cinci cercei (inv. nr. 1125-1129 și 1162). A fost semnalat și un inel care nu a fost recuperat. Muzeul posedă deci 10 monede, dintre care 8 sunt aspri otomani (înregistrați inițial ca piese tătarești) și doi denari ungurești și cinci cercei cu montura sferică și ornamentați cu piramide din granule. Toate aceste piese au fost publicate preliminar cu multe erori. Cei doi denari ungurești sunt cuprinși în repertoriul lui A. Nudelman ca descoperiri izolate de la Fântâna Albă, raionul Edineț.² Ulterior li s-au adăugat "aspri crimeeni de la Mengli Giray" (este vorba de asprii otomani) și cerceii, fiind prezentați drept tezaurul de la Fântâna Albă, datat în al doilea sfert al sec. XVI³. Observând prezența unor podoabe de aceeași factură (în special cercei cu montura sferică sau poliedrică, ornamentați cu piramide din granule), adesea identice, în descoperiri datate între sfârșitul sec. XV și al treilea sfert al sec. XVII, P. Bîrnea, A. Nudelman și Tatiana Reaboi au întocmit un bilanț cu ocazia analizei a două tezaure: Sărata Nouă, raionul Fălești și Bălțata, raionul Criuleni⁴. Din păcate, concluziile autorilor au fost viciate de noi confuzii și de imposibilitatea de a verifica datarea unor descoperiri mai vechi. Astfel, cei cinci cercei de la Sărata Albă, menționați deja în așa-zisul tezaur de la Fântâna Albă, au fost incluși din greșeală și în tezaurul de la Sărata Nouă (cu monede poloneze, lituaniene, ungurești și otomane), datat în al doilea deceniu al sec. XVI⁵ (rezultă că, în cursul analizei, autorii i-au comparat cu ei înșiși). Trebuie să subliniem că în colecțiile publice din Chișinău nu am regăsit nici o monedă din tezaurul de la Sărata Nouă (probabil că au rămas în posesia descoperitorilor). În privința tezaurului de la Bălțata, au fost oferite date noi doar despre podoabe și despre vasul în care a fost ascuns, pentru monede prezentându-se o listă preliminară publicată de A. Nudelman, fără însă a fi citată⁶.

Cum vechea datare a tezaurului de la Bălțata (către sfârșitul primului sfert al sec. XVII) a fost pusă sub semnul întrebării cu ocazia publicării detaliate a pieselor de aur otomane⁷, dubiu confirmat de autorii repertoriului de tezaure medievale din muzeele orașului Chișinău, volum în care a fost inclus și tezaurul de la Brătușeni,

dar fără semnalarea tuturor erorilor din literatură și cu date sumare asupra monedelor⁸, prezentăm aici catalogul acestora, însoțit de câteva observații:

IMPERIUL OTOMAN

Selim I 918-926 H (1512-1520)

Av. Sultan / Selim / şah / bin / Bayezid han. Srećković⁹ A, Ölçer¹⁰ A, Nicolae¹¹ III.

Atelier neprecizat

1. AR ↙ 0,61 g; 8×11 mm. Rv. neprecizat.

2. AR 0,64 g; 9×10 mm. Av. incus.

Süleyman I 926-974 (1520-1566)

Kostantaniye

Av. Sultan / Süleyman / bin * şah / Selim şah. Srećković A.

Rv. Azze nasrühü be duri / _Kostantaniye / sene / 926; stea în centru. Srećković I.

3. AR. ↘ 0,69 g; 11×12 mm.

Üsküp

Av. Legendă circulară: (Sultan) Süleyman şah bin Selim han; stea în centru. Srećković, emisiunea jubiliară I.

Rv. Legendă circulară: Hullide mülkühü (duribe Üsk)üp (926); stea în centru. Srećković VIII.

4. AR. 0,65 g; 10×12 mm.

Mudava

Av. (Sultan) / Süleyman / (bi)n han / Selim. Srećković H.

Rv. (Azze) nasrühü / (duri)be / (Mu)dava / sene / 9 (26). Finalul numelui atelierului: vav-he. Cf. Srećković II.

5. AR ↙ 0,54 g; 11 mm.

Selim II 974-982 H (1566-1574)

Belgrad

Av. (Sultan) / bin Süleyman / han . Srećković A.

Rv. (Azze) nasrühü / (duri)be / (Bel)grad / Cf. Srećković IIa.

6. AR ↑ 0,68 g; 9×10 mm.

Novabirda

Av. Ca mai sus. Srećković A.

Rv. Azze nasrühü / duribe / Novabirda / 974 / sene . Srećković IIa.

7. AR ↓ 0,69 g; 11×13 mm.

Üsküp

Av. Ca mai sus, dar han cu finala în dreapta elifului, în rând cu bin. Srećković -; cf. A.

Rv. (...Üsk)üp / sene / 974. Cf. Srećković II.

8. AR ↗ 0,48 g; 11×13 mm.

UNGARIA

Matia Corvin (1458-1490)

Kremnica

9. AR ↑ 0,39 g; 15 mm. Pohl¹² 221 - 4, Mühlstein-Langsfelder, anii 1479-1485.

Vladislav II (1490-1516)

Kremnica

10. AR fragmentat. Neprecizat; cf. Pohl 241-2 / 253-3, Hans Thurzó, anii 1500-1502 / 1511.

Asprii lui Selim I, cei mai vechi din acest depozit, aparțin grupei situate la începutul domniei de S. Srećković și C. Ölçer și la sfârșitul acesteia de numismații români¹³. Poziția lor aici ca și în necropola de la Enisala, jud. Tulcea¹⁴, se potrivește mai bine cu datarea spre sfârșitul domniei, care pare a fi confirmată și de lotul de aspri otomani din tezaurul de la Săseni, raionul Călărași, în care cele mai recente emisiuni aparțin celorlalte două grupe¹⁵.

Fiecare dintre marile grupe de aspri din epoca lui Süleyman I este reprezentată la Brătușeni de către un exemplar. Se cuvine remarcat cel bătut, probabil, în 1566¹⁶, la Mudava (Moldova Veche, jud. Caraș-Severin), singurul atelier monetar otoman situat în România. Aspri provenind din această monetărie au mai fost identificați în nouă tezaure aflate pe teritoriul Moldovei medievale¹⁷, la Arsura, Zăpodeni și Bălești, com. Delești, în jud. Vaslui, Leușeni și Onești, în raionul Hâncești, Stohnaia, Echimăuți și Rezina, în raionul Rezina, și Topala, în raionul Cimișlia¹⁸. Pentru Țara Românească, amintim tezaurul de la Radu Vodă, com. Izvoarele (jud. Giurgiu)¹⁹, iar pentru imperiu, cele din Serbia, de la Šetonja și dintr-o localitate necunoscută²⁰. Dintre asprii lui Selim II, reține atenția cel de la Üsküp (nr. 8), cu aversul reprezentând o variantă atestată și în tezaurul de la Radu Vodă, dar pentru monetăria de la Bursa²¹.

Revenind la podoabe, precizăm că ele sunt de obicei numite verigi de tâmplă de cercetătorii de la Chișinău și cercei de arheologii din România. Masivitatea unor piese pare să se opună a fi considerate cercei de ureche. Au fost însă semnalate și exemplare atașate de lăntișoare, cum sunt cele dintr-un mic depozit de podoabe de la Saharna Veche, raionul Rezina, datat în sec. XVII²². Editorii acestuia consideră că piesele din categoria avută aici în vedere ar fi fost utilizate ca pandantive, idee inacceptabilă din cauza formei lor, dar care sugerează o soluție rezonabilă, în concordanță cu moda podoabelor complexe incluzând cercei și pandantive încadrând fața²³. Se pare că cerceii erau într-adevăr suspendați prin lăntișoare de coafură, dar atârnav doar până la înălțimea lobilor urechilor cu scopul de a-i scuti să susțină o greutate excesivă; erau apoi prinși și de lobi și deci chiar piesele foarte grele ar putea fi considerate drept cercei de ureche. Desigur că discuția nu poate fi închisă, fiind dificil de reconstituit maniera de purtare a tuturor acestor piese, care sunt de o mare varietate, dar, spre simplificare, le vom numi în continuare cercei.

În privința cronologiei, subliniem că presupusul decalaj de peste un secol dintre tezaurele de la Brătușeni și Bălțata a fost drastic redus prin redatarea acestora spre sfârșitul domniei lui Selim II respectiv în 1595. De asemenea două dintre tezaurele pe care se bazează în bilanțul citat mai sus acceptarea prezenței acestor cercei în sec. XV au fost eliminate din discuție: Fântâna Albă, care nu

există, așa cum am demonstrat, și Sărata Nouă, care nu cuprinde podoabe. Vom trece în revistă și alte descoperiri, utilizate în același bilanț, a căror datare nu era de regulă asigurată: Suceava, Țifești și Olteni, com. Vârteșcoiu (jud. Vrancea), Cotu Morii, com. Popricani (jud. Iași), Onești (raionul Hâncești) și Iagorlâc (raionul Dubăsari). Cerceii (cu montura poliedrică) recoltați în 1952 din necropola de la Suceava (platoul din fața cetății) au fost datați, într-un raport preliminar, în sec. XV și la începutul secolului următor²⁴. De fapt, este vorba de datarea de ansamblu a necropolei, bazată pe monede, dar descoperirile au rămas inedite și deci nu avem aici un reper sigur. Ascunderea tezaurului de la Țifești (cu patru cercei, dintre care doi cu montura sferică, ceilalți de tip coșuleț, și zece nasturi) nu mai este situată în 1490-1491²⁵, ci către sfârșitul domniei lui Bayezid II (1481-1512), poate în 1507, în timpul luptelor dintre Radu cel Mare și Bogdan III²⁶, dar pentru mai multă siguranță trebuie reluat studiul tezaurului. Editorul său, care propusese cu bună dreptate la nivelul cercetării de atunci anii 1490-1491, pe baza monedelor, atrăgea totuși atenția că nu a găsit analogii în sec. XV pentru podoabe și că nasturii sunt identici cu cei dintr-un portret votiv al doamnei lui Neagoe Basarab (1512-1521)²⁷. Pornind de la vechea datare a tezaurului de la Țifești au fost dateate prea timpuriu două depozite compuse numai din podoabe (similare cu cele dateate acum prin monede în a doua jumătate a sec. XVI): Olteni (cu doi cercei cu montura poliedrică și pandantive foliace și un cercel cu montura discoidală)²⁸ și Șendreni, jud. Galați (cu trei cercei cu montura sferică)²⁹. Tezaurul de la Cotu Morii (cu un cercel cu montură poliedrică și altul cu montura sferică) a fost datat în 1523, considerându-se eronat că asprii lui Süleyman I (încă inediti) ar fi fost bătuți în 1520 (anul ascensiunii la tron)³⁰, dar reexaminarea monedelor în lumina noii cronologii a emisiunilor sultanului va indica cu siguranță un moment mai recent. Datarea tezaurului de la Onești (cu doi cercei cu montura sferică) este astăzi asigurată³¹, el fiind contemporan cu cele de la Brătușeni și de la Cândești, jud. Vrancea (cu șase cercei cu montura poliedrică - între care unul cu pandantive foliacee, unul cu montura sferică și unul cu montura discoidală și pandantive foliace)³², iar pentru cel de la Iagorlâc, cel mai recent (datat după 1659)³³, va trebui să așteptăm să fie publicat cu detaliile necesare.

Pentru începutul sec. XVII menționăm tezaurele de la Purcari, raionul Ștefan Vodă (cu doi cercei cu montura sferică) și de la Dezghingea, raionul Comrat (cu doi cercei cu montura poliedrică), ambele semnalate de A. Nudelman (după notele de inventar întocmite de B. Mitrea, V. Canarache și C. Preda)³⁴, încheiate cu monede bătute în 1601³⁵. Deși nu ne-am propus să depășim cadrul geografic și istoric al Moldovei medievale, invocăm și două exemple dobrogene cu datări prea timpurii. Astfel, doi cercei cu montura poliedrică găsiți în mormântul nr. 42 din necropola de la Enisala au fost datați în sec. XVI pe baza presupusei prezențe în inventar a unui aspru atribuit lui Bayezid II³⁶. În realitate, în acest mormânt (în care au fost îngropate două fete) s-au găsit un aspru de la Murad III (1574-1595) și un altul de la Murad IV (1623-1640)³⁷. Tot la Enisala, în mormântul nr. IX, a fost aflat un cercel de tip coșuleț analog pieselor de la Țifești și datat în sec. XV-XVI³⁸, dar cele mai vechi înmormântări din necropolă se situează către sfârșitul domniei lui

Selim I (1512-1520)³⁹. Observăm că, pentru spațiul discutat aici, existența acestor podoabe este atestată în sec. XVI și în prima jumătate a celui următor, marea majoritate a descoperirilor situându-se în intervalul 1574-1601, iar prezența lor în afara acestei perioade nu se confirmă deocamdată. Desigur că este prematur a formula concluzii ferme înainte de întocmirea unei tipologii riguroase a acestor cercei și de editarea detaliată a loturilor monetare și a situațiilor observate în necropole.

În privința ascunderii depozitelor de la Brătușeni, Cândești și Șendreni, propunem data 1574, în timpul luptelor lui Ioan Vodă cu otomanii⁴⁰. Pentru depozitele formate numai din podoabe se pot eventual avea în vedere și alte momente de la sfârșitul sec. XVI. Urmând propunerea noastră, remarcăm locurile de descoperire care se află în zona în care s-au dat lupte: Cândești și Olteni, aproape de Jiliște (înfrângerea otomanilor de către moldoveni și "cazaccii" polonezi⁴¹ în aprilie 1574), și Șendreni, aproape de Brăila (cap de pod al imperiului la nord de fluviu, asediată și incendiată în mai 1574 de moldoveni și aliații lor). Îngroparea depozitelor de la Onești și Brătușeni se va fi produs în contextul teribilelor incursiuni ale tătarilor de după bătălia de la Roșcani (iunie 1574).

Note:

* Acest articol se bazează pe o comunicare prezentată la Simpozionul dedicat celei de-a 90-a aniversări a Societății Numismatice Române, București, 17-18 nov. 1993.

1. Mulțumim și aici dlui G. Cebotarenco, care a avut amabilitate de a ne comunica datele privind condițiile de descoperire.

2. A.A. Nudelman, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 136, nr. 15.

3. P.P. Bîrnea, A.A. Nudelman, T.F.Reaboi, *Dva monetno-veščevyh klada XVI i XVII vv.*, în *Arheologičeskie issledovanja v Moldavii*, 1985, Chișinău, 1990, p. 242.

4. *Ibidem*, p. 239-249.

5. *Ibidem*, p. 239-242; greșeală observată de Ana Niculiță și confirmată de G. Cebotarenco.

6. A se confrunta *ibidem*, p. 244-245 și A.A. Nudelman, op. cit., p. 122-123, nr. 49.

7. Ana Niculiță, E. Nicolae, *Monede de aur otomane din tezaurul de la Bălțata, raionul Criuleni, Rep. Moldova*, în BSNR, 86-87 (1992-1993), 1996, p. 167-177.

8. *Tezaurul din muzeele orașului Chișinău, secolele XVI-XVIII*, coord. V.M.Butnariu, Chișinău, 1994, p. 34-38, nr. 12 - Bălțata (E.Nicolae, V.M.Butnariu, Ana Niculiță, Vera Paiul) și p. 18-19, nr. 4 - Brătușeni (E.Nicolae, Ana Niculiță, Vera Paiul, V.M.Butnariu).

9. S.Srečković, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije*, Belgrad, 1987.

10. C.Ölçer, *Sultan Yavuz Selim şah bin Bayazid han' donemi osmanli sikkeleri 918-926 AH / 1512-1520 AD*, Istanbul, 1989.

11. E.Nicolae, recenzie a volumului lui S.Srečković (supra nota 9) în AIIA Iași, 25, 1988, 2, p. 555.

12. A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf Ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540*, Graz-Budapesta, 1982.

13. Vezi supra notele 9-10 și discuția la E.Nicolae, loc. cit.

14. M.Maxim, E.Nicolae, *Monedele otomane descoperite în necropola medievală de la Isalasa*, în Peuce, 10, 1991, 1, p. 559-560 și 569.
15. Ana Niculiță, Ana Buldureanu, E.Nicolae, *Les aspres ottomans du trésor de Săseni, dép. de Călărași (Rép. de Moldavie)*, în SCN, 11 (1995), 1997, p. 201-209.
16. E.Nicolae, *Problèmes actuels de la numismatique ottomane en Roumanie*, în Caietele Laboratorului de Studii Otomane, 2, 1993, p. 51; M.Maxim, K.MacKenzie, E.Nicolae, *Mudava - le seul atelier monétaire ottoman en Roumanie*, în *Historie économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960), Actes du sixième congrès international tenu à Aix-en-Provence du 1-er au 4 juillet 1992*, ed. D.Panzac, Paris, 1995, p. 227-233, text lipsit de ilustrație și cu alte greșeli datorate neglijenței editorului.
17. Vezi, mai detaliat, E.Nicolae, *Aspres ottomans de Mudava en Moldavie*, comunicare la al XII-lea Congres Internațional de Numismatică, Berlin, 8-12 septembrie 1997 (sub tipar în Actele congresului).
18. Paraschiva Stancu, *Contribuții la circulația monetară din Moldova în secolele XV-XVI pe baza tezaurului descoperit la Arsura (jud. Vaslui)*, în CN, 7, 1996, p. 173-190; idem, E.Obărländer-Târnoveanu, *Șase secole de relații româno-turce oglindite de numismatică*, catalog de expoziție, București, 1995, p. 19, nr. 62 (Zăpodeni); asprii tezaurului de la Bălești sunt inediți, cf. E.Nicolae, *Hibridna aspra Sulejmana I.*, în *Numismatičke Vijesti*, 34, 1992, p. 62-63; vezi *op. cit.*, supra nota 8, p. 19-24, nr. 5 (Leușeni) și 6 (Onești) și p. 17-18, nr. 2 (Stahnaia), unde nu se menționează piesa de la Mudava, identificată ulterior; tezaurul de la Echimăuți, inedit, se află în colecțiile Muzeului de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău (informație Raisa Tabuica, Ana Boldureanu și E.Nicolae), iar cel de la Topala, de asemenea inedit, în colecțiile Muzeului de Arheologie a Institutului de Arheologie (informație Ana Niculiță, Ana Boldureanu și E.Nicolae).
19. E.Nicolae, E.Păunescu, *Un tezaur din secolul al XVI-lea descoperit la Radu Vodă, comuna Izvoarele, județul Giurgiu*, în SCN, 10 (1993), 1996, p. 109-135.
20. Vesna Radić, E.Nicolae, S.Srećković, *Retke turske akče iz ostave načene u selu Šetonje*, în *Numizmatičar*, 18-19, 1996, p. 123-131; S. Srećković, *A hoard of Ottoman akches probably found in Southern Serbia*, în SCN, 10 (1993), 1996, p. 165-166.
21. E.Nicolae, E.Păunescu, *op. cit.*, p. 116-118, Ac și nr. 257.
22. A.N.Levinschi, T.F.Reaboî, *Starosaharnijanski klad XVII v.*, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii*, 1986, Chișinău, 1992, p. 248-254.
23. Cf. Al.Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, București, 1987, p. 87, 114-117, 195-197, 205, 208, 352, 355-357 etc.
24. Colectiv condus de B.Mitrea și I.Nestor, *Șantierul Suceava, I. Platoul din fața cetății, 4. Cimitirul*, în SCIV, 4, 1953, 1-2, p. 356-364.
25. C.Moisil, *Monete și podoabe de la sfârșitul veacului al XV-lea (Tezaurul de la Țițești, jud. Putna)*, în BSNR, 13, 1916, 27, p. 3-16 și pl. I.
26. Luana Popa, E.Nicolae, *Un tezaur de aspri otomani de la începutul secolului al XVI-lea în colecțiile Muzeului Județean Brașov*, în BSNR, 80-85 (1986-1991), 1992, p. 150-151.
27. C.Moisil, *op.cit.*, p. 15-16.
28. N. Constantinescu, Gh. Untaru, *Podoabe feudale descoperite la Olteni (R. Focșani)*, în SCIV, 10, 1959, 2, p. 499-505.
29. I.T.Dragomir, *Vestigii milenare inedite în patrimoniul Muzeului Județean de istorie Galați - colecția Dr. Alexandru Nestor Măcelariu*, în Peuce, 9, 1984, p. 181-183 și 583-584.

30. Eugenia Neamțu, *Obiectele de podoabă din tezaurul medieval de la Cotu Morii, Popricani, (Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, 1, 1961, p. 290-291 (monedele au fost determinate de O.Iliescu).
31. Vezi supra nota 8, p. 21-24, nr. 6 (E. Nicolae, Ana Boldureanu, V.M.Butnariu, Raisa Tabuica, Vera Paiul).
32. V.Bobi, *Tezaurul medieval de monede și podoabe descoperit la Cîndești-Vrancea*, în *Studii și Comunicări, Focșani*, 3, 1980, p. 11-126.
33. Semnalat de A.A.Nudelman, op. cit., p. 98-99, nr. 12.
34. Idem, *Neizdannnye monetnye klady XVI-XVII vv. iz Dnestrovsko-Prut'skogo regiona*, în *Srednevekoveye pamjatniki Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdureč'ja*, Chișinău, 1988, p. 148-149, nr. 6 (Purcari); idem, *Klad zolotyh i serebrjanyh monet XVI - načala XVII v. iz Budžaka*, în *Arheologičeskie issledovanija srednevekovyh pamjatnikov v Dnestrovsko-Prut'skom mezhdureč'e*, Chișinău, 1985, p. 160-175 (Dezghingea).
35. Informație inedită (E.Nicolae).
36. Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Necropola medievală de la Enisala, Raport preliminar de săpătură (1977)*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 480, 482 și 485.
37. M.Maxim, E.Nicolae, op. cit., p. 564-565. nr. 61 și 82.
38. Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala*, în *Peuce*, 9, 1984, p. 356 și 714.
39. Opinie bazată pe descoperirile monetare, singurele publicate integral (cf. M.Maxim, E.Nicolae, op. cit., p. 568-569).
40. D.C.Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1974, p. 56-76.
41. M.Berindei, *Le problème des "Cosaques" dans la seconde moitié du XVIe siècle. À propos de la révolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie*, în *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 13, 1972, 3, p. 338-367.

Le trésor de Brătușeni (Sărata Albă), dép. d'Edineț (XVIe siècle)

Résumé

On présente un petit trésor découvert en 1957, pendant la construction d'une digue. On a récupéré huit aspres ottomans (Selim Ier: atelier non précisé - 2 ex.; Süleyman Ier: Kostantaniye - 1, Üsküp - 1; Mudava - 1; Selim II: Belgrad - 1, Novabirda - 1, Üsküp - 1), deux deniers hongrois (Mathias Corvin et Vladislas II) et cinq boucles en argent à la monture sphérique et ornées de pyramides en petits grains. On passe en revue d'autres découvertes avec de bijoux de la même catégorie et on discute leur chronologie. En ce qui concerne l'enfouissement du dépôt, on propose de le situer à l'époque du conflit du prince Ioan Vodă de Moldavie avec les Ottomans, peut-être après la bataille de Roșcani (juin 1574), quand le pays a subi les terribles razzias des Tatars.

ASPECTE ISTORIOGRAFICE ALE DEZVOLTĂRII METODOLOGIEI ÎN ETNOGRAFIA POSTBELICĂ DIN ROMÂNIA

Alexandru PERJARU

O dovadă a maturității și gradului de dezvoltare a unei științe este definirea explicită nu numai a obiectului, problematicii și sarcinilor de studiu, dar și a metodelor sale de cercetare. Desemnarea exactă a metodelor, tehnicilor și instrumentarului care pot fi aplicate în investigațiile științifice este unul din factorii ce influențează direct rezultatele cercetărilor și condiționează succesele cunoașterii științifice. De aceea, pentru fiecare disciplină, inclusiv pentru etnografie, este caracteristică tendința spre utilizarea diferitor metode, perfecționarea lor permanentă și introducerea noilor metode de cercetare, chiar nespecifice acestei științe. Etnografia românească, sub acest aspect, nu face excepție¹.

Din faza incipientă de constituire a etnografiei românești, metodele principale de cercetare au fost observația directă și descrierea fenomenelor etnografice. Ele au avut o importanță primordială pe parcursul mai multor decenii și sunt aplicate pe larg și în cercetările etnografice contemporane, bineînțeles, cu principiile și procedeele cercetării modificate. Însă chiar de la primele etape ale dezvoltării științei etnografice, pentru soluționarea problemelor abordate, etnografii au început să folosească și alte metode. De obicei, acestea erau metode împrumutate de la alte discipline, dar acomodată la cerințele și necesitățile etnografiei. Prin aceasta se explică parțial și încercarea unor cercetători de a studia fenomenele etnografice cu ajutorul metodelor „biologice“, „geografice“ etc. De rînd cu acestea, în anii 20-30, etnografii români aplicau unele metode ce au căpătat o amplă răspîndire la etapa contemporană, ca de exemplu, metoda comparativă, tipologică ș.a.

O privire de ansamblu asupra etnografiei românești arată că, în raport cu alte compartimente din cuprinsul acestei științe, metodologia, adică concepțiile teoretice puse la baza procesului de percepere și procedeele folosite la cercetarea și cunoașterea realității obiective, a avut în primele decenii postbelice o dezvoltare puțin cam lentă. Situația neavorabilă ascensiunii, existentă în acest domeniu, a fost condiționată de mai mulți factori. Printre aceștia se numără, în primul rînd, înaintarea de la nivelul slab evoluat al metodologiei înregistrat în perioada precedentă, cînd etnografia încă nu dispunea de un arsenal propriu de metode, iar etnografii foloseau metodele luate din geografie, lingvistică, sociologie etc. - științe în cadrul cărora ei se formase ca cercetători. Un alt factor, a fost răspîndirea pe larg a observațiilor directe și a descrierilor ample care nu au fost însoțite sau urmate de analize profunde ale materialelor de teren și, deci, nu au necesitat metode sau procedee noi de cercetare. O influență negativă a avut și răspîndirea masivă și impunerea „metodologiei marxist-leniniste“, din care puteau fi folosite

eficient doar anumite principii de cercetare. Însă, în general, ea nu putea substitui metodologia proprie științei etnografice.

Despre gradul dezvoltării metodologiei în primele decenii postbelice ne vorbește, de exemplu, spațiul modest acordat acestui compartiment al științei etnografice de către R.Vulcănescu în lucrarea „Etnografia: știința culturii populare“. În această publicație autorul face doar o constatare că „etnografia urmărește, pe cât posibil, cunoașterea directă a culturii populare“ și de aceea „recurge în primul rînd la metoda observației directe și la descriere“². Totodată, el arată, că etnografia utilizează și „alte metode de cercetare și sistematizare“ ca: metoda statistică, folosită „pentru a sesiza și fixa ponderea și frecvența unor elemente și aspecte în cuprinsul unei culturi populare“, „metoda matematică, pentru a interpreta astfel datele obținute despre cultura populară prin observație directă sau prin anchetă cifrică“, „metoda diacronică (a cercetării involutive a culturii populare de la forma actuală spre forme trecute)“, „metoda cronologică (a cercetării evolutive a culturii populare de la formele ei trecute spre cele actuale)“³.

Începînd cu mijlocul anilor 60, odată cu extinderea și amplificarea investigațiilor științifice, se modifică și baza metodologică a etnografiei. Schimbările se produc în contextul progresului general al științei, atît în plan cantitativ, cît și calitativ. În studiile etnografice nu numai că se fac încercări, dar și se aplică metode noi de cercetare. Totodată, în publicațiile etnografilor este pusă mai frecvent problema potențialului gnoseologic al diferitor metode și sporește atenția față de aspectul teoretic al metodologiei științei etnografice. Dacă pînă la mijlocul anilor 60 metodologia etnografiei a fost abordată doar în cîteva publicații⁴, mai ales în legătură cu introducerea metodologiei marxist-leniniste, în faza următoare această problemă este tratată sub diferite aspecte într-un număr mult mai mare de publicații. Interesul față de metodele de cercetare s-a manifestat în studiile curente, dar și în legătură cu efectuarea lucrărilor de realizare a Atlasului etnografic al României (AER).

Din punct de vedere metodologic a avut semnificație susținerea considerentului care recomanda cercetătorilor să opereze nu doar cu metodele tradiționale, dar să folosească în investigațiile științifice toate metodele și procedeele de studiu accesibile⁵. Aceasta a contribuit atît la perfecționarea metodelor ce aveau deja răspîndire în etnografie, cît și la propagarea și aplicarea metodelor moderne de cercetare.

Un prim pas important în reexaminarea bazei metodologice a etnografiei a fost făcut la răscrucea anilor 60-70, mai ales în legătură cu desfășurarea lucrărilor asupra AER, cînd au început să fie publicate materiale ce vizau direct metodele de cercetare. Aceste articole, deși erau axate pe metodele și principiile de realizare ale atlasului, implicau în aria discuțiilor un spectru larg de probleme ce se refereau și la teoria și practica executării investigațiilor etnografice în general. Majoritatea din ele au fost găzduite, începînd cu nr.6 din 1969, de „Revista de etnografie și folclor“.

Printre metodele principale aflate în centrul dezbaterilor științifice se numără, în primul rînd, cartografierea etnografică, examinată sub diferite aspecte de

R.Vulcănescu, P.Simionescu, R.O.Maier ș.a. Aceasta nu era una din cele mai răspândite în etnografie, dar era necesară pentru realizarea hărților de sinteză. Și fiind prin esența sa o metodă de generalizare a rezultatelor investigațiilor științifice, cartografierea solicita o bază științifică formată din variate noțiuni conceptuale și abstracte, cu un înalt grad de elaborare teoretică. Or, acest teren era abia în faza incipientă de valorificare⁶. Probabil, anume din aceasta a reieșit R.Vulcănescu în articolul consacrat cartografierii „Concepte de reprezentare cartografică în etnografie: scheme, tipuri și metode”⁷, în care, de rînd cu metoda cartografierii, abordează unele aspecte teoretice ale schematizării și modelării culturale, clasificării și tipologizării etnologice, analizei componențiale și altor metode, care în știința etnografică încă nu aveau arsenalul de noțiuni abstracte bine definite. Schematizarea, tipologizarea și modelarea, calificate de autor ca „submetode ale clasificării structurale”, au fost urmărite din punctul de vedere al cartografierii etnografice pentru elaborarea AER. Însă formulările teoretice expuse de R.Vulcănescu, fără îndoială, erau importante și pentru metodologia etnografiei românești în ansamblu.

De altfel, prin prisma cartografierii aceste probleme au fost preluate și de P.Simionescu, care apreciază schematizarea, tipologizarea și modelarea ca „soluții și perspective de profundă acuitate comprehensivă pentru revelarea structurii corelative a fenomenelor selectate și prelucrate”⁸. În studiul său, autorul face câteva precizări și remarcă unele note definitorii, caracteristice înțelesului conceptelor de schemă, tip și model. În această ordine de idei, el consideră schema „ca noțiunea fundamentală” care „constituie o formulare particulară a funcției de abstractizare - în sensul detașării reductive din realitatea imediată și concretă a unor simplificate justificative, caracteristice pentru însăși esența acestei realități”⁹. Totodată, P.Simionescu susține că „spre deosebire de caracterul analitic al schemelor ca atare, tipologia implică realizarea unei structuri medii, prin eliminarea caracterelor particulare sau accidentale ale realităților date”¹⁰. Iar noțiunea de „model” reprezintă „expresia conceptual analitică, conform căreia orice realitate de civilizație și cultură populară poate fi convertită la o anumită entitate esențial-expresivă și formulativă în același timp”¹¹.

P.Simionescu examinează și semnificația unor concepte suplimentare ca, de exemplu, isograma etnologică sau isoetnia, linia isoetnică, aria isoetnică și posibilitatea folosirii lor în cartografierea etnografică pentru AER. Iar aplicativitatea liniilor și confluențelor isogramelor etnologice pentru determinarea „noilor stări de fapt” în cercetarea științifică este lansată, sub forma ipotezei de lucru, într-un alt articol¹².

Metoda cartografierii, sau, mai bine zis, izvoarele documentare care pot fi utilizate la sistematizarea prin metoda grafică de ilustrare și reprezentare a diferitelor obiecte și fenomene etnografice în investigațiile științifice, au fost abordate de Radu O.Maier într-un studiu consacrat de asemenea AER.¹³

Principiile și metodele de înfăptuire a investigațiilor științifice pentru realizarea AER au fost elucidate și de alți etnografi, care, prin cercetările și publicațiile lor și-au adus obolul la dezvoltarea metodologiei etnografiei

românești¹⁴. De rînd cu aceasta, începutul anilor 70 a fost marcat și de apariția unor lucrări în care au fost făcute referințe concrete asupra aspectelor teoretice și aplicative a unor metode de cercetare, studii ce vizau metodologia științei etnografice în general. Printre acestea se numără două articole ale lui Al.Popescu, apărute în REF. Primul are un caracter general și vizează unele aspecte teoretice ale filozofiei și metodologiei de cercetare a culturii și civilizației populare¹⁵. Al doilea articol este axat pe „problemele de bază legate de dezvoltarea, specificul și perspectivele metodei comparative în etnologie”¹⁶. Prin acesta autorul a încercat să inițieze o dezbatere largă a subiectului abordat. De aceea, principala sa preocupare și-a orientat-o spre examinarea „modalităților concrete în care, prin aplicarea creatoare a principiilor materialismului dialectic și istoric, metoda comparativă își găsește o fundamentare filozofică adecvată contribuind la sistematizarea cercetărilor de cultură și civilizație populară”¹⁷.

Făcînd abstracție de tributul acordat ideologiei marxiste dominante, vom menționa că, în rezultatul analizei efectuate, Al.Popescu a sesizat și expus în mod reușit principalele aspecte ale potențialului gnoseologic a metodei comparative. După cum susține autorul, sarcina acestei metode, sau scopul comparației „constă în identificarea, fixarea notelor particulare proprii unui element sau fenomen prin raportarea sa la context, deci în definirea și relevarea originalității sale”, pe de o parte, iar pe de altă parte, cercetarea comparativă trebuie să conducă la evidențierea legităților evoluției fenomenelor studiate¹⁸. Al.Popescu prescrie pentru realizarea scopului scontat o serie întregă de condiții, principii și reguli de care este necesar să se țină cont în diferite modalități de aplicare concretă a metodei comparative. Totodată, el atrage atenția asupra unor dificultăți care pot apărea în procesul investigațiilor concrete din cauza existenței limitelor metodologice ale comparației.

Din aceeași categorie de materiale face parte și articolul lui R.Niculescu, în care este întreprinsă tentativa de a antrena „o dezbatere cu cercetătorii culturii materiale asupra șanselor abordării structurale a acesteia”¹⁹. E drept că analiza întreprinsă de autor l-a făcut să-și constate existența unor dificultăți, mai ales de ordin practic, în aplicarea metodei structurale la cercetarea culturii populare. Aceasta, posibil a fost și cauza din care apelul a rămas neobservat, iar pe marginea problemei s-au pronunțat, în alt context, doar tangențial²⁰. Mai tîrziu va reveni la ea, iarăși, autorul²¹.

Deși articolul lui R.Niculescu nu este lipsit de însemnătate științifică, iar studiul lui Al.Popescu reprezintă o importantă elaborare metodologică, totuși, ele au rămas fără atenția cuvenită. Cercetătorii nu au manifestat interes și nu s-au încadrat în discuțiile propuse. Aceasta poate fi explicat în mod diferit. Dar poate fi tratat și ca un argument în favoarea ideii că metodologia etnografiei încă nu devenise o preocupare permanentă a științei etnografice. Dealtfel, despre aceasta vin să ne vorbească și alte date. Astfel, în lucrarea de sinteză „Etnografia românească”, metodologia etnografiei este abordată la modul general și în contextul altor probleme, fără ca metodele și procedeele de cercetare să constituie obiectul unei analize speciale. Totodată, pe parcursul mai multor ani, pînă la

sfirșitul anilor 70, în literatura etnografică nu este atestată nici o lucrare semnificativă dedicată special metodelor de cercetare ale etnografiei.

Desigur, lipsa publicațiilor teoretice nu înseamnă numaidecît și absența interesului față de metodologia etnologiei. Elaborările în acest domeniu au continuat, deși cu o intensitate mai slabă, și au fost materializate, în primul rînd, în lucrările consacrate cercetărilor concrete de teren²², dar și în studiile prezentate la sesiunile de comunicări științifice, ca de exemplu, comunicarea P.S.Isopescu „Metodele necesare în cercetarea etnologică“ susținută la Slobozia în 1975 și publicată abia în 1993²³.

În elaborarea teoretică a metodologiei științei etnografice, un nou salt a fost înregistrat la răscrucea anilor 70-80, marcat de apariția unor publicații în care metodele și procedeele de cercetare sunt abordate de pe pozițiile unei concepții științifice elevate. De asemenea, este semnificativ și faptul, că din această perioadă metodologia etnografiei este examinată nu numai din punctul de vedere al gnoseologiei, adică, din perspectiva potențialului epistemologic al diferitor metode în aplicarea concretă, dar și al științei despre metodele de cercetare ale disciplinei date, adică din perspectiva cercetării și elaborării teoretice a metodelor cunoașterii științifice etnografice. Din acest moment putem vorbi despre metodologia etnografiei nu numai ca despre o totalitate a metodelor de cercetare, dar și ca despre un compartiment, o parte a științei etnografice ce se ocupă de analiza teoretică a metodelor de cercetare.

Printre edițiile acestei perioade se numără, în primul rînd, lucrarea lui R.Vulcănescu „Dicționar de etnologie“, în care sunt evidențiate zece metode de lucru ale etnologiei și este expusă chintesența fiecăreia din ele. Metodele examinate în dicționar aparțin și altor științe. Dar autorul a subliniat importanța lor pentru etnologie. Astfel, vorbind despre metoda dialectică, el susține că, fiind o „metodă generală de cunoaștere“, ea „a lărgit cunoașterea, înțelegerea și interpretarea etnologică a esenței, componentelor și condițiilor de dezvoltare a fenomenelor și faptelor de civilizație și cultură etnică în integralitatea lor, a schimbărilor lor întîmplătoare sau necesare, cantitativ-calitativ, a specificității lor formale, a tipologiilor etnice“²⁴. Prin aceeași prismă sunt abordate și metodele: analizei componentiale, analizei discriminatorii, analogiei, metoda etno-demografică, funcționalistă, metoda observației, metoda panel, metoda sarcinelor lui Gutman, metoda tipologică²⁵.

Tot în această perioadă au apărut și primele lucrări de sinteză ale metodologiei etnografiei. Acestea sunt articolul St.Pîrâu „Aspecte ale metodologiei în cercetarea etnografică“²⁶ și capitolul „Metode în etnologie“ din volumul „Introducere în etnologie“²⁷.

St. Pîrâu și-a axat studiul pe analiza teoretică a metodelor aplicate în cercetarea etnografică, pe care le împarte în două tipuri: „metodele cercetării de teren (metodele de culegere folosind un termen de folclorică) și metodele de studiu...“²⁸. Primul tip are, la rîndul lui, patru metode. Dintre acestea, după cum susține cercetătoarea, „cea mai eficientă metodă este ancheta orală sau a chestionarului direct“²⁹. Utilizarea acestei metode presupune alcătuirea prealabilă

a chestionarului conform unor anumite probleme de cercetare. De rînd cu completarea chestionarului, metoda anchetei orale prevede obținerea și înregistrarea unor materiale suplimentare, care vin să completeze și să precizeze informația despre faptul etnografic cercetat.

În paralel cu aceasta este folosită și „metoda observației directe“, rezultatele căreia au „rolul de a verifica sau argumenta cele aflate în cadrul interviului sau de a fi folosite în stabilirea obiectivă a datelor ce se cer în chestionar“³⁰.

Ultimele două metode ale cercetării de teren sunt „metoda observației externe“ și „metoda chestionarului indirect“. Deoarece ele implică condiții specifice de aplicare, sunt puțin eficiente și utilizate mai rar.

Al doilea tip, examinat de St. Pîrâu, îl constituie „metodele de studiu“, adică metodele prelucrării științifice a datelor și informației obținute pe teren, care sunt „metoda de analiză, metoda comparativă, metoda statistică, metodele lingvistice, metodele matematice“. Pentru aplicarea lor se cere, în primul rînd, „clasificarea, condensarea și sistematizarea informațiilor“ de teren.

Lectura analizei teoretice întreprinse de St. Pîrâu ne conduce spre ideea că în investigațiile științifice fiecare metodă are o anumită funcționalitate și importanță euristică. De aceea, în dependență de scopul urmărit de investigator, metodele pot fi aplicate atît separat cît și prin combinare, schimbîndu-le de la o etapă la alta a cercetării.

Din punctul de vedere al elaborărilor metodologice, articolul lui St. Pîrâu are importanță și prin faptul că este una din puținele studii în care este expusă o viziune de ansamblu asupra metodelor etnografiei. Nu mai puțin important este însuși modul de abordare a metodelor examinate, deși, credem că sunt eficiente și alte modalități de tratare a metodologiei.

Cît privește conținutul sau esența metodelor examinate de St. Pîrâu, menționăm că nu toate aprecierile pot fi acceptate fără anumite rezerve. Fără a intra în detalii și abandonînd intenția de a critica opinia autoarei*, susținem, totuși, că în investigațiile etnografice/etnologice pot fi aplicate două categorii principale de metode ce corespund anumitor etape, trepte ale cercetării. Avînd accepție de cale a studiilor, ori ansamblu de procedee practice sau/și teoretice de cunoaștere a realității, metodele pot fi împărțite convențional în categoria de documentare sau de acumulare a informației factologice și categoria metodelor de prelucrare științifică a materialelor obținute în rezultatul documentării. Din prima categorie fac parte metodele documentării de teren și metodele documentării de laborator sau cabinet. Documentarea de teren, la rîndul ei, poate fi întreprinsă prin metoda observației directe și metoda observației indirecte. Prima este întemeiată pe

* Remarcă: După cum arată elaborările teoretice în domeniul metodologiei investigațiilor științifice, definirea unei sau altei metode este convențională deoarece nici una din ele nu reprezintă un șablon sau stereotip ce poate fi aplicat de fiecare dată la fel. Academică este și delimitarea dintre ele deoarece în cercetările științifice sunt îmbinate elemente sau procedee gnoseologice ce nu aparțin doar unei singure metode, ci sunt părți componente ale mai multor metode (pentru certificare: Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования.- М., 1987).

contactul sau interacțiunea directă dintre cercetător și fenomenul sau obiectul studiat și include atât contemplarea vie cît și colectarea datelor de la informatori. A doua metodă are la bază activitatea intermediarilor, care obțin și înregistrează informația conform indicațiilor investigatorului. După cum au demonstrat cercetările practice de teren, ambele metode au atât avantaje cît și neajunsuri. Astfel, metoda observației directe contribuie la reducerea subiectivismului în cercetare la minimum și la redarea mai exactă a realității obiective. Însă materialele dobîndite pe această cale, de unul sau cîțiva cercetători (care solicită o pregătire profesională specială), riscă să fie nereprezentative, datorită examinării limitate a numărului, frecvenței și spațiului de răspîndire a fenomenelor sau obiectelor studiate. Aceste lacune pot fi înlăturate prin metoda observației indirecte, antrenînd la colectarea informației mai mulți mediatori. Însă aplicarea ultimei mărește doza de subiectivism și poate genera chiar informații denaturate despre realitatea obiectivă. În virtutea acestor circumstanțe, metodele menționate se află într-o interdependență sporită. De aceea, în cercetările fundamentale este utilizată atât metoda observației directe, cît și cea a observației indirecte. Aplicarea lor în cercetările concrete de teren are loc prin intermediul diferitor procedee de lucru, inclusiv contemplarea vie, convorbirea directă, interviul, anchetarea etc.

Din categoria metodelor de acumulare a informației științifice fac parte și metodele documentării de laborator și cabinet. Ele sunt aplicate în cercetările colecțiilor de muzeu, a fondurilor de arhivă și de bibliotecă.

Categoria metodelor de prelucrare științifică a materialului factologic este formată din mai multe metode, aplicate la analiza, sinteza și generalizarea faptelor, în vederea concluzionărilor științifice. Acestea sunt: metoda descriptivă sau genetică, metoda comparativă, metoda tipologică, metoda cartografiei, metodele cantitative (statistice, matematice), metoda funcțională, structurală și altele.

În etnografia românească, o parte din metodele cu care operează această știință sunt caracterizate în maniere diferite. Astfel, metoda tipologică, de exemplu, este definită de R.Vulcănescu ca „metodă de clasificare serială a asemănărilor și deosebirilor dintre grupe determinate de fenomene și fapte de civilizație sau cultură, după dinamica și complexitatea lor, pentru a surprinde ceea ce este semnificativ și reprezentativ”³¹. Tot ea este concepută de Al. Popescu și St.Pîrău ca parte sau aspect al metodei comparative³².

De fapt, în literatura științifică unele metode au formulări și accepții general aprobate. Dar totuși, în acest domeniu mai sunt necesare elaborări teoretice care ar conduce spre definiții precise ale conținutului și esenței metodelor de cercetare. Aceasta va contribui la mărirea eficienței investigațiilor, deoarece fiecare metodă are importanța sa euristică, adică are capacitatea de a realiza doar anumite sarcini gnoseologice. Iar aplicarea lor adecvată modalităților proprii de analiză și de cercetare a faptelor va permite obținerea rezultatelor finale scontate. Astfel, dacă, de exemplu, metoda tipologică are scopul de a determina tipul sau tipurile ce întruchiează trăsături reprezentative, esențiale pentru o categorie întregă de obiecte sau fenomene, ea va fi eficientă în tipologizare, dar nu și în clasificare, comparare etc. Pentru acestea din urmă vor fi mai utile rezultatele tipologizării, dar

nu și modul de analiză tipologică. Evident că, nu este exclusă nici îmbinarea anumitor elemente ale tipologizării cu modul de analiză comparativă sau de clasificare. Însă cercetarea va fi efectuată preponderent în baza principiilor și cerințelor metodei tipologice.

În perioada examinată un studiu amplu asupra metodologiei etnografiei a fost redactat, după cum am menționat mai sus, și în lucrarea „Introducere în etnologie“. Autori ai articolelor inserate aici sunt T.Herseni, I.Ghinoiu, Al.Popescu ș.a. - specialiști cu experiență bogată și elaborări apreciabile în domeniul teoretic al etnografiei.

Problemele examinate în capitol vizează aspecte variate ale metodologiei. Printre acestea vom evidenția, înainte de toate, definirea etnologiei, de către T.Herseni, din punctul de vedere al metodei sale de cercetare. Această abordare este motivată de autor prin faptul că fiecare știință „are o metodă de bază în înțelesul etimologic al termenului, de urmărire sau cale, de făgaș, prin care se realizează și deci îi aparține în exclusivitate, ca o „diferență specifică“, făcând parte explicit și implicit chiar din definiția ei“³³.

Analizând procesul de interferență disciplinară a științelor social-umaniste din perspectiva obiectului și metodelor de studiu, T.Herseni ajunge la concluzia că etnologia „are în mod inevitabil același obiect de ansamblu cu toate celelalte științe înrudite, și anume realitatea social-umană“, iar metoda ei fundamentală „constă în abordarea fenomenelor în funcție de semnificația lor etnică și raportarea lor constantă la specificul etnic“³⁴.

Astfel, T.Herseni susține că „diferența specifică“ a etnologiei de alte științe social-umaniste rezidă în metoda de bază a acestei discipline - examinarea obiectelor și fenomenelor de cultură prin prisma specificului etnic. Acestei metode principale îi sînt subordonate toate celelalte operații științifice „care decurg de aici sau ajută la stabilirea legilor după care se nasc și se dezvoltă popoarele (etnogeneza și etnoevoluția) și își făuresc trăsături specifice, ireductibile de existență și manifestare (specificul etnic, specificul național)“³⁵.

T.Herseni atribuind procesului de investigare a specificului etnic, semnificația unei metode-cheie a etnologiei, de fapt, ridică această cale de studiere și percepere a etniilor la rangul de metodologie a științei etnologice, metodologie nu în accepție de știință a metodelor, ci de totalitate sau ansamblu de metode și procedee de cercetare și cunoaștere a comunităților etnice.

Această abordare teoretică a metodologiei are o importanță deosebită pentru știința etnologică, deoarece, în acest mod, etnologiei i se atribuie un suport metodologic sau o metodă generală cu un conținut conceptual care îi definește concludent atât semnificația euristică cît și statutul ei epistemologic. Raportarea constantă a realității obiective cercetate la specificul etnic sau cercetarea fenomenelor culturii materiale și spirituale prin prisma specificului etnic și al etnicității este o cale sau un mijloc de cunoaștere științifică care duce la depistarea faptelor și proceselor necunoscute, la identificarea autenticității nedescoperite (în virtutea limitelor gnoseologice sau a ignorării) de observația obișnuită și neexaminată din perspectiva altor discipline. Pentru realizarea sarcinilor

investigaționale pot fi aplicate toate metodele accesibile, adică acele modalități și procedee, norme și principii, inventar științific și instrumente tehnice care asigură interacțiunea optimă dintre cercetător și obiectul studiat și contribuie efectiv la conceperea unor cunoștințe noi. Informația căpătată va elucidă, în primul rînd, aspectul etnic al realității cercetate, aspect care se impune, totodată, și ca un factor de importanță majoră în toate sferile activității umane, începînd cu viața cotidiană și terminînd cu politica din domeniul relațiilor internaționale.

În capitolul indicat, din „Introducere în etnologie“, au fost analizate și alte metode ale cercetării științifice. Astfel, I.Ghinoiu preia și dezvoltă în continuare una din preocupările sale anterioare, axată pe metoda cartografiei. Examinînd cartografierea din perspectiva interferenței etno-geografice, autorul evidențiază două etape ale cercetării în care materialele pot fi redată prin hărți și cartograme: „consemnarea informației de tern neprelucrate și consemnarea rezultatelor cercetării“. În faza studiilor de teren vor fi alcătuite hărți și cartograme etnografice prin care se are în vedere „cartografierea conținutului decupat din răspunsurile ample ale informatorilor“. În acest caz, „cartografierea etnografică urmărește să surprindă secvențele modurilor de viață (materială și spirituală) repartizate temporal și teritorial“. La etapa finală a cercetărilor, vor fi întocmite hărți și cartograme etnologice în care va fi expus „raționamentul expres al cercetătorului“³⁶.

După cum susține I.Ghinoiu, realizarea ambelor tipuri de hărți și cartograme pun în fața cercetătorilor o serie de cerințe, unele chiar dificile, îndeplinirea și depășirea cărora necesită, în continuare, elaborări profunde ale cartografiei.

În capitolul „Metode în etnologie“, de rînd cu acestea, mai sunt abordate problemele metodei structuraliste și a unor metode matematice.

Metoda structurală este examinată de R.Niculescu prin optica științifică concepută de Levi-Strauss, atît în plan teoretic cît și aplicativ, în speranța „că cercetarea etnologică structurală... va fi în stare să-și transgreseze insuficiențele și să obțină, fie și cu prețul unor, probabil, transformări lăuntrice, un randament mai sigur și mai înalt“³⁷.

Dintre metodele matematice sunt analizate metoda eșanționării, metoda indexării coordonate și modelul matematic. La moment, acestea nu aveau răspîndire în cercetările etnologice, însă au fost elaborate din perspectiva aplicării lor de către etnologi, inclusiv în studiile pentru AER.

Tot la începutul anilor 80, au apărut publicații în care erau analizate și posibilitățile aplicării în cercetarea etnografică a metodelor netradiționale, cum ar fi, cele legate de utilizarea mijloacelor audiovizuale. Dintre acestea, accentul a fost pus pe filmul etnografic³⁸, care poate reda aspecte ale realității studiate, insesizabile sau greu depistate pe alte căi de cercetare. Deși, după cum au arătat dezbaterile ample din cadrul sesiunii de comunicări de la „Complexul muzeal Craiova“ (anul 1990), la care a participat subsemnatul, și realizarea unui film etnografic, ce ar elucidă în detalii și nealterat raporturile dintre oameni și fenomenele etnografice sau relațiile dintre oameni condiționate de aceste fenomene, întîmpină dificultăți serioase. Acestea sunt generate, mai ales, de

mediul artificial, care se formează în cazul filmărilor directe, datorită acțiunii unor factori de ordin psihologic.

Faza dezvoltării ascendente a metodologiei științei etnografice, înregistrată la răscrucea anilor 70-80, a fost urmată de o perioadă, ce cuprinde anii deceniului opt, în care aspectul teoretic al metodologiei nu a constituit tema principală nici a unei publicații importante. Această problemă este abordată din nou abia la răscrucea anilor 80-90, când au fost publicate mai multe materiale³⁹. Ele vizează însă anumite aspecte particulare, ca: cercetarea de teren, planul sau structura studiilor asupra unor elemente ale culturii materiale și spirituale, ș.a. Dar ele nu depășesc nivelul teoretic al lucrărilor precedente.

Lucrările examinate mai sus constituie principalele studii cu caracter teoretic în care accentul a fost pus pe diferite aspecte ale metodologiei etnografiei. Bineînțeles că, dezvoltarea metodologiei științei etnografice în anii postbelici nu se limitează doar la atât. Pentru acest proces complex, alături de elaborările teoretice, un rol nu mai puțin important l-au avut și cercetările etnografice în care metodele investigațiilor științifice au fost aplicate în practică. Dar, modalitățile de aplicare concretă a metodelor etnografice în cercetarea elementelor culturii tradiționale românești constituie o problema specială asupra căreia ne vom opri într-un studiu aparte.

În concluzie, menționăm, că, deși la începutul perioadei examinate, metodologia etnografiei nu era lipsită de anumite deficiențe, totuși ea a evoluat în permanență. Și către confluența anilor 70-80, în rezultatul modificărilor teoretico-conceptuale, s-a transformat dintr-o totalitate de metode etnografice într-o știință despre metodele investigațiilor etnologice. Iar elaborările metodologice, atât teoretice cât și practice, au contribuit direct la dezvoltarea științei etnografice românești în ansamblu.

¹ Пержару А.Х. Методы научных исследований в румынской этнографии. // Научная конференция профессорско-преподавательского состава и сотрудников по итогам научно-исследовательской работы за XII пятилетку. Тезисы докладов. Т.2.- Кишинев, 1990.- С. 63.

² Vulcănescu R. Etnografia: știința culturii populare.- București, 1966, p.24.

³ Ibidem, p.24-25.

⁴ Dunăre N. Orientarea cercetărilor etnografice. // Tribuna.-Cluj, 1958.- Nr.50; Vlăduțiu I. Probleme de cercetare în domeniul etnografiei. // Studii și materiale privind istoria României. Part. I.- București, 1954.- P. 229-284; Vlăduțiu I. Orientarea ideologică a cercetărilor etnografice. // Lupta de clasă.- 1960.- Nr.2.- P. 45-60; Влăдуциу И. Критерии классификации элементов материальной культуры у скотоводческого населения. // Труды VII МКАЭН. Т.5.- М., 1970.- С. 14-18.

⁵ Bucur C. Cu privire la domeniu, izvoare și metoda de cercetare în etnografie. // Revista Muzeelor.- 1968.- Nr.5.- P.433-437.

⁶ Simionescu P. Cartografierea - sistem de reprezentare a fenomenelor corelate - în unele discipline sociale. // REF**.- 1969.- Nr.6.- P. 461-478.

- ⁷ Vulcănescu R. Sistemul științelor etnologice particulare și contemporanietatea. // Metode noi și probleme de perspectivă ale cercetării științifice.- București, 1971.- P. 591-597.
- ⁸ Simionescu P. Isograma etnologică - un nou concept de determinare cartografică. // REF.- 1970.- Nr.4, p.335.
- ⁹ Ibidem, p.336.
- ¹⁰ Ibidem, p.337.
- ¹¹ Ibidem, p.337.
- ¹² Simionescu P. Implicațiile structuraliste ale isogramei etnologice. // REF.- 1971.- Nr.6.- P. 473-480.
- ¹³ Maier R.O. Unele probleme ale cartografierii în Atlasul Etnografic al României. // REF.- 1971.- Nr.4.- P. 327-332.
- ¹⁴ Ghinoiu I. Probleme ale fixării rețelei-anchetă pentru A.E.R. // REF.- 1971.- Nr.3.- P. 237-245; Vlăduțiu I. Principii și metode de realizare a Atlasului etnografic al României. // REF.- 1971.- Nr.6.- P. 433-472.
- ¹⁵ Popescu Al. Perspective antropologice în cercetarea culturii și civilizației populare. // REF.- 1970.- Nr.1.- P. 73-80.
- ¹⁶ Popescu Al. Metoda comparativă în cercetarea culturii și civilizației populare. // REF.- 1973.- Nr.3, p.166.
- ¹⁷ Ibidem.
- ¹⁸ Ibidem, p.172.
- ¹⁹ Niculescu R. Repere ale unei teorii structural-semiotice a culturii populare materiale. // REF.- 1973.- Nr.1, p.11.
- ²⁰ Bocșe M. Locuința, interiorul tradițional și îndeletnicirile casnice. Metodologie de cercetare. // RMM. Muzeu.- 1989.- Nr.4.- P. 54-61.
- ²¹ Introducere în etnologie.- București, 1980, p.183-200.
- ²² Bănățeanu T. Arta populară bucovineană. - București, 1975; Dunăre N. Criterii pentru clasificarea ornamentelor populare. // Ialomița. Studii și comunicări.- Slobozia, 1977.- P.221-267; Iordache Gh. Unitate și diversitate socio-etnografică.- Craiova, 1977.
- ²³ Isopescu P.S. Metodele necesare în cercetarea etnologică. // REF.- 1993.- Nr.6.- P. 593-599.
- ²⁴ Vulcănescu R. Dicționar de etnologie.- București, 1979, p.178.
- ²⁵ Ibidem, p.177-181.
- ²⁶ Pîrău S. Aspecte ale metodologiei în cercetarea etnografică. // Tehnica muncii intelectuale și metodologia cercetării științifice.- Tulcea, 1980.- P. 311-320.
- ²⁷ Introducere în etnologie.- București, 1980, p.171-223.
- ²⁸ Pîrău S., Op. cit., p.311.
- ²⁹ Ibidem, p.312.
- ³⁰ Ibidem, p.313.
- ³¹ Vulcănescu R. Dicționar de etnologie.- București, 1979, p.180.
- ³² Popescu Al. Metoda comparativă în cercetarea culturii și civilizației populare. // REF.- 1973.- Nr.3, p.175; Pîrău S., Op. cit.p. 315.
- ³³ Introducere în etnologie.- București, 1980, p.171.
- ³⁴ Ibidem, p.172-174.
- ³⁵ Ibidem, p.174.
- ³⁶ Ibidem, p.180-182.
- ³⁷ Ibidem, p.200.

³⁸ Nune I. Filmul etnografic și cercetarea. // RMM. Muzeu.- 1981.- Nr.9.- P. 44-46.

³⁹ Apolzan Lu. Caracterizarea metodei etnografice în cercetarea de teren. // REF.- 1990.- Nr.5-6.- P. 385-387; Bocșe M. Locuința, interiorul tradițional și îndeletnicirile casnice. Metodologie de cercetare. // RMM. Muzeu.- 1989.- Nr.4.- P. 54-61; Bocșe M. Cultura populară. Metodologie de cercetare. // RMM. Muzeu.- 1989.- Nr.5.- P. 43-47; Isopescu P.S. Metodele necesare în cercetarea etnologică. // REF.- 1993.- Nr.6.- P. 593-599.

**NOI “CONTRIBUȚII LA ISTORIA SPAȚIULUI PRUTO-NISTRILAN
ÎN EPOCA EVULUI MEDIU TIMPURIU
SEC. V-VII D. CHR.” DE IGOR CORMAN**

Lucrarea semnată de Ig. Corman, “Contribuții la istoria spațiului Pruto-Nistriean în epoca evului mediu timpuriu. sec. V-VII d. Chr.” a fost editată în cadrul seriei științifice a editurii Cartdidact “Basarabica” sub nr.1, Chișinău, 1998, și include 220 p.+2 tabele+5 diagrame+89+13 hărți.

Tema propusă de autor spre cercetare constituie una din problemele de importanță deosebită pentru definirea proceselor etnodemografice și socio-economice din Europa de Sud-Est în general și teritoriului de locuire a poporului român în particular. După o calmitate relativă, stabilită odată cu constituirea și evoluția culturii Sântana de Mureș – Cernjahov, afectată periodic de atacurile de pradă a diverselor triburi de origine sarmată, are loc evenimentul cunoscut sub numele de “invazia hunică”, care pe lângă distrugerile materiale arheologice documentate prin dispariția lentă a culturii Sântana de Mureș – Cernjahov în calitate de cultură arheologică a provocat și puternice mișcări de populație.

Studierea evenimentelor de ordin demografic din sec. V-VII d. Chr. de către reprezentanții istoriografiei sovietice n-a implicat și problema dispersării din cadrul variantelor regionale a culturii Sântana de Mureș – Cernjahov a diverselor ei componente etnice.

După dispariția acestei unități cultural-materiale ca urmare directă a “impactului hunic”, conform istoriografiei sovietice, în spațiul dintre Nistru și Prut se formează un hiatus cultural-demografic, o depopulare a regiunii. Astfel, apărea problema secolelor V-VI d. Chr., care poate fi numită convențional “hiatus B” (prin “hiatus A” se subînțelege teza expusă de reprezentanții aceleiași școli, privind lipsa comunităților de agricultori în acest spațiu în sec. VI-V î. Chr.). Importanța acestui “hiatus B” în istoriografia sovietică este lesne de înțeles, el a fost determinat de necesitatea pregătirii terenului pentru apariția pe arena istorică a valului de migrație slav și la acest capitol ideile expuse erau pe cât de laconice pe atât de categorice.

Noua apariție editorială privind istoria sec. V-VII d. Chr. a fost cauzată în primul rând de creșterea numărului descoperirilor arheologice din perioada respectivă cât și de polarizarea părerilor în istoriografie: monumentele acestei perioade fiind atribuite ori triburilor slavilor ori unei populații romanice.

La capitolul istoric investigațiilor arheologice, deși autorul n-o face, s-ar putea defini trei etape:

- sfârșitul anilor ‘40 – mijlocul anilor ‘60 – au fost cartografiate primele monumente din perioada evului mediu timpuriu, și s-a pus începutul studiului lor prin săpături arheologice de către savanți de la Moscova, Kiev, Cernăuți etc.

- sfârșitul anilor ‘60 – sfârșitul anilor ‘80 – perioada de timp în care au avut loc cercetări arheologice intensive, cu puternice suporturi financiare din partea statului, pe întreg teritoriul dintre Prut și Nistru sub conducerea G.F. Cebotarenko, O.M. Prichodnjuk, I.A. Rafalovici, I.I. Rusanova, N.P. Tel’nov, B.A. Timoșejuk,

L.V. Vaculenکو etc.; a fost îmbogățită harta monumentelor arheologice, s-a reușit alcătuirea un nou repertoriu; în baza obiectelor sigur databile au fost delimitate din mulțimea de monumente din sec. V-IX d. Chr., monumentele cu strat de cultură din secolele V-VII d. Chr. Lucrarea de referință din această perioadă este "Slavjane VI-IX vv. v Moldavii" de I.A. Rafalovici, editată în 1972.

- începutul anilor '90 corespund celei de-a treia etapă a investigațiilor, perioadă puternic marcată de modificarea realităților politice, social-economice și culturale din societate, care au determinat acutizarea discuțiilor privind apartenența etnică a monumentelor, dar în același timp o criză investigațională atât din punct de vedere practic, limitându-se considerabil numărul periegezelor și monumentelor supuse cercetării prin campanii arheologice, cât și din punct de vedere teoretic a valorificării materialului colectat, valorificare ce s-a limitat la scrierea rapoartelor de săpătură ori a concluziilor preliminare despre un anumit monument.

Cartea debutează cu o scurtă introducere urmată de cinci compartimente: *Așezări* (p. 9-29); *Inventarul așezărilor* (p. 30-73); *Atribuirea cronologică și etnică a așezărilor* (p. 74-81); *Necropole și morminte izolate* (p. 82-97); *Descoperiri monetare* (p. 98-99), bine structurate în mai multe subdiviziuni, iar în unele cazuri definite și unele componente mult mai mici, ele cuprind totalitatea descoperirilor din sec. V-VII d. Chr. din spațiul dintre Prut și Nistru, cunoscute către anul 1997 (locuințe; anexe gospodărești; instalații pentru foc; gropi de provizii; obiecte confecționate din diverse materiale: metal, sticlă, piatră, os și lut; ceramică; oase de animale; înmormântări și descoperiri monetare).

Textul propriu zis se încheie cu o *Încercare de interpretare arheologică* (p. 100-113) și o *Încheiere* (p. 114-119), urmate de traducerea încheierii în limbile germană și rusă, ce face utilă această lucrare și specialiștilor de peste hotarele țării, în ajutorul cărora au fost incluse și echivalentele în alte limbi a toponimelor întâlnite în lucrare. Un interes aparte prezintă încercarea autorului de a reconstitui evenimentele istorice în baza izvoarelor scrise, corelându-le cu cele arheologice. Definind originea etnică a populației (ori populațiilor?) care au lăsat aceste monumente, autorul aderă la teoria care presupune mai multe variante a culturii Sântana de Mureș - Cernjahov, susținând teza că nu există dovezi de părăsire totală a acestui spațiu de populație supusă unui anumit grad de influență din partea romanilor în perioada precedentă. În sec. V-VII d. Chr. această populație era suprapusă de o aristocrație alană, cunoscută în izvoare sub numele de anți. Atât anții, iar apoi și sclavinii sunt incluși de autor la popoarele nomade, între care, deși unele izvoare (Procopius din Caesarea) nu le deosebesc prin limbă și port, etc, bizantinii întotdeauna au făcut o distincție clară. Reieșind din lipsa în izvoarele timpului a termenului de slavi, autorul crede prematură utilizarea acestui etnonim referitor la secolele V-VII d. Chr. și propune utilizarea celui de sclavini, cât despre slavi în spațiul dintre Nistru și Prut se poate de vorbit cu certitudine doar din sec. IX d. Chr.

Problema dulebilor este foarte puțin studiată în istoriografie, în primul rând din lipsă de izvoare, și de aceea a face concluzii fără anumite echivocuri la

momentul dat este imposibil. Fără a nega ideea expusă în lucrare precum că aceste populații intrau în cadrul uniunii avarilor, totuși reieșind din informațiile lui Nestor, se pare că localizarea dulebilor între Prut și Nistru este o realitate mult mai târzie evenimentelor de la frontiera sec. VI-VII d. Chr. Credem că are dreptate Ig. Corman când presupune că triburile tiverților ar fi grupuri de populație care au locuit teritoriul supus studiului în perioada premărgătoare primelor apariții a acestui termen în izvoare și în procesul formării ca unitate etnică deosebită nu au avut tangențe cu triburile de origine slavă.

Reieșind din imposibilitatea de a defini originea etnică a populațiilor ce au lăsat monumentele din sec. V-VII în baza materialelor arheologice, autorul utilizează metoda retrospecției de reconstruire a evenimentelor, dovedind că aceste monumente se încadrează în calitate de parte componentă între perioadele anterioară și direct următoare. Elementele eterogene se observă mai bine în ritul și ritualurile funerare. Coexistența triburilor de diversă origine etnică și cu un nivel diferit de dezvoltare a determinat continuarea procesului de uniformizare a culturii materiale, proces început odată cu formarea culturii Sântana de Mureș - Cernjahov și care a cuprins spații foarte mari în regiunea limesului roman.

Situația complicată din punct de vedere politic, social, economic și etnic și-a găsit reflectare și în descoperirile monetare. Dacă la sfârșitul sec. IV - începutul sec. V d. Chr. prevalează mai mult monedele confecționate din aur, apoi pentru următoarele două secole sunt caracteristice în exclusivitate monedele de bronz, numărul cărora crește simțitor față de descoperirile din perioada precedentă. Acestei perioade revenindu-i o intensificare a relațiilor cu lumea bizantină.

Lucrarea este însoțită de un *Repertoriul exhaustiv al descoperirilor* (p. 132-158) și *Anexe* (p. 159-290). Repertoriul conține localizarea monumentului, istoricul descoperirilor și principalele descoperiri de pe monument, urmate de bibliografia respectivă. La acest capitol este necesar de adăugat și așezarea Mășcăuți - Livada boierului (r. Criuleni), a 185-lea în spațiul dintre Nistru și Prut din sec. V-VII d. Chr., recent descoperit.

Printr-o tratare științifică și idei originale lucrarea, reflectă stadiul actual al cercetării, reușind o imagine de ansamblu asupra principalelor fenomene cultural-istorice a sec. V-VII d. Chr. în spațiul dintre Prut și Nistru.

Sergiu MATVEEV

ABREVIERI

AIIA Iași	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIM	Arheologičeskie issledovanija v Moldavii, Chișinău
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
Anuarul MNIM	Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
AO	Archeologhičeskie otkryt'ja v SSSR, Moskva
ArchErt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași
ASGE	Arheologičeskij Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža, Leningrad/Sankt-Petersburg
AVA	Algemeinen und Vergleichenden Archäologie, München
BAI	Bibliotheca Archeologica Iassiensis, Iași
BAM	Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
BSNR	Buletinul Societății Numismatice, București
CCBD	Culture et Civilisation au Bas Danube, Călărași
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romanae, București
KS OGAM	Kratkie soobščeniija Odesskogo Gosudarstvennogo Arheologičeskogo Muzeja, Odessa
KSIA AN SSSR	Kratkie Soobšeniija Instituta Arheologii Akademii Nauk SSSR, Moskva
MASP	Materialy po arheologii Severnogo Pričernomor'ja, Odessa
MCA	Materiale și cercetări arheologice, București
MDAPV	Materialy i Doslidžennja z Arheologid' Prikarpat'ja i Volyni
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MIA JZ SSSR RNR	Materialy i issledovanija po arheologii Jugo-Zapada SSSR i RNR, Chișinău
MHA CCCP	Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moskva
MittPrähKomm.	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
Österr. Akad.	
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Berlin
REF	Revista de etnografie și folclor
RMM	Revista muzeelor și monumentelor

SA	Sovetskaja Arheologija, Moskva
SAI	Svod Arheologičeskikh istočnikov, Moskva
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
StComMuzBrukenthal	Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie. Muzeul Brukenthal, Sibiu
Th.D	Thraco-Dacica, București
Wiener PZ	Wiener Praehistorische Zeitschrift, Berlin

CUPRINS

Cuvânt înainte	3
Magistrul Ion Niculiță la 60 de ani	4
Lista publicațiilor profesorului Ion Niculiță	7
<i>Ilie BORZIAN, Vasile CHIRICA</i> Considerații referitoare la musterianul din spațiul dintre Nistru și Carpați	13
<i>O. LARINA, V. PETRENKO, I. SAPOJNIKOV</i> Materialul ceramic al culturii ceramicii bandliniare. Așezarea Mainova Balka din Ucraina	21
<i>Victor SOROCHIN</i> Cronologia relativă și absolută a așezărilor aspectului regional Drăgușeni – Jura	35
<i>Nicolae URSULESCU</i> O variantă de statueta antropomorfă cucutenian-tripoliană	46
<i>Eugen SAVA</i> Istoricul cercetărilor și contribuții noi la periodizarea și cronologia absolută a culturii Noua	54
<i>Attila LÁSZLÓ, Elvira SAFTA</i> Un tip de obiect de bronz, de origine nord- pontică, descoperit în Moldova Centrală	85
<i>Valeriu SÎRBU, Gabriel JUGĂNARU</i> Practici magice la tracii culturii Babadag	92
<i>Aurel ZANOCI</i> Fortificațiile hallstattiene timpurii din spațiul estcarpatic	105
<i>Oleg LEVIŢKI, Vasile HAHEU</i> Necropola hallstattiană târzie de la Giurgiulești	121
<i>Tudor ARNĂUT</i> Necropola getică de la Giurgiulești	135
<i>Rodica URSU NANIU</i> Motivul hipomorf în arta și economia sacrului la geto-daci	146
<i>Valeriu BANARU</i> Unele aspecte ale raporturilor greco-indigene în baza ceramicii de import din cadrul complexelor funerare din afara coloniilor nord-vest-pontice	161
<i>Natalia MATEEVICI</i> Contribuții la cercetarea și studierea materialului ceramic grecesc de la cetatea getică de la Butuceni	177
<i>Niculae CONOVICI, Mihai IRIMIA</i> Sistemul defensiv al davei getice de la Satu Nou – Valea lui Voicu	196
<i>Octavian MUNTEANU</i> Ceramica Poienești-Lucașeuca : o tipologie a recipientelor de uz comun	212
<i>Constantin PREDA</i> Cu privire la retragerea romană din provincia Dacia	231
<i>Alexandru POPA</i> Cu privire la tipul de construcții de piatră cu două sau mai multe încăperi alăturate din aria culturii Sântana de Mureș - Černjahov	239
<i>Alexandru SUCEVEANU</i> Un nou document creștin din Scythia Minor	256
<i>Sergiu MUSTEAȚĂ</i> Prelucrarea metalelor în spațiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX	261

<i>Gheorghe POSTICĂ</i> Agricultura medievală timpurie în spațiul Pruto-Nistrean	268
<i>Gheorghe POSTICĂ, Ion HÂNCU, Ion TENTIUC</i> Așezarea din secolele IX-XI de la Giurgiu-lești și unele considerații privind siturile medievale timpurii din zona lacurilor Dunărene	280
<i>Ana NICULIȚĂ, Eugen NICOLAE</i> Tezaurul de la Brătușeni (Sărata Albă), raionul Edineț (sec. XVI)	299
<i>Alexandru PERJARU</i> Aspecte istoriografice ale dezvoltării metodologiei în etnografia postbelică din România	306
Noi “ <i>Contribuții la istoria spațiului Pruto-Nistran în epoca evului mediu timpuriu Sec. V-VII d. Chr.</i> ” de Igor Corman (Sergiu Matveev)	318
Abrevieri	321

SOMMAIRE

Avant propos	3
Le magistre Ion Niculiță f l'aniversaire de 60 ans	4
Liste des publications du professeur Ion Niculiță	7
<i>Ilie BORZIAC, Vasile CHIRICA</i> Considérations au sujet de la moustérien de l'espace d'entre Dniestre et Carpates	13
<i>O. LARINA, V. PETRENKO, I. SAPOJNIKOV</i> Le matériel céramique de la culture à céramique bandlinéaire. L'habitat Mainova Balka de l'Ukraine	21
<i>Victor SOROCHIN</i> La chronologie relative et absolue des habitats de l'aspect régional de Drăgușeni-Jura	35
<i>Nicolae URȘULESCU</i> Une variante de statuette anthropomorphe de la civilisation Cucuteni-Tripolie	46
<i>Eugen SAVA</i> Historique des recherches et des nouvelles contributions au périodisation et chronologie absolue de la culture Noua	54
<i>Attila László, Elvira Safta</i> Un type d'objet en bronze, d'origine nord-pontique, découvert dans la Moldavie Centrale	85
<i>Valeriu ȘIRBU, Gabriel JUGĂNARU</i> Pratiques magiques chez les Thraces de la culture Babadag	92
<i>Aurel ZANOCI</i> Les fortifications hallstattiennes anciennes de l'espace estcarpatique	105
<i>Oleg LEVIȘKI, Vasile HAHEU</i> La nécropole hallstattienne tardive de Giurgiulești	121
<i>Tudor ARNĂUT</i> La nécropole gétique de Giurgiulești	135
<i>Rodica URȘU NANIU</i> Le motif hipomorphe dans l'art et dans l'économie de sacre chez les géto-dace	146
<i>Valeriu BANARU</i> Quelques aspects des rapports grec-indigènes en base de céramique d'import dans le cadre des complexes funéraires au dehors des colonies nord-ouest-pontiques	161
<i>Natalia MATEEVICI</i> Contributions aux recherches et aux études du matériel céramique gréque de la forteresse de Butuceni	177
<i>Niculae CONOVICI, Mihai IRIMIA</i> Le système défensif de la forteresse gétique de Satu Nou – Valea lui Voicu	196
<i>Octavian MUNTEANU</i> La céramique Poienești-Lucașeuca: une typologie des récipients d'usage commun	212
<i>Constantin PREDA</i> Concernant la étroite romane de la province Dacia	231
<i>Alexandru POPA</i> Concernant le type des constructions en pierres avec les deux ou plusieurs pièces jointes dans le cadre de la culture Sântana de Mureș - Černjahov	239
<i>Alexandru SUCEVEANU</i> Un nouveau document chrétien de Scythia Minor	256
<i>Sergiu MUSTEAȚĂ</i> Usinage des métaux dans l'espace prouto-nistean	

dans les VIII-IX siècles	261
<i>Gheorghe POSTICĂ</i> L'agriculture médiévale ancienne dans l'espace d'entre Pruth et Dniestre	268
<i>Gheorghe POSTICĂ, Ion HÂNCU, Ion TENTIUC</i> L'habitat des IX-XI siècles de Giurgiulești et quelques considérations concernant les cites médiévales anciennes de la zone des lacs danubiens	280
<i>Ana NICULIȚĂ, Eugen NICOLAE</i> Le trésor de Brătușeni (Sărata Albă), dep. d'Edineț (XVI-e siècle)	299
<i>Alexandru PERJARU</i> Aspects historiographiques de la développement de la méthodologie dans l'éthnographie postbelique en Roumanie	306
Des "Nouvelles contribution de l'espace Pruth-Dniestre dans l'époque de l'ancien Moyen-Âge. Les V-VII siècles d. J. Ch." de Ig. Corman (par Sergiu Matveev)	318
Abréviations	321

 Editura "Cartdidact"
str. V. Alecsandri, 16/1, Chișinău, Republica Moldova

 Bun de tipar 12.05.1999,
Coli de tipar 20,25, Tiraj 150. Comanda 133

 Secția Poligrafie Operativă
a Universității de Stat din Moldova

